

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

81498

KIBRIS BEYLERBEYLİĞİ
(1570-1670)

81498

(DOKTORA TEZİ)

Hazırlayan:
Recep DÜNDAR
(9307)

Danışman:
Prof. Dr. Salim CÖHÇE

MALATYA 1998

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM BAKANLIĞI
DOKÜMANİSTON MERKEZİ

ÖNSÖZ

Türkiye’de şehir, kaza ve sancak türü çalışmalar son yıllarda artmakla beraber eyalet çalışmalarında kaydedeğer bir gayret görülmemektedir. Bu yönde yapılan üç beş çalışma ise daha çok Osmanlı Devleti’nin bölgedeki siyasi tarihini konu edinmişlerdir. Bu arada Doğu Akdeniz bölgesinde önemli bir yere sahip olup, Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra da bu konumunu muhafaza eden ve bir eyalet haline getirilen Kıbrıs, her nedense başlı başına müstakil bir çalışmanın konusunu teşkil edecek ilgiyi haiz görülmemiştir. Halbuki, daha XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Doğu Akdeniz çevresindeki politikası gelişirken, Kıbrıs da ciddi bir şekilde bu devletin ilgi alanına girmiş ve Ada’nın zapt edilmesi Hristiyan aleminin “kolunun kesilmesi” şeklinde değerlendirilmiştir.

Kıbrıs, Osmanlı idaresinde Türk ahali ile şenlendirilirken, Venedikliler döneminde toplumun en alt kesimine itilen Rumlar da reaya olarak teba içerisindeki yerlerini aldılar. Bütün bunlar Osmanlı Devleti’nin Ada’da uyguladığı Türk devlet geleneğinin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. O zaman Kıbrıs’da Türk hakimiyetinin kuruluşu ve teşkilatlanışı ele alınmalı ve bir akademik çalışmanın gerektirdiği hassasiyet içerisinde incelenerek konu açıklığa kavuşturulmalı idi. Böylelikle eyalet çalışmasına yeni bir örnek daha eklenirken, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin dış politikasını büyük ölçüde işgal eden Kıbrıs konusunda da bir kısım gerçeklerin gün ışığına çıkarılması mümkün olacaktı.

Çalışmalarım sırasında yardımlarını gördüğüm Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi ve Kıbrıs Evkaf Müdürlüğü personeli ile Kıbrıs Milli Türk Arşivi müdürü M. Haşim Altan’a, yine araştırmamızı yakından takip edip, katkılarda bulunan değerli büyüğüm H. Fikret Alasya’ya müteşekkirim. Bu çalışmanın yapılmasına imkan sağlayıp, gerekli yönlendirmeleri ve düzeltmeleri yapan hocam Prof. Dr. Salim CÖHÇE’ye de şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

MALATYA 1998

Recep DÜNDAR
(9307)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	VIII
KAYNAKLAR.....	IX
A- ARŞİV VESİKALARI.....	IX
a- Tahrir Defterleri.....	IX
b- Şer'îye Sicilleri.....	XIII
c- Mühimme Defterleri.....	XV
ç- Maliyeden Müdevver Defterler.....	XV
d- Kâmil Kepeci Tasnifi.....	XX
e- Bab-ı Asâfi Tasnifi.....	XXII
B- GENEL TARİHLER.....	XXII
C- ARAŞTIRMA ESERLERİ.....	XXIV
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM (KIBRIS'IN FETHİ)

A- FETHİ ZARURİ KILAN SEBEPLER.....	30
B- OSMANLININ SEFER HAZIRLIKLARI.....	34
C- VENEDİKLİLER'İN SAVAŞ HAZIRLIKLARI.....	41
a- İttifak Arayışları.....	41
b- Kıbrıs'taki Venedik Askeri Varlığı.....	43
Ç- SEFERİN BAŞLAMASI VE LEFKOŞA'NIN FETHİ.....	45
a- Donanmanın İstanbul'dan Hareketi.....	45
b- Limasol ve Larnaka'nın Zabtı.....	46
c- Lefkoşa'nın Fethi.....	49
D- VENEDİK VE MÜTTEFİKLERİNİN AKDENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ.....	56
E- OSMANLININ KUVVETLERİNİ TAKVİYE ÇABALARI.....	59
F- KARA HAREKÂTINDA İKİNCİ SAFHA: MAGOSA'NIN FETHİ....	63
a- Osmanlıların Magosa Kalesini Muhasarası	63
b- Venediklilerin Aldıkları Karşı Tedbirler.....	67

c- Savaşın Seyri.....	67
ç- Magosa'nın Teslimi.....	75
d- Venediklilerin İmhası.....	77
G- İNEBAHTI MAĞLUBİYETİ VE BARIŞIN YENİDEN TESİSİ.....	79

II. BÖLÜM (İDARİ TEŞKİLATLANMA)

A- OSMANLI İDARİ SİSTEMİ İÇERİSİNDE EYALET.....	82
B- KIBRIS EYALETİNİN TEŞKİLİ.....	85
a- Eyâlet Divânı.....	91
b- Sancak Yönetimi.....	93
c- Kaza ve Nahiye Yönetimi.....	99
C- EYÂLET YÖNETİCİLERİ.....	103
a- Ehl-i Örf (Ümera).....	103
aa- Beylerbeyi (Mir-i Mirân).....	104
ab- Sancak Beyi.....	111
ac- Defterdar.....	116
aca- Mal Defterdarı.....	120
acb- Tımar Defterdarı.....	121
aç- Mutassarrıf, Mütessellim, Voyvoda, Ayân.....	122
ad- Tezkireci.....	125
ae- Rûznâmecî.....	126
af- Divân Tercümanları.....	127
ag- Muhtesip.....	128
ah- Subaşı.....	128
aı- Mütevelliler.....	130
ai- Defter Kethüdâsı.....	131
aj- Cizyedâr.....	133
b- Ehl-i Şer (Ulemâ)	133
ba- Kadı.....	134
bb- Naib.....	138
bc- Müftü ve Diğerleri.....	138

III. BÖLÜM (ASKERÎ TEŞKİLAT)

A- KALE GÖREVLİLERİ.....	141
a- Dizdarlar.....	142
b- Yeniçeriler.....	144
ba- İdareciler.....	150
bb- Ulûfeleri.....	156
bc- Gedik Tevcihi ve Tımara Çıkarma.....	161
c- Gönüllüler.....	165
ç- Müstahfızlar (Hisar Erleri)	170
d- Azablar.....	172
e- Cebeciler.....	178
f- Topçular.....	179
B- TIMARLI SİPAHİLER.....	182

IV. BÖLÜM (TOPRAK YÖNETİMİ VE ZİRAÎ HAYAT)

A- TOPRAĞIN KULLANIM ŞEKLİ.....	190
a- Mirî Arazi.....	192
aa- Has Topraklar.....	193
ab- Zeâmet Topraklar.....	195
ac- Tımar Topraklar.....	199
b- Çiftlikler.....	219
c- Vakıf Arazi.....	220
B- TARIM VE HAYVANCILIK.....	224
a- Yetiştirilen Mahsüller.....	225
aa- Hububat ve Bakliyat.....	226
ab- Sınai Bitkiler.....	231
aba- Pamuk Üretimi.....	231
abb- Zeytin Üretimi.....	233

abc- Keten Üretimi.....	233
ac- Bağ, Bahçe ve Bostan Ziraati.....	237
b- Hayvancılık ve Alınan Vergiler.....	241
ba- Küçükbaş Hayvancılık ve Adet-i Ağnam.....	241
bb- Arıcılık ve Resm-i Kevvare.....	243
bc- Domuz ve Bidat-ı Hınazır.....	244
bç- İpekböcekçiliği ve Resm-i Gügül.....	244
bd- Balıkçılık ve Resm-i Dalyan.....	245

V. BÖLÜM (İKTİSADÎ HAYAT

A- VERGİLER.....	247
a- Şehir Merkezlerinden Alınan Vergiler.....	247
b- Reayadan Alınan Vergiler.....	251
ba- Cizye.....	252
bb- İспенç Resmi.....	258
bc- Bive Resmi.....	260
bç- Avarız-ı Divâniye.....	261
bd- Nüzûl.....	262
be- Sürsat.....	263
bf- Çiftbozan Resmi.....	266
bg- Bad-ı Heva Resimleri.....	267
bga- Adet-i Deştbanî.....	268
bgb- Mahsul-u Beytü'l-mal ve Mal-ı gayib ve Mal-ı Mefkud ve Yave ve Kaçgun ve Mürdegane.....	269
bgc- Bad-ı Heva ve Cürm-ü Cinayet ve Resm-i Arusane ve Tapu-yu Zemin.....	269
bh- Resm-i Kirpas.....	272
bı- Resm-i Meyhane.....	275
bi- Bac-ı Bazar ve İhtisap Gelirleri.....	276
B- KÜÇÜK İŞLETMELER ve ALINAN VERGİLER.....	279
a- Şekerhaneler.....	279
b- Tuzla Gelirleri.....	286
c- Değirmenler.....	290

ç- Debbaghane Gelirleri.....	292
d- Boyahaneler.....	295
e- Sabunhaneler.....	296
C- TİCARET.....	296
Ç- MADEN ÜRETİMİ.....	303
a- Güherçile Üretimi.....	303
b- Kurşun Üretimi.....	304
c- Kireç Üretimi.....	305
ç- Kalye Taşı Üretimi.....	305
D- PARA ve FİYATLAR.....	306
a- Paranın Durumu.....	306
b- Fiyat Hareketleri.....	308
ba- Hububat ve Ekmek Fiyatları.....	311
bb- Temel Gıda ve İhtiyaç Maddelerinin Fiyatları.....	313
bc- Hayvan ve Hayvan Ürünlerinin Fiyatları.....	315
bç- Kumaş Fiyatları.....	317
bd- Tahta Fiyatları.....	319
be- Gayr-i Menkul Fiyatları.....	320
bf- Çeşitli Eşyaların Fiyatları.....	323
bg- Cariye-Köle Fiyatları.....	325
bh- Kiralar.....	326
bı- Ücretler.....	327

VI. BÖLÜM

(İÇTİMAİ HAYAT)

A- FETİHLE OSMANLI HAKİMİYETİNE GİREN KIBRIS AHALİSİ.....	329
B- KIBRIS'TA TÜRK YERLEŞMESİ.....	331
a- Osmanlı İskân Siyaseti ve Türk Ahalinin Kıbrıs'a Yerleşmesi.....	331
aa- Sürgün Hükmü.....	335
ab- Sürgün Hükmünden Muaf Tutulanlar.....	338
ac- Kıbrıs'a Gönderilen Sürgün Haneleri.....	341
aca- Karaman Eyâleti'nden Kıbrıs'a Gönderilen Aileler.....	341
acb- İçel Sancağı Kazalarından Kıbrıs'a Gönderilen Aileler.....	348

b- Cezai Sürgünler.....	362
c- Kürek Cezasına Çarptırılan Mücrimler.....	367
C- KIBRIS EYÂLETİ'NİN TAHMİNİ NÜFUSU.....	369
Ç- SOSYAL TABAKALAŞMA.....	376
D- KIBRIS'TA AİLE VE EVLİLİK GELENEKLERİ.....	381
a- Müslümanlar Arasında Evlilik Gelenekleri.....	383
b- Gayrimüslimlerde Evlilik Gelenekleri.....	387
E- KIBRIS'TA İHTİDA HAREKETLERİ.....	389
a- Etnik ve Dinî Yapı.....	390
aa- Yahudiler.....	392
ab- Ermeniler.....	393
ac- Süryaniler.....	393
aç- Latin Hristiyanlar (Nasara).....	393
b- Kıbrıs'ta İhtida Hareketleri.....	394
F- KÖLELER VE CARİYELER.....	396
G- İÇTİMAİ HAYATI ETKİLEYEN CÜRÜM, HIRSIZLIK vs. OLAYLAR....	401
SONUÇ.....	405
EKLER.....	412
BİBLİYOGRAFYA.....	440

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
Bkz.	Bakınız
B.D.A.G.M	Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DTCFD	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
İA.	İslam Ansiklopedisi
İÜEFTD	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İFM	İktisat Fakültesi Mecmuası
KK. RD.	Kamil Kepeci Ruûs Defteri
KŞS.	Kıbrıs Şer'îye Sicili
MAD.	Maliyeden Müdevver Defterler
MD	Mühimme Defteri
nşr.	Neşreden
Nr.	Numara
O.A.	Osmanlı Araştırmaları
s.	sahife
S.	Sayı
TD	Tahrir Defteri
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TK. KKA.	Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi
TOEM	Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası
VD	Vakıflar Dergisi
vd.	ve devamı, ve diğerleri
Vrk.	Varak

KAYNAKLAR

Kıbrıs Eyâleti'nin teşkili ve 1570 yılından itibaren yüz senelik bir dönem içerisindeki durumunu ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, esaslı bilgiler veren kaynaklara sahip bulunmaktadır. Bunlar tahrir, mühime, maliyeden müdevver, şer'îye sicilleri, tımar-zeamet tevcih defterleri gibi arşiv vesikaları yanında Osmanlı Devleti ile ilgili geniş bilgiler veren umumi tarih kitapları ile bir kısım araştırma eserinden oluşmaktadır. Her ne kadar tarih araştırmalarında ana kaynaklardan sayılan meskûkat, nümizmatik, onomastik, epigrafik ve benzeri malzemenin kullanılmamış olması dikkati çekecek ise de bu husus araştırılan konunun özelliğinden kaynaklanmaktadır.

A- ARŞİV VESİKALARI

Osmanlı Devleti'nde yüzyılların birikimi olarak günümüze kadar ulaşan zengin arşiv malzemesi, tarih çalışmalarında çok büyük bir öneme sahiptir. Bu çalışmada kullanılan arşiv vesikaları Başbakanlık Osmanlı, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivleri ile Kıbrıs Evkaf Müdürlüğü ve Eski Eserler Genel Müdürlüğü'ne bağlı olan Mevlevî Tekkesi'nde bulunmaktadır. Bunlar:

a- Tahrir Defterleri

Osmanlı mâlî-idarî sisteminin esasını teşkil eden tahrir¹, devletin hakimiyeti altındaki bölgelerde, bazı görevliler vasıtasıyla gelir kaynakları ve nüfusu

¹ Tahrir geleneğinin, siyasî toplulukların meydana geldiği her yerde, öteden beri yapılmakta olduğu söylenebilir. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nde görülen sayımları da eski Türk - İslâm devletlerinde veya daha evvel Çin, Roma veya İran'da yapılmış olan tahrirlerin hususî şartlar altında belli değişikliklere uğrayarak gelişmiş ve tatbik edilmiş şekilleri olarak kabul etmek mümkündür. Eskiçağlarda Mısır'da daha ilk sülaleler devrinden itibaren (M.Ö.3000-2500)muntazam arazi tahrirlerinin yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Mısır'da sık sık yapılması adet olan bu tahrirlerde âdilâne bir vergi tarh edebilmek için herkesin elindeki toprak miktarı ölçülür, kıymet derecesiyle hudutları tayin ve tespit edilirdi. Bu tahrirlerin neticelerini kaydeden belgeler, mâbetlerde muhafaza edilen özel bir arşiv dairesi teşkil ederler ve zamanla vukua gelen değişmeler de oraya işlenirdi. Mısır halkı için ehemmiyeti büyük olan bu tahrirler, çok defa seneleri saymak ve zamanı tayin etmek üzere de kullanılmakta idi. [Bkz. Ö. Lütfi Barkan, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara 1988, s.7; Aynı müellif, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İFM*, I/1-2, (1941), s.8]; Roma Devleti'nde de tahrir geleneği oldukça eskidir. Diocletianus (284-305) IV. Yüzyılın başlarında ülkesinin siyasî,

ayrıntılarıyla tesbit etmesidir. Bu yolla hazırlanan mufasssal, icmâl, tımar icmâl ve diğer defterlerin asılları merkezde bırakılırken tasdikli birer sureti beylerbeyi ve sancakbeyine gönderilirdi. Yapılan bu ilk tahriri umumiyetle padişah değişikliğini müteakip veya on, otuz, kırk senelik fasılalarla yenileri takip ederdi.² Tahririn tekrarı durumunda hazırlanan yeni defterlere “*defter-i cedid*”, eskilere ise “*defter-i atik*” veya “*defter-i köhne*” denilirdi.³ Ancak bu usûl, XVII. yüzyılın başlarından itibaren terkedilmiş görülmektedir. Buna rağmen Osmanlı Devleti 1831 yılında son tahririni yapmıştır.⁴

Tahrir işi, “*il yazıcısı*”, “*muhammir-i vilâyet*” veya “*tahrir emini*” denilen, bu işte bilgili ve doğruluğu ile tanınmış birinin emanetine,⁵ padişahın bir beratiyle verilirdi. Tahrir eminleri, Osmanlının feth ve ilhak edilen memleketlerdeki hareket tarzını belirlemede ve bunlarla ilgili kanunların oluşumunda önemli rol oynarlardı. Dolayısıyla yeni fethedilen memleketlerde Osmanlı idarî sisteminin kurulmasında bu yazıcıların önemi büyüktür. Meselâ Kıbrıs’ın fethini müteakip yapılan ilk tahrirde il

iktisadî ve içtimâî durumunu öğrenmek için geniş bir tahrir yaptırmıştır. Tahrir Roma Devleti’nin çöküşünü kadar devam etmiştir. Bu gelenek Roma topraklarını tevarüs eden devletlere de geçmiştir. İslâmın ilk devirlerinde de harâcın takdir edilmesi için yapılan tahrirler görülmektedir. İktâ sisteminin de zarurî bir neticesi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Selçuklu, Eyyûbî, Memlûklü ve diğer Türk-İslâm Devletleri’ne de intikal eden tahrir geleneği, nihayet Osmanlı Devleti’nde mükemmel bir seviyeye ulaşmıştır. [Bkz. Kemal Çiçek, “Osmanlı Öncesi Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler”, OTAM IV, (1995), s.51-90]; Osmanlı Devleti ile ilgili eldeki tahrirlerin en eskisi II. Murat devrine kadar inmektedir. Bunlar büyük bir bölümüyle İstanbul Belediyesi Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Bkz. Z. Karamürsel, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989, s.198

² Bkz. Ö. L. Barkan, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s. 6

³ H. İnalçık, *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1987, s.XV; Bu defterlerin neşri, karşılaştırmalı neşri ve bu tahrirlerden faydalanmak suretiyle yapılan bölge tarihi çalışmalarının tenkidi hakkında bkz. F. Emecen, “Mufasssaldan İcmâl”, O.A. XVI, (1996), s.37vd; G. Devid, “Tahrir Defterlerinin Neşri Hakkında Notlar”, O.A. XIII, (1993), s.45-48; F. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989, s.3; Aynı müellif, “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri”, Tahrir ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990) Bildiriler, İstanbul 1991, s.143 vd; M. Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, VD. XXII, (1969), s.431 vd; S. Faroqi, “Population Rise And Fall in Anatolia 1550-1620”, Middle Eastern Studies, XV/3, (1979), s.327vd; H.W. Lowry, “A Corpus of Extant Kanûnnâmes for the Island of Limnos as Contained in the Tapu – Tahrir Defter Collection of the Başbakanlık Archives”, O.A. I, (1980), s.41vd; 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I. Kütahya, Karahisâr-i Sâhib, Sultan – Önü Hamîd ve Ankara Livâları, (nşr. B.D.A.G.M.), Ankara 1993, s.1-4

⁴ Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Ankara 1992, s.188

⁵ Emanet bu vazifenin hukukî ve resmî adıdır. Emin, Osmanlılarda, genel olarak herhangi bir iş üzerinde malî tasarruf ve kontrol hakkı verilmiş maaşlı mutemed kimse manasında kullanılmaktadır. Devlet adına her türlü gelir kaynağını tespit ve bunun tevzii işine, yani vilâyet tahririne memur kimsenin de emin adıyla gösterilmesi tabiidir. Büyük tecrübe ve bilgi isteyen, çok mesuliyetli ve aynı zamanda rüşvet ve yolsuzluğa elverişli tahrir emanetine çoğu zaman nüfuzlu beyler, ulema ve

yazıcının Venedikliler döneminde Ada'da mahsûlün altı, beş, hatta üçte bir oranında vergilendirildiği yolundaki tespitin daha sonraki Kıbrıs kanunnamesine de esas teşkil etmesi bunun en güzel örneklerinden birisi olarak gösterilebilir.⁶

Magosa Kalesi'nin 1 Ağustos 1571 tarihinde düşmesinden yaklaşık iki ay sonra; 9 Ekim 1571'de Kıbrıs Eyâleti'nin tahririne başlanıldığı görülmektedir. Zira söz konusu tarihte Kıbrıs Beylerbeyi Sinan Paşa'ya gönderilen fermanla Üsküdar Kadısı, Kıbrıs Beylerbeyi, kadısı ve Defterdarı tarafından tahririnin yapılması istenmektedir.⁷ Bu fermanla Üsküdar kadısının adı verilmemiştir. Ancak, daha sonraki bir hükümden bu kişinin Mevlânâ Muhyiddin olduğu anlaşılmaktadır.⁸ Yalnız Kıbrıs kadısının ismini tespit etmek mümkün olamamıştır. Yine defterin sonundaki "Bu bende-i Ahkar ve efkende-i kemter Mehmed-i defterî kulları ve vilayet-i Cezâirun tezkere emini Halil Bendeleri" kaydından tahririn Kıbrıs Defterdarı Mehmed Çelebi zamanında bitirildiği ve bunun adamlarından Tezkire Emni Halil'in 18 Ekim 1572'de yazım işini tamamladığı anlaşılmaktadır.⁹ Bu tahrirde Ada'nın önceki hakimleri Venediklilerden kalan kayıtlardan yararlanıldığı gibi yerli ahalinin verdiği bilgilerden de istifade edilmiştir.¹⁰ TK. KK. Arşivi 64

kadılar tayin olunurdu. Bkz. 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I, s.2

⁶ Aynı tarihli emirde ayrıca, Parikoz tabir edilen ve bir nevi aileleri ile birlikte toprağa yerleştirilmiş köleler durumunda olan bir kısım çiftçilerden ise mahsullerinden üçte bir öşür alındıktan başka, adam başına üçer akçe tuz akçesi ve hayvanları doğurduğu zaman bir miktar para alındığını görmekteyiz. Bu durumda olan köylüler ayrıca haftada ikişer gün de beylerin hizmetinde angarya usulüyle çalışmaya mecbur tutuluyorlardı. [Bkz. Ö.L. Barkan, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s.26]. Yine bu emirde "Cezire-i mezbure re'âyâsı hakkında mezîd 'inayetin mukarin olmağın, zikrolunan parikaz tâifesi haftada bir gün mirî sükkerhanelere ve ekinliklere ve sâir lazım olan hidemât-ı hümayunuma hizmet etmek ve sair re'âyâ gibi kasem'leri humus'dan alınmak ve ispençleri 30'ar akçe olmak ta'yin edilmiştir" denilmekte ve ayrıca Ada'daki sayım işleri bittikten sonra bu değişikliklerin halka ilân edilmesi ve bu yeniliklerin uygulanmasının bir kanun haline sokulduğu belirtilmektedir. Bkz. TK. KKA. TD. 64, V.2A

⁷ Bkz. BOA. MD.16, s.18, hüküm 33, Burada: "... ve cezire-i Kıbrıs'ın tahririne Üsküdar Kadısı dâme fazluhu ta'yin edildi. Senin ve cezire-i mazbûre kadı ve defterdarı ma'rifeti ile tahrir eylemek fermânım olmuştur. Cezire re'âyâsı tahrirde kendu kanunları üzere mi kabul ederler, 'Arab kanunu veya gayrı kanun üzere mi kabul ederler, bîl-cümle mâl-ı mîrîye ve re'âyâyâ evlâ olub münâsib görüldüğü üzere tahrir etdüresin ve harâc-ı şer'î takdiri dahi şer'-i şerîf üzere fermânım olmuştur" denilmektedir.

⁸ Bkz. BOA. MD.16, s.159, hüküm 310

⁹ Bkz. TK. KKA. TD. 64; Ayrıca bkz. H. Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *Belgeler*, IV/7-8, (1967), Ankara 1969, s.6

¹⁰ Hill'in belirttiği gibi, Venedikliler döneminde kişilik hakları ve arazileri olmayân, ayrıca Venedik soylularının köleleri durumunda olan Parikoz ve Perperiari denilen ahali kendi istekleri ile Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmuşlardır. Bunlar, Kıbrıs'taki varidatın, malların, köylerin, evlerin ve hatta orada yaşayan insanların isimlerine kadar detaylı bilgi vermişlerdir. Bkz. George Hill, *A. History of Cyprus IV*, Cambridge 1952, s.27; TK. KKA. TD. 64, Vrk.2A

numarada bulunan Kıbrıs'ın ilk tahrir defteri; “*mufasssal*” ve 16x45 cm ebatlarında olup yazısı divanidir. 441 varak olan bu defterin başlangıcında on iki nahiyenin gösterildiği “*fihrist-i nevahi*”¹¹ yer almaktadır. Daha sonra “*suret-i emr-i şerif-i Sultani*”¹², “*Kanunname-i Cezire-i Kıbrıs*”,¹³ II Selim’e ait tuğra¹⁴ ve dua¹⁵ vardır. Fihristte verilen nahiyelerin mahalle ve köyleri ile birlikte teferruatlı bir şekilde dökümü yapılmıştır.¹⁶ Defterin sonunda “*evkâf-ı selâtin*” kayd edilmiştir.¹⁷ Bu tahrir Defterinin bazı varaklarının boş bırakıldığı dikkati çekmektedir. Yalnız boş varakların sayımı yapılan nahiyelerle ilgili bilgilerin tamamlanmasını müteakip fasikül aralarında yer aldığına bakılırsa nahiyelere dair bilgilere ulaşmada kolaylık sağlamak üzere belirli bir maksada matuf olarak bırakıldıkları sonucuna varılabilir.¹⁸

Tahrir Defterlerinden Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan 696, 708 ve 779 numaralarda yer alan defterler de Kıbrıs’a ait¹⁹ olup ele alınan dönemle ilgilidir. Bunlardan 696 nolu defter 1603 tarihli ve 16x40 cm ebadında, yazısı divani olup, 176 sayfadır. Defterde önceden varak numaraları verilmiş ise de bunlar zamanla okunamaz duruma geldiğinden sonradan sayfa numaraları konulmuştur. Kıbrıs’da mevcut on altı nahiye²⁰ ile, Kıbrıs Eyâleti’ne tabi Anadolu’daki Alaiye, İçel, Sis ve Tarsus sancakları nahiyelerindeki tımar ve zeamet tevcihlerini bu defterde bulmak mümkündür.

708 nolu defter ise 18 sayfa olup 1608 yılı Kıbrıs bütçesini ihtiva etmektedir. Haliyle buradan tespit edilen gelir ve gider kalemleri ele alınan dönemde Kıbrıs’n

¹¹ Bkz. TK. KKA. TD. 64, V.1

¹² Bkz. TK. KKA. TD. 64, V.2A

¹³ Bkz. TK. KKA. TD. 64, V.3AB

¹⁴ Bkz. TK. KKA. TD. 64, V.5A

¹⁵ Bkz. TK. KKA. TD. 64, V.21-22AB

¹⁶ Bu döküme göre nahiyeler sırasıyla Lefkoşe (25-60), Magosa (63-78), Mesarye (81-119), Karpas (119-14), Girne (146-167), Pendaye (173-235), Hırsoho (241-266), Baf (271-323), Evdim (328-344), Limosa (348-411), Mazoto (414-430) ve Tuzla (432-437) varaklar arasında yer almaktadır. Bkz. TK. KKA. TD. 64

¹⁷ Bkz. TK. KKA. TD. 64, V.441

¹⁸ Bkz. V.4, 5-21, 60-63, 78-81, 141-146, 167-173, 235-241, 266-271, 323-328, 344-348, 411-414, 430-432, 437-441; İlgili defterin bulunduğu arşivde çalışma şartlarının elverişsizliği, araştırmacılara defterlerin orijinallerinin verilmesi ve arşiv malzemesinin önemini kavrayamamış Lisans öğrencilerinin çalışmalarına müsaade edilmesi gibi sebeplerden dolayı bu defter de yıpranmaya yüz tutmuştur.

¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Kıbrıs tahrir defterleri arasında gösterilen 86 nolu defter aslında Bolu Livasına ait bir icmal tımar defteridir. Bkz. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Ankara 1992, s.206

²⁰ Kıbrıs’a ait ilk tahrirde nahiye sayısı onikidir. Dolayısıyla bu defter 1572 ila 1603 tarihleri arasında idarî yapıdaki değişiklikleri de göstermesi açısından önemli bir kaynaktır.

iktisadi yapısına dair önemli bilgiler vermektedir. TD. 779 ise 1642 tarihli, 26x40 ebadında ve yazısı siyakat olup 261 sayfalık bir defterdir. Önceden varak numaraları verilmiş olan bu defterde de sonradan sayfa numaraları verilmiştir. Birinci sayfasında “fihrist-i icmal-i tımarha-i Cezire-i Kıbrıs” başlığı altında Kıbrıs’taki Lefkoşa, Girne, Magosa, Baf ve Limason Kalelerindeki değişik askerî sınıfların fihristi bulunmaktadır. Defterin iki ila altıncı sayfaları arasında ise “*fihrist-i zeametha-i ve tımarha-i cezire-i Kıbrıs*” başlığı altında kalelerde görevli ve dirlik tasarruf eden askerî sınıfların tımarları şahıs ismi zikredilmeden, tımar miktarı ve karyelerini belirten mufassal bir fihrist halinde verilmiştir. Ayrıca, bilinen diğer tahrir defterlerinden farklı olarak bu defterde tımar ve zeametler verilirken, bunlara defter içerisinde bulundukları sayfa numaraları da belirtilmiştir.²¹ Kalelerdeki gönüllü, müstahfiz, azeb, topçu ve cebecilerin tımarları ile beraber, bu sınıfların teşkilatları ve amirleri hakkında verilen bilgiler Kıbrıs’da iktisadî yapı ile askerî teşkilatın ortaya konulması bakımından son derece faydalı olmuştur.

b- Şer’iye Sicilleri

Şer’i Mahkemelerde İslâm hukukuna göre muakayyıdların tuttukları defterlere “Şer’iye Sicilleri” denildiği gibi *Kadı Sicili*, *Kadı Defteri*, *Sicil-i Mahfûz* veya sadece “*Sicil*” de denilmektedir. Mahkemeye intikal eden her türlü resmi yazı belli bir disiplin içinde bu defterlere yazılmıştır. Mahalli konularla ilgili olarak Kadıların veya Naiblerin verdiği kararlar sicillerin bir tarafına, merkezden gelen resmi yazılar da sicillerin diğer tarafına yazılırdı. Mahalli konularla ilgili hükümlerin ve kararların yazıldığı bölüme “*Sicill-i Mahfûz*”, merkezden gelen emirlerin yazıldığı bölüme ise “*Sicill-i Mahfûz Defterlü*” denilirdi.²² İktisadî, İçtimaî, İdarî, ve fiziki açıdan verdiği

²¹ Defterin 9-11 sayfalarında zeamet kayıtları olup, değişik tarihlerle derkanarlar yazılmıştır. Daha sonra ise Kıbrıs Divân Çavuşlarının tımarları (11-23), Lefkoşa (23-118), Girne (118-134), Magosa (134-230), Baf (230-250) ve Limason (250-261) kalelerindeki askerî sınıfların tasarruf ettikleri tımar miktarları verilmiştir. Defterin son sayfasında ise “suret-i icmal-i sultanî budur ki, teftiş edildi. Tahriren fi evâsıt-ı Şevvâl sene sinin ve hemşin ve elf” kaydı vardır ki buradan da tahririn Aralık 1642’de yapıldığı sonucuna varabiliriz. Bkz. BOA. TD. 779, s.261

²² Rifat Özdemir, “Şer’iye Sicillerinin Sosyo-Ekonomik Tarih ve Halk Kültürü Açısından Önemi”, I. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Sempozyumu Tebliğler, Malatya 1986, s.179 vd.

bilgiler sebebiyle şer'iye sicillerinde bir yerin, bölgenin tarihi ile ilgili çok önemli bilgiler bulunabilmektedir.²³

Kıbrıs Şer'iye Sicilleri 54 defterden ibarettir. Eldeki ilk sicilin tarihi 1580'dir. Bu sicillerden ilk üçü Kıbrıs Türk Müzesi (Mevlevi Tekkesi)nde sergilenmekte olup, diğerleri Kıbrıs Evkaf Müdürlüğü'nde muhafaza edilmektedir.²⁴ 1570-1670 yılları arasındaki döneminin ortaya konulmasında özellikle idarî, iktisadî ve içtimâî hayat bahislerinde bunların ilk dördünden büyük ölçüde istifade edilmiştir. Bu sicillerden ilki 1580-1594 tarihleri arasındaki dönemi ihtiva etmekte olup, rutubet ve değişik sebeplerden dolayı bazı yerleri yıpranmış olduğundan kullanılamaz durumdadır. İki nolu defter 1607-1609 tarihli ve 130 sayfa, üç nolu defter 1609-1610 tarihli ve 182 sayfa, dört nolu defter ise 1633-1636 tarihli ve 248 sayfadır.²⁵ Görüldüğü üzere adı geçen defterler Kıbrıs'ın fethinden sekiz yıl sonra başlamaktadır. Ayrıca ilk iki defter arasında on iki yıl, üç ve dördüncü defterler arasında ise otuz üç yıllık bir zaman dilimi ile ilgili olarak şer'iyis sicili kaydı bulunmamaktadır. Ona rağmen ele alınan döneme dair içtimâî hayat, iktisadî teşkilatlanma bahsinde vergiler, para ve fiyatlar ile idari teşkilat sahasında yapılan tevcihler ve bazı görevlilerin isimlerinin tespitinde bu sicillerden önemli ölçüde istifade edilmiştir.

²³ Şer'iye Sicillerinde; 1- Her çeşit dava zabıtlarıyla, mukavele, senet, satış, vakfiye, vekâlet, kefâlet, ıtk, borçlanma, tereke, taksim vs. gibi fıkıh ilminin başlıca konularını teşkil eden şer'i mahkemelere ait resmi kayıtlar, narhlar ve esnaf teftişine ait belgeler, 2- Başta hükümdar olmak üzere her derecedeki büyük makamlardan Beylerbeyine, Sancakbeyine, Kadılara, Müftilere, Mütessellimlere, Dizdarlara, Defterdârlara, Müderrislere, mütevellilere, Voyvodalara, Eminlere, Altı Bölük Yerlerine, Vilayet ve İş erlerine hitaben yazılan ferman, berat, divân tezkeresi, mektup, ruûs, tezkere, resmi maliyetler emir ve yazı kopyaları bulunmaktadır. Bkz. Halit Ongan, Ankara'nın I Numaralı Şer'iye Sicili, Ankara 1968, s.10; Mücteba İlgürel, "Şer'iye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", İÜFTD, 28-29, (1974-1975), s.123-125; Şer'iye Sicilleri ve bunların kataloglanması hakkında ayrıca bkz. A. Akgündüz, Şer'iye Sicilleri I, İstanbul 1988, s.11 vd; Yusuf Oğuzoğlu, "Şer'iye Sicilleri Toplu Kataloğuna Doğru", Tarih Araştırmaları Dergisi, XIV/25, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan, (1981), Ankara 1982, s.343-360; Cahit Baltacı, "Şer'iye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, (Mayıs 1985), İstanbul 1985, s.127-132; Yusuf Halaçoğlu, "Şer'iye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru (Adana Şer'iye Sicilleri)", İÜFTD, 30, (Mart 1976), s.123-167; Osman Ersoy, "Şer'iye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", DTCFD. XXI/3-4, (Temmuz-Aralık 1963), s. 33-65

²⁴ Kıbrıs Şer'iye Sicillerinin tanıtımı ve defterlerin tam Listesi için bkz. Vergi H. Bedevî, "Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri üzerinde Araştırmalar", Milletlerarası Birinci Kıbrıs tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara 1971, s.139-148

²⁵ IV nolu defter Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde iki ayrı Lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bkz. Ömer Bıyık, Lefkoşa'nın 4 Numaralı Şer'iye Sicili H. (1043-1045),

c- Mühimme Defterleri

Bir kısım fermanlar ile Divân-ı Hümâyûn'da görüşülerek karara bağlanıp merkez ve taşradaki idari birimlere gönderilen ve "mühim" telakki edilen bazı hükümlerin kaydedildiği defterlere "Mühimme Defterleri" denilmektedir. Bunlar Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatındaki idari ve askeri organların yapısı, çalışma tarzı vb. konularda çok geniş bilgiler sunan kaynaklardır. Aynı zamanda bu defterlerde harp tarihi, lojistik, devletin gayr-i müslim cemaat ile ilişkileri ve bunların sosyal hayatıyla, Osmanlı ülkesinde kültür ve fikri faaliyetler gibi önemli konularda da bilgi bulmak mümkündür. Onun için eyalet, sancak veya kaza çalışmalarında mühimme defterleri önemli bir yer tutarlar.²⁶

1570-1670 senelerine ait 8-95 numaralar arasında yer alan 87 mühimme defterinde Kıbrıs'la ilgili oldukça bol malumat bulunmaktadır. Onun için Tahrir Defteri, Şer'iyeye Sicili ve Maliyeden Müdevver Defterler gibi arşiv kaynaklarının boşlukta bıraktıkları dönemlere ait bilgileri Mühimme Defterlerinden temin etmek mümkün olmuştur. Bilhassa 8 ve son yıllarda neşredilen 12 nolu Mühimme Defterlerindeki,²⁷ Kıbrıs'ın fethi ile ilgili pek çok yazışmadan en geniş şekliyle istifade edilmiştir.²⁸

ç- Maliye'den Müdevver Defterler

Arazi tahriri, saray, yeniçeri, mevâcib ve muhtelif maliye kalemlerine ait defterlerden meydana getirilmiş olan tasniftir. Maliyeden Müdevver Defterler'den 1689 tarihine kadar olan 6959 adedinin kataloğu 25 cilt halinde toplanmıştır.²⁹ Bu tasnif içerisinde yer alan cizye defterleri, Yeniçerilerin esami ve mevacib defterleri ile Kıbrıs eyâleti bütçesinin varidat, masraf ve ruznamçe kayıtlarının bulunduğu bütçe defterlerinden büyük ölçüde istifade edilmiştir.

Kıbrıs Eyâleti idarî teşkilatı içerisinde yer alan on altı nahiyyeye tabi muhtelif karyelerde sakin ve mütemekkin bulunan defterli Hristiyan reayânın esami

Bornova 1995 (Basılmamış Lisans Tezi); Ali Efdal Özkul, *Lefkoşa'nın 4 Numaralı Şer'iyeye Sicili H. (1043-1046)*, Bornova 1995 (Basılmamış Lisans Tezi)

²⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s.82 vd.

²⁷ *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) I-II*, (nşr. B.D.A.G.M.), Ankara 1996

²⁸ Halen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1557-1905 seneleri arasında 263 adet mühimme defteri bulunmaktadır. Bkz. Atilla Çetin, *Başbakanlık Arşiv Kılavuzu*, İstanbul 1979, s.49 vd.

²⁹ Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara 1992, s.296; A. Çetin, a.g.e., s.28 vd.

kayıtlarını ve cizye miktarlarını ihtiva eden defterlerden 1606 tarihli olan 5094 numarada kayıtlı olup 15.5x41.5 cm ebadındadır. Silahtar Ahmed Paşa zamanında Kıbrıs Eyâleti'ndeki nahiyelerde oturan vergiye tabi gayr-i müslim reayânın isimlerini ve cizye miktarlarını ihtiva eden bu defter 28 sayfadır. 1612 tarihli ve 5084 nolu *cizye defteri* ise 15x42 cm ebadında olup 26 sayfadan ibarettir ve bir icmal hüviyetindedir. Onun için bu defterde Kıbrıs Eyâleti nahiyelerindeki gayr-i müslim reayânın hane ve isimlerine göre cizye miktarları belirtilmektedir. Defterin baş tarafında I. Ahmed'in tuğrası vardır.³⁰ Aynı mahiyette diğer bir defter ise 1643 tarihli, 8428 nolu, 15x42 cm ebadında ve 268 sayfa olup, Lefkoşa Kadısı olan Mustafa Efendi ile Cizyedar Kenan Ağa tarafından, Kıbrıs Eyâleti nahiyelerinde oturan vergiye tabi gayr-i müslim reaya ile hayman ve haric-i ezdefterlerin yazıldığı *mufasssal cizye tahrir defteridir*. Bu defterin sonunda sayıma ait icmâl, başpiskoposun tasarrufunda olan manastırların listesi ile Magosa ve Lefkoşa kalelerindeki neccaran ve binayânın isimleri mevcuttur. Ele alınan konunun idarî teşkilat bölümünde Kıbrıs Eyaleti'nde zaman içerisinde nahiye ve karye sayılarındaki değişikliğin takibi, iktisadî teşkilatlanma bölümünde "cizye" bahsinde ve içtimâî hayat bölümünde gayr-i müslim reayanın tahmini nüfusu ile bunların şehir merkezleri ve kırlık alandaki dağılımlarının mukayesesi yönündeki tespitlerde hep bu defterlerden istifade edilmiştir.

Kıbrıs Eyaleti'ndeki yeniçerilerin mevcutları, isimleri, sınıfları ve aldıkları ücretleri esami ve mevacib defterlerinden çıkarmak mümkündür. Yeniçerilerin yevmiyelerinin kayıtlı olduğu maliyeden müdevver defterlere mevâcib defterleri denildiği bilinmektedir.³¹ Her üç ayda bir tanzim edilen bu defterler kabul edilip,

³⁰ Geniş bilgi için bkz. BOA. MAD. 5084, s.1

³¹ Mevacib tabiri Memlûklulardan Osmanlılara geçmiş olup ücretli askerin, Osmanlıda yeniçerinin maaşına aynı zamanda vacib veya mevacib denildiği hakkında bkz. [İ.H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 411] Mevacib Defterlerinde "önce askerî sınıfın adı ve mevâcib dönemi ile yılı, hemen altında da maaş verildiği zaman Yeniçeri Ağası kim ise onun adı ve Yeniçeri Kâtibi'nin ismi ve yevmiyeleri yazılırdı. Bundan sonra bu askerî sınıf içerisindeki askerlerin isimleri, sınıfları ve yevmiyeleri belirtilirdi. Bölükler ve cemaatler halinde olan her sınıf ile ilgili kayıtların tamamlanmasından sonra "nefer" başlığı ile toplam nefer sayısı "yevmiye" başlığı ile bir günlük toplam yevmiye "Mukarrer" başlığı ile üç aylık toplam yevmiye, "müşahre" başlığı ile ölü, kayıp ve kaçak var ise bunların yevmiyelerinin üç aylık toplamı verilirdi. Mukarrer rakamına müşahere rakamının eklenmesi veya minha rakamının çıkarılması ile "yekûn" başlığı altında ödenecek net rakam ortaya çıkardı".Bkz. O. Kılıç, *Van Sancağı (1548-1648)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1994, s.486vd

tasdik olunduktan sonra ulûfeler ödenirdi ki; Beylerbeyinin tasdik ettiği bu defterin bir sureti merkeze gönderilirdi.³²

Her ulûfe döneminde üç nüsha olarak tanzim olunan bu mevâcib defterlerine “asıl”, “mükerrer” ve “hazine” defterleri denilirdi. Asıl defter, bir önceki defterlerden aynen nakledilen bilgileri içermektedir. Mukarrer defter ise yine bir önceki döneme ait bilgileri ihtiva etmesine rağmen mukabeleciler tarafından kontrol edilip gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra “sahh” çekilerek yürürlüğe girerdi. Hazine defteri Padişah’a sunulan ve son şeklini alan defterdir. Bu defter de padişah ve silahtar tarafından bir önceki döneme ait hazine defteri ile karşılaştırılırdı. Eğer bir usulsüzlük yapılmışsa tahkik olunarak müsebbibi cezalandırılır ve düzeltilerek ödeme yapılması sağlanırdı.³³

Kıbrıs Eyaleti’ndeki yeniçerilerin kayıtlı olduğu dört defter bu çalışmada ele alınan dönemle ilgili olarak yeterli bilgiler vermektedir. Bunlardan birincisi Maliyeden Müdevver Defterler içerisinde 7168 numarada kayıtlı olup 980 tarihli 16x44 ebadındaki defterdir. Daha çok esâmi ve mevâcib defteri hüviyetinde olup 219-357 sayfalar arasında önemli bilgiler bulmak mümkündür. 1008 tarihini taşıyan

³² Kıbrıs Eyâleti Mevâcib defterleri “defter-i esâmî-i cemaat-ı yeniçeriyân-ı Kıbrıs der-vacib reşen sene seman ve elf” başlığı ile başlamaktadır. [Bkz. BOA. MAD. 7635, s.70]; “Kıbrıs Beylerbeyisine ve Defterdârına Hüküm ki: Her sene kul tâ’ifesinin defteri mühürlenib sütte-i Saadetine irsal olmasın fermân-ı hümâyûnum olmuş idi. Ol emr-i şerifim kemakân mukarrerdir. Buyurdum’ki vardukda emr-i şerifim mucebince kul tâ’ifesinin ulûfeleri defterin yazub mühürleyüb Dergâh-ı muallama gönderesiz. Husus-u mezbûr mühimmattandır avk ve techhûrden ziyade ihtiraz edesiz. (9 Ramazan 986). [Bkz. BOA. MD. 35, s. 353. Hüküm 986. Ayrıca bkz. BOA. MD. 35, s. 403, Hüküm 1031, BOA. MD. 40, s. 167. Hüküm 367]; Eyaletindeki askerlerin tahriri ve bunların mevâcib defterlerinin hazırlanması Kıbrıs Defterdârı’nın sorumluluğu altında olmasına rağmen, mevâcib defterlerinin bazen merkezden gönderilen görevliler tarafından da tanzim edildiği görülmektedir. Mesela, 19 Mart 1592 tarihinde Dergâh-ı mualla müteferrikalarından Kasım gönderilerek Kıbrıs Eyâleti’ndeki kul tâ’ifesi ve hisar erlerinin defterlerinin hazırlanarak gönderilmesi istenmiştir. “Kıbrıs Beylerbeyisine hüküm ki: Cezire-i Kıbrıs’ta olan kul tâ’ifesi ve kal’a neferatı hayli zaman olub mevcudu ve namevcudu yoklanulmayub halâ defter olunub bir sureti sütte-i sadetime gönderilmek emr idüb buyurdum ki, dergâh-ı Muallam müteferrikalarından Kasım vardukda biran ve bir saat tehir ve tesahi etmeyüb emr-i cellil-ül-kaderim mucebince mümaileyh mübaşeretile Cezire-i Kıbrıs’ta olan kul tâ’ifesinin ve hisar erlerinin ve bil cümle ulûfeye mutasarrıf olanların mevcudların yoklayub alelesâmi defter eyleyüb defterlerinin bir suretin yazdırub dahi mühürleyüb sütte-i saadetine gönderesin...” [Bkz. BOA. MD. 69. S. 239, Hüküm 477] 21 zilkade 993 tarihinde de ulûfelilerin yoklanması için merkezden Hasan Çavuş gönderilmiştir. Bkz. BOA. MD. 60, s. 63, Hüküm 145.

³³ İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 414; O. Kılıç, a.g.t., s. 489: Mevâcib defterleri tanzim edilirken mevcut kulun yoklaması yapılır, ölü, kayıp ve mevcut olmayanlar işaret edilirdi. Mesela Kıbrıs Eyâleti’ndeki yeniçerilerin 1062 yılı masar ulûfesi defterinde, birinci bölümde yedi akçe ile süvari olan Şaban b. Hamza için “farig fi gurra-i muharremü’l-haram 1011 ba tezkire-i kaimakam-ı Cafer Paşa” notu düşülmüştür. Yine aynı defterde, onikinci bölümde üç akçeye mutasarrıf olan Halim’in isminin yanına “müteveffa” ibaresi konulmuştur. Bkz. BOA. MAD. 7074, s. 76

ikincisi 7635 numarada kayıtlı olup, 16x42 cm. ebadında ve 132 sayfadır. Söz konusu tarihte Kıbrıs'taki yeniçerilerin cemaat ve bölüklerine göre tanzim ve tertip edilen esami ve yevmiye kayıtları ile bunların miktar ve yekûnlarını ihtiva etmektedir. İncelenen üçüncü defter de, 1011-1012 tarihli ve Maliyeden Müdevver Defterler içerisinde 7074 numarada kayıtlıdır. Kıbrıs Eyaleti Defterdarı Ali Efendi zamanında tanzim ve tertip edilen bu defter 15x42 cm. ebadında ve 120 sayfadır. Aynı tasnif içerisinde 7499 numarada kayıtlı olan dördüncü defter ise 1013 tarihli ve 16x44 cm ebadında olup 130 sayfadan ibarettir. Kıbrıs Eyaleti'ndeki yeniçeri cemaatleri kethûdasının ve Cay-ı kethûda, çavuş-ı büzürk, ser-muhzır gibi muhtelif bölüklerin, ser bölükleriyle muhtelif cemaatlerin, ser piyadelerinin ve mensuplarının isimleriyle ulûfelerini ve 1009 senesine ait mevaciblerini, her bölük ve mevcudunun sayısını ve Kıbrıs hazinesinden gönderilen imzalı, tasdikli esami defterini ihtiva etmektedir.

Osmanlı devletinde XVI ve XVII. asırlarda defterdârlık teşkilatı tarafından devletin senelik gelir ve gider cetvelleri hazırlanırdı. Defterdarlıkca hazırlanan ve "icmâl-ı muhassebe-i varidât ve mesârif-ı hızâne-i amire..." başlığını taşıyan bu cetveller, başlığın da delalet edeceği gibi birer icmâlden ibaretti. Ait olduğu sene içinde yapılan gelir tahsilatı ile bunlardan yapılan sarfiyatı gene sona eren sene içinde tutulan muhasebe defterlerinden özetlenerek hazırlanmakta idi. Bu itibarla Osmanlı bütçeleri ilriye matuf değil maziye matufturlar. Böyle olmaları da hiçbir zaman ehemmiyetlerini azaltmaz. Osmanlı Devleti'nin mali gücü hakkında değerli birer vesika karakterini muhafaza ederler.

Osmanlı taşra teşkilatı içerisinde mâlî ve idârî özerklikleri bulunan eyâletlerde³⁴, merkezde olduğu üzere buralarda da merkezden gönderilen hazine defterdarları tarafından her yıl sonunda hesap özetleri hazırlanırdı. Hesap özetleri merkeze gidecek mahallî gelir fazlasının bir belgesi durumunda olması onların bir kesin hesap kanunu özelliklerini daha açık bir şekilde gösterir. Pek çok ahvalde bu

³⁴ Bu eyaletler; Budin, Tameşvar, bosna, Kefe, Karaman, Zülkadriye, Diyarbekir, Van, Rum, Erzurum, Halep, Şam, Trablusşam, Bağdad, Basra, Yemen, Mısır, Girit ve Kıbrıs'tır. Bkz. H. Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *Belgeler*, IV/7-8, (1967), Ankara 1969, s.2 vd.

bütçelerin özetlerini teşkil ettikleri hazine giriş çıkış hesaplarının tutulduğu rüznâmçeler ile birlikte ciltli bulundukları görülmektedir.³⁵

Osmanlı bütçelerinde göze çarpan ana bölümler; bütçenin başlığı, gelir ve gider kalemleridir. Muhasebe tekniği bakımından bütçeler, bir çıkarma işlemi esasına üzerine tertip edilmekte idi. Gelir kalemleri “asl-ı mâl” adı altında toplanırdı. Yapılan masraflar ise “bundan” anlamına gelen “minha” yahut “bundan çıkarıldı” anlamına gelen “vuz’a zâlike” veyahut “vuzi’a min zâlike” adı altında toplanırdı. Mahalli bütçe gelir fazlası, ki merkeze “irsâliye” adı altında gönderilirdi, “artık” anlamına gelen “el-bâki” diye kaydedilirdi. Gelir ve giderin tali kalemleri belirtilirdi. Ancak irsaliyeyi teşkil eden “bâkî”nin teferruatı olmayacağı tabiidir. Bununla beraber bu bakiyyenin bu kısmı merkeze gönderilir, bir kısmı da hazineye kalabilirdi. O zaman ikinci bir çıkarma işlemi esasına dayanılarak “min zâlike’l bâkî” diye tali başlık açılır, ilk bakiyyeden bu meblağ çıkarılırdı.

Kıbrıs Adası’nın Osmanlı idaresindeki ilk bütçesi Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, Maliyeden Müdevver Defterler tasnifinde 5168 numarada kayıtlı defterdir.³⁶ Mukavva ciltli 15.5x42 cm. boyutlarındaki bu defterin kapağına yapıştırılan bir etikette bütçenin başlığı aynen yazılıdır. Bütçe bu defterin 7 ila 12. sahifelerini işgal etmektedir. Bütçeye ek olarak 3 risale vardır. Bunların birincisinde Kıbrıs adasındaki şeker tasfiyehanelerinin H.978-983 senelerinin mahsul ve ihracatının hesap özeti vardır. İkincisinde adanın ilk defterdarlarından Bali’nin imzasını taşıyan ve ada mukaatalarının iltizamlarına dair bir arzı vardır. Üçüncüsünde ise ada beylerbeylerinden Mehmed Paşa’nın imzasını taşıyan gene ada mukaatalarına dair bir arzı ve başında da telhisi vardır. İkinci defter ise Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, Maliyeden Müdevver Defterler tasnifinde 434 numarada kayıtlı

³⁵ Osmanlı Bütçeleri hakkında bkz. Ö. L. Barkan, “H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, İFM. XV/ 1-4, (Ekim 1953-Temmuz 1954), İstanbul 1955, s.251-329; Ö.L. Barkan, “H. 954-955 (M.1547-1548) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, İFM. XV/1-4, (Ekim 1955-Temmuz 1956), İstanbul 1960, s. 255-303; Ö.L. Barkan, “H. 974-975 (M. 1567-1568) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, İFM. XIX/1-4, (Ekim 1957-Temmuz 1958), İstanbul 1958, s.277-332; Ö.L. Barkan, “H. 1070-1071 (1660-1670) “Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese”, İFM. XVII/1-4, (Ekim 1955-Temmuz 1956), s. 304-347; Ö.L.Barkan, “H.1079-1080 (1669-1670) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri”, İFM. XVII/1-4, (Ekim 1955-Temmuz 1956), s. 193-347, H. Sahillioğlu, “1524-1525 Osmanlı Bütçesi”, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan, İFM. 41/1-4, İstanbul 1985, s.415-453; Ahmet Tabakoğlu, “XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri”, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan, İFM. 41/1-4, İstanbul 1985, s.389-415

³⁶ Bu defterin geniş tanıtımı için bkz. H. Sahillioğlu, a.g.m., s.1-35

ve 14x41 cm. ebatlarında olup 60 varaktır. Kıbrıs Beylerbeyi Mustafa Paşa zamanında ve nezaretinde defterdar Ahmed Efendi marifetiyle hazırlanan bu defter söz konusu tarihte Kıbrıs'taki gelir ve giderleri ihtiva etmektedir.

İncelenen diğer bir bütçe defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kamil Kepeci tasnifinde 1908 numarada kayıtlı olup 5 Eylül 1618 ile 18 Aralık 1618 tarihleri arasında Kıbrıs Beylerbeyi Fazlullah Paşa, Defterdar Ömer Paşa ve kaymakam Hüsrev Bey zamanlarında Kıbrıs'ın söz konusu tarihteki gelir-gider kayıtlarını ihtiva etmektedir.

323 nolu defter, 1619-1620 yılları arasındaki gelir ve gider kayıtlarını ihtiva etmekte olup, 15x43 cm. ebadında ve 33 varaktır. Gelibolu ve Trablusşam'a ait bilgilerinde yer aldığı bu defterin 18 ve 19. varakları, Kıbrıs Beylerbeyi Şaban Paşa, defterdar Mehmed ve Ahmed efendiler zamanındaki gelir ve giderlerin muhasebesinin icmaline aittir. Bu defterlerin yazısı siyakattır. Ele alınan konunun idari teşkilatlanma bahsinde idari görevlilerin isimlerinin tespitinde ve özellikle iktisadi teşkilatlanma bölümünde reayadan alınan vergiler, mukataa gelirleri ile idari görevlilerin yıllık mevaciblerinin ortaya konulmasında önemli ölçüde istifade edilmiştir.

d- Kamil Kepeci Tasnifi

Kamil Kepeci başkanlığındaki bir ekibin Başbakanlık Osmanlı Arşivi evrakı içerisinde meydana getirdikleri ve içinde maliye kalemleri ağırlıklı olmak üzere 6698 adet defterin bulunduğu tasniftir. Bu tasnif içerisinde yer alan bir kısım mevkufat ve ruus defterinden istifade edilmiştir. Bunlardan ilki 2551 nolu Mevkufat Defteri olup, Anadolu'dan Kıbrıs'a ilk göçmen naklini konu alan bu defter 21 Eylül 1572 tarihlidir. Bu defterde Karaman Eyâleti kazalarından Beyşehir, Seydişehir, Aksaray, Anduğu,³⁷ Develükarahisar, Ürgüb, Koçhisar, Niğde, Bor, Ilgın ve Akşehir'den Kıbrıs'a sürülmek üzere yazılmış olan kimselerin adlarını ihtiva eden ve sürgün işine memur kadılar ve mübaşirler tarafından mühürlenmiş olan listeler bir araya getirilerek ciltlenmiş bulunmaktadır. Her biri ayrı ayrı küçük birer defter teşkil eden bu listelerden her mahalle ve köyün hâne miktarı ile bu miktara nazaran ondabir

³⁷ Bugünkü Niğde'dir

hesabıyla çıkarılan sürgünlerin isimlerini, meslek ve hüviyetlerini tespit etmek mümkündür. Bazen de, ailesi efradının isimleri ve çiftçi olup olmadıkları, kendilerinin Kıbrıs'a sürgün olarak gönderilmek üzere seçilmelerinde âmil olan mülâhazalar ile kefillerinin isimleri bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde "*Divân-ı Humâyûn*" kalemlerinden birisinin "*Ruûs kalemi*"³⁸ olduğu bilinmektedir. Burada tutulan kayıtlar "Ru'ûs Defteri" denilen defterlerde yer alırlardı.³⁹ İstanbul'da Başbakanlık Arşivi Genel Müdürlüğü'ndeki bir kısım defterler de bu kalemle alakalı defterler olarak tasnif edilmişlerdir. Nitekim, Kâmil Kepeci tasnifi kataloğundaki 208-279, 703-705, Mahzen Defteri I adlı katalogdaki 16-18 ve 71, Mahzen Defteri II kataloğundaki 1-261 numaralı defterler "*Divân-ı Hümâyûn Ruûs Kalemi Defterleri*" olarak gösterilmişlerdir. Bunların en eskisi 1547, en yenisi 1908 tarihli kayıtları ihtiva ettiğine göre, aradaki bir kısım noksanları bir yana bırakılırsa üçbuçuk yüzyılı aşan bir süreyi kapsadıkları anlaşılır.

Kamil Kepeci tasnifindeki 221 nolu defter Kıbrıs'ın fethi ve özellikle ilk atamalara ait önemli bilgiler vermektedir. Onun haricinde 222-262 numaralar

³⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Ankara 1992, s.11; İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara 1988, s.1-110: Osmanlı devlet teşkilatından bahseden kaynaklarda "Sancakbeyleri ve beylerbeyiler ile tımar sahipleri hariç, devlet hizmetinde bulunan kimselerin tayin beratlarını ve vazife tevcihlerine ait belgeleri hazırlayan daire", bir başka ifade ile "vakıflar ile dinî müesseselerdeki vazife sahiplerinin, devlet kalemlerindeki büyük-küçük kâtiplerin, saray ağa ve hademelerinin, dizdar ve kale erenlerinin berat ve fermanları bu kalemde, ilgili daireden alınan tezkirelere göre hazırlanırdı" denildiği bilinmektedir. Bkz. H. İnalcık, "Reis ül-küttâb", İ.A.IX, s.675; M.Z.Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, s.71

³⁹ Ruûs aslında arapça "re's=baş" kelimesinin çoğulu olup "başlar" demektir. Bununla beraber lügatlarda tekil olarak kullanıldığı zaman "küçük rütbe tevcihini mübeyyin olan ferman ve berate bedel makam-ı sadaret-i uzmadan verilen muharrerât-ı resmiyye, ilmiye rütbesi"[Şemseddin Sami, Kâmusül-Alâm V, Ankara 1996, s.674] "şahsa mahsus olarak resmen verilen berat", "ulema arasında bir derece, berat veya rütbe", hatta "sadece tuğra" manalarına geldiğine işaret olunmaktadır. İ. Hakkı Uzunçarşılı "küçük memuriyet, vazife veya mültezimlere o işin tevcihini gösteren tayin ve tanzif vesikası, küçük berat" şeklinde tarif etmiştir. Lakin bu tariflerin ruûs kelimesinin tarihi ve teşkilata ait bir deyim olarak XVI. yüzyıldaki manasını ihtiva etmediği, bizzat aynı yüzyıldan kalma defterlerdeki kayıtlardan öğrenilebilmektedir. Bu itibarla ruûs XVI. yüzyılda bir kısım müelliflerin ve lügatların belirttikleri gibi bir vesikanın değil divân-ı hümâyûnda kullanılan bir defterin ismidir. XVI. yüzyıla ait ruûslar incelendiği zaman muhtevalarının; Tevcihâtâ ait kayıtlar, divân toplantılarında yazılı veya sözlü arzılara verilen cevaplar, bir kısım ferman özetleri, divân kararları ile haberler ve kısa notlar şeklinde dört gruba ayrıldığı görülmektedir. XVI. yüzyıla ait ruûslar sahife tertibi bakımından yeknesaklık gösterirler. Deftere başlanırken, önce sahifenin üst tarafına bir baştan öbür başa kadar sahifeyi kaplayacak şekilde günün ismini ihtiva eden bir medd çekilir. Lakin, genel olarak "fi yevm" ibaresi yerine onun kısaltılmışı olarak sadece "m" harfinin konulduğu da görülür. Bunun altına yine sağdan sola önce tarih atılır, en sonunda da bulunan mahallin adı yazılır. Divân-ı Hümâyûnda cereyan eden işler ve yapılan tevcihât ruûsa işlendiği gibi, serdarların kendi divanlarında yapılan tayinlerde yine kendi ruûslarına kaydolunmaktadır. Bkz. N. Göğünç, "XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi", İÜFTD. XVII/22, (Mart 1967), İstanbul 1968, s.17-35

arasında yer alan, on beş defterden idari teşkilatlanma bahsinde Kıbrıs'a yapılan tevcihlerden değişik kademelerdeki devlet görevlilerinin tespitinde önemli ölçüde istifade edilmiştir. Bunlar⁴⁰ umumiyetle Kıbrıs'a tayin olunan beylerbeyi, sancakbeyi ve kadı gibi görevlilerin tevcih belgelerini ihtiva etmektedirler.

e- Bab-ı Âsâfi Tasnifi

1654 tarihinden sonra Dîvân-ı Hümâyûn'un ehemmiyetini kaybetmesinden sonra devletin bütün işleri sadâret Dairesi'nde, yani paşa Kapısı'nda görülmeye başlanmıştı. Burada vazife görenler ile aslen Divân-ı Hümâyûn kalemlerine mensup olup vazifesi buraya intikal edenlere Hademe-i Bâb-ı Âsâfi denirdi.⁴¹ Adı geçen tasnifin Divân, Sadâret Mektubî, Nişancı, Ruus ve Amedi kalemleri defter kataloğunda A. DVN koduyla Divân Defterleri içinde yer alan 793 numaralı defter İçel Sancağı kazalarından Kıbrıs'a gönderilenlerin kaydedildiği defterdir. Bu defter, Kamil Kepeci Tasnifi içerisinde yer alan 2551 nolu defter ile usûl açısından benzer özelliklere sahiptir. 11x32 cm ebadında olan defterin başlangıç tarihi 2 Kasım 1572, bitiş tarihi ise 16 Aralık 1572 dir. 2551 nolu defter ile beraber bu defter Kıbrıs'ta iskân ve nüfus bahislerinin ortaya konulmasında çok önemli bir yere sahip olmuştur.

B- GENEL TARİHLER

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarından itibaren meydana getirilmiş genel tarih kitaplarının sayısı oldukça fazladır. Öyle ki, bazı Osmanlı tarihçileri bu kadar çok eser yazılmış olmasını şaşırtıcı bulmaktadırlar.⁴² Büyük çoğunluğu Türkçe ve Farsça olarak yazılan bu eserler, umumiyetle İslam tarih yazıcılığı usûllerine sadık kalınarak meydana getirilmişlerdir. Dolayısıyla başlangıçta acemi ve ilkel bir Osmanlı tarih yazıcılığından bahsetmek mümkün değildir.⁴³ Zira, Oğuznâme veya Tevarih-i Oğuzhan gibi epopeler şeklinde başlayan Türk tarihçiliği, daha Gazneliler döneminden itibaren İranlılar gibi gelişmiş tarih yazıcılığı ananesine sahip İslam topluluklarından etkilenecek Selçuklular zamanında olgunlaşmış, en güzel

⁴⁰ Bunlar 225, 230, 231, 236, 242, 244, 245, 246, 250, 251, 252, 253, 256, 262 nolu defterlerdir.

⁴¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Ankara 1992, s.9

⁴² Bkz.F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (nşr. C. Üçok), Ankara 1992, s. 12

⁴³ F. Babinger, a.g.e., s. 7; Burada yazarın Osmanlıların tarih yazıcılığını göçebe ulusların bu yöndeki dönemlerine has olan gelişmemiş ve basit tasvirlikten ibaret görmesi önyargılı bir bakış olarak kabul edilmektedir.

örneklerini de Türkiye Selçukluları döneminde vermiştir. Osmanlıların böylesine zengin bir mirastan istifade edememiş olduklarını düşünmek hiç de gerçekçi değildir.⁴⁴ Osmanlı tarihçiliğinin geliştiği bir dönemde, feth edilen Kıbrıs ile ilgili esaslı bilgi veren Osmanlı tarihleri mevcuttur.

Sahip olduğu stratejik ehemmiyet yanında fetih hazırlıkları da önemli sıkıntılara sebep olan Kıbrıs'ın ele geçirilişinin Avrupa'da olduğu gibi Osmanlıda da önemli akisler uyandırması kaçınılmazdı. Onun için Ada'nın özellikle Osmanlı hakimiyetine girmesine dair olaylar Osmanlı tarihlerinde önemli bir yer tutarlar. Dolayısıyla çalışmada bu konuyla ilgili kısımlar Selânîkî Mustafa Efendi, Hoca Sadeddin Efendi, Peçevi İbrahim Efendi, Solak-zâde ve Katip Çelebi'nin eserlerinden faydalanılmak suretiyle ortaya konulmuştur.⁴⁵ Bunlardan özellikle Selânîkî Mustafa Efendi ve Katip Çelebi'nin eserleri Kıbrıs'ın fethini sebepleri, devlet adamları arasındaki görüş farklılıklarını ve askerî harekâtın safahatını diğerlerine nazaran daha teferruatlı bir şekilde ortaya koymuşlardır. Bunların yanında Aşıkpaşazade, Mehmed Neşri ve Oruç Bey'in eserlerindeki iskân siyaseti ile ilgili bilgiler, ele alınan konunun daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesinde önemli ipuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu eserlerden Ada'da Osmanlı iskân siyasetinin ortaya konulmasında önemli ölçüde istifade edilmiştir.⁴⁶

Lefkoşa'nın 9 Eylül 1570'de fethini müteakib teşkil edilen ve daha sonra Magosa'nın 1 Ağustos 1571'de ele geçirilerek, Anadolu'dan Sis, Tarsus, Alaiye ve İç-il sancaklarının dahil edilmesiyle genişletilen Kıbrıs Eyaleti teşkilatlanmasını tamamlamıştı. İşte, Kıbrıs Eyaleti'nin Osmanlı taşra teşkilatı içerisinde muhtelif

⁴⁴ Gökner Gögebakan, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560), (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 1998, s.XXIV

⁴⁵ Selânîkî Mustafa Efendi, Tarih-i Selânîkî, (971-1003/1563-1595), I-II, (nşr.M. İpşirli), İstanbul 1989; Hoca Sadeddin Efendi, Tacüt-Tevarih I-V, (nşr. İ. Miroğlu), Ankara 1979; Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi I, (nşr. B.S. Baykal), Ankara 1992; Solak-zâde Tarihi II, (nşr. V.Çabuk), Ankara 1989; Katip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar I, (nşr. O.Ş.Gökyay), İstanbul 1980.

⁴⁶ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (nşr. N.Atsiz), Ankara 1985; M.Neşri, Kitab-ı Cihan-nüma, Neşri Tarihi I-II, (nşr. F.R. Unat-M.A. Köymen), Ankara 1987; Oruç Bey, Oruç Bey Tarihi, (nşr. N.Atsiz), İstanbul 1972.

tarihlerdeki durumu ve sancak sayıları hakkında Aynî Ali Efendi⁴⁷ ve Hazarfen Hüseyn'in⁴⁸ eserlerinde yeterli bilgiler bulunmaktadır.

C- ARAŞTIRMA ESERLERİ

1570-1670 yılları arasında Kıbrıs ile ilgili bazı meseleleri izah ve en azından, bir mukayese unsuru olarak kullanmak üzere pek çok araştırmacının eseri de değerlendirilmiştir. İleride ortaya konulacağı üzere, bu tür eserler çok dikkatle tarandıkları takdirde, vardıkları yargıları ve sonuçları, adeta “kesinleşmiş doğrular” şeklinde ortaya koymaları ve mukayese imkanı vermeleri bakımından önemlidirler. Yine bu tür eserler araştırmada ortaya çıkan yöntem ile ilgili problemlerin çözümü, bir takım uygulamaların daha iyi izah edilebilmesi bakımından sağladıkları imkanlar açısından da dikkate alınmalıdır.

Kıbrıs Tarihi üzerine yapılmış önemli çalışmalardan biri Sir George Hill'in **A History of Cyprus**⁴⁹ isimli dört ciltlik eseridir. Bu çalışmanın birinci ve ikinci ciltleri Kıbrıs'ın ilkçağlardan itibaren 1432'li yıllara kadar olan tarihini içermektedir. Üçüncü cildi ise 1432-1571 yılları arasında Kıbrıs'ın Frank ve Venedik dönemini, dördüncü cild ise Türk hakimiyetinin başladığı 1571'den 1948'e kadar olan Kıbrıs tarihini ihtiva etmektedir. Kıbrıs tarihi üzerine yapılmış önemli çalışmalardan biri olan bu eserden, ele alınan konunun ortaya konulmasında azami ölçüde istifade edilmiştir. Hill'in ölümü üzerine kitabın dördüncü cildi Sir Harry Luke tarafından yayına hazırlanmıştır.

Harry Luke'nin **Cyprus Under The Turks**⁵⁰ isimli kitabı Kıbrıs tarihi üzerine yapılmış önemli çalışmalardan biridir. 1710-1878 yılları arasında Kıbrıs'ta faaliyet gösteren yabancı konsolosluklarla ilgili ilk derli toplu ve ayrıntılı bilgiyi gün ışığına çıkaran Sir Harry Luke'dur. Bu kişi, Kıbrıs'ta İngiliz Yüksek Komiseri Sir Hamilton Goold Adams'ın özel sekreteri iken, 1911 yılında, ele geçirdiği tezyîn edilmiş bir Türk sandığında tomarlar halinde muhafaza edilen belgeler buldu. Türkçe, İtalyanca,

⁴⁷ Ayn-İ Ali Efendi, Kavanin-i 'Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan, (nşr. T. Gökbilgin), İstanbul 1979

⁴⁸ Hazarfen Hüseyn Efendi, **Telhüsi'l-Beyân fî Kavânin-i Al-i Osmân** (Aslı Bibliotheque Nationale de Paris Ancien Fonds Turcs no: 40'taki nüshanın İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kütüphanesi 220 no'da kayıtlı sureti)

⁴⁹ G. Hill, **A History Of Cyprus I-IV**, Cambridge 1940-1948-1952

⁵⁰ H. Luke, **Cyprus Under The Turks 1571-1878**, London 1969

Yunanca, Fransızca, Arapça ve Ermenice yazılmış olan bu belgeler, Kıbrıs'ta görev yapan yabancı konsolosların yazışmaları, raporları ile faaliyetlerini ihtiva etmekteydi.

Sir Harry Luke, binlerle ifade edilebilecek olan bu belgeleri hükümet çevirmeni H.A.S. Ütücüyan'ın yardımıyla incelemeye başladı. Araya giren Birinci Cihan Harbi yıllarında Luke, Doğu Akdeniz'deki İngiliz Donanması'nda istihbarat memuru olarak görev yaptığı için bu incelemeleri bir süre ertelemekle beraber, savaş sonrasında bunu devam ettirmiş ve bu çalışmasını bilimsel bir tez haline dönüştürmüştür. Luke, daha sonra, tezini daha da geliştirerek 308 yıllık Türk dönemini kapsayan **Cyprus Under The Turks** adlı bir kitap ortaya koymuştur.⁵¹ İlmi bir çalışma hüviyetini taşıyan bu eserde, yazarının uzun süre resmi devlet hizmetinde bulunmuş bir şahsiyet olması dolayısıyla hissiyatın zaman zaman ön plana çıktığı görülmektedir. Bundan dolayı, verilen bilgiler ihtiyatla değerlendirilmiştir.

Kıbrıs'ın Osmanlı dönemi sosyo-ekonomik tablosunu çizen ve son derece orijinal bilgiler ihtiva eden Ronald C. Jennings'in **Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640**⁵² isimli eseri Kıbrıs üzerine yapılmış çalışmaların en önemlilerinden biridir. Ronald C. Jennings, kitabında Lefkoş'nın 1-4 nolu Şer'iye sicillerinin yanı sıra batılı kaynakları da kullanarak Kıbrıs'ta kadın, vakıflar, şer'i hukuk, askerî düzen, ekonomi, ticaret, denizcilik ve kölelik gibi konuları incelemiştir. Kıbrıs ile ilgili ilk akademik çalışma olarak kabul edilebilecek olan bu araştırmada yer alan konulardan azami derecede istifade edilmiştir.

Türkçe eserler içerisinde Kıbrıs tarihi ile ilgili bilgi edinmek isteyenlerin, ilk müracaat edebilecekleri çalışmaların başında Halil Fikret Alasya'nın eserleri⁵³ gelmektedir. Üst düzey bir devlet görevlisi olması yanında K.K.T.C. Cumhurbaşkanlığı danışmanı olarak da görev yapan H. F. Alasya aynı zamanda, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun olmuştur. Onun,

⁵¹ Bkz. A.C. Gazioğlu, **Kıbrıs'ta Türkler, (1570-1878)**, Lefkoşa 1994, s.324, nu:1

⁵² R.C. Jennings, **Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640**, New York University Press 1993

⁵³ F. Alasya, "Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs", **Tarih Semineri Dergisi I-II**, İstanbul 1937; F. Alasya, **Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri**, Ankara 1964; F. Alasya, **Tarihte Kıbrıs**, Lefkoşe 1988

tarih misyonuna sahip bir araştırmacı olarak, **Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri ile Tarihte Kıbrıs** isimli eserleri ve pek çok makalesi yanında özellikle "*Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs*" başlıklı çalışması Kıbrıs araştırmalarında önemli yer tutar.

Kıbrıs tarihi ile ilgili araştırma yapan Kıbrıs Türklerinden birisi de A. C. Gazioğlu'dur. **Kıbrıs'ta Türkler** adlı çalışması ilmi esaslar gözetilerek hazırlanmış ise de bir takım eksiklikleri göze çarpmaktadır. Yine de Batı kaynaklarının konu ile ilgili verdiği bilgileri bir araya getirmesi, okuyucu için büyük faydalar sağlamaktadır. Ele alınan konunun ortaya konulmasında, ulaşılamayan Batı kaynakları ile ilgili eksikliklerin bir kısmı giderilmeye çalışılmıştır.

Askerî hazırlıkların, seferin ve savaşın, askerî bir bakış açısıyla değerlendirildiği ve Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın hazırlamış olduğu **Kıbrıs Seferi**⁵⁴ isimli kitaba da "Kıbrıs'ın Fethi" hususunda sıkça müracaat edilmiştir. Aslında eser, Kıbrıs'ın fethi ile ilgili yazılan eserlerin en derli toplu olanıdır. Eserde konuyla alakalı, Pirî, Zeyrekî, Arif Efendi, Âli gibi önemli bilgiler ihtiva eden ana kaynaklara sıkça atıfda bulunulduğu gibi Batı kaynaklarından da istifade edilmiştir. Bu husus Osmanlı ve Batı kaynaklarının verdiği bilgiler arasında bir mukayese yapma imkanı da sağlamaktadır.

Giriş bölümünde, Kıbrıs'ın coğrafi özellikleri, Kıbrıs adının menşei, tarih öncesi devirleri ve tarihi kronolojisi verilirken Cevat R. Gürsoy,⁵⁵ Afif Erzen,⁵⁶ Firuzan Kınal⁵⁷ gibi her biri sahalarının tartışmasız uzmanı olan ilim adamlarının makalelerinden azami derecede istifade edilmeye çalışılmıştır. Bu makaleler genel mahiyette olmayıp bizatihi Kıbrıs'a hasredilmişlerdir. Meselâ C. R. Gürsoy'un çalışmasında Kıbrıs'ın coğrafi özellikleri ve çok eski devirlerine dair özgün bilgiler bulunmaktadır. Yine bu makalelerde Kıbrıs'ın tarihi coğrafyası yanında jeopolitik ve stratejik özellikleri ile alakalı bilgiler yer almakta ve araştırmacılara önemli ipuçları vermektedir. Bütün bunlardan başka yukarıda zikredilen ilim adamlarının çalışmalarında dikkate değer bir husus da dil çalışmaları ve sonuçlarına yer verilmiş olmasıdır. Bunların yanında Halil İnalcık'ın Kıbrıs'ın fethinden sonraki ilk tahrir

⁵⁴ Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Kıbrıs Seferi (1570-1571)**, Ankara 1971

⁵⁵ C.R. Gürsoy, "Kıbrıs Mûşahadeleri", **DTCFD. XX/3-4**, (Temmuz-Aralık 1962), s.161-210

⁵⁶ A. Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", **Belleten, XL/157**, (Ocak 1976), s.93-115

⁵⁷ F. Kınal, "İlk Çağlarda Kıbrıs", **Belleten XXVIII/111**, (Temmuz 1994), s.383-417

göre Osmanlı yönetimini ve iktisadî durumunu değerlendirdiği makalesi⁵⁸ ile Kıbrıs'ta müslim ve gayrimüslim nüfusa dair incelemeleri⁵⁹ İktisadî Teşkilat ve Tahmini nüfus bahislerinde müracaat edilen önemli kaynaklar arasında yer almışlardır.

Osmanlı devrine ait eyalet, sancak ve kazalarla ilgili çalışmalardan da örnek mahiyette olmaları hasebiyle istifade edilmiştir. Bilhassa F. Emecen, M. A. Ünal, İ. Miroğlu, Ö. L. Barkan, N. Göyünç B. Yediyıldız ve H. İnalçık'ın istifade edilen diğer araştırmalar ile birlikte genel bibliyografyada gösterilen bir kısım çalışmaları bu cümledendir.

⁵⁸ H. İnalçık, "Ottoman Policy And Administration In Cyprus After The Conquest", Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara 1971, s.59-79

⁵⁹ H. İnalçık, "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", Kıbrıs ve Türkler, Ankara 1964, s. 27-59

GİRİŞ

Taşeli yarımadasının hemen güneyinde Anadolu'nun adeta deniz ortasından çıkmış bir parçası durumunda bulunan ve şehadet parmağı ile İskenderun Körfezi'ni gösteren bir ele benzetilen Kıbrıs, Akdeniz'in Sicilya ve Sardunya'dan sonra üçüncü büyük adası¹ olup Doğu Akdeniz'de eski medeniyet merkezlerine yakın, önemli bir mevkide bulunmaktadır.

Coğrafi yapı ve özellikleri ile kuzey ve güneyden sıradağlarla çevrilmiş görüntüsüyle Anadolu'ya benzetilen Kıbrıs adası, yapı ve yeryüzü şekilleri itibariyle de Toros sistemi içerisinde mütalaa edilir.² Öyle ki bu adanın Anadolu'nun Hatay vilayetindeki dağ ve ovaların uzantısının 130 km. güneybatıda, aynı vasıflarla deniz seviyesi üzerine çıkmasıyla meydana geldiği yönündeki ilmi açıklamalar daha

¹ Afrika ile Avrupa'nın denizci kavimleri arasındaki münasebetlerde eski çağlardan beri mühim rol oynayan bir konuma sahiptir. Akdeniz'in Sicilya ve Sardunya'dan sonra üçüncü büyük adası olan Kıbrıs, 9300 km²'ye yaklaşan yüzölçümü ile Anadolu (Anamur) sahillerinden 70 km, Suriye'den 100 km, Mısır'dan 400 km ve Kıbrıs adası bir çok girinti ve çıkıntıları ihtiva eden 782 km. uzunluğundaki sahilleri ile 35° kuzey paraleli ve Greenwich başlangıcına göre ise 33° doğu meridyeni içerisinde bulunmaktadır. Yine doğu-batı istikametinde en uzun yeri güney-batıda Baf Limanı ile kuzey-doğuda Aya Andrey burnu arasında 225 km. ve kuzey-güney istikametindeki en dar yeri ise güney-doğuda Larnaka Körfezi ile kuzey kıyı arasında Dikelya meridyeni üzerinde 43 km.dir. Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmusü'l-Alâm V*, Ankara 1996, s.3594 vd.; R. Bullard, *The Middle East A Political And Economic Survey*, London 1958, s.147.

² Bkz. Hamit N. Pamir, "Güney Anadolu Dağları ile Kıbrıs Adası'nın münasebeti", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, (14 Nisan 1969), *Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 1-5; Aslında coğrafi bakımdan adanın Anadolu veya bugünkü Suriye'nin uzantısı olduğu hususunda tartışmalar vardır ki, bunlar daha çok siyasi mülahazalara dayanır: Kıbrıs adası ile Amanos dağları ve Göksun'a kadar bütün Torosların aynı kuşak içinde bulunduğunu ifade edenler, adadaki Trodos Dağları'nı "Toros sistemi kıvrımlarının devamı ve en güneyde bulunanıdır" şeklinde açıklarlarken bu silsilenin nerede başlayıp nerede bittiğini de ortaya koymaktadırlar. Tanınmış Fransız Coğrafyacısı Raoul Blanchard, Kıbrıs'ı Amanosların dolayısıyla Suriye'nin bir parçası gibi göstermekle beraber yukarıdaki düşünceyi teyit etmesi bakımından önemli görülen şu tespitlerde de bulunmaktadır : "Kuzey Suriye'nin en kuzeydeki sıradağları, Antakya havzasını uzatan geniş bir depresyonu çerçeveleyen iki dağ sırası ile denizde devam eder: İşte bu Suriye'nin bir bağlantısı olarak önümüze çıkan Kıbrıs'dır. Fakat artık burada faylar arasında yükselmiş plâtolar bahis konusu değildir; Kültelerin tabiatı, kıvrımların gidişi, doğrultusu, kıyıları, hemen şuracıkta 75 kilometre genişliğindeki bir boğazın ötesinde bulunan Anadolu dağlarının gibidir." Blanckenhorn ise Amanos Dağı'ndan bahsederken "aynı zamanda Kıbrıs kuzey dağ sırasının devamı olan Amanos Dağı uzun ve güç aşılabılır bir dağ sırası halinde Kilikya ve Küçük Asya'ya karşı Kuzey Suriye'yi sınırlar" şeklinde zikretmektedir. Yine; Alfred Philippon, Kıbrıs'ı hemen tamamıyla Anadolu çevresi içinde incelerken aynı tespitlerde bulunmuştur: "Kıbrıs dağlarının genel duruşu, Kuzey Suriye kıvrımlı dağlarına o kadar büyük bir benzerlik arz etmektedir ki, onların devamı gözüyle bakılabilir". Bu son iki tespit, Kuzey Suriye Dağları şeklinde ifade edilen Amanoslar'ın dış Torosların bir parçası olduğu kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Bkz. C. A. Alagöz, "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, (14 Nisan 1969), *Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 17 vd.

tutarlıdır.³ Bu duruma göre Kıbrıs, Türkiye sahillerinden pek de uzak olmayan, temelde derinliği birkaç yüz metre ile ifade edilebilecek olan bir denizaltı platformu tarafından anakıtaya bağlı bulunan tabii bir uzantı konumundadır.⁴

Kıbrıs Ada'sı gerek yüzey şekilleri, gerekse iklim ve bitki örtüsü bakımından üç coğrafi bölgeye ayrılabilir. Bunlardan birincisi, kuzey kıyısına paralel olarak uzanan ve Kormakiti yarımadasından başlayıp baştan sona adayı katederek Karpaslara kadar uzanan sıradağların oluşturduğu bölgedir. En yüksek yeri ancak 1000 m. yi bulan bu dağ silsilesine Omorfo ve Larnaka körfezleri arasında güneye doğru yayılarak bir yay görünümünü alan ikinci bir dağ silsilesi eşlik eder. Trodos veya Karlıdağ silsilesi de denilen bu ikinci bölgenin zirve kesimleri 2000 m.ye yaklaşır. Üçüncü ve son coğrafi bölüm ise bu dağ silsilelerinin arasında yer alan ve doğuda Magosa (Famagusta) Körfezi'nden batıda Omorfo Körfezi'ne kadar uzanan “Çukur alan” veya “Orta çukur” bölgesidir. Yelpaze şeklinde veya üçgene benzeyen bu çukurun ortasında bulunan Lefkoşe'nin batısında kalan bölümüne Omorfo Ovası, doğusunda kalanına ise Mesarya veya Asıl Mesarya denilmektedir.⁵

Kıbrıs'da iç kesimler ile kuzey kenar dağları ve bilhassa güneydeki dağlık bölge arasında iklim farklılıkları da görülür. Nitekim Orta çukur tabir edilen bölge, Kıbrıs'ın en kurak kesimini teşkil etmektedir. Fazla yağış alan veya daha nemli bir durum arzeden kuzey ve güney bölgelerinde iklime paralel olarak geniş ölçüde ormanlık alan mevcuttur. Kış mevsiminde söz konusu olan orta kuşağın gezici siklonları Kıbrıs'a kışın bol miktarda yağış getirmektedirler.⁶ Ancak enlem ve boylam özellikleri Kıbrıs'ın kar yağışlarını nadiren almasına sebep teşkil

³ T. Tarhan, *Kıbrıs Adasında Tabii-Beşeri ve Ekonomik Coğrafya Bakımından Bir Araştırma*, Erzurum 1971, s.4 vd.: Burada Kıbrıs'ın jeolojik devirlerde bir çöküntü sonucu Hatay bölgesinden ayrılarak ada haline geldiği görüşü savunulur.

⁴ C. Gürsoy, “Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, (14 Nisan 1969), *Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 43; Ayrıca A. Erzen, Kıbrıs'ın jeolojik devirlerde bir çöküntü neticesinde Hatay bölgesinden ayrılıp ada haline geldiğini belirtmektedir. Bkz. A. Erzen, “Kıbrıs Tarihine Bir Bakış”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, (14 Nisan 1969), *Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s.80; Ayrıca, Kıbrıs'ın Anadolu'ya ait bir kara parçası olduğunu izah etmek için “Doğu Akdeniz'de Kıbrıs Anadolu'ya bağlı idi. Bunu iki fosilin, fil ve cüce hippopotamın bulunması isbat eder” şeklinde ifade edenler de vardır. Bkz. Ş. A. Kansu, *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler I*, Ankara 1991, s.55.

⁵ C. R. Gürsoy, “Kıbrıs Müşahadeleri”, *DTCFD.*, S.XX/3-4, (Temmuz-Aralık 1962), s.168,177 vd.

⁶ C. Gürsoy, “Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye”, s. 45

etmektedirler. Bu özellikleri ile Kıbrıs'da Doğu Akdeniz'in kara eğilimli iklim tipi hakimdir denilebilir.⁷

Kıbrıs ile alakalı en fazla tartışılan hususlardan birisi Adanın adıdır. Bu sebeple Kıbrıs adı üzerinde önemle durulması gerekmektedir. M.Ö. XVIII. yüzyıla ait Yakınşark vesikalarında “Asy” (İsj)⁸ veya “Alasia”⁹ şeklinde adlandırılan ada, daha sonraki Grek ve diğer batı kaynaklarında “Cypros-Kıbrıs” olarak anılmaktadır. Onun için adanın adının menşei ile alakalı olarak da değişik bilgilere tesadüf edilmektedir.¹⁰

Mısır'da ortaya çıkarılan Amarna¹¹ Arşivi vesikaları arasında Asy adasıyla ilgili olarak çok açık bilgiler bulunmaktadır. Özellikle Kıbrıs Kralından Mısır hükümdarı IV. Amenofis'e gönderilmiş olan sekiz mektupdan birinin arka yüzünde Mısırlı kâtip tarafından siyah mürekkep ve hieratik yazı ile düşülen “*Alaşya Prensinin mektubu*”

⁷ Besim Darkot, “Kıbrıs,” İ.A.VI., s. 672: Kıbrıs'ta yazlar sıcak ve kurak, buna mukabil kış ayları da ılık ve yağışlı geçmekte olup senelik yağış toplamı da 360-600 milimetre arasındadır.

⁸ H. Th. Bossert, *Asia*, İstanbul 1946, s. 3-4. Burada Asy (İsj) yani Kıbrıs'ın Mısır'a daima haraç olarak bakır gönderen bir ada olduğu ifade edilmektedir.

⁹ F. Kınal, Yakınşark vesikalarında bu iki ismin aynı anda bulunması hususunda Hill'e atıfta bulunarak a) Kıbrıs'ın adı olarak teklif edilen Alaşya ve Asy isimleri Mısır vesikalarında yan yana geçmektedir. b) Alaşya adının geçtiği çivi yazılı vesikalarda ise deniz aşırı ülkelerden bahsedilirken adet olduğu üzere “deniz memleketi” veya “denizin ortasındaki memleket” tarzında bir ifade yoktur. c) Bir Mısır papirüsünde Lufus olarak geçen adanın ismi yanlış yazılmıştır. Baştaki harf “K” olarak düzeltilirse, Kufrus=Kyprus olmalıdır şeklindeki açıklamayı desteklemekte ve şunları ilave etmektedir: “Kanaatimizce Hill'in Mısır papirüsünde yapılacak “emandation” teklifi doğru olabilir. Fakat Kufrus ismi herhalde Girit adasının ismi olan Kapthor'u göstermiş olmalıdır. Çünkü III. Tutmosis'in vergi listelerinde geçen ve daima haraç olarak bakır gönderen Isj.j=Asya anlamına geldiği artık ispat edilmiştir. Bu kabul edilmediği takdirde, Asy veya Alaşya isimleri bir metinde yan yana geçebilir ve her ikisi de Kıbrıs adasında bulunabilir. Çünkü bu devirlerde adada bir çok şehir devletleri vardı ve bunlardan en mühimleri olan Asy ve Alaşya daima bir bakır memleketi olarak şöhret yapmışlardı”. [Bkz. F. Kınal, “İlk Çağlarda Kıbrıs”, s. 401 vd; G. Hill, *The History of Cyprus I*, Cambridge 1940, s. 36] Bu konuda ilk düşünceler, Ohnefalsch-Richter'in 1885'de Tamassus civarında bulunduğu Yunanca ve Fenikece yazılı bir “*bilingue*”e dayanmakta idi. [Bkz. F. Kınal, “İlk Çağlarda Kıbrıs”, *Belleten*, XXVIII/111, (Temmuz 1964), s. 401] Fakat yapılan geniş mikyastaki çalışmalar, Kıbrıs'ın bu en eski adıyla ilgili buluntuların daha evvelki devirlere dayandığını ortaya koymuştur. Kıbrıs adının karşılığı olan Alasia (Alasya) ile alakalı bilgiler, yapılan çalışmalar ve arkeolojik buluntular neticesinde M.Ö. XVIII. yüzyıla dayandırılmakla birlikte, daha sarı ve külliyetli bilgilerin M.Ö. XV. Yüzyıl ile Mısır ve XIV. Yüzyıldan itibaren de Hitit dönemine ait olduğu görülmektedir. Bkz. G. Hill, a.g.e. I, s. 3

¹⁰ Bu konudaki tartışmalar hakkında bkz. Afif Erzen, “İlk Çağ Tarihinde Kıbrıs”, *Belleten*, XL/157, (Ocak 1976), s. 96; Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, (nşr. A. Pekman), İstanbul 1993, s. 5,176 vd, 215 vd; Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1991, s. 126, 166; Ekrem Memiş, *Eski Çağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*, Konya 1989, s. 50-51.

¹¹ Geç Bronz devrinin ikinci safhasının başladığı M.Ö. XIV. Yüzyıl Yakınşark tarihinin 1400-1350 yılları arasına Amarna Çağı denilmektedir. Mısır'daki Tel el-Amarna'da bu çağa damgasını vuran en önemli isimler ise III. Amenofis ile oğlu IV. Amenofis'tir. Bkz. A. Erzen, “İlk Çağ Tarihinde Kıbrıs”, s. 102 vd.

kaydı çok önemlidir. Bir başka mektupta da “memleketinde Nergal’in¹² eli bulunduğu için bakır istihsâl edilmediği, Şimdilik 500 talent kadar gönderildiği” belirtilmektedir. Bu mektuplardaki bilgiler dikkate alındığında bu dönemde Kıbrıs’a *Alaşya* denildiği sonucuna varılır.

Kıbrıs’la alakalı bilgiler Amarna Arşivi ile sınırlı değildir. Nitekim Boğazköy’de ele geçen Hitit metinlerinde de önemli kayıtlara tesadüf edilmektedir. Mesela M.Ö. XIV. Yüzyılda III. Hattuşil zamanına ait metinlerde *Alaşya* siyasi suçluların sürgün edildiği bir yer olarak zikredilir. Yine Madduwatta metninde¹³ ise *Alaşya*’nın Hitit Devleti’nin hakimiyeti altında bulunduğunu ve *Alaşyalıların* haraç verdikleri belirtilmektedir ki, bu bilgilerden de Kıbrıs’ın o dönemlerde *Alaşya* olarak adlandırıldığı, hiç olmazsa Kıbrıs’da *Alaşya* adlı bir şehir devletinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Esasen Hitit Devleti’nin son dönemlerine ait vesikalarda da Kıbrıs, açıkça *Alaşya* olarak adlandırılmaktadır.¹⁴

Gerek Mısır, gerekse Hitit metinlerinde zikredilen *Alaşya* adının, Ada’da bol miktarda bulunan “*bakır*” madeni ile de yakından alakasının bulunduğu söylenebilir. Zira, yukarıda belirtilen vesikalarda bu ismin “*bakır ülkesi*” ile özdeşleştiği bilinmektedir. Yeni dil tetkikleri de bu fikri kuvvetlendirir mahiyettedir.¹⁵ Ama

¹² Metinde geçen Nergal, Mezopotamya’nın ölüm ve cehennem tanrısıdır. *Alaşya* (Kıbrıs) Kralı’nın Nergal’dan bu şekilde bahsetmesi, Kıbrıs’da bir felakete veya salgın hastalığa delalet ettiği gibi Önasya kültürlerinin burada da muhit bulunduğunu göstermektedir. Bu hususta bkz. F. Kınal, “İlk Çağlarda Kıbrıs”, s. 405.

¹³ Madduwatta metni, Heriyati (Keria) ve Zippasla memleketleri kralı Madduwatta ile Hitit kralı III. Hattusili (M.Ö. 1287-1250) arasında yapılan muahede hükümlerini ihtiva etmektedir. Bkz. F. Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1991, s.121 vd.

¹⁴ Bkz. A. Erzen, “İlkçağ Tarihinde Kıbrıs”, s. 105. Burada yer alan Şuppiluliuma (M.Ö.1190-1180) ile ilgili bir metinde “Orduyu seferber ettim ve denize çabucak ulaştım, ben Şuppiluliuma, büyük kral. Ve *Alaşya* gemileri bana karşı durdular... denizin ortasında onları yakaladım ve gemileri ateşe vermek suretiyle onları imha ettim” denilmektedir.

¹⁵ Bir bakır memleketine alem olan Kıbrıs adının, Akkadça Zabar kelimesinden türediğini Fransız G. Dossin iddia etmektedir. Nuzi’de bulunan bir metinde görülen *UD - a - la - as = si-ni si-pi-ri* şeklindeki kaydın tahlilinde UD kelimesinin Sümerce bakır olduğunu ifade eden Dossin, buradan hareketle “*UD-a-la-as*” ın *Alaşya* bakırı anlamına geldiğini iddia etmekte ve bunun karşısında yer alan Akkadça tercümesinde Akkadça bakır anlamına gelen Zabaru’dan muharref olan ve *Alaşya*’nın karşılığı “*si-pi-ri*” kelimesinin olacağını ortaya koymuştur. Yine bu düşünceden hareketle Akkadça Zabar kelimesinin bakır manasında batı dillerinden İngilizce ve Almanca’ya Copper ve Kupfer şeklinde geçmiş olacağı zikredilmektedir. Çünkü, bütün Sami dillerinde sessiz harflerin hiçbir zaman kaybolmadığı ve değişmediği bilinmektedir. Sadece vokaller lehçelere göre değişmektedir. Akkadça’da bakır anlamına gelen Zabar kelimesi ile buradan batı dillerine geçerek bakır la özdeşleşen Cyprus veya Kıbrıs kelimesinin içindeki sessiz harfler karşılaştırıldığında zabar -z (s) br, Cypr (us) - cpr harflerini görürüz. Cyprus kelimesinin sonundaki (us)’un Yunanca ek olduğunu düşünürsek sessizlerde büyük bir benzeşme olduğu ve yukarıda *Alaşya* karşılığı Akkadça si-pi-ri kelimesi ile de aynı anlamı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bkz., F. Kınal “İlk Çağlarda Kıbrıs”, s. 40vd.

Ada'da bol miktarda istihsal edilen bakırın mı coğrafyaya ismini verdiği, yoksa ondan mı isim aldığı hususunu açıklığa kavuşturmak mümkün görülmemektedir.

Homeros'ta zikredildiği gibi Kıbrıs'ın, Grek ve diğer batı kültürlerinde "Kypros" adı ile ilk defa anıldığı görülmektedir.¹⁶ Grekçe, "Κύπρος" şeklinde Homeros'un İlias destanında, Kinyros efsanesinde,¹⁷ geçen Kıbrıs, daha sonraki Odysseia destanında ise "Κύπρις" şeklinde yer alır. da¹⁸ Bu aynı zamanda Afrodite'in de ünvanıdır.¹⁹ Bazı araştırmacılar da, Kıbrıs kelimesinin bir zamanlar adada bol miktarda yetişen kına çiçeğinin İbranice adı olan "Kopher" den²⁰ veya aşk ilahesi Kinorus'un kızı "Kipris" den²¹ alındığını ifade etmektedirler. Bazı kaynaklarda ise Kıbrıs adının Venüs'ün adlarından biri olan Latince Cyprus'dan geldiği ve ibadeti sefahat olan bu tanrıçaya ait bahçeler, kutsal ormanlar ile tapınakların Ada'nın her tarafını kapladığı zikredilmektedir.²²

Torosların çevrelediği Çukurova bölgesi ile Amanoslar'ın kuşattığı bugünkü Hatay bölgesi arasında bir ada olması dolayısıyla adı geçen kara bölgesi ile birlikte stratejik bir bütünlük teşkil eden Kıbrıs, yine İskenderun Körfezi'ne hakim bir noktada bulunması dolayısıyla da ana karayı kontrol eder bir konumdadır.²³ İlkçağlardan itibaren tarih içerisinde değişen şartlara rağmen Kıbrıs'ın sahip bulunduğu bu stratejik konumu daima önemini muhafaza etmiştir. Nitekim, Tarihî hadiseler bu durumu teyid edecek mahiyettedir. Öyle ki, gerek bir uğrak yeri olması, gerekse bugünkü ismiyle yakından münasebeti olduğunu bildiğimiz zengin bakır

¹⁶ Heredotos, *Heredot Tarihi*, (nşr. M. Ökmen), İstanbul 1991, s.72, 105, 199

¹⁷ Bkz. Homeros, *İlyada*, (nşr. A. Erhat-A. Kadir), İstanbul 1993, s.260 (XI. Bölüm)

¹⁸ Homeros, *Odysseia*, (nşr. A. Erhat-A.Kadir), İstanbul 1970, s.83 (IV. Bölüm)

¹⁹ Bkz. A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1988, s.13.

²⁰ "Kıbrıs", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, VI, s. 282.(Baskı yeri ve yılı yok)

²¹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi IV*, İstanbul 1990, s. 11; H. F. Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Lefkoşe 1988, s. 1.

²² Bkz. Alphonse De Lamartine, *Osmanlı Tarihi I*, (nşr. S. Bayram), İstanbul 1991, s. 502. Günümüzde ise bu adanın ismi; İbranice "Kittim", Yunanca "Kypros", İtalyanca "Cipro", Fransızca "Chypre", İngilizce "Cyprus", Almanca "Cypern", Arapça "Kubrus" ve Türkçe "Kıbrıs" şekilleri bakırın yabancı dillerdeki karşılığı olan İngilizce "Copper", Almanca "Kupfer", Fransızca "Cuivre", Latince "Cuprum" kelimeleri ile özdeşleşmiştir. Bkz. C. R. Gürsoy, "Kıbrıs Müşahedeleri", *DTCFD.*, XX/3-4, (Temmuz-Aralık 1962), s. 165, nu: 11

²³ A. Erzen, "Kıbrıs Tarihine Bir Bakış", s.75

cevherlerine sahip bulunması dolayısıyla, bu adanın gemiciliğin en ilkel devirlerinden beri pek çok milletin ilgi odağı haline geldiği görülmektedir.²⁴

Jeopolitik konumu itibariyle bölgenin adeta kilit noktasında bulunan Kıbrıs Ortadoğu açısından olduğu kadar Hatay-İskenderun çevresi, dolayısıyla Anadolu için de son derece önemi hâizdir. Vakıa adada bakır, demir, krom ve gemi kerestesi gibi stratejik maddelerin bol miktarda bulunması ve limanları sayesinde denizciliğin gelişmiş olması, adanın bu önemini daha da arttıran hususlardandır. Ayrıca Kıbrıs, Mısır ve Doğu Akdeniz kıyıları ile Ege Denizi arasındaki deniz yolunun da üzerinde olduğundan Mısır, Ortadoğu ve Anadolu'ya hakim farklı kuvvetlerin adeta bir çekişme alanı olmuştur. Bir başka ifade ile yaklaşık 2500 yıldan beri Kıbrıs, Akdeniz'de kıyısı olan veya bu denizi çevreleyen devletlerin birbirleriyle mücadele sahası olmuş ve Akdeniz'de hakimiyet kurulmak istenen önemli stratejik adalardan birisi olma özelliğini kazandırmıştır. Bu süre içerisinde onbeş defa değişik siyasi güçlerin eline geçmesi ve burada onların hakim olmak için kıyasıya mücadele etmeleri de bunun en güzel delili olmalıdır.²⁵

Kıbrıs'da, ilk yerleşimin Cilalı Taş (Neolitik) devri (M.Ö.IV.bin) ile başladığı bilinmektedir. Yine adanın kuzeyinde ve Anadolu'ya en yakın olan Karpas yarımadasında yapılan araştırmalar Kıbrıs'ın ilk sakinlerinin Anadolu'dan gelmiş

²⁴ Kıbrıs sahillere yakın olduğundan Mısır, Fenike, Anadolu ve Ege denizi kıyıları arasında deniz seferleri başladığı tarihten itibaren önem kazanmış ve bu ülkeler arasında çok müsait bir uğrak yeri teşkil etmiştir. Ayrıca Kızıldeniz aracılığıyla Mısır limanları, Fenike şehirleri, Antakya (Süveydiye) ve İskenderun'un hinterlandları, Mezopotamya, İran, Hindistan ve Çin'e kadar uzanmakta ve ilkçağdan itibaren bu ülkelerle Akdeniz dünyası ve Avrupa arasında kervan nakliyatı yapılmakta idi ki, bu durum da Kıbrıs'ın jeopolitik değerini arttırmış olsa gerektir. Bundan başka Mezopotamya'dan gelen yollar muhtelif kollar halinde yukarı Suriye ve Hatay'da birleştikten sonra, Amanoslar ve Toroslar'daki geçitlerden geçmek suretiyle Orta Anadolu'ya ulaşarak çeşitli yönlerle ayrılırlar. Diğer taraftan Yukarı Suriye ve Filistin üzerinden geçen bu yol Mısır'a gider. Arabistan yarımadası çöl olduğundan, Eskiçağda Mısır ile Mezopotamya arasındaki kara bağlantısı daha ziyade Filistin-Suriye ve Hatay'dan geçen yolun Fırat vadisine inmesiyle temin edilmiştir. Mısır ile Anadolu arasındaki bağlantı da yine Filistin ve Suriye'ye gelen kara ve deniz yollarının Amanoslar ve Toroslardaki geçitlerden geçmesiyle meydana gelir. Şu halde Yukarı Suriye ve Hatay bölgesi Anadolu, Mısır ve Mezopotamya yollarının kesiştiği bir yerdir. Mısır'ın Mezopotamya ve Asya'nın diğer bölgeleri ile denizden teması da Yukarı Suriye ve İskenderun körfezindeki limanlar aracılığıyla olmuştur. Yakın Doğu ülkeleri ile Akdeniz dünyası, en iyi şekilde İskenderun körfezi ve Fenike kıyılarındaki limanlar aracılığıyla temasa geçebilmiştir. Geniş bilgi için bkz. C. Gürsoy, "Kıbrıs Müşahadeleri", s.165.

²⁵ C.A. Alagöz, "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", s.20

olduklarını ortaya koymaktadır.²⁶ Bu devir üzerine çalışanların hemfikir oldukları husus; Anadolu'nun Hacılar ve Çatalhöyük gibi Neolitik kültür dönemi topluluklarının Kıbrıs'ı iskân etmiş olduklarıdır.²⁷ Bunun yanında M.Ö.IV. binde Kıbrıs'ın daha sık bir iskana tabi tutulduğu ve bu iskanın Anadolu'dan yapıldığı elde edilen kazılar sonucu ve diğer kalıntılardan anlaşılmaktadır. Ayrıca filolojik ve antropolojik deliller de bu düşüncayı kuvvetlendirmektedir.²⁸

Kıbrıs'ın Kalkolitik devrinin ise M.Ö.3500'de başladığı kabul edilir. Kalavason ile Sotira ve Trodos ile Girne bölgesindeki kazılarda taş kaplar yanında, küpe, iğne, silah gibi az miktarda madeni eşya da ele geçirilmiştir. Fakat, bu yerleşmeler arasında Kıbrıs adasının kalkolitik kültürünün temsilcisi olarak güney sahilindeki "Erimi höyüğü" gösterilir.²⁹ Beş yüz yıllık aralarla ayrılan Eski, Orta ve Geç Bronz devirlerinde (M.Ö.2600-1000) Ada'da bol miktarda bulunan bakırın kullanılması ve ham külçeler halinde dışarıya sevk edilmesi bu dönemin en önemli özelliğini teşkil eder. Yine aynı dönemin ortalarına doğru bakırdan mamûl alet ve edevâtın ön plana çıktığı, yani bakırın işlenerek halkın refah seviyesinin yükselmesine de tesirde bulunduğu görülmektedir. Ayrıca, sahilden gittikçe uzaklaşılan vadilerde çiftçi ve

²⁶ İlk defa bir İsveç heyeti 1927-31 seneleri arasında Kıbrıs'da yaptığı muhtelif yerlerdeki kazılarda Vouni'den dört mil batıda Morfou ile Chrysochou arasındaki sahilde Petra tou Dimniti'de seramiksiz bir neolitik yerleşme keşfetmişti. Fakat o zamanlar bu tarzda seramiksiz bir neolitik ilk defa karşılaşıyordu. Bu sebeple Petra buluntuları üzerinde çok münakaşa edildi. Fakat bugün Musul civarındaki Kale el Carmo'da, Antakya'nın güneyindeki Ras Şamra (Ugarit) nın V. tabakasında aynı tarzda seramiksiz bir neolitik kültür bulunmuştur. Bu suretle Neolitik kültürün ilk safhasının seramiksiz olduğu anlaşılarak bu devre Neolitik öncesi (Preneolithique) denilmiştir. Bundan başka Gjerstad, Phenaros'un bir buçuk kilometre kuzey-batısında Vounitri'de de seramiksiz bir Neolitik yerleşme daha keşfetmişti. Bkz. F. Kınal, "İlk Çağlarda Kıbrıs", s. 383 vd.

²⁷ F. Kınal, "İlk Çağlarda Kıbrıs", s.386; A. Erzen, "İlk Çağ Tarihinde Kıbrıs", s.97 vd; Adanın ilk sakinleri hakkında, Dr. Achille Emilianides, Historie de Chypre (Kıbrıs Tarihi. Paris, 1963) adlı kitabında şöyle der: "Kıbrıs'ın ilk sakinleri Milattan önce IV. bin yıllarında, muhtemelen Anadolu kıyılarından gelip adaya yerleşmişlerdir. Bunlar adet ve eşyalarını da birlikte getirmişlerdir. Gelenlerin hiç değilse çoğunluğu, kafatası ölçüleri bakımından , yuvarlak kafalı (Brachycéphale) idi." Anadolu'dan gelip Kıbrıs'a ilk yerleşenler, bir Norveç sefer heyetinin, bundan bir müddet önce, Btüyük Okyanus'ta yaptığı Kontiki denemesindekine benzer, basit deniz araçlarından faydalanmış olsalar gerektir. Bkz. C.A. Alagöz, a.g.m., s.20.

²⁸ M.Ö. III. Binde Anadolu'daki -nd ve -ss son ekli yer adlarının Ege Denizi üzerinden Yunanistan'a yayılmıştır. Bilindiği gibi, bu dönemde Anadolu'lular Ege adalarını, Girit'i ve Yunanistan'ı işgal ve iskân etmişler ve bu yerleri kendi dillerindeki adlarla anmışlardır. Bazı incelemeler, bu hususun Kıbrıs için de varit olduğunu göstermiştir. Amatos, Arabanda, Melanthos, Paphos, Tamassos , Tegessos gibi yer adları Anadolu diline aittirler. Bu bize M.Ö. III. Binde Kıbrıs'ı iskân etmiş olan halkın Anadolu'lular olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca menşei 3. Bine kadar giden ve eski Anadolu dillerinden biri olduğu anlaşılan Kıbrıs'ın bir yerli dili ve yazısı vardır ki, bu dil ve yazı, M.Ö. III. Yüzyıla kadar yazılmış ve konuşulmuştur. Bkz. A. Erzen, "Kıbrıs Tarihine Bir Bakış", s. 80.

²⁹ Bkz. F. Kınal, "İlk Çağlarda Kıbrıs", s.388; V. Bedevi, Kıbrıs Tarihi, Lefkoşe 1965, s.17.

çobanların kulubelerinin kurulmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bronz devrinin sonlarına doğru, yani Geç Bronz Devri (M.Ö.1600-1000)'nde Kıbrıs halkının refah seviyesinin oldukça yükseldiğini ve zenginliğin bir hayli arttığı söylenebilir. Zira, kazılardan bu devre ait bakır ve tunçtan yapılmış bir çok silah ile alet ve edevât yanında altından yapılmış bol miktarda süs eşyası da ele geçirilmiştir. Yine bu kazılar esnasında elle yapılmış yerli seramikler yanında, yabancı menşeli seramiklere de rastlanması Kıbrıs'ın değişik kültürlerle tanışması ve ticaretin gelişmesi anlamına gelmektedir ki, bu dönemde antropolojik farklılaşma da oldukça belirginleşmektedir.³⁰

Anadolu, Mısır, Suriye, Girit ve Mezopotamya ile sıkı münasebeti olan Kıbrıs adasının tarih boyunca bu ülkelerde yaşayan milletler ile ne gibi siyasi, iktisadî ve kültürel münasebetlerde bulunduğunu sıra ile gözden geçirmekte fayda vardır. Her şeyden önce ada, bu memleketlerin kültür tesiri altında kalmış, hatta bazı dönemlerde buralarda yaşayan milletlerin hakimiyeti altında birinden diğerine el değiştirmiştir.

Mısır vesikalarına bakılacak olursa, eskiden beri Mısır ile ticarî münasebetlerde bulunan Kıbrıs'ın, firavun III. Tutmosis'in hükümdarlığının son yıllarında, Mısır tâbiyetine veya hiç değilse Mısır himayesine girdiği görülmektedir. Ancak, belirtmek gerekir ki, bu tâbiyet veya himaye, Kıbrıs'ın, Mısır'a karşı bir takım ticarî mükellefiyetler yüklenmesinden ibaret kalmıştır³¹. Kıbrıslılar, M.Ö. 1450 yılında ilk defa Mısır firavununa bakır, kalay, lacivert taşı ve fildişinden ibaret hediyeler göndermişlerdir.³² Müteakip yıllarda da Mısır'a, bilhassa bakır sevkiyatı yapıldığı bilinmektedir. Amarna Çağında ise (M.Ö. 1400-1350) Mısır ile Kıbrıs arasındaki

³⁰ Bronz devrine ait kafataslarının incelenmesi bu devrede adanın ırkî durumunun Anadolu ile müşterek bulunduğunu isbat etmiştir. Enkomi'de İsveç arkeoloji heyeti tarafından yapılan kazılarda tunç ve demir devirlerine ait kafatasları bulunmuştur. Bu kafataslarının tetkikinden anlaşıldığına göre Eski Bronz Devrinde brakisefal unsur hemen hemen tek başınadır. Orta ve Geç Bronz devirlerinde ise hepsi Anadolu tipî brakisefaller, nüfusun %70 ini teşkil etmektedir. Geri kalan %30 mezosefallerden müteşekkildir. Müteakip devirde brakisefaller yine fazla olmakla beraber, dolikosefal nisbeti de göze çarpmaktadır. Bkz. H.V. Vallois, "Garbi Asya'nın Irklar Tarihi", II. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1937, s. 476 vd; Geç Bronz Devri'nin ortalarından itibaren, adada yavaş yavaş demirin işlenmesine de başlanmıştır. Demir devri; Kıbrıs'da İnkılâp Devresi, Geometri Devresi ve Şarkılaştırma Devresi olmak üzere başlıca üç devreye ayrılmaktadır. İnkılâp Devresi'nde demirden aletler yapılmaya başlanmış ve demir, tedricen tuncun yerini almıştır. Geometri devresinde ise süsleme sanatı, zerafetsiz ve zaviyeli bir tarz ile dikkati çekmektedir. Şarkılaştırma Devresi'nde ise önce Asur, sonra Mısır nüfuzu mahallî geleneklerle rekabet etmiştir. Bu dönemde boyalı resim ve heykeltıraşlık sanatları ile seramikleri bitki, kuş ve insan resimleri ile süsleme geleneği yeniden canlanmıştır. Bkz. V. Bedevi, a.g.e., s. 23 vd.

³¹ Afet İnan, Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti, Ankara 1992, s.105

³² Y.Z. Özer, Mısır Tarihi, Ankara 1939, s. 201 vd.

münasebetlerin samimî bir dostluk havası içinde devam etmekte olduğunu ve iki ülke arasında canlı bir ticaretin varlığını, Amarna vesikaları arasında bulunan bazı mektuplardan öğrenmekteyiz.³³

Kıbrıs, Hititler döneminde de önemli bir merkez olma özelliğini devam ettirmiştir. Bazen adada çıkan bakır madeni, bazen de sürgün yeri olması hasebiyle Hititler, Kıbrıs'ı daima hakimiyetleri altında tutmayı hedeflemişlerdir. Özellikle, Hitit-Kıbrıs (Alaşya) münasebetleri içinde Şuppiluliuma'nın tahta geçtiği sırada vukû bulan hadiselerde; Kıbrıs'a sürgünlerden bahsedilmektedir ki, bu dönemde yani Şuppiluliuma'nın babası III. Tuthalya zamanından (M.Ö. 1400-1380) itibaren Kıbrıs, Hitit hakimiyeti altında bulunmakta idi. Ancak daha sonra Şuppiluliuma ve oğlu II. Murşili (M.Ö. 1339-1306) döneminde Kıbrıs ile alakalı olarak doğrudan bilgilere tesadüf edilemiyorsa da onun oğlu Muvattalı'nın (M.Ö. 1306-1282) Kıbrıs üzerine sefer gerçekleştirdiği ve burayı zapt ettiği bilinmektedir.³⁴

Hititlerin M.Ö. 1320'den 1200'e kadar devam eden hakimiyetleri döneminde de mutad olduğu üzere siyasî mahkûmlar ve Anadolu'da kalmaları istenmeyen kimseler, Kıbrıs'a sürülmekte idiler.³⁵ Kıbrıs'ta Hititlere karşı birkaç isyân hareketi de vukû bulmuştur. Bu isyânların en önemlisi III. Hattuşil'in (M.Ö. 1275-1250) ölümüyle başlayan isyândır. Hattuşil'in yerine geçen IV. Tuthalya, (M.Ö. 1250-1220) Kıbrıs'a karşı girişilen tenkil harekâtına bizzat katılmak ihtiyacını hissetmiş, neticede Alaşya kralını mağlup ederek adayı yeniden vergiye bağlamıştır. Onun oğlu III. Arnuvanda (M.Ö. 1220-1190) zamanında Akalar, Kıbrıs'a gelmeğe başladılar. Bu durum ise Hititlerin Kıbrıs'taki hâkimiyetlerini tehlikeye soktu. Bundan dolayı son Hitit Kralı II. Suppiluliuma, (M.Ö. 1190-1180) Kıbrıs'a büyük bir sefer tertip etmek zorunda kaldı. Bu sefer esnasında Kıbrıs ve Hitit donanmaları arasında, Hititlerin galibiyeti ile sonuçlanan bir deniz savaşı vukû buldu. Bu savaş tarihte rastladığımız en eski deniz savaşı olarak bilinmektedir.³⁶ Ancak, bu zaferin kazanılmasından hemen sonra

³³ Amarna mektupları bu döneme ait diplomatik vesikaların en ehemmiyetlilerindendir. Bu döneme ışık tutması açısından daha teferruatlı bilgi için bkz. Y.Z. Özer, a.g.e., s.202 vd; F. Kınal, "İlk Çağlarda Kıbrıs", s.404 vd.

³⁴ F. Kınal, "İlk Çağlarda Kıbrıs", s.408 vd

³⁵ E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*, Konya 1989, s.63.

³⁶ Suppiluliuma, Hitit kaynaklarından öğrendiğimiz kadarıyla bu savaştaki zaferini şöyle anlatmaktadır: "...denizin ortasında üç defa savaş oldu, ben onları mağlup ettim ve gemileri yakaladım ve onları denizin ortasında yaktım".; Bkz. S. Vryonis, Jr., *The Decline Of Medieval Hellenism Asia Minor*, London 1971, s.479 vd; J. Lehman, *The Hittites People Of A Thousand Gods*, London 1977, s.296.

M.Ö.1200'lerde Ege kavimlerinin akınları neticesinde, Hitit krallığı büyük bir çöküntü içerisine girecektir.

Ege kavimleri, Hitit devletine son verdikten sonra Suriye sahillerinden güneye de sarkmışlardır. Kıbrıs da bu akınlarla tahrib olan ülkelerden birisidir.³⁷ Deniz Kavimlerinin hücumlarını nispeten hafif atlatan Mısır, Kıbrıs'ta tekrar hakimiyet kurmağa muvaffak olmuştur. Ama Ada, M.Ö. 1000 yıllarına kadar Mısır'a bağlı kalmış olmasına rağmen, vesikalarda iki asra yaklaşan bu devir hakkında pek az kayda rastlanmaktadır.³⁸

Kıbrıs müteakiben Akalar'ın ve Dorlar'ın hâkimiyeti altında da kalmıştır. Yapılan tetkikler II. binyıl başlangıcında Yunanistan'a yerleşen Akaların, muhtelif dalgalar halinde doğuya yayılırlarken Kıbrıs'a uğradıklarını göstermektedir.³⁹ Hatta Kıbrıs adasının kuzey sahillerinin bir süre "*Akalar Sahili*" ismiyle anıldığı da bilinmektedir.⁴⁰

M.Ö. XII. asırda Yunanistan'a yerleşen Dorlar, "*polis*" adı verilen yüzelli-ikiyüz kadar Şehir Devleti kurmuştu. Buralarda yaşayan Dorlar, M.Ö. VIII. asırda Yunanistan'ın coğrafi durumunun artan nüfusu besleyecek derecede ziraata elverişli olmaması, polislerin, inkişâf eden ticaret hayatının gerektirdiği ham madde ve geniş pazarlardan yoksun oluşu ve her sınıftan halkın hükümete iştirâk arzularının yerine getirilememesinin doğurduğu huzursuzluk gibi sebeplerle "*kolonizasyon*" hareketlerine başladılar. Batı Akdeniz, Ege, Marmara, Karadeniz ve Doğu

³⁷ Bir Mısır kaynağında, "*Adalar üzerindeki kavimler göç ediyorlardı. Bunların ordularından hiçbir memleket kurtulamadı. Hitit memleketlerinden olan Kode (Kadeş), Kargamış (Cerablus), Arwad (Amurru) ve Alaşya (Kıbrıs) tahrip edildi*" denmektedir. [Bkz. A. M. Mansel, *Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul 1945, s.150; F. Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1991, s.227; E. Memiş, a.g.e., s.72]. Ayrıca Muvatalli'nin ölümünden sonra kral olan Urhi-Teşup, yedi yıllık krallığını müteakip, amcası III. Hattuşil tarafından tahttan indirilerek Kıbrıs'a sürülmüştür.

³⁸ A. M. Mansel, a.g.e., s.88

³⁹ Akalar'ın Kıbrıs'a ilk gelişleri M.Ö. 1400'ü takip eden birkaç yüz yıl içinde söz konusu olmuştur. İkinci Aka dalgasının Kıbrıs'a gelişi ise M.Ö. 1200'lerde olmuştur. Bu devrede vukûbulan Ege Göçleri neticesinde, Anadolu'da Hitit krallığının yıkılmasından istifade eden Aka'lar, o zamana kadarkinden daha büyük dalgalar halinde Anadolu'ya göçe başladılar ve Anadolu'da muhtelif şehirler kurdular. Bu arada Kıbrıs'a gelenler de olmuştur. Üçüncü Aka dalgasının adaya gelişi ise, M.Ö. XII. Asırda, Dor'ların Yunanistan'a göçetmelerinden sonra vukû bulmuştur. Dorlar, Yunanistan'ı işgal edince, o zamana kadar Yunanistan'da yaşayan Akaların bir kısmı Dorların idaresine girmeye razı oldularsa da, bu yeni kavmin tahakkümünü çekemeyenler memleketi terkedip doğu ülkelerine gittiler. Bunların çoğu Batı Anadolu'ya, bir kısmı adalara yerleştiler. Küçük bir kısmı da Kıbrıs'a gelerek birkaç şehir kurmuşlardır. Bkz. A. Erzen, "*İlkçağ Tarihinde Kıbrıs*", s.109 vd.

⁴⁰ Strabon, *Geographika* (Kitap XIII, XIV, XV), (nşr. A. Pekman), İstanbul 1967, s.6.

Akdeniz’de koloniler kurdular. Bu arada bazı münferit Dor kabileleri de Kıbrıs’a gelmişlerdi.⁴¹ Salamis, Soli, Marion, Baf ve Kurium, yukarıda anlatılan Aka ve Dor yerleşmeleri neticesinde Kıbrıs’ta meydana gelen başlıca kolonilerdir.⁴²

Aka ve Dor istilalarından sonra bugünkü Suriye ve Lübnan kıyıları boyunca, dağlarla deniz arasında yer alan kıyı şeridinde yaşayan Fenikelilerin, ticarî gayelerle Kıbrıs’a gelip koloniler kurmağa başlamaları ise Fenike kralı Hiram (M.Ö. 970-936) zamanına rastlamaktadır. Kıbrıs’ta kurulan ilk Fenike kolonisi, Fenike’deki iki ana şehrin (Tir ve Sidon) tam karşısına rastlayan Kitium’dur. Müteâkiben Amthus, Lapitos, Tamassus ve Idalion kolonileri kurulmuştur.⁴³

Tarihin en kudretli imparatorlarından biri olarak kabul edilen II. Sargon’un M.Ö.722’de Asur tahtına geçişi, bu devletin tarihine yeni bir istikamet verdiği gibi Kıbrıs bakımından da önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına yol açacaktır. Zira, Sargon’un kral oluşuyla beraber yürürlüğe koyduğu siyaset Mezopotamya, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır’ı, kısaca bütünüyle Yakın Şark’ı Asur İmparatorluğunun bayrağı altında toplamak esasına dayanıyordu.⁴⁴ Bu gaye ile, Asurlular; Mezopotamya’yı, Fenike’yi ve Anadolu’daki Hitit Şehir Devletlerini idareleri altına aldıktan sonra M.Ö.709’da Kıbrıs’ı da ele geçirdi.

Asur İmparatorluğu’nun M.Ö. 612’de yıkılmasından sonra, Mısır’ın Doğu Akdeniz’deki nüfuzu tekrar artmaya başlamıştır.⁴⁵ Bu tarihlerde Mısır’da XVI. sülale

⁴¹ A. M. Mansel, a.g.e., s.97

⁴² A. M. Mansel, *Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları*, s.160.

⁴³ V. Diakov- S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi, Uzakdoğu-Ortadoğu-Eski Yunan*, (nşr. Ö. İnce), Ankara 1987, s.201

⁴⁴ Bilindiği gibi, Asur vesikalarında Kıbrıs’tan “Yatnana” olarak bahsedilmektedir. II. Sargon, analerinden birinde “Yatnana’yı denizde bir balık gibi avladım... Yedi kralını itaat altına aldım” demektedir ki Kıbrıs’ın ne surette ele geçirip oraya hakim olduğunu ortaya koymuştur. II. Sargon’dan sonraki devrelere ait Asur kaynaklarında da Kıbrıs’la ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. Asur kralı Esarhaddon’un, M.Ö.671’de, Mısır’ın Asurlular tarafından işgalinden hemen sonra yazıldığı anlaşılan bir fermanında şöyle denilmektedir: “ Ben, Hitit ülkesinin ve Nehir ötesi topraklarının krallarını... Ekistura, Edi’al kralı, Pilagura, Kitrusi kralı, Kisu, Sillua kralı, Ituandar, Pappa kralı, Eresu, Sillu kralı, Damasu, Kuri kralı, Atmesu, Tamesu kralı, Damusi, Kartihadasti kralı, Unasagusu, Lidir kralı, Basusu, Nure kralı- denizin ortasındaki Yatnana ülkesinin on kralını celbettim, onlara erler verdim”. Bu tablette geçen Edi’al’in İdalium, Kitrusu’nin Değirmenlik, Sillua’nın Salamis, Pappa’nın Baf, Sillu’nun Soli, Kuri’nin Kurium, Tamesu’nun Tamessus olduğu genel olarak kabul edilmekte, Kartihadasti’nin Kitium, Lidir’in eski Lefkoşa havalisi, Nure’un ise Amatus olduğu tahmin edilmektedir. Müteakip yıllarda, Asur Kralı Asurbanipal’ın Mısır’a yaptığı seferler esnasında da Kıbrıs krallarının, orduları ile birlikte Asur orduları saflarında yer aldıkları bilinmektedir. Bkz. F. Kınal, “İlk Çağlarda Kıbrıs”, s.414 vd; Ş. Günaltay, *Yakınşark II-Anadolu*, Ankara 1946, s.309

⁴⁵ Y.Z. Özer, a.g.e., s.312.

hükümdarları hüküm sürmekte idi. Bu sülalenin dördüncü hükümdarı olan Apries'in (M.Ö. 588-568) hazırladığı donanma, Fenike-Kıbrıs müşterek donanmasına karşı yaptığı bir deniz savaşında başarı kazanmış ve Mısır'a hayli ganimetle dönmüş ise de, Ada'yı zapta muvaffak olamamıştır. Bu tarihten sonra Kıbrıs, bir süre daha Mısır hakimiyet sahasının dışında kalmıştır. Dolayısıyla bu adanın Mısır idaresine geçişi, Apries'in ölümüyle işbaşına gelen Kral Amasis zamanında (M.Ö. 568-525) olmuştur.⁴⁶

Kıbrıs'taki Mısır hakimiyetinin M.Ö. 548 yılında başladığı kabul edilmekte ve M.Ö. 525'e kadar 23 yıl devam eden bu hakimiyet hakkında fazla bir bilginiz bulunmamaktadır. Kayda değer bir husus, Mısırlılar'ın adaya bir vali göndermemeleri, adadan sadece vergi almakla iktifa etmeleri ve bu devirde Kıbrıs'ın Salamis kralı Evalton tarafından idare edilmesidir.⁴⁷

M.Ö. VII. asrın sonlarından itibaren Güney Batı İran'da Medler'in idaresinde yaşayan Persler, efendilerini mağlup edip müstakil bir krallık meydana getirdikten sonra, kısa zamanda büyük bir kuvvet haline geldiler. Kral Kyrus'un Mısır'a yapmayı tasarladığı bir seferin hazırlıkları esnasında ölümü üzerine, yerine geçen oğlu Kambiz babasının izinden yürüyerek Suriye'de toplanan İran ordusunun başına geçip, M.Ö. 525 yılında Mısır'a taarruz etmişti. Bu sırada, Mısır'a tabi olan Kıbrıslılar da Perslerin tarafını tutmuşlardı. Nitekim yapılan harbde Mısırlılar mağlup olmuşlardır. Bunun neticesinde Mısır işgal edilirken Kıbrıs ta Perslere bağlanmıştır.⁴⁸

Pers kralı I. Darius zamanında Batıda Balkanlar ve Ege denizi kıyılarından güneyde Mısır'ın Nil kıyılarına, Doğuda Hindistan'ın İndus Irmağı'na kadar uzanan geniş sınırları içine alan muazzam Pers İmparatorluğu, idarî bakımdan 20 Satraplığa (vilayet) ayrıldı. Kıbrıs Fenike, Suriye ve Filistin ile birlikte beşinci satraplığa dahil oldu.⁴⁹ Bu bölge, Pers hazinesine her yıl 100.000'ye yakın vergi vermekle mükellef idi. Geniş bir sahaya hakim olan Persler, bu hakimiyetlerini uzun bir dönem muhafaza edemediler. Nitekim, İonialılar M.Ö.500'de bu Pers hakimiyetine karşı

⁴⁶ Ş. Günaltay, *Yakınşark IV*, Ankara 1951, s.8: Pers kralı Kyrus'un Asya fütuhâtı politikasından hayli endişeye düşen Amasis, her ihtimale karşı deniz hakimiyetini garantilemek için, Mısır donanmasını seferber ederek Kıbrıs'ı zaptetmiş ve adayı vergiye bağlamıştır.

⁴⁷ Afet İnan, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, Ankara 1992, s.160 vd; V. Bedevi, a.g.e., s.36

⁴⁸ A. Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s.113; A. M. Mansel, a.g.e., s.190,192.

⁴⁹ Ş. Günaltay, a.g.e. IV, s.13.

isyân etmişlerdir. Bu isyan Kıbrıs'ın da durumunu yakından alakadar etmekteydi. Zira Pers devletinde seferberlik hazırlıklarının gayet yavaş ilerlemesinden istifade eden ihtilalciler M.Ö.499'da Sard şehrini ele geçirip yaktılar. Bu ilk başarı, İoanya'nın komşularını cesaretlendirdi. Karya ve Likya şehirleri ile, Pers idaresinden memnun olmayan ve eskiden beri isyân için fırsat arayan Kıbrıslılar da bu isyâna katıldılar.⁵⁰ Kıbrıs'ta Pers idaresine karşı girişilen bu ilk isyân, M.Ö. 499 kışında başlayıp, bir yıl devam ettikten sonra başarısız bir şekilde sona ermiştir.

M.Ö. 411'de, koyu bir Pers taraftarı olan Salamis kralı Abdemon'u ani bir baskınla tahttan uzaklaştırıp kral olan Evagoras'ın işbaşına gelmesiyle, Kıbrıs'ta Perslere karşı yeni bir mücadele devri başladı. Evagoras, ilk hamlede Kıbrıs'taki bütün şehirleri Salamis'in idaresi altında birleştirmeye teşebbüs etti. Ancak Amatus, Kitium ve Soli kralları buna şiddetle karşı koydular ve Pers kralından yardım istediler. Evagoras, hem bu üç şehirde, hem de Artakserkses'in Kıbrıs'a gönderdiği Pers ordusu ile yıllarca mücadele etti. Bu mücadelede Atina⁵¹ ile, M.Ö. 404 de yerli bir firavun sülalesi tarafından idare edilmeğe başlanan Mısır, Evagoras'ı destekliyordu. Fakat, hiç beklenmedik bir zamanda Atina tarafından terkedilen Evagoras, Perslere karşı mücadeleye devam etti ise de Kitium önlerinde mağlup olduktan sonra Salamis'e çekildi. Bir müddet sonra da Pers hakimiyetini tanımağa hazır olduğunu bildirerek barış istedi. Yapılan anlaşmaya göre Evagoras, Salamisten

⁵⁰ Kıbrıs'ta Perslere karşı ilk isyân hareketi Salamis'te başladı (M.Ö. 499). Bu tarihte Kıbrıs'ı Persler adına kral Gorigos idare etmekteydi. Gorgos Persler'e sadık bir hükümdar idi. Küçük kardeşi Onesilos, ağabeyisini Perslere karşı isyân ettirmek için hayli uğraşmış, fakat Gorgos isyâna yanaşmamıştı. İon ihtilalinin başlamasından kısa bir süre sonra, Onesilos, Gorgos'un Salamis'te bulunmadığı bir gün, adamları vasıtasıyla Salamis'i ele geçirmeğe muvaffak oldu. Gorgos, Perslere sığınmaktan başka çare bulamadı. Bu suretle başlayan isyâna, Amatus şehri hariç, diğer bütün şehirler katıldı. Onesilos Amatus'u muhasara etti. Bu esnada Artubius kumandasında bir Pers ordusunun adaya gelmekte olduğu haberi alındı. Onesilos, İonlara başvurarak yardım istedi. Bu istek üzerine Kıbrıs'a bir İon donanması gönderildi. Bu arada Pers kuvvetleri de Fenike gemileri ile Kıbrıs'a vasil olup karaya çıkmış bulunuyordu. Denizde yapılan harpler neticesinde İonlar, Fenike donanmasını ağır bir yenilgiye uğrattılar. Fakat, kara muharebelerini general Artubius'un kumandasındaki Pers orduları kazandı. Savaşın en kritik devresinde Kurium kralı Stasanor'un, ordusu ile birlikte Perslerin tarafında geçmesi ve Salamis'te bulunan bir kısım Gorgos taraftarlarının da aynı şekilde hareket etmeleri, Kıbrıslıların mağlubiyetlerinin belli başlı sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir. Bu yenilgiden sonra Onesilos öldürülmüş ve Gorgos yeniden kral olmuştur. Diğer taraftan, isyân eden bütün Kıbrıs şehirleri Pers ordusu tarafından teker teker ele geçirilmişti. Bkz. V. Bedevi, a.g.e., s.38

⁵¹ Evagoras'ın isyânı esnasında Atinalılarla Persler arasında imzalanan Antialkidas barışı, Evagoras için ciddi bir darbe oldu (M.Ö.386). Pers kralının Yunan devletine dikte ettirdiği bu barış şartlarına göre, Yunanistan'daki şehir devletleri istiklal kazanıyor, Atina, Anadolu'daki bütün İon şehirleri ile Kıbrıs işlerinden elini çekip, buralardaki Pers hakimiyetini kayıtsız şartsız tanımağa razı oluyordu. Bkz. V. Bedevi, a.g.e., s.49 vd

başka bütün Kıbrıs şehirlerini Perslere terketti. Kendisi Salamis kralı olarak kaldı, buna mukabil Pers kralına muayyen bir vergi vermeyi ve ona itaatte bulunmayı kabul etti.⁵²

Evagoras'tan sonra yerine oğlu Nikokles, müteakiben aynı sülaleden II. Evagoras, ondan sonra da Phytagoras kral oldu. Ancak Evagoras'ın isyânının bertaraf edilmesinden itibaren, adanın diğer bütün şehirleri gibi Salamis de tamamen Pers hakimiyeti altına girdiği için bu krallar, Salamis'i Persler adına idare eden bir nevi memur olmaktan öteye gidemediler.⁵³ Ama Makedonyalı İskender'in, hem siyasi, hem de medeniyet bakımından Doğu ile Batıyı birleştirip bir dünya devleti kurmak gayesiyle Çanakkale Boğazı yolu ile Anadolu'ya geçişi, Kıbrıs için de yeni bir devrin başlamasına sebep oldu.⁵⁴

İskender'in Fenike üzerine yürütmesi, Perslerden kurtulup bağımsız olmak isteyen Kıbrıs krallarını endişeye düşürdü. Bunlar, Fenike kıyılarının İskender'in egemenliği altına girdiği takdirde adanın ellerinden çıkacağını biliyorlardı.⁵⁵ O sebeple, devamlı başarılar kazanan ve o sırada Tir şehrini muhasaraya hazırlanan Makedonyalıları 120 gemiden müteşekkil bir donanma gönderdiler. Neticede yedi aylık bir muhasaradan sonra M.Ö.332'de Tir, İskender'in eline geçti. Bu tarih aynı zamanda Kıbrıs'ta İskender'in hakimiyetinin de başlangıcı olarak kabul edilir.⁵⁶

Makedonyalıların hakimiyeti devrinde, Kıbrıs'taki dokuz krallığın ekserisi ortadan kalktı. Bunların bazıları birbirleriyle birleşirken halkın bir kısmı da bölge

⁵² Ş. Günaltay, *İran Tarihi I*, Ankara 1948, s. 220

⁵³ A. Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s.114: Perslerin Kıbrıs'taki hakimiyetlerine son vermek için girişilen son teşebbüs, M.Ö. 345'te başlatılan isyandır. Fenike'deki Sidon şehri prensi Tennes'in, Perslere karşı giriştiği isyân hareketinden cesaret alan, başta Salamis Kralı Pnytagoras olmak üzere, Kıbrıs'taki diğer krallar ayaklandılar. Ancak bu isyân da öncekilerin akıbetine uğradı. Pers kralı III. Artakserkes (M.Ö. 465-424), Karia satrapı İdrıeus'u Kıbrıs isyânını bastırmakla görevlendirdi. Kendisi de Fenike şehirleri üzerine yürüdü. 40.000 Sidonlu Pers orduları tarafından katledildi. Bu korkunç olay üzerine Kıbrıs krallarının da cesareti kırıldı. Pers hükümdarına itaat etmeyi kabul ettiler. Bkz. V. Drakov-S. Kovalev, a.g.e., s.249; J. Gustaw Droysen, *Büyük İskender II*, (nşr. B. S. Baykal), Ankara 1949, s.159

⁵⁴ İskender, Granikos'ta 110.000 kişilik Pers ordusunu M.Ö. 334'te mağlup edince Persler, ileri satraplıklardaki deniz kuvvetlerinin komutanlığını tam yetkiyle, aslen Rodoslu olan Memnon'a verdiler. Bu komutanın elinde, Fenike ve Kıbrıs gemilerinden müteşekkil kuvvetli bir donanma ortaya çıktı. Dolayısıyla o, Ege'de İskender'in eline geçen bazı adaları geri almağa çalıştı. Bazı başarılar da kazanmasına rağmen ani ölümü, bu faaliyetlerin semeresiz kalmasına sebep olacaktır. Bkz. J. G. Droysen, a.g.e. II, s.106; A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, s.437 vd.

⁵⁵ J. G. Droysen, a.g.e. II, s.153 vd.

⁵⁶ Bkz. A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, s.408: Zira Tir'in alınmasını müteakip Fenike ile beraber bütün Kıbrıs donanması Makedonyalıların saflarına katılmıştır

değiştirerek başka şehirlere yerleşti. Bu kaynaşma neticesinde adada belli başlı iki krallık kaldı. Bunlardan biri Nikokreon'un başında bulunduğu Salamis, diğeri de Nikomkles'in idaresindeki Baf idi.⁵⁷

Büyük İskender'in, Hint Seferi dönüşünde beklenmedik bir sırada ölümü⁵⁸ üzerine (M.Ö.323) imparatorluğun bütününe veya bir kısmına sahip olmak arzusuna kapılan bazı nüfuzlu generaller arasında çetin bir mücadele başladı. Kıbrıs, Akdeniz'deki mevkiinin önemi ve türlü tabii zenginlikleri dolayısıyla, bu generallerden Antigon ile Ptoleme'nin mücadele sahası olarak ön plana çıkmış ve adadaki krallar da bu mücadelede yer bulmaya çalışmışlardır.⁵⁹

General Ptoleme ile General Antigon arasında M.Ö. 318'de başlayan iktidar mücadelesi, bunların kardeş ve çocuklarının da mücadeleye iştiraki neticesinde oldukça uzamış ve Kıbrıs buhranlı bir dönemi yaşamaya başlamıştır.⁶⁰ Zira, Ptoleme'nin mücadelenin ilk yıllarında sağladığı üstünlük fazla uzun sürmemiş, Antigon'un oğlu Demetrius adayı zapta muvaffak olarak Kıbrıs kralı ünvanı ile buraya yerleşmişti. Kıbrıs'ı elinden kaçıran Ptoleme, yıllarca süren siyasî ve askeri hazırlıklardan sonra müttefikleriyle birlikte M.Ö.301 de Antigon'a karşı İbsos savaşını yapmış, ve onu öldürerek mücadeleyi kazanmıştı.⁶¹ Fakat, Kıbrıs daha beş yıl Demetrius'un idaresinde kaldı. Ancak bu beş yıl için de onun Makedonya Yunanistan, Anadolu ve Mısır'da giriştiği harekât, ordusunu ve donanmasını zayıflattı ve Kıbrıs müdafaasız kaldı. Bundan istifade eden Ptoleme, sonuçta ani bir hücumla M.Ö. 294'de adayı zapta muvaffak olacaktır.

İki buçuk asır devam eden Ptolemeler devrinde Ada, umumiyetle iç işlerinde muhtar olmakla beraber Mısır'a bağlı kaldı. Bu bağlılık zaman zaman gevşemekte hatta bazı zamanlarda tamamıyla kopmaktaydı. Netice itibariyle, Kıbrıs'ın Mısır'a

⁵⁷ V. Bedevi, a.g.e., s.48

⁵⁸ İskender'in Arabistan'a büyük bir akın hazırlığında olduğu ve Fenike ile Kıbrıs'ta yeni gemiler yaptırmakla meşgul bulunduğu bir sırada hastalandığı ve on gün süren bir tropik sıttmadan öldüğünü belirtmektedir. Bkz. A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, s.454.

⁵⁹ Antigon ile Ptoleme, önceleri İskender'in ölümü üzerine Asya'nın askerî idareciliğine tayin edilen Perdikkas'a karşı birlikte mücadele ettiler de bir müddet sonra, Antigon'un İskender İmparatorluğunu topyekün ele geçirmek üzere hazırlıklar yapması, Ptoleme ile aralarının iyiden iyiye açılmasına sebep oldu. İki general arasında, diğer bazı generallerin de katıldıkları amansız bir mücadele başladı. Bu mücadelede Amatus, Kitium, Lapitos ve Girne kralları Antigon'un; Salamis, Soli, Kurium, Baf ve Marium kralları da Ptoleme'nin tarafını tuttular. Bkz. A. M. Mansel, a.g.e., s.461.

⁶⁰ A. M. Mansel, a.g.e., s.461 vd.

⁶¹ A. M. Mansel, a.g.e., s.466

olan bağılılığı M.Ö. 80'den itibaren tamamen ortadan kalktı ve bu tarihten sonra, adayı idare edenler "Kıbrıs Kralı" ünvanını kullandılar. Bu durum M.Ö. 58'e, yani adanın Romalıların eline geçmesine kadar devam edecektir.

Kıbrıs'ın Romalılar tarafından zaptı, Roma Devleti'nin hakimiyet sahasını Kuzey Afrika, Makedonya , Anadolu ve Suriye'ye kadar genişlettiği "Cumhuriyet Devri"ne rastlar⁶². Bu dönemin en önemli olaylarından birisi hiç şüphesiz Hristiyanlığın Kıbrıs'a yayılmasıdır. Zira bu olay adanın tüm tarihini etkilediği gibi Kıbrıslıların da hayatında büyük değişmelere sebep olacaktır.⁶³ Ayrıca Roma hakimiyetinin ilk üç yüz senesinde adada bundan başka kayda değer bir olaya rastlanmayacaktır.

395'te, Büyük Teodosius'un ölümünden sonra oğullarından Arkadius doğunun, Honorius da batının hükümdarı oldu. Bunlar her ne kadar imparatorluğun birliğini muhafazaya çalıştılsa da fiilen olduğu gibi hukuken de Roma imparatorluğunun artık tam manasıyla ikiye ayrılmasının önüne geçemediler.⁶⁴ Kıbrıs, coğrafi bakımdan Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde bulunduğu için, 395 tarihinden itibaren, Doğu Roma İmparatorluğunun veya diğer bir ifade ile Bizans İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına girmiştir. Kıbrıs'ta Bizans idaresi, bu tarihten itibaren 1191 yılına kadar, takriben sekiz asır devam edecektir.

Bizans idaresi devrinde, Kıbrıs'ta ayrı bir hükümet kurulmasına lüzum görülmemiş, ada; Suriye, Fenike, Filistin ve Kilikya'nın bağlı bulunduğu bir vilayet haline getirilmiştir. Kıbrıs da dahil 15 vilayetten müteşekkil olan Doğu Piskoposluğunun merkezi Antakya idi ve adanın idarecileri merkezden tayin

⁶² Bkz. A. M. Mansel, a.g.e., s.490 vd: Roma Senatosu, Kıbrıs'ın fethine Mareus Portius Cato'yu me-mur etti. Cato, önce adayı harpsiz olarak ele geçirmeğe teşebbüs etti. Ptoleme'ye bir elçi göndererek adanın teslimini istedi. Roma ordularına mukavemet edemeyeceğini bilen Kıbrıs kralı, bir taraftan teslim teklifini reddederken, bir taraftan da bütün servetini toplayıp kaçmağa hazırlandı. Bunda muvaffak olamayınca, Salamis'teki sarayına kapandı ve kendi kendini zehirleyerek altınlarının arasında öldü. [Bkz. V. Bedevi, a.g.e., s.54] Bu olaydan sonra Kıbrıs'a gelen Cato, halk tarafından tezahüratla karşılandı. Bazı bölgelerde, birkaç münferit olay hariç, Roma ordusu herhangi bir mukavemetle karşılaşmadı. Bu suretle ada, M.Ö. 58 yılında Roma'nın idaresine girdi ve Kilikya eyaletine bağlandı.

⁶³ Ostrogorsky, a.g.e., s.24 vd; H. Metin, *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış*, Lefkoşa 1959, s.61

⁶⁴ Roma İmparatoru Jovian'ın 364'de ölümünden sonra imparator seçilen I. Valentinian ordusu ta-rafından, kardeşi Valens'i saltanata ortak olarak kabul etmeğe zorlanınca, aynı yıl, imparatorluğun doğu bölgesinin idaresini Valens'e tevdi etti. Bu suretle Roma İmparatorluğu, idarî bakımdan ikiye ayrılmış oluyordu. Ancak, gerek bu iki hükümdar, gerekse halefleri Teodosius, Gratian ve II. Valentian'ın müşterek saltanatları esnasında, bu idarî taksimat, imparatorluğun birliğini bozmamıştı. Bkz. A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi I*, (nşr. A. M. Mansel), Ankara 1943, s.81

ediliyordu. Bizans hâkimiyetinin ilk zamanlarında ikinci plana düşen Baf'ın yerine Salamis şehri, adanın merkezi olmuştur.

Bizans dönemi ile birlikte, Kıbrıs'ta, Ortodoksluk da önem kazanmaya başlayacak ve kiliseler arasındaki rekabet de kızışacaktır. İmparator Teodosius (379-395) Ortodoks kilisesinin üstünlüğünü sağlayabilmek için duruma müdahale etmek mecburiyetinde kalmış ve Başpiskoposa itaat etmeyenleri sürgüne göndereceğini bildirmişti. Bu hususta bir de emirname çıkartarak, Ada'da Ortodoks kilisesinin üstünlüğünü temin etmiştir.

VI. asırda, Doğu İmparatorluğu açısından önemli gelişmelerden birisi de resmi dil olarak Yunancayı kabul etmesiydi. Böylelikle imparatorluk Bizanslaşırken bunun neticesi Kıbrıs'ta, Yunanca zamanla konuşma ve yazı dili haline geldi. Büyük bir ekseriyeti Anadolu, Mezopotamya, Suriye ve Mısır menşeli olan Kıbrıs halkı, Yunancayı konuşa konuşa hakiki dillerini ve menşelerini unutarak Grekleştiler.

Ada'nın İslâmiyetle tanışması ve Müslümanların askerî harekâtı da Hristiyanlığın Kıbrıs'ta kabul görmesinden hemen sonraki dönemlerde söz konusu olmaya başlamıştı. Nitekim, Kıbrıs'ın Bizans idaresinde bulunduğu dönemde, VII. asrın ortalarından X. asrın ortalarına kadar devam eden süreçte Müslümanlar, Kıbrıs'a 24 sefer yapmışlardır. Bu seferlerin ilki, 649 yılında Halife Hz. Osman Devrinde olup, Şam valisi Muaviye'nin kumandasında yapılmıştır.⁶⁵

Müslümanların Kıbrıs'a karşı giriştikleri ilk hareket bir hayli başarılı ve kazançlı oldu. Muaviye, Kıbrıs idaresi ile Bizans'a ödedikleri vergi miktarınca, yani 7.200 dinar ödemeleri kaydıyla üç yıllık bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma, Kıbrıs idaresini Bizans ile işbirliği yapmaktan da alıkoyuyordu. Ancak bu seferin sonuçları bakımından en mühim tarafı, hiç şüphesiz, Müslümanların denizlerdeki hakimiyetlerinin başlangıcı olmasıdır.⁶⁶

Kıbrıslıların, anlaşma şartlarına rağmen Bizans ile işbirliği yapmaları üzerine 653 yılında, beşyüz gemilik bir donanma ile adaya ikinci bir sefer daha düzenlendi.

⁶⁵ Ostrogorsky, a.g.e., s.109; P. K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (nşr. S. Tuğ), İstanbul 1989, s.308: Bu sefere kuvvetli bir İslam donanması katılmıştır. Müslümanlar, İslam kanunlarına uyarak, önce adanın teslimini istemişlerse de Bizans İmparatoru II. Konstans, bu teklifi reddetmişti. Bu esnada Güney Anadolu kıyılarında, İslam donanması ile İmparatorun idare ettiği Bizans donanması arasında yapılan bir deniz savaşını Müslümanlar kazandı. Bunun üzerine İmparator, İstanbul'a kaçmış, Müslümanlar ise bu zaferden sonra Salamis'i kuşatmışlardı. Bu gelişmelerden sonra şehir çok geçmeden barış istemek zorunda kaldı. Bkz. V. Bedevî, a.g.e., s.61

⁶⁶ G. Hill, a.g.e.I, s.257

Bu defa ada, baştan başa feth edilerek, Suriye'den göç ettirilen Müslüman ahali ile iskân edildi. Hatta Müslüman halk için ayrı bir şehir kurularak camiler inşa edildi.⁶⁷ Çok miktarda ganimet ve esir aldılar. Ayrıca bu sefere kocası Ubad b. Al-Şamita ile birlikte katılan Hz. Muhammed'in halası Umm Haram, Kitium civarında bindiği hayvandan düşerek ölmüş ve bugün "*Hala Sultan Tekkesi*" diye bilinen yere gömülmüş ve burası, Kıbrıs seferlerinde de psikolojik bir unsur veya dinî gerekçe olarak ön plana çıkartılmıştır⁶⁸.

688 yılında Halife Abdülmelik ile İmparator II. Jüstinianus arasında varılan bir anlaşmaya göre, Kıbrıs'ın Bizans ile Arapların müşterek mülkü sayılması ve vergilerinin iki devlet arasında eşit bir şekilde taksim edilmesi kararlaştırıldı.⁶⁹ Dört yıl sonra, II. Jüstinianus'un 688 Anlaşmasını bozup, Kıbrıs'taki Müslümanları esir ilan etmeğe kalkışması üzerine Bizans-İslam münasebetleri yeniden bozuldu. Bu durum, iki taraf arasında 692 yeni bir harbe yol açtı⁷⁰. Güney Anadolu'da Çukurova bölgesinde yapılan harbi Müslümanlar kazanınca, Jüstinianus (527-565) yeni bir teşebbüse girişti. Kıbrıs'ta, Müslümanları, Hristiyanların vermekte oldukları vergiden mahrum bırakmak amacıyla adadaki Hristiyanları göçe zorladı ve onları yerleştirmek için Çanakkale boğazında Jüstinianopolis adlı bir şehir kurdurdu. Adadaki Hristiyanlar bundan memnun olmadılar. Onun için bir müddet sonra

⁶⁷ A. Lammens, "Muaviye", İ.A.VIII, s.349; B. Darkot, "Kıbrıs", İ.A.VI, s.673; S.G. Hill, a.g.e.I, s.284 vd; Belazurî, *Fütûh el-Buldan*, (nşr. M. Fayda), Ankara 1987, s.219; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I*, (nşr. Ö. R. Doğrul), Ankara 1987, s.180 vd; G. Ögün, "Kıbrıs'ta İslâm Hakimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs ile Ticaret İlişkileri", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu* (Gazi Magosa 28 Ekim-2 Kasım 1991), Ankara 1993, s.29; Ostrogorsky, *Bizans Tarihi*, (nşr. F. İşıltan), s.108.

⁶⁸ O. Turan, "Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", *Belleten*, XXVIII/110, (Nisan 1964), s. 210: Ancak, Emeviler devrinde, Halife Yezid (680-683) tarafından bu ordunun geri çağrıldığı ve bundan istifade eden Kıbrıslıların da hem İslam ordusu için tesis edilen şehri, hem de inşa edilen camileri tahrip ettikleri rivayet edilmektedir. Bkz. Belazurî, a.g.e., s.219 vd; V. Bedevi, a.g.e., s.62.

⁶⁹ Ostrogorsky, a.g.e., s.121; Abû'l-Farac, a.g.e. I, s.187

⁷⁰ Abû'l-Farac, Abdülmelik-Justinianus anlaşmasını ve akabinde Justinianus'un ahdine riayet etmediğini şöyle anlatmaktadır. "Mervan oğlu Abdül-melik hükümdar ilân olunarak muharebelerin her tarafından kendisini sardığını, bilhassa Romalıların akıncı çetelerinden rahatsız olduğunu görünce, Jüstinianus ile on yıl müddetli bir sulh yaptı. Justinianus ile yaptığı andlaşma mucibince, Roma hükümdarı sayıları 12.000'e varan eşkiyalarını Arap memleketinden kovacaktı. Buna mukabil Abdül-melik Romalılara hergün 1.000 darik, bir at ve bir köle verecek, Kıbrıs'ı müşterek bir mülk sayacak Kıbrıs'ın yarısı Romalılara yarısı da Araplara vergi verecek, Ermenistan, Gürzan, Arzan ve Azerbaycan, Romalılara ait olacaktı. Sulhun yapılması üzerine Abdül-melik, Zübeyr oğluna karşı harp açtı ve onu mağlup etti. Zübeyr oğlu da kaçarak Mekte'ye gitti ve herkesin ibadet ettiği yere, yani camie iltica etti. Tanınmış bir reis olan Haccac onu takip etti, buraya karşı mancınıklar kullandı ve duvarları yıkarak içeri girdi. Zübeyr oğlunu öldürdü, sonra cami binasını yeniledi. Daha sonra Jüstinianus gururlanarak andını bozdu ve sulh şartlarını yerine getirmeden ihlal ederek Kıbrıs'daki Arapları esir etti." Bkz. Gregory Abû'l-Farac, a.g.e. I, s.187 vd.

İmparator, Müslümanlarla yeniden anlaşmağa mecbur kaldı. Bu suretle, Kıbrıs'tan ayrılan Hristiyanların büyük bir kısmının yeniden adaya gelip yerleşmeleri sağlandı⁷¹.

I. Nikephor (802-811) tahta geçtikten sonra, eskiden beri Bizans'ın Abbasilere vermekte olduğu vergiyi kesmişti. Bunun üzerine Abbasi Hükümdarı Harun ür-Reşit (786-809) ile İmparator arasında şiddetli bir mücadele başladı. İslam orduları, karadan ve denizden Bizans topraklarına birçok hücumlar yaptılar. Kıbrıs da muhtelif İslam taarruzlarına maruz kaldı ve 806'da Müslümanlara yeniden vergi vermeğe mecbur bırakıldı. Bu durum 964 yılına kadar devam edecektir.⁷²

Bizans İmparatoru II. Nikephor Phokas (963-969), saltanatının ikinci yılında, vaktiyle Müslümanların elinde geçen bir kısım toprakları, bu arada 964'de Kıbrıs'ı da yeniden zapta muvaffak oldu.⁷³ Öyle anlaşılıyor ki, bazı akınlar neticesinde kısa süren istilâlar bir tarafa bırakılmak şartı ile 647-964 yılları arasındaki devirde Kıbrıs, iki rakip devlet arasında nisbî bir muhtariyeti muhafaza edebilmiş ve yalnız bu devletlere bir vergi ile bağlanmıştı. 964 yılından itibaren, Kıbrıs'ta Bizans hakimiyeti, aralıksız olarak 1184 yılına kadar devam edecektir.

XI. asırda, Bizans tahtına çıkan İmparatorların bir kısmının zayıf karakterli ve devleti idareden aciz kimseler oluşu ve batıdan Normanların, kuzeyden Peçeneklerin, doğudan da Oğuzların tazyikine marûz kalmaları Bizans Devletini bir hayli sarsmıştı⁷⁴. İşte bu devirde, idarî düzenin bozulmasından ve vergilerin ağırlığından ötürü Bizans idaresinden usanan Kıbrıslılar, İmparatorluk ordularının çok meşgul bulunmasından istifade ederek Bizans'a karşı muhtelif isyânlar çıkardılar.⁷⁵ Bu isyân hadiselerinin akabinde yani, XI. asrın ikinci yarısında, Kıbrıs, Antakya kontu Renaud

⁷¹ Bu olaydan sonra da Kıbrıs, Bizanslılarla Müslümanlar arasında daimi bir mücadele konusu olmakta devam etti. Müslümanlar, 743, 773, 790, 806 senelerinde Kıbrıs'a muhtelif seferler yaptılar. Bunların en önemlisi 806 seferidir. Bkz. Ostrogorsky, a.g.e., s.123

⁷² Ostrogorsky, a.g.e., s.173,182: Bu arada, IX. asrın ortalarında, Kuzey Afrika Araplarının, kuvvetli bir donanma ile Sicilya ve Girit'i ele geçirmeleri üzerine, Bizanslılar da donanmaya önem vermeğe başladı. İmparatoriçe Teodora, İmparatorluk donanmasını yeniden ihyâ etti. Bkz. S. Runciman, "Deniz Kuvvetlerinin Orta Çağda Rolü", III. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 15-20 Kasım 1943), Ankara 1948, s.160

⁷³ Ostrogorsky tarafından Kıbrıs'ın zabtı 965 olarak verilmiştir. Bkz. Ostrogorsky, a.g.e., s.269

⁷⁴ Ostrogorsky, a.g.e., s.316

⁷⁵ Bizans hakimiyeti döneminde Kıbrıs'ta söz konusu olan isyânların ilki 1042'de adanın valisi Theophilus tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu isyânın bastırılmasından elli yıl sonra yine Kıbrıs valisi Rapsomates'in Girit valisi ile birleşerek başlattığı isyân, Bizans yönetimini oldukça

de Châtillon'un⁷⁶ hücumuna maruz kaldı. Bütün adayı ele geçiren Renaud, adada geniş ölçüde tahribat yaptı⁷⁷. Bunun üzerine İmparator Manuel, Renaud'u tedib etmek maksadıyla Kilikya'ya kadar gelebilmiş, fakat bir sonuç alamamıştı⁷⁸.

Bizans İmparatoru Manuel Komnen'in ölümü üzerine uzun bir mücadeleden sonra imparator olan Andronikos, tahta geçer geçmez, mevkiini sağlamlaştırmak gayesiyle geniş ölçüde katliama girişti. İşte bu karışıklık devresinde, İsak Komnen, Kıbrıs'ın idaresini ele geçirmeğe muvaffak olmuş⁷⁹ ve kısa bir müddet sonra da imparatorluğunu ilan ederek 1185'te Kıbrıs'ın Bizans ile olan bütün münasebetlerini kesmişti.⁸⁰ Bizans, İsak'ı cezalandırmak ve Kıbrıs'taki hakimiyetini devam ettirmek için birkaç teşebbüste bulundu. Fakat, hem Bizans'ın karışıklıklar içinde bulunması, hem de İsak'ın, akrabası olan Sicilya kralı ile anlaşarak kuvvetini takviye etmesi,

uğraştırmış ancak Rapsomates'in idamı ile Kıbrıs'ta rahat bir nefes alınabilmiştir. Bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, (nşr. B.Umar), İstanbul 1996, s.268 vd.

⁷⁶ Renaud, aslen Fransız olup, alelade bir maceraperestti. Seyahati esnasında Anadolu'ya da geldi. 1153 yılında Antioch prensesi ile evlendi. Bizans imparatoru Manuel ile dostca münasebetler kurdu. Bir ara Manuel, kendini tehdit eden bazı küçük beyliklere taarruz etmesi için Renaud'a ricada bulundu ve kendine büyük bir miktar para vermeyi vaadetti. Renaud bu teklifi kabul etti. Bizans'ı tehdit eden bazı beyliklerle çarpıştı, onları mağlup etti. Ancak Manuel, vaat ettiği parayı vermeyince, kendisine vaadedilen parayı zorla almak üzere Kıbrıs'a hücum etti. Daha teferruatlı bilgi için bkz. S.G. Hill, a.g.e.I, s.306 vd.

⁷⁷ Renaud'un Kıbrıs üzerine yaptığı sefer ve tahribât hakkında Haçlı Tarihi yazarı Runciman: "Kıbrıs adası, Fransızlarla bunların Ermeni müttefiklerinin yaptıkları tahribâtın ve vermiş oldukları zararların etkisinden bir daha hiçbir zaman kurtulamadı" demektedir. Bkz., Ş. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi I*, (nşr. F. İşıltan), Ankara 1984, s.290 vd; S.G.Hill, a.g.e.I, s.307 vd; Urfalı Mateos, *Vekâyi'nâme (952-1136)* ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (nşr.H.D.Andreasyan), Ankara 1987, s.322 vd

⁷⁸ Renaud de Châtillon'un Kıbrıs'a yaptığı bu sefer ile Manuel Komnen'in Kilikya'ya gelmesi, Abû'l-Farac tarafından şu şekilde hikâye edilmiştir: "Grek takviminin 1468 (1156-1157) inci yılında Antakya senyörü olan prens, Greklere ait olan Kıbrıs adasına taarruz eyledi, onu yağma etti ve halkı ile servetlerini ve hayvan sürülerini beraberinde götürdü. Kıbrıslılar deniz kıyısına geldikleri vakit gerek kendileri, gerekse sürüleri için Franklara büyük bir meblağ vaad etmekle onlar tarafından serbest bırakıldılar. Fakat bununla beraber Franklar gasb ettikleri kıymetli şeyleri alıkoydular ve piskopos, manastır rahiplerini ve hakimleri vaad edilmiş olan fidye ödeninceye kadar alıkoymak için beraberlerinde antakya'ya getirdiler". Bkz. Abû'l-Farac, a.g.e.II, s.396, Ayrıca bkz. Urfalı Mateos, a.g.e., s.323 nu:74.

⁷⁹ İsak Komnen, 1180'de ölen Manuel Komnen'in yeğeni ve Tarsus valisi idi. Kilikya'da Ermenilere karşı savaşmış, mağlup ve esir olmuş, Ermeniler de onu Antakya prensi Bohemond'a teslim etmişlerdi. Kurtulabilmesi için külliye miktarda fidye-i necât vermesi gerekiyordu. İmparator Andronikos'a müracaat ederek, kurtuluş parasının temini hususunda yardımını rica etmiş, Andronikos da istenen paranın Kıbrıs'ın gelirinden ödenmesine müsaade etmişti. Kurtuluş parasının yarısını alan Bohemond, geri kalanının temini için İsak'ı serbest bıraktı. Küçük bir birlikle Kıbrıs'a gelen İsak, beraberinde, ada valiliğine tayin edildiğine dair sahte mektuplar da getirdi ve Kıbrıslılar tarafından vali olarak tanındı (1184). Bkz. V.Bedeve, a.g.e., s.67 vd; Bu konuda S. Runciman konu ile ilgili kısmen değişik bilgi vermektedir. Karşılaştırmak için bkz. S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi II*, s.360

⁸⁰ Ostrogorsky, a.g.e., s.369

adanın yeniden Bizans'a bağlanması için yapılan teşebbüslerin neticesiz bıraktı.⁸¹ Sonuçta İsak Komnen yedi yıllık idaresi esnasında kimseye göz açtırmadı. Halkı ağır vergilerle ezdi. Netice itibarıyla İsak Komnen'in İmparatorluğu ada halkını hiçbir bakımdan memnun etmedi.⁸² Bilindiği gibi, onun Kıbrıs'taki hakimiyeti III. Haçlı Seferi'ne kadar devam edecektir.⁸³

III. Haçlı seferi sırasında İngiliz Kralı Richard 1191 yılında adayı İsak Komnen'in hakimiyetinden kurtararak ilk defa İngiliz idaresini tesis etmiştir.⁸⁴ Daha sonra ise Kıbrıs'ın stratejik noktalarına asker yerleştirmiş ve adanın idaresine

⁸¹ S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi III*, s.4.

⁸² S. Runciman, a.g.e., III, s.38.

⁸³ 1187 yılında, Kudüs Kralı Guy de Lusignan'ın Selahaddin Eyyübi'ye mağlup olması ve Kudüs'ün tekrar Müslümanların eline geçmesi, Avrupa'da büyük heyecan uyandırmış ve III. Haçlı Seferi'nin başlamasına sebep olmuştu (1191). Bu sefere Alman İmparatoru Frederik Barbaros, Fransa Kralı Philip Ogüst ve İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard da katılmıştı. Bkz. R.L. Wolff-H.W. Hazard, "The Kingdom of Cyprus", *A History of the Crusades II*, London 1969, s.599-602; S. Runciman, a.g.e., III, s.38 vd.

⁸⁴ İngiliz kralı Richard'ın Kıbrıs ile alakası ve burada İngiliz idaresinin tesis edişini konumuzla bağlantısını vurgulamak bakımından kısaca şu şekilde ifade etmek mümkündür: Arslan Yürekli Richard, III. Haçlı seferinde deniz yolunu tercih etmişti. İngiliz donanması Rodos açıklarından geçerken büyük bir fırtınaya yakalandı. Richard, Rodos Adasına sığınmak zorunda kaldı. Fırtına, İngiliz donanmasına bağlı dört gemiyi, Kıbrıs açıklarına kadar sürükledi. Bu gemilerden birinde, Richard'ın nişanlısı Berengariya ile kız kardeşi Joanna da bulunuyordu. İsak Komnen, Kıbrıs'da karaya çıkan mürettebatı yakalattı, mallarını müsadere etti. Berengariya ve Joanna ile temasa geçerek karaya çıkmalarını temin etmeğe çalıştı. Berengariya ile Joanna, karaya çıkmalarını reddettiler. Yalnız, yiyecek ve su temini için kendilerine kolaylık gösterilmesini istediler. Buna kızan İsak Komnen, İngiliz Kralının nişanlısı ile kızkardeşini yakalatmak üzere birkaç gemi hazırlattı. Tam bu sırada, Richard, gemileriyle yetişti. Richard, Berengariya ile Joanna'nın uğradıkları hakareti öğrenince, İsak'ı özür dilemeğe ve esir aldığı İngilizleri iadeye davet etti. İsak bu isteği ağır bir dille reddetti. Bunun üzerine Richard Kıbrıs'a çıkarma yaptı. Nişanlısına ve kızkardeşine yapılan kötü muamele, Richard'ı Kıbrıs'ın zaptına sevkeden iki sebepten bir tanesidir. Diğer sebep ise, Kıbrıs'ın İngilizlerin eline geçmesinin, adanın Haçlı seferleri esnasında Haçlı Ordularına asker ve erzak bakımından istifadeli olacağı ve harekât için faydalı bir üs vazifesi göreceği düşüncesi idi. Arslan Yürekli Richard, 6 Mayıs 1191'de Limasol'u zaptetti. İsak Komnen Lefkoşa'ya kaçtı. Limasol halkı Richard'a bağlılık yemini verdi. Bu arada Selahattin Eyyubi tarafından serbest bırakılan eski Kudüs Kralı Guy de Lusignan da Kıbrıs'a gelerek Richard'ın maiyetine katıldı. Durumun gittikçe kötüleşmekte olduğunu gören İsak Komnen, Richard'a sulh teklif etti. Kendine 20.000 altın tazminat ve Haçlı Seferlerine katılmak üzere 100 de asker verebileceğini bildirdi. Teklif, İngiltere kralı tarafından müsbet karşılandı ve Limasol'da iki hükümdar arasında görüşmeler başladı. Varılan anlaşmaya rağmen İsak, Richard'ın yanından ayrılmasından sonra ona, bir ultimatom göndererek derhal Kıbrıs'ı terketmesini istedi. Bunun üzerine Richard da İsak'ın yakalanmasını emretti. Kıbrıs İmparatorunu yakalamaya memur ettiği orduyu Guy de Lusignan'ın idaresine verdi. Kendi de geri kalan kuvvetle Kıbrıs'ın etrafını dolaşarak limanları ve denize yakın şehirleri birer birer zaptetti. Guy de Lusignan, Mesarya ovasında Tremeşe'de İsak'la karşılaştı. Yapılan savaşta İsak mağlup oldu, yine kaçtı. Fakat Anadolu'ya geçmek üzere Karpas bölgesine geldiği bir sırada esir edildi. İsak, Suriye'de Hospitalier Şövalyelerine teslim edilerek Tripoli yakınlarındaki Margat kalesine hapsedildi. Bir müddet sonra aynı yerde ölecektir. Bkz. V. Bedevi, a.g.e., s.69 vd; S. Runciman, a.g.e. III, s. 38 vd

Richard ile Robert adlı iki adamını memur ettikten sonra Akka'ya müteveccihen hareket etmiştir.

Aslan Yürekli Richard'ın adadan ayrılmasından hemen sonra Kıbrıslılar ayaklanmışlar ve bu isyân sürâtle gelişmişti. Hatta bir ara İsak'ın akrabalarından bir papaz imparator bile ilân edilmişti. Fakat isyân bastırılmış ve İmparator ilan edilen papaz da yakalanarak asılmıştır. Haçlı Seferleri için çok sayıda askere ihtiyacı olan İngiliz Kralı, adanın muhafazası için daha fazla kuvvet gönderememişti. Üstelik bu sırada para sıkıntısı da çekmekte idi. Bütün bu sebeplerden dolayı Kıbrıs'ı Templier şövalyelerine satmağa karar verdi.⁸⁵ Onlar da 40.000 dinarı peşin olmak üzere adayı, 100.000 dinara Richard'dan satın aldılar. Ancak, şövalyelerin idaresi de Kıbrıs halkını memnun etmedi. Zira bunlar, ilk iş olarak, Kıbrıs'ı satın almak için ödedikleri parayı çıkarmağa teşebbüs edip halka ağır vergiler yüklediler ve köle muamelesi yapmağa başladılar⁸⁶.

Kıbrıs'a gelen şövalyelerin sayısı 120 idi. Bundan istifade eden Kıbrıslılar, bir gece hepsini kılıçtan geçirmeğe teşebbüs ettiler (5 Nisan 1192). Bu hareketi önceden haber alan şövalyeler, Lefkoşa Kalesi'ne kapandılar. Can ve mallarına dokunulmadığı takdirde adayı terke hazır olduklarını da bildirdiler. Fakat, bu teklifler Kıbrıslılar tarafından reddedildi. Bunun üzerine şövalyeler, kalede açlıktan ölmektense çarpışarak ölmeğe karar verip, bir sabah ani bir huruç hareketine teşebbüs ettiler. Halk böyle bir davranışı hiç beklemiyordu. Herkes kaçışmağa başladı. Pek çok insan, şövalyelerin kılıçları altında can verdi⁸⁷. Şövalyeler, canlarını kurtarmışlardı. Ancak bu şartlar altında Kıbrıs'ta daha fazla kalamazlardı. Arslan Yürekli Richard'a müracaat ederek Kıbrıs'ı geri vermek istediklerini bildirdiler⁸⁸. Richard bu teklifi kabul etti ve Kıbrıs'ı geri aldı. Krallığı da yeğeni Henry'nin Kudüs

⁸⁵ G. Ostrogorsky, a.g.e., s. 377; S. Runciman, a.g.e. III, s. 52; Raşit Erer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, İstanbul 1948, s.120 vd

⁸⁶ D. Alastos, *Cyprus in History*, London 1955, s.151.

⁸⁷ Templier şövalyelerinin Kıbrıs'taki zulmü ve halkı katliama tabi tutmaları ile alakalı olarak Alastos: "geri kafalı, mutaassıp şövalyelerin baskısı ve zulmü barbarcaydı. Halka karşı çok gaddarca davranmışlar ve onları azami oranda istismar etmişlerdi" demektedir, Templier şövalyelerinin komutanı Arnant de Bouchart'ın Kıbrıs halkının ayaklanması olasılığı karşısında giriştiği katliamı ise şöyle anlatmaktadır: "Paskalya yortusunun pazar günü şövalyeler atlarının sırtında dörtlü kaleden çıktılar. Halk bu beklenmedik durum karşısında şaşkına döndü. Şövalyeler derhal bir katliama giriştiler. Şiddet ve öfke dolu şövalyelerin katliamı şaşırtıcı boyutlara ulaşmıştı. Önlerinde buldukları herkesi kadın, erkek, çocuk ayırt etmeden basıp, ezdiler. Kiliseye sığınanları bile son kişisine kadar kestiler." Bkz. Alastos, a.g.e., s.152.

kralı seçilmesi üzerine açıkta kalan Guy de Lusignan'a 100.000 altın mukabilinde sattı⁸⁹.

Guy de Lusignan, Richard'ın Kıbrıs üzerindeki haklarını alırken kendisi de Kudüs krallığı üzerindeki bütün haklarını Richard'a devretti. Böylece adada Lusignanlar Dönemi başlamıştır. Daha sonraki devirlerde Suriye, Mısır ve Anadolu'dan ayrılan haçlıların bir bölümü Doğu Akdeniz'de önemli bir merkez durumundaki Kıbrıs Adası'na yerleşmişlerdir. Kendileri gibi haçlı kalıntısı olan kralın etrafında toplanarak adanın hakimi oldular. Adanın yerli halkını toprağa bağlayarak Ortaçağ Avrupa'sındaki feodal sistemi kurdular. Frank krallığı veya yaygın olarak kullanıldığı şekliyle Lusignanlar döneminde Kıbrıs Adası, haçlılar için önemli bir merkez, doğu-batı ticaretinde tacirlerin uğrak yeri olmuştur. Bu dönemde Ortodoks Başpiskoposluğu etkisini kaybetmiş, Katolik kilisesi önem kazanmıştır⁹⁰. Zira; haçlılar, adayı Latinlerin merkezi olarak kabul etmişler, Ortodoks papazları zorla Latin kilisesine bağlanmışlardır. Lusignanlar döneminde, Kıbrıs Adası, Anadolu, Suriye ve Mısır'a karşı düzenlenen askerî harekâtlarda ve ticarî ilişkilerde üss vazifesi de görmüştür.

Memlûklar ise Haçlı kuvvetlerini yakından takip ediyor, Kıbrıs'ın, batıdan gelen bu kuvvetler için büyük bir üs durumunda bulunduğunu ve stratejik bakımdan ne kadar ehemmiyetli olduğunu idrak ediyorlardı. Zira; haçlı seferleri esnasında Kıbrıs kralı III. Hiyo'nun Memlûklara karşı Haçlılara yardım etmesi, Memlûkların Suriye'de ele geçirdikleri kalelerden kaçan haçlı askerlerinin Kıbrıs'a sığınmaları, Sultan Baybars'ın Anadolu Selçuklu Hükümdarına gönderdiği elçilik heyetinin tutuklanması ve Doğu Akdeniz'de Memlûk gemilerine saldırılması Kıbrıs-Memlûk ilişkilerinin bozulmasına sebep teşkil etmiştir. Ayrıca; 1269 yılında Kıbrıslılar İskenderiye limanına gelip iki Memlûk gemisini ele geçirmeleri ve kısa bir süre sonra da İskenderiye şehrine saldırmaları üzerine Sultan Baybars Suriye'de bulunan haçlı komutanlarını huzuruna çağırarak, bu durumdan onları mesul tutup, protesto etmiştir.⁹¹

⁸⁸ S. Runciman, a.g.e. III, s.59

⁸⁹ G. Hill, *History of Cyprus II*, Cambridge 1948, s.36 vd, 67 vd.

⁹⁰ A.C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler 1570-1878*, Lefkoşe 1994, s.3 vd.

⁹¹ Sultan Baybars, huzuruna çağırdığı komutanlara; "Eğer krala sözünüzü dinletemiyorsanız neden birlik olup ona yüklenmiyorsunuz ve neden Frenk hükümdarları ve papaya durumu

Kıbrıslıların Haçlılardan da destek alarak Memlûk toprakları için bir tehdit haline gelmesi karşısında Baybars kayıtsız kalamazdı. Nitekim 1270 yılında Kıbrıs kralının Akka şehri üzerine hareketini fırsat bilen Sultan Baybars, Cemaleddin Mekki bin Hassun komutasındaki Memlûk donanmasını Kıbrıs üzerine göndermiştir. Limasol limanına gelen donanma, karanlık ve şiddetli fırtına nedeniyle geriye dönmüş, onbir gemi batmıştı. Batan gemilerdeki komutan ve askerlerden bin sekizyüzü pusuda bekleyen Franklar tarafından esir edilmişlerdi. Bunun üzerine Sultan Baybars tarafından başlatılan sefer hazırlıkları Moğol tehlikesinin zuhuru ve 1277'de Baybars'ın ölümüyle akim kalmıştır⁹².

XIV. yüzyıl ortalarında Kıbrıs'ın Haçlılar ve Memlûklular arasında bir nüfûz mücadelesine sebep olması kadar, Kıbrıs kralının bilfiil giriştiği hareketler de bölgedeki dengeleri bir anda alt üst etmeye yetmekteydi. Nitekim; Kıbrıs kralı I. Peter, 1366 yılında Mısır'a ani bir hücumda bulunmuş ve kısa bir zaman için İskenderiye'yi ele geçirmişti⁹³. Yine, Sultan Baybars'ın ölümünden 156 yıl sonra Sultan Barsbay zamanında (?-1438) söz konusu olan bir hadise, Memlûk-Kıbrıs mücadelesini tekrar alevlendirmiştir. Kıbrıs kralı Janus'un Mısır'a karşı bir yağma harekâtına girişmesi üzerine Memlûklar mukabil taarruza geçmiş, 1425'de Memlûk Sultanı Barsbay, 50 gemiden müteşekkil bir Mısır donanmasını Kıbrıs'a göndermiştir. Memlûklar, donanmanın hareketinden sonra, hem kral Janus'u, hem de Magosa'daki Venedik Valisini tehdit ederek teslim olmalarını istemişlerdi. Venedik Valisi, şehirde Memlûklerle mücadele edecek sayıda asker bulunmadığı için, kaleye Memlûk bayrağını çekmek mecburiyetinde kalmıştı. Janus ise teslim olmayı reddetti. Fakat, yapılan deniz savaşında Kıbrıs donanması mağlup oldu. Memlûkler, Larnaka ve Limasol'a girdiler, çok sayıda esir ve ganimet aldıktan sonra geri döndüler⁹⁴.

Memlûklar, ertesi yıl daha büyük bir kuvvetle Kıbrıs'a tekrar taarruz ettiler. Önce 1 Temmuz 1426'da Limasol'u zaptettiler. Bir hafta sonra da Lefkoşa'ya

bildirmiyorsunuz. Kıbrıs kralı sizin milletinizdendir. Eğer o sözünüzü dinlemeyip itaat etmiyorsa sözünüzü kim dinler" diyerek onları mesul tutmuştur. Bkz. E. Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler veya Kıbrıs'ın Memlûk Hakimiyetine Girişi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 95, (Nisan 1995), s.83 vd

⁹² D. Alastos, a.g.e., s.177

⁹³ K.Y. Kopraman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Ankara 1989, s. 201; D. Alastos, a.g.e., s.194 vd.

⁹⁴ D. Alastos, a.g.e., s.203

yürüyüş ile Kıbrıs ordusu karşı karşıya geldi.⁹⁵ Zaferi yine Memlûkler kazandı. Kral Janus esir düştü. Lefkoşa yağma ve tahrip edildikten sonra, Memlûklular kralı da alarak Mısır'a döndüler. Nihayet 1427 yılında Papa V. Martin'in aracılığı ile sulh andlaşması yapıldı. Bu andlaşmaya göre; Janus'un 200.000 düka karşılığında serbest bırakılması, Kıbrıs krallarının Memlûk sultanını metbû tanımayı kabul etmeleri ve Kıbrıs'ın Memlûk hazinesine her yıl 8.000 düka vergi vermesi karar altına alınmıştır⁹⁶.

Kıbrıs üzerindeki Memlûk hakimiyetinin bu şekilde tesisinden sonra Lusignanlardan II. James'in krallığı zamanında (1464-1473) ada, yavaş yavaş Venediklilerin nüfuzu altına girmeye başladı. Nitekim, II. James'in Venedikli Caterina Cornaro⁹⁷ ile evliliği ve bu evlilik dolayısıyla Venedik'in ada üzerinde tasarrufta bulunmak istemesi bir takım siyasî gelişmelerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu arada, Osmanlı-Memlûk harbi (1485-1491)'nin devam etmesi de Venedik'e aradığı fırsatı vermiştir.⁹⁸

Venedik, bu harp esnasında iki taraftan birinin Kıbrıs'ı işgal edeceğinden endişe ediyordu. Zira, bu sırada Osmanlı Devleti Venedik'e müracaat ederek, Memlûklarla yapılan harbin devamı süresince, Magosa limanının Osmanlı donanması tarafından bir hareket üssü olarak kullanılmasına müsaade edilmesini istedi. Bunu reddeden Venedik, Kıbrıs'a Francesco Priuli adlı bir kumandanın idaresinde büyük bir donanma gönderdi ve haricî tehlikeleri de bahane ederek Kıbrıs'ta tam bir hakimiyet kurmağa karar verdi. Caterina, Kıbrıs tahtı üzerindeki haklarını Venedik Cumhuriyetine devretmeğe icbâr edildi. Kraliçe, uzun süren bir mukavemetten sonra bu isteğe boyun eğmekten başka çare göremedi. Bu suretle

⁹⁵ Lefkoşa-Limasol yolunun 30. milinde Khirokitia mevkiinde harbe tutuştular. Bkz. M. Sobernheim, "Barsbay", İ.A.II, s.317

⁹⁶ D. Alastos, a.g.e., s.204 vd.

⁹⁷ Caterina, bir Venedik asilzadesi olan Marco Cornaro'nun kızı idi. II. James, onu, Venedik Cumhuriyeti tarafından resmen evlatlığa kabul ettikten sonra almıştı. Bu izdivaçtan istifade eden birçok Venedikli Kıbrıs'a gelerek yerleşti. Kral öldüğü zaman (6 Temmuz 1473), karısı hamile idi. Doğum yapıncaya kadar kraliçe ilan edildi. Bu sırada Venedik donanması, Venedik prensesi olan Caterina'yı himaye için Kıbrıs sularına geldi. Caterina bir müddet sonra bir erkek çocuğu dünyaya getirdi ise de (III. James), bu çocuk bir yaşında iken öldü (1474). Bu arada Lefkoşa'ya gelip de Venedik hakimiyetini kabul etmek istemeyen herkes adadan sürüldü. Caterina Cornaro'ya, Ludovico Gabrielli ve Francesco Mimo adlı iki Venedikli müşavir ile Giovanni Sorenzo adlı bir başkumandan verildi. Caterina Conaro, kraliçe olarak görünmesine rağmen aslında Venediklilerin elinde bir oyuncaktan başka bir şey değildi. Bkz. D. Alastos, a.g.e., s.214 vd

⁹⁸ Bkz. A. Gazioğlu, a.g.e., s. 5 vd.

Kıbrıs 26 Şubat 1489'da Venedik'in bir müstemlekesi haline geldi.⁹⁹ Bundan sonra Venedikliler, Kıbrıs'ı askerî bir üss haline getirdiler ve adaya daima askerî valiler tayin ettiler. Yerli halka tekrar köle muamelesi yapmaya ve onları ağır vergilerle ezmeğe başladılar.

Venediklilerin, dindaş olmalarına rağmen Kıbrıslılara karşı takip ettikleri sömürge siyaseti, adanın ekonomik durumunda büyük sarsıntılar meydana getirdi. Sosyal düzen bozulup, ticarî hayat gerilerken refah seviyesi gittikçe düştü. sonuçta imalâthaneler kapanırken Ada'da, işsizlik, kıtlık ve geçim sıkıntısı başgösterdi. Bütün bunlara, halkın haftanın birkaç gününde en ağır işlerde bedava çalıştırılması esasına dayanan angarya sistemi de eklenince, halk selameti, adayı terketmekte buldu.¹⁰⁰ Kitleler halinde göçler başladı. Kalanlar da imkan buldukça, başlarında Ortodoks papazların bulunduğu heyetleri gizlice İstanbul'a gönderip, acı ve ıstıraplarının dindirilmesi hususunda Türk padişahının insafına sığındıklarını bildirdiler.¹⁰¹ Esasen, Venedik'in Kıbrıs'ı ele geçirmesinden itibaren adaya muntazam Türk akınlarının da başladığı görülmektedir. Nitekim 1489'da, on kadar Türk gemisinden müteşekkil bir filo, Karpas bölgesine çıkarma yapmış, bir miktar esir ve ganimet alarak geri dönmüştü. Bu neviden akınlar 1517 yılına kadar fasılalarla devam etmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı zaptederek Memlûkları ortadan kaldırması, Venedik'te büyük heyecan yaratmış ve sıranın Kıbrıs'a da geldiği görüşü ağırlık kazanmıştı. Nitekim Yavuz, Mısır'ı zaptından hemen sonra, Kıbrıs'ın haracını istemek üzere, Silahtarlar Kethüdası Ali Ağa'yı dört kayıkla bu Ada'ya gönderdi. Bu ziyaretin hemen akabinde Venedik hükümeti de Kahire'ye 17 Eylül 1517'de Aloisio Mocenigo ve Barilomeo Contarini adlı iki elçi yolladı. Bu elçilerden Aloisio Mocenigo, Kahire'den İstanbul'a gitti.¹⁰² Bariolomeo Contarini ise Padişahın maiyetinde Şam'a geldi. Elçilerin vazifesi: padişahı tebrik etmek, Osmanlı Devleti ileri gelenleri ile görüşmek ve Venedik Cumhuriyetinin o zamana kadar Kıbrıs için Memlûklara vermekte olduğu vergiyi, Osmanlılara vermeğe hazır olduğunu ifade etmektir. Neticede 1517 yılı sonlarında, iki devlet arasında bu konuda bir anlaşma

⁹⁹ D. Alastos, a.g.e., s.218

¹⁰⁰ V. Bedevi, a.g.e., s. 91

¹⁰¹ Bkz. BOA. MD. 12,s. 17, Hüküm 19

¹⁰² D. Alastos, a.g.e., s.234

imzalandı¹⁰³. Yapılan anlaşmaya göre, Venedik Cumhuriyeti, Kıbrıs Adası'nın tasarrufuna mukabil Mısır sultanına vermekte olduğu yıllık sekiz bin dukalık vergiyi, bundan sonra Osmanlı Devleti'ne verecekti. Bu suretle, 1517 yılından itibaren ada üzerinde, Osmanlıların yüksek hakimiyeti hukuken tesis edilmiş oldu.

XVI. asrın birinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin izlediği güney siyasetinde başarılı olarak Mısır, Suriye ve İran'ı fethetmesi, Yemen ve Hindistan'a seferler yapması neticesinde Kıbrıs'ın etrafındaki bütün ülkelerin Devletin sınırları içerisine dahil olmasını sağlamıştır. Bunun farkında olan Venedik, özellikle Kanuni Sultan Süleyman zamanında kalelerini tahkim etmeye, hazırlıklar yapmaya başladı. Kanuni, her ne kadar bunun farkında ise de, Avrupa seferleri gibi daha önemli seferlerden geri kalmak istemedi. Venediklilerin her yıl verdikleri 8.000 düka'nın miktarını arttırıp 10.000 düka vergi almakla iktifa etti¹⁰⁴. 1521'de Rodos adasının fethi Venediklileri oldukça telaşlandırmış ve adanın tahkimini hızlandırmış ise de beklenen akıbet II. Selim döneminde tahakkuk edecektir.¹⁰⁵

* * *

Osmanlı hakimiyetine geçtiği döneme kadar ki tarihini kısaca ortaya koymakla Kıbrıs'ın sahip olduğu değer ve arz ettiği önem vurgulanmaya çalışılmıştır. Ada'nın bu konumu Venedik-Osmanlı mücadelesini Doğu Akdeniz'e kaydırması, dolayısıyla Anadolu'nun tabii bir uzantısı olan bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Rodos'un fethinden sonra Kıbrıs üzerinde hakimiyet tesis etmek istemesi, Akdeniz'de üstünlüğü ele geçirmek politikasının da önemli göstergelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple Kıbrıs'ın fethi, çalışmamızın başlı başına bir bölümünü oluşturacaktır. Birinci bölüm olarak değerlendirdiğimiz Kıbrıs'ın fethinde yukarıda da izah edildiği gibi dikkate alınması

¹⁰³ T. Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler V-VIII/9-12*, 1972, s.50 vd; Spremic Momçilo, "XV. Yüzyılda Venedik Cumhuriyetinin Şarkta Ödediği Haraçlar", (nşr. M.H. Şakiroğlu), *Belleten XLVIII/185*, (Ocak 1983), s.389.

¹⁰⁴ Venediklilerin verdikleri yıllık vergi, Kanuni'nin saltanatının birinci yılında padişahı tebrik için gelen Venedik elçisi tarafından 1 Aralık 1521'de imzalanan anlaşma ile 10.000 dükaya çıkartılmıştır. H. F. Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s. 24.

¹⁰⁵ İ.H. Uzunçarşılı, "Kıbrıs Fethi ile Lepant (İnebahtı) Muharebesi sırasında Türk Devletiyle Venedik ve Müttefiklerinin Faaliyetine Dair Bazı Hazine-i Evrak Kayıtları", *Türkiyat Mecmuası III* (1926-1933), s. 257-259.

gereken sebeplerden birisi jeopolitik gerekçelerdir. Fakat bu yegane sebep olmayıp fethi zaruri kılan diğer sebepler bu bölümde mümkün olduğunca ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Osmanlı-Venedik mücadelesi ve Kıbrıs'a dair Venediklilerin ittifak arayışları, Kıbrıs önlerinde Osmanlıları durdurma gayretleri değerlendirmeye dahil edilmiştir. Kıbrıs'ı fethetmekte azimli olan Osmanlı Devleti'nin Venedik, İspanya, Papa ittifakına rağmen askeri harekatı başlatması, Limasol ve Larnaka'dan sonra Kıbrıs'ın idarî merkezi olan Lefkoşa'yı, ardından da sarp ve müstâhkem bir yer olmasına karşın Magosa'yı fethetmesi birinci bölüm içerisinde mütenasip bir şekilde izah edilecektir.

Daha Kıbrıs'ın fethi tamamlanmadan Lefkoşa'nın alınması ile birlikte gerçekleştirilmeye çalışılan idarî teşkilatlanma ele alınan konunun ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde Lefkoşa merkezli ve Anadolu'dan da İç-il, Alaiye, Tarsus ile Sis (Kozan) sancaklarının dahil edilmesi ile teşkil edilen Kıbrıs Eyaleti'nin idarî durumu, ehl-i örf ve ehl-i şer' tasnifi içinde vazife sahipleri müracaat edilen kaynaklar doğrultusunda ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünü askerî teşkilat oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin askerî teşkilatının büyük çoğunlukla toprak yönetimi ile iç içe olduğu dikkate alınırsa bu iki konunun sınırlarını belirleme ve tekrara düşmemek için büyük bir titizlik içerisinde davranılması gerekliliği de mühim bir mesele olarak karşımıza çıkar. Bu münasebetle ilgili bölümde askerî teşkilatı oluşturan kale görevlileri ile Tımarlı sipahiler ele alınmıştır. Burada dikkati çekecek husus da Yeniçeri Ağası, Dizdar, Gönüllüler Ağası vesair gibi ehl-i örf içerisinde değerlendirilmesi gereken görevliler konunun bütünlüğü bakımından idarî teşkilatta değil de, askeri teşkilat bahsinde verilmiş olduğudur.

Kıbrıs'ın iktisadî bakımdan durumu; toprak yönetimi, ziraî hayat, vergiler, küçük işletmeler, ticaret, maden üretimi ile para ve fiyatlar gibi başlıklar altında dördüncü bölümde ele alınmıştır. Ziraî hayatın dışında kalan vergiler ayrı bir başlıkta ele alınmıştır. Ayrıca para ve fiyatlar bahsinde konuyla ilgili hareketlilik genelleştirilmeye ve okuyucunun belirli bir fikir edinmesine imkan hazırlamaya gayret edilmiştir. Yine Osmanlı hakimiyeti öncesindeki toprak yönetimi, ahalinin vergilendirilmesi ve statüsü ile iktisadî hayatın seyrine dair bilgiler incelenen

döneme ait verilerle ilişkilendirilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buradan da Kıbrıs'ın Osmanlı hakimiyetine geçişinden sonraki refah seviyesine ışık tutulmuştur.

Beşinci bölümde ise fetihle birlikte Osmanlı hakimiyetine giren Kıbrıs ahalisi ile Osmanlı iskân siyasetinin bir tezahürü olarak buraya yerleştirilen Türk ahalinin, içtimâî statüsü, Kıbrıs Eyaleti'nin tahmini nüfusu ve sosyal tabakalaşma sergilenmeye çalışılacaktır. Ayrıca, tamamına yakını gayrimüslim olan Kıbrıs ahalisinin fetihle birlikte buraya yerleştirilen Türk ahaliyle geliştirdiği beşerî münasebetler, her iki zümrenin evlilik ve aile gelenekleri, kölelik ve cariyelik müessesesi ile ihtidâ hareketleri bu bölümün en önemli kısımlarını oluşturacaktır. Ayrıca içtimâî hayatı etkileyen menfi gelişmeler de örneklendirilmeye çalışılmıştır.

Yapılan çalışma bir bütün olarak değerlendirildiğinde ortaya çıkan tespitler sonuç bölümünde ifade edilmiştir. Konunun bütünlüğünü bozmaması için eklerde verilen bazı tablolar ilgili bölümlerin muhtevalarını güçlendirecek mahiyettedir. Gerek bunların gerekse diğer bilgilerin temelini teşkil eden kaynaklar usûlüne uygun bir tasnifle bibliyografyada görülecektir.

Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670) başlığını taşımasına rağmen bu çalışma sadece Kıbrıs Adası'yla sınırlı tutulmuştur. Onun için bu eyalete bağlı olduğunu bildiğimiz İç-il, Alaiye, Tarsus ve Sis sancakları sözkonusu edilmemiştir. Esasen bunların her birisi ayrı bir çalışmanın konusunu teşkil edecek muhtevada olup, hatta bazıları çalışılmıştır.¹⁰⁶ Ancak bu suretledir ki, incelenen döneme dair daha teferruatlı bilgilere ulaşılabilmektedir. Bununla birlikte Osmanlı hakimiyetine girdiğinden itibaren Kıbrıs'ın ilk yüz yılı ile ilgili bütün meselelerin halledildiği sonucu çıkarılmamalıdır. Yalnız, bu konuda daha sonra yapılacak olan araştırmalara ışık tutacak bir çalışmanın yapıldığı söylenebilir.

¹⁰⁶ A. S. Bilgili, XVI. Yüzyılda Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Varsaklar), (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994; Şenol Çelik, Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584), (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994

I. BÖLÜM (KIBRIS'IN FETHİ)

A- FETHİ ZARURİ KILAN SEBEPLER

Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır'ı fethetmesinden sonra Doğu Akdeniz bir Türk gölü haline gelmiş ve bu sulardaki Kıbrıs Adası, Osmanlı Devleti'nin emniyet ve bütünlüğü için daha da önem kazanmaya başlamıştı. Zira, coğrafi konumu dolayısıyla Kıbrıs, gerek Anadolu'nun güneyi ve gerekse Suriye sahillerini kontrol edebilecek bir konumdaydı. Bu coğrafi öneminden olacak ki, eski çağlardan beri gerek Anadolu'ya, gerekse Suriye'ye hakim olan devletler Kıbrıs'ı da kendi topraklarına katma gereğini hissetmişlerdir¹.

Osmanlı Devleti'nin kuvvetli bir deniz gücüne sahip Venedik'in elindeki bu Ada'yı almak istemesi tabii ve zaruri idi. Çünkü; Venedik korsanları, bu sahiller arasında ticarî malları taşıyan gemileri yağmalıyor, hacca gidenlere saldırıyorlardı². Dolayısıyla, Osmanlı Devleti ile rekabet halinde olan Venedik'in, Kıbrıs'a sahip olması stratejik yönden çok büyük bir tehlike arz ediyordu. Ayrıca çıkabilecek bir harpte burası önemli bir üs özelliği de arz etmekteydi.³ Özellikle güneye, Mısır ve Suriye tarafıyla Avrupa içlerine yapılabilecek seferlerde, gerisindeki düşmandan emin olmak için Osmanlı Devleti önemli miktarda bir kara ve deniz gücünü buradan gelebilecek tehlikelere karşı, tutmak zorunda kalıyordu.⁴

Akdeniz havzasının iktisadî bakımından büyük bir ehemmiyet kesbettiği XVI. yüzyılda, Avrupa ile Asya ve özellikle İran, Hindistan ve Uzakdoğu arasındaki ticaret yolu; Akdeniz üzerinden ve çoğu kez Mısır ve Suriye limanlarından geçtiği için bu kıyılara çok yakın olan Kıbrıs Adası iktisadî faaliyetlerde de büyük bir önemi

¹ V.Bedevis, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşa 1965, , s.94.

² BOA.MD.9, s.89, hüküm 231; İ. H. Uzunçarşılı, "Kıbrıs'ın Fethi ile Lepant (İnebahtı) Muharebesi Sırasında Türk Devleti İle Venedik ve Müttefiklerinin Faaliyetlerine Dair Hazine-i Evrak Kayıtları" *Türkiyat Mecmuası* III, (1935), s. 257.

³ Nitekim, 1471'deki Osmanlı-Karaman mücadelesinde Karamanoğulları, Uzun Hasan'dan yardım talebinde bulununca o da hristiyanlara yani Rodos Şövalyelerine ve Kıbrıs kralına başvurarak 30.000 kişilik orduyu Alaiye beyinin birlikleri de dahil, müşterek düşman olarak saydıkları Osmanlı Devleti üzerine yollamıştır. H.F. Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Ankara 1964, s.44 vd; Naci Kökdemir, *Dünkü Bugünkü Kıbrıs*, Ankara 1957, s.33.

⁴ *Kıbrıs Seferi (1570-1571)*, (nşr. GHTB), Ankara 1971, s.11; V. Bedevi, a.g.e., s. 94.

haizdi. Esasen Venedik Devletinin Kıbrıs'ı bir üs olarak kullanmasının sebebi de Ada'nın bu özelliklerinden ileri geliyordu.⁵

Kıbrıs, Osmanlı Devleti için sadece Mısır ve Suriye ile İstanbul arasındaki ulaşım veya Doğu Akdeniz kıyılarına yöneltilecek tehdit açısından değil, dünyanın belli başlı ticaret yollarını kontrol edebilir bir konumda bulunması bakımından da önemliydi. Zaten başta Venedik korsanları olmak üzere Malta, Girit ve Sicilya korsanları da Kıbrıs'da üstleniyor ve büyük bir kısmı Müslümanlara ait olan ticaret gemilerine saldırıyorlardı. Anlaşmalarla bu tür saldırıların önünü almanın her zaman mümkün olmayacağı fikri de adanın fethini kaçınılmaz hale getiriyordu. Nitekim, II. Selim, Endülüs müslümanlarının yardım taleplerine verdiği cevapta, korsanların ticaret yollarına tecavüz ettiğini söyleyerek Kıbrıs'ın fethinin birinci sırada geldiğini⁶ ve ancak Ada fethedildikten sonra, Endülüs'e gereken yardımın yapılabileceğini bildirmekteydi.⁷

Kıbrıs'ın fethini zaruri kılan siyasi, iktisadi ve stratejik sebepler yanında, özellikle batılı tarihçiler tarafından ileri sürülen bazı iddialar da mevcuttur.⁸ Aslen Portekizli ve asıl adı Don Juan Miquez olan Yasef Nassi adlı zengin, kurnaz, zeki ve

⁵ Kıbrıs Seferi, s.12.

⁶ II. Selim daha şehzade iken Mısır'dan kendisine gönderilen hediyeleri taşıyan gemi korsanlarca yağma edilmiş ve kendilerine sorulduğunda korsanlar; "Şehzadeye ait olduğu malumumuz değildir" diye cevap vermişlerdir. Bu olayın II. Selim'in şahsında derin bir etki bıraktığı ve daha o zaman Kıbrıs'a sefer açmayı düşündüğü bazı tarihçilerce rivayet olmaktadır.[Bkz. Selaniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selânikî, (nşr. M. İpşirli), İstanbul 1989, s. 77] 1569 sonlarına doğru Mısır'a gitmekte olan Mısır hazine defterdarının gemisinin korsanlar tarafından yağmalanması olayı da II. Selim'i çok hiddetlendirmiş ve fetih Kararını hızlandırmıştır. Bkz. Kâtib Çelebi, Tuhfetü'l- Kibar fî Esfari'l – Bihar, (nşr. O. Ş. Gökyay), İstanbul 1980, s.903.

⁷ Endülüs Müslümanları 1570'de II. Selim'e son müracaatlarını yaptılar. Fakat padişah Endülüs halkına gönderdiği fermanla kafirlerin zulümlerini, kadınlara tecavüzlerini ve Arapçayı yasak etmelerini mektuplarından öğrendiğini, Cezayir Beylerbeyi Ali Paşa'ya taarruzlarına devam emri verildiğini "bundan akdem ol canibe donanmay-ı humayunum gönderilüp ahal-i islâmiye'ye her vechile muavenet ve muzaheret olunmak niyyet-i humayunum olmuştur. Lakin Kıbrıs keferesi nakz-ı ahd idüb müslümanların hac ve ticaret yollarını kesip tecavüzde bulundukları için adanın fethinden...sonra..." şeklinde bildirmektedir. Bkz. BOA. MD.9, s.89, hüküm 231; Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi II, İstanbul 1978, s.441.

⁸ Bkz. Joseph Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi IV, İstanbul 1990, s. 5 vd.; A. D. Lamartin, Bkz. Alphonse De Lamartin, Osmanlı Tarihi I, (nşr. S. Bayram), İstanbul 1991, s.500.

sempatik bir Yahudi⁹ ile II. Selim'in şahsi dostlukları bu iddiaların temelini oluşturur. Dolayısıyla iddiaya göre Osmanlı'nın Kıbrıs seferi bir Yahudicin entrikasının sonucudur.¹⁰ Ancak bu iddiaların asılsız olduğu fetihten sonra ortaya çıktığı gibi Yasef Nassi de çok geçmeden gözden düşmüştür.¹¹

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı fethi için en önemli sebeplerden birisi de ada üzerinde “*mevrus*” hakları olduğuna inanmasıdır. İleride söz konusu edileceği gibi Şeyhülislam Ebu's-suud Efendinin fetvasında da işaret edilen bu hak Osmanlıların Memluklulara galebesinden ve sultanların halife ünvanı da almalarına dayanmaktaydı. Ayrıca Memlukların hakim oldukları dönemde Ada'nın geliri Mekke ve Medine'nin iâşesine tahsis edilmişti. Ada ele geçirildiği takdirde geliri tekrar Haremeyn-i Muhteremeyne tahsis edilebilirdi. Bunun yanında, her yıl dinî vecibelerini yerine getirmek için hacca giden Müslümanların gemileri Kıbrıs açıklarında faaliyet gösteren Venedikli ve Maltalı korsanların tacizlerine uğramakta,¹² dolayısıyla bu kutsal görevin huzur ve emniyet içinde yapılması engellenmekte idi.

⁹ Yasef Nassi, aslen Portekiz Yahudisi olup ticaret ve bankacılıkla şöhreti artan Mendes ailesinin bir üyesiydi. Avrupa'da epeyce dolaştıktan sonra Venedik'e yerleşmiş, fakat orada da rahat bırakılmadığından 1553'de İstanbul'a gelmiştir. Avrupa'da hor görülmemek için şeklen benimsediği hristiyanlığı terk ile yeniden Museviliğe dönmüştür. Yeğeni olduğu Dona Gracia'nın kızıyla evlenerek bu ailenen bankacılık işlerini kendi üzerine alan Nassi devrin siyasetine aşına olmuş bazı kişisel özellikleri sayesinde “*nedim-i has, Frenk beyi, Frenk bey oğlu ve Frenk beyzade*” vs. gibi ünvanlarla anılmaya başlayacaktır. Aynı zamanda Mendes-Nassi bankasını kurarak daha da önemli bir hale gelen Nassi [Bkz. Taner Timur, “Osmanlı Devletinde Para ve Politika Sokullu Mehmed Paşa ve Yasef Nası”, *Tarih Çevresi*. XIV, (Ocak-Şubat 1995), s.6], artan serveti sayesinde siyasal amaçlar peşine düşmüştür. Onun için saray büyüklerine ödünç paralar vermekle ticaretinin en büyük kısmını oluşturan şarab sayesinde de II. Selim ile sıkı bir dostluk kurmaktaydı. Yine padişahın daha şehzadeliği zamanında adı geçen yahudi ile içki alemleri düzenlediği ve şehzadenin yahudi dostunun kollarına atılarak, eğer bir gün Osmanlı tahtına geçerse Kıbrıs'ı fethedeceğine ve onu adaya kral olarak yollayacağına dair and içtiği iddia edilmektedir. Bkz. A. D. Lamartin, a.g.e., s.500.

¹⁰ Ashında bu iddiaların özünde bir yandan XVI. yüzyıl Avrupasında büyük ölçüde etkili olan ve İspanya'da da netice alan anti-semitik düşünce öte yanda da yahudilerin her dönemde bir yurt kurma ideali yatmaktadır. Zira bu iddialara göre İstanbul'a gelmeden önce Yasef Nassi Venediklilerden ada satın alıp bir yahudi yurdu kurmak istemişse de bunda başarı sağlayamamıştı. Dolayısıyla II. Selim üzerindeki nüfuzundan istifadeyle güya Kudüs'e çok yakın olan Kıbrıs'ı bir yahudi yurdu haline getirerek oraya prens veya kral olmak istiyordu. Hatta bir içki alemleri esnasında bu yolda bir vaad de almıştı. Bkz. Alphonse De Lamartin, a.g.e., s. 500

¹¹ Kıbrıs'ın fethinden sonra Nassi'ye bir şey verilmediği gibi tayin edildiği Kiklad Adaları Dükalığı da kısa bir süre sonra elinden alınacaktır. [Bkz. İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, İstanbul 1988, s.685] Yasef Nassi'nin, 1579 tarihli bir hükümde, en son Nakşe dükası iken öldüğü bildirilmektedir. Bkz. BOA. MD. 41, s. 259, hüküm 561.

¹² F.Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s.26 vd.

Hac yollarının emniyetinin temini padişah ve dolayısıyla halifeye düşmekteydi.¹³ Haliyle bütün Müslümanların manevi hükümdarı ve İslam aleminin dinî lideri sayılan halifenin binlerce Müslümanca kanyla sulanmış Kıbrıs topraklarındaki tarihî hakları korumak ve mevcut mescid, medrese vs. ile diğer islâmî değerleri kollaması tabii görevlerinden biriydi. sulanmış¹⁴ Bütün bunlar bir yana, Kıbrıs'ın fethi için ortam iyice müsait hale gelmiş ve Ada'daki ahali Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek bu yöndeki arzularını izhar etmişlerdi.¹⁵

Ada halkının, Osmanlı devletine müracaat ederek Türk hakimiyetine girmek istemesi Venedik idaresinin katı ve adaletsiz tutumundan kaynaklanıyordu. Zira halk, sınıflara ayrılmıştı. İmtiyazlı bir kesim bütün nimetlerden faydalanırken, büyük bir kısım köle muamelesi görüyordu.¹⁶ Temel hak ve hürriyetlerden mahrum bırakılan ahali haftada üç gün angaryaya mahkûm edilmişti. Onun için kendi işlerini yapamıyor ve yeterli miktarda yiyecek sağlayamıyordu.¹⁷ Üstelik, ürettiği çok az miktardaki ürün için ¼ mahsûl hissesi, dönüm başına 1,5 akçe vergi, 60-90 akçe arasında maktû vergi ve nüfus başına 5 akçe tuz hakkı vermek zorunda bırakılmıştı.¹⁸

¹³ V. Bedevi, a.g.e., s.96.

¹⁴ Müslümanların Kıbrıs üzerine seferleri Hz. Ebu Bekir (632) döneminde başlamıştır. Bu dönemde yapılan seferde Larnaka zaptedilmesine rağmen kuvvetli bir donanmanın bulunmayışı fethin geçici kalmasına sebep olmuştur.[Bkz. H.F. Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s.26] Yine Hz. Osman devrinde, Şam valisi Muaviye'nin kumandasında yapılan 649 tarihli seferde müslümanlar tarafından, adanın teslimi istenmişse de Bizans imparatoru II. Konstantin bu teklifi red etmiş, bunun sonucunda [Bkz. Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I*, Ankara 1987, s.180] yapılan savaşta müslümanlar galip gelerek Kıbrıs yıllık vergiye bağlanmıştı. Bus sefer esnasında Hz. Peygamber'in halaları Ümmü Haram şehit olmuştu. [Bkz. V. Bedevi, a.g.e., s.60 vd.] Bundan sonra da müslümanların Kıbrıs üzerine vaki seferleri fasılalarla devam ederek 24'ü bulmuştur. [Müslümanların Kıbrıs üzerine seferleri için bkz. Belazûri, *Fütûh el-Buldan*, (nşr. M. Fayda), s.219 vd; V. Bedevi, a.g.e., s.60-63] Her defasında birçok sahabenin kanının bu topraklarda dökülmesi gelecek nesillerin Kıbrıs'a sahip olmaları hususunda önemli bir unsur olmuştur. Bu husus Venedikliler için de geçerlidir. Zira elçi Antonis Barbaro'nun Sokulluya verdiği cevapta adanın bir hırsıyian toprağı olduğunu işaret etmesi [Bkz. G. Hill, a.g.e.II, s. 884] onun da meselenin dinî boyutunu ön plana çıkardığını gösterir.

¹⁵ İç-il beyinin İstanbul'a gönderdiği mektupla teyid edilen bu husus karşısında 1569'da bu beye gönderilen hükümde "...halen Südde-i sa'adetüm'e mektub gönderüb cezire-i Kıbrıs'dan gelen tacizin takririn ve sayir ol canibe müte'allik her ne ki tahrir itmişsen mufassalen ma'lum-ı şerifüm oldı. Eyle olsa; cezire-i mezburenün re'ayasına istimalet içün mukaddema gönderilen hüküm-i şerifüm mukarrerdür. Buyurdum ki: Vardukda, bu babda tamam tedarük üzere olub sabıka gönderilen istimallef hükmi mucebince ceziremin re'ayasına girü kendü canibünden mektublar gönderüp her birine yeni istimalet virüp şöyle ki; düşman tarafına meyilleri ve mu'avenetleri olmayup südde-i sa'adetüm canibine doğrılık üzre teveccühleri mukarrer ola..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 12, s.17, hüküm 19.

¹⁶ Bkz. A.C. Gazioglu, a.g.e., s.150

¹⁷ V. Bedevi, a.g.e., s.95 vd.

¹⁸ TK. KKA. TD. 64, vrk. 5 vd; F.Alasya, *Kıbrıs Tarihi*, s. 51.

Baskılar bununla da bitmiyor, halk zorla katolikleştirilmeye çalışılıyordu. Ortodoksların da bütün hakları gasbedilmişti. Halbuki bu dönemde Osmanlı ülkesinde yaşayan, dinî ve etnik yapısı birbirinden farklı olan milletler bütün hürriyetlerden faydalıyor, askere gitmiyor ve sadece “cizye” veriyordu.

B- OSMANLININ SEFER HAZIRLIKLARI

Osmanlı Devleti için Kıbrıs Adası'nın fethi bir zaruret haline gelip, bu yönde bir kısım şartlar oluşmakla beraber bazı devlet adamlarının bu hususta bir takım tereddütlerinin olduğu görülmektedir. Nitekim Padişah II. Selim ve önemli bir başarı kazanarak sadrazam olmak isteyen Lala Mustafa Paşa¹⁹ ile vezirlerden Piyale Paşa ve Şeyhülislâm Ebu's-suud Efendi'nin sefer yapılması yönündeki görüşlerine özellikle Sokullu Mehmed Paşa karşı çıkmaktaydı. Bu görüş ayrılığının istikbale matuf bir iktidar endişesinden kaynaklandığı şüphesizdir. Ancak Sokullu'nun karşı çıkış gerekçeleri de oldukça manidar görülmektedir.

Sokullu Mehmed Paşa'ya göre batıda devam eden harpler, özellikle Avusturya ve Macaristan sınırlarındaki anlaşmazlıklar ile Yemen'deki meseleler bir çözüme kavuşturulmadan yapılacak bir seferin, Osmanlı devletinin başına büyük gaileler açma ihtimali vardı. Ayrıca, devletin dış politikasında daha önemli ve önceliği olan bazı meseleler dururken bu hususun ön plana çıkması gerekirdi. Nitekim, İspanya'daki Müslüman Endülüs halkı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya idi. Kadınların ve çocukların katledildiği, bütün islâmî özelliklerin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı bir sırada buraya yapılacak yardım ile Avrupa Hristiyanlarına büyük darbe vurulmuş ve Tunus meselesi de halledilmiş olacaktı.²⁰ Diğer taraftan, kendisinin tasarladığı Süveyş Kanalı projesinin akamete uğramasını da istemiyordu.²¹

¹⁹ Lala Mustafa Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Şerafettin Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar”, *Beleten XXII/88*, (Ekim 1958), s.551-595; B. Kütükoğlu, “Lala Mustafa Paşa”, *İ.A.VIII*, s. 733

²⁰ Endülüs müslümanlarının Osmanlı padişahından yardım talebi için bkz. BOA. MD.9, s.89, hüküm 231.

²¹ Sokullu Mehmed Paşa, Akdeniz'den Kızıldeniz'e açılacak bir kanal ile Osmanlı donanmasının Yemen taraflarına ve Uzakdoğuya açılmasını istiyordu. Böylece hem ticari yollar denetim altına alınmış olacak hem de askerî birlikler kolayca sevk edilecekti. Bkz. İ.H.Uzançarşılı, *Osmanlı Tarihi III/1*, Ankara 1995, s.32 vd

Sokullu Mehmet Paşa'nın Kıbrıs seferine karşı çıkmasının bir başka önemli sebebi de şahsî²² ve yerini muhafaza edebilme düşüncesine bağlanabilir. Zira, Şehzade Bayezıd Vak'asında II. Selim'in tarafını tutarak sadrazamlık vaadi alan Lala Mustafa Paşa, Sokullu'yu kendisine rakip görüyor ve hasmane bir tavır sergiliyordu.²³ Eğer, Mustafa Paşa Kıbrıs fatihi olursa sadaret yolu açılacak ve II. Selim vadinî yerine getirecektir. İşte, Sokullu çok zayıf bir ihtimalle de olsa bunu önlemeyi düşünmüş olabilir.

Sokullu'nun siyasî tecrübeleri ve önsezileri de böyle bir seferin Osmanlı Devletine pahalıya mal olacağını ortaya koymakta idi. Çünkü, Osmanlı Devletinin Kıbrıs'a yapacağı bir sefer, Avrupa Hristiyan dünyasını birleştirebilir ve Türklere karşı yeni bir haçlı seferi düzenlemelerine zemin hazırlanmış olurdu. Sokullu bu düşüncesinde haklı olduğunu, çok geçmeden kurulan Papalık-Venedik-İspanya üçlü ittifakı dolayısıyla anlayacaktır. Ayrıca devletin maliyesi artan masraflar karşısında zayıflamakta olduğundan Kıbrıs seferi gibi büyük bir masrafa girmenin gereksizliğine de inanmakta idi.²⁴ Ama Sokullu Mehmed Paşa, sefere taraftar olmamasına rağmen, padişah'tan aldığı emri yerine getirmek mecburiyetinde kalmış²⁵, Venedik'le yapılan ve 1540'da yenilenmiş olan antlaşmayı²⁶ bozan taraf olmama fikri de Ebu's-Sûûd Efendi'nin fetvasıyla geçersiz kılınmıştı.

Dahilî ve haricî bir takım önemli hadiselerin halledilmesi sırasında şeyhü'l-islâmlık makamından fetva alınması umumî olarak göz önünde bulundurulan bir teâmüldü. Fakat bu, Osmanlı'da tutulacak olan yolun her zaman için fetva ile belirlenmesi anlamına da gelmemekte idi. Başka bir ifade ile hükümdar yapacağı işe ayrıca bir meşrûiyet kazandırmak istiyor ise şeyhü'l-islâmdan onay almakta, yoksa

²² Sokullu Mehmet Paşanın Kıbrıs üzerine gerçekleştirilmesi düşünülen askerî hareketin, o an için uygun olmayacağını sergileyen bu düşüncelerin yanında, O'nun Venedik ile samimi ilişkiler içinde bulunduğunu ve Venedikliler ile dostluğunu devam ettirmesinde de en önemli desteğinin II. Selimin Venedik asıllı eşi Safiye Sultan olduğunu iddia edenler de mevcuttur. Bu düşünceye göre, Sokullunun "*Venedik yanlısı*" olmasını geçerli kılan en önemli sebep "*iş adamlığı*" niteliğinden kaynaklanmaktadır. Zira, bu iddiayı gündeme getiren düşünce sahibine göre Sokullu, o dönemde rum cemaatinin ileri gelenlerinden Mişel Kantekuzen ile ortaklık halinde bulunuyordu. Ayrıca, Sadrazamın sefer için gerekli fetvanın çıkmasından sonra "*Venedik dostu*" imajını silmek için harekete geçtiği ve İstanbul'daki Venediklileri tutuklattığı iddia edilmektedir. Bu hususta daha geniş bilgi için bkz., Taner Timur, a.g.m, s.8 vd.

²³ B. Kütükoğlu, a.g.m., s. 733.

²⁴ *Kıbrıs Seferi*, s.13-14.

²⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II*, İstanbul 1948, s.391.

²⁶ Bu anlaşma için bkz. M. H. Şakiroğlu, "Venedik Arşivi ve Kitaplıklarından Türk Tarih ve Kültürüne Ait Kaynaklar II", *Erdem*, VI/17, (Mayıs 1990), s. 462 vd.

kendi başına karar verebilmekteydi. II. Selim de, Kıbrıs'ın fethi için Ebu's-Sûûd Efendi'ye başvurarak seferi dinen de meşrûlaştırmak istemiş ve bu hususta fetva almıştır.²⁷ Buna göre bir zamanlar Müslümanlara ait olan Kıbrıs'da mescid ve medreselerin harap olduğundan bahsedilmekte ve adanın Hristiyanların elinde bulunması sebebiyle Müslümanların zarar gördükleri ve hatta ada korsanlarınca taciz edildikleri, dolayısıyla fethedilmesi gerektiği bildirilmektedir. Ayrıca Müslümanların zarar görmesi hasebiyle mevcut sulhun bozulması da caiz görülmektedir.²⁸

II. Selim'in savaşa kesin bir şekilde karar vermesinden sonra, adanın silah kullanmadan teslimi için Venedik ile bazı görüşmeler yapıldı. Sokullu Mehmed Paşa, İstanbul'daki Venedik elçisi M. Antoni Barbaro ile birkaç kez görüşerek Venedik'ten hayli uzakta olan adanın iki ülke arasında gerginlik yaratmaya değer olmadığını ve etrafının Osmanlı toprakları ile çevrili bulunduğunu söyleyerek savaş yapılmadan teslimini istedi. Ancak Venedik elçisi buna karşı çıkarak, Kıbrıs'ın bir Hristiyan adası olduğunu ve bu özelliği ile kendi yönetimlerine geçtiğini bildirdi.²⁹

Diplomatik temaslar çerçevesinde Osmanlı Devleti tarafından Venedik'e gönderilen Divan Kâtibi ve Tercümanı Mahmud ve yanındakiler tutuklanıp mal

²⁷ Ebu's-Sûûd Efendi'den Kıbrıs'ın zaptına cevaz olup olmadığı ise şu şekilde sorulmuştur: "Sabıka bir vilâyet-i dâr-ı islâmdan olup, ba'de' zaman küffâr-ı hakısar müsteavlî olup medâris ve mesâcidin harâb ve muattal ve meâbir ve mahâfilin küfr ve dalâlet ile malâmâd ve nice dürlü ef'âl-i habise ile din-i islâma kasdeyleyüb avzâ-i kabihâların işaat eyeseler, padişâh-ı din-penâh hazretleri hamiyet-i islâm muktezasınca diyâr-ı mezkûru küffâr-ı hakısâr elinden alup dâr-ı islâma ilhâk eylemeğe azimet ve himmet buyursalar, sabıka mezkûr keferenin tasarruflarında olan aher vilâyetlerle musalaha oluhdukda ellerine verilen ahidnâmede mezkûr vilâyet dahil olmakla şeri'at-ı mutahhara mucibince ahidname nakzına azimet buyurmalarına manî olur mu beyân buyrula." Kanunî Sultan Süleyman ve II. Selim döneminde 28 yıl fetva makamında oturmuş olan Ebu's-Sûûd Efendiden ise : "Allahu alem asla mani yokdur. Padişâh-ı İslâm eiz-zallahu ensaruhu keferi ile sulh eylemek ol zaman meşrû olur ki kaffe-i müslimine menfaat ola. Menfaat olmayacak asla sulh şer'i değildir. Menfaat müşahade olunub müebbet veya muvakkat olduktan sonra menfaatlu zamanda bozulması enfa' görüle elbette bozmak vacib olur. Hazreti resul Aleyhisselam hicret-i nebeviyyenin altıncı yılından on yıla değin sulh edip Hazreti Ali keremallahu vechehu müekket ahidnâme yazub muâhede mukarrer kılındıktan sonra gelecek yıl bozmak enfa' görölüb hicretin sekizinde üzerlerine varub Mekke-i Muazzamayı fetih buyurmuşlardır. Hazret-i Halifey-i Rabbü'l-alemin hümayûnlarında cenâb-ı risâlet-penâh hazretlerinin sünnet-i şeriflerine iktifâ buyurmuş olurlar" şeklinde cevap alınarak sefer, dinen de meşrûluk kazanmıştır. [Bkz. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, (nşr. B. S. Baykal), Ankara 199, s. 343vd.] Ancak İslâm devletlerinde savaş ilan etmek için alınan fetva meselesi Hammer tarafından yanlış bir şekilde tenkid edilir ve bu bir andlaşmanın bozulması için dinin alet olarak kullanılması şeklinde gösterilir. [Bkz. Hammer, a.g.e. IV, s. 8 vd.] Tabiki bunu Hammer'in Hristiyanlık taassubuna bağlayabiliriz.

²⁸ Bkz. İ.H.Uzançarşılı, "Kıbrıs Fethi ile Lepant (İnebahtı) Muharebesi sırasında Türk Devletiyle Venedik ve Müttefiklerinin Faaliyetine Dair Bazı Hazine-i Evrak Kayıtları", s.258 vd.; V.Bedevisi, a.g.e., s.97; B. Darkot, a.g.m., s.674; F. Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s. 26-27; Naci Kökdemir, *Dükkü-Bugünkü Kıbrıs*, Ankara 1957, s.34 vd.

²⁹ G. Hill, a.g.e.II, s.884; A. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s.22.

varlıklarına el konulunca, İstanbul'daki Venedikli tacirler, konsoloslar ve konsolosluk memurları tutuklandı ve 13 Ocak 1570'de iki ticaret gemilerine el konuldu. Böylece iki devlet arasındaki ilişkiler iyice gerginleşti. Bütün bu hareketlere rağmen gerek Osmanlı Devleti ve gerekse Fransa tarafından yapılan teşebbüslerle barışçı bir çözümün bulunması yolundaki çalışmalar sonucu meydana gelen yumuşama ile her iki taraf da tutuklulara kötü işlem yapmamak ve bunları serbest bırakmak konusunda anlaştılar. Ancak Mahmud Verona'da, İstanbul'da tutuklanan Venedikliler de savaşın sonuna kadar Yedikule'de tutuldular.³⁰

İstanbul'daki Venedik elçisi Barbaro, Osmanlıların savaş hazırlıklarını, büyük bir filonun hazırlanarak denize açılacağını haber vermiş ve diğer taraftan da bu durumu Sokullu nezdinde protesto etmişti. Sokullu, Türklerin Kıbrıs üzerine sefere hazırlandığı hususunda Venedik elçisini kuşkulandırmamak için, donanmanın Endülüs Müslümanlarına yardım için yola çıkacağını söylemiş, bir yandan da yola çıkardığı kuryelerle Venedik elçisinin bu haberleri Venedik'e ulaştırmasını önlemeye çalışmıştı. Ancak Venedik, bütün bu hazırlıkların kendi aleyhlerine olduğuna kani idi. Bunu öğrenen Sokullu, aleni hareket ederek Venedik'e Kubat Çavuş'u elçi olarak gönderdi. Kubat Çavuş beraberinde getirmiş olduğu notayı, 28 Mart 1570'de Venedik Senatosu'na sunmuş ve Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs ile alakalı düşüncesi artık çok açık bir şekilde belirtilmişti.

Kubat Çavuş'un sunduğu nota, Mahmud Çavuş tarafından getirilen önceki notadan daha sert bir üslûp ile kaleme alınmış ve adeta ültimatom özelliğini taşımaktaydı. Burada özetle; "Osmanlıların Kıbrıs'ta tarihe ve adalete dayalı hakları vardır. Kıbrıs adası Venedik'e 2000 mil uzaklıktadır. Venedikliler Dalmaçya bölgesinde Osmanlı Devleti sınırlarına sürekli bir şekilde saldırmaktadırlar. Akdeniz'de tüccar ve hacı gemilerine baskınlar yapan korsanlar Kıbrıs adasına

³⁰ II. Selim'in kâtip ve tercümanı olan Mahmud, beraberinde Fransız elçiliğine mensup Claud de Bourg de Guerines olduğu halde Venediklilerle Kıbrıs adası meselesini ve Fransızlarla da İspanya'daki müslümanlara yardımda bulunabilmek üzere Türk donanmasını Toulon limanından istifadesi ve Fransızların da yardımlarını sağlama işlerini görüşmek üzere 1 Kasım 1569 tarihinde İstanbul'dan hareketle 16 Ocak 1570 tarihinde Venedik'e vardı. Fakat, aradan geçen zaman zarfında olumsuz bir şekilde cereyan eden olaylar, Osmanlı-Venedik siyasi ilişkilerini temelinden sarsmıştı. II. Selim'in iradesi ile İstanbul'daki Venedikli tacirler, konsoloslar ve konsolosluk memurları tutuklanmış ve yine İstanbul limanında bulunan Bonalda ve Balba adlı Venedik ticaret gemilerine 13 Ocak 1570 tarihinde elkonulmuştu. Boğazlar da Venedik gemilerine kapatılmıştı. Bu haberler kısa bir zamanda Venedik'e ulaştı. Bunun üzerine Venedik hükümeti de Osmanlı elçisi Mahmud'u göz altına aldı. Ayrıca Venedik topraklarında bulunan ve Osmanlı Devleti uyruğunu taşıyan bütün Türk, Yahudi ve Levantenleri ve diğerlerini Venedik'te hapsedti. Bkz. İ.H.Danişmend, a.g.e II, s.388; Hill, a.g.e III, s.884 vd.

sığınmaktadırlar. Venedik için lüzumsuz olan bu adayı elde tutmağa devam etmek ve bu şekilde dostluğa sığmayan ve bağdaşmayan hareketlere girişmek doğru bir şey değildir” görüşü işlenmekte, sonuç olarak da bu gibi olayları önlemek ve barışın sürekli olarak korunması için bir teminat olmak üzere, Kıbrıs adasının Türklere terk edilmesi istenmekteydi. Aksi halde bu savaştan kaçınmanın mümkün olamayacağı sert bir lisanla belirtilmişti.³¹

Osmanlı Devleti, Kıbrıs’da askerî harekate geçmeden önce Venedik kuvvetleri hakkında bilgi sahibi olmak için istihbarat faaliyetlerinde de bulunmuştur. İncelenen arşiv vesikalarından anlaşıldığı kadarıyla Venedik de benzer bir çaba içerisine girmiştir. Nitekim 1569 tarihli bir mühimme kaydında bugünkü Gülnar kıyılarına gizlice gelen bir Venedik gemisinin Mehmed isimli sipahiden bilgi aldığı anlaşılmakta ve İçel beyinden adı geçen kişinin tutuklanması istenmektedir.³² Rodos beyine gönderilen hükümde de düşmanın Girid ve Kıbrıs’da büyük hazırlığa giriştiği ve kimsenin dışarıya çıkarılmadığı haberi alındığından bahisle, istihbarat için Venedik dilini bilen adamların bulunması ve kendisinin dil bilmemesi yüzünden düşman gemisinin yanından geçtiği halde fark etmediği ve gaflet içinde bulunduğu bildirilmiştir.³³

Osmanlı Devleti’nin verdiği notayı ve aldığı bir takım tedbirleri bir savaş ilanı olarak değerlendiren Venedik, bir yandan karşı tedbirler alıyor, diğer yandan da zaman kazanmaya çalışıyordu. Ama bütün görüşmeler, adanın Osmanlılara teslimi veya savaşa alınacağı noktasında toplanmaktaydı. Onun için Senato, Türk isteklerini görüşmek için hemen toplanmış ve sonuçta savaşacaklarına dair karar vermiştir.

³¹ Hill, age III, s.889; Bu arada Venedik ile olan bütün ticari ilişkiler askıya alındı.[Bkz. Kıbrıs Seferi, s.25] Venedik ile olan bütün ticarî ilişkiler askıya alındı. Ayrıca, ada iktisadî bakımdan ablukaya alındığı gibi Venediklilerin ticarî amaçlı gemilerle sahillere ulaşıp elde edebilecekleri muhtemel istihbarat faaliyetleri de önlenmeye çalışıldı. Bu sırada Venediklilerin kışkırtması ile Karadağ, Arnavutluk ve Mora sahilllerinde çıkan ayaklanmalar da bastırıldı. Kıyıları korumak ve kaçakçılığı önlemek için Murat Reis kumandasına verilen 25 kıta kadirga, 1570 senesi Mart ortalarında Adalar denizine gönderildi. Diğer taraftan, Kıbrıs’ı iktisaden zor duruma sokmak için Avrupa ile olan ticarete sınırlamalar getirildiği gibi Anadolu’dan yapılan hububât ihracı yasaklandı. Sahillerde oturan halkın Kıbrıs’a hiçbir şey satmaması için tedbirler alındı. [Bkz. F. Alasya, Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs’ta Türk Eserleri, s. 50 vd.] Ayrıca, Venedikli tüccarların Osmanlı topraklarındaki ticarî faaliyetleri yasaklanmış, buna riâyet etmeyen gemiler yakalanarak malları müsâdere edilmiştir.[Bkz. F. Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, (nşr.M. A. Kılıçbay), İstanbul 1990, s.286] Çok geçmeden bu tedbirler etkisini gösterecek ve zaten Venedik baskısından bıkmış halk bir yandan ziraatten uzaklaşırken öte yandan da Osmanlıya meyletmeye başlamıştı. Esasen mahallî ihtiyacı bile karşılamayan hububat üretimi büsbütün azalmıştı.

³² BOA. MD.9, s.29, hüküm 79

³³ Bkz. BOA. MD.9, s.96, hüküm 246

Senatodan çıkan kararda; II. Selim'in son olarak yapmış olduğu anlaşmadan bu kadar kolay bir şekilde ayrılabilceği kabul edilmiyor ve Kıbrıs'ın koruyucusu durumunda bulunması hasebiyle adayı savunacak gücü ve cesareti kendilerinde gördüklerini ifade ediyorlardı. Senatoda barıştan yana olanlar, Arnavutluk ve Dalmaçya'da bir denge meydana getirmek ve ticarî imtiyazlar kazanmak karşılığında, Kıbrıs'ı terketme tezini veyahut adanın Osmanlı devletine büyük bir para karşılığında satılması fikrini savunmuşlarsa da savaş taraftarlarını çoğunlukta olduğu için bunların düşünceleri dikkate alınmamıştı.³⁴ Venedik Senatosunun 1570'de savaş kararından İstanbul'daki elçileri Barbaro da rahatsızlık duymuş, ve Türklerle müzakerelerin kesilmesinin yanlış olduğunu ifade etmişti.³⁵ Bu arada Osmanlı Devleti sefer için gerekli askerî hazırlığı da tamamlamış bulunuyordu.

Osmanlı sefer kuvvetleri, eyalet ve kapıkulu askerleriyle, denizcilerden oluşmaktaydı. Kapıkulu askerlerinden yeniçeri, topçu, cebeci, lağımcı ve humbaracılar 5000 kişilik asker Yahya Kethûda idaresinde idi. Ayrıca, Yayabaşı Mustafa Ağa idaresindeki 200 mevcutlu Şam yeniçerileri de Yahya Kethûda'nın emrine girmişti. Venediklilerin Magosa'ya gönderdiği oniki kadirga ve dört gemiden oluşan filonun takibi için İskenderiye'ye gönderilen üç kadirgada beşyüz yeniçeri ve Kocaeli sancak beyi Kaya Bey ile gönderilen yirmi kadirgada altıyüz yeniçeri vardı. Bunlardan başka Kaptan-ı derya Müezzinzâde Ali Paşa komutasında 1571 senesi Mart ayı sonunda İstanbul'dan gelen filonun Kıbrıs'a gönderdiği malzeme ve takviye kuvvetleri içinde de ikibin yeniçeri bulunmaktaydı. Böylece adaya savaşmak için götürülen kapıkulu mevcudu yaklaşık onbin idi³⁶.

Kıbrıs seferine katılacak eyalet askerleri dokuz beylerbeyilik ve ellisekiz sancak beyliğinden toplanmıştı³⁷. Bu askerler; Anadolu, Rumeli, Rum (Sivas), Dülkadır (Maraş), Karaman, Halep, Şam, Trablusşam eyaletlerinden toplanmışlardı. Ayrıca Lefkoşa'nın zaptından sonra teşekkül ettirilen Kıbrıs Eyaleti'nden de bir kısım asker Magosa'nın zaptına katılacaktır.³⁸ Askerin düzenli bir şekilde gönderilmesi için eyaletlerdeki beylerbeyi, sancakbeyi ile kadılara ayrı ayrı hükümler gönderilmiş ve

³⁴ Kıbrıs Seferi, s.24

³⁵ Hill, a.g.e. III, s.891

³⁶ Kıbrıs Seferi, a.g.e., s.60

³⁷ Kıbrıs hareketine katılan beylerbeyi ve sancakbeylerinin isimleri Lala Mustafa Paşa tarafından kaydedilmiş ve yararlılık gösterenler daha sonra mükafatlandırılmışlardır. Bkz. Kıbrıs Seferi, s.61.

³⁸ BOA. MD. 8, s.120, hüküm 1360

yapacakları yardımın miktar ve muhtevası açıklanmıştır.³⁹ Ona rağmen kara ordusunun miktarı hakkındaki rivayetler değişiktir. Eyalet askerlerinden 50.000 piyade, 6.000 kapıkulu(yeniçeri) ve 2.500 sipahi olmak üzere yaklaşık 60.000 kişinin sefere katıldığı bildirilmektedir.⁴⁰ Anadolu sahillerinden Kıbrıs'a taşınan askerleri de buna dahil edersek, toplam asker sayısının 100.000'i bulduğu tahmin edilebilir.

Savaş başladıktan sonra da donanma için eyaletlere gönderilen fermanlarda gemi, gemi levazımatı ve kürekçiler istenmiştir. Mesela, Ahyolu kadısına gönderilen Şubat 1571 tarihli hükümde, inşa olunan gemilerin ne hal üzere oldukları sorulmakta ve tamam olanların hemen yollanması istenmekteydi.⁴¹ Yine 17 Şubat 1571'de Ağrıboz beyinin, yanında bulunan iki kadirga ve askerleriyle Rodos'a gidip oradaki ümera ile Kıbrıs'a vararak hizmette bulunması "kadirgaların kürekçileri ve alatçıları ve cengcileri ve sair levazım ve mühimmatı mükemmel değilse teknil" eylemesi⁴² ve Rodos beyi Bali ile Kıbrıs seferine katılması emredilmiştir. Rodos beyinin İskenderiye kaptanı Muhammed ile birlik olup, Trablus taraflarına gitmekte olan tersane kethüdası Ahmed ile birleşerek Venedik gemilerinin hakkından gelmeleri için 13 Şubat 1571'de ferman gönderilmiştir.⁴³ Bundan başka, Süzebolu'da yaptırılacak kadirgaların kerestesinin nakli için lazım gelenlere emir verilmesi⁴⁴, Canik

³⁹ Meselâ 1569 tarihinde Haleb beylerbeyine gönderilen hükümde, Haleb'de mevcut olan 1000 kantar siyah barutun gemilere yüklenecek Kıbrıs'a hareket edilmesi, güherçile ile barut yaptırılması ve Payas limanındaki gemilerin acilen tamamlanıp gönderilmesi istenmiştir. [Bkz. BOA. MD. 9, s.46, hüküm 123] Kıbrıs seferi sırasında barutun topçuluktaki önemi dolayısıyla başka eyaletlerden de istendiği görülmektedir. Nitekim Trablus Beyi Mehmed Bey'den orada mevcut olan 181 kantar baruttan 150 kantarının Kıbrıs'a gelirken beraberinde getirmesi bildirilmiştir. Bkz. BOA. MD. 9, s.46, hüküm 124

⁴⁰ Bkz. İ. H. Danişmend, a.g.e.II, s.388; Hammer, a.g.e. VI, s.255, B.Darkot, a.g.m., s.672.

⁴¹ İlgili hükümde şöyle denilmekteydi: "Ahyolu kadısına hüküm ki; Ahyoluda bina olunun gemiler dahi bilfiil ne hal üzre olub itname erişmişmidir; Kaç kıta tamam olub ne kadar gemi kalmıştır. Ve kalan gemiler ne zamanda itmam olur nice dir? Malum olmak lazım olmağın buyurdum ki vardıkda bu babda mukayyet olub gemiler ne mertebeye enüb şimdiye dek kaç kıta tamam olub na tamam baki ne kadar gemi kalmıştır. Anlar dahi ne zamanda tamam olur? Varna kadısı ferman olunan gemilerini itmama erişdirmişsen neyledin? Bilfiil ne haldedir ilam eyleyüb dahi muavvelen gemiler itmama irişib İstanbul'a gönderilmek ziyade mühimmatdan olmağın asla biran ve bir saat tehir eylemeyüb..." Bkz. BOA. MD. 12, s.13, hüküm 29; İ.H.Uzunçarşılı, a.g.m., s.257.

⁴² BOA. MD. 12, s.40, hüküm 775.

⁴³ Fermanında: "Rodos beğine hüküm ki: İşbu sene; 978 Ramazanı'nın on sekizinci gününde Vezirüm Mustafa Paşa tarafından mektublar gelüb; "Tersane kethüdası Ahmed zide mecdelhü yanında olan dört kıta kadirgasıyla Trablus canibine teveccüh eylediğünr i" am eyledi. İmdi, bundan akdem sana hüküm-i hümayunum gönderilüp, sen ve iskenderiyye kapudanı Muhammed dame izzühü muhafaza için yanınızda elam kadirgalar ile asla bir an ve bir saat te'hirtü aram eylemeyüb cezire-i Kıbrıs'a varup Venedik tarafından gelen yigirmi iki pare kadirga ve dört kıta barçalara mukabele idüb..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 12, s.42, hüküm 778.

⁴⁴ BOA. MD. 12, s.20, hüküm 39

sipahilerinin donanma ile sefere memur edilmesi⁴⁵, Midilli’de Süleyman Reis’in beş kadirga muhafız ve diğer Karamürsel cinsi gemileriyle asker ve mühimmat verilerek Kıbrıs’a sevk edilmeleri⁴⁶ gibi daha pek çok hüküm gönderilerek donanma faaliyetlerinin hızlandırılmasına gayret edilmiştir.

C- VENEDİKLİLERİN SAVAŞ HAZIRLIKLARI

Osmanlı Devleti’nin Kıbrıs’a karşı askerî bir harekât yapması ihtimâlinin arttığı sıralarda kalelerdeki tahkimâtı hızlandıran Venedik, bir yandan da dostluğun bozulmaması için çaba sarfediyordu. 15 Eylül 1569 tarihinde meydana gelen patlamayla Venedik’teki deniz silah deposu ve tersane harap olmuş ve bunun Türkler tarafından yapıldığı iddia edilmişse de fazla ses çıkarılmamıştır.⁴⁷ Zira, Osmanlı Devleti harp için bahane aramakta idi. O sebeple Venedikliler Kıbrıs’a karşı girişilecek bir hareketi önleyebilmek için her türlü tedbire başvurmuşlar, ancak bir yandan gittikçe gelişen Osmanlı faaliyetleri, öte yandan da diplomatik girişimlerin istenilen neticeleri vermemesi karşısında savaş için gerekli hazırlıklara da başlamışlardı. Bu arada kendi güçlerine ek olarak, yapacakları ittifaklarla da kuvvet sağlama yoluna gittiler.

a- İttifak Arayışları

Venedik Senatosu, Osmanlı Devleti ile yapılan barış görüşmelerinden ümidini kesince Avrupa devletleriyle ilişki kurdu. Elçiler vasıtasıyla gönderilen mektuplarda, Osmanlı kuvvetlerinin çok üstün olduğu, eğer kendilerine yardım edilmezse Doğu

⁴⁵ BOA. MD. 12, s.91, hüküm 196.

⁴⁶ BOA. MD. 14, s.14, hüküm 20. Donanma hazırlıkları için ayrıca bkz. BOA. MD. 14, s.106, hüküm 145; s.232, hüküm 332; s.308, hüküm 441, s.309, hüküm 442; s.657, hüküm 952; s.658, hüküm 953; s.801, hüküm 1162; s.888, hüküm 1306; vd. Ayrıca bkz. BOA. MD. , s.98, hüküm 251; s.95, hüküm 241; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*, İstanbul 1975, s.149; Abdurrahman Şeref Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi I*, (neşr. A. Demir- M. Kafkas), İzmir 1995, s.185.

⁴⁷ Bazı kaynaklarda, Osmanlı - Venedik münasebetlerinin gerginleşmesi ve Osmanlı Devleti’nin Venedikden gelebilecek bir hareketin savaş sebebi olarak gösterebilmesi için bu tahrir faaliyetlerinin gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Nitekim, Lamartin; “Padişahın yeni saray ileri gelenleri arasında olan Yasef Nassi, Lala Mustafa Paşa ve Kaptan-ı Derya Piyale Paşa Venedik’e nasıl savaş ilan edeceklerini düşünüyorlardı. Yalnızca Sadrazam ile şeyhül-İslâm sarayın bu düşüncesine karşı çıkıyordu. Onlar için ortada yeterli neden yoktu ve zaman da uygun değildi. Söylentilere göre Nassi bir kaç korsana para vererek Venedik donanmasına sabotaj yaptırdı. 1569 yılının 13/14 Eylül gecesi Venedik tersanesi ile limanda bulunan donanma ve barut deposu imhâ edildi” şeklinde bahsetmektedir. Bkz., Lamartin, a.g.e. I, s. 501; Ayrıca bkz., Sir George Hill, *A History of Cyprus III*, Cambridge 1948, s. 883; Hammer, a.g.e. IV, s. 6

Akdeniz’de çok zor durumda kalınacağı ve Hristiyanlığın Doğu Akdeniz’deki son kalesi olan Kıbrıs’ın da elden çıkacağı bildirilerek Hristiyanlık adına yardım istenmekteydi.⁴⁸

Papa’nın Türkler aleyhine yapılan her harekete önayak olduklarını bildikleri için ona da başvurarak yardım istediler. İşi Hristiyan-Müslüman çatışmasına götüren Venedikliler Papa V. Pius’un (1504-1572) bir haçlı ittifakı oluşturacağından emindiler. Ayrıca Alman İmparatoru Maximilian da, bu isteği destekler görünmekteydi.⁴⁹ Ancak Fransa, bu dönemde hala Osmanlı Devleti ile dostluğunu sürdürüyor ve ticarî imtiyazlarını kaybetmek istemiyordu. Onun için Kral IX. Charles, Papa’nın bir haçlı ittifakı oluşturma isteğine pek sıcak bakmadığı gibi aksine Venediklilerin Avrupa’daki faaliyetlerinden İstanbul’u haberdar etti. Ruslara yapılan müracaâta da Türklerin arkadan vurulmaları rica edilmişti. Ama bu sırada Çar Korkunç, İvan Lehistan ile savaş halindeydi ve cephede bulunduğundan yardım isteyen mektubun kendisine ulaşıp ulaştığı şüphelidir. Avusturya ise, 1568 tarihinde Osmanlı Devleti ile anlaşma yaptığından, Lehistan kralı Sigismund Augustus da Türklere karşı herhangi bir savaşa girmek istemediğinden Papa’nın teklifini reddettiler. Keza, İngiltere kraliçesi de elçiye bazı umut verici sözler söylemiş ise de, fiili hiçbir harekette bulunmamıştı.⁵⁰

Papa’nın olumlu cevap aldığı tek Avrupa devleti İspanya idi. Kral II. Philippe koyu bir katolik olup, müslümanlara karşı çok kindar birisiydi. Nitekim Papa’nın isteği üzerine o, Jean Andrea Doria kumandasındaki bir donanmayı yardıma gönderdi. Diğer Hristiyan krallara yapılan yardım çağrılarına olumlu cevap alamayan Papa, İspanya’nın bu yardımı ile iktifâ etmek zorunda kaldı. Yalnız Venedikle arası olmasına rağmen 1565’teki muhasara ve bazı korsanlık olayları sebebiyle Osmanlı Devleti’ne de düşman olan Malta, beş gemi ile yardımda bulundu.⁵¹ Sonuçta Venedik, Papalık ve İspanya arasında 1570 tarihli bir ittifak yapıldı. Ancak bu anlaşmanın taraflarca imzası Lefkoşa’nın Türkler tarafından

⁴⁸ A.Gazioğlu, a.g.e., s.27

⁴⁹ Alman İmparatoru, Floransa dükası Cosimo de Medici’ye “*Grand Dük*” ünvanını vermiş olmasından dolayı Papa’ya güvenmişti. Ayrıca, Türklerle olan dostluğu da bozmak istemiyordu.

⁵⁰ Kıbrıs Seferi, s.26

⁵¹ İ.H.Uzunçarşılı, a.g.e.III/1, s.10

fethinden dokuzbuçuk ay sonra yani, 25 Mayıs 1571’de gerçekleşebildi.⁵²

Avrupa’dan Osmanlı casuslarının verdikleri bilgi sayesinde Türk devlet adamları Venedik ve Papalığın ittifak çabalarını büyük bir dikkatle takip etmişler, sonunda sadece Papalık, İspanya ve Portekiz’in Venediklilere destek verdiklerini tespit etmişlerdi.⁵³ Cezayir Beylerbeyi ile Kıbrıs’a gönderilen donanmanın dagerekli silah ve mühimmatı teslim edip asker geçirmek için yeterli sayıda gemi bıraktıktan sonra geri kalan gemilerle donanmaya katılması ve düşman gemilerinin kıbrıs taraflarına geçmelerinin önlenmesi istenmiştir.⁵⁴ Ancak bu emrin tam o larak yerine getirildiği şüphelidir.⁵⁵

b- Kıbrıs’taki Venedik Askeri Varlığı

Venedik’liler, Kıbrıs’a hakim oldukları tarihten itibaren, Osmanlı devletinin bu ada üzerine sefer yapabileceği endişesiyle her zaman hazır bulunmaya gayret sarf ediyorlardı. Bu hazırlıkların en önemlileri de Lefkoşa ve Magosa’nın geniş ve daha büyük surlarla çevrilmesidir. Öyle ki, Magosa surlarının yapımı Venedik hakimiyetinin tesisinden birkaç yıl sonra başlamış ve zamanla Türk tehlikesinin artmasına paralel olarak hız kazanmıştır. Lefkoşa’daki savunma hazırlıkları ise, 1566

⁵² Özcan Mert, “Şeriff’in Fetih-nâme-i Kıbrıs’ı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 4-5 (ayrı basım), İstanbul 1974, s. 54; Kısaca bu antlaşmada şu konular üzerinde anlaşılmıştı. a- Herhangi yerdeki müslüman bir devlet, taraflardan birine saldırırsa diğerleri yardım edecek, b- Kara ve deniz kuvvetlerinin silah, araç ve gereçlerinin 3/6’sı İspanya, 2/6’si Venedik 1/6’si papa tarafından karşılanacak. c- 200 Kadirga ve 100 nakliye gemisinden oluşan ortak donanma 50.000 piyade ve 4.500 süvariden müteşekkil ordu kurulacak. ç- İspanya kralının üvey kardeşi Don Juan bu ordunun komutanı olacak. d- Türklerden alınacak topraklar eşitçe paylaşılacak. e- Daha sonra ittifaka katılan olursa, katıldıkları oranda toprak alacaklar. f- Müttetikler, her yıl Mart veya Nisan aylarında Türkler karşı Akdeniz’de hareket geçeceklerdir. Bkz. H.F. Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s.32 vd.

⁵³ Avrupa’daki Osmanlı casusları başlangıçta Hristiyanların birlik içerisinde olup büyük bir donanma hazırlığına giriştiklerini bildirmişlerdi. Bu arada Erdel ve Avusturya’nın adı da ittifaka karışmış olmalı ki Haziran 1570 tarihli bir hükümde Budin Beylerbeyinden Erdel ve Beç kralının Kıbrıs’a göndermek üzere Beç’te topladıkları askerler hakkındaki bilginin araştırılmasını istemişti. Bkz. BOA. MD.9, s.107, hüküm 269

⁵⁴ Cezayir Beylerbeyine gönderilen hükümde: “...etraf-ı cevanibden gelen casuslar ve küffar-ı hâki-sardan alınan diller; küffar-ı tuğyan-ı asarun birbiriyle ahd ü misâk ve mahkem ittifakları olup külli donanma-i hezimet-şi’ar tedârükü izhzarı sadedinde oldukların ihbar idüp...” denilmektedir. Bkz. BOA. MD.12, s.98, hüküm 211

⁵⁵ Nitekim Girit’ten Kıbrıs’a yönelen Venedik gemilerini zamanında öğrenememiş olacakki gerekli tedbirleri almadığı için ittifak donanmasından 26 gemi Magosa Limanı’na ulaşabilmiştir. Bunun haber alınması Türk devlet adamlarını kızdırmış ve gözetleme kolları ikaz edilerek bundan böyle hiçbir ömrün kabul edilmeyeceği ihtar edilmiştir. Bu hükümde ayrıca “...Bundan akdem defe’ât ile hükm-i humayunun gönderilübi zahire ile memlû dört kıta barçları olup fırsat buldukda Kıbrus ceziresine varmak üze oldukları şayi’olmağın...” denildikten sonra yeterli istihbaratın yapılmadığı ve bu gemilerin bir fırsatını bulup Magosa limanına ulaştıkları bildirilmektedir. Bkz. BOA. MD., 12, s.391, hüküm 771

yılında başlamış olup kalenin tahkimi için Ortadoks kiliseleri ile Lüzinyan krallarına ait eski saray, konak ve manastırlar yıkılarak taşları kullanılmıştır.⁵⁶

Kıbrıs üzerine beklenen seferin ufukta görünmesiyle birlikte askerî tedbirlere hız veren Venedikliler ilk iş olarak çok güvendikleri komutan Martinengo idaresindeki 3000 kişilik bir piyade birliğini adaya göndererek buradaki kuvvetlerini takviye etmek istemişlerdi.⁵⁷ Fakat, bu kuvvetleri taşıyan gemilerden iki tanesi Rodos açıklarında Murat Reis'in kadirgaları tarafından mağlûp edilmiş ve Martinengo başta olmak üzere gemideki askerlerin çoğu ölmüştü. Onun için Kıbrıs'a ulaşabilenlerin sayısı sadece binüçyüz kişiden ibaretti. Ancak Venedikliler, kayıplarını telafi ederek bu defa Rangoni'nin idaresinde tekrar 3.000 kişilik bir kuvveti Ada'ya ulaştırdılar.⁵⁸ Bu arada Kıbrıs'daki askerlere komuta etmek üzere de Baglione, 1 Mayıs 1570'de Ada'ya gönderildi.

Kıbrıs'ın komutanlığını yürüten Bombo'nun 30 Aralık 1569'da ölümü ve yerine Sebastian Venieri'nin tayin edilerek Rangoni ile beraber Venedik'ten Kıbrıs'a hareketleri sonuçsuz kalmış ve Girit'ten ileri gidememişlerdir. Bunun üzerine Bondolo görevlendirilmiş ve bu komutan tarafından kale burçlarının savunulması için onbir birlik kurulmuştur. Lefkoşa'da silah altına alınanların miktarı çoğu silahsız olmak üzere ikibinaltıyüz ve milis kuvvetleri de üçbin kadardı.⁵⁹ Lefkoşa'deki bütün kuvvetlerin toplamı yirmibin civarındaydı⁶⁰.

Magosa'da yaklaşık üç-dörtbin civarında eğitilmiş Venedik askerî bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı kale burçlarında görevlendirilmiş, diğer bir kısmı da milis kuvveti olarak Donato komutasına verilmişti. Ada halkından da dörtbin kadar asker toplatılmış ve bunlar Venedik filosu tarafından getirilen binyediyüz kişilik askeri birlikle takviye edilmişlerdi. Bunlara ilave olarak Magosa Kalesi'nde doksan kadar top bulunmakta idi.⁶¹ Bazı kaynaklar bu miktarın yediyüzaltmış olduğunu belirtmekte iseler de bu rakam biraz mübalağalı görülmektedir.⁶²

⁵⁶ Kıbrıs Seferi, s.25; B. Darkot, a.g.m., s.674

⁵⁷ A.C. Gazioğlu, a.g.e., s.26

⁵⁸ Hill, a.g.e III, s.892

⁵⁹ Hill, a.g.e.III, s.950 vd.

⁶⁰ BOA.MD 14, s.486, hüküm 686; Hill, a.g.e.III, s. 953; Hammer, a.g.e. VI, s. 255 vd.

⁶¹ Hill, a.g.e. III, s. 977 vd.

⁶² 760 topa barut ve mermi yetiştirmek oldukça zor görünmektedir. Hill'in eserinde 1040 kadar çakmaklı tüfekten de bahsetmektedir. Bkz. Hill, a.g.e. III, s. 954

Venediklilerin deniz gücüne gelince, yüzkırkbeş parçalık kendi donanmasına ek olarak müttefiklerinden Papalığın oniki, İspanya'nın kırkdokuz gemisiyle birlikte toplam ikiyüzaltı irili ufaklı kadirgadan ibaretti.⁶³ Malta şövalyeleri de beş gemi ile bu donanmaya katılmıştır. Müttefik donanmaya alınan ve sayıları onyedibin kişiden ibaret olan askerlerin Onbini Venedikli, dörtbini Papalığa, ve üçbini İspanyol idi⁶⁴. Bu donanma, anlaşma gereği Girit adasının Suda limanına yerleşecekti. 1570 senesi Mayıs ayında Osmanlı donanması İstanbul'dan hareket ederken Venedik donanması söz konusu limana geldi ise de, Papalık ve İspanyol donanmaları geç kalmıştı. Bu sırada da Türk taarruzu başlamış ve önemli ilerlemeler sağlamıştı. O yüzden Ağustos 1570'de bir araya gelebilen müttefik donanmasının gönderdiği keşif gemileri, Ada'ya yaklaştıkları sırada düşen Lefkoşa'nın zaptını haber vermekten öte bir şey yapamadılar. Mevsim de geçmek üzere bulunduğundan bu donanma bir iş göremeden geri dönmek zorunda kalacaktır.⁶⁵

Ç- SEFERİN BAŞLAMASI ve LEFKOŞA'NIN FETHİ

Sokullu'nun bütün itirazlarına rağmen II. Selim'in isteği ve Şeyhülislam'ın desteğiyle⁶⁶ Kıbrıs'a bir seferin kararlaştırılmasını müteakip gerekli hazırlıklara başlandı. Neticede üçyüzellibeş parça gemiden oluşan donanmanın 16 Mayıs 1570 tarihinde İstanbul'dan ayrılması ile Kıbrıs seferi fiilen başladı. Adanın zaptına Vezir Lala Mustafa Paşa memurdu. Ancak donanmadan Piyale Paşa sorumlu idi.⁶⁷

a- Donanmanın İstanbul'dan Hareketi

Beşiktaş'ta Barbaros Türbesi önünde yapılan askerî ve dinî törenlerden sonra Kıbrıs seferi için hazırlanan donanma üç grup halinde hareket etti. Murad Reis'in kumandasındaki birinci grup yirmibeş kadirga, Piyale Paşa'nın kumandasındaki

⁶³ BOA. MD.14, s.366, hüküm 520-539; Y. Öztuna, Türkiye Tarihi VII, s.150 vd.; Hill, a.g.e. III, s.921

⁶⁴ F.Alasya, Tarihte Kıbrıs, s. 33

⁶⁵ N. Kökdemir, a.g.e., s.51

⁶⁶ Verdiği fetvayla Ebus-suud Efendi, Kıbrıs seferine dini açıdan bir meşruiyet kazandırırken, gönderilen hükümlerle de bazı eyaletlerdeki halkdan dua etmeleri istenmişti. Mesela Şam kadısına gönderilen hükümde, Kıbrıs'da İslâm askerinin harp üzere olduğundan bahisle ulema ve suleha'nın halkı toplayarak dua etmeleri istenmiştir. Bkz.BOA. MD. 14, s. 1148, hüküm 1691; BOA. MD 12, s. 9, hüküm 193.

⁶⁷ Bkz. İ.H.Uzunçarşılı, a.g.m.,s.260

ikinci grup altmış kadirgaya ek olarak otuz kalite⁶⁸ ve Kaptan-ı Derya Muezzinzade Ali Paşa komutasındaki üçüncü grup ise seksen kadirga, altı kalyon, sekiz mavna ve on firkateynden müteşekkildi. Ayrıca bu muharip gemilere yüzotuz tane nakliye gemisi refakat etmekteydi. Bu muazzam armadayı Padişah da saltanat kayığında olduğu halde Yedikule açıklarına kadar uğurladı.⁶⁹

Donanma Gelibolu'ya ulaştığında Rumeli Beylerbeyi'nden istenen askerler de alınarak bunlardan yetişemeyenlerin Finike'de donanmaya intikal etmeleri emredildi.⁷⁰ Çanakkale Boğazı'ndan geçen Osmanlı armadası Midilli ve Sakız adalarını ziyaret ederek yoluna devam etti. Bu arada 10 Haziran 1570'de Finike'ye ulaşan donanma Anadolu askerinin gecikmesi üzerine burada yirmi gün kaldı. Toplanan eyalet askerlerinin bindirilmesi ile yeniden harekete geçildi ve birkaç gün içerisinde Adanın güneyindeki Larnaka açıklarına ulaşıldı.⁷¹

b- Limasol ve Larnaka'nın Zabtı

2 Temmuz 1570 günü sabaha doğru Limasol önlerine ulaşan Osmanlı donanması Limasol'dan Piskopi'ye uzanan kıyı şeridine herhangi bir direniş görmeden küçük bir keşif birliği indirdi. Böylelikle oluşturulan köprübaşı daha sonra Limasol-Larnaka arasındaki bölgeden içeri doğru 20 kilometre kadar bir derinliğe ulaşacak ve Venediklilerin düzenlediği birkaç taarruz hareketi de önlenecektir. Bu arada Leftari Kalesi, muhafızları ve halkına verilen aman neticesinde mukavemetsiz teslim alınmıştı.⁷² Leftari'nin düşüşü Limasol'u savunanların da direnme azmini

⁶⁸ Kalite, buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan harp gemilerinden birinin adıdır. Bu gemiler yirmiden yirmi dörde kadar oturaklı idiler. İtalyanlar bu sınıf gemilere galita, Fransızlar galiote, İngilizler galyot derlerdi. Osmanlılar bunu kalite suretine tahvil etmişler ve o suretle kullanmışlardır. Kaliteler özellikle takip hizmetinde kullanılırdı. Bkz. M. Z. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III*, İstanbul 1983, s. 151

⁶⁹ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s. 134

⁷⁰ Bkz. BOA. MD. 8, s.95, hüküm 241

⁷¹ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s. 133: Venedik kaynakları Türk donanmasının 1 Temmuz 1570 günü Baf önlerine gelip demirlediğini ve orada bir gün kaldıktan sonra Limasol'a hareket ettiğini yazarlar. Bkz. A.C. Gazioğlu, a.g.e., s.39

⁷² BOA. MD. 9, s.29, hüküm 78; Venedikliler Leftari Kalesi halkının bu hareketini bir ihanet saydılar. Başkalarının da bu tür hareketlerini önlemek maksadı ile bir gece Leftari Kalesi'ne ani hücumu geçerek, halkın çoğunu öldürdüler, çocuklarını ve kadınlarını dağlara kaldırdılar. Bu hareket, esasen kendilerine karşı hissedilen nefretin artmasına sebebiyet verdi. Bkz. F. Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s. 37

kırmış olmalı ki fazla bir direnişle karşılaşılmeden Limasol Kalesi de ele geçirildi.⁷³ Derhal Türk idaresi tesis edildi. Venedik zulmünden kurtulan yerli ahalinin teveccüh ve tezahüratı o dereceye varmıştı ki Türkler Limasol'da küçük bir askerî birlik ve birkaç gemi bırakarak vakit kaybetmeden Larnaka üzerine yürümeye karar verdiler.

3 Temmuz 1570 günü akşama doğru Osmanlı kuvvetleri karadan ve denizden kuzey-doğudaki Larnaka önlerine ulaştı.⁷⁴ 4 Temmuz salı günü sabah vaktinde Osmanlı kuvvetleri hiçbir direnişle karşılaşmadan Larnaka iskelesine esas çıkarmayı gerçekleştirdi.⁷⁵ Venedikli komutan Balyone bu çıkartmayı engellemek için Lefkoşa'dan istediği yardımı alamayınca kendisi de Magosa'dan dışarıya çıkamadı. Esasen Türk kuvvetleri muhtemel müttefik donanmasının herhangi bir baskınına karşı tedbir olmak üzere karaya fazla asker çıkarmamaktaydı. Ona rağmen Piyale Paşa karaya çıkarak serdar Lala Mustafa Paşa'nın çadırını kurdurdu ve gerekli koruma tedbirlerini aldırdı. Aynı gün Lala Mustafa Paşa da karaya çıkarak bütün komutanların iştirak ettiği bir toplantı yaptı.⁷⁶

Larnaka önlerinde yapılan toplantıda Lefkoşa ve Mogosa kalelerinde hangisinin daha önce fethedilmesi gerektiği tartışıldı. Piyale Paşa'ya göre önce Magosa'nın feth edilmesi gerekirdi. Lala Mustafa Paşa ise Lefkoşa'nın idare merkezi olması hasebiyle öncelikle ve düşmana herhangi bir yardım gelmeden zaptedilmesi gerektiğine inanıyordu. Ayrıca Lefkoşa alınırsa yabancı devletler üzerinde etki yapacak ve

⁷³ Venedik kaynakları Limasol'da az sayıda Türk askerinin karaya çıktığını ve Epirot süvarilerinin saldırılarına uğrayarak geri gemilere dönmek zorunda kaldıklarını ileri sürmektedir. Bunlardan Calepio, Limasol civarındaki Türk çıkarması ve Venediklilerle burada yapılan çarpışmalardan söz ederken Venediklilerin Türklere bir süvari birliğiyle saldırdığını ve onları denize döktüğünü, geri kalanları da kılıçtan geçirdiklerini, esir aldıkları iki Türkle birlikte öldürülen Türk askerlerinin başlarını bir arabaya doldurup bir kısmını da mızrakların üstünde taşıyarak Lefkoşa'ya götürdüklerini iddia etmektedir. Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 39

⁷⁴ Kara yolu ile Larnaka üzerine yürüten Türk askerlerine bir Rum papaz klavuzluk ediyordu. Bu hareket, Ada'daki yerli halkının Türk idaresini sevinçle karşıladığını göstermesi bakımından oldukça ilgi çekicidir. Yine bu sırada Lefkara köylüleri de kendiliğinden teslim oldu. Diğer taraftan, 3 Temmuz 1570'de Larnaka'ya giren birlikler karşı direnişle karşılaşmadılar. Bkz. KK . Ru'ûs Defteri 221, s.9; Ayrıca bkz. Safvet, "Kıbrıs'ın Fethi Üzerine Vesikalar", TOEM, S.19, İstanbul 1331, s.1190

⁷⁵ BOA. MD. 8, s.9, hüküm 114,117.

⁷⁶ Lala Mustafa Paşa gemiden inerek çadırına gitti ve derhal ilkin Piyale Paşa, sonrada Anadolu Beylerbeyi ile görüşerek bir divan toplantısı yaptı. Divanda Serdar Lala Mustafa Paşa'nın bu sefer de padişahın mutlak vekili olduğuna ilişkin ferman okundu. Daha sonra Piyale Paşa kafirlere ait gemilerin ani bir baskın yapmalarını önlemek için donanmanın bütün adanın etrafını gece, gündüz dolaşmasını emretti. Ve izlenecek hareket tarzı konuşuldu. Lala Mustafa Paşa, rütbe sırasına göre tüm komutanlarıyla danışmalarda bulunarak askeri durumu gözden geçirdi, fetih hareketinin bundan sonraki kısımları üzerinde çalışmalar yaptı, planlar hazırladı. Bkz. A.C.Gazioğlu, a.g.e., s.40.

onların maneviyatları sarsılacaktı.⁷⁷ Sonuçta Lefkoşa'nın fethine öncelik verilmesi kararlaştırıldı.⁷⁸

Sivas beylerbeyi Behram Paşa'ya Larnaka'da kalması ve iskeledeki donanma ile Türk askeri kampını koruması emredildi. Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya ise askerleri ile Magosa önlerine gidip bu büyük liman kentine tüm giriş ve çıkışları önlemesi görevi verildi.⁷⁹ Venediklilerin herhangi bir taarruzuna karşı gerekli tedbirler alındıktan sonra donanmanın Suriye ve Güney Anadolu'daki kuvvetlerinin adaya getirilmesi için Piyale Paşa Emrinde yüz kadirga ve oniki mavna ile yeteri kadar Karamürsel tahsis edildi.⁸⁰

Larnaka'da yönetim değişikliği gerçekleştirilip bu kasabanın savunması için gerekli önlemler alındıktan ve Anadolu'dan gelen yeni takviye birlikleri de iskeleye ulaştıktan sonra artık, 40 km. ötedeki başkent Lefkoşa üzerine yürümek zamanı gelmişti. Anadolu'nun güney sahillerinden gelen takviyeler 22 Temmuz'da Larnaka'ya ulaşmış Lefkoşa'ya hareket için bütün hazırlıklar tamamlanmıştı.⁸¹

⁷⁷ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s.134

⁷⁸ Graziani'ye göre Lala Mustafa Paşa daha İstanbul'dan ayrılmadan önce Magosa'yı fethetmeye karar vermiş ve planlarını ona göre yapmıştı. Fakat aldığı bir istihbarat bu planını değiştirmesine neden oldu. Graziani'nin verdiği bilgilere nazaran Lala Mustafa Paşa'ya fikrini değiştiren sebepler şunlardır: 1. Kıbrıs'a ulaşan ve Tuzla İskelesinde karaya çıkan böyle büyük bir orduyu başkent Lefkoşa yerine Magosa, yani ikinci kentin alınmasıyla uğraştırmak şeref ve moral kırıcı bir hareket olabilir. Kaldı ki, Mogosa'yı almakla Kıbrıs fethedilmiş sayılamaz. Nitekim Cenevizliler 90 yıl Magosa'yı ellerinde bulundurmalarına rağmen, Lefkoşa'yı alamadıkları için adanın esas sahipleri yine de Luzinyan kralları olmuştur. 2. Tüm Latin asilzadeleri, varlıklı aileler, adanın zenginliği, silah ve cephanesi Lefkoşa'da toplanmıştı. Bu nedenle Lefkoşa'nın alınmasıyla adanın tümüne sahip olmak kolaylaşacaktı. 3. Magosa'da hava ve tabiat şartları Lefkoşa'ya kıyasla çok daha kötü idi. Kentin etrafı bataklıktı. Bu da sağlık yönünden ciddi problemler yaratmakta ve hastalıklara neden olmaktaydı. Uzun sürecek bir kuşatma esnasında bu kötü şartlar askerlerin hasta ve telef olmasına neden olabilirdi. Bkz. A.C.Gazioğlu, a.g.e., s.44 vd.

⁷⁹ Bkz. A.C.Gazioğlu, a.g.e., s.40

⁸⁰ Bunlarla Suriye kıyılarına gidilerek, buradaki limanlarda toplanmış olan Sivas, Maraş, Trablusşam, Halep ve Şam eyaletlerinin kuvvetleri Kıbrıs'a taşındı. Müezzinzade Ali Paşa da Antalya ve Finike limanlarına giderek evvelce bu limanlara varmada gecikmiş olan bazı sancakların askerlerini de topladı. Bkz. Kıbrıs Seferi, s.87 vd.

⁸¹ Türk ordusu, Larnaka'da beklediği bu üç hafta içinde adanın iç kısımlarına keşif hareketleri yapmış ve bir yandan ele geçirdiği araziye genişletirken diğer yandan da yerli halkın durumunu, tepkilerini tesbit etmeye başlamıştı. İlk işaretler, yerli halkın Türklerin Venediklilere karşı giriştiği bu askeri hareketi sevinçle, umutla karşıladıklarını gösteriyordu. Türklere bir kurtarıcı gözü ile baktıkları anlaşıyordu. Venedik'in baskı ve ezgisinden kurtulacakları umudunu taşıyor ve bunun bir an önce gerçekleşmesini istiyorlardı. [Bkz. A.C.Gazioğlu, a.g.e., s. 40] Bu yönde 7 Mart 1770'de İçel Beyine gönderilen bir padişah emrinde Kıbrıs'taki yerli halkın Venediklilerden bıkip usandığı bildirilmekte, bu nedenle ada alınır alınmaz yerli halka çok iyi davranılması, mal ve canlarının korunması ve işlerini yerine getirirken onlara hiçbir müdahalede bulunulmaması istenmekte idi. Bkz. BOA. MD. 8, s.29.

c- Lefkoşa'nın Fethi

Venedikliler döneminde Lefkoşa, tahkim edilmiş ve surlarla çevrilmişti. Türk taarruzu başladığı zaman yirmibin asker ve ikiyüzelli top ile de korunuyordu.⁸² Öte taraftan, etrafındaki kuyular zehirlenmiş, her cins meyve ağaçları ile ekili alan tahrip edilerek yakılmıştı. Bir savunma tedbiri olmak üzere şehre yakın köyler de boşaltılarak Türklerin muhasara faaliyetlerini kolaylaştıracak bütün imkanlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Onun için Serdar Lala Mustafa Paşa'nın Lefkoşa'yı savaşırsız teslim etmeleri yönündeki teklifi Venedikliler tarafından reddedildi.⁸³ Bunun üzerine Osmanlı Serdarı 23 Temmuz 1570 tarihinde Kırşehir Sancak Beyi Ferhat Bey ile Akşehir Beyi Kasım Beyi öncü ve konakçı olarak Lefkoşa üzerine gönderdi.⁸⁴ Aynı gün yanında Müezzinzade Ali Paşa olduğu halde kendisi de Tuzla'dan büyük bir ordu ile Lefkoşa'ya hareket etti.

Osmanlı ordusu 27 Temmuz 1570 günü Lefkoşa önlerine vardı. Lala Mustafa Paşa Lefkoşa yakınlarındaki Eğlence (Ağlanca)'de ordugahını kurduktan sonra muhasara hazırlıklarına başladı. Yapılan keşifler neticesinde güneyden taarruz edilmesinin yerinde olacağına karar verildi. Ayrıca, kuzey cihetinin gözetlenmesini ve buralara koyulacak kuvvetler marifetiyle de Venediklilerin hurûc hareketine mani olunması planlandı.⁸⁵

Lefkoşa'yı kuşatmaya hazırlanan Türk kuvvetleri Venediklilerin mevcut kuyuları zehirlemesi neticesinde zaten su imkanları kısıtlı olan Ada'da büyük bir

⁸² Yusuf Ziya, *Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi*, (Basılmamış Lisans Tezi), s.20

⁸³ Lala Mustafa Paşa, şehrin savaşırsız teslimi için Kıbrıs Umum Valisi ünvanını taşıyan Dandolu'ya Korfulu kör bir rahip olan Nicodemus'u elçi olarak göndermiştir. Türk teklifinin kabul edilmesi halinde hiç kimsenin canına ve malına dokulmayacağı ve geniş hürriyetler verileceği söylenmişti. Bkz. A.C. Gazioğlu, a.g.e., s.49.

⁸⁴ BOA. MD. 8, s.9, hüküm 117

⁸⁵ Lala Mustafa Paşa'nın harekât planına göre Lefkoşa, şu tertip üzere muhasara edilmeye karar verilmiştir: Hasan Paşa'nın kuvvetleri kalenin güney-doğusundaki Podocataro burcu karşısında muhasaraya katılacaktır. Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa ve Anadolu Beylerbeyi İskender Paşa'nın komutasındaki Anadolu ve Karaman Eyalet askerleri burada mevzilenecekti. Muzaffer Paşa komutasındaki kuvvetler ise Constanza burcu karşısında yer alacaklar ve onun maiyyetinde de bir kısım Rumeli sancak beyleriyle, Şam ve Trablusşam eyalet askerleri bulunacaktı. Yeniçeriler ve Kaptan Paşa eyalet askerlerinden oluşan Müezzinzade Ali Paşa komutasındaki kuvvetler de D'Avila burcu karşısında mevzilenecekti. Derviş Paşa ise maiyyetindeki Halep eyalet askerleri ile Tripoli burcu karşısında bulunacaktı. Başkomutanlık karargâhı da Eğlence'de olup, Lala Mustafa Paşa çoğu zaman Müezzinzade Ali Paşa'nın ve arasına da Muzaffer Paşa ve diğer paşaların mıntıkalarında bulunarak savaşı idare etmekte ve izlemekteydi. Lala Mustafa Paşa'nın oğlu Niğde sancak beyi Mehmet Bey de atlı devriye hizmetiyle görevlendirilmişti. Bkz. BOA. MD. 8, s. 87, Hüküm 960

sıkıntıya düştüyse de yerli halkın desteği ile bu problem kısa sürede çözüldü. Gece gündüz sürekli çalışma sonucu açılan yeni kuyular Lefkoşa-Larnaka yolu boyunca geniş bir alana yayılarak su sıkıntısı tamamen giderildi.

Osmanlı Kuvvetleri hazırlanan plan doğrultusunda Lefkoşa'yı muhasara ederken güneydeki taarruz bölgesinde ve Potocatoro ile Tripoli burçları arasında kalan sahada toprak-topçu mevzileri yapılmıştı. Bu mevziler Lefkoşa surlarına ortalama bin metre uzaklıkta yer almaktaydı.⁸⁶

Bu sırada bazı Venedikli subaylar, savunmada daha etkili tedbirler alınması ve Türklerin faaliyetlerinde serbest bırakılmayarak üzerlerine taarruzlarda bulunulması hakkında sürekli teklifler getiriyorlardı. Bu ısrarlı tekliflerin bir sonucu olarak topçu ateşleri devam ederken Venedikliler, Anadolu ve Karaman birliklerinin bulundukları bölgeden üç defa hurûç teşebbüsünde bulundular, 150-500 kişilik atlı ve yaya kuvvetlerle Podocataro ve Constanza burçlarından çıkarak genellikle St. Marina yönünde ilerlemek isteyen bu kuvvetler, her seferinde Türklerin evvelâ karşı koymaları, sonra da karşı taarruza geçmeleri üzerine büyük zararlar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar.

Türklerin topçu mevzileri için yaptıkları kazı işi ağustos ayının birinci haftası içinde bitti ve kale altmış kadar topla sürekli topçu ateşi altına alındı. Bu atışlar sonunda şehirde birçok bina yıkılırken, kalenin burçları ve surları da bir hayli tahrip edilmiş bulunmasına rağmen istenilen sonuç alınamadı. Bunun üzerine Lala Mustafa Paşa, Venedik müdafaasının kudret ve kabiliyet derecesini ölçmek ve mümkün olduğu takdirde kaleyi zabt etmek amacı ile Podocataro ve Constanza burçlarına taarruz edilmesini emretti. Podocataro burcuna karşı yapılan saldırı bir sonuç vermedi. Fakat Muzaffer Paşa tarafından Constanza'ya karşı yapılan taarruz oldukça başarılı olduysa da Venedik müdafilerinin taarruzu sonucunda geri çekildiler. Venedikliler ise hummalı bir çalışma ile Türklerin topçu ateşinden hasar gören yerleri onarmaya ve

⁸⁶ Bu mevzilerin birincisi, Graffa burcu ile Podocataro burcu arasındaki boşluğun doğusuna rastlayan Saint Marina'da; ikincisi, Bunun güney batısındaki George Manano'da; üçüncüsü, Constanza ile Podocataro karşısındaki St. Margarita tepesinde; diğerleri de D'Avila ve Tripoli burçları karşısında bulunuyordu. Bkz. Kıbrıs Seferi, s. 94

yeni tedbirler almaya başladılar.⁸⁷

Sürekli topçu ateşinin ve iki burca karşı yapılan birinci taarruzun bir sonuç vermemesi üzerine Lala Mustafa Paşa, bütün beylerbeyi, sancak beyi ve ağaları bir toplantıya çağırdı. Bu toplantıda: “Bu kadar zamandır, gece ve gündüz top ve humbara ile kale dövülmektedir. Fakat bir gedik açmak ve gücümüzün yettiği kadar gayretlerimize rağmen kaleyi zapt etmek mümkün olamamıştır. Bu güçlüğü giderilmesi için acele bazı tedbirler almak gerekmektedir. Kale, yapısı itibarıyla çok sağlam yapılmıştır. Bundan başka taş duvarların gerisinde dağlar gibi toprak yığılmış olup, atılan güllerin kendi cürmü kadar duvarların taşlarını delmekte ve fakat bu toprak yığınları içinde kaybolup gitmekte olduğu hepimizin malumu olmuştur. Bu çeşit kaleleri böyle topla döğmek suretiyle sökmek, koparmak ve sonunda zapt etmeğe çalışmanın kan kaybından başka bir sonuç vermediğini, yaptığımız birçok tecrübeler sonunda görmüş ve öğrenmiş bulunuyoruz” dedi.⁸⁸

Kale muhasaralarında bulunmuş olan tecrübeli beylerbeyi, sancak beyi ve ocak ağalarının tekliflerini dinledikten sonra o devirde kalelere taarruz konusunda uygulanmakta olan Türk sevk ve idare geleneklerine uyarak: Birliklere kazma kürek dağıtıp toprağın sürülmesi, yani zikzak çizmek suretiyle açılan mevziler ile derin hendeklerden ilerlenilmesini, kale önündeki hendeklerin de toprak, ağaç vesaire ile doldurularak kale duvarlarının temellerine varılıp, lağımlar açmak suretiyle surlar üzerinde giriş ve hücumu müsait gedikler açılmasını emretti.⁸⁹

Gece gündüz çalışmak suretiyle toprak sürüp taarruz sırasında savunanların yan ateşlerinden kendilerini koruyan Türkler, kuvvetli topçu ateşinin de yardımı ile

⁸⁷ Venedikliler, Türklerin hedef olarak seçtikleri dört burcun gerilerinde ve kale içinde yeni mevziler hazırlamaya ve tertipler almaya başladılar. Podocataro ve Constanza’da Albay Plazzo fiçılara, yatak çarşaflarına ve çuvalara toprak doldurmak, kazı yapmak ve toprak yığmak suretiyle ikinci bir savunma mevzii kurarak, iki burç arasındaki boğazı ve mevzii kapadı. D’Avila ve Tripoli’de ise mühendis Sozomeno, başka türlü bir tedbir aldı. Bu tedbire göre, Türkler kalenin korkuluk duvarlarına çıkmayı başardıkları takdirde, platformda kendilerine tutunacak bir yer bulamayacaklardı. Bkz. Kıbrıs Seferi, s. 95; A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 52

⁸⁸ A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 53

⁸⁹ Calepio bu olayı şöyle aktarmaktadır: “Birkaç gün içinde Türkler, kazma ve kürek kullanarak, büyük tüneller yaptılar; patlamalar yöntemiyle elde edilen toprakla hendeğimizi doldurdular, açtıkları hendeklerin içinde, sığınıp korunmalarını sağlayan yapı iskeleleri kurdular. Bunu öğrenen askerlerimizle vatandaşlar, büyük bir çıkış hareketi yaparak düşmanın bu girişimlerini önlemek istedi. Fakat bu istek, Venedik askerlerinin sayısının çok azalmış olduğu ileri sürülerek reddedildi.” Türklerin zig-zaglı hendekler kazarak surlara yaklaşma yöntemi Graziani’ye göre, Bu hendeklerdeki siperlere yerleştirilen tüfekçilerin yoğun ateşi nedeniyle Venedik askerleri surlarda görünmek ve karşı koymak cesaretini gösteremiyordu.” Bkz. A. A. Graziani, The History of the War of Cyprus, London 1687, s. 94

süratle ilerleyerek, kalenin çok yakınlarına kadar sokulmayı başardılar. Venediklilerin yaptıkları su hendeklerini ele geçirerek kaleye daha yakın bir mesafede ikinci bir hatta yeni topçu mevzileri meydana getirdiler. Rodos'un zabtı sırasında kullanılan toplar da bu yeni mevzilere yerleştirildi. Bu suretle kale daha yakından ve şiddetli bir şekilde döğölmeye başladı.

Lefkoşa'da tahribat artmaya başlayınca, halk arasında büyük çapta can kaybı meydana geldi. Bunun üzerine Venedikliler 15 ağustos 1570 salı günü⁹⁰ Türklerin taarruz düzenlerini bozup, mevzilerini ve özellikle şehre fazla zarar vermekte olan toplu mevzilerini tahrip ve işlemez hale getirmek amacıyla Karaman ve Anadolu eyaletlerine mensup birliklerin bulundukları bölgeden bir çıkış hareketi yapmayı kararlaştırdılar. Bu hareket için Caesar Piovene görevlendirildi. Plana göre Piovene emrindeki beşyüz süvari ile birlikte Venedik askerleri ile birlikte Venedik askerleriyle yerli halktan oluşan yaklaşık üç bin kişilik zırhlı bir kuvvetle bu hurûç harekâtını gerçekleştirecek ve aniden saldırılan Türk siperlerindeki askerler imha edilecekti.⁹¹

Pioveni kaleden çıkışı, Türklerin öğle istirahatine çekildiği saatte yapmaya karar verdi. Nitekim Venedik kuvvetleri, Pioveni'nin komutasında, Türklerin istirahat saatinde kaleden çıkıp hücumla geçti. Bir direnişle karşılaşmadan kolayca

⁹⁰ Bu gün Hristiyanlarca mukaddes bir gün olup Meryem'in semaya uçuşu günü olarak kabul edilmektedir.

⁹¹ Venediklilerin yaptığı bu hurûç hareketi ile ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir: "13 Ağustos'ta şehrin ileri gelenlerinden Monsiyor Contarini, Senyor Pisani, Marco Polani ve dahaları, valiyi ziyaret ederek düşmana karşı gerekli savunmanın yapılması için, bir plan hazırlanmasını istediler. Bu toplantıda, Venedik ve Rumlardan oluşan bin kişilik bir kuvvetle ve tüm süvari birlikleriyle çıkış ve saldırı hareketi yapılması kararlaştırıldı. 15 Ağustos (1570) günü öğle vakti, Türkler dere yatağının serinliğinde istirahat ederken Mağusa kapısı açıldı ve yüzbaşı Cesare (Sezar) Piovene di Vicenza komutasındaki Venedik askerleri şehirden çıkıp hücumla geçti. Türkler, her günkü gibi, öğle vakti uykuda olduklarından, Venedikliler rahatça ilerleyip iki Türk istihkâmını kolayca ele geçirdiler. Durumu gören Türk askerleri hızla koşarak St. Marina tepesine doğru kaçtılar. Bunların seslerinin çadırlarda duyulması, Türkler arasında kargaşaya yol açtı; bazı Türk askerleri her şeylerini geride bırakarak kaçmaya başladı. Bizim askerlerimiz Türklerin kampına girerek onları silahlarıyla birçok ganimeti ele geçirdi. Daha sonra bize verilen bilgilere göre eğer Hristiyan kuvvetleri kaçan Türkleri takip etseydi ve terk edilen Türk topraklarını kendilerine karşı kullansaydı, bir olasılıkla, zafer bizim olacaktı. Fakat, şehrin komutanı ve valisi süvarilerin ve geriye kalan kuvvetlerin şehirden çıkmasını yasaklamışlardı. Hatta söylendiğine göre, bu iki yönetici, Türklere karşı kazanılacak bir zaferin kendilerine ait olmasını istemekteydiler ve sırf bu yüzden, saldırıya geçen askerlere yardım gitmesini önlemişlerdi. Bunun üzerine, durumu gören düşman, karşı saldırıya geçince askerlerimiz elde ettikleri avantajı terk etti ve geri çekildi. Kaptan (yüzbaşı) Piovene, Kont Scotto ve diğerleri öldürüldü, ölü veya esir olarak toplam 100 askerimizi kaybettik." 15 Ağustos'ta yapılan çıkış hareketini anlatan Falchetti ise Türklerin çok zaiyat verdiğini, Venedik askerlerinden ise 40 kişi öldüğünü ve bundan sonra, daha fazla zaiyat vermemek için başka çıkış yapmadıklarını belirtmektedir. Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 54

Türk siperlerine yaklaştı ve tüm güçleriyle saldırıyı başlattı. Bu saldırı Türkleri gafil avladı ve bozgun halinde geri çekilmelerine neden oldu. Venedikliler peşlerinden giderek, kamplarına kadar Türk askerlerini takip ettiler. Fakat vali Dandolo, Epirot süvarilerinin şehirden çıkıp Türklere saldıran Pioveni komutasındaki kuvvetlere yardıma gitmesine karşıydı. Dandolo'nun bu hareketine kızan bazı Venedik beyleri ve soylular birer Epirotsüvarisi gibi giyinerek ve valinin emirlerine de karşı koyup kendilerine katılan diğer atlı askerlerle kentin ana kapısından çıktılar ve Pioveni'ye yardıma gittiler. Dandolo, kendisiyle tartışıp emirlerini dinlemeyerek şehirden çıkanları cezalandırmak için Epirot süvarilerine, 'geri dön' emri verdi ve kapıları kapattı. Süvari birliği komutanlarının ısrarlarına aldırmayan Dandolo "emirlerimi dinlemeyenler varsın mahvolsun" dedi.

Pioveni komutasındaki Venedik askerleri; Türk siperlerine büyük hasar yaptı; topları susturdu ve kaçan Türk askerlerini kamplarına kadar takip etti. Lala Mustafa Paşa, bu durum karşısında derhal karşı hücum emri verdi. Türk kuvvetleri karşı saldırıya geçti.

Lala Mustafa Paşa, Venediklilerin yaptıkları hurûc hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra tekrar "teslim ol" çağrısında bulunmuş ve halkın can ve malına dokunulmayacağı belirtilerek müdafilerden şehri teslim etmelerini istemiştir.⁹² Fakat müdafiler bu çağrıya olumsuz cevap vererek kaleyi sonuna kadar koruyacaklarını bildirdiler.

Türkler, yeni bir saldırı için hazırlığa başlayarak burçların ve surların tahribi için topçu ateşini ve lağım açma işini hızlandırdılar.⁹³ Ardından da 29 Ağustos 1570

⁹² Paruta, bu çıkış hareketinin Venediklilerin yenilgisiyle sona ermesi üzerine Lala Mustafa Paşa'nın okların ucunda şehre "Teslim Ol" çağrıları attığından söz etmekte ve: "Özellikle Venedikliler ve Lefkoşalı erkekler, kenti sonuna kadar savunmak kararlılığı içindeydiler. Bu nedenle Lala Mustafa Paşa'nın "teslim ol" çağrılarını dikkate almadılar. Mustafa Paşa'nın oklarla şehre attığı bu mektupları, bazan valiye, bazan da kentin ileri gelenlerine hitap etmekteydi. Mektuplarda teslim oldukları takdirde kendilerine bahsedilecek özgürlükler ve yapılacak insani muamele anlatılmaktaydı. Aksine teslim olmaz ve direnirlerse büyük bir cezaya çarptırılacakları belirtilmekteydi. Paruta'ya göre, Konstanza burcu üzerindeki Venedik askerlerine yapılan 'Ateş Kes' çağrısı ile Lala Mustafa Paşa, şu hususları belirtti: "Halkın canına saygılı olmasak savaş çoktan sona erdirebilirdik. Fakat o takdirde çok can kaybı olacaktı. Savaş devam ederse, şehri savunmaların çoğu ölecek. Bir başka kurtuluş yolu yoktur. Venedik donanması sığındığı yerden çıkacak ve yardımlarına gelecek durumda değildir. Türk askerlerinin sabrı tükenmek üzeredir ve şehri bir an önce ele geçirip yağma etmek istemektedir. Bu nedenle şehri teslim etmeyi daha fazla geciktirirlerse yapılacak olan yıkım Türklerin zulmünden dolayı değil, kendi çılgınca inatları yüzünden olacaktır." demektedir. Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 56

⁹³ Kıbrıs Seferi, s.97

Salı günü Prodokataro, Konstanza, Davilia ve Tripoli burçlarına karşı büyük bir taarruz başlattılar. Bir ara Konstanza burcunun korkuluk duvarlarını ele geçirmeyi de başardılar. Fakat orada tutunamadıkları için kesin bir sonuç elde edemediler.

İkinci taarruzdan sonra Lala Mustafa Paşa'nın iki saatlik bir mütareke teklifi üzerine taraflar, Constanza burcunda buluştular.⁹⁴ Mustafa Paşa'nın mümessili, tarafından müsait şartlar altında teslim olmaları hususunda Venediklilere teklif götürüldü. Venedikliler, yakında donanmalarının gelerek imdatlarına yetişeceğine dair olan umutlarını henüz yitirmemiş olduklarından, son ana kadar mukavemet göstermeğe kararlı olduklarını bildirdiler. Bunun üzerine Lala Mustafa Paşa, üçüncü bir genel taarruz için esaslı hazırlık yapılmasını kararlaştırdı ve gereken emirleri verdi. Bu arada lağım atma işlerine de hız verildi. Ayrıca toplar daha ileri yaklaştırılarak kalenin surları ve burçları düzenli ve sürekli olarak dövülmeye devam edildi.

Lala Mustafa Paşa, Ağustos ayının sonunda bir yandan Rodos'tan, diğer taraftan Piyale Paşa'nın keşif için Girit Adası'na gönderdiği altı kadırgalık keşif kolundan önemli bilgiler aldı. Girit'te yalnız Venedik filosunun mevcut olduğu, hastalık sebebiyle vukua gelen kayıpları gidermek için gemici ve kürekçi topladıkları ve yakın bir gelecekte müttefik deniz kuvvetlerinin de Kıbrıs'a gelmelerinin mümkün olmadığı hakkında bilgi sahibi oldu.⁹⁵ Bunun üzerine Lefkoşa kalesine karşı yapmayı düşündüğü bu üçüncü genel taarruzda kullanılmak üzere, Piyale Paşa'dan Tuzla körfezinde bulunmakta olan donanmadan takviye kuvvetleri göndermesini istedi. Piyale Paşa, her gemiden yüz savaşçı seçmek suretiyle yaklaşık olarak yirmibin kişilik bir kuvvet ayırdı ve Lefkoşa'ya gönderdi.⁹⁶ Bu kuvvetler 8 Eylül 1570 akşamı Lefkoşa önüne geldiler. Bu takviye kuvvetleri kale önündeki askerlerin

⁹⁴ Hadiselere şahid olan Calepio tarafların bu görüşmeleri hakkında görüşlerini: "Bundan amaçları teslim olmamız için bizi ikna etmekte. Fakat şehrin yöneticileri teslim olmayı bir kez daha reddetti. Türkler ertesi gün çok şiddetli bir top ateşi başlattılar. Hücuma geçtiklerinde ise tekrar geri püskürtüldüler. Askerlerimiz, kendilerine yeteri kadar barut ve gülle verilmediğinden ötürü şikâyetle başladılar. Topçularımıza cephaneye temini için Mağusa kapısı'na gelen topçu birliği komutanına vali hakarete bulunarak büyük kalibreli toplar yerine 3-4 librelilik (3-4 havaneli) 'Smerigli' tipi küçük toplar kullanmalarını emretti" şeklinde açıklamıştır. Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 57

⁹⁵ Calepio bu Türk tarruzu hakkında: "18 Ağustos'ta Piyale Paşa Rodos'a gitti, oradan da durumu tespit etmek için Girit'e bir keşif kolu gönderdi. 30 Ağustos'ta geri Kıbrıs'a dönen Piyale Paşa, Girit'teki Venedik donanmasının yakın bir gelecekte adaya ulaşması olanağı bulunmadığını Lala Mustafa Paşa'ya bildirdi." şeklinde teferruatlı bilgi vermektedir. Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 56

⁹⁶ Kıbrıs Seferi, s.98

morallerini çok yükseltti.

Osmanlı kuvvetleri, 9 Eylül 1570 Cumartesi sabahı şafakla beraber topçu ateşinin desteği altında ve evvelce hazırlanmış olan lağımların da atılmasıyla güneyde bulunan dört burca karşı kalenin bütün güney cephesi boyunca şiddetli bir genel taarruza geçtiler. Bu taarruz, kalenin muhassarasından beri o güne kadar yapılan taarruzların onbeşincisini teşkil ediyordu.⁹⁷ Şafakla başlayan şiddetli Türk taarruzuna karşı kaleyi savunanlar da aynı şiddetle direniyorlardı. Artık hücumlar sıklaşmış, yakın ve göğüs göğüse bir savaş başlamıştı. Savunanlar bir yandan silâhlarıyla, diğer taraftan tutuşturulmuş yağlı paçavraları, kızdırılmış taş ve demir parçaları ile zifli yanar odunları fırlatmak suretiyle direniyorlardı.⁹⁸

Osmanlı taarruzu ilk meyvalarını Podocataro burcunda verdi. Karaman ve Anadolu Beylerbeyliklerine bağlı eyalet askerleri burayı ele geçirmeyi başardı. Osmanlı kuvvetleri, ilk olarak buradan şehre girdiler. Bu suretle Lefkoşa Kalesi 9 Eylül 1570 günü kuşluk vakti fetholundu.⁹⁹ Daha sonra Constanza ve Pripoli burçları da birbiri ardından zapt edildi. Kostanza burcuna Türk bayrağının dikilmesiyle düşman tabyaları dağılmaya başladı ve nihayet Lefkoşa tamamıyla ele geçirildi.¹⁰⁰ Vali Dandalo'nun kesik başı Girne ve Baf kalelerine gönderildi. Lefkoşa'nın zabtının

⁹⁷ Bu taarruzda, Podocataro burcuna karşı Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa, Constanza'ya yapılan taarruzu Muzaffer Paşa, D'Avila'ya karşı yapılan taarruzu da Halep Beylerbeyi Derviş Paşa yürütüyor ve idare ediyorlardı. Bu son taarruz gününde Lala Mustafa Paşa da Müezzinzade Ali Paşa'nın komuta ettiği grupta bulunuyordu. Bkz. *Kıbrıs Seferi*, s.99

⁹⁸ Dört burca aynı anda saldıran Türklerin "Allah Allah" nidalarıyla yerle göğü ineltmeleri karşısında Calepio: "O kadar hızlı ve o kadar çok yüksek sesle bağırıp çıkarak hücumla kalktılar ki, kırsal bölgelerden gelip şehrin savunmasına katılan ve burcun ön kısmında yer alan bir çok insan, silahlarını almaya bile vakit bulamadan kaçmaya başladılar; kalanlar ise bir süre iyi direniş gösterdilerse de, düşman askerinin sayısı devamlı olarak arttığı için ölümden kurtulamadılar ve parça parça edildiler. Türkler, Prodokataro burcuna hakim olunca buradan şehre girerken bir çok Venedik askeriyle soylular ve vatandaşların direnişiyle karşılaştılar. Böylece iki saat aynı yerde kalıp ilerleyemediler. Bu esnada Senyör Pisani ve şehrin diğer ileri gelenleri savaş yerine geldi. Bir yönetici burada bir tüfek mermisi ile vurulup öldü. Albay Palezzo ve daha bazı soylular burada can verdi. Senyör Pisani, cesur bir komutan gibi savaştı ve tüfekte vurulup savaş meydanından evine taşındı, fakat orada öldü. Vali yardımcısı Magosa kapısındaki yerinden uzaklaşarak, Lefke'den getirilen 300 askeri oraya yerleştirdi ve sarayına çekildi. Halbuki, gidip kendi askerlerine cesaret ve moral vermek onun göreviydi" demekte ve "Prodokataro yanında, diğer üç burçtaki Venedik askerlerinin sonuna kadar cesaretle savaştıklarını fakat geri püskürtmeyi başaramadıklarını belirtip, Prodokataroburcunun düşmesinden sonra buradan şehre giren Türklerin Konstanza burcundaki Venedik askerlerini arkadan sardıklarını ve kılıçtan geçirdiklerini" anlatmaktadır. Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 58

⁹⁹ Lala Mustafa Paşa'nın ifadesiyle: "Yevmüs-sept (cumartesi) fi 8 rebiü'l-âhır 978 (9 eylül 1570). Bu gün binayetullahü tealâ kale-i Lefkoşa namaz-ı subhdan iki saat sonra fetholundu." şeklindedir. Bkz. K K, Ru'ûs Defteri 221, s. 35

¹⁰⁰ Münevver Durmuşoğlu, Zireki, *Tarih-i Kıbrıs*, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul 1965, s.36-45

şok etkisi kısa sürede buralarda da tesirini göstermiş ve savaşız teslim oldukları takdirde halkın can ve mallarına dokunulmayacağına dair yapılan teklife olumlu cevap verildiği için her iki kale de savaşız teslim alınmıştır.¹⁰¹

Lala Mustafa Paşa, Lefkoşa'nın zaptıyla beraber aynı gün Avlonya Sancak Beyi Muzaffer Paşa'yı Kıbrıs Beylerbeyliği'ne atadı. Yeni validen derhal burasının onarılmasını, savunulur bir hale konulmasını, Türk şehitlerinin gömülmesini ve şehrin tam ortasında bulunan Ayasofya (Saint Sophia) Kilisesi'nin camiye çevrilmesini istedi.

D- VENEDİK ve MÜTTEFİKLERİNİN AKDENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ

13 Eylül 1570 tarihinde Suda Limanı'ndan hareket eden Venedik, İspanya ve Papalık kuvvetlerinden müteşekkil Müttefik donanma, 22 Eylül'de Meis Adası önlerine geldiğinde, daha önce Kıbrıs'taki durumu öğrenmek üzere gönderilen gemiler vasıtasıyla, Lefkoşa'nın Türkler tarafından ele geçirildiğini öğrendi. Bu haber üzerine, daha fazla ileri gitmenin gereksiz olduğuna hükmedilerek geri döndü.¹⁰² Zaten büyük ölçüde gönülsüz bir ittifak içinde olan İspanya filosu

¹⁰¹ BOA. MD. 8, s.19, hüküm 219

¹⁰² Venedikliler, Kıbrıs'ı kendilerinden alan Türkler'in bu zaferin yaratacağı cesaretle, ertesi yıl da Kandiyeyi fethetmek isteyeceklerinden ve yapılacak bir barış andlaşmasında kendi şartlarını dikte ettireceklerinden endişe etmeye idilir. Bunun için, Papalık ve İspanya Kralı nezdinde yaptıkları ittifakın daha etkili hale getirilmesi için girişimde bulundular. Fakat, girişimleri pek olumlu bir sonuç vermemişti. Bu korku ve endişe içinde bulunan ve ittifak talepleri pek kabul görmeyen Venedikliler, tek çare olarak Türklerle karşı Hristiyan ittifakının güçlendirilmesinin gerekliliğini savunuyordu. İttifak sağlanmayacak olursa, Hristiyan ittifakının çözüldüğünü gören Türk hükümdarının Venedik Cumhuriyetini ve tüm İtalya'yı feth etmek girişiminde bulunacağına ısrar ediyordu. Neticede, Venedik Senatosu ve Papanın girişimleri ile bir komutanlar toplantısı yapılmıştı: İspanya filosu komutanı Doria, mevsimin ilerlemiş olduğunu ileri sürerek Girit'ten ayrıldıktan sonra korunabilecek emin bir yer bulunmadığını, hastalık nedeniyle Venedik filosunun personel durumunun normal kadrolarının çok altına düştüğünü, Türk filosunun ise mükemmel bir şekilde yetiştirilmiş tam kadrolu ve iyi donatılmış olduğunu ileri sürerek müttefik donanmanın daha fazla faaliyette bulunamayacağını belirterek filo mevcutları aşağı yukarı aynı olduğuna göre bir savaş halinde müttefik filosunun ya imha edileceğini veya ağır hasar sonucu, kaçma yolunu arayacağına işaretle eylül ayı sonunda filoların kışı geçirmek üzere yurtlarına dönmelerini teklif etti. Son olarak Venedikli Başkomutan Kolonna söz alarak, geri çekilmenin şeref kırıcı bir hareket olacağını ileri sürerek, Doria'nın fikirlerini çürütmeğe çalışmıştı. Ayrıca, mevsimin geçmiş olmadığını, Kasım ayında dahi deniz hareketinin mümkün olabileceğini bildirdi. Son olarak da müttefiklerin 205 gemisine karşılık Türklerin 160 kadirgasının bulunduğunu bildirerek çıkabilecek bir savaştan kaçmaya mahal olmadığını beyan etmişti. Neticede İspanyol filosunun bir bütün halinde katılacağı savaşlar dışında, sıra ile yapılacak olan keşif ve koruma görevlerine katılmaması bir taviz olarak verilmek suretiyle Doria da tekliflerini geri aldı ve konsey kararına katıldı. Alınan karar üzerine bütün filolar, 9 Eylül 1570 tarihinde Suda'dan Kandiya'ya doğru harekete geçtiler. 13 Eylülde de Kandiya'dan Sitia'ya hareket edildi. Fakat 21 Eylül akşamı keşif göreviyle daha evvel gönderilmiş olanlardan Louis Bembo'nun filoya katılması ve Lefkoşa'nın 9 Eylül 1570 günü Türklerin eline geçmiş bulunduğunu haberini getirmesi şok etkisi yapmıştı. Bu haber, gizlenmeye çalışılmasına rağmen bütün filoların personeli tarafından duyuldu ve geniş çapta moral kırıklığına sebep oldu. Neticede, moral bozukluğunun da tesiri ve sefer mevsiminin geçmiş olduğu gibi gerekçelerle geriye dönmek düşüncesi ağırlık kazandı. Bkz. Kıbrıs Seferi, s.103 vd.

komutanı J. Andrea Doria¹⁰³ alınan karar üzerine geri dönmeye karar vermiş ve bu arada müttefik donanması da Rodos Adası'na bir baskın düzenleyerek sahildeki Ayaluki Köyü'nden 25 esir almıştı.¹⁰⁴

İspanya filosu, 5 Ekim 1570 tarihinde Girit adasından ayrılmış ve 13 Ekim 1570 tarihinde Korfu'ya varmıştı. Buradan da muhtemelen Ekim ayının ikinci yarısı içinde anavatanına dönmek üzere yola çıkmıştı. Venedik, Papalık ve Malta filoları ise, halen Girit adasında bulunmaktaydılar.¹⁰⁵ Bir müddet sonra 10 Kasım 1570'de Papalık ve Malta filoları Amiral Kolonna komutasında, bir gün sonra da bu gemilerini Girit'te terkeden Venedik filosu Amiral Zane komutasında Girit adasından ayrılmışlardı.¹⁰⁶

Müttefik donanma, bulaşıcı hastalıktan başka, Meis adası önlerinden Girit'e gelinceye kadar, şiddetli dalgalarla bir hayli yıpranmış ve hatta gemi kaybetmişti.¹⁰⁷ Bu suretle bir yandan kırkdokuz parçalık İspanyol filosunun ayrılmış olması sebebiyle zayıflamış, diğer taraftan hastalık ve fırtına sebebiyle de bitap düşmüştü.

¹⁰³ Andrea Doria; "Buraya gelmekten maksadımız Lefkoşa'yı kurtarmak içindi. Lefkoşa düştüğüne göre görevimiz son bulmuş demektir. Lefkoşa'yı ele geçirmek suretiyle moralleri yükselmiş olan Türklerle bir savaşa girişmek çok tehlikeli bir harekettir. Kış gelmek üzeredir. Anayurtlarımızdan çok uzaklarda bulunuyoruz. Nihayet emrim altındaki filoyu da korumak benim görevimdir." diyerek geri dönüş için direktmiştir. Bkz. Kıbrıs Seferi, s.105

¹⁰⁴ Rodos Sancak Beyi vekili ve kadısı tarafından 5 Ekim 1570 tarihinde İstanbul'a bildirilmişti. Padişah da 24 Ekim 1570 tarihinde Piyale Paşa'ya gönderdiği hükümde: "Piri Reis'in Girit'ten aldığı esirlerin ifadelerinden, Papa ve İspanyol gemilerinin Venedik gemileriyle birlikte Girit'te birleştikleri anlaşılmakla, donanma ile üzerlerin gidilmesi emrolunduktan sonra, düşman gemileri Rodos'a gelip Katavia burnundaki Ayaluki kareyesinden yirmi beş kişiyi esir alıp gittiklerini Rodos kadısı ve sancak beyi vekili 5 Ekim 1570 tarihli mektuplarla bildirmişlerdir. O taritten bu tarihe kadar düşman donanması üzerine gidilmemesinin sebebi nedir? Bildirilmesi. Kıbrıs'ta Mustafa Paşa'nın yanında olan gemilerin de alınarak ve içine bir miktar da yeniçeri bindirilerek düşman donanması üzerine hemen hareket edilmesi . Bu donanma tahrip edilecek olursa, bütün Frengistanı zapt etmiş kadar sevinç ve menfaat sağlayacağı cihetle derya yüzünün düşman vücudundan temizlenmesi..." ni istemişti. Bkz. BOA. MD. 14, hüküm 519

¹⁰⁵ BOA. MD. 14, s.366, hüküm 520

¹⁰⁶ II.Selim'in, Piyale Paşa'ya gönderdiği 19 Kasım 1570 tarihli bir hükümden, birkaç kere Girit'e gidilmeye teşebbüs edilmişse de, fırtına karşı koyduğundan gitmeğe imkan bulunamadığı ve elde ettiği esirlerden alınan bilgilere göre, İspanya gemilerinin memleketlerine döndükleri, Venedik gemilerinin ise dönmek için Türk donanmasının boğaza girmesini beklediklerinin öğrenildiği ifade edilmektedir. Muhtemelen Piyale Paşa da donanmanın İstanbul'a dönmelerini teklif etmiş olacak ki, emir şöyle devam etmektedir: "...yorgun ve durgun gemilerin ayrılıp, iyilerinden kırk kadar forsa gemiyi adalar arasında koruma görevi için bırakarak, donanmanın geri kalan kısmıyla avdet etmesi..." bildirilmektedir. [Bkz. BOA. MD. 14, s. 391, hüküm 517] Bunun üzerine donanma kışı geçirmek, gemileri tamir ve kalafat etmek, noksanlarını gidermek için İstanbul'a hareket etmişti. Nitekim İstanbul'a döndükten sonra, Padişah'ın damadı olmasına rağmen, Piyale Paşa, Donanma Başkomutanlığından alınmış ve yerine Pertev Paşa atanmıştır. Bkz. Kâtip Çelebi, a.g.e. I, s.137; G. Hill, a.g.e. III, s. 1001

¹⁰⁷ BOA. MD. 14, s.486, hüküm 686

Bu durum Piyale Paşa tarafından da biliniyordu. Eğer Piyale Paşa emri alır almaz Girit'e hareket etmiş olsaydı, her bakımdan kötü bir durumda olan Venedik ve Papalık filolarını yok edebilir ve Türk deniz tarihine bir zafer daha ekleyebilirdi.¹⁰⁸

Venedikliler, Türk donanmasının kışlamak üzere İstanbul'a dönmesinden istifade ile Girit'te bıraktıkları Venedik donanmasına ait 2500 kişilik bir kuvveti seferber ederek Kıbrıs Adasının takviyesi için uğraştılar. Girit'teki Venedik filo komutanı, bu 2500 kişilik kuvvetten 1600-1700 kadarını ve Kıbrıs'a gidecek silah, cephane ve mühimmat ile erzakı dört gemisine yükleyip emrindeki diğer 12 gemi ile birlikte 6 Ocak 1571'de Hanya Limanından hareket etti.¹⁰⁹ 16 gemiden müteşekkil Venedik filosu, 25 Ocak 1571'de Kıbrıs'ın kuzeydoğusunda bulunan Karpas Yarımadası'nın ucundaki Andrea Burnuna yanaşarak 26 Ocak 1571'de Magosa Limanı'nın kanalına girdi. Yanında bulunan dört taşıt gemisini Magosa kuzeyindeki Konstanza'daki koya gönderdi.¹¹⁰

Kirini, oniki kadirga ile Türk donanması İstanbul'a dönerken Kıbrıs sularında Tersane Kethüdası ve Rodos Sancakbeyi Arab Ahmed Bey'in komutasındaki oniki kadirgadan yedi Türk kadirgasına taarruz etti. Fakat, Türk kadirgaları kıyıya yakın bir yerde ve kendi kara ordusu birliklerinden yardım görebilecek durumda olduklarından, yakın bir savaşı göze alamadı. Uzaktan açtığı topçu ateşiyle yetindi. Bu topçu düellosu bütün gün devam etti. Neticede, her iki tarafta hasar sözkonusu olduysa da iki Türk kadirgası hareket edemeyecek şekilde zayiata uğradı. Venedik gemileri bu mücadele neticesinde Magosa limanına sığınmış, Arab Ahmed Bey de geri kalan beş kadirgasını kurtarabilmek için Trablusşam istikametinde Suriye kıyılarına açılarak Kıbrıs sularını terketmişti.¹¹¹

27 Ocak 1571 günü Silifke'nin iskelesi olan Ak limandan Kıbrıs'a erzak ve 300 kadar da asker getirmekte olan bir başka Türk gemisinin de Kirini'nin gemilerini dost gemisi zannederek yoluna devam etmesi, Venedik filosu tarafından ele geçirilmesine ve mürettebatının hemen tamamının şehit olmasına sebebiyet vermişti.

¹⁰⁸ Piyale Paşa, hem padişah'ın verdiği önemli emri yerine getirmiş ve görevini yapmış olur hem de bir yıl sonra (7 Ekim 1571) Osmanlı donanmasının uğrayacağı İnebahtı (Lepanto) yenilgisini önlemiş olurdu. Çünkü, Venedik ve Papalık filoları yok edildiği takdirde, ertesi yıl müttefik donanmasının bir daha kolay kolay bir araya gelebilmesi pek mümkün olmazdı. Piyale Paşa bu çok mühim fırsatı kaçırmıştı. Bkz. Kıbrıs Seferi, s.103

¹⁰⁹ M. Durmuşoğlu, a.g.t., s.51-53

¹¹⁰ BOA. MD. 12, s.384, hüküm 748; BOA. MD. 14, s.895, hüküm 1320; Hill, a.g.e.III, s.944-947

¹¹¹ BOA. MD. 12, s.396, hüküm 788;

Yine, bu hadiseden iki gün sonra Kıbrıs'daki askerlerin maaşlarını getirmekle görevli Trablusşam yönünden gelmekte olan diğer bir Türk gemisi de Venediklilerin saldırısına uğramış ve ele geçirilmişti.¹¹² Bu olaya çok hiddetlenen Lala Mustafa Paşa, derhal tahkikat açtırdı. Neticede, suçları sabit görülen Sakız Bahriye Sancakbeyi idam edildi. Rodos Sancakbeyi de bahriye feneri taşımak hakkından ebediyyen mahrum edilmek suretiyle cezalandırıldı. Azledilenlerin yerine İskenderiye ve Kocaeli beyleri tayin edildi. Bu arada Korfu Adası ve civarındaki düşman faaliyetlerinin takibi ve gerekli tedbirlerin alınması vazifesi de Rumeli Beylerbeyine verildi.

Yirmiiki gün Kıbrıs sularında serbestçe dolaşan Venedik filosu, Magosa'da kalmaları sakıncalı görülen kadın, çocuk ve yaşlılar ile şehirdeki kıymetli eşyaları da alarak 16 Şubat 1571 tarihinde Kıbrıs kıyılarından ayrılmış ve beş gün sonra da Hanya'ya dönmüştür.¹¹³ Ancak Venedik filosunun kazandığı bu başarılar Magosa'yı koruyanların moralini yükseltmeye yetmeyecektir.

E- OSMANLININ KUVVETLERİNİ TAKVİYE ÇABALARI

Lala Mustafa Paşa Venediklilerin Türk donanmasının İstanbul'a dönüşünü fırsat bilerek tekrar bir harekât yapmaları ve yerli halkın isyanı ihtimallerine karşı bir taraftan Kıbrıs'ta gerekli tedbirleri alırken ¹¹⁴ diğer taraftan da İstanbul'dan acil yardım talebinde bulunmuştu.¹¹⁵ II. Selim, başkumandanın bu isteğine karşılık Kıbrıs'taki Tersane Kethüdası Ahmed'e, Rodos, İskenderiye, Midilli, Sakız, Sığla, Ağrıboz ve Alaiye Sancak Beylerine birer emir göndermiş ve "Donanma boğazdan içeri girdikten sonra 40 parça gemiyle deryanın korunması kendilerine görev olarak verilmiş ve bu meyanda 12 parça gemi de Kıbrıs'ta mevcut olup (toplam 52 kadirga), bunlarla her tarafa ve mevcut adalara gözcüler koyup, düşman gemileri görüldüğü

¹¹² Piri Mehmed, *Feth-i Cezire-i Kıbrıs*, (Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kütüphanesi, no:1294), Vrk.36

¹¹³ *Kıbrıs Seferi*, s.108

¹¹⁴ Lala Mustafa Paşa, Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı derhal Lefkoşa'ya göndermiş savunma tedbirleri aldırması. Ayrıca, Lefkoşa'ya gitmişken, oradaki kale ağır toplarından bir kısmını getirterek, Magusa Kalesi'ni dövecek şekilde mevziilendirmişti. Diğer taraftan, bir kısım sipahileri Girne ve Baf'a göndererek oralarda da gözetleme, devriye ve savunma tedbirleri aldırması. Bundan başka adanın önemli burunlarında devamlı bir gözetleme hizmeti kurmuştu. Bkz. Hill, a.g.e.III, s.1008.

¹¹⁵ *Kıbrıs Seferi*, s. 109.

takdirde, derhal üzerlerine varıp Kıbrıs'a gitmelerine engel olunması ve bu masatla yanlarında bulunan kadirgaların her an harekete hazır bulundurulması evvelce emredilmişken düşmanın 16 parça gemisiyle Magosa limanına gelmesinin, koruma işinde ihmal olduğunu gösterdiğini" belirterek, " cümlesinin derhal Rodos'ta toplanarak bu düşman filosu üzerine varıp, onları batırmak ve zapt etmek suretiyle bu kabahatin tamir edilmesini, gitmeyecek olurlarsa ağır ceza göreceklərini" bildirmişti¹¹⁶

Padişahın kesin emrine rağmen, Rodos sancak beyi vekili Balı Bey'in kadirgaların tamire muhtaç bulunduğu, askerın hasta olduğu ve kürekçi bulunamadığı şeklindeki mazereti, II. Selim'in tepkisine sebep olmuş ve kürekçi ile peksimetçilerin Aydın ve Menteşe sancaklarından sağlanıp Ağrıboz, Sakız, İskenderiye ve Midilli Sancak Beylerinin kadirgalarıyla birleşerek düşmanı takip etmesini ve hakkından gelmesini emretmiş, aksi takdirde emre uymayanların idâm edileceğini bildirmişti.¹¹⁷

Lala Mustafa Paşa, saray çavuşlarından Ahmed Çavuş ile Padişah'a bir mektup daha yollayarak Kıbrıs ahvâli hakkında bilgi vermiş ve muhasara için gerekli olan eksikliklerin biran önce temin edilmesi ile beraber 1571 yılı baharında, bir sene önce olduğu gibi kuvvetli bir donanmanın Kıbrıs'a gönderilmesini, altmış adet top ile kırk adet kalenborne ve çok miktarda barut ve nefer yollanmasını istemiş, aksi takdirde adanın fethedilmesinin "müyesser" olamayacağını bildirmişti. II. Selim, Lala Mustafa Paşa'nın bu isteklerini dikkate alan bir cevap göndererek "İskenderiye Midilli, Sakız ve Rodos sancak beyleri emrinde bulunan gemilerin gönderilmesinden başka, Kocaeli Sancak Beyi Kaya Bey komutasında yirmi kadirga gönderildiğini¹¹⁸ ve pek yakında Kaptan Paşa'nın da bir filo ile Kıbrıs'a gönderileceğini, bu donanma ile beraber istenen asker, malzeme, silah ve erzakla birlikte bin kantar barut gönderileceğini, ancak barut az olduğu için idareli kullanılmasını, top ve kalenbornelerin de fazla baruta ihtiyaç gösterdiğinden gönderilemeyeceğini bildirmiş

¹¹⁶ BOA. MD. XIV, s.737, hüküm 1059-1061,1068, 10 Ramazan 978/5 Şubat 1571 tarihli hükümler. Yine BOA. MD. 12, s. 384, hüküm 748, 775 (12 Şubat 1571)- BOA. MD. 12, s.13, hüküm 26 (14 Şubat 1571)

¹¹⁷ BOA. MD. 12, s.22, hüküm 46-47, (22 Ramazan 978/ 17 Şubat 1571)

¹¹⁸ Ahmed Refik (Altınay), "Kıbrıs ve Tunus Seferlerine Ait Resmî Vesikalar", *Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, V/1-2, (1926), s.49

ve Magosa'nın kısa zamanda fethedilmesini emretmişti.¹¹⁹ Bunun üzerine Lala Mustafa Paşa'nın istekleri doğrultusunda donanmanın takviye edilmesi için girişilen faaliyetlere de hız verildiği görülmektedir.

Sancakbeylerinin maiyetlerindeki gemilerle Rodos'ta toplanmalarını emreden II. Selim'in 12 Şubat 1571 tarihli bir fermanında, Ahyolu tersanesinde inşa edilmekte olan gemilerin bir an önce tamamlanarak İstanbul'a gönderilmesi emredilmekteydi.¹²⁰ Ayrıca, benzeri fermanlarla devletin gemi inşa edilen her bölgesine emirler gönderildiği de bilinmektedir.¹²¹ Onun için bir taraftan Lala Mustafa Paşa'nın müracaâtı ve diğer taraftan II. Selim'in memleketin çeşitli bölgelerine gönderdiği emir ve fermanlar neticesinde donanmanın Akdeniz'e açılması keyfiyeti, peyder pey gerçekleşmiş ve Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa 23 Mart 1571'de 33 gemi ile birlikte İstanbul'dan hareket etmişti.¹²²

Donanmanın takviye edilmesine paralel olarak süratle kara ordusunun da ihtiyacının karşılanması cihetini gidilmiş, bir Türkmen Topluluğu olan Kocacık Yörüklerinin Çeribaşı ve altışar aylık erzakları ile birlikte Kıbrıs'a gönderilmesi emredilmişti. Yine Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif bölgelerinden yekünü 30.000'e balığ olan askerin tedarik edilmek suretiyle Kıbrıs'a gönderildiği bilinmektedir.

Venedik filosunun 1571 yılı başında Magosa'ya yaptığı çıkartma neticesinde teyakkuza geçirilen ve Ege adaları arasında koruma görevinde bulunan Midilli,

¹¹⁹ BOA. MD. 12, s.9, hüküm 16 (18 Şevvâl 978/15 Mart 1571), s.86, hüküm 186 (19 Şevvâl 978 (16 Mart 1571))

¹²⁰ II. Selim'in Ahyolu Kadısına gönderdiği hükümde "Ahyolunda bina olunan gemiler dahi bilfiil ne hal üzere olup itname ermişmidir; kaç kıta tamam olup ne kadar gemi kalmıştır. Ve kalan gemiler ne zamanda itmam olur nice dir. Malum olmak lâzım olmagın buyurdum ki vardıkta bu babda mukayyed olup gemiler ne mertebe erüb şimdiye dek kaç kıta tam olup nâ tamam bakî ne kadar gemi kalmıştır. Anlar dahi ne zamanda tamam olur. Varna kadısı ferman olunan gemilerini itmama iriştirmiş sen neyledin. Bilfiil ne haldedir ilâm eyleyüb dahi muaccelen gemiler itmama irişib İstanbul'a gönderilmek ziyade mühimmattan olmagın asla bir an ve bir saat tehir eylemeyüb bizzat gemilerin üzerine durup gece ve gündüz demeyüb var kuvveti bazuya getürüb bervecchi isticâl iriştirib İstanbul'a göndermek ardınca olasin Niğbolu Beği sipahileriyle anda bina olunan gemilere girmek emrim olup ol babda hükmü hümâyûnum gönderilmiştir; geldikleri gibi bilatehir gemilere koyub lazım olan alat ve esbâblarile mükemmel eyleyib alettacil irsal eylemek ardınca olasin; Varna kadısına dahi hükmü hümâyûnum yazılıb kazayı mezburda olan Sınavnalı ve sair ehl-i fesâd ve şenaâti ele getirib fesâdı sabit olduktan sonra tutup kaydü bend ile sana gönderüb küreğe koymak emrim olmuştur" denilerek gemi inşa ve tamamlama faaliyetlerinin hızlandırılması istenmiştir. Bkz., BOA. MD. 12, s. 13, hüküm 29

¹²¹ Bkz. BOA. MD. 12, s.15, hüküm 32; BOA. MD. 12, s.23; BOA. MD. 12, s.76; BOA. MD. 12, s.174; BOA. MD. 12, s.112; BOA. MD. 12, s.90; BOA. MD. 12, s.14; BOA. MD. 12, s.75; BOA. MD. 12, s.123

¹²² BOA. MD. 12, s.84, hüküm 184, 185, (16 Mart 1571 tarihli hüküm).

Sakız, Rodos ve Ağrıboz Sancak beylerinin emrindeki kırk kadirga ile Kıbrıs sularında bulunan oniki kadirga verilen emirler doğrultusunda Rodos'ta birleşmişlerdi.¹²³ Bunlara, Kocaeli Beyi Kaya Bey'in komutasında gönderilen üçyüz nefer mevcutlu yirmi kadirgalık filo da iltihak etmişti.¹²⁴ Ayrıca, Müezzinzade Ali Paşa komutasında İstanbul'dan yola çıkarılan filo, ikibin yeniçeri ile cebeci ve Kıbrıs'a gerekli olan, erzâk mühimmât, top, barut ve muhasara malzemesi taşımakta idi.¹²⁵

Kıbrıs'a gönderilmek üzere kısa süre içinde temin edilen gemi sayısı 1571 Nisan'ında yüzüç kadirgaya ulaşmıştı. Bu gemilerden otuzüçünün kürekçilerinin Hristiyan forsalardan yetmiş tanesinin de Müslüman kürekçilerden teşkil edildiği bilinmektedir.¹²⁶ Ayrıca, gemilerle gönderilen silah, cephe, erzak ve mühimmatın Kıbrıs'a ulaşması muhasara faaliyetlerinde bulunan ve kışı oldukça sıkıntı içinde geçiren askerî de bir hayli ferahlatmıştı. Diğer taraftan, Piyale Paşa'nın yerine donanma başkumandanı olarak atanan II. Vezir. Pertev Paşa maiyetinde ikisi forsa yüzyirmiiki ise Müslüman kürekçilerden mürekkeb yüzyirmidört kadirga 4 Mayıs 1571'de Akdeniz'e açılmıştır.¹²⁷

Son verilen emir doğrultusunda sayısı ikiyüz gemiye ulaştırılması düşünülen Pertev Paşa komutasındaki filonun Akdeniz'e açılması ile birlikte Kaptan-ı derya Müezzinzade Ali Paşa komutasındaki 103 kadirgadan müteşekkil filonun yirmi kadirgası Kıbrıs'ın güvenliğini sağlamakla görevlendirilerek, diğerlerinin ana filoya iltihak etmek üzere 10 Mayıs 1571'de Rodos'a hareketle Kıbrıs'tan ayrılması gündeme gelmiştir.¹²⁸ Ana filoya Uluç Ali Reis ve Barbaros Hayreddin Paşa'nın oğlu Hasan Reis de yirmişer kadirga ile iltihak etmiş ve muhtelif tersanelerde inşa edilen gemilerin peyderpey katılımı ile donanma güçlendirilmiştir. Pertev Paşa komutasında sevk ve idare edilen bu donanmaya önemli görevler verilmiştir. Bu görevleri Müttefik donanmasının yok edilmesi, Venedikliler tarafından Kıbrıs'a karşı yapılması muhtemel hareketlerin uzaklardan karşılanması vs. şeklinde özetlemek

¹²³ BOA. MD. 14. s.737, hüküm 1059,(5 Şubat 1571

¹²⁴ BOA. MD. 12, s.9, hüküm 16, (15 Mart 1571)

¹²⁵ Kıbrıs Seferi, s.111

¹²⁶ BOA. MD. 10, s.7, hüküm 10, BOA. MD. 12, s.187, hüküm 398;BOA. MD. 12, s.185, hüküm 391, Zilkade 978/ 6 Nisan 1571

¹²⁷ BOA. MD. 12, s.140, hüküm 314, 16 Zilkade 978/11 Nisan 1571.

¹²⁸ İ.H.Uzunçarşılı a.g.e., III/1, s.15.

mümkündür. Ayrıca Girit sonra da Korfu adasını vurması istenilerek özellikle buralarda rastalayacağı müttefik filolarını yok etmesi emredilmişti.¹²⁹

F- KARA HAREKÂTINDA İKİNCİ SAFHA: MAGOSA’NIN FETHİ

Lala Mustafa Paşa, Lefkoşa Kalesi’nin zaptından sonra Girne ve Baf’ta olduğu gibi Magosa için de sulh yolu ile teslim edilmesini teklif etmişti. Bu arada Lefkoşa Valisi Bandolo’nun kesik başı Magosa Kalesi Muhafızı Bragadin’e gönderildi.¹³⁰ Bilindiği gibi Türk fütühat siyasetine göre sulh yolu ile teslim olan kalelerin ahalisinin mal ve canlarına dokunulmazdı. Burada da aynı yol denenmiş fakat Venedik’ten takviye geleceğini ümit eden Bragadin bu teklifi reddetmiş idi. Böyle bir kararın ortaya çıkmasında kalenin çok muhkem olmasının da önemli rolü bulunuyordu. Bunun üzerine Magosa Kalesinin muhasarasına karar verildi.

a- Osmanlıların Magosa Kalesi’ni Muhasarası

Osmanlı öncü kuvvetleri 16 Eylül 1570 tarihlerinde Magosa Kalesi önlerinde görünmeye başladı. Bunları bir gün sonra Lala Mustafa Paşa Komutasındaki esas birlikler izledi.¹³¹ Paşa, 21 Eylül Perşembe günü Magosa Kalesi yakınında Pomadamo (Pome D’Adamo)’da karargâhını kurdu¹³². Daha önce görevlendirdiği Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa’dan kalenin durumu ile alakalı bilgileri aldı. yapılan keşif ve incelemelerden Magosa Kalesinin, zamanın en muhkem kalelerinden birisi olduğunu anlaşılmaktaydı. Bu sebeple girişilecek askeri harekâtın Lefkoşa Kalesi’nin muhasarasından daha uzun sürebileceğini gören Lala Mustafa Paşa muharebe mevsiminin geçmekte olduğunu da dikkate alıp sadece kalenin muhasarası ve gözetlenmesi ile iktifâ edilmesini kararlaştırdı ve buranın zaptını, takviye kuvvetlerini de aldıktan sonra ilkbaharda gerçekleştirmeyi uygun gördü. Paşa, belki de bu muhasara müddetince ortaya çıkabilecek açlık ve meydana gelmesi muhtemel diğer sıkıntılar sebebiyle kalenin teslim olabileceğini düşünmekte idi. Bu arada Osmanlı

¹²⁹ Yine, Epir kıyılarındaki Parga kalesini zapt etmesi ve bu hareket sırasında, Venedikliler Girit güneyinden Kıbrıs sularına sızmasının da göz önünde bulundurulması hakkında emirler verilmişti. Bkz. BOA. MD. XIV, s. 1014, hüküm 1505, (3 Haziran 1571); A. Refik, a.g.m., s.64 vd.

¹³⁰ A. La Martin, a.g.e.I, s.506

¹³¹ Kâtip Çelebi, a.g.e.I, s.137 (Kâtip Çelebi bu tarihi 13 Eylül 1570 olarak vermektedir); Hill, a.g.e. III, s. 989; I.H.Danışmend, a.g.e. II, s. 398

¹³² BOA. MD. 8, s.136, hüküm 1565 (20 Rebiülahir 978); M.Durmuşoğlu, a.g.e., s. 56 vd.

donanması Kıbrıs sularında dolaşmakta ve Venedik'ten gelebilecek her türlü yardımı engelleyebilecek tedbirleri de almakta idi.¹³³ Ayrıca, kaledeki müdafilerin sayılarının az oluşu da Paşa'yı böyle bir düşünceye sevk etmişti¹³⁴.

Osmanlı Ordusu 1570 Ekim ayı başından itibaren kış hazırlıklarına başlamış, bir taraftan mevziler kazılırken diğer taraftan da takviye birliklerinin gelmesini beklemeye koyulmuştu.¹³⁵ Bu meyanda kalenin zaman zaman bombardıman edilmesi düşmanın muhtemel çıkış hareketlerine karşı koymak ve karakola memur birlikleri, lüzumunda desteklemek ve ilkbaharda yapılacak taarruzlara kısmen hazırlık olmak üzere bazı topçu mevzileri yapılması da kararlaştırıldı. Genellikle dört yerde yapılan bu topçu mevzileri, arazinin kumluk oluşu sebebiyle ağaç, taş vesaire ile pekiştirildi.

Bu mevzilerden birincisi, kalenin güney doğusunda ve berzahta inşa edilmişti ki, bu mevzi hem limanı hem de kalenin denize bakan doğu ve güneydoğu surlarını ateş altına alıyordu. İkincisi; Canbolat (Arsenal) burcunun karşısında olup, daha ziyade bu burcu hedef alıyordu. Bu iki batarya, donanma topçusunun da katılmasıyla 27 Eylül de Arsenal ve limana bakan surları dövmeye başladılar. Üçüncüsü de Santa Barbara ve Andruzzi yarım burçlarının karşısına rastlayan Saint George (st. Georgio) çeşmesi yakınında yapılmış olup, bu batarya da 29 Eylülden itibaren bombardımana başlamıştır. Dördüncü grup topçu mevzileri ise, birbirine oldukça yakın iki grup halinde, kalenin batısında ve Limasol kulesinin batısına rast gelen Percipolle (Perzipoli)'de inşa edilmişlerdi ki buradaki bataryalar Limasol kulesiyle kalenin batısında bulunan yarım burçlarını ateş altına alıyorlardı. Bu bataryalar 1 Ekim 1570 gününe kadar tamamlanarak Limasol burcuna karşı atışa başladılar¹³⁶

1571 yılı Nisan ayının ilk yarısı içinde Müezzinzade Ali Paşa komutasındaki donanma ile adaya getirilen takviye kuvvetleri silah, cephâne ve mühimmattan başka Mısır, Suriye ve Anadolu'dan gelen diğer malzemelerin Kıbrıs'a varışı Magosa Kalesi'nin yeniden ve daha esaslı bir şekilde muhasarasını çabuklaştırıldı.¹³⁷ Daha ziyade topçu mevzilerinin inşası şeklinde ağır bir tempo içinde geçen kış aylarından

¹³³ Bu esnada Piyale Paşa komutasındaki Türk donanması da, bir kısım kuvvetleri devriye ve koruma görevleri için Tuzla korfezinde bırakarak geri kalan kuvvetleriyle muhasaraya katılmak üzere 17 Eylül 1570 tarihinde Magosa önlerine gelerek, kalenin güney kıyılarındaki kumsalların açığında ve beş kilometrelik bir sahada demirledi. Bkz. *Kıbrıs Seferi*, s.115

¹³⁴ A.C.Gazioğlu, a.g.e., s.66 vd.

¹³⁵ A.C.Gazioğlu, a.g.e., s.67,70,71

¹³⁶ Hill, a.g.e.III, s.996

¹³⁷ *Kıbrıs Seferi*, s.111 vd.

sonra tahkimat işleri hızlandırılarak 25 Nisan 1571 tarihinden itibaren büyük ölçüde yaklaşma yolları ve metrislerin açılmasına başlanıldı.¹³⁸ Bu maksatla Kıbrıs Beylerbeyi Muzaffer Paşa daha önce fethedilen Tuzla, Lefkoşa, Girne ve Baf'dan temin edilen yerli ahaliyi kazı işlerinde kullanmak üzere Magosa'ya göndermişti. Bu tahkimat, daha ziyade Magosa'nın güney kesiminde gerçekleştirilmişti¹³⁹.

Kazı işleri geceleri yapıldığı için Venedikliler bu faaliyetleri pek engelliyemiyorlardı. Fakat, Venedikliler bu işleri kısmen de olsa engellemek amacıyla, 3,9 ve 17 Mayıs 1571 tarihlerinde Limasol kapısından üç huruç hareketi yaptılarsa da bir başarı sağlayamadıkları gibi kayıplar vererek tekrar kaleye çekilmek zorunda kaldılar.¹⁴⁰ Tahkimatın yapılması sırasında Türkler, şehri sürekli olarak göz altında bulundurmak amacıyla kirişler ve gemi malzemesinden faydalanarak, tahta kuleleri de bulunan, kaleye benzer iki kule yaptılar. Bunlardan birisi kıyı tarafında, diğeri ise Percipollo'da idi.¹⁴¹

Yaklaşma yolları ve metrisler sayesinde kaleye yavaş yavaş fakat emin adımlarla ilerleyen Türkler, nihayet 1 Mayıs 1571 günü bazı yerlerde surların önünde bulunan su hendeğinin dış duvarlarına vardılar.¹⁴² Bu kez de kalenin karşısında ve daha yakınında on tane sura benzeyen tahta kirişlerle takviyeli duvarlar yaptılar. Cephe genişlikleri 16,5 metre olan bu duvarlar kuvvetli meşe kirişleriyle yapılmış olup araları toprak, kum vesaire ile dolu olan torbalarla sıkı bir surette doldurulmuştu ki bunlar her çeşit taarruza karşı koyacak durumda idiler. Muhasara faaliyetlerini ise Güneyde ve kıyıda bulunan Arsenal kulesinin karşısında Kilis Sancak Beyi Canbolat Bey¹⁴³ komutasındaki Kilis eyalet askerleri üstlenmekte, Campo Santo (Santa Barbara) burcu karşısında Halep Beylerbeyi Derviş Paşa komutasındaki Halep eyalet

¹³⁸ G. Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, (nşr. M. Nazmi), Ankara 1934, s.243 vd.

¹³⁹ Bu tahkimatın temelini yaklaşma yolları metrisler ve topçu mevzileri teşkil etmekteydi. Yaklaşma yolları cepheye (kale duvarlarına ve burçlarına) dikey, metri (siper)'ler ise cepheye genellikle paralel olarak açılan hendeklerden meydana gelmekteydi. Karışık, şaşkıncı, kapalı ve zikzak bir manzara arz eden bu tahkim sistemi, Türklerin kalelerin zaptı savaşlarında uyguladıkları bir sistemdi, Nitekim, Magosa'da olduğu gibi daha evvel Lefkoşa savaşları sırasında da aynı sistem uygulanmıştı. Bu sistem sayesinde Türkler, kalelere yaklaşma, taarruz ve hücum imkanlarını buldukları gibi, aynı zamanda gidiş-geliş, haberleşme ve ikmal işleri bakımından da faydalanmaktaydılar. Bkz. G. Hill, a.g.e. III, s. 1010; *Kıbrıs Seferi*, s. 117

¹⁴⁰ Piri Mehmed, *Feth-i Cezire-i Kıbrıs*, Vrk. 38; G. Hill, a.g.e. III, s.1010

¹⁴¹ Percipollo, Magosa'nın güney-batısında bir yerleşim yeridir.

¹⁴² Hammer, a.g.e.IV, s.22

¹⁴³ Canbolat Bey ve aşireti Magosa'nın muhasarası sırasında takviye birlikleri içerisinde buraya gönderilmişti. Bkz. Piri Mehmed, *Feth-i Cezire-i Kıbrıs*, V.36

askerleri, Andruzzi (Landrucci) ve Santa Napa (Giudecca) burçları karşısında Anadolu Beylerbeyi Iskender Paşa komutasındaki Anadolu eyalet askerleri ve Limasol (Lemos) burcu bölgesindeki kuvvetler de Başkomutan Lala Mustafa Paşa komutasında idiler. Bu burcun batı kesiminde de Beyşehir mirlivası Güllüzade Mehmet Paşa komutasındaki eyalet askerleri ile beş Rumeli sancak beyi mevzilenmişlerdi.

Kalenin batı kesiminde bulunan burçların en güneyindeki Diocari burcu karşısında Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa komutasında Karaman eyalet askerleri bulunmakta idi. Pulacizzari burcu karşısında Sivas Beylerbeyi Behram Paşa komutasında Sivas eyalet askerleri ve beş Rumeli sancak beyi ile St.Luke burcu karşısında Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa komutasında Maraş eyalet askerleri mevzilenmişlerdi

Magosa Kalesi'nin kuzeybatısındaki Martinengo burcu karşısında Kıbrıs Beylerbeyi Muzaffer Paşa komutasındaki gönüllüler ve Araplar (Mısır ve Kıbrıs kuvvetleri) yer almış bulunuyordu. Ayrıca Martinengo burcu ile deniz arasındaki saha Niğde Sancak Beyi Mehmet Bey ve Kastamonu Sancak Beyi Sinan Bey tarafından, daha ziyade süvari kuvvetleriyle gözetlenmekteydi.¹⁴⁴ Kalenin tam kuzeyine düşen kesimi ise gözetleme ile yetinilmekteydi. Zira burası sağlığa zararlı ve salgın hastalıkların bol olduğu bataklık bir bölge idi. Bu kesimde eskiden beri birçok yeraltı dehlizleri de mevcuttu.

Çok düzenli bir muhasara sistemi kurulmasına rağmen kısa sürede bazı değişiklikler yapılmasına ihtiyaç hasıl oldu. Zira Osmanlı birliklerinin de cephane sıkıntısı başlamıştı ve bu konuda tasarruf yapılması şarttı. Ayrıca lağım atma işlerinin daha dar bir bölgede yapılması kesif topçu ateşlerinin taarruz tertipleri ile ahenkli bir şekilde sürdürülmesi gerekiyordu. Bu maksatla 25 Nisan 1571 tarihinden sonra, kalenin batı kesimi tali kuvvetlerini oluşturan Rumeli askerlerinin bir kısmıyla tutularak, ordunun ağırlık merkezi kalenin güney kısmına yani Arsenal-Lemos burçları arasındaki bölgeye intikal ettirildi. Bu suretle Magosa kalesine esas taarruzun yapılacağı yer ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla kaleye güneyden taarruz edilmesi kararlaştırıldı.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Piri Mehmed, *Feth-i Cezire-i Kıbrıs*, V.39-40

¹⁴⁵ *Kıbrıs Seferi*, s.117

b- Venediklilerin Aldıkları Karşı Tedbirler

Magosa Kalesi'nin Osmanlı kuvvetleri tarafından muhasarası sırasında Venediklilerin de kalede bir takım tedbirler aldığı ve güçleri nispetinde bu tedbirleri artırdıkları görülmekte idi. Nitekim kale komutanı Bragadin 16 Nisan 1571'de bir komisyon oluşturarak Magosa'daki bütün ev, dükkan, mağaza gibi yiyecek ve içecek maddelerinin saklanması muhtemel olan yerleri tespit ettirip, muhasara sırasında halk arasında başgösterecek açlık ve yokluğa karşı tedbirler almaya çalışmıştı. Yine bu yönde ek bir tedbir olarak savunmada görevi olmayan kadın, çocuk, hasta ve yaşlıların kaleden çıkartılması idi.¹⁴⁶ Bu kararın yürürlüğe girmesi için de halktan kendi rızaları ile şehri terketmek isteyenlerin isimlerini resmi makamlara bildirmeleri istenmişti. Bu suretle şehirden ayrılacak olanların kendi giyecekleri ile yalnız bir günlük yiyecek götürebilecekleri fakat hiçbir surette silah çıkartamayacakları ifade edilmişti.

Şehirden çıkarılan halk Türklerin eline düşmüştü. Ama onlara çok iyilikle davranıldı. Hepsine iyi muamele edildi ve ada köylerine yerleşmelerine müsaade ve hatta yardım edildi. Birkaç gün içinde bu şekilde şehri terketmek isteyenlerin sayısının 8000 civarına ulaştığı görülmüştü.¹⁴⁷ Venedikliler tarafından alınan bir başka savunma tedbiri de Türklerin kale surlarına yaklaştırılmaması ile alakalı idi. Bunun için Türklerin surlara yaklaştıklarında veya kale hendeğine girmeye başladıkları anda kullanmayı kararlaştırdıkları suni (grejuva) ateşle savunma faaliyetlerini kuvvetlendirmeye çalışmışlardı¹⁴⁸.

c- Savaşın Seyri

Muhasara hazırlıkları Mayıs ayının ilk haftasında hemen hemen tamamlanmış ve 12 Mayıs 1571 tarihinden itibaren de kale, Türk topçusu tarafından dövülmeye başlanmıştır.¹⁴⁹ Bu topçu taarruzuna 18 Mayıs 1571 tarihinden itibaren de piyade

¹⁴⁶ Hammer, a.g.e.IV, s.21 vd

¹⁴⁷ Batı kaynaklarından bu rakam 5370 olarak belirlenirken (Bk., Hill, a.g.e. III, s. 1008) Türk kaynakları bu rakamın 8000'e balığ olduğunu ifade etmektedirler. Bkz. H. F. Alasya, a.g.e., s. 69.

¹⁴⁸ Komutanlık, Limasol (Lemos) kapısından Arsenal kulaesine kadar uzanan surlar üzerinde, bu suni ateş işlerinde çalışmak üzere subaylar tayin etmişti. Her biri 20 kişilik bir müfrezeye komuta edecek olan bu subaylar üç yüzbaşından ibaretti. Kalenin diğer surları üzerinde bu tedbir alınmamıştı. Çünkü, Türklerin güneydeki tahkimat manzumesine saldıracakları beklenmekteydi. Bkz. Kıbrıs Seferi, s.117

¹⁴⁹ G.Hill, a.g.e. III, s. 1010

kuvvetleri dahil olmaya başlamış Magosa şiddetle muhasara altına alınmıştı. Bir başka ifade ile kale, toplar ve çakmaklı tüfeklerle dövülürken, piyadeler de istihkâmcılar ile birlikte kaleye yanaşmak ve su hendeklerini doldurabilmek için kuleler inşa etmek lağımlar açmak vs. gibi ne gerekiyorsa yapıyorlardı.

21 Haziran 1571 sabahı Canbolad Bey tarafından Arsenal Burcunun altında patlatılan ilk lağımı müteakip Magosa Kalesi'ne piyade taarruzu da başladı. Zira bu patlama sonucu, kulenin cephesi, iki yanındaki tahkimat siperleri ve kale içindeki platformlar ile bu metrisin yan cephesinden iki üç metre genişliğinde bir bölüm tahrip olundu. Oldukça önemli kuvvetlerle bu gedikten taarruza geçen Canbolat Bey, kale iç metrisinin en zayıf kısmına saldırdı. Canbolad Bey'in bu taarruzunu, Arap Ahmet komutasındaki kırk kadırgalık filo da denizden desteklemekteydi.¹⁵⁰ Bu hücum karşısında başta komutanlar olmak üzere Venedik askerî büyük bir şaşkınlığa uğradı. Bu haleti ruhiye içerisinde Türk saldırılarına karşı koymak mümkün değildi. Fakat Nestor Martinengo, hemen oranın yardımına koştu. Arsenal burcundaki toplar ve ağır çakmaklı tüfeklerle Türklerle yandan ateş altına alındılar ve pek çok kayıp verdiler. Ona rağmen Canbolad Bey kuvvetleri aralıksız taarruz ediyordu. Bu taarruzları durdurmak için Baglione ve Kirini, yedek kuvvetlerle altı defa karşı taarruza geçmek zorunda kaldılar. Ancak bu taarruzlarda 600 kadar zayıat verdikten sonradır ki, Canbolad Bey kuvvetleri güçlüklerle durdurulabildi ve Osmanlılar geri çekilmek zorunda bırakıldı.¹⁵¹ Venedikliler aynı günün akşamından itibaren büyük bir çabayla açılan bu gediği kapatmaya ve yıkılan surları onarmaya çalıştılar. Savunma tertibatlarını yeniden düzenleyerek organize ederek açılmış olan muhtelif gedikleri tutmak üzere subaylar ve yeni kuvvetler tahsis ettiler.¹⁵²

Canbolad Bey'in, daha ziyade mevzii kalan taarruzu üzerine Lala Mustafa Paşa, bir komutanlar toplantısı tertip ederek taarruzların bu şekilde münferit ve mevzii değil bir bütün halinde yapılabilmesi için her kolda toprak sürme ve lağım atma işine önem verilmesini ve bunun her tarafa teşmil edilmesini istedi.¹⁵³ Lala Mustafa Paşa bu toplantıda beylerbeyi, sancak beyi ve ocak ağalarına hitaben yaptığı konuşmada o zamana kadar ortaya çıkan gelişmeleri değerlendirmiş ve Magosa'yı feth için

¹⁵⁰ M.Durmuşoğlu, a.g.t., s.70; Kâtip Çelebi, a.g.e.I, s.138

¹⁵¹ M.Durmuşoğlu, a.g.t., s.71

¹⁵² G. Hill, a.g.e.III, s. 1015 vd; Kıbrıs Seferi, s. 122

¹⁵³ Yusuf Ziya, a.g.t., s. 50

hazırlanan planı tekrar hatırlattıktan sonra bu yönde büyük bir gayret sarfeden Canbolad Bey'in büyük kahramanlıklar göstermesine rağmen topyekün taarruza geçilmediği için geri çekilmek zorunda kalındığına işaretle surları aşmanın yeterli olmadığına görüldüğünü, dolayısıyla Arsenal ve Champo-Santo burçlarının aynı anda ele geçirilebilmesi için yapılması gerekenleri anlatmıştır.¹⁵⁴ Bu toplantıdan sonra bütün Türk birlikleri verilen emir doğrultusunda tüm gayretlerini lağım açmak ve hendeği doldurmak için toprak sürmek üzerinde yoğunlaştırmışlardır.¹⁵⁵

Magosa Kalesi'ne yapılan ikinci taarruz bizzat Lala Mustafa Paşa'nın idaresinde ve cephenin tamamında birden gerçekleştirildi. Bu seferki, taarruzda daha ziyade kalenin güney bölgesinde yarım ay şeklinde bulunan tabyalar seçilmişti. Paşa'nın lağım açılması ve toprak sürülmesi emri kısa bir zamanda yerine getirildi. Her tarafta surların temellerine lağımlar açılmasına başlandı. Bu faaliyetler en çok Anadolu Beylerbeyi Iskender Paşa, Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa ve Kıbrıs Beylerbeyi Muzaffer Paşa'nın bölgelerinde geliştirildi.¹⁵⁶

30 Haziran 1571 Cumartesi günü sabahleyin başta Anadolu Beylerbeyi Iskender Paşa'nın bölgesindeki Andruzzi burcu olmak üzere Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa ve Kıbrıs Beylerbeyi Muzaffer Paşa'nın bölgelerindeki burçların altında hazırlanmış olan lağımlar atıldı. Andruzzi burcunun bütün cephesi ve iki yanı tamamen denecek şekilde yıkıldı. Platformu havaya uçtu. Bu burca artık kaybedilmiş nazarıyla bakmak gerekmekteydi. O kadar büyük bir yıkıntıya uğramıştı ki, burada artık bir mukavemet tertiplenmesi hemen hemen imkansızdı.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Lala Mustafa Paşa yaptığı konuşmada: "...Bu kadar zamandır, gece ve gündüz top ve çakmaklı tüfeklerle kaleyi bombardıman ediyoruz. Kalenin duvarlarını top taneleriyle tahrip ediyor ve deliyoruz. Mazgalları siper alarak, savaştıkları yerleri yıkmaya çalışıyoruz. Bundan başka hazırladığımız lağımları da ateşledikten sonra açılan gediklerden ve kalenin ön duvarlarından içeri girerek, burasını fethettikten sonra kalenin ikinci duvarını da aşıp kale içine taarruz etmeyi tedbir eylemiştik. Bu plan gereğince hareket eden Canbulat Bey kaleye girdi. İçindekileri yok etti. Kuleyi (Arsenal) fethetti. Ama ne fayda ki çıkmaz sokak gibi bir mana taşıyan bu hareket, kalenin ikinci bölümünden atılan top ve tüfek mermileri ve humbaralarından askerlerimiz sıkıntıya düştükleri anlarda korunmak için yer bulamadıklarından bir kısmı şehit oldu. Kalanların da ister istemiz geri dönmek zorunda kaldıkları hepimizce bilinmekte ve görülmektedir. Yine aynı şekilde kale duvarlarını delmek suretiyle hareket etmek basiret değildir. Zira, artık belli olmuştur ki, ak kule ve kara kule fetholunmadıkça bu kaleyi fethetmek kabil değildir. Onun için hep birlikte hareket etmekten ve her tarafa dağlar gibi toprak sürerek, bu topraklarla evvela su hendeğini doldurup, sonra kale duvarlarına götürmekten başka yapacak bir iş yoktur." demiştir. Bkz. A.C. Gazioğlu, a.g.e., s.77 vd; Kıbrıs Seferi, s.123

¹⁵⁵ Piri Mehmed, *Feth-i Cezire-i Kıbrıs*, Vrk. 47

¹⁵⁶ Piri Mehmed, *Feth-i Cezire-i Kıbrıs*, Vrk. 73-74

¹⁵⁷ Y. Ziya, a.g.t., s. 54

Kale müdafilerinin açılan gedikleri onarmalarına engel olunmak için, lağımlar patlar patlamaz, topçu bombardımanı da başladı. Topçu ateşinin kesilmesinin ardından Türk birlikleri hücumla kalktılar. Kale müdafileri her tarafta suni ateş kullanmak ve el humbaraları atmak suretiyle bu hücumları durdurabildiler. Kale duvarlarının üzerine çıkmayı başaran Türk askerleri buralarda şiddetli mukavemetle karşılaştılar. Türklerin bir çoğu hendeklere döküldü. Çok kanlı ve göğüs göğüse yapılan bu savaşlarla kesin bir sonuca ulaşılamadı. Her iki taraf da ağır kayıplar verdiler.

Türk kuvvetleri 30 Haziran 1571 günkü taarruz sırasında Arsenal burcuna da denizden topçu ateşi açtılar. Türk kadırgalarının topçu ateşiyle desteklenen ve yedi saat içinde altı hücum gerçekleştirilen Arsenal burcu bölgesinde de çok şiddetli ve kanlı çarpışmalar oldu. Buradaki savaşlar ancak hava kararırken sona erdi. Bombardımanlar sırasında kalenin surlarında, kule ve burçlarında çok ağır hasarlar meydana geldi. Geceleyin müdafiler tarafından yapılan onarım, 1 Temmuz 1571 pazar sabahı Türk topçusunun ateşiyle yeniden tahrip edildi.¹⁵⁸

Kale müdafilerinin kayıpları arttıkça, kadınlar da savaşlara katılmaya başladılar. İçlerinde çakmaklı tüfek ve diğer silahları kullanmak suretiyle bilfiil savunmaya katılanlar bile vardı. Artık koruma mevzi yapmak ve tahkimatın yıkılan kısımlarının onarmak için gerekli kereste, torba, fiçı, çalı demeti, yün ve pamuk balyaları gibi malzeme kalmamıştı. Yatak ve yorgan gibi şeyler de çok azalmıştı. Elde mevcut en iyi cins kumaşlara dahi el atılarak, bunlara toprak doldurulmak suretiyle korunaklar yapımına çalışılmaktaydı. Yiyecek ve içecek maddelerinde de kıtlık baş göstermiş idi.¹⁵⁹

Türk kuvvetleri, haziran sonlarında Arsenal burcunun önündeki kale hendeği(su hendeği)'nin denize kavuştuğu yerde, kaleye benzer bir şekilde yapmakta oldukları kuleyi bitirdiler ve bunun üzerine top yerleştirerek geçit noktalarını ateş altında tutup Arsenal'ı kontrolleri altına aldılar. Fakat, bu başarılar nihaî zaferi getirmeğe yetmemekteydi.

İki büyük taarruzun sonuçsuz kalması üzerine Türkler, 9 Temmuz 1571 günü üçüncü taarruzu başlattılar. Fakat, bu taarruzun şiddetli bir şekilde cereyan etmesi ve

¹⁵⁸ Kıbrıs Seferi, s. 124 vd.

¹⁵⁹ G. Hill, a.g.e. III, s.1017; Hammer, a.g.e. IV, s. 23

Türk kuvvetlerinin daha az zayıyla kaleyi zapta muvaffak olabilmesi için bir takım ek tedbirler almak mecburiyeti hissedilmişti. Özellikle 7 Temmuz 1571 günü Kıbrıs sularında bulunan kırk kadırgalık Türk filosunun komutanı Arap Ahmed Bey kendi sancak gemisinin iştirakiyle limanın güneyindeki hareket üssüne kırk kadar top çıkarttı. Ayrıca, kaleye daha yakın olmak üzere yedi tane kule yaptırılmıştı. Bunların bazıları kale surlarından yüksekti. Bu suretle yüksek kulelerden yapılan atışlar sayesinde isabet oranı yükselecek ve mukavemet büyük ölçüde kırılacaktı. 8 Temmuz 1571 günü topçu kuvvetlerinin katılmasıyla kale şiddetli bir şekilde bombardıman edildi. Yapılan tahminlere göre Türkler, bu bombardıman sırasında beşbin mermi attılar. Aynı zamanda gerek ordu birlikleri gerekse ada halkının çalışmalarıyla açılan gedikler ve geçit yolları genişletildi. Hendeklerin de doldurulmasına devam edildi.¹⁶⁰

9 Temmuz 1571 Pazartesi günü sabahı Türk kuvvetleri bütün güney cephesi boyunca taarruza geçti. Başlıca hücumlar Canbolad Bey kuvvetleri, Anadolu birlikleri, yeniçeriler ve Beyşehir Beyi Mehmet Bey tarafından yapıldı. O gün gerçekleştirilen yedi hücum sonunda Türkler, Andruzzi burcunun da altına girdiler. Bu burçtan atıldıkları bir sırada, Venediklilerin hazırladıkları lağımı, biraz erken patlatmaları her iki tarafın da büyük kayıplar vermesine sebep oldu. Öyle ki, Türklerin kayıpları yaklaşık olarak üçbin kadardı. Bunlar arasında Malatya Sancak Beyi Ferhat Bey¹⁶¹ de vardı Venedikliler kısmen çekilmiş oldukları için onların kayıpları 150 kadardı.¹⁶² Ama bu onlar için önemli bir rakamdı. Türkler, 10 Temmuz günü bu yarım burcun altındaki lağımı da patlatarak burasını tamamıyla yıkmaya muvaffak oldular.

Dört günlük aradan sonra 14 Temmuz 1571 günü Arsenal ve Lemsos burçları arasındaki güney bölgesinde Türk taarruzu tekrar başlatıldı. Türk kuvvetleri bu dördüncü taarruzunda, bir evvelki taarruzda yıkarak ele geçirdikleri Anduruzzi burcundan Lemsos kapısını yoğun bir şekilde topçu ateşine tutmaya başladılar. Bu sırada kaleden kaçarak Maraş Beylerbeyinin bölgesine sığınan bir şahıs önemli

¹⁶⁰ A.C. Gazioğlu, a.g.e., s. 79

¹⁶¹ BOA. MD. 8, s. 66, Hüküm 738; G. Gögebakan, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560), Malatya 1998, s. 54

¹⁶² Piri Mehmed, Feth-i Cezire-i Kıbrıs, Vrk. 53: 9 Temmuz 1571 günü Türk hücumları ve yapılan çarpışmalar sırasında Andruzzi burcu komutanı Yüzbaşı David Noce ve Arsenal burcu komutanı Yüzbaşı Françis Bagone maktul düştüler.

haberler getirmişti: “Şayet üç güne kadar Lemsos kulesinin altındaki mahzende faaliyet göstermekte olan Venedikliler buradan çıkarılmaz ve aradaki hendek zapt edilmezse, Venedikliler tarafından kazılmakta olan lağım patlatılacak ve Türk askerleri havaya uçurulacaktır.”¹⁶³ Türkler bu haber üzerine Lala Mustafa Paşa’nın emriyle çok şiddetli bir taarruz başlattılar ve burcun içine girmeye muvaffak oldular. Bu sırada dehlizlerde çalışmakta olan Venediklilerle şiddetli ve göğüs göğüse bir çarpışma oldu. Bu boğuşmaya dayanamayan Venedikliler, buradaki dehlizlerden çekildiler. Evvela hendeğe, sonra da iç kaleye sığındılar. Kalenin ikinci duvarında tutunmaya muvaffak oldular. Ok ve humbara atarak Türkleri durdurmaya çalıştılar. Bir kısmı da hendek içinde tutunup mukavemete devam etmek istediler. Temmuz ayının ortalarına gelindiğinde artık Magosa’da durum Türklerin lehine değişmeye başlamıştı. Nitekim, Lemsos Papazının Bragadin’e anlattıkları hem kale müdafilerinin durumunu hem de Türk muhasarasını izah edecek mahiyettedir.¹⁶⁴

Lemsos burcunu ele geçirmek üzere Sivas, Karaman, Maraş ve Kıbrıs beylerbeyliklerine bağlı askerlerden seçilen gönüllü ve serdengeçti erlerden kurulu bir birlik, ikindi vakti hücumla geçti. Bu askerlerin çoğu hücum sırasında hendek kenarına yanaşmış, geriden gelecek takviye kuvvetlerini beklerlerken, Venedikliler 3000 kadar müsellağ ve zırhlı askerın koruması altında bu kulede hazırlanmış oldukları lağımı patlattılar. Fakat yarım tedbirli olarak patlatılan bu lağımın etkisi, daha ziyade Venedikliler üzerinde görüldü. Ağır kayıplara uğradılar. Türkler de beşi sancakbeyi olmak üzere bir hayli şehit verdi. Bu mücadelenin sonunda demir kapı

¹⁶³ Kıbrıs Seferi, s. 126

¹⁶⁴ Lemsos Papazının verdiği bilgiye göre Venedikliler de ancak on günlük bir savaşa yetecek kadar cephaneye kalmıştır. Kale duvarları birçok yerlerinde yıkılmıştır. Türkler bu yıkıntılardan arabalarla bile şehir içine kolaylıkla geçebilirler. Her gedik veya engelin karşısında 12 metre genişliğinde kale hendeği içinde gizli yollar yapılmıştır. Bu gizli ve örtülü yollardan, icabında bir süvari bölüğünün at üstünde ve kale duvarı üst seviyesine kadar yükseklere çıkabilecek bir durumda olduğu hepimizce bilinmektedir. Yıkılan kale duvarlarını ve mevcut tahkimatı onaracak malzeme kalmamıştır. Bütün bir gün ateş desteğinden yorgun olarak çarpışmak, geceleri de yıkıntıları onarmak için çalışmak ve icabında çarpışmak, ertesi sabah onarılan bu yerlerin de tekrar düşman toplarıyla derhal tahrip edilmesi dolayısıyla garnizonun savunma gücü perişan olmuştur. Askerlerimiz çok yorulmuşlardır. Eğer ekselansları Hristiyan filolarının el’ân yardımı geleceğinden emin iseniz savunmayı devam ettiriniz. Fakat bu umudunuzu yitirdiniz ise, vakit geçirmeden şehri derhal Türklere teslim ediniz. Hiç olmazsa bu sayede şehri zapt edecek olan düşmanın, her tarafı yakıp yıkmak; kadın, çoluk ve çocuğu öldürmek ve tecavüz etmek suretiyle onurlarının ve her şeylerini kaybetmelerini önlemek belki mümkün olur”. Papazın bu acıklı teklifini sükunetle dinleyen Bragadin, orada hazır bulunanlara şimdiye kadar göstermiş oldukları cesaret ve sadakattan dolayı teşekkür ettikten sonra, durumu halk kitlelerine de anlatmasını ve onları teskin etmesini papazdan rica etti. Bkz. G. Hill, a.g.e. III, s. 1020 vd.

Türklerin eline geçti ise de kulenin ikinci planda bulunan duvarları Türklerin önüne bir engel olarak çıktı. Beylerbeyileri toplanarak bu engeli ortadan kaldıracak tedbirleri görüştüler. Kulenin zayıf bir tarafını ele geçirip birkaç topla, düşmanın yan ateşi yapan toplarını susturup, açılan gediklerden hücumla geçmeye karar verdiler.¹⁶⁵

Venediklilerin yanlardan geliştirdikleri ateşi engellemek üzere Türkler, istihkam hendeğinin dış duvarları üzerine yedi ağır top yerleştirdiler. Bunlardan ikisi Arsenal, ikisi Campo Santa, birisi Andruzzi ve ikisi de Santa Napa 'daki gediklerden ateş etmeye başladı. Müdafiler bu atışların nereden geldiğini önce kestiremediler. Toplardan bir kısmı da Lemsos burcunun batı kesimine yerleştirildi. Bu suretle burcun geri taraflarının da ateş altına alınmasıyla Magosa Kalesi'ne beşinci Taarruz başlatıldı.

Türk kuvvetleri, 17 Temmuz 1571 günü Lemsos çıkış geçidinin demir kapısı önüne külliyetli miktarda odun yığdı. Zift, katran, petrol ve yağ karışımından bir çeşit macun haline gelmiş bulunan yanıcı maddeleri ateşlediler. Diğer taraftan, yabancıların "teglia" dedikleri bir cins ağacı da tutuşturdular. Bu ağaç yanarken, alevden ziyade, tahammül edilmez pis bir koku ve duman yaymaktaydı. Bu yanma sonucu olarak demir kapı bir kurşun gibi eridi. Müdafiler kalın ve çift duvarla kapıyı kapatmaya çalıştırsa da, buradan çekilmek zorunda kaldılar.

19 Temmuz 1571 günü Türkler Santa Napa'da olduğu gibi Andruzzi burcunun çıkış kapısını da kırıp ele geçirdiler. Kulenin kemeri altına yerleştilerse de müdafilerin karşı taarruzu sonucu daha fazla ilerleyemediler. Yine 19 Temmuz günü Venedikliler, Türklerin lağımları nasıl yaptıkları ve ne şekilde patlattıkları hakkında bilgi edinebilmek için özellikle lağımcı bir Türk yakalamak üzere küçük kayıklarla da desteklenmiş olarak Arsenal bölgesinden bir çıkış yaptılar. Ama hareketlerinde bir başarı sağlayamadılar ve kendilerini denize çıktıkları kapıya zor attılar.¹⁶⁶

Türk kuvvetleri, 20 Temmuz 1571 günü şiddetli bir taarruza geçerek Lemsos'un ikinci kulesinin dibine yanaştılar ve bu kulenin dehlizlerine girdiler. Ele geçirilen bu dehlizlerde her çeşit silah vardı. Ayrıca hazırlanmış olan lağımlar da ele geçirildi. Türkler, Lemsos kulesine daha ziyade yanlardan olmak üzere dört noktadan

¹⁶⁵ Kıbrıs Seferi, s. 127

¹⁶⁶ G.Hill, a.g.e. III, s. 1023

lağım açtılar. Lağımın ikisini Başkomutan, ikisini de beylerbeyiler açtırdı ve ateşlediler.¹⁶⁷

Lala Mustafa Paşa Venedikliler'e teslim olmaları için 23 Temmuz 1571 tarihinde son teklifini yaparak bu yöndeki bir mektubu Bragadin'e gönderdi. Venedik komutanı, topraklarını savunacaklarını bildirerek bu teklifi reddetti. Halbuki, Magosa garnizonu artık son günlerini yaşıyordu. Yiyecek ve içecek bakımından hemen hemen hiç bir şey kalmamıştı. Esasen mevcutları bir hayli azalmış olan Venedik askerinde yara almayanların miktarı ancak 500 kadardı. Bunlar da uykusuzluktan ve yorgunluktan bitkin durumda idiler.¹⁶⁸

Türkler, 29 Temmuz 1571 pazar günü yine kalenin Arsenal ve Lemos burçları arasındaki güney kesiminde şimdiye kadar görülmemiş şiddette genel bir taarruza geçtiler. Bu Magosa'ya karşı girişilen altıncı taarruz idi. Taarruza geçmeden evvel kule ve burçların altında hazırlanmış oldukları lağımın da patlattılar. Bu patlama sonucu kale duvarlarından başka bütün savunma mevzileri de altüst oldu. Yapılan bombardımanlar ve atılan lağımardan meydana gelen toz ve duman dolayısıyla göz gözü görmez olmuştu. Her iki taraf da güç şartlar altında savaşıyordu. Cephe hattında savaşmakta olanların üçte ikisi öldü ya da yaralandı. Lemos çıkışı civarında patlatılan lağımdan ölenler arasında toplama süvarileri komutanı Peter Randacchi de vardı. Diğer taraftan Arsenal burcunda patlatılan lağım, burcun geri kalan kısmını da tamamen yıktı ve sadece iki duvarı kaldı.¹⁶⁹

30 Temmuz 1571 pazartesi günü erkenden üç lağım daha atılarak, şafakla beraber başlayan Türk taarruzu, akşam güneş batıncaya kadar devam etti. 30 Temmuz günü üst üste dokuz hücum yapıldı. Bu taarruz, bir gün evvelki taarruzdan daha şiddetli oldu. Alay bayrakları, burçlar ve kuleler üzerinde dalgalanmaya başladı. 30 Temmuz taarruzu; kara topçusundan başka, limandaki bütün kadırgalardan açılan topçu ateşiyle de desteklendi. Müdafilere göz açtırılmadı. Kale topçusu, barutu hemen hemen tükenmiş olduğu için bu atışlara cevap veremiyordu.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Kıbrıs Seferi, s. 128

¹⁶⁸ G.Hill, a.g.e., s. 1024

¹⁶⁹ Piri Mehmed, *Feth-i Cezire-i Kıbrıs*, Vrk. 60; A.C.Gazioğlu, a.g.e., s. 81 vd.

¹⁷⁰ G. Hill, a.g.e., s. 1024

ç- Magosa'nın Teslimi

31 Temmuz 1571 günü de savaşlar devam etti. Müsait bir zamanda 200 kadar seçilmiş neferden kurulu bir Türk birliği, Lemosos burcunun dibindeki yıkıntılara vararak hendeklere girdiler. Buradan da ikinci plandaki duvara vardılar. Bu duvardan gedik açarak şehre girme çarelerini araştırdılar.¹⁷¹ Bu arada şafakla beraber yine şiddetli bir taarruz başlatıldı. Bu hücumlara ellerinde gürzleri olduğu halde komutanlar da bilfiil katılarak askerleri teşvik ve teşçi ediyorlardı. O sırada Lemosos burcunda hazırlanmış olan gedikten girilerek burcun ikinci plandaki kulesinin zirvesi ele geçirildi ve buraya Türk bayrağı dikildi. Bu durumu gören Venedikliler, artık mukavemet etmenin imkansız olduğunu anladılar. Beyaz bayraklar çekerek teslim olduklarını bildirdiler.¹⁷² Artık Magosa da zapt edilmiş, Kıbrıs adası bilfiil ve bütünüyle Türk kuvvetlerinin kontrolü altına girmişti.¹⁷³ Bu suretle onbeş buçuk ay süren Kıbrıs harekatı tamamlanmış ve Ada bütünüyle feth edilmiş ise de, bu Türklere bir hayli pahalıya en az 50.000 şehide mal olmuştu. Nitekim bu miktarı bir kısım yerli kaynaklar 40.000, yabancı kaynaklar ise 80.000 olarak bildirmektedirler.

Magosa Kalesi'nin burçları üzerinde beyaz bayrakların dalgalanması üzerine Lala Mustafa Paşa taarruzu durdurdu. Her iki taraf da ateşi kestiler.¹⁷⁴ Bir vire anlaşması için görüşmelerde bulunmak üzere yetkili bir kişi gönderileceği Venediklilere bildirildi. Sonra Mustafa Kethüda görüşmelerde bulunmaya yetkili kılınp yanına Yeniçeri Ağası Yahya Kethüda da katılarak Magosa kalesine gönderildi. Türk delegasyonu kalenin kuzeydoğusunda ve kıyıda bulunan Diamante burcuna gitti. Astorre Baglione, yanında 100 çakmaklı tüfekte teçhiz edilmiş bir birlik olduğu halde, Türk temsilcilerini karşıladı.

Venediklilerin mümessili olan Kont Hercules Martinengo ve Magosa'nın ileri gelenlerinden M. Colti, rehine olarak Türk karargahına gitmek üzere da Diamante burcuna çıktılar. Lala Mustafa Paşa'nın oğlu Niğde Sancak Beyi Mehmet Bey de bir süvari birliğiyle Venedik mümessillerini karşıladı. Onları babasına takdim etti. Mustafa Paşa onlara kaftanlar giydirdi ve iyi karşıladı.

¹⁷¹ Piri Mehmed, *Feth-i Cezire-i Kıbrıs*, Vrk. 67

¹⁷² *Kıbrıs Seferi*, s. 131

¹⁷³ K K. Ru'ûs Defteri 221, s. 177

¹⁷⁴ M. Durmuşoğlu, a.g.t., s. 80

Bragadin ve Baglione tarafından kabul edilen Türk temsilcileri, Türklerin kayıtsız ve şartsız teslim tekliflerini bu iki Venedik komutanına iletiler. Buna karşılık Venedikliler de¹⁷⁵ General, subay ve erlerle bütün muhafızların serbestçe memleketlerine dönebilmeleri ve bunları götürecek olan gemilerde kendi bayraklarını açmak serbestisine sahip olmak şartlarını ileri sürdüler. Buna ek olarak da kalenin bütün topçusu, komutanlara ait üç at, hafif silahlar, Venedikli aile ve çocuklar ile eşyaları taşımak için üçü kadirga, biri büyük olmak üzere yedi nakliye gemisi ve seyahat süresince yeteri kadar yiyecek ve içeceklerle beraber emniyet içerisinde Kandiya'ya kadar gitmek istemişlerdi. Ayrıca hasta ve yaralı olan Venediklilerle beraber gitmek isteyen yerli halk ile Arnavutların da birlikte gelmelerine müsaade edilmeli ama Kıbrıs'tan ayrılmak istemeyen yerli halka, ailelerine ve mallarına dokunulmamalıydı.¹⁷⁶

Venedik teklif ve istekleri yazılı ve mühürlü olarak Lala Mustafa Paşa'ya arz edilmek üzere Türk temsilcilerine takdim edildi. Lala Mustafa Paşa büyüklük göstererek kaleden en çok beş hafif top götürülebileceğini, geriye kalanları vermesinin mümkün olamayacağını, diğer şartların ise kabule şayan olduğunu beyan ederek teklifleri bir vire anlaşması şekline sokulmak üzere geri gönderdi. Gerektiği takdirde kendilerine daha fazla geminin de tahsis edilebileceği bildirildi.¹⁷⁷ Bu arada Venedikliler Magosa kalesi kuşatılmadan evvel kentte bulunan 50 Müslüman esirin Türklere geri verilmesini de kabul etmeliydiler.¹⁷⁸

Venediklilerin Türk tekliflerini kabul etmeleriyle bir Vire anlaşması imzalandı. Buna göre: Hacca giderken Venedikliler tarafından yakalanan 50 Türk esiri iade edilecekti. Magosa'da bulunan Venediklilerle, aileleri, çocukları ve eşyaları serbestçe memleketlerine dönmek üzere Girit'e gönderilecekti. Kalede bulunan toplardan beşi

¹⁷⁵ A.C.Gazioğlu, a.g.e., s.83

¹⁷⁶ Bunların Ada'da kalmamakta bir karara varabilmeleri için kendilerine iki yıllık bir süre tanınmalıdır. Bu süre içinde adadan ayrılmak isteyenlerin, istedikleri memlekete serbestçe ve güvenle gidebilmeleri sağlanmalıdır şeklinde özetlemek mümkündür. Bkz. A. C.Gazioğlu, a.g.e., s. 83

¹⁷⁷ H. F. Alasya, a.g.e., s. 53

¹⁷⁸ F. Alasya, *Tarih'te Kıbrıs*, s.53; Lala Mustafa Paşa ve Bragadino arasında bir tartışma konusu olup Bragadino'nun öldürülmesine yol açtığı için yabancı tarihçiler, özellikle Venedik yazarlar teslim şartlarındaki bu maddeye hiç yer vermemektedirler. Halbuki Peçevi de bu konuya değinmekte ve Venediklilerin söz konusu Müslüman esirleri iade etmeye söz verdiklerini belirtmektedir. Bkz. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi I*, (nşr. B.S. Baykal), Ankara 1992, s.346

komutanların üç atı ve pek az miktarda bazı hafif silahları da beraberlerinde götürebileceklerdi. İnsan, eşya ve malzemeyi götürmek üzere bir Türk filosu tahsis edilecekti. Şehirde kalan yerli halkın mal ve canlarına dokunulmayacak, bunlar dinlerinde serbest kalacaklar, göç etmek istedikleri zaman mallarını da alarak, diledikleri memlekete serbestçe gidebileceklerdi.¹⁷⁹

d- Venediklilerin İmhası

Vire anlaşmasının imzalanmasını müteakip Türk birlikleri şehrin beş kilometre açığında ordugaha geçtiler. 2 Ağustos 1571 tarihinde Lala Mustafa Paşa şehre yiyecek ve içecek maddeleri gönderdi. Aynı gün Arap Ahmet Bey komutasında üç kadirga, yedi karamürsel ve bir küçük yük gemisinden kurulu bir Türk filosu, limanın zincirle kapalı kısmının dış tarafına geldi. Evvela kadınlarla çocuklar, bunlardan sonra da bir kısım eşyanın gemilere yüklenmesine başlandı. 3 Ağustos 1571 günü de birlikler gemilere bindiler. Bu meyanda gitmesine müsaade edilen beş topla üç binek atı da gemilere yüklendi. 4 ve 5 Ağustos 1571 günleri de gemilere binme ve yükleme işleri devam etti. Son olarak da Arnavutlar ve yerli halktan gitmek isteyenler ve aileleri ile bir kısım Venediklilerin binmesiyle gemiler tamamıyla doldu.¹⁸⁰ Bunun üzerine Bragadin, şehrin anahtarını bizzat teslim etmek ve Lala Mustafa Paşa'ya teşekkür ve veda ziyaretinde bulunmak amacıyla Martinengo'yu Türk karargahına gönderdi.¹⁸¹ Paşa tarafından kabul edilen Martinengo, askerî geri kalan kısmını bindirmek üzere üç gemi daha tahsis edilmesini ve Bragadin'in de veda ziyaretinde bulunmak istediğini arz etti. Bu suretle Venediklileri nakledecek Türk filosunun gemi mevcudu 14'e yükselmiş oluyordu.¹⁸²

Bragadin, 5 Ağustos 1571 günü gece saat 21'de Türk ordusunun muzaffer başkomutanı Lala Mustafa Paşa'nın otağına gitmek üzere kaleyi terketti. Yanında Astorre Baglione, Louis Martinengo, Antony Kirini (Jean Antonie Quirini) ve diğer yüksek rütbeli subaylarla 50 kadar muhafız asker ve 300 kişilik Venedikli, Rum ve Arnavut tan kurulu bir bölük de kendilerine eşlik ediyordu.¹⁸³ Gelenler Mustafa Paşa

¹⁷⁹ Kıbrıs Seferi, s.132 vd

¹⁸⁰ G.Hill, a.g.e., s.1028

¹⁸¹ Hammer, a.g.e. IV, s. 23

¹⁸² H.F.Alasya, Tarihte Kıbrıs, s.53

¹⁸³ G.Hill, a.g.e.III, s.1029

tarafından büyük bir nezaket ve hatta samimiyetle kabul edildiler. Lala Mustafa Paşa kendilerinin hatırlarını sordu. Bir süre sohbet ettikten sonra, “ Venediklileri Girit’e nakledecek olan Türk filosunun orada alıkonulmaları ihtimali olduğu gibi, denizde donanmanız var, dönüş esnasında bir taarruza da uğramaları pek ala mümkündür” diyerek Venedikli komutanlardan birisinin, bu ihtimallere karşı rehin olarak bırakılmasını istedi.¹⁸⁴ Bragadin, bu istek karşısında teslim (vire) şartları içinde böyle bir maddenin mevcut olmadığını ve rehin olarak da yanında bir kimse bulunmadığını beyan etti. Lala Mustafa Paşa da Kirini’yi göstererek onun kalmasını istedi. Bunun üzerine Bragadin: “Bir bey değil, bir köpek bile alıkoyamazsın” diye çok çirkin ve çirkin olduğu kadar da küstahça bir cevap verdi. Bragadin’in bu cevabına fena halde sinirlenen Paşa, bu defa 50 Müslüman esirin teslimini istedi.¹⁸⁵ Vire şartları gereğince bunların geri verilmeleri gerekiyordu. Fakat, esirlerin hepsi şehid edilmişlerdi. Bu anlaşmanın bozulması anlamına geliyordu.

Lala Mustafa Paşa, elli Türk esirine karşılık Venedikli komutanlardan on tanesinin katledilmesini emretti. Lala Mustafa Paşa’nın otağından dışarı çıkarılan subaylardan başta Astorre Baglione, Antony Kirini ve Louis Martinengo olmak üzere on tanesi, başları kesilmek suretiyle idam edildiler. Bragadin’in ise hemen orada kulakları kesilerek hapse gönderildi. Daha sonra da idam edildi.¹⁸⁶ Gemilere bindirilmiş olan kadın, çocuk ve askerlerle bütün silahlar ve eşyalar boşaltıldı. Kadın ve çocuklar adada iskan edildiler. Venedik kuvvetlerine mensup bulunan 4000 asker, esir kabul edilerek forsa olarak kullanılmak üzere Türk donanmasına verildi.

Lala Mustafa Paşa, 9 Ağustos 1571 perşembe günü muhteşem bir törenle Magosa şehir ve kalesine girdi.¹⁸⁷ Evvelce Latin katedrali olarak kullanılan Ayasofya katedralinin camii olarak düzenlenmesi için minber ve mihrap yapılmasını emredip, 17 Ağustos 1571 cuma günü yine merasimle şehre girerek bu camide cuma namazını kıldı. Lefkoşa’nın fethiyle Kıbrıs’ta başlayan idarî teşkilatlanma Magosa’nın sancak

¹⁸⁴ Hammer, a.g.e. IV, s.24

¹⁸⁵ Paşa’nın esirleri istemesi üzerine Bragadin “Onların hepsi benim değildi. Her biri beylerden birisinin yanında bulunuyordu. Vire gecesi onları katletmişler” cevabını verdi. Paşa bu sefer Bragadin’e şu suali sordu: “Ya seninkini neyledin”. Bragadin şaşırıp, bocaladı, nihayet verdiği cevap akıbetini tayin edecek şekilde oldu: “Onlar öldürünce ben de katlettim”. Bunun üzerine Lala Mustafa Paşa: “O halde vireyi sen bozmuşsun” diyerek elli Türk esirinin diyetini istemişti. Bkz. G. Hill, a.g.e. III, s. 1029; M. Durmuşoğlu, a.g.t.,s. 81; Y.Ziya, a.g.t., s. 63

¹⁸⁶ A. La Martin, a.g.e. I, s. 507; Kâtip Çelebi, a.g.e. I, s.139

adanın da eyalet statüsüne getirilmesi tamamlanmıştır. Lala Mustafa Paşa, adanın idarî işlerini düzenledikten sonra 15 Eylül 1571 cumartesi günü Kıbrıs'tan ayrıldı, İstanbul'da "Kıbrıs Fatihi" unvanıyla ve büyük bir törenle karşılandı.¹⁸⁸

G. İNEBAHTI MAĞLUBİYETİ ve BARIŞIN YENİDEN TESİSİ

Kıbrıs'ın önemli kalelerinden Lefkoşa ve Magosa'nın Türkler tarafından fethedilmesi ve Kıbrıs'ın hemen hemen tamamıyla Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına girmesi Venedik başta olmak üzere bütün Avrupa'da büyük şaşkınlık ile heyecan yaratmıştı. Ama Papa V. Pius de bir yıl önce teşebbüs ettiği kutsal ittifakı gerçekleştirmeyi başarmış ve Doğu Akdeniz'de genel bir saldırı için hazırlıkları tamamlamaya koyulmuştu.¹⁸⁹ Bu arada Kutsal ittifak dolayısıyla Venedik ve Papalığa göz dağı vermek maksadıyla Adriyatik kıyılarına açılan¹⁹⁰ ve bu kıyılarda önemli bazı kaleleri zapt eden Türk donanması Venedik'te yeniden büyük bir panik yaratmış, onları bir takım askerî tedbirler almaya sevk etmişti. Ama sefer mevsiminin geçmesi sebebiyle Türk donanması, Adriyatik kıyılarında kuzeye doğru ilerleyişini durdurarak geri dönmek mecburiyetinde kalmış ve İnebahtı'ya çekilmesi uygun bulunmuştu.¹⁹¹ Ne yazık ki, burada 7 Ekim 1571'de kutsal ittifak donanmasının

¹⁸⁷ M.Durmuşoğlu, a.g.t.,s. 81

¹⁸⁸ Kıbrıs Seferi, s. 135

¹⁸⁹ Bu faaliyetler Osmanlı Devleti tarafından yakından takip edilmiş olup gerekli tertibatın alınması için gerekenlere emirler gönderilmişti. Nitekim müttefik donanmasını muhtemel bir saldırısına meydan vermemek maksadıyla donanmanın teyakkuzda bulunması ve mümkün mertebe Rodos-Meis adası etrafında bulunmasını kararlaştırmıştı. Bu sebeple Magosa'daki Türk donanmasının komutanı Müezzinzâde Ali Paşa'nın yeteri kadar gemi ve mühimmatı orada bırakarak diğer gemilerle birlikte Vezir Pertev Paşa komutasındaki diğer donanmaya iltihakı emredilmişti. [Bkz. BOA.MD. 10, s. 19, hüküm 27] O da yirmi parça gemiyi Kıbrıs'ta bıraktıktan sonra 250 parçalık donanmayla Rodos havalisinde bulunan Pertev Paşa emrine katılmış idi. Aynı tarihlerde amiral Don Juan komutasındaki müttefik donanmasının bir kısmı Girit adasındaki Suda körfezinde, diğer bir kısmı da Korfa adası açıklarında bulunuyordu. Bkz. BOA. MD. 10, s. 10, hüküm 13

¹⁹⁰ Bu arada Uluç Ali Paşa ise 62 kadirga ile Dubrovnik limanına ulaşmıştı. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e. III/1, s.17.

¹⁹¹ Peçevi İbrahim Efendi, a.g.e., I, s.350.

taarruzuna uğradı¹⁹² ve büyük bir mağlubiyet aldı. Ancak savaşta sağ cenah kumandanı bulunan Cezayir-i Garb beylerbeyi Uluç Ali Paşa kendi cephesinde müttefiklere zayıf verdimiş, donanmasını salimen kurtarmıştı. Ali Paşa bu başarısından dolayı Kaputan-ı deryalıkla taltif ve Uluç adı Kılıç'a tebdil edilerek ödüllendirilmiştir.¹⁹³ İnebahtı galibiyeti, Avrupalılara Kıbrıs'ın kaybını unutturmuş büyük bir heyecan uyandırmıştır.

Venedikliler müttefikleriyle birleşerek İnebahtı'da bir deniz savaşı ve zaferi kazanmış olmalarına ve Türk donanması hemen hemen yok olmasına rağmen, başta Sokullu Mehmed Paşa olmak üzere Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'nın ve bütün memleketin büyük gayret ve himmetleri sonucu çok kısa bir zamanda 250 kadırgalık yeni bir donanma meydana getirilmişti. Bu yenilgiden yedi ay gibi kısa bir süre sonra donanmanın yeniden denize açılması karşısında, İnebahtı zaferinin sarhoşluğu sonucu Türk haşmet ve satvetini kırmak hayaline kapılmış olan müttefikler, bunun mümkün olamayacağını çok kısa bir zamanda anlamışlardı. Bu sarhoşluktan ilk uyanan Venedikliler de Osmanlı Devleti ile anlaşmak zorunluluğunu duymuşlardı.¹⁹⁴

Türklerden Bosna Beylerbeyi Ferhat Paşa'nın başkanlığında nişancı Feridun Bey, Bab-ı Ali Tercümanı Oram Bey ve Sokullu'nun doktoru Rabbi Salamon; Venedikliler tarafından da İstanbul'daki temsilcileri Marko Tenono Barbarom ve

¹⁹² Kutsal ittifak donanması ise Venedik-Papa-İspanyol donanmalarından başka Napoli, Sicilya, Savua ve Malta filolarıyla güçlenmiş ve 23 Ağustos 1571'de Messina'da toplanarak Türk donanmasına saldırıya hazır hale gelmişti. Nitekim 15 Eylül 1571 tarihinde Messina'dan hareket ederek Türk donanmasının yerini bulmak maksadıyla kuzeye doğru ilerleyerek Korfu adasına gelmişti. Daha önce Zanta adasına gönderdiği iki geminin getirdiği haberlerden Türk donanmasının İnebahtı (Lepanto)'da bulunduğunu öğrenen Don Juan, İstanbul'a dönmek üzere olan Osmanlı donanmasına Patras boğazından çıkarken saldırıyı planlamıştı. Müttefik donanmasının Kefelonya adasına geldiği 5 Ekim 1571'de Pertev Paşa'nın kumandasında toplanan harp meclisinde, özellikle Kaptan-ı Derya Müezzinzâde Ali Paşa ile Uluç Ali Paşa arasında beliren görüş ayrılığı uzun tartışmalara sebep oldu. Uluç Ali Paşa, donanmanın personel ve mühimmat noksanlığı, altı aydır denizlerde olduğu, yeniçeri ve sipahilerin bir kısmının terhis edildiği ve düşman donanmasının boğazdan içeri girip, Türk donanmasına saldırması olasılığı bulunmadığı görüşlerini belirtip tedbirsizlik edip İnebahtı'dan dışarı çıkıldığı takdirde büyük bir tehlike içine gireceği uyarısında bulundu. Uluç Ali Paşa'nın tavsiyesi, kışı orada, İnebahtı'da geçirmek ve ondan sonra denize açılıp düşman filolarının bir araya gelmesine fırsat vermeden onları ayrı ayrı yenilgiye uğratmak şeklindeydi. Pertev Paşa ile Ağrıboz ve İskenderiye Beyleri de Uluç Ali Paşa'nın görüşünü paylaştıkları halde Kaptan-ı Derya Müezzinzâde Ali Paşa bir türlü fikrini değiştirmede ve düşman donanmasıyla savaşa girmeye karar verdi. Bkz. İ.H. Uzunçarşılı, a.g.m.III, s.261; S. Soncek, "İnebahtı Savaşı (1571) Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 4-5, (Ağustos 1973-1974), s.35-48; M.C. Baysun, "Lepanto", İ.A.VII, s.42

¹⁹³ BOA. MD. 14, s.319, hüküm 454 (28 Ekim 1571)

¹⁹⁴ İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e.III/1, s.24-25

fevkâlade temsilci Mocenigo, hükümetleri adına barış görüşmelerine İstanbul'da başladılar. Üç ay süren barış görüşmelerinden sonra 7 Mart 1573 tarihinde bir antlaşmaya varıldı. 18 Mart 1573 Çarşamba günü de 7 maddelik bir barış antlaşması imzalandı.¹⁹⁵ Bu anlaşmaya göre:

1-Venedik Cumhuriyeti, Kıbrıs seferi için harp tazminatı olarak Osmanlı Devleti hazinesine üç senede 300.000 altın filorin ödeyecek. Bu paranın ödenmesi hususunda eski antlaşmalardaki usullere riayet olunacak

2-Kıbrıs seferi sırasında Venedikliler tarafından işgal edilmiş olan Dalmaçya'daki Sopoto kalesi, bütün topları tam olarak Türklere iade edilecek. Buralarda buluna reayadan, isteyenler yerlerinde kalacak, istemeyenler bütün aile efradı ve eşyalarıyla diledikleri yerlere gitmekte serbest olacaklardır.

3-Zaklisa (Zanta) adası için Venediklilerin savaşa kadar ödemekte oldukları yıllık 500 filorin vergi 1.000 filorin fazlasıyla 1.500 filorin olarak ödenecek.

4-Kanunî devrinden beri Venediklilere tanınan haklar, II. Selim devrinde de devam edecek

5-Kıbrıs adası fiilen ve hukuken Türklere geçtiği cihetle, eskiden Venedikliler tarafından Türklere ödenmekte olan yıllık 8.000 altın filorin, bundan böyle ödenmeyecek

6-Arnavutluk ve Bosna vilayetlerinde bulunan kaleler ve hudut üzerinde bulunan yerler ve köyler (ki, bir kısmı halen Türklerin elinde, bir kısmı da Venedikliklerde bulunmaktadır) savaştan evvelki antlaşmaya göre geri verilecek.

7-Savaş sırasında müsadere edilmiş bulunan tüccar malları ve gemileri karşılıklı olarak iade olunacak, kaybolmuş eşya için taraflar ödeme yapacaklar idi.

Sonuç itibarıyla Osmanlı Devleti karada ve denizde Kanuni devrinde olduğu gibi bütün satvet ve ihtişamıyla yükselme devrinin hakimiyetini sürdürmeye, fiilen ve hukuken Kıbrıs adasını topraklarına katmaya muvaffak olmuştu.

¹⁹⁵ BOA. MD. 21, s. 165, hüküm 404; Reşat Ekrem, Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, İstanbul 1934, s. 47; H. Metin, Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış, Lefkoşa 1959, s. 134 vd.; İ. H.Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II, İstanbul 1948, s. 414

II BÖLÜM

(İDARÎ TEŞKİLÂTLANMA)

A- OSMANLI İDARÎ SİSTEMİ İÇERİSİNDE EYÂLET

Türk idare sisteminde ülkeyi, coğrafi durumu, ekonomik ilişkileri, toplum yapısı ve siyasî konumu bakımından çeşitli idarî kademelere ayırmak hizmeti en iyi şekilde gerçekleştirmenin bir yolu olarak görülmüştür.¹ Devlet geleneğimizdeki bu anlayış Osmanlıda da etkili olmuş ve bu devlet hakimiyeti altına aldığı yerlerde, mutlak bir merkeziyetçilik fikrinden uzak, zapt veya feth edilen bölgelerin hususiyetlerine göre çeşitli idarî birimler tesis etmiştir. Bu idarî sistemde en belirgin birimi eyâletler oluşturmaktadır.² Öyle ki, Osmanlının taşra idaresi, aşağıdan yukarıya köy, nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyâlet şeklinde teşkilâtlanmıştı. Kendisine bağlı köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesiyle kazalar meydana gelmişti. Onların birleşmesiyle sancaklar ve sancakların birleşmesinden de eyâletler oluşmuştur. Ancak, devletin ilk zamanlarında eyâlet, vilâyet, livâ ve kaza tabirleri birbirlerine yakın ve bazen de birbirinin yerine kullanılmışlardır.³

Osmanlı idarî sisteminin temel birimi olan sancaklardan müteşekkil eyâletlerin başında beylerbeyi bulunurdu.⁴ Beylerbeyilik müessesesi Anadolu Selçuklularında da mevcut olup, XIV. asır ortalarından itibaren Osmanlılar tarafından da benimsenmiş⁵ ve beylerbeyi, taşra kuvvetlerinin kumandanı ve sancakbeylerinin amiri konumunda bulunmuştur. Dolayısıyla beylerbeyinin başlangıçta belli bir bölge

¹ Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1878-1885)*, Ankara 1986, s. 7

² Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı (H. 1041/1631-32 Tarihli Bir İdarî Taksimat Defteri)", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara 1963, s. 201: Osmanlı Devleti'ni topraklarının eyâletlere ayrılmasında güdülen amaç, bunların iktisadî yönden kendi kendine yetmesi, merkezin yükünün hafifletilmesidir. Bkz. Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, s. 19.

³ Bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s. 73; Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı" (nşr. Mustafa Öztürk), *Belleten*, CLIV/211, (Aralık 1990), s. 211

⁴ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s. 29.

⁵ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I - Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988, s. 30.

ile doğrudan doğruya ilişkisi yoktu.⁶ Ancak XV. asır ortalarından itibaren ülkenin genişlemesiyle beraber beylerbeyi, kendisine tevcih edilen bölgenin bütün işlerinde padişahın temsilcisi durumuna gelmiştir.⁷

Osmanlı eyâlet sistemi, toprak düzenine göre belirlenmiş olup, toprakların salyaneli ve salyanesiz oluşlarına göre değişir. Daha çok merkeze uzak olan vilâyetler salyaneli vilâyetler olarak teşkilâtlandırılmıştır. Bu vilâyetlere merkezden vali atanır, ve bunlar maaşlarını merkezden alıp gelirlere müdahale etmezlerdi.⁸ Bu eyâletlerin arazisi mirî arazi değildir ve has adı altında beylerbeyine toprak tahsis edilmez. Tımar ve mirî mukataalar yoktur.⁹ Hukukî bir hakimiyetin sözkonusu

⁶ Metin Kunt, a.g.e., s. 26-27; Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1981, s. 190 vd.; M. Ali Ünal, a.g.e., s. 29; I. Murad zamanında (1362-1389), Lala Şahin Paşa'nın beylerbeyi olarak atanmasıyla Rumeli Beylerbeyliği kurulmuştur. Yıldırım Bayezid (1389-1402), 1393'de Rumeli'ye geçince, Anadolu'da kuvvetli bir kumandanın bulunması icab ettiğinden, o sırada Rumeli Beylerbeyisi Timurtaş Paşa, Beylerbeyi olarak Anadolu'ya memur edilmiş ve böylece Anadolu Beylerbeyliği de kurulmuş oldu. Böylece, beylerbeyilik ikiye ayrılmış oldu. [Bkz. Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, İstanbul 1990, s. 49] I. Bayezid merkezi Amasya olan ve aynı zamanda şehzadelerin oturma yeri olan Rum Vilâyetini (Rumiye-i Suğra) üçüncü bir beylerbeyilik olarak ihdas etti⁶. Bu beylerbeyilikler içerisinde Rumeli Beylerbeyliği daha üstündü. Rumeli Beylerbeyi, birinci Beylerbeyi olup, divan ve törenlerde de protokol bakımından diğerlerini geçiyordu. Karaman Beyliği'nin 1468'de fethedilip beylerbeyilik haline getirilmesiyle sayı dörd'e çıktı. [Bkz. Süleyman Oğuz, a.g.e., s. 9] II. Selim'in Kefe sancağında, 1568'de tertiplenen "Don" kanalı projesinin gerçekleştirilmesine yönelik sefer sırasında beylerbeyilik yaptığını görüyoruz. Akabinde Kıbrıs Beylerbeyliği kurulmuş ve Alaiye, Tarsus, İçel, Sis ve Trablusşam kendisine bağlanmıştır. [Bkz. Yücel Özkaya, a.g.e., s. 19] Osmanlı Devleti 1578-1590 harbi sırasında fethettiği yerlerde, stratejik önemi haiz noktaları korumak amacı ile yeni beylerbeylikler kurmuştur. Sohum, Çıldır, Tiflis, Lori, Tomanis, Gori, Şirvan, Tebriz, Meraga, Revan, Gence, Mihriban, Pelengan, Nihavend beylerbeylikleri bu gaye ile kurulmuşlardır. [Bkz. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, İstanbul 1962, s. 63] XVI. Asrın ikinci yarısındaki İran münasebetleri (1577-1589) hasebiyle, Kafkasya ve Doğu hudutlarında alınan Tomates, Küri ve Küttayis'in siyaset icabı beylerbeylik statüsüne konulduğunu söyleyen İ. Hakkı Uzunçarşılı, bunların, 1592'de Çıldır Beylerbeyliğine bağlandığını söyler [Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III/11*, Ankara 1988, s. 290] Bosna uç beyliğinin 1590 yılında beylerbeyilik haline getirilmesinden sonra, sırasıyla Dulkadiye (Maraş), Haleb, Şam ve Mısır da beylerbeyilik haline getirildi. Keza Bağdad, Van, Erzurum, Şehrizar, Budin ve Temeşvar da beylerbeyilik olarak ihdas edildi.

⁷ Beylerbeyilik Divanı'nda, askerî zümrenin meselelerini halletmek, bölgedeki asayiş sağlamaya, tımarlı sipahilerin beratını yenilemek veya yenisini atamak, terakkileri ve muayyen bir miktara kadar tevcih muamelelerini yürütmek beylerbeyinin vazifeleri arasındaydı. [Bkz. M. Ali Ünal, a.g.e., s. 29]; Osmanlı padişahları beylerbeyliklerinin idaresinde, beylerbeyinin yanında bir de kadı görevlendirmiştir. Bu iki otoriteden birisi sınıftan gelirken, diğeri ise ulemâ'dan gelmiş olup, padişahın hukukî otoritesini temsil ederdi. Kadı, kararlarında ve kanun ile şariat hükümlerinin uygulanmasında, Bey'den bağımsız olup, emirleri doğrudan merkezden alır. Bkz. Halil İnalcık, *The Ottoman Empire (classical Age)*, London 1973, s. 104.

⁸ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Mirî Rejiminin Misak-ı Milli İle Münasebetleri", *Beşinci Askerî Tarih Semineri I (23-25 Ekim)*, İstanbul 1995, s. 187.

⁹ Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi I*, İstanbul 1990, s. 253.

olduğu bu vilâyetler; Mısır, Bağdat, Basra, Habeş, Lahsa, Cezayir-i Garb, Trablus ve Tunus 'dur.¹⁰

Salyaneli eyâletlerin dışında mali özerkliğe sahip, hukuken merkeze bağlı olan mümtaz eyâletler (eyâlet-i mümtaze) de vardır ki bunlar da; Kırım Hanlığı, Eflak-Boğdan Voyvodalıkları, Erdel Krallığı, Dobrovnik Cumhuriyeti, Dadyan, Güril ve Açıkbaş meliklikleri. Bunlar devlete maktu bir vergi ve bazıları sefer zamanında asker vererek dahili işlerinde serbest bulunurlardı.¹¹

Salyanesiz eyâletler ise, mirî rejimin yani devletin idarî, askerî ve iktisadî düzeninin tam anlamıyla uygulandığı eyâletlerdir. Toprağın rakabesi devlete ait olup, tasarruf hakkı ve elde edilen gelirler, beylerbeyine has adı altında dirlik olarak tahsis edilir. Ahmet Akgündüz, bu eyâletlerin sayısını yirmidört olarak verir.¹² Mirî rejimin uygulandığı eyâletlerin esasını Tımar sistemi teşkil etmektedir. Tımar tasarruf edenler mutlaka bir görev ile yükümlü kılınmışlardır.¹³ Bugün Mirî toprak rejiminin uygulandığı eyâletlerin Osmanlı güvenlik bölgeleri ile alakalı olduğu, devletin güvenlik sınırının bu sistemin uygulandığı eyâletlerden içerilere doğru başladığı ve bunun da Misak-ı Millî ile alakalı olduğu iddia edilmektedir.¹⁴

Eyâletlerin ve onların bölündüğü Sancakların sayısı umumiyetle sınırların genişlemesine paralel olarak artmıştır. Ancak, bazen iltihaklar hasebiyle de azalma olmuştur. J.V. Hammer, devletin sınırlarının en geniş olduğu 1595'te sekizi Avrupa'da, dördü Afrika'da ve yirmisekizi Asya'da olmak üzere kırk eyâletin mevcudiyetinden bahsetmektedir.¹⁵ Şerafettin Turan ise Ayn-i Ali Efendi'nin 1609 yılında eyâletlerin sayısını yirmiüçü Has ve dokuzu Saliyane olmak üzere toplam otuziki olarak gösterdiğini, ancak bunların kesin rakamlar olmadığını beyan etmekte ve Hammer'in Kıbrıs'ı iki defa yazdığından bahisle Mekke gibi Şeriflikleri de Vilâyet meyanında saydığını, 1609 tarihinde Şirvan ve Gürcistan'ın tekrar elden

¹⁰ M. Öztürk, a.g.m., s. 187.

¹¹ Hazerfen Hüseyin Efendi, *Telhüsi'l-Beyanfi Kavanin-i Al-i Osman* (Aslı Bibliotheque Nationale de Paris Ancien Fonds Turcs no: 40'taki nüshanın İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kütüphanesi 2220 no'da kayıtlı sureti), Vrk. 56/a

¹² A. Akgündüz, a.g.e.I, s. 253.

¹³ Tımar için bkz. Nicoara Beldicanu; *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar*, (nşr. M.Ali Kılıçbay), Ankara 1985; Halil Bayrakçı, *Osmanlı Toprak Sistemi (mirî Hukuk)*, İstanbul 1990; Zeki Arıkan, "Hamit Sancağındaki Tımar Düzenine Toplu Bakış", *IX. Türk Tarih Kongresi II*, Ankara 1988.

¹⁴ Bkz. M. Öztürk, a.g.m., s. 186 vd.

¹⁵ J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi VII*, İstanbul 1990, s. 193

çıktığını ise dikkate almadığını eklemektedir.¹⁶ Eyâlet sayıları hakkında bilgi veren Metin Kunt ise, 1568-74 arası Osmanlı İdarî Düzeni listesinde eyâlet sayısını 24 olarak vermektedir.¹⁷ Bu sayı 1578-88 yıllarında ise 42'ye çıkmıştır.¹⁸

B- KIBRIS EYÂLETİ'NİN TEŞKİLİ

Lefkoşa Kalesi'nin 9 Eylül 1570 tarihinde düşmesinden hemen sonra Ada'da Osmanlı idarî teşkilâtı kurulmaya başlandı¹⁹ ve Kıbrıs adası bir eyâlet addedilerek Avlonya sancağı Beyi Muzaffer Paşa buraya ilk beylerbeyi olarak tayin edildi.²⁰ Bu Paşa, Lala Mustafa Paşa'nın maiyetinde bulunan sancakbeylerinden biri olup, her ne kadar Selaniki tarihinde, Lala Mustafa Paşa'nın maiyetinde Bağdat'tan mazul bir Muzaffer Paşa'nın bulunduğu bahis var ise de, Kıbrıs beylerbeyliğine atanan Muzaffer Paşa farklı olup Avlonya Sancak beyi idi.²¹

Kıbrıs'ın fethi tedricen gerçekleştiği gibi idari teşkilâtı da peyder pey kurulmuştur. Nitekim Lefkoşa'nın fethinden sonra Vezir Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde; "... Kıbrıs'ta Defter Kethüdası olan Peykari-oğlu Hasan ve Baf gönüllüleri Ağası Muhammed ve Kıbrıs Defter Emmini olan Mustafa'ya sancak ve kethüdalık ve ağalık tevcih olunup ve altı bin tımarı olan Muhammed'e zeamet ile defter emaneti olmak üzere bazı şürekayla üç yüz on bin sikke floriye kabul-ü iltizam eyledikleri ..." belirtilmekte ve devamla Kıbrıs'a ilk tevcihler bildirilmekteydi.²²

¹⁶ XVII. asır ortalarında Dergah-ı Ali Çavuşlarından Sofya'lı Ali Çavuş'un 1653 tarihli risalesini de önemli bir menba olarak gösteren Şerafettin Turan, bu risalede Eğri ve Kaniye gibi iki yeni eyâletin geçtiğini ve eyâlet sayısının 34'e çıktığını kaydetmektedir. Bunlardan 25'i Saliyane ile idare edilen Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa, Cezayir-i Garb, Trablusgarb ve Tunus eyâletlerinin durumunda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bkz.Ş.Turan, a.g.m., s. 201.

¹⁷ Metin Kunt, *Sancaktan Eyâlete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerasıve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 133-149.

¹⁸ M. Kunt, a.g.e., s. 150-181.

¹⁹ Halil Sahillioğlu; "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi" *Belgeler IV/7-8*, Ankara 1969, s. 7.

²⁰ *Kıbrıs Seferi (1570-1571)*, (nşr. Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı), Ankara 1971, s. 154.

²¹ Kamil Kepeci, *Rus Defteri* 221, s. 35; Halil İnalcık, Lefkoşe'nin (Nikosa) zabtı ile beraber hemen bir beylerbeyi (Muzaffer Paşa) ve bir kadı (Ekmel Efendi) 'nin atandığını ve bu kadıya bağlı on halk kadısının da ayrıca, atandığını kaydetmektedir. [Bkz. H. İnalcık, *The Ottoman Empire Conquest Organization and Economy*, London 1978, s.192 vd] Ayrıca, 14 no'lu mühimme defterinin s. 368 ve 521.hükmünde, vezir Mustafa Paşa'ya gönderilen fermanda; " Kıbrıs'ta Lefkoşe kalesi zabtolunduğu ve Kıbrıs Beylerbeyliği Avlonya Sancakbeyi Muzaffer'e ..." verildiğine dair hüküm vardır.

²² 12 no'lu mühimme defterinin, 329/519; 12 No'lu mühimme defterinin 331/522 ve 19 Muharrem 979 tarihli hükümde Vezir Mustafa Paşa'ya hitaben; Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'a yaptığı tevcihler ile zahire ve mühimmat durumu hakkında gönderdiği bilgilerin sütte-i saadete ulaştığı, kalenin fethi için her türlü gayretin gösterilmesi, ayrıca Defter Kethüdası Peykarioğlu Hasan'ın kendi istekleriyle Karaman'dan Kıbrıs'a geçirmeyi taahhüd ettiği iki bin adamdan ne kadarını geçirdiğinin bildirilmesi, henüz geçirmemiş ise taahhüdünün yerine getirilmesi bildirilmektedir.

Toroslar'ın uzantısının bir parçası olan ve ancak 9280 km²'lik bir alana malik bulunan Kıbrıs bir beylerbeylik olacak derecede geniş değildi ve bu adanın da merkeze bağlanması gerekiyordu. Bu yüzden, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyâleti'nin Gelibolu'ya bağlanmasında olduğu gibi, Kıbrıs beylerbeyliği de ilk başta Merkez'e bağlanmıştır.²³ Zamanın önemi dolayısıyla eyâlet yapılmışsa da, bunun güçlendirilmesi, kendi kendine yeter hale gelmesi için de Anadolu'da bazı sancaklar bağlanmıştır.²⁴

Kıbrıs Eyâleti'ndeki sancaklara yapılan ilk tevcihler; 9 Eylül 1570 tarihinde hassa reislerinden Receb'in 200.000 akçe ile Baf Sancağına ve 15 Eylül 1570 tarihinde yine hassa reislerinden Kaid Mustafa'nın Girne sancağına atanmasıyla olmuştur.²⁵ Lefkoşa ise merkez sancağı olarak Muzaffer Paşa'nın idaresinde idi. Görüldüğü gibi Lefkoşa Sancağı ve diğer iki sancak beyi aynı zamanda birer kaptan idiler.

1 Ağustos 1571 tarihinde Magosa zapt edilip Kıbrıs adası tamamıyla Osmanlı topraklarına fiilen katıldıktan sonra, Kıbrıs Beylerbeyliği'ne Sinan Paşa ve Magosa Sancakbeyliğine de Hamza Bey tayin edilmişlerdir.²⁶ Ayrıca Kıbrıs Beylerbeyliği'nin kendi kendine yeter duruma gelmesi ve Ada'nın savunmasında tımarlı sipahilerden istifade edebilmek için, Anadolu Beylerbeyliği'nden Alaiye²⁷, Karaman Beylerbeyliği'nden İç-il,²⁸ Dulkadir Beylerbeyliği'nden ise Sis²⁹ ve Halep Beylerbeyliği'nden de Tarsus³⁰ sancakları Kıbrıs'a bağlandı.³¹ Şam Beylerbeyliği'nden Trablusşam Sancağı Kıbrıs Beylerbeyliği'ne bağlanmışsa da tahsilatın güç olması hasebiyle Şam Beylerbeyliği'nin teklifi ile 1573 tarihinde tekrar

²³ Şinasi Altundağ; Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa bir Araştırma", DTCFD, V/2, (Mart-Nisan 1947), s. 194.

²⁴ Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuat I-II, (nşr. N. Çağatay), Ankara 1992, s. 140.

²⁵ F. Alasya, "Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs", Tarih Semineri Dergisi, İstanbul 1937, s. 96; Girne Sancakbeyi Mustafa'ya daha sonra Trablusgarb Beylerbeyliği verilmiş ve Baf Sancakbeyliği'ne de Suğla Bey'i Receb'in atandığı 10 No'lu BOA. MD. Defteri'nin 222-338. Sayfasında kayıtlıdır.

²⁶ BOA. MD. 16, s. 18, Hüküm 33; Ayrıca Magosa beyi Hamza Bey için bkz. BOA. MD. 27, s. 386, Hüküm 924 ve BOA. MD. 43, s. 158, Hüküm 285; H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 15.

²⁷ BOA. MD. 16, s. 64, hüküm 133

²⁸ BOA. MAD. 563, s.129; BOA. MD.12, s.447, hüküm 865

²⁹ BOA. MD. 16, s. 19, hüküm 35

³⁰ Bkz. BOA. MD. 10, s. 262, hüküm 407

³¹ BOA. MD. 16, s. 64, hüküm 133

eski şekline tebdil edilecektir.³²

Kıbrıs Beylerbeyliği'ne ilhak olunan Sis, Tarsus, İç-il ve Alaiye Sancaklarının atik ve cedid, icmâl ve mufassal defterlerinin Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilmesi hakkındaki hükümde; "Hala Sis sancağı, Kıbrıs Beylerbeyliğine ilhak olunup Liva-ı mezbûrun atik-u cedid icmâl-i mufassal defterlerin Kıbrıs Beylerbeyisi emirü'l-ümmera'i'l-kirâm Sinan dâme ikbâlühûya irsâl olunmak lazım olmadığın buyurdum ki: te'hîr eylemeyüp Sis Sancağının atik-i cedîd icmâl-ü mufassal defterlerin bir kişiye koyup mühürleyüp müşarûn-ileyhe irsâl-ü isâl eylesin"³³ denilmektedir. Ancak, ilhak olunan sancakların askerlerinin gerekli titizliği göstermedikleri, hatta bazı sancakbeylerinin maiyetlerindeki askerlerin bu vazifeden kaçtıkları ve muhafaza'ya gitmedikleri de olmuştur.³⁴ Meselâ Kıbrıs'a ilhak olunan Alaiye Sancakbeyinin Ada'ya geçip hizmet etmesi için gönderilen hükümlere itibar etmemesi yüzünden sancağının elinden alınması istenmektedir.³⁵

Osmanlı eyâlet sistemi, dirlik sisteminin uygulanıp uygulanmamasına göre Has ve Salyaneli eyâletler olarak ayrılmaktadır. Osmanlı idarî teşkilâtını söz konusu eden kaynaklarda Kıbrıs'ın durumu ile ilgili bazı bilgiler de mevcuttur. Bu kaynaklarda Kıbrıs Beylerbeyliğinin Anadolu yakasındaki İçel, Tarsus, Alaiye ve Sis sancakları Has; Ada'daki Lefkoşa, Magosa, Girne ve Baf daha sonra da Tuzla sancakları salyaneli olarak gösterilmişlerdir.³⁶ Kaynakların bazıları da Kıbrıs Beylerbeyliği'ni tümüyle Has Eyâletler içerisinde belirtmektedirler.³⁷

³² BOA. MD. 21, s. 261, Hüküm 627: Kıbrıs Eyâletine yukarıda ismi geçen sancakların iltihak ettirilmesinin bir sebebi de düşman saldırılarına karşı yeterli derecede karşı çıkmak ve adanın elden çıkmasını önlemektir. Bu sancakların tımarlı askerleri adaya getirtilerek, buradaki askerlere takviyesi yapıp daha da güçlendirilmiştir. Bkz. BOA. MD. 10, s. 262, hüküm 407

³³ BOA. MD. 12, s. 413, Hüküm 811. Ayrıca birer suretleri de Haleb'e (Tarsus Sancağı için), birer sureti Karaman'a (İçel Sancağı için) ve birer sureti de Anadolu'ya (Alaiye Sancağı için) gönderilmiştir.

³⁴ BOA. MD. 21, s. 283, Hüküm 670. İçel beyine gönderilen fermana kısaca şöyle denilmektedir; Daha önce İç-il, Tarsus, Alaiye ve Sis Sancakbeylerine gönderilen emr-i Şerif ile Sancakbeylerinin zuema ve erbab-ı tımar sahipleri ile Kıbrıs'ın muhafazası için görevlendirildikleri bildirilmiştir. Fakat bunların Kıbrıs'a geçmediği ve geçenlerinde silahsız ve atsız gittikleri Kıbrıs muhafazasında olan Akşehir Beyi Hüseyin Bey'in müracaatıyla öğrenilmiştir.

³⁵ BOA. MD. 10, s. 257, Hüküm 399. Ayrıca Tarsus Sancakbeyi için bkz. BOA. MD. 10, s. 267, Hüküm 407 (Tarsus Sancakbeyinin verilen sürede Kıbrıs'a askerî ile beraber gitmeyip, ihmalkarlık etmesi sebebiyle azarlandığı fermana görülmektedir).

³⁶ Bkz. Aynî Alî Efendi, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyâlet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*, (nşr. H. Tuncer), Ankara 1964, s. 11-12

³⁷ Bkz. Hazerfen Hüseyin Efendi, a.g.e., Vrk.56/A: Bu farklılık bir kısım araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur. Örnek olmak üzere bazı araştırmacılar Kıbrıs'ı Has Eyâletler içerisinde mütalaa ederlerken [Bkz. H.Cin, A.Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi I*, İstanbul 1990, s. 253] bazıları da yarı salyaneli olarak açıklamışlardır. Bkz. S.Oğuz, a.g.e., s. 11

Kıbrıs'ın fethi ile beraber Kıbrıs'dan dört ve Anadolu'dan dört sancağın bağlanması ile ihdas edilen Kıbrıs Beylerbeyliği arazisi hâssa-i humayun'a dahil edilmiş³⁸ ve ilk dönemde tımara verilmemiştir. Ancak, 1577 senesinden sonra tımara verilmek suretiyle eski politikadan dönüşe doğru bir eğilim belirmiştir. Nitekim 10 Ekim 1577 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi ile Defterdârına gönderilen bir hükümde³⁹ "... Yeniçeriden gayrısı erbâb-ı mevâcibden Lefkoşa ve Magosa ve Baf ve Girne ve Limoson nam kal'elerin gediklülerine ve müstahfızlarına ve topçı ve cebecilerine ve 'azeblerine ber-vech-i timâr tevzi' olunursa... beytü'l-mâla ve re'âyaya enfâ' olduğın bildirmişsin. Ol bâbda her ne demiş isen mufassalan 'arz olunub ma'lûm-ı şerîfim olmuşdur. imdi senün kemâl-i istikâmet ve diyânetine hüsn-i i'timâdım olmağın zikrolunan nevâhi mukata'âtı timâra verilüb tevzi' olunmağla beytü'l-mâla ve re'âyaya nâfi' ise 'arz eylediğın üzere sen tevzi' eylemek emredüb buyurdum ki: Vardukda 'arzeyledüğın üzere zikrolunan nevâhi mukata'âtın vech ve münâsib gördüğın üzere kalâ'-i mezbûrenin gönüllülerine ve müstahfızlarına ve topçı ve cebecilerine ve 'azeblerine sülûsân üzere ber-vech-i timâr tevzi' ve tevcîh eyleyüb tezkerelerin veresin " denilerek bu hususun uygulanması hakkında bazı bilgiler verilmektedir.

Kıbrıs fethedildikten sonra klasik Osmanlı toprak hukukuna tabi tutulmamış ve Has topraklar ile salyane toprakları aynı zamanda uygulanmıştır. Ada, önceleri tamamen padişah hassı (havass-ı humayun) olarak telakki edilmiş ve bu sebeple ne beylerbeyisine, ne de defterdâr ile sair mirlivalara has tayin edilmiştir. Bunlara has yerine, Ada hazinesi gelirinden yıllık maaş (Saliyane) bağlanacaktır. Ayrıca, idarecilerin güçlük çekmemesi için de "ciraye" adı altında bir miktar zahire tayin edildiği görülür.⁴⁰

Kıbrıs Beylerbeyi Sinan Paşa'ya yılda 1.100.000 akçe tahsisat bağlanmış olup, Paşa bunun 800.000 akçesini Kıbrıs hazinesinden, 200.000 akçesi karşılığında da beylerbeyliğine bağlı bulunan Adana ve Tarsus Livalarından has tasarruf ediyordu. Geri kalan 100.000 akçe için, Kıbrıs'taki kale muhafızlarının ada dışında tasarruf

³⁸ BOA. MD.12, s. 105, hüküm 223

³⁹ BOA. MD.31. Hüküm 793.

⁴⁰ BOA. MD. 12, Hüküm 223.

ettikleri tımarlardan mahlul oldukça kendi hassına ilhak edecekti.⁴¹ Bundan anlaşıldığına göre Kıbrıs Eyaleti'nin Anadolu'da kalan Alaiye, Tarsus, İçel ve Sis sancakları mirî araziye dahil idiler. Bu dört sancaktan Kıbrıs'a getirtilen yeniçeri ve diğer askerlere tımarlar tevcih edilerek, aynı zamanda tımar sistemi de uygulanmış, dolayısıyla bu eyâlet kısmen salyaneli kısmen de mirî olarak idare edilmiştir.

Salyane olarak idare edilen Girne, Baf, Magosa ve Lefkoşa sancaklarının⁴² sancakbeylerine salyaneler verilmiştir. Girne Sancakbeyi Osman Bey'e 1594 senesi mevacibi salyanesinden 27.000 akçe verilmiştir.⁴³ Magosa Sancakbeyi Hamza Bey 240.000 akçe alıyordu. Baf Sancak beyi Receb Bey ise, bu sancağın kapudanlığı ile birlikte 200.000 akçe salyane tasarruf ediyordu. Mirlivalığı zamanına ait 95.698 akçe alacak hakkı (salyane bakiyyesi) kendisine ödenmiştir.⁴⁴ Tuzla Sancakbeyinin salyanesi ile alakalı hükümlerde, senede hazine malından altı yük akçe salyaneye mutasarrıf olduğu, tayin olunan altı yük salyanenin, Kıbrıs muhafazasında bulunduğu müddetçe hazineden her sene alacağı bildirilmektedir.⁴⁵

Kıbrıs Eyâleti içerisinde yer alan sancaklar: *Alaiye, İçel, Tarsus, Sis, Lefkoşa, Girne, Magosa, Baf, Tuzla* ve *Hırsofu* olmak üzere on adettir.⁴⁶ Buna rağmen 1571'den 1640'a kadar Kıbrıs Eyâleti bir beylerbeyi ve üç sancakbeyi tarafından idare ediliyordu. Ancak, bunların yıllıkları bir hayli bir yekûn tutardı. Ada'da başgösteren kıtlık hasebiyle, halk adadan göç etmeye başlamış ve bu suretle nüfus azalmaya başlamıştı. Bu vaziyet merkezin dikkatini çekmiş ve gönderdiği tahrir müfettişi (emini) vasıtasıyla nüfusun tespitini istemiştir. Yapılan tahrirde nüfusun çok azaldığını ve buna binaen memleketin idaresi için beylerbeyi ve

⁴¹ BOA. MD. 18, Hüküm 156; H.Sahillioğlu, a.g.m., s. 15.

⁴² H.Ayni Ali Efendi, a.g.e., s. 11.

⁴³ KŞS. Defter I, s. 170

⁴⁴ H.Sahillioğlu, a.g.m., s. 15. Ayrıca, Girne, Baf, Magosa ve Lefkoşa Sancaklarının Salyane ile yönetildikleri hakkında bkz. BOA. MD. 18, s. 89, Hüküm 195; Ö. L. Barkan, "Tımar", *Türkiye'de Toprak Meselesi I*, İstanbul 1980, s. 814.

⁴⁵ BOA. MAD. 2737. s. 103; KŞS. Defter IV, s. 27

⁴⁶ Metin Kunt, Kıbrıs sancakları içine aldığı Hırsofu ve Aynaros'un tayin kaydına rastlamadığını ifade eder. [Bkz. M. Kunt, a.g.e., s. 190] Ayrıca, 1578-88 yıllarında Osmanlı idarî düzenini verdiği listede, Baf, İç-il, Alaiye, Tarsus, Sis, Magosa ve Girne sancaklarını vermiştir. [Bkz. M. Kunt, a.g.e., s. 175] Fakat, 1632-41 yıllarına ait yaptığı listeye, Aynaros ve Hırsofu şancaklarını da eklemiştir. Bundan çıkan sonuca göre Kıbrıs Eyâletine bağlı sancaklar: Lefkoşe (Merkez sancak ve Salyaneli), Magosa (salyaneli), Girne (Salyaneli), Baf (Salyaneli), Hırsofu (Salyaneli), Tuzla (Salyaneli), Aynaros (Salyaneli), Alaiye (Salyanesiz- Tımar sistemi), İç-il (Salyanesiz- Tımar sistemi), Tarsus (Salyanesiz- Tımar sistemi), Sis (Salyanesiz- Tımar sistemi) dir. Ayrıca bkz. A. Akgündüz, a.e.g. VII, s. 636; Ayni Ali Efendi, a.g.e., s.11; BOA. MAD. 5712, s.66,89

sancakbeylerinin yıllıklarını ödeyebilmelerinin imkansız olduğundan⁴⁷ sancakbeylikleri lağv edilerek merkezdeki beylerbeylik ibka edildi ve bu suretle halkın üzerindeki yük biraz hafiflemiş oldu.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin Venedikliler, Girit ve Mora'daki savaşları ve bu savaşların uzun sürerek fazla mali sıkıntı getirmesi, çekirge salgınları⁴⁹ gibi tabii afetler ve ticaretin durması Kıbrıs'ın cazibesini yitirmesine sebep oldu. Halk yavaş yavaş Ada'dan göç etmeye başladı. Nüfusu azalan ada, beylerbeylik salıyanesini veremeyecek bir duruma geldiğinden 1670 tarihinde beylerbeylikten kaptan paşalığa ilhak edildi. Ancak bu yapı da fazla sürmeyecek⁵⁰ Ada önce Veziriazam hassı⁵¹ sonra Divan-ı Hümayun'a bağlı bir muhassıllık⁵² haline getirilecek ve Tanzimatın ilanından sonra mutasarrıflık addedilerek Cezayir-i Bahr-ı Sefid'e bağlı bir sancak statüsüne konulacaktır.⁵³ 1861-1868 yılları arasında İstanbul'a tabi müstakil bir

⁴⁷ BOA. MD. 36, s. 104, Hüküm 301. Kıbrıs defterdârına gönderilen hükümde, Kıbrıs'ın irsaliyesi olan 50.000 altının gönderilmediği ve üzerinin tamamlanarak gönderilmesi istenmiştir.

⁴⁸ Herry Luke, *Cyprus Under The Turks 1571-1878*, London 1969, s. 30.

⁴⁹ Bkz. Tahmini Nüfus bahsine

⁵⁰ Kaptan Paşa Ada'ya "müsellim" namıyla birisini tayin ediyor ve idareyi yaptırıyordu. Ada'ya atanan müsellim'in maaşı 15.000 gurus olup, bundan başka kaptan paşa'ya da maişet namıyla ayrıca bir vergi veriliyordu. Haracın toplanması için ayrıca merkezden bir memur geliyordu. [Bkz. H. Luke, a.g.e., s. 30] Vergileri toplayan ağalar zamanla birbirlerine rakip olmaya başladılar. Neticede 1685'de bunlar arasındaki mücadele münaza'alara kadar vardı. Bunların başına Boyacıoğlu Mehmed [Boyacıoğlu Mehmed İsyanı için bkz. S. H. Luke, a.g.e., s.35 vd; H. F. Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Ankara 1988, s. 95 vd] geçerek bir isyan çıkarttı. Bu isyan genişleyip yayılınca güçlülükle bastırıldı. 1687'de her ne kadar isyan bastırıldıysa da idarede değişikliklere sebep oldu. Kıbrıs, kaptan paşalıktan ayrılarak veziriazam'a has olarak verildi. O da, Ada'ya muhassıl gönderiyordu.

⁵¹ Adaya gönderilen Muhassıl, adayı Veziriazam adına idare eder ve vergileri toplardı. Bu durum 1785 senesine kadar devam etti. Bkz. H. Luke, a.g.e., s. 35.

⁵² Kıbrıs, Veziriazam hassı olmaktan çıkarılarak Divân-ı Hümayûna bağlı bir muhassıllık haline getirildi ve bu suretle gönderilen muhassıl vergileri toplayacak ve idareyi hükümdar adına yapacaktı. Bu idare şekli de II. Mahmud'un 1839'da ölmesini müteakip yerine geçen oğlu Abdulmecid'in Gülhane Hatt-ı Humayunu neşriden sonraya kadar devam etti. Bkz. BOA. MD. 83, s. 160, Hüküm 486.

⁵³ Abdulmecid, Kıbrıs'a 120.000 gurus seneliği olan kaymakam namı ile bir mutasarrıf tayin etti ve Cezayir-i Bahr-ı Sefid'e bağlı bir sancak şekline sokuldu. Gülhane hattının gayr-ı müslimlere tanıdığı hak ve imtiyazların neticesinde, divan üyeleri arasına hıristiyanlar da katıldı. O zaman sekiz kişiden oluşan divan heyetinden dört tanesi Türk, diğerleri ise başpiskopos, ortodoks başpapazı, maronit ve Ermenileri temsil ediyorlardı. Bundan da anlaşılacağı üzere, merkezdeki değişme ve inhitat Kıbrıs'a da sirayet etmiştir. Divan üyelerinin sayısı tedricen 13'e kadar çıkmıştı. Bkz. H. Luke, a.g.e., s. 173.

mutasarrıflık⁵⁴ olan Kıbrıs geçici İngiliz hakimiyetine⁵⁵ girinceye kadar Çanakkale'ye bağlı kaldı.

a- Eyalet Divanı

Osmanlı taşra teşkilâtının en büyük birimi olan eyâletlerde tıpkı merkezde olduğu gibi divanlar kurulur ve devletin idarî, askerî, iktisadî ve sosyal işleri görüşülürdü⁵⁶. Burada alınan kararlar adanın her tarafına teşmil ettirilir ve uygulanırdı. Bu divanın daha küçük bir nüvesini eyâletlerde görmek mümkündür.

Eyâlet merkezinde, yani beylerbeyinin oturduğu şehirde “eyâlet divanları” kurulurdu⁵⁷ ve Beylerbeyinin konağında, Divanhane denilen yerde toplanırdı.⁵⁸ Eyâlet divanına beylerbeyi başkanlık ederdi ve yazı işlerini “Divan Efendi” yürütürdü.⁵⁹ Bu divanın üyeleri; kadı, hazine ya da mal defterdârı, Tımar defterdârı ve Tımar Kethüdası idi. Divana yardım eden hizmetlilerden en önemlisi “divan çavuşları” idi. Merkezdeki çavuşlar gibi, bunlarda zaman zaman beylerbeyiler tarafından elçi olarak kullanılırlardı.⁶⁰ Divan çavuşlarından başka subaşı ve asesbaşı da eyâlet divanlarında hizmet görürlerdi.

Eyâlet divanında işler görüşülürken yeniçerilerde bu işlere karışabiliyordu. İdareden yana derdi olan arzuhalini bizzat bildirebilir, yargılanacak kişi veya durum

⁵⁴ 1861’de kaymakam olan Hayrullah Paşa’nın yeteneksizliği ve idaresizliği halkı rahatsız ettiğinden, hükümdara müracaatla adanın idaresi Rodos Paşalığı’ndan (Cezayir-i Bahr-i Sefid) ayrılarak doğrudan doğruya İstanbul’a tabi müstakil bir mutasarrıflık haline getirildi ve kaza idarecileri de müdürlükten kaymakamlığa yükselebildiler. [Bkz. H. Luke, a.g.e., s. 173] 1868’e kadar mutasarrıflıkla idare olunan Kıbrıs, bu tarihte Çanakkale’ye bağlandı. Ada, Çanakkale valisine tabi bir mutasarrıf tarafından idare ediliyordu. Bu devrede Kıbrıs mutasarrıflığının nüfusu mahdut idi. Cinayet hükümlerinde salahiyyeti üç ay hapisliğe kadardı. Daha yüksek cezalar Çanakkale valisi tarafından verilirdi. Bu da adada bir çok müşkilata meydan veriyordu. Eşkîya taifesi ve caniler bunu fırsat bilip halka zarar veriyorlardı. [Bkz. H. Luke, a.g.e., s. 249] Bundan dolayı 1870’de halk, Kıbrıs valisi Sait Paşa döneminde veziriazam olan Kıbrıslı Mehmed Paşa’ya başvurarak adanın Çanakkale’den ayrılmasını sağladı. Kabul edilen bu istek üzerine, Kıbrıs tekrar mutasarrıflık haline getirildi. [H. Luke, a.g.e., s. 252] Bu sırada Lefkoşe’de bir mirimiran, beş kazada birer kaymakam, on müdür bulunurdu. Bkz. H. Luke, a.g.e., s. 241

⁵⁵ Kıbrıs’ın İngilizlere verilmesi hakkında bkz. Nasim Zia, *Kıbrıs’ın İngiltere’ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Ankara 1975; Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması, (Adanın İngiltere’ye Devri)*, İstanbul 1978; Ayrıca, Berlin Andlaşmasında İngilizlerin adayı terki için bkz. George Hill, *The History of Cyprus IV*, Cambridge 1952, s. 300-304.

⁵⁶ Divan-ı Hümayun için bkz. Ahmet Mumcu, *Divân-ı Hümayûn*, Ankara 1984, Halil İnalcık, *Türk İdarî Teşkilâtı Tarihi Ders Notları (Teksir)*, Ankara 1965, s. 174.

⁵⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, Ankara 1988, s. 574.

⁵⁸ Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü’t-Tevarih II*, (nşr. İ. Parmaksızoğlu), Ankara 1975, s. 161.

⁵⁹ A. Mumcu, a.g.e., s. 152.

⁶⁰ İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e. II, s. 574 vd.

varsa yargı yetkisine başvurarak yargılama işini de yapabiliirdi. Kadı divan üyesi olduğu gibi, mahkemenin de başkanıydı. O yüzden kadı mahkemesine gidecek iş ile divanda görülecek dava birbirinden ayrı tutulurdu. Divanda verilen kararlar yazılıp beylerbeyinin buyrulduğuna sunulur ve kesinleşirdi.⁶¹

Merkezdeki Divân-ı Hümâyûn'un bozulmasına paralel olarak, eyâlet divanları da yavaş yavaş etkinliklerini yitirdi. XVII. asırda gittikçe etki ve nüfusunu artıran ayan ve eşraf, beylerbeyilere tesir edince bu divanların kararlarına gölge düşürmeye başladı. Merkezin etkisini ensesinde hissetmeyen beylerbeyiler, tek başlarına davranmaya başladılar.⁶²

Kıbrıs Beylerbeyi'nin ikâmet ettiği Lefkoşa Kalesi'nde⁶³ divan kurulup eyâlet işlerini Divân-ı Hümâyûn'un küçük bir modeli olan burada görüşüp karara bağladıkları muhakkaktır. Divan'ın üyeleri ise tezkereci, divan efendisi, defterdâr, defter emini, defter kethüdası, rûznâmecî ve askerî zabıtlar idi.⁶⁴ Divandaki teşrifat sırası hakkında bilgi veren hükümlerde, defter kethüdasının yeniçeri ağasının üst tarafında oturması kanun olduğu fakat zaruret hasıl olmadıkça yeniçeri ağasının sol tarafta ve diğerlerinin sağ tarafta oturmaları istenmiştir.⁶⁵

Divan, haftanın muayyen günlerinde toplanırdı. Müzakereler esnasında İstanbul'daki Divân-ı Hümâyûn'a arz olunması gerekecek kadar önemli meseleler çıktıkça bunlar derhal İstanbul'a iletilir ve gelen direktiflere göre hareket edilirdi.⁶⁶

Beylerbeyinin yetkisi çok geniş olmakla beraber, bir çok işlerde Divân-ı Hümâyûn'un hükümlerine uymak zorunda idi.⁶⁷ Beylerbeyine gönderilen fermanlarda daha çok şu konularda ısrar edilirdi:

- 1- Cizye ve haracların toplanıp hazineye gönderilmesi;
- 2- Günlük emirler

⁶¹ A. Mumcu, a.g.e., s. 152-153.

⁶² A. Mumcu, a.g.e., s. 154.

⁶³ BOA. MD. 18, s. 129, Hüküm 277; BOA. MD. 23, s. 175, Hüküm 370.

⁶⁴ KŞS. Defter II, s. 69; KŞS. Defter I, s. 286; Vergi Bedevi, a.g.e., s. 126.

⁶⁵ "Kıbrıs Beylerbeyine hüküm ki Vilâyet-i Kıbrıs defter kethüdası olan Haydar tımar defterdârı olan Menad mektub gönderub divan günlerinde yeniçeri ağası olanlar gelup kethüdanın defterdârın üzerine tesaddi itmek istedikte arz idub olbabda hükm-ü humayunun taleb idilmeleri ecilden minba'd olviregelduğu üzre defter kethüdası defterdâr olalar sağ kolu ve yeniçeri ağası sol kolu oturmaların emr idub buyurdumki emrim mucibince ba'd olıgelduğu üzre defter kethüdası ve tımar defterdârı olanlar sağ kolu ve yeniçeri ağası sol kolu oturur. Emr-i şerifime muhalif itdirmiyesiz BOA. MD. 31, s. 342, Hüküm 760. Ayrıca aynı husus için bkz. BOA. MD. 43, s. 165, Hüküm 300.

⁶⁶ Vergi Bedevi, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşa 1966, s. 126.

⁶⁷ Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, a.g.e., s. 155.

3- Ada'nın müdafaa ve muhafazası

4- Reyaya adilane muamele etmek⁶⁸

Divan-ı Kıbrıs'ta tercümanlık müessesinin bulunduğu, gayr-ı müslimlerin davaları görüşülürken özellikle bunlardan faydalandığı görülür.⁶⁹ Kıbrıs'ta bu tercümanlara "*dragoman*" denilmekteydi. Dragomanlar ayrıca Hristiyanlardan vergi toplanırken de yardımcı olurlardı. Cizye evrakları Tercümanlara verilir ve bunların yardımıyla cizye toplanırdı.⁷⁰

Kıbrıs Beylerbeyleri, yolsuzluk ve adaletsiz davranan yeniçerilere divanda dayak atma selahiyetine sahip değiller ki, Yeniçeri Ağası'na gönderilen hükümde suç işleyen yeniçerilerin ağa evinde tedibleri istenmiştir.⁷¹ Ancak, şahsi anlaşmazlıklarda Divan Çavuşu'nun da yetkili olduğu görülür.⁷²

b- Sancak Yönetimi

Osmanlı Devleti'nde bir idarî birim adı olan sancak⁷³ kazaların birleşmesinden teşekkül eder ve kanunlar muvacehesinde sancakbeyi tarafından idare edilirdi.⁷⁴ Ancak, Sancakbeyi teriminin XIV. asır boyunca ne dereceye kadar sancağı altında belirli bir yörenin birliklerini toplayan bir kumandan, ya da buna karşı sancak adı verilen bir idarî bölgesel kesitin amiri ve idarecisi manasında kullanıldığı bilinmemektedir.⁷⁵ Bununla birlikte XV. asırda yaygın olarak kullanılmıştır.⁷⁶

⁶⁸ KŞS. Defter I, s.100.

⁶⁹ KŞS. Defter II, s.63

⁷⁰ H. Luke, a.g.e., s. 79-80.

⁷¹ Bkz. BOA. MD. 46, s. 33, Hüküm 66.

⁷² KŞS. Defter II, s. 60

⁷³ Sancak tabirinin kelime olarak bir çok manası bulunmakla beraber, büyük ebatla bayrak ve geminin sağ tarafı gibi manalarda da kullanıldığı görülmektedir. [Bkz. J. Deny, "Sancak", İ.A.X, s. 186] Osmanlı Devleti'nden önce Türk-İslam geleneğinde sancağın, hutbe ve sikkelerde hükümdarın adının geçmesiyle beraber bağımsız bir siyasal otorite olduğu biliniyor. Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinden beri ise sadece hutbe ve sikkede hükümdar adının geçmesi bağımsız siyasal otorite sembolleri olarak kaldığı halde, daha sonra hükümdarın temsilcisi durumunda olan ve onun siyasî otoritesini taşıyan kişilerinde sembolü haline geldiği anlaşıyor. Bkz. M. Kunt, a.g.e., s. 15

⁷⁴ Y. Halaçoğlu, a.g.e., s. 73.

⁷⁵ M. Kunt, a.g.e., s. 16 vd.: Sancakbeyi tabirini, sancağın başında ve tımarlara kumanda eden "atlı sancakbeyi" şeklinde yorumlayan Mustafa Akdağ, yaya ve müsellemlere kumanda eden "yaya sancakbeylerinden" de bahsetmektedir. Ayrıca, kapıkulu sayılan hassa ordusu mesabesindeki yayalara, sancaklardan her birinin başına "yaya sancakbeylerinin" kumanda ettiklerini de eklemektedir. [Bkz. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarih I, İstanbul 1995, s. 407; Metin Kunt, a.g.e., s. 21] Osmanlı padişahının hakimiyet sembollerinden olan, davul ve tuğ ile zikredilen sancaklar, hükümdar adına sancakbeyleri tarafından da taşınabiliyordu. [Bkz. M. Ali Ünal, a.g.e., s. 30] Hükümdarın kullandığı sancak, daha sonra bir idarî bölgeyi temsil eder duruma gelmiştir. Bkz. T. Baykara, a.g.e., s. 32.

⁷⁶ Yapılan tahrirler neticesinde sancaklara va'z edilen kanunnameler için bkz. Ö.L.Barkan, Kanunlar, İstanbul 1943; A.Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul 1994.

Sancaklar idarî sistemin yanı sıra mali ve askerî sistemin de en önemli birimleriydi. Yapılan tahrirlerde sancak birimi esas alınmış ve kanunnameler sancaklara göre çıkarılmıştır.⁷⁷ Sancak, iktisadî varlığın tespiti ve dağıtımı hususunda temel ünitelerden birisidir.⁷⁸ Savaş durumlarında her sancakbeyinin kendisine bağlı askerlerle sefere katılması askerî önemini de ortaya koymaktadır.⁷⁹ Sancak teşkilâtında 1550 senesinden sonra bozulmaların başladığı görülür. Esasen XVI. ve XVII. asırlarda devletin sınırları içerisine dahil edilen ülkelerin merkezden uzaklıkları ve coğrafi şartları hasebiyle idarî düzenin tam uygulanamadığı ve böylece bölgesel gücü olan bazı kimselere⁸⁰ “*Ocaklık*” şeklinde sancaklar verildiği görülmektedir.⁸¹ XVII. asırda, ocaklık haline gelen sancak geleneği bir daha değişmemek üzere yerleşti. Böylece ekabirin etkili olduğu bu yerlerde tımar sisteminde de gevşemeler oldu. Bağlı bulunan kazalardaki kadılar da bundan etkilenecek, görevlerinde suistimallere başladılar. Bunları emri altına alacak bir merkez kadılığının olmaması, müstakil hareket eden kadıların yanlış hareketlerine zemin oluşturmuştur.

Lefkoşa'nın 9 Eylül 1570 tarihinde fethedilmesiyle beraber Kıbrıs'ta beylerbeyliğin kurulduğu ve Lefkoşa'nın de bu beylerbeyliğin merkezi (Paşa Sancağı) olduğu yukarıda ortaya konulmuştu. Bunu müteakip Girne ve Baf

⁷⁷ Devlet, her sancağın kanunnamesini hazırlarken; o yörenin cari olan örf, adetler, coğrafi, etnik, sosyal, dini, iktisadî farklılıkları göz önüne alır ve orada yaşayan toplulukların özelliklerine bakardı. Bunları yaparken devletin temel prensibi, daima şer'i ve örfî kültürün gerektirdiği adaletin sağlanması olmuştur. Bu hususu çok iyi değerlendiren Ö. Lütü Barkan, Kıbrıs'ı misal olarak gösterir. [Bkz. Ö.L. Barkan, “Kanunname”, İ.A.VI, s. 195] Osmanlı Devleti'nde fethedilen yerlerde fethi müteakip, kanunların nasıl yapıldığı hakkında dikkate şayan bir misal olarak Kıbrıs" gösteren Barkan; “Kıbrıs Kanunun ne suretle teşkil edildiğine dair, bu kanunun 7.maddesinde verilen izahat teşkil etmektedir. Kıbrıs'ta fetihden evvel alınan vergiler hakkında bilgiler toplanarak, neticeleri İstanbul'a gönderilmiş ve orada pek azı değiştirilerek, Kıbrıs Kanunnamesinin vergi tahriri ve nüfus'un başına kaydedilmiştir. [Bkz. A. Akgündüz, a.g.e.,VII, s. 636] Devletin bu hususlarda en büyük endişesi, bütün halka eşit bir şekilde adaletin dağıtılmasıdır. Nitekim devlet yönetimi hususunda hükümdara tavsiye ve nasihatler de bulunan bütün siyasetname türü eserlerde bu konu işlenmiştir. Ayrıca, devletin çözülmeye doğru gittiği zamanlarda yayınlanan adaletnamelerde de bu hususa dikkat edilmiştir. Bkz. H. İncelik, “Adaletnameler” Belgeler II /3-4, (Belleten'den Ayrı Basım), s. 49-145.

⁷⁸ Sancakların teşekkülünde coğrafi, etnik, iktisadî ve tarihi şartlar dikkate alınmış ve bazı mahalli özelliklerine dokunulmamıştır. Bu yüzden yeni fethedilen yerlerin halkı kolayca kazanıldığı gibi, bazı imtiyazlı statülere sahip sancakların da ortaya çıkması engellenememiştir. Bkz. Ö.L. Barkan, “Kanunname”, İ.A.VI, İstanbul 1993, s. 195

⁷⁹ S. Oğuz, a.g.e., s. 16: Padişahın, sancaktaki işler hususunda daima sancakbeyi ve kadı ile muhaberesi, beylerbeyinin sivil yetkilerinin zayıf olmasını mucip oluyordu. Aynı zamanda bu durum mülki idare hiyerarşisine de ters düşmekteydi. Bkz. M. Akdağ, Celali İsyanları (1550-1603), Ankara 1963, s. 53.

⁸⁰ Bu husus için bkz. Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, Belleten XXVIII/152, (Ekim 1974), s. 657-708

⁸¹ M. Kunt, a.g.e., s. 37.

sancakları teşekkül edilmiştir. 9 Eylül 1570 tarihinde hassa reislerinden Recep Bey 200.000 akçe ile Baf'a⁸² ve 15 Eylül 1570'de de yine hassa reislerinden Mustafa Bey Girne'ye sancakbeyi olarak tayin edilmişlerdir.⁸³ Bu dönemde Lefkoşa, Girne ve Baf sancakları saliyaneli (yıllıklı) sancaklar olup, aynı zamanda deniz sancaklarıdır.⁸⁴ Yani Kıbrıs'ın muhafazasına denizden iştirak etmekle mükellef idiler. Bunlara, 1 Ağustos 1571'de zaptedilen Magosa da katılmıştır.⁸⁵ Sancak haline getirilen Magosa'ya da, Hamza Bey Sancakbeyi olarak atanmıştır.⁸⁶

1 Ağustos 1571 tarihinde, Anadolu'nun Kıbrıs'a bakan sahillerinde yer alan Sis, Alaiye ve İç-il sancaklarıyla birlikte Kıbrıs Beylerbeyliği'ne ilhak edilen Tarsus, o sırada Halep Beylerbeyliği'ne bağlı idi. İlhak ile alakalı gönderilen hükümde: "Tarsus beğine hüküm ki, sancağın Kıbrıs Beylerbeyliği'ne ilhak olunalıdan berü defaâtla sana ahkamı şerife gönderilüb Kıbrıs'a geçesin deyu emrim olmuş iken henüz varmaduğun i'lam olundu imdi sen dahi cezirede iken sancağın Kıbrıs Beylerbeyliği'ne ilhak olunduğı haber virilüb berü yaka geçmemek tenbih olunmuş... buyrulup, devamla emrindeki askerleriyle (çavuş, alaybeyi, zaim ve sipahi) beraber hemen Kıbrıs Beylerbeyisi'nin emrine girmesi istenmiştir.⁸⁷

Tarsus'un Kıbrıs Beylerbeyi'ne bağlanmasından beş yıl sonra tutulmaya başlanılan 1576-86 tarihleri arasındaki muhtelif ruusları havî defterde Karaman Vilâyeti içinde zikredildiği görülür.⁸⁸ Bununla birlikte, gerek burada tabi-i Kıbrıs ibaresinin kullanılması ve gerekse Kıbrıs Beylerbeyliği bölümünde isminin mevcut

⁸² Kamil Kepeci Ruûs Defteri 221, s. 36. Ancak BOA. MD. 8, s. 120, Hüküm 1360 ve 1366'da Muhittin Bey olarak geçmektedir.

⁸³ BOA. MD. 10, s. 222, Hüküm 338;

⁸⁴ Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibar fî Esfari'l-Bihar II*, (nşr. O. Ş. Gökyay), İstanbul 1980, s. 226-227; Evliya Çelebi, *Seyhatname IX*, İstanbul 1935, s. 133; BOA. MD. 52, s. 275, Hüküm 731

⁸⁵ BOA. MD. 16, s. 18, Hüküm 33; Bu fıkre 1609 tarihinde yazdığı "Osmanlı imparatorluğunda Eyâlet Taksimatı, Toprak dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri" adlı eseriyle Aynî Ali Efendi de iştirak etmektedir. Bkz. Aynî Ali Efendi, a.g.e., s. 11.

⁸⁶ Magosa Sancakbeyliği'ne tayin edilen Hamza Bey, Dimyat Sancakbeyliği'nden gelmiştir. BOA. MD. 43, s. 158, Hüküm 285.

⁸⁷ BOA. MD. 10, s. 262, Hüküm 407. Hükümün bir suretinin de Sis beyine gönderilmesi O'nunda adaya istenilen zamanda gitmediğini göstermektedir. Ayrıca; Kıbrıs Adası'nın muhtemel bir düşman saldırısına karşı daha iyi bir şekilde korunması için yeterli sayıda askere ihtiyaç vardı. Bunun sağlanması ve iktisadî yönden kalkınması için Anadolu'dan Alaiye, İçel, Sis ve Tarsus sancaklarının iltihakı yoluna gidilmiştir. Şam Beylerbeyliği'ne bağlı Trablusşam Sancağı Kıbrıs'a bağlanmışsa da daha sonra iade edilmiştir.

⁸⁸ Bkz. Ali Sinan Bilgili, *XVI. Yüzyılda Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Varsaklar)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994, s. 27.

olması Kıbrıs'a bağlı olduğunu göstermektedir.⁸⁹ 1573-1589 tarihli Tarsus'daki tımar ve zeametleri havî bir Maliyeden Müdevver Defterde, Tarsus Kıbrıs Eyâleti'ne bağlı gösterilmiştir.⁹⁰

Tarsus'un Kıbrıs Eyâleti'ne bağlı olduğu dönemlerde Karaman vilâyeti ile de münasebetlerde bulunduğu kayıtlarda mevcuttur. Ancak, bu münasebetler daha çok sefer zamanlarında olmuştur. Karaman Beylerbeylerinin emrinde savaflara katılmışlardır.⁹¹ Zaman zaman Kıbrıs'a gidip beylerbeyinin emrinde Kıbrıs muhafazasında da bulunmaktaydılar.⁹² Ayrıca bu sancak, XVII. asırda Kıbrıs Beylerbeyliği'ne tabi görünüyorsa da, bazen müstakil bir eyâlet olan Adana'ya bağlı görünmektedir. 1609 tarihli Aynî Ali Efendi risalesinde Tarsus Kıbrıs'a,⁹³ 1632 tarihinde Osmanlı idarî teşkilâtını gösteren bir listede,⁹⁴ bir ara Adana'ya ve bu eyâletin de 1653'de lağv edilmesiyle tekrar Kıbrıs'a bağlandığı gösterilmektedir.⁹⁵ 1653 tarihli Ali Çavuş Kanunnamesinde ise Kıbrıs'a dahil gösterilmiştir.⁹⁶ 1671 tarihinde Tarsus'u gezen Evliya Çelebi, burayı Adana Vilâyeti'ne bağlı olduğunu söylemektedir.⁹⁷

İçel Sancağı, Kıbrıs Adası'nın fethinden sonra Kıbrıs Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır.⁹⁸ 1 Mart 1576 tarihli bir hükümde, Kıbrıs Beylerbeyi'ne hitaben; Kıbrıs'a ilhak olunan Alaiye ve İçel sancaklarının icmâl ve mufassal defterlerinin

⁸⁹ BOA. KK. RD. 262, s. 48; M.Kunt, a.g.e., s. 156-175.

⁹⁰ BOA. MAD.15286, s. 128-246.

⁹¹ Anadolu'da olması hasebiyle Tarsus Sancağı, bir savaş vuku'unda kendi içindeki tımarlı askerleri, Karaman sipahileri ile birlikte sefere gitmişlerdir. Nitekim, Nisan 1584 tarihli bir hüküm bunu göstermektedir. BOA. MD. 52, s. 377, Hüküm 1020.

⁹² BOA. MD. 10, s. 261, Hüküm 207, BOA. MD. 21, s. 53, Hüküm 132; BOA. MD. 21, s. 283, Hüküm 670; BOA. MD. 23, s. 159, Hüküm 331.

⁹³ Aynî Ali Efendi, a.g.e., s. 21.

⁹⁴ Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı, s. 217.

⁹⁵ Ş. Turan, a.g.m., s. 203. Ş.Turan, bu makalede [BOA, Cevdet Dahiliye, no: 6095] Tarsus ve Sis Adana'ya bağlı gösterilmiştir. M.Kunt'un, BOA. KK. RD. 266'ın bu defterin kopyasıdır dediği 266 no'lu defterde Kıbrıs'a dahil gösterilmiştir. M.Kunt bu farklılığı, Nisan 1632 ile Ağustos 1632 tarihleri arasında Kıbrıs'ın yeniden düzenlendiğine bağlamaktadır.

⁹⁶ Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, (Haz. Midhat Sertoğlu), İstanbul 1992, s. 42.

⁹⁷ Evliya Çelebi, a.g.e.IX, İstanbul 1935, s. 329: XVIII. asırda, Tarsus Sancağı Adana Vilâyeti'ne bağlıdır. 1867'de Adana'nın vilâyet olmasıyla bu vilâyetin sınırları içerisine dahil edilmiştir. [Bkz. A. S. Bilgili, a.g.t, s. 28] 1803 ve 1831 tarihli Osmanlı devleti eyâlet ve sancak taksimatında Tarsus, Adana'ya bağlı gösterilmiş olup [Bkz. Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus", *Belleten* XV/60, (Ekim 1951), s. 623] keza 1880 tarihli Adana Vilâyet Salnamesine göre, Tarsus Adana'ya bağlıdır. Bkz. T. Baykara, a.g.e., s. 128.

⁹⁸ BOA. MAD.563, s. 129

gönderilmesi istenmiştir.⁹⁹

Ada'nın fethi sırasında Kıbrıs'a hizmet için tayin olunan sancakların orada mukarrer olması emredildiği, bu sancaklardan Alaiye'nin 1 Ocak 1571 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyliğine ilhak olunduğu dikkate alınır; Alaiye, Sis ve Tarsus ile birlikte¹⁰⁰ İçel sancağının da 1571 yılı başlarında Karaman Vilâyeti'nden ayrılıp Kıbrıs'a bağlandığı söylenebilir. 1573 tarihli bir tımar kaydında,¹⁰¹ 1578-88 tarihli Sancak tevcih defterinde¹⁰² İçel, Kıbrıs Eyâleti sancakları içerisinde yer alır.¹⁰³

İçel sancağı Kıbrıs'a bağlanmakla beraber Karaman Vilâyeti ile askerî, hukukî ve iktisadî bağılılığı devam etmiştir. Ayrıca Kıbrıs'a bağlandıktan sonra bile sancakta "Vilâyet-i Karaman" kanunları uygulanmıştır. Askerî Seferlerde de Karaman beylerbeyinin emrine girerdi. Bir ara 1584'de Serdar Ferhad Paşa tarafından Karaman'a ilhak edilmişse de tekrar Kıbrıs'a iade olmuştur.¹⁰⁴

Alaiye Sancağı'nın Kıbrıs Beylerbeyliği'ne ilhak edilmesi hususunda gönderilen fermanlarda, bu sancağın Kıbrıs'a hizmet etmesi için derhal askerin Kıbrıs'a geçmesi istenmiştir.¹⁰⁵ İltihak ile ilgili mevcut bilgilere ulaşılamadığından ayrıntılı bilgi vermek mümkün olamamaktadır. Ayrıca Sis sancağının 29 Ağustos 1571 tarihinde Kıbrıs'a ilhak edildiği ve Dulkadiye beylerbeyisinden atik ve cedit, icmâl mufassal defterlerin Kıbrıs beylerbeyi Sinan Paşa'ya gönderilmesi emredilmiştir.¹⁰⁶ Burayla ilgili de daha fazla bilgi bulunmamaktadır.

Görüldüğü gibi Anadolu'dan bağlanan Tarsus, İç-il, Alaiye ve Sis sancakları Dirlik sisteminin yani tımar'ın uygulandığı sancaklardır. Sancakbeylerinin Kıbrıs

⁹⁹ BOA. MD. 27, s. 322, Hüküm 769; Şenol Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994, s.33 vd.

¹⁰⁰ BOA. MD. 16, s. 346, Hüküm 612

¹⁰¹ BOA. MAD.15286, s. 171.

¹⁰² M.Kunt, a.g.e., s. 46-52.

¹⁰³ İçel sancağı Kıbrıs'a bağlandıktan sonra, Karaman beylerbeyisinden, sancağın atik ve cedit, icmâl ve mufassal defterlerinin Kıbrıs'a gönderilmesi emredilmiştir. [Bkz. BOA. MD. 52, s. 274, Hüküm 727] İç-il Sancağı'nın Kıbrıs'a ilhakından sonra Karaman'a olunduğu hakkındaki haberdan bahisle fetihten Kıbrıs'a tayin olunan sancakların orada mukarrer olması emredilmiştir. BOA. MD. 61, s. 28, Hüküm 80.

¹⁰⁴ A. Sinan Bilgili, a.g.t., s. 35.

¹⁰⁵ BOA. MD. 10, s. 257, Hüküm 399. İlhak olunan sancakbeylerinin maiyetiyle beraber Kıbrıs'a geçmesinde aksaklıklar olduğu sık sık gönderilen fermanlarda belirtilmektedir.

¹⁰⁶ "Dulkadiye beğlerbeğisine hüküm ki, Hala Sis Sancağı Kıbrıs Beylerbeyliği'ne ilhak olunup livası mezburun atiku cedit icmâlü mufassal defterlerin Kıbrıs Beğlerbeğisi emirü'l-ümerai'l-kiram Sinan dame ikbal-ü huya irsal olunmak lazım olmağın buyurdum ki: Tehir eylemeyüp Sis sancağı'nın atikü cedit icmâlî mufassal defterlerin bir kiseye koyup mühürleyüp müşarun-ileyhe irsalü isal eylesin" Bkz. BOA. MD. 16, s. 346, Hüküm 612

beylerbeyliği emrine girmeleri hususunda gönderilen fermanlarda, sık sık maiyetlerindeki yeniçeri, tımarlı sipahi, v.s ile gelmeleri istenmiştir. Bu sancakların ilhak sebebi askerî ve iktisadî yeterlilik olduğu için ve ayrıca Kıbrıs'ın muhafazası esas alındığı için çok önemlidir. Halbuki buraya kadar incelenen Kıbrıs'taki mevcut Lefkoşa, Magosa, Baf ve Girne sancakları saliyane ile idare edilmiş ve sancakbeylerine saliyaneler verilmiştir.¹⁰⁷ Anadolu'dan ilhak olunan sancakların Kıbrıs'ın muhafazası ile görevlendirildikleri, hiç kimsenin silahsız ve atsız gitmemesinin tenbih edilmesi bunu teyid eder. Nisan 1573 tarihli ve İç-İl beğine gönderilen fermanda bunu görmek mümkündür.¹⁰⁸ Ayrıca, daha öncede belirtildiği gibi Lefkoşa, Magosa, Baf ve Girne sancakları deniz kuvvetleri ile bu muhafazayı gerçekleştirmektedirler.¹⁰⁹

Kıbrıs'ın idarî yapısı içerisine daha sonra giren Tuzla,¹¹⁰ Limasol,¹¹¹ Hırsofu ve Aynaros¹¹² sancaklarının kuruluşu hakkında da yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak, Tuzla sancağı ile ilgili 1630 tarihli bir belgede, Tuzla Sancakbeyi Mehmed'e kanun-ı kadim üzere saliyane verildiği kaydı geçmektedir.¹¹³ Bundan da anlaşılıyorki Tuzla sancağı da saliyane ile idare edilmekteydi.

Limasol Sancağı'nın da saliyane ile idare edildiği, Kıbrıs Beylerbeyi ve defterdârına gönderilen fermanndan anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Keza, Hırsofu sancağının 1615 tarihinde Mustafa Bey'e tevcihi ile ilgili fermanda, bu sancağında saliyaneli olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁵ Sancakbeyi Mustafa Bey, salyanesini nakden de merkezden istemiştir.¹¹⁶

¹⁰⁷ BOA. MAD. 2772, s. 96; KŞS. Defter I, s.262; KŞS. Defter I, s.258-2, KŞS. Defter I, s.166 BOA. MD. 49, s. 155, Hüküm 511; KŞS. Defter I, s.163

¹⁰⁸ "Daha önce İç-il, Tarsus, Alaiye ve Sis sancakbeylerine gönderilen emr-i Şerif ile sancakbeylerinin zuema ve erbab-ı tımar sahipleri ile Kıbrıs adasının muhafazası için görevlendirildikleri bildirilmiştir.

¹⁰⁹ BOA. MD. 21, s. 283, Hüküm 670.

¹¹⁰ KŞS. Defter IV, s. 29

¹¹¹ BOA. MAD. 524, s. 14.

¹¹² M. Kunt, a.g.e., s. 190.

¹¹³ Belgede, "... tahrir hükmü mucibince mumaileyh Tuzla Beğ'i Mehmed Beğ'in kethüdası ve vasisi olan merhum Aslan Kethüdaya üç buçuk yük akkçe salyanesi cem'ine ..." kaydı da geçmektedir. KŞS. Defter IV, s.29; Ayrıca bkz. KŞS. Defter IV, s.27; KŞS. Defter IV, s.246

¹¹⁴ Temmuz 1595 tarihli bu hükümde "... Haliya donanmay-ı humayunum gemilerinin deryaya çıkacak zamanı karib olunub Magosa, Baf, Tuzla ve Limasol sancakbeylerinin salyaneleri ve gemileri mesarifiçün mukaddema evamir-i şerife ..." denilmektedir. Bkz. BOA. MAD. 524, s. 14.

¹¹⁵ BOA. MAD. 5712, s. 89. Ayrıca bkz. BOA. MAD. 5712, s. 41; BOA. MAD. 5712, s. 66-67.

¹¹⁶ Hırsofu sancakbeyi Mustafa Bey'in salyanesini nakden ricası üzerine gönderilen fermanda; "Kıbrıs beylerbeyine ve defterdârına hüküm ki: Haliya Hırsofu Sancağı Beyi Mustafa dersaadetime arz-ı hal gönderub leyl-i nihar hıdmetinde hali olmayub beratım mucebince salyanemi ve gemi mesarifiimi nakden virile deyu emr-i şerif rica eylemek vech-i meşrutüze maliyeden hükm-ü şerif virilmiştir. BOA. MAD. 5712, s. 66.

c- Kaza ve Nahiye Yönetimi

Kaza, lügat manası “hüküm” ve “karar verme” olup, ıstılah olarak, bu kelime şu manalara gelir; kadılık makamı ve me’muriyeti, evvelce ihmal edilmiş dinî vazifenin yerine getirilmesi.¹¹⁷ Başka bir tarife göre kaza; kişiler arasında meydana gelen her türlü dava ve anlaşmazlıkların şeriat ve örfe göre çözümlenmesi demektir.¹¹⁸

Osmanlı idarî sisteminde kazaların oluşturulmasına çok dikkat edilmiştir. Onun için kaza olarak seçilecek nahiye ticari ve kültürel üstünlüğüne, iktisadî, içtimai ve coğrafi özelliklerine dikkat edilirdi.¹¹⁹ O halde kaza, iktisadî, içtimai ve coğrafi şartlar bakımından belirli büyüklük veya nitelikteki köyler grubunun tabii yönetim merkezi durumunu kazanmış olan kasaba veya şehrin adli, idarî ve diğer işlerini yürütmek üzere teşekkül etmiş bir yönetim kademesi şeklinde gelişmiştir denilebilir.¹²⁰

Kazalar doğrudan merkeze bağlı olduğu için, sivil karakterli bir idare söz konusudur. Fakat nedense eyâlet-sancak-kaza şeklinde düşünülen tek bir idarî askeri teşkilâtlanma olduğu, kaza idaresinin bunun en alt birimini oluşturduğu zannedilmiştir. Bunun sebebi, XIX. asırda kadı’nın sadece bir mahkeme reisi durumuna düşmesi ve kaza merkezlerinin de mutasarrıflık olarak idarî teşkilâta dahil edilmesinden ileri gelmektedir.¹²¹

Kıbrıs Eyâleti’nin mülki taksimata tabi tutulduğu zaman 16 kazaya ayrıldığı hakkında bilgiler mevcuttur.¹²² Bu kazalar şunlardır: Tuzla,¹²³ Limasol,¹²⁴ Mesarye,¹²⁵ Karpas,¹²⁶ Piskopi,¹²⁷ Magosa,¹²⁸ Lefkoşa,¹²⁹ Gilan,¹³⁰ Pendaye,¹³¹

¹¹⁷ B.D. Macdonald; “Kaza”, İ.A. VI, İstanbul 1993, s. 493.

¹¹⁸ Rıfat Özdemir, XIX Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (1785-1840), Ankara 1986, s. 177.

¹¹⁹ M. Ali Ünal, a.g.e., s. 50.

¹²⁰ Kaza merkezi olan şehirlerin büyük çoğunluğu, Osmanlı öncesi devirlerde de bulundukları bölgenin siyasî, iktisadî ve kültürel bakımdan merkezi durumunda olan yerlerdir. Osmanlı Devleti zamanında oluşturulan mülkî idarî taksimatta kazalar, taşrada vilâyetlerden daha küçük yerlerde kurulan adli ve idarî birimlerdir. Bu idarî birimler bir üst idarî kademe olan sancığa değil, doğrudan doğruya divan’a bağlıdır ve yönetim kazada tek bir elde toplandığından bu idarî üniteye hükümet müesseseleri birliği de denilmektedir. Bkz. S. Oğuz, a.g.e., s. 17.

¹²¹ M. Ali, Ünal, a.g.e., s. 51.

¹²² F. Alasya, “Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs”, s. 103; S. H. Luke, a.g.e., s. 26; BOA. MD 31, s. 359, Hüküm 799; BOA. MD. 34, s. 205, Hüküm 429; BOA. MD 28, s. 47, Hüküm 113; KŞS. Defter II, s.69; BOA. MD. 41, s. 125, Hüküm 282; KŞS. Defter I, s.130; BOA. MD. 35, s.307, Hüküm 777; KŞS. KŞS. Defter I, s.136 ; KŞS. Defter IV, s. 111; KŞS. Defter IV, s. 24,31,114.

¹²³ KŞS. Defter I, s.130; KŞS. Defter II, s.34; BOA. MD. 35, s. 307, Hüküm 777.

¹²⁴ BOA. MD. 28, s. 47, Hüküm 113

¹²⁵ KŞS. Defter II, 34/1

¹²⁶ KŞS. Defter I, s.130; KŞS. Defter II, s.34

¹²⁷ BOA. MD. 35, s.307, Hüküm 777

¹²⁸ KŞS. Defter II, s.34

¹²⁹ BOA. MD. 35, s.307, Hüküm 777

¹³⁰ BOA. MD. 34, s.180, Hüküm 375

¹³¹ KŞS. Defter II, s.34

Omorfo,¹³² Girne,¹³³ Evdim,¹³⁴ Hırsoho,¹³⁵ Baf,¹³⁶ Kukla¹³⁷ ve Lefke¹³⁸ dir. Kazalar nahiyele ve nahiyelede köylere ayrılmıştır. Ancak, elimizdeki mevcut bilgilerin bir çoğunda kaza tabiri yerine nahiye tabiri kullanılmıştır. Mesela, TD. 64’de Lefkoşa, Magosa, Mesariye, Karpas, Girne, Pendaye, Hırsofu, Baf, Evdim, Limasol, Mazoto ve Tuzla nahiye olarak gösterilmiştir¹³⁹. Bu listede oniki12 nahiye görülmektedir. Osmanlı idarî Sisteminin başlangıcında ve daha sonra yapılan tahrirlerde kaza ve nahiye tabirleri bir arada kullanılmıştır. Bu tür bir uygulama Kıbrıs’ta da yapıldığı için kaza ve nahiye ayırımında zorluk çekildiğini belirtmek gerekir. 1572’de yapılan tahrirde aşağıdaki tabloda görülen bazı kazalar için nahiye tabiri kullanılmıştır.

Tablo. II. 1: TD. 64’e göre Kıbrıs’taki nahiyele ve bu nahiyelele bağı karye ve mezzalar

NAHIYE	Mahalle	Karye	Boş Karye	Mezra	Boş Mezra
Lefkoşa	7	116	-	57	18
Magosa	20	20	5	-	-
Mesariye	-	118	24	6	-
Karpas	-	57	1	5	-
Girne	3	64	6	15	-
Pendaye	-	200	8	8	-
Hırsofu	2	60	-	6	-
Baf	5	111	-	5	-
Evdim	-	29	-	2	-
Limasol	3	116	-	9	-
Mazoto	-	43	-	-	-
Tuzla	-	25	5	-	-
Toplam	40	959	49	113	18

¹³² KŞS. Defter II, s.34; BOA. MD. 35, s.307, Hüküm 777

¹³³ KŞS. Defter II, s.34

¹³⁴ BOA. MD. 35, s.307, Hüküm 777

¹³⁵ BOA. MD. 35, s.307, Hüküm 777

¹³⁶ KŞS. Defter I, s.136

¹³⁷ KŞS. Defter IV, s.111.

¹³⁸ KŞS. Defter IV, 24, 31, 114; Ayrıca bkz. Vergi Bedevi, a.g.e., s.126.

¹³⁹ TKGM KKA, Tapu 64.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 1010-1012 tarihli ve 696 no'lu tahrir defterinde de Kıbrıs'ta ki kazalar nahiye olarak verilmiş olup, sayı 14'dür. Bir önceki nahiyelerden fazla olarak Lefke ve Omorfo nahiyeleri eklenmiştir.¹⁴⁰

Kıbrıs'ta vaki mülki taksimat hakkında bilgi veren kaynaklar, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz nahiyeleri kaza olarak göstermektedirler.¹⁴¹ Ancak, Tapu-Tahrir defterleri¹⁴² ile Maliyeden Müdevver Defterlerde¹⁴³ ve şer'îye sicillerinde¹⁴⁴ sadece nahiye tabiri kullanılmıştır. Bu da Osmanlıların kaza ve nahiye tabirlerini bir arada kullandıklarını gösterir. Daha sonra nahiyelerin birleşmesiyle oluşan kaza (kadılık)'lar idarî birim olarak telakki edilmiştir.¹⁴⁵ İddia edildiği gibi nahiye tabiri XIX. asrın ikinci yarısından sonra kullanılmış ise, Kıbrıs'ta 1572'lerden itibaren kaza yerine nahiye tabiri kullanıldığını söylemek mümkündür. Sir George Hill'in Kıbrıs tarihinde izah etmeye çalıştığı idarî bölünme kısmında konuya oldukça açıklık getirmiştir. O'na göre; "İdarî amaçlarla ada, özel statüsü olan başkent Lefkoşa dışında 16 bölüme ayrılmıştı. Bu bölünmenin isimlendirilmesi hususunda farklı görüşler vardır. Ama kendisi nahiye tabirini kullanmıştır. Başkent Lefkoşa'yi de Dağ ve Değirmenlik olarak iki kadılığa ayırır. Başlangıçtaki Mesariye, Magosa ve Karpas'ın kendi dönemindeki Magosa kaymakamlığına karşılık olduğunu da belirtmektedir."¹⁴⁶ Kıbrıs'taki nahiye ve köylerin 1607 ile 1643 arasındaki sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁰ TK. KKA.TD. 696

¹⁴¹ F. Alasya, Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs, s. 103; Vergi Bedevi, a.g.e., s. 126

¹⁴² TK. KKA. TD. 64, Vrk.696

¹⁴³ BOA. MAD. 5084; Ayrıca, 8428 No'lu Kıbrıs Cizye Defteri; BOA. MAD. 17716 No'lu Cizye defteri

¹⁴⁴ KŞS. Defter II, s.91-108

¹⁴⁵ Tayyip Gökbilgin'in açıklamasına göre, nahiye XIX. asrın ikinci yarısından itibaren, idarî teşkilâtta mülki taksimatın en küçük parçasını ifade etmektedir. [Bkz. T. Gökbilgin, "Nahiye", İA. IX, s. 37] Yazar, bu kelimenin XV. asırda bir Liva'nın, muayyen bir şehir, kasaba veya büyükçe meskun bir mahal ile bunlar etrafındaki bölgelerini işaret eden, divan, cemaat, vilâyet tabirlerinin yanı sıra ve bazen bunların müteradifi olarak kullanıldığını söylemektedir.

¹⁴⁶ Bkz. G.Hill, a.g.e.IV, Cambridge 1952, s. 4

¹⁴⁷ KŞS. Defter II, s.91-108; BOA. MAD. 8428 (Cizye Defteri). Bu listeler Cizye ve sürsat ile alakalı olup, köy sayıları ve nahiyeleri vermeleri bakımından bizim için önemlidir. Bazı mahalle sayılarının verilmemesi istenen verginin tarh'ı ile alakalıdır.

Tablo. II. 2: 1607-1643 Tarihleri Arasında Nahiye ve Köylerin Sayıları

NAHİYELER	1607-1608		1643	
	Mahalle	Karye	Mahalle	Karye
Magosa		12	5	11
Tuzla	-	66	3	46
Girne	11	54	-	41
Mesariye	-	87	-	78
Karpas	-	50	-	42
Omorfu	-	35	-	42
Lefkoşa	7	104	9	100
Pendaye	-	51	-	42
Limasol	2	65	4	49
Lefke	-	86	2	60
Piskopi	13	29	-	27
Baf	15	77	8	71
Hırsofu	-	61	-	51
Gilan	13	29	-	25
Kukla	-	32	-	27
Evdım	-	28	-	26
Toplam		866		729

Tabloda da görüldüğü gibi, 1607 ile 1643 seneleri arasında mahalle ve köy sayılarında azalma olmuştur. Bunun sebebi, Osmanlı Devleti'nin iskan siyaseti icabı adaya yerleştirilen aşiretlerin doğal afet vs. gibi çeşitli sebeplerden dolayı Ada'yı terketmeleri¹⁴⁸ ile tımar tevcihi yapılanların da zamanla tımarlarını terk edip Anadolu'ya kaçmaları gösterilebilir.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Özellikle 1636 yılından itibaren Kıbrıs'ta sıtma, veba ve çekirge istilaları sıkça görülmektedir. Nitekim 1636 tarihli cizye defterinde tespit ettiğimiz ve Kıbrıs Beylerbeyi ile kadısına gönderilen hükümde "... cezire-i Kıbrıs reayası rikab-ı hümayununa arz-ı hâl sunub bunlar kadimden yigirmi bin hane olub lâkin kesret-i tekâlif ve sıklet-i teaddiden bir nice bin reaya firar ve terk-i diyar idüb ancak yerine on altı bin beş yüz hane mevcut kalmış iken..." şeklindeki ifadelerle göre aşırı vergiler ve baskılar neticesinde 3500 hanenin firar ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Bkz. BOA. MAD. 2772, s.2; Jennigs, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640*, New York University Press 1993, s. 171-190

¹⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. S.G. Hill, a.g.e.IV, s. 19

1607 yılında 866 köy varken 1643 tarihinde de bu sayı 729'a düşmüştür. Köy sayısındaki bu azalmanın diğer sebepleri olarak şunlar da gösterilebilir. Venedikliler zamanında ağır vergi mükellefiyetinin getirdiği baskılar ile ve Kıbrıs'ın fethi sırasında ve sonrasında dağlara, kırlık alanlara doğru kaçış, bunların sona ermesinden sonra şehir merkezlerine yönelişe dönmüştür. Hatta, 1572 yılına ait listelerde mezra sayıları verilirken 1607 ve 1643 yıllarında hiç verilmemiştir. Herhalde vergi tarh edilecek mezra az veyahut vergi verecek durumda değillerdi.¹⁵⁰

C- EYÂLET YÖNETİCİLERİ

Kıbrıs Eyâleti'nde görev yapan idarecilere geçmeden önce, bazı hususları kısaca izah etmek yerinde olur. Kıbrıs'ın idarî yapısını izah ederken eyâlet hakkında bilgi verilmişti. Osmanlı idarî sisteminde en büyük birim olan eyâletin başında beylerbeyinin bulunduğu ve "Paşa Sancağı" denilen sancakta ikâmet ettiğini, ve bu sancağa başka bir sancakbeyinin atanmadığı belirtilmişti.¹⁵¹ Bu kısımda eyâlet ve sancaklarda görev yapan ehl-i örf (ümera) ve ehl-i şer (ulema) idarecileri ayrı ayrı ele alınarak incelenmeye çalışılacaktır. Bilindiği gibi ümera, eyâlet yönetimi ve askerî konularla meşgul olurken, ulema ise yargı, fetva ve tedris görevi ile iştigal ederdi.

Osmanlı İdarî sistemi eyâlet, sancak, kaza, nahiye ve köy birimlerine ayrılmıştı. Sancaklar askerî ve iktisadî bir hüviyet arzederken, kazalar ise birer adli ünite idiler. O sebeple sancağa ait bütün nahiye ve köyler askerî ve iktisadî yönden sancakbeyine, adli açıdan ise kadiya bağlıydılar.¹⁵²

a- Ehl-i Örf (Ümera)

Osmanlıların klasik döneminde toplum askerî (yönetenler) ve reâyâ (yönetilenler) denilen iki gruptan meydana geliyor, askeriler de menşeleri, yetişme tarzları ve üstlendikleri sorumlulukları bakımından ehl-i örf¹⁵³ ve ehl-i şer adıyla

¹⁵⁰ Halil İnalcık'ın "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", *Kıbrıs ve Türkler*, Ankara 1964 adlı eserinde 1570 yılı Ekim ayında kadı tayinleri dolayısıyla verilen bir rakama göre adada o tarihte 832 köy bulunmaktaydı. 1572 yılında adada yaptırılan tahrirde 905'i meskun ve 76'sı boş olmak üzere 981 köy sayılmıştır. Bizim daha önce verdiğimiz Kuyud-ı Kadime 64 No'lu Tahrir Defteri'nde 959 meskun karye ve 49 boş karye mevcuttur.

¹⁵¹ Eyâlet için bkz. Kıbrıs Eyâleti İdarî Taksimatına

¹⁵² Bu husus için bkz. M. A. Ünal, a.g.e., s. 51; Y. Halaçoğlu, a.g.e., s.73-77; M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, s. 83; R. Özdemir, a.g.e., s. 136,177.

¹⁵³ Ehl-i örf hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", *TDVİA. X*, İstanbul 1994, s.519 vd.

ikiye ayrılıyordu. Ehl-i örf, Osmanlı Devleti'nde padişahın icraî, idarî ve askerî yetkilerini temsil eden, ulemâ dışında kalan görevlilerdir. “Seyfiye ricâlî” de denilen ehl-i örf, daha çok kul menşeli olan ve Enderun veya Acemi Oğlanları Mektebi'nden yetişerek sipahilikten asesbaşılığa, kethüdâlığa ve sadrazamlığa kadar yükselebilen yöneticileri teşkil ediyordu. Ehl-i örf, XV. Yüzyıl tarihçisi Dursun Bey tarafından, “Nizâm-ı âlem için akla dayanarak hükümdarın koyduğu nizama siyâset-i sultânî ve yasak-ı pâdişâhi yahut örf denilir” şeklinde tarif edilen ve islâm hukukunun kaynaklarından birini meydana getiren örfün uygulayıcıları idi. Ehl-i örf tabirine erken dönem kaynaklarında pek rastlanmamakta, ancak XVI. yüzyılın başlarından itibaren kanunnâme, adaletnâme gibi resmî belgelerde zaman zaman kullanıldığı görülmektedir.

aa- Beylerbeyi (Mir-i Mirân)

Osmanlı İdarî teşkilâtında çok mühim bir memuriyet olan beylerbeyilik çok eskiye dayanır. İlk defa hangi padişah tarafından ihdas edildiği bilinmemekle beraber, I. Murad tarafından Lala Şahin Paşa'nın beylerbeyi olarak tayin edildiği görülmektedir.¹⁵⁴ Ancak, XIV. asır boyunca Osmanlı Devleti'nde taşra kuvvetlerinin başı olarak beylerbeyi geçmektedir. Eyâlete bağlı sancaklardaki sancakbeyleri de beylerbeyinin emrinde idi.¹⁵⁵

Lefkoşa 9 Eylül 1570'de feth edilince, ada beylerbeyilik statüsüne konulmuş ve Avlonya sancakbeyi Muzaffer Paşa da ilk beylerbeyi olarak tayin edilmişti.¹⁵⁶ Kıbrıs Eyaleti'ne, Osmanlı idari teşkilatı içerisinde sancakbeyi,¹⁵⁷ vezir rütbeli Paşa,¹⁵⁸

¹⁵⁴ M. Zeki Pakalın; *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul 1971, s. 216.

¹⁵⁵ M. Kunt, a.g.e., s. 26-27: Osmanlı Devleti, taşrada hizmeti daha iyi yapmanın yolunu beylerbeyilerin atanmasında bulmuştur. Beylerbeyilik bölgesi sancaklara ayrılıyor ve idareleri beylerbeyi veya Mir-i Miran denilen idareciler tarafından yürütülürdü. Paşa rütbeli ve iki tuğlu olan beylerbeyiler “paşa sancağı” denilen beylerbeyilik merkezinde otururlardı. Bkz. S. Oğuz, a.g.e., s. 7

¹⁵⁶ BOA. KK. RD. 221, s. 35; BOA. MD. 14, s. 368, Hüküm 521. Kıbrıs Beylerbeyi'nin Lefkoşe Kalesi'nde oturmasına dair bkz. BOA. MD. 21, s. 153, Hüküm 376.

¹⁵⁷ BOA. MD. 12, s. 105, Hüküm 223.

¹⁵⁸ BOA. MD. 14, s. 1155, Hüküm 1701; BOA. MD. 52, s. 319, Hüküm 847; BOA. MD. 37, s. 230, Hüküm 2726; BOA. MAD. 2737, s. 53; BOA. MD. 37, s. 170, Hüküm 2013.

defterdâr,¹⁵⁹ beylerbeyi¹⁶⁰, ve başdefterdârlık¹⁶¹ görevlerinde bulunan kişilerin Beylerbeyi olarak tayin edildikleri görülmektedir.

Kıbrıs Eyâleti'ne tayin edilen beylerbeyilerin atama şekli ya devletin uygun gördüğü bir zamanda toplu olarak çıkarılan ve eyâlet değişimi şeklinde görülen atama beratları ile veyahut görev başında iken vefat eden beylerbeyinin yerine atama şeklinde yapıldı¹⁶² ve bu padişahın bir beratıyla gerçekleşirdi. Onun için Eyâlete tayin olunan beylerbeyi, asitane-i saadet'e beylerbeyilik beratı resmi vermek zorundaydı.¹⁶³

Kıbrıs Beylerbeyliği'ne ataması yapılanlara bir hüküm gönderilerek eyâlete ne kadar akçe ile atandıkları bildirilmekte ve derhal göreve başlamaları istenmekteydi.¹⁶⁴ Kıbrıs Eyâleti havâs-ı hümâyûna dahil edildiği için, beylerbeyine nakid akçe yanında "hassa-i humayun" mahsulünden de tahsisler yapılmıştır.¹⁶⁵ Bu tahsisler bazen Anadolu yakasından da olmuştur¹⁶⁶. Yeni atanan beylerbeyi görev mahalline gelinceye kadar eski beylerbeyinin görevde kalması istenildiği gibi¹⁶⁷, bazen de vekaleten beylerbeyliğine bakanlar olmuştur¹⁶⁸.

Kıbrıs Beylerbeyi'nin Lefkoşa'da oturmasının sebebi olarak buranın imarı

¹⁵⁹ Kıbrıs Beylerbeyliğine tayin edilen Mehmet Paşa, saraydan yetişme olup, ve nice zaman defterdârlık edip umur-u maliye'ye vukuf olduğu bildirilmektedir. Bkz. BOA. MD. 52, s. 319, Hüküm 847

¹⁶⁰ Zülkadiriye Beylerbeyisi Ali Paşa [Bkz. KŞS. Defter IV, s.215], Trabzon Beylerbeyi Yusuf Paşa [Bkz. KŞS. Defter IV, s. 218] Kıbrıs beylerbeyliğine tayin edilmişlerdir. Yine, Trablusgarb Beylerbeyisi olan Hasan Paşa Kıbrıs'a tayin edilmişlerdir. Bkz. BOA. MD. 34, s. 96, Hüküm 216; BOA. MD. 34, s. 83, Hüküm 189

¹⁶¹ Baş Defterdâr Mehmed Paşa Kıbrıs'a beylerbeyi tayin edilmiştir. Bkz. BOA. MD.52, s. 216, Hüküm 564

¹⁶² BOA. MD. 34, s. 96, Hüküm 216. Kıbrıs Beylerbeyisi iken öldürülen Ahmed Paşa'nın yerine Trablusgarb beylerbeyisi Hasan Paşa tayin edilmiştir.

¹⁶³ BOA. MD.12, s. 105, Hüküm 223. Ayrıca bkz. A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri IV, 4. Kitap Kanuni Devri Kanunnameleri*, İstanbul 1992, s. 675.

¹⁶⁴ 1570 tarihinde Muzaffer Paşa'ya gönderilen Hüküm de; Kıbrıs eyâletinin on bir kere yüzbin akçe ile tevcih edildiği ve derhal adaya gitmesi istenmiştir. Bkz. BOA. MD. 18, s. 73, Hüküm 156

¹⁶⁵ Kıbrıs Defterdârına gönderilen Hüküm de, beylerbeyi Muzaffer Paşa'ya havas-ı humayun mahsulünden senevi 2000 İstanbul kilesi buğday ve 3000 kile arpa'nın da verilmesi istenmiştir Bkz. BOA. MD. 12, s. 105, Hüküm 223

¹⁶⁶ İlgili hükümde: "... Zikrolunan beylerbeyilik sana on bir kere yüzbin akçe dirlikle tayin olunub, dokuz kere ve iki kere yüz bin akçesi Toros ifrazından tevcih olunmuştur..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD.11, s. 26, Hüküm 201

¹⁶⁷ BOA. MD.28 s. 389, Hüküm 1013. Sabık Kıbrıs Beyi Cafer Paşa'ya gönderilen Hüküm de, Kıbrıs Beylerbeyliği'ne atanan Ahmed Paşa gelinceye kadar makamında kalması istenmiştir.

¹⁶⁸ Kıbrıs Yeniçeri Ağası, Ahmed Ağa'ya gönderilen hüküm de, Kıbrıs beylerbeyliği Hasan Paşa'ya tevcih edildiğinden, o gelinceye kadar makama bakması istenmiştir. [BOA. MD.34, s. 83, Hüküm 189]. Ayrıca, mütesellimlerinde görevlendirildikleri olmuştur. Bkz. BOA. MAD. 2737, s. 94.

gösterilmiş¹⁶⁹, Magosa'da kışı geçirmesine pek rıza gösterilmemiştir¹⁷⁰. Magosa'daki gemi yapımı ve tersane işlerinin bu meslekten yetişen Magosa beyine havale edilmesi, Girne Limanı'nın temizletilmesi ve lazım olan kerestenin de Üzeyir sancakbeyince temini emrolunmuştur. Yalnız Kıbrıs muhafazasında görev yapan gemilerin masrafları beylerbeyleri tarafından karşılanmakta idi. Bunun aksine davranarak masraflarını merkezden isteyen Kıbrıs Beylerbeyi Şaban Bey'in isteği uygun görülmemiştir¹⁷¹.

Beylerbeylerin atamaları merkezdeki Rûznâmçe Kalemi tarafından Rûznâmçe defterlerine kaydedilirdi. Bu kayıtlarda beylerbeyinin atandığı eyâletteki haslarının miktarı verilirdi. Kıbrıs Beylerbeyliğine tayin edilenlere senelik 1.100.000 akçe tahsisat bağlandığı gibi, Adana, Tarsus, Alaiye ve İçel sancaklarından da has'lar tasarruf etmişlerdir.¹⁷²

Kıbrıs Beylerbeylerinin kendi konaklarında divanlar kurup, eyâlet işlerini burada görüştükleri ve bir karara bağladıkları belgelerde sıkça geçmektedir¹⁷³. Divanda eyâletin bütün işleri görüşüldüğü gibi, ferdi anlaşmazlıklarında divana aksettirilerek davacı ve davalıların dinlendiği olmuştur.¹⁷⁴ Divanda görevli olan "gedikli çavuş" ların mal-ı miri tahsilinde olmalarından dolayı sefere gelediklerinde tasarruf ettikleri tımarlarına dokunulmaması istenmiştir.¹⁷⁵ Eyâlet sınırları dahilindeki tımar tevcihlerinin beylerbeyinin uhdesinde olduğunu, Kıbrıs'ta tımar tevcih eden beylerbeylerine yazılan hükümlerden anlıyoruz.¹⁷⁶ Askerî görevlilere tımar tevcih edildiği¹⁷⁷ gibi, mahlul olan tımarların da beylerbeyi tarafından tevcih edildiği görülmektedir.¹⁷⁸

¹⁶⁹ BOA. MD.23, s. 175, Hüküm 370.

¹⁷⁰ BOA. MD. 23, s. 208, Hüküm 440.

¹⁷¹ BOA. MAD. 3260, s. 142

¹⁷² BOA. MD. 18, Hüküm 156; H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 15.

¹⁷³ KŞS. Defter II, s. 69; BOA. MD. 10, s. 202; BOA. MD. 46, s. 33, Hüküm 66; KŞS. Defter III, s. 47; BOA. MD. 31, s. 342; Hüküm 760; BOA. MD.43, s. 165, Hüküm 300

¹⁷⁴ KŞS. Defter III, s. 47

¹⁷⁵ BOA. MD. 73, s. 155, Hüküm 363

¹⁷⁶ BOA. MD. 65, s. 75, Hüküm 314; BOA. MD.21, s. 153, Hüküm 376; BOA. MD.14, s. 53, Hüküm 68, BOA. MD.37, s. 127, Hüküm 1484; BOA. MD.37, s. 75, Hüküm 847; BOA. MD.37, s. 40, Hüküm 428; BOA. MD.37, s. 49, Hüküm 543; BOA. MD.67, s. 90, Hüküm 235; BOA. MD.65, s. 6, Hüküm 26; KŞS. Defter I, S. s. 98/2; KŞS. Defter I., s. 99/1; BOA. MD.35, s. 87, Hüküm 215; BOA. MD.35, s. 257, Hüküm 651; BOA. MD.36, s. 303, Hüküm 800.

¹⁷⁷ BOA. MD.37, s. 49, Hüküm 543; BOA. MD.37, s. 40, Hüküm 428.

¹⁷⁸ KŞS. Defter I, s. 99; BOA. MD.67, s. 90, Hüküm 235.

Kıbrıs Beylerbeyi kendi maiyetlerinde çalışan çavuş,¹⁷⁹ yayabaşı,¹⁸⁰ yeniçeri, azep, gönüllü¹⁸¹, mustahfiz, vs. gibi askerî görevlileri tayin ederlerdi. Sefer zamanında da maiyeti ile beraber Kaptan Paşa'ya mülaki olurdu.¹⁸² Kıbrıs'taki mâl-ı mirinin korunması ve işletilmesi de beylerbeyinin uhdesinde idi¹⁸³. Ayrıca, Kıbrıs'ın bütün miri mukataatının nezareti de kendisine tefviz edilmiş ve bilgisi dışında hiç kimseye mukataa'nın verilmemesi, bu konuda halka zulmedilmemesi ısrarla istenmiştir.¹⁸⁴ Defterdârın bu konuda beylerbeyinin emrinde olduğu görülmektedir.¹⁸⁵

Cezire-i Kıbrıs'ı ma'mur ve abadan yapmakla mükellef beylerbeyilerin bazen ihmalkarlık ettikleri ve hatta oturdukları Lefkoşa kalesinde müslümandan ziyade erbab-ı sinayiden gayr-ı müslim bulunduğu, gönüllü taifesinden, azep ve hisar erlerinden çok az kişi bulundurulduğuna işaretle gayrimüslimden erbab-ı sinayi haricinde diğerlerinin buradan çıkarılması emredilmiştir. Kal'adaki kefereler kendilerine ait mülklerini dilediklerine vermek veyahut satmak hakkına sahip kılınmışlardır.¹⁸⁶ Beylerbeyilerin ihmali bununla da kalmamış ve haksızlıklar da yapmışlardır. Tahrir yapılırken haksızlıkların olduğu, ekabire iyi karyeler verildiği ve fukaraya mahsulsüz yerlerin verildiği hakkında 26 Mart 1578 tarihli bir hüküm bulunmaktadır.¹⁸⁷ Kıbrıs Beylerbeyi Cafer Paşa'nın kadı marifeti olmadan bazı kimseleri küreğe koyduğu anlaşıncı, o gibilerin defteri gönderilerek kürekten ıtlak

¹⁷⁹ BOA. MD.21, s. 153, Hüküm 376; BOA. MD.73, s.155, Hüküm 363.

¹⁸⁰ BOA. MD. 65, s. 75, Hüküm 314

¹⁸¹ KŞS. Defter I, s. 96/3

¹⁸² KŞS. Defter I, s. 96; Kıbrıs Beylerbeyi Ramazan Paşa'ya gönderilen emirde, seferden on gün önce gemilere maiyetlerini alıp Rodos'ta bulunan Kaptan Sinan Paşa'ya tavattun eylemesi istenmiştir.

¹⁸³ Emval-ı miriyye'nin teksiri maksadıyla emval-ı miriyye nezareti Kıbrıs Beylerbeyliği uhdesine verilmiş olduğundan müşarüh-ileyhin rey'i olmadıkça sarfiyat yapılmaması hakkında Kıbrıs defterdârına hüküm gönderilmiştir. Bkz. BOA. MD. 16, s. 72, Hüküm 146; BOA. MD. 73, s. 578, Hüküm 1264

¹⁸⁴ BOA. MD. 16, s. 61, Hüküm .145; Aynı BOA. MD. s. 146; BOA. MD. 24, s. 220, Hüküm 582 1574 tarihli bir hükümde; Kıbrıs'ta olan bütün miri mukataatın nezareti Kıbrıs Beylerbeyi'ne tefviz olduğu ve malumatı olmadan kimseye mukataa verilmemesi beylerbeyinden istenmiştir.

¹⁸⁵ BOA. MD. 29, s. 61, Hüküm 146.

¹⁸⁶ BOA. MD. 18, s. 129, Hüküm 277.

¹⁸⁷ "Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve defterdârına hüküm ki; Vilâyet-i Kıbrıs tahrir olunub tevzi olunmalı oldukda ekabir ve ağniya'ya eyusu... kurra'yı virub fukaraya bi hasıl olanları virüldüğü i'lam olundı imdi adalet üzre tevzi olunmakla idub buyurdum ki vusul buldukda bu babda mukayyed olub tevzi olunan kurra ve mezari'i adalet üzre tevzi eyleyub kimesine himayet eylemeyesiz ..." [Bkz. BOA. MD. 34, s. 35, Hüküm 70] Buna benzer bir haksızlığın Zilkade 1576 tarihinde sipahi ve zuema beratlarında yapıldığı da vakidir. Bkz. BOA. MD. 29, s. 179, Hüküm 428.

olmaları emrolunmuştur.¹⁸⁸ Kasım 1607 tarihinde gönderilen diğer bir hükümde de sipahi reâyâsının zulme temayülleri vurgulanarak Mustafa Paşa'dan müdahale etmesi istenmektedir.¹⁸⁹

Kıbrıs'ta görev yapan beylerbeyi, kadı ve defterdârdan, adanın mamuriyeti için, hukukun uygulanmasında, miri hizmetlerde ve vergi tahsilinde adalet üzre olunması, tefrika çıkartacak işlerden kaçınılması ve reâyânın refah ve güvenliği için gerekli gayretin gösterilmesi yolunda zaman zaman hükümler gönderilmiştir.¹⁹⁰ Fakat bütün bu ikazlara rağmen gerekli dikkatin gösterildiği de söylenemez. Bundan dolayıdır ki, adada bazı nahoş vakıalar da meydana gelmiştir. Bunlardan en önemlisi ve hatta Osmanlı tarihinde az rastlanan olaylardan birisi Kıbrıs'ta gerçekleşen beylerbeyinin maiyeti tarafından katlidir. Nitekim 16 Nisan 1578 tarihli bir hükümde, Kıbrıs Beylerbeyi Ahmed Bey'in maiyeti tarafından öldürüldüğü belirtilmektedir.¹⁹¹

Ahmed Bey'in katli işinin teftişinde 21 kişi katil ve 15 nefer mücrim yazıldığını ve bazı şerir ve şâkîlerin ulufeleri kesilip kaleden çıkarıldığı ve Hamza Bey ile Gönüllü Ağası ve Dizdarın katlinde medhalleri olan kul taifesinin mevacibi kesilmiştir. Kadı, bey ve ağalar ile birlikte mesul tutulmuştur.¹⁹² Ayrıca bu olayda Magosa eşkıyasının da parmağı olduğu anlaşılmıştır.¹⁹³

¹⁸⁸ BOA. MD. 30, s. 344, Hüküm 808; Adı geçen Cafer Paşa, az bedelle köyler verdiği Lefkoşe hasları mültezimi Kôr Mehmed ile halk zulm ve teaddi eyledikleri ve bu durumun incelenmesi için müfettiş olarak Süleyman Çavuş'un gönderildiği bildirilmektedir. Suçu sabit olursa mültezimin küreğe çekilmesi istenmiştir. [Bkz. BOA. MD. 31, s. 122, Hüküm 293] Kıbrıs halkının Cafer Paşa'dan şikayeti 1586 tarihli ve Kıbrıs defterdâr ile kadılarına gönderilen fermanda tekrar dile getirilmiştir. BOA. MD. 62, s. 15, Hüküm 44. 1588'de yine Cafer Paşa mal-ı miriye gadri ve reayaya teaddisi görüldüğünden teftişi istenmiştir. Bkz. BOA. MD. 64, s. 212, Hüküm 546.

¹⁸⁹ KŞS. Defter II, s. 26

¹⁹⁰ 7 Mayıs 1572'de gönderilen böyle bir hüküm için bkz. BOA. MD. 12, s. 641, Hüküm 1215

¹⁹¹ BOA. MD. 34, s. 99, Hüküm 224: Ahmed Bey'in Magosa Kalesine geldiğinde kul taifesi mevaciplerini istemiş ama o aksi cevap vererek forseleri salıvermiş ve ellerine silah verilen forsalar da üç neferi yaralamıştır. Bunu gören kul taifesi de ellerine silah alarak birbirine girişince, Ahmed Bey'de katledilmiştir. Ahmed Bey'in katli üzerine, durumun araştırılması istenmiş ve forselere silah verilip verilmediğinin gizlice tespiti ve eğer verdiği gayr-ı vaki ise müsebbiblerin yakalanması istenmiştir. [Bkz. BOA. MD. 34 s. 144, Hüküm 304] Forse kafirlerine silah verip vermediği, eğer vermiş ise cezasını görmüş olacağı 30 Nisan 1578 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde bildirilmiştir. İlgili hükümde "Kıbrıs Beylerbeyine Hüküm ki, bundan akdem Kıbrıs Beylerbeyisi iken fevt olan Ahmed Bey kendunun forsa kafirlerine yarak virub kul taifesine hücum itdirmekle onlar dahi mumileyhin üzerine yerağla hücum idub katl eyledikleri i'lam olunmağın fi'l-vaki müşarû'n-ileyhe kendunun forsa kafirlerine yarak virduğu ..." denilmektedir. [Bkz. BOA. MD. 34, s. 155, Hüküm 326] Yapılan tahkikatın genişlemesi ile bir yıl sonra (1579), kul taifesine teaddi eden eski Dizdar dervişin evini basan Ahmed Bey'in katline sebep olan Yeniçeri ağası hakkında tahkikat yapılması bildirilmiştir. Bkz. BOA. MD. 40, s. 269, Hüküm 625

¹⁹² BOA. MD. 35, s. 116, Hüküm 296.

¹⁹³ BOA. MD. 35, s. 56, Hüküm 130.

Kıbrıs Eyâleti'ne tayin edilen beylerbeyiler saliyane ile tayin edilmişlerdir.¹⁹⁴ Bilindiği gibi, Kıbrıs adası fethedildikten sonra havass-ı humayuna dahil edilmiştir. Anadolu'dakilerin dışında bütün sancaklar saliyane ile yönetilmiştir. Hassa-i humayuna zabtolunan Kıbrıs Adası mahsulünden yeni tayin edilen Muzaffer Paşa'ya her sene iki bin İstanbul kilesi buğday ve üç bin kile arpada veriliyordu¹⁹⁵.

Kıbrıs'a tayin edilen beylerbeyilerin hassı 1.100.000 akçe idi¹⁹⁶. Bu miktardaki dirlikle tayin olunan beylerbeyinin 200.000 akçası Adana'nın Saruçam nahiyesinden has olarak tevcih olunmuştur.¹⁹⁷ Ayrıca, Kıbrıs Beylerbeyliğine tayin olunanların senevi 2000 kile buğday ve 3000 kile arpa alacakları da vardı¹⁹⁸.

¹⁹⁴ Kıbrıs Beylerbeyi Zeynelabidin Paşa'nın merkeze gönderdiği bir arzda, Kıbrıs Beylerbeyisi olanların 800.000 akça saliyane 260.000 akçe cerayesinde cizye malından verildiği ibaresi geçmektedir. [Bkz. BOA. MAD. 2737, s. 78] 25 Muharrem 1062 tarihli hükümde ise, Kıbrıs beylerbeyi olanlara senede 800.000 akçe Kıbrıs keferesi cizyesinden saliyane tayin olunduğu söylenmektedir. Bkz. BOA. MAD. 2737, s. 17

¹⁹⁵ BOA. MD. 12, s. 105, Hüküm 223

¹⁹⁶ BOA. MD. 18, s. 73 Hüküm 156

¹⁹⁷ BOA. MD. 11, s. 26, Hüküm 201

¹⁹⁸ BOA. MD. 70, s. 189, Hüküm 372.

Tablo. II. 3: Kıbrıs Beylerbeyileri

Beylerbeyinin Adı	Eski Görevi	Tayin Tarihi	Görevli Görüldüğü İlk Tarih	Azil Tarihi	Görevli Görüldüğü Son Tarih	Gittiği Yer	Kaynak
Muzaffer Paşa	Avlonya Sancakı Beyi	09.09.1570	02.09.1571	26.08.1571		Trablusşam B.B.	BOA. MAD. 563, s. 159
Sinan Paşa					04.01.1573		BOA. MAD. 5268, s. 9
Hüsrev Paşa	Van B.B.	11.01.1573		31.01.1573			BOA. KK. RD.225, s.163
Cafer Paşa	Trablusgarb B.B.	31.01.1573			22.07.1576		BOA. KK. RD.225, s.178
Ahmed Paşa	Cezayir-i Garb B.B.	13.12.1576			15.03.1578		BOA. MD. 28, s.389, Hüküm 1013
Hasan Paşa	Trablusgarb B.B.	07.04.1578		06.02.1580		Karaman B.B.	BOA. MD. 34, s.83, Hüküm 189
Mehmed Paşa (Ağa)	Hesirci Başı	06.02.1580			13.01.1584		BOA. KK. RD.236, s.229
(Okurazade) Mehmed Paşa	Başdefterdar	14.01.1584		22.03.1585			BOA. MD. 52, s.216, Hüküm 564
Ali Paşa	Şehinzor B.B.	7 Nisan 1585					BOA. KK. RD. 262, s.209
Mahmud Paşa			02.08.1585		23.08.1585		BOA. KK. RD.246, s.25
Cafer Paşa (ikinci Kez)			27.01.1586		29.11.1587		BOA. KK. RD.245, s.272
Piri Paşa			28.11.1588		12.05.1589		BOA. KK. RD.251, s.53
Ahmed Paşa			03.07.1589		01.03.1590		BOA. KK. RD.252, s.230
Murad Paşa			16.01.1593		21.07.1593	Trablusşam B.B.	BOA. KK. RD.253, s.311
Ramazan		6.3.1594					
Ali Bey (ikinci Kez)	Çıldır Eyalleti	13.1.1594					K.ŞS. Defter I, s.110
Ali Paşa	Trablusşam B.B.	6.12.1603					BOA. TD. 696, s. 73
Mustafa			Mayıs 1608				K.ŞS. Defter II, s.53
Cafer	Mirahor-i Sani	18.8.1634					K.ŞS. Defter IV, s. 467
Ali (ikinci Kez)	Zulkadriye B.B.	Ekim 1635					K.ŞS. Defter IV, s. 487
İbrahim			Mayıs 1637				BOA. MAD. 2772, s. 42
Yusuf	Trabzon B.B.	6.10.1636					K.ŞS. Defter IV, s.496
Zeynelabidin Paşa			Nisan 1652				BOA. MAD. 2737, s.104
Ali Paşa			Temmuz 1645				BOA. MAD. 8428, s.359
Seyyid Ahmed							BOA. MD. 73, s.578, Hüküm 1264
Muhammed Bey							BOA. MD. 53, s.284, Hüküm 821
Derviş Paşa							BOA. MAD. 2737, s.17

ab- Sancakbeyi

Osmanlı idarî sisteminde sancak, devlet teşkilâtının küçük bir nüvesini oluşturduğu için, sancakbeyinin durumu da veziriazamınkine çok benzemektedir. Osmanlı öncesinde, meselâ Anadolu Selçuklularında, askerî komutanlığı beylerbeyi, sivil idareyi vezir temsil ettiği halde, XV. Asırda Osmanlılar, bu iki unsuru veziriazamın şahsında birleştirmişlerdir. XV asırdan önce de gerek Selçuklular'da ve gerekse Osmanlılarda veziriazamın yetkileri var idiyse de, askerî işler daha çok beylerbeyinin uhdesine bırakılmıştı.¹⁹⁹

Sancakbeyinin idarî ve askerî olmak üzere iki asli vazifesi vardı. İdare ettiği sancaktaki tımarlı sipahilerin tabii amiri olan sancakbeyi, kendi kapu halkı ve sancağındaki zaim, sipahi ve cebelilerle gösterilen yerde orduy-u hümayuna katılmak mecburiyetindeydi. İdarî görevi ise sancak dahilindeki reâyânın rahat ve huzurunu temin etmek ve düzeni sağlamakla mükellefti.²⁰⁰

Sancakbeyi, sancağında geliri kendisine has olarak ayrılmış arazinin reâyâsı üzerinde doğrudan doğruya tek idareci olarak bulunurdu. Ancak, sancak beyine bağlı haslar diğer sancakların hudutları içerisinde de bulunabilirdi. Bu durumda, has arazilerinin bulundukları sancaklar içinde serbest sayıldıkları görülür.²⁰¹ Sancakbeyleri eyâlet beylerine tabi olup eğer kendilerine birden fazla sancak tevcih edilmişse diğerine mütesellim tayin edebiliyorlardı.²⁰²

Sancakbeyi, sancağının en yüksek idarecisi olarak reâyâ ve ehl-i örf üzerindeki otoritesinin yanında özel görevler için sancaklarına gelen diğer devlet görevlilerine yardımcı olmak ve bunların görevlerini kolaylıkla yerine getirmelerinden de mesul idiler. Merkezden sancakbeylerine gönderilen fermanlardan çeşitli konularda sancakbeyinin devletin temsilcisi olarak özel tahkikatlar yapması ve çeşitli idarî, adlî ve güvenlik meselelerini halletmesi istendiğini de görüyoruz.²⁰³

Hükümet sancaktaki işler hususunda daima sancakbeyi ve kadı ile muhabere etmekteydi ki bu da beylerbeyinin aşılması, merkezi idare ile sancakbeyinin doğrudan teması demekti. Bu durum, devletin zayıf olduğu zamanlarda eyâlet beyinin sivil

¹⁹⁹ M. Fuad Köprülü; *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1981, s. 45; M. Ali Ünal; a.g.e., s. 41

²⁰⁰ M. Ali Ünal, a.g.e., s. 41

²⁰¹ M. Kunt, a.g.e., s. 24

²⁰² S. Oğuz, a.g.e., s. 14

yetkilerinin azaldığını görüyoruz”²⁰⁴. Ancak incelediğimiz dönemde, Kıbrıs’ta vazifeli sancakbeylerine gönderilen emirlerde beylerbeyi’ne hitap edilmiş ve direk olarak sancakbeylerine emirler gönderilmemiştir²⁰⁵.

Kıbrıs beylerbeyliğinde görev yapan sancakbeyleri saliyane alırlardı. Daha önce belirtildiği üzere, Kıbrıs’a bağlanan Alaiye, Tarsus, Sis ve İçel hariç diğer sancakların saliyaneli olduklarını belirtmiştik. Magosa sancakbeyi Hamza bey saliyane olarak 240.000 akçe alıyordu. Baf sancakbeyi Receb Bey ise bu sancağın kapudanlığı ile birlikte 200.000 akçe saliyane tasarruf ediyordu. Mirlivarlığı zamanına ait 95.698 akçe alacak hakkı kendisine ödenmiştir²⁰⁶.

Sancakbeylerine nakit akçe olarak verilen saliyaneler yetersiz olduğu zaman, diğer gelirlerden de ödemeler yapıldı. Ocak 1595 tarihli hükümde, Baf Sancakbeyi Mustafa Bey’in saliyanesi için 1594 tarihinde Lefkoşa mukataatından tevcih olunan Penbe hasasından 22955 akçe’nin verilmesi istenmiştir.²⁰⁷ Ocak 1595 tarihinde ise, penbe bahasından 22950 akçe saliyane verilmiştir²⁰⁸ Baf sancağı saliyanesi 1587’de 411538 akçeden 911150 akçeye çıkmıştır. Saliyane fazlası olan 559849 akçenin merkeze gönderilmesi emr olunmuştur²⁰⁹. bu da gösteriyor ki baf sancakbeyliğinin kendi kendine yeter olduğu gibi, merkeze de bir miktarını irsal etmiştir. Ayrıca penbe bahasından kantar ve Lodra üzerinden de saliyane verilmiştir²¹⁰

²⁰³ M. Kunt, a.g.e., s. 25

²⁰⁴ M. Akdağ, *Celali İsyanları*, s. 59

²⁰⁵ Kıbrıs Adası’nın muhafazası için özellikle Magosa, Girne, Baf ve Lefkoşe Sancakbeylerine sık sık emirler gönderilmiştir. Bkz. BOA. MD. 52, s. 275, Hüküm 731, BOA. MAD. 57/2, s. 41; BOA. MAD. 75/2, s. 66, 67; BOA. MAD. 5712, s. 30, 31; BOA. MAD. 5712, s. 40; BOA. MD. 19, s. 246; BOA. MD. 46, s. 322, Hüküm 739; BOA. MD. 48, s. 7, Hüküm 20

²⁰⁶ Forsaların öldürdüğü Limasol kapudanı Arap Ahmed Bey’in ne kadar saliyane aldığı belli değildir. Yalnız hizmeti sırasında saliyanesinden kendisine 8.100 akçe tahakkuk etmiştir. Bkz. H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 15.

²⁰⁷ KŞS. Defter I, s.163

²⁰⁸ KŞS. Defter I, s.163; Baf Sancak Beyi’nin Saliyanesi için bkz. BOA. MAD. 2772, s. 96

²⁰⁹ ilgili hükümde “... mukaddema Baf sancağı dört yüz on bir bin beş yüz otuz sekiz akçe saliyane ile Ahmed’e verilip iki yıl üç ay mutasarrıf olup dokuz yüz on bir bin yüz elli akçe saliyane müstehak olup ba’dehu liva-ı mezkûr ahare verilip sancak tekrar müşaranün-ileyhe ibtiday-ı tarih de mukarrer kılınup müstehak oluşu saliyanesinin bir mikdarı teslim alınıp beş yüz elli dokuz bin sekiz yüz kırk dokuz akçesaliyane baki kalup bu saliyenenin asitaneye gönderilmesi...” denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 64, s. 66, Hüküm 197

²¹⁰ Baf sancakbeyi Mustafa’ya Lefkoşe mukataatından penbe mahsulünden 21 kantar ve 86 Lodra saliyane verilmiştir. [Bkz. KŞS. Defter I, s.166]; Ayrıca bkz. 1 kantar=100 Lodra, 1 kantar=56.443 kg. W Hinz, s. 33

Girne Sancakbeyi Osman Bey'e,²¹¹ lefke mukataatından 660.000 akçe saliyane verildiğine dair 22 Ocak 1594 tarihinde hüküm gönderilmiştir. Bu sancakbeyine ayrıca, 1594 senesi mevacibinden 27.000 akçe de bağlanmıştır.²¹² Saliyane olarak verilen maaşlara gemi masrafları için de paralar eklenmiş olup mutad-ı kadim üzere verildiğinde belirtilmiştir. Mesela, Kıbrıs Beylerbeyisine ve defterdârına gönderilen hükümle; Hırsofu sancakbeyi Mustafa'nın darsaadet'e arz-ı hal ile, salyanesinin ve gemi masrafının nakden verilmesini rica ettiği bildirilmiştir²¹³.

Tuzla Sancakbeyi'nin salyanesi ile alakalı Mayıs 1651 tarihli hükümde ise, Tuzla sancağına mutasarrıf olanların 100 nefer ile adayı muhafaza ettikleri ve senede hazine malından altı yük (6.000) akçe'ye mutasarrıf oldukları bildirilmiştir²¹⁴. Bu miktar, Kıbrıs'ta sahip oldukları salyanenin dışındadır. Ancak, her sancakbeyinin de kendilerine tevcih edilen salyaneyi zamanında aldıkları söylenemez. Bunlar baki kalan haklarını merkeze gönderdikleri arz-ı hallerle veya bizzat merkeze gidip isteyerek tahsil etmekteydiler. Mesela Baf Sancakbeyi'nin baki kalan 20.000 akçesinin verilmesi Kıbrıs defterdârından istenmiştir.²¹⁵

Baştarde mesarifi için de sancakbeylerine salyaneler verilmiştir. Magosa sancakbeyi Mehmed'in baştarde masrafı için, cizyeden aldığı 3250 gurus'un verilmesi beylerbeyi, defterdâr ve cizyedardan talep edilmiştir.²¹⁶ Ayrıca Kıbrıs sancakbeylerinin derya muhafazasında bulundukları ve bindikleri kadırgaların kürekçilerine nafaka ve kisve bahalarını kendilerinin verdikleri, miri'den talep etmedikleri görülmektedir.²¹⁷ Ele geçirilen adaların muhafazası için de zaman zaman

²¹¹ KŞS. Defter I, s. 170; Ayrıca, Girne Sancakbeyi Mehmed Bey'in salyanesi için bkz. BOA. MD. 58, s. 336, hüküm 861

²¹² KŞS. Defter I, s.170

²¹³ BOA. MAD. 5712, s. 66; Başka bir hükümde; "... Hırsofu sancakbeyi Mustafa yedinden 1616 Rebiyü'l-ahirin altıncı gününden iki kıta evamir-i şerife varid olub müstehak olduğu salyane mutad-ı kadim üzere gemisi masrafı verilmek ferman olmağın Kıbrıs hazinesinde olan defatire nazar olunduk da liva-i mezbur..." denilmektedir. Bkz. BOA. MAD. 2737, s. 39

²¹⁴ BOA. MAD. 2737, s. 40

²¹⁵ BOA. MAD. 5712, s. 59

²¹⁶ "... Magosa Sancağı beyi Mehmed dame izzehu südde-i sadetime arz-ı hal gönderüb 1052 senesi için tayin olunan baştarde mesarifi cizye-i mezbure malından virilmek babından inayet rica itmeğın hazine/i amirem defterlerine nazar olundıkda senede üç bin iki yüz elli gurus Magosa beyi olanlara tayin olunduğu derkenar olundukda kanun-u kadim üzere salyanesi virilmek fermanım olmuştur..." Bkz. BOA. MAD. 2737, s. 39

²¹⁷ BOA. MD. 52, s. 275, Hüküm 731

sancakbeylerin göreve çağrıldıkları da vakidir.²¹⁸ Sancakbeylerinin emirinde olup derya muhafazasında olan gemilerin mesarifi için lâzım olan para, eyâlet hazinesinden karşılanmıştır.²¹⁹ Gemi masrafını karşılama kanunu-u kadim üzre veriliyordu.²²⁰ Ayrıca bu gemilerin mühimmatı da hazine-i mezbure tarafından karşılanırdı.²²¹

Kıbrıs'a sürgün edilen kişilerden bazılarının buradan kaçmak için bahaneler uydurdukları ve sancakbeylerini zor durumda bıraktıkları da görülür.²²² Hacca gitmek gibi bahanelerle ada'dan kaçmak isteyenler sancakbeylerinin iyi niyetlerini suistimal etmişlerdir. Onun için Merkezden sık sık uyarılar gönderilerek beylerin zor durumda kalmamaları için bu tür hadiseler fırsat vermemeleri istenmiştir. Bu hususta en sıkıntılı sancakbeyleri belki de Kıbrıs'ta görev yapanlardır. Çünkü Anadolu'da bir çok insan, işledikleri suçlar ve itaatsizlikleri sebebiyle Kıbrıs'a sürülmüştü. Dolayısıyla Kıbrıs adeta bir açık hava hapishanesi gibi idi.

Kıbrıs'ın ada olması hasebiyle zaman zaman çevrede korsan gemilerinin dolaştığı ve eşkıyalık yaptıkları görülmektedir. Bunun için sancakbeylerine gönderilen fermanlarda, korsanların şekavetlerine müsaade etmemeleri de istenmiştir. Mesela Magosa beyi Cafer Bey'e gönderilen bir hükümde, Kıbrıs'ın etrafını muhafaza edip korsan ve levend gemilerinden bir zarar gelmemesi için tedbir alması istenmektedir.²²³ Yine bir başka emirde de içte gelişen ihtişaş olaylarının önlenmesi istenmekte ve onun için Kıbrıs beylerbeyisi iken katledilen Ahmed Bey'in katillerinin yakalanması ve beylerbeyi gelinceye kadar kaçırılmaması Magosa Bey'i Şaban'a emredilmiştir.²²⁴ Ayrıca kıssas îcab ettirir ağır suçları işleyenler de

²¹⁸ Rodos ve Derya muhafazası için Magosa sancakbeyi Şaban'ın memur edildiği görülür. Bkz. BOA. MD. 46, s. 322, Hüküm 739

²¹⁹ BOA. MAD. 5712, s. 41

²²⁰ "Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve defterdârına hüküm ki; Haliya Hırsofu sancağı beyi olan Mustafa dersadetime gelüb ve arz-ı hal sunub her sene viriligidüğü üzre gemi mesarifi bu sene dahi virilmek babında emr-i şerif rica eylemeğin vech-i meşru üzre emr-i şerif virilmiştir." Bkz. BOA. MAD. 5712, s. 66, 67

²²¹ BOA. MAD. 5712, s. 30; Magosa sancakbeyinin gemi masrafı ve mühimmatının karşılanması için bkz. [BOA. MAD. 5712, s. 21] Baf sancağı için bkz. BOA. MAD. 5712, s. 40

²²² "Kıbrıs beylerbeyisine hüküm ki; Magosa Beyi Bali Bey mektup gönderüp Hüseyin nam çavuş Salih ve Mert bir kimse olup Hac-ı şerife gitmeğe izin talep ettiği, halbuki mezkur Hüseyin fesadına mebni çavuşluğu alınup Kıbrıs'a sürgün edildiği cihetle böyle müfsit adama salih ve mütedeyyin deyiüb Kıbrıs'tan kurtarmaya mesuliyeti mucip olduğu..." Bkz. BOA. MD. 27, s. 89, Hüküm 218

²²³ BOA. MD. 52, s. 297, Hüküm 795; BOA. MD. 44, s. 205

²²⁴ BOA. MD. 34, s. 265, Hüküm 556

sancakbeyleri tarafından küreğe çekilerek çalıştırılmışlardır.²²⁵

Kıbrıs'ta mevcut kalelerin tamir ve inşasında vazifeli olan sancakbeyleri, Kıbrıs bekayasının cem'ini toplayıp buralara harcamışlardır.²²⁶ Kalelerin inşa ve tamirinde daha çok yeniçeri, ırgad usta ve reâyâ çalıştırılmıştır²²⁷. Her sancakbeyi, sancağı dahilindeki kaleleri tamir etmek zorunda olduğu gibi, bu kalelerde çalıştırılmak için sürgün edilen kişilerin güvenliklerinden ve kaçmamalarından sorumlu idi.

Tablo. II. 4: Sancak Beyleri

Adı	Görev Yeri	Görüldüğü İlk Tarih	Kaynak
Mustafa	Baf	20 Kasım 1571	BOA. MD. 16, s.47, Hüküm 91
Mustafa	Gerine	19 Kasım 1571	BOA. MD. 16, s.48, Hüküm 92
Hamza Bey	Magosa	1 Ağustos 1571	BOA. MD. s. 16, Hüküm 18/33
Receb	Baf	7 Mayıs 1572	BOA. MD. 16, s.181, Hüküm 345
Bali Bey	Magosa	12 Mayıs 1573	BOA. MD. 21, s.152, Hüküm 374
Ahmed	Üzeyir	6 Nisan 1574	BOA. MD. 24, s.97, Hüküm 265
Hamza Bey	Magosa	13 Mayıs 1575	BOA.MD. 27, s. 386, Hüküm 924
Şaban Bey	Magosa	23 Mayıs 1578	BOA. MD. 34, s.265, Hüküm 556
Ömer Bey	Tarsus	3 Mayıs 1579	BOA.MD.37, s.175, Hüküm 2078
Mehmed Bey	Baf	5 Haziran 1579	BOA. MD. 36, s.312, Hüküm 826
Şaban Bey	Magosa	3 Ağustos 1582	BOA. MD. 48, s.7, Hüküm 20
Cafer Bey	Magosa	20 Mart 1584	BOA. MD. 52, s.297, Hüküm 795
Cafer Bey	Magosa	22 Mart 1585	BOA. MD. 53, s.284, Hüküm 821
Mehmed	Kerine	12 Eylül 1585	BOA. MD. 58, s.336, Hüküm 861
Ahmed Bey	Baf	1588	BOA. MD. 64, s.66, Hüküm 197
Sefer	Kirinya	Aralık 1593	KŞS. Defter I, -110/2
Mehmed Bey	Baf	Haziran 1594	KŞS. Defter I, s. 98
Osman	Kirinya	11 Ocak 1595	KŞS. Defter I, s.170
Ahmed	Baf	Temmuz 1594	KŞS. Defter I, s.137
Ali Bey	Magosa	Temmuz 1594	KŞS. Defter I, s.275
Mustafa Bey	Baf	Ocak 1595	KŞS. Defter I, s.166
Mustafa Bey	Magosa		BOA. MAD.5712, s. 21
Mustafa	Hırsofi	1615	BOA. MAD.5712, s.89

²²⁵ Magosa Sancakbeyi Şaban tarafından küreğe konularak çalıştırılan ve kıssas gerektiren suçları olduğu zanedilerek on yıl ızdırap çektirilen bir kaç Mısırlının daha sonra suçlarının olmadığı ortaya çıkmıştır. Bkz. BOA. MD. 47, s. 161, Hüküm 386

²²⁶ BOA. MD. 36, s. 312, Hüküm 826; BOA. MD. 40, s. 307, Hüküm 708

²²⁷ BOA. MD. 40, s. 307, Hüküm 707

Mustafa Bey	Baf	Şubat 1639	BOA. MAD.2772, s. 96
Mehmed Bey	Magosa	Ocak 1652	BOA. MAD.2737, s.39
Bali Bey	Magosa		BOA. MD. 21-152/374
Ahmed Bey	Baf		BOA. MAD.5712, s.59
Dilaver Bey	Baf		BOA. MAD.5712, s.40
Süleyman	Kirinye		BOA. MAD.5712, s.30-31
Receb Bey	Baf		H.Sahillioğlu, a.g.m., s. 15
Mustafa	Girne		BOA. MD.10, s.222, Hüküm 338

ac- Defterdâr

Osmanlı Devleti'nde defterdâr tabiri daha XIV. asrın sonlarından itibaren görülmektedir.²²⁸ Fatih Sultan Mehmed'in kanunnamesinde²²⁹ defterdâr, padişahın malının mutlak vekili ve veziriazamda o malın nazırı idi. Hazine-i amirenin açılması ve kapanması defterdârın huzurunda yapılırdı. Başdefterdârın divan-ı hümayunda veziriazamın sofrasında yemek yemek, hükümdarın malını muhafaza etmek, hazineye taalluk eden işler için maliyeden hüküm yazmak, hizmet eden kişilere çavuşluk, sipahilik, katiplik ve hatta sancak ve zeamet arzetmek, sefer esnasında hükümdarla konuşabilmek vazife ve selahiyetleri vardı²³⁰

Defterdârın sayısı, devletin sınırlarının genişlemesine paralel olarak artmıştır. Bunlar II. Bayezid dönemine kadar Rumeli'de hazineye ait işlere bakan Rumeli defterdârı veya başdefterdâr ile Anadolu defterdârı olmak üzere ikiye ayrılırdı.²³¹ Fatih Kanunnamesinde mal defterdârı ve başdefterdâr tabirlerinin geçmesi bu şekildeki bir ayırımın bu padişahdan önce de var olduğunu göstermektedir.²³² Sınırlar genişledikçe defterdâr sayıları da artmış ve tımar defterdârlığı²³³, mal defterdârlığı²³⁴ v.b. ihdas edilmiştir. Tımar kapsamına giren bütün eyâletlerde tımar defterdârlığı

²²⁸ M. Z. Pakalın, a.g.e. I, s.414

²²⁹ Fatih Kanunnamesi'nde: "ve başdefterdâr cümle malının nazırı olup, umûr-ı âlem ana mufavvazdır" denilmektedir. Bkz. Y. Halaçoğlu, a.g.e., s. 16

²³⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 326

²³¹ Y. Halaçoğlu, a.g.e., s. 17

²³² İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e.II, s. 327

²³³ Kıbrıs beylerbeyine gönderilen fermanla, Kıbrıs tımar defterdârlığının Ahmed'e verildiği fakat hariçden bazı kimselerin (Mehmed) tımar defterdârlığı ele geçirmeye çalıştıkları ve bunlara itibar edilmemesi emir verilmektedir. Bkz. KŞŞ. Defter II, s. 44; BOA. MD. 44, s. 433, Hüküm 615; BOA. MD. 55, s. 76 Hüküm 135

²³⁴ Karaman Defterdârı olan Kemalzade Ahmed'in sene 1016 cemaziye'l-evvelinin 24.gününden Cezire-i Kıbrıs'ın mal defterdârlığına atanmıştır. Bkz. KŞŞ. Defter II, s.35; KŞŞ. Defter II, s.69; BOA. MD. 39, s.86, Hüküm 213

kurulmuştu. Anadolu kaleminden ayrılan defterdârlıklara ve daha sonra ihdas edilen defterdârlıklara “kenar defterdârlıkları” veyahut tımar defterdârlıklarından tefrik için “hazine defterdârlıkları” denilmeye başlandı.²³⁵

Defterdâr kendilerine taalluk eden mali işlerdeki şikayetleri defterdâr kapısında aktedilen divanda dinler ve lüzum görmeleri halinde tuğralı ahkam verirlerdi. Her defterdâr kendi dairesinde çıkan evrakın arkasına imzasını atardı. XVII. asrın ortalarından itibaren bütün maliye hükümlerinin arkalarına kuyruklu imza koymak hakkı başdefterdâra verildi.

Kıbrıs’ın fethiyle oluşturulan eyâlete 12 Ağustos 1570 tarihinde ilk defterdâr olarak Dersaadet Arpa Emmini olan Bali Çelebi’nin atandığı Vezir Mustafa Paşa’ya gönderilen bir hükümden anlaşılmaktadır.²³⁶ Ama bu defterdar hakkında fazla bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca bunun çok az bir süre görev yaptığı ve yerine atanan Mehmed Çelebi’nin 20 Ağustos 1571’de Kıbrıs defterdârlığı görevine başladığı görülmektedir. Bu görevine karşılık aldığı salyane yılda 180.000 akçe idi. Ayrıca, kendisi zahire ve yem olarak da cere alıyordu²³⁷. 1571 tarihli ve Kıbrıs beylerbeyisine gönderilen fermanda daha önce kendisine 500 kile arpa ve 300 kile buğday verilmesi emr olunduğu halde, ada’da kıtlık olduğu için salyanesinin kifayet etmediği,²³⁸ bu halde iken dahi kemal-i emanet ve istikâmet ile hizmet ettiği bildirilmekte ve tayin olunan salyane üzere 500 kile buğday ve 800 kile arpa verilmesi buyrulmaktadır.²³⁹

Mehmed Çelebi, adanın tahriri yapılırken görevli olup, aynı zamanda nazır-ı emval idi. Bu vazifeyi daha sonra beylerbeyi Sinan Paşa’ya devretmiştir.²⁴⁰ Mehmed

²³⁵ İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 330

²³⁶ “Vezir Mustafa Paşa’ya hükümki; mektup gönderup Kıbrıs defter kethudalığının Aydın’da zeameti olan Hasan’a ve Tımar Defterdârlığının yine zeamete mutasarrıf Selami’ye ve defterdârlığın Beyşehir Sancakbeyi Mehmed Bey’e verilmesini ve Kıbrıs Beylerbeyi Muzaffer Paşa’nın hassı olmamakla Tarsus ve Hama sancaklarından zuhur eden ifrazların tevcihi bildirilmiş ise de Hasan ve Selami’nin miri ile alakaları olup muvaffak olmadığı ve Mehmed Bey’in yine sancağında ibka olunması ve Muzaffer Paşa’ya zikrolunan ifrazlar tevcih olunup mütebakisi cezire mahsûlünden nakden on bir kere yüz bin akçeye iblağ olunması ve defterdârlığa dersaadet arpa emmini olan Bali’nin tayin olup gönderildiği...” [Bkz. BOA. MD. 14, s. 433, Hüküm 615] Ayrıca, Bali Çelebinin ilk Kıbrıs defterdârı olduğunu Halil Sahillioğlu, Kıbrıs şeker tasfiyehaneleri hesaplarını yaparken söylemektedir ve ona göre bu defterdar 23 Aralık 1570’de adaya ayak basmıştır. Bkz. H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 8

²³⁷ H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 15

²³⁸ BOA. MD. 12, s. 557, Hüküm 1066

²³⁹ BOA. MD. 12, s. 557, Hüküm 1066; BOA. MD. 18, s. 77, Hüküm 164

²⁴⁰ “Kıbrıs defterdârına hüküm ki; malın tevfir ve teksiri ve reaya’nın hüsn-i adalet ile zabt ve rabtı mühimmatdan olmağın Kıbrıs beylerbeğisi Sinan dâme ikbalühüye emval nezareti ferman olunmuştur...” Bkz. H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 8

Çelebi'nin görev süresi muhtemelen 1575 tarihinde sona ermiş görünmektedir. Çünkü; bu tarihte, Kıbrıs beylerbeyisine gönderilen fermanda, Mehmed Bey'in Mısır defterdârlığına atandığı ve vakit geçirmeden Mısır'a gitmesi emrolunmuştur²⁴¹. Yerine de Abdullah Efendi tayin edilmiştir.²⁴² 1579 senesinde ise Derviş Bey'in defterdâr olduğu görülmektedir.²⁴³

Tablo. II. 5: Defterdarlar

Defterdârın Adı	Görevde Görüldüğü Tarih	Kaynak
Hasan	22 Ekim 1570	BOA.MD.14,s.434,Hüküm 617
Mehmed	2 Kasım 1575	BOA. MD. 27,s.60, Hüküm 152
Derviş	10 Kasım 1579	BOA. MD. 40,s.168, Hüküm 987
Abdullah Efendi	12 Şubat 1579	BOA. MD. 65,s.63, Hüküm 264
Ahmed Çelebi	1580	KŞS. Defter I, s. 8
Abdullah	22 Temmuz 1581	BOA. MD. 42,s.65, Hüküm 290
Mehmed Paşa	18 Ocak 1584	BOA. MD. 52,s.216, Hüküm 564
Bali	4 Kasım 1589	BOA. MD. 65,s.63, Hüküm 263
Mehmed	Mart 1593	KŞS. Defter I, s.331
Bali Bey	11 Ocak 1595	KŞS. Defter I, s.170
Bali Bey	Mart 1594	KŞS. Defter I, s.105
Mustafa Çavuş	Mart 1594	KŞS. Defter I, s.108
Mehmed	Haziran 1595	KŞS. Defter I, s.127
Kemalzade Ahmed	Ekim 1607	KŞS. Defter II, s.35
Ali	Mart 1608	KŞS. Defter II, s.28
Ali	Mayıs 1608	KŞS. Defter II, s.54
Bali Bey	Nisan 1609	KŞS. Defter I, s.59
Ahmed	21 Mart 1608	KŞS. Defter II, s.40
Ali Efendi	28 Aralık 1609	KŞS. Defter II, s.30
Murad Paşa	Temmuz 1610	KŞS. Defter III, s.53
Derviş Mehmed		BOA. MD. 65, s.63, Hüküm 263
Mahmud Ağa	1 Ocak 1634	KŞS. Defter IV, s. 227
Mehmed Ağa	1635 (Maraş Tımar Defterdârı)	KŞS. Defter IV, s. 208
Mehmed	Ocak 1636 (Karaman B.B.)	KŞS. Defter IV, s. 217,218

²⁴¹ BOA. MD. 27, s. 60, Hüküm 152

²⁴² BOA. MD. 35, s. 75, Hüküm 182

²⁴³ BOA. MD. 40, s. 468, Hüküm 369

Defterdârlığa tayin edilenlerin, hizmetleri mukabilinde bu göreve geldikleri önemle belirtilmektedir. Mesela, Maraş'ın tımar defterdârı iken Kıbrıs Defterdârlığına tayin edilen şahsın, "...Revan kal'ası fethinde nice hizmeti sebk etmeğin vücuda gelen hizmeti mukabelesinde Kıbrıs'ın Hazine-i Amme defterdârı olduğu..."²⁴⁴ bildirilmektedir. Yani liyakat, adalet ve hizmet esas alınmıştır. Devlete yaptığı hizmetler mukabilinde görev alan defterdâr gittiği yerde de padişahın malını korumak ve istenileni hazineye göndermekle mükellefi. Keza, padişahın iktisadî yönden taşradaki temsilcisi idi.²⁴⁵ Defterdârın bu hususa çok dikkat etmesinin gerektiğini, Kıbrıs mukataalarından bazılarının müflis kişilerce arttırıldığı ve hasılatının sarfedilip bedelinin tahsil edilmediği defterdan sorulmakta ve bu mukataaların böyle kişilere verilmemesi istenmiştir.²⁴⁶

Kıbrıs'ta görev yapan defterdârlar, eyâletin imarına da katkıda bulunmuşlardır. Türk-İslam şehirlerinin en karakteristik yapısı olan hamamlar, umumun istifadesi için yapılmış ve bundan herhangi bir menfaat beklenilmemiştir. Kıbrıs defterdârı olan Abdullah Bey'de bir hamam yapıp, halkın hizmetine sunmuştur.²⁴⁷ Bu gibi görevler, merkezden kendilerine yüklenilmediği halde, manevî yönden tatmin olmak ve hayır duası için yapmışlardır. Zaten, Türk devletlerini idare eden idarecilerin büyüklüğü de bundan ileri gelmektedir.

Defterdârın, eyâlet sınırları içerisinde bulunan tımarların dağıtımında aktif rol oynadığını, Kıbrıs yeniçerilerinden birine tımar tevcih edilirken görüyoruz. Kıbrıs defterdârı olan Bali Bey²⁴⁸, 6.000 akçelik tımarın süvariye verilmesi için padişaha arz da bulunmuş ve bu isteği kabul edilmiştir²⁴⁹. İktisadî alandaki görevleri iltizamları ve özellikle boş kalanların hazineye kabz ve tesliminide içine alıyordu. Bu konuda çıkan

²⁴⁴ KŞS. Defter IV, s. 208

²⁴⁵ "...Kıbrıs defterdârı Mehmed dame ikbalihu tevki-i ref'-i humayun vasıl olıcak malum ola ki bundan akdem zikrolunan defterdârlık sana tevcih olunup üzerinde olmağla malımın cem ve tahsili ve tevkir ve teksirin de ve vakt-ü zamanı ile dahil-i hazine itdirmekde..." denilmektedir. Bkz. KŞS. Defter IV, s.211

²⁴⁶ BOA. MD. 35, s. 75, Hüküm 182. Bu tür vakıalar defterdâr Abdullah Efendi zamanında meydana gelmiştir.

²⁴⁷ BOA. MD. 42, s. 65, Hüküm 290

²⁴⁸ Defterdâr Bali Bey, 1593 (4 Recep 1002)'de tayin edilmiştir ve dolayısıyla Bali Çelebi ile aynı kişi değildir. Bkz. KŞS. Defter I, s. 105

²⁴⁹ "Müşarünileyhe hüküm ki; Kıbrıs defterdârı olan Bali Bey mektub gönderup Kıbrıs yeniçerilerinden sekizinci bölükde yevmi yediakçe ile süvari olan Üsküblü darende Hüseyin için yarardır deyu bildirmeğin kanunları üzere altı bin akçe tımara emr-i şerif yazılmışdır." Bkz. BOA. MD. 65, s. 63, Hüküm 264

niza'ları da merkeze bildirirdi. Mesela, Eylül 1594 tarihli hükümde “Kıbrıs Defterdârı Bali Meclis-i şer’-i şerifde hazır olub dergah-ı mualla çavuşlarınadn Hüseyin Çavuş muvacehesinde da’va kılub; derya da fevt olan Murad Ağa nam kaptanın metrukafını Hüseyin Çavuş kendi iltizamına dahil değil iken ahz ve kabz eylemiştir. Bu metrukafın bana teslim edilerek hazine-i amireye kabz ve teslim olunmasın taleb ederim...” kaydı geçmektedir.²⁵⁰ Ayrıca, Kıbrıs canibinde mevcut miri akçe, rûznâmçe ve mukataa defterlerinin mühürlenip kal’ada saklanması ve muhafazasında defterdâr da görev yapmıştır. Kıbrıs eyâleti hazinesi kapısının kilitlenip mühürlenmesinde de hazır bulunmuştur.²⁵¹

Osmanlı Devleti’nin diğer eyâletlerinde de nadiren görülen ihmalkarlık ve görevi kötüye kullanma, Kıbrıs defterdârlarının bazılarında da görülmüştür. Örnek vermek gerekirse Kıbrıs’ın irsaliyesi olan 50.000 altını tamamlamayıp göndermeyen defterdâr²⁵² Bulunduğu gibi gibi, kanuna aykırı vergi toplayanlar da olmuştur.²⁵³ Mesela Venedik balyosu südde-i saadet’e arzuhal ve adam gönderub, Kıbrıs defterdârı olan Mehmed’in Venedik tacirlerinden Kurzvan’dan hilaf-ı şer’i ve kanun 180.000 akçesini aldığını ve bunun geri verilmesi inceleme sonunda gönderilen emirle istenmiştir²⁵⁴ Yine Kıbrıs’ta havas-ı humayuna yaramayan karyeleri kul taifesine tevzieden defterdâr Derviş’in fazla aidat aldığı ortaya çıkmış ve Ahmet görevlendirilip durumunun araştırılması yoluna gidilmiştir.²⁵⁵

aca- Mal Defterdârı

Mal veya hazine defterdârlığının ihdası Yavuz Sultan Selim döneminde fütuhatin genişlemesi üzerine fethedilen bölgelerin ve yeni kurulan eyâletlerin malî işlerinin merkezden idaresi güçleşince eyâletlerdeki mali işlerin süratle yapılması için “mal defterdârlığı” veya “hazine defterdârlığı” ihdas edildi.²⁵⁶ Eyâletlerin malî

²⁵⁰ KŞS. Defter I, s. 59, Yapılan tahkikatta adı geçen iltizamın Hüseyin Çavuş’a ait olduğu ortaya çıkmıştır.

²⁵¹ KŞS. Defter I, s. 108

²⁵² BOA. MD. 36, s. 104, Hüküm 301

²⁵³ Kıbrıs Beylerbeyi Mustafa’ya ve kadıya gönderilen fermanla defterdâr Ali’nin hilaf-ı kanun üzre vergi topladığı bildirilmektedir (1608). Bkz. KŞS. Defter II, s. 54

²⁵⁴ KŞS. Defter II, s. 128

²⁵⁵ BOA. MD. 40, s. 168, Hüküm 369

²⁵⁶ M. Akdağ, Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi II, s.343

işlerinde görev yapan mal defterdârı merkezdeki baş defterdâra bağlı idi. Eyâletlerdeki tımar defterdârlığından ayırt edilmesi için kendilerine “mal” veya “hazine defterdârı” ünvanları verildi. Bu defterdârlıklara genel olarak “kenar defterdârlıklar” adı veriliyordu.²⁵⁷

İncelenen sicillerde, Kıbrıs’ın fethinden hemen sonra mal defterdârlığının ihdas edildiği ve Abdullah’ın tayin edildiği görülmektedir.²⁵⁸ Padişah beratı ile atanan mal defterdârları²⁵⁹ hizmetleri mukabilinde başka eyâletlerin beylerbeyliğine tayin edilebiliyorlardı. Kıbrıs mal defterdârı olan Mustafa, Lahza eyâleti beylerbeyliğine 28 Aralık 1601’de atanmıştır.²⁶⁰ Sicillerde öğrendiğimiz kadarıyla hazinenin gelirlerini toplamak, hesapların tanzim ve kontrolünü yapmak tahrirlerde görev almak gibi vazifeleri vardı.²⁶¹ Bazı hükümlere “hazine defterdârı” olarak da isimleri zikredilmişlerdir.²⁶²

Tablo. II. 6: Mal Defterdârları

Defterdârın Adı	Görevde Görüldüğü Tarih	Kaynak
Abdullah	8 Ocak 1579	BOA.MD.39,s.86,Hüküm213
İbrahim Efendi	1580	KŞS. Defter I, s.-8
Mustafa	Aralık 1602	KŞS. Defter II, s.559
Hüseyin Efendi	Haziran 1635	KŞS. Defter IV, s. 109

acb- Tımar Defterdarı

Eyâletlerde tımarla ilgili gelirlerin tesbiti, kaydedilmesi ve toplanması ile vazifeli olup, defter eminine bağlı olarak çalışan görevlidir. Eyâlet teşkilâtlanması yapılırken has ile idare edilen yerlerde tımar işlerinin yürütülmesi için ihdas edilmiştir. Fatih Kanunnamesinde “...ulûfe müteferrikalarının yolu tımar defterdârlığıdır”²⁶³ denilerek teşrifat sırası belirtilmiştir.

Kıbrıs’daki Tımar defterdârı ile ilgili, Aynî Ali Efendi; Kıbrıs’ın 7 sancak’tan ibaret olduğunu ve bunlardan 3’ünün saliyaneli olarak idare edildiğini söyleyerek

²⁵⁷ İ. H. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s.328

²⁵⁸ Adı geçen Abdullah Efendi 1579 tarihinde, önce Bağdat defterdârlığına terfi ettirilmiş, daha sonra buraya başka birim atanmasıyla dessadete çağırılmıştır. BOA. MD.39, s.86, Hüküm 213

²⁵⁹ Karaman defterdârı olan Kemalzâde Ahmed 1016 (1607) Cemaziye’l-evvelinin 24 gününde Cezire-i Kıbrıs’ın mal defterdârlığına benat ile tayin edilmiştir. KŞS. Defter II, s.35

²⁶⁰ KŞS. Defter II, s.59. Maraş’ın Tımar defterdârı Revan seferindeki hizmeti mukabilinde Kıbrıs’ın hazine defterdârı olmuştur. KŞS. Defter IV, s.208

²⁶¹ KŞS. Defter II, s. 69; KŞS. Defter IV, s.109, 208

²⁶² BOA. MD. 13, s.158, Hüküm 1127

²⁶³ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri I*, İstanbul 1990, s.323

burada Tımar defterdârı olduğunu kaydetmektedir.²⁶⁴ Elimizde mevcut mühimme defterine göre, Kıbrıs'ın fethiyle beraber 1570 tarihinde tımar defterdârlığının Selami'ye verildiği Muzaffer Paşa'ya bildirilmiştir.²⁶⁵ Ancak bu kişi görevine gitmeyince başka birinin görevlendirilmesi istenmiştir.²⁶⁶ Atamaları yapılan Tımar defterdârından "...Kıbrıs eyâletinde Tımar defterdârlığı hizmetinde mucid ve sa'y olub aherden bir ferde dahl ettirmeyesin..." tenhibi yapılmaktadır.²⁶⁷

Tımar defterdârları, tahrir defterlerine göre tımarlı sipahilerin işlerini takip eder, defterlerini tutar ve bunlarla ilgili vukuatı yürütürlerdi.²⁶⁸ Görevleri esnasında bazı lüzumlu olmayan işlere de karıştırılmışlardır. Mesela, Tımar defterdârı Ahmed çelevi, sahte bir defterin düzenlenerek köy ahalisinden 32.000 akçenin talep edilmesinde bilmeyerek görev almıştır.²⁶⁹

Tablo. II. 7: Tımar Defterdârları

Defterdârın Adı	Görevde Görüldüğü Tarih	Kaynak
Hüseyin	23 Aralık 1570 (ilk atama)	BOA. MD.14,s.662,Hüküm957
Ahmed	Eylül 1607 (ilk atama)	KŞS. Defter II, 244
Piyale Efendi	Ocak 1608	KŞS. Defter II, s.48
Ahmed	Ekim 1635	KŞS. Defter IV, s. 217

aç- Mutasarrıf, Mütesellim, Voyvoda, Ayân

Osmanlı Devleti'nde sancakları yöneten devlet ricali arasında yer alan Mutasarrıflar²⁷⁰ örfi ve şer'i konularda sancakbeylerinin haiz oldukları bütün yetkileri taşımışlardır. XVIII. asırda vezir sayısının çok artmasına karşılık vilâyet sayısı aynı kalınca, bazı sancaklar vezirlere "arpalık" olarak verilmiştir. Arpalık olarak birden fazla sancağa mutasarrıf olan vezirlere, bazen yararlıklarından dolayı

²⁶⁴ Aynî Ali Efendi, a.g.e., s.11

²⁶⁵ BOA. MD. 14, s.433,Hüküm 615

²⁶⁶ Bkz. BOA. MD. 14, s.433,Hüküm 617

²⁶⁷ "Kıdvetü'l-emacid ve'l-ayan dergah-ı muallam sipahilerinden Ahmed zide kadrehu tevki-i ref'-i humayun vasıl olıcak ma'lum ola ki emirü'l-ümerayı'l-kiram Kıbrıs beylerbeyisi Ali dame ikbalehu ordu-yu humayunuma mektub gönderub... dem-i humayunumda bilmiş emekdar ve enva'-ı atfede seza vardır deyu Kıbrıs'ın Tımar defterdârlığı sana virilmek ricasına arz itmeğin sadaka ve inayet olunub i'lâm için tayin ve irsal olunmuşdur..." KŞS, Defter IV, s.492

²⁶⁸ M. Z. Pakalın, a.g.e. III, s.507

²⁶⁹ KŞS. Defter I, s.8

²⁷⁰ M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul 1983, s. 586: Mutasarrıf terim olarak; XVII. asrın ortalarından itibaren ortaya çıkan mutasarrıflık, Arapçada "tasarruf eden" manasına gelmektedir.

eyâlet de tevcih edilmiştir.²⁷¹ Vezir rütbeli kişilere tayin edilecek yer bulunmamasından dolayı atanan mutasarrıflar, bazen atandıkları merkezlerde oturmamışlar ve yerlerine mütesellimler göndermişlerdir.²⁷² Mutasarrıf ile alakalı fazla belge elimizde fazla olmadığından konu hakkında mevcut belgelerle yetinmek zorunda kalınmıştır. Sadece sicillerde geçen bir hükümde, Cafer'in Kıbrıs mutasarrıflığına atandığı bildirilmektedir.²⁷³

Mütesellimlik,²⁷⁴ XVI. Asrın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Başlangıçta vali veya sancakbeyin atandığı yere gidinceye kadar ki sürede yönetici olarak atandığı halde, XVII. asırda mütesellimlik yeni bir görünüm kazanmıştır.²⁷⁵ Sınır boylarında oturarak mütesellim atayan vezir ve komutanlar, kendilerine bağlanmış olan gelirlerden bir kısmını da mütesellime bırakmak zorundaydı.²⁷⁶ XVI asrın ikinci yarısından itibaren ilgili beldenin idaresini geçici olarak üstlenen mütesellimler²⁷⁷ XVII. asırda önem kazanmaya başlamışlar ve bu öneme binaen, kurumda önemli değişikliklere gidilmiştir.²⁷⁸

İncelenen belgelerde, mütesellimlere çok az rastlanmıştır. Yalnız Kıbrıs Beylerbeyi Ali Paşa'nın mütesellim olarak Mehmed Ağa'yı tayin ettiği görülmektedir.²⁷⁹ Ayrıca, Kıbrıs Beylerbeyi Zeynelabidin Paşa'da mütesellim atamıştır. 2 Mayıs 1652 senesinde gönderilen fermanında, "...Bundan akdem beylerbeyi Derviş Paşa bin altmış senesine mahsub olmak üzere cizye malını tahsil ideriken beylerbeyi Zeynelabidin Paşa'ya virilmeğin mütesellimi vardukda

²⁷¹ Y. Özkaya, a.g.e., s. 181

²⁷² Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 21

²⁷³ KŞS. Defter IV, s. 202

²⁷⁴ Kelime manası, "teslim alan, bir hizmeti, emaneti teslim alan"dır. Terim olarak, bir devlet görevlisinin görevlerini onun adına üstlenen, yürüten kişi demektir. Bkz. M.Z. Pakalın, a.g.e. II, s.639

²⁷⁵ 1627'den sonra vezir rütbesinde bulunan çok sayıda yönetici, kendilerine "aralık" olarak verilen yerlere mütesellimler göndermişlerdir. Ayrıca asıl işlerine ek olarak verilen sancaklara da mütesellim göndermişlerdir. Bir sancakta görev yapmakta olan valinin üzerinde başka bir sancak daha var ise ona da, mütesellim göndererek yönettiği gibi, kaleler muhafızı bulunan ve seferde olan yahut görevi dolayısıyla Osmanlı Devleti sınırlarında oturan vezir ve komutanlarda mütesellim atayabilirlerdi. M. Çadircı, a.g.e., s. 23 vd.

²⁷⁶ M. Nuri Paşa, *Natayıcı'l-Vukuat III-IV*, Ankara 1992, s. 107

²⁷⁷ M. Çadircı, "II. Mahmud döneminde Mütesellimlik Kurumu", *DTCFD. XXVIII/3-4*, (Temmuz-Aralık 1970), s. 287

²⁷⁸ Y. Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kanunları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s. 196

²⁷⁹ İlgili kayıta: "Oldur ki cezire-i Kıbrıs'da bi'l-fiil mir-i miran olan izzetlu Ali Paşa yeser Allahu ma'a yezidi ma'a yeşa hazretlerinin mütesellimi Mehmed Ağa zide kadrehu hazretlerinin akd-i meclis-i şer olundukda..." denilmektedir. Bkz. KŞS. Defter IV, s. 138

müşarünileyh Derviş Paşa'nın..."²⁸⁰ buyrulmaktadır. Fermanda, cizye malının toplanmasına mütesellimin karışmaması ve bizzat Zeylenabidin Paşa'nın toplayıp darsaadete göndermesi istenmiştir.

Başlangıçta "has" denilen gelir bölgelerinin yönetiminin sahibi adına yüklenen kimseye "Voyvoda" denilirken, sonraları "serbest tımarların" vali ve mutasarrıflara verilen bazı gelirlerin de "voyvoda" gönderilerek yönetildiğini görmekteyiz. Tımar sisteminin giderek değişikliklere uğraması, iltizam ve mukataa usulünün yaygınlaşması bu kurumun gelişmesine sebep olmuştur.²⁸¹ Belgelerimizde de gelir bölgelerinin yönetimi atandığını görüyoruz. Cezire-i Kıbrıs Beylerbeyi hasları olan yerlerin kadılarına hüküm gönderilerek, Kıbrıs Beylerbeyisi iken vefat eden Ahmed Bey'in tahviline düşen mahsulün voyvodalar tarafından idare edildiği görülür.²⁸² Bundan başka da bir bilgi bulunamamaktadır.

Kıbrıs Eyaleti ile ilgili belgelerde "ayan"a dair bilgiler de mevcut olup, bu görevlilerde daha çok fermanlara muhatap idareciler arasında yer almaktadır.²⁸³ 2 Mayıs 1652 tarihli fermanda, cizye'nin toplanmasından ayan da mesul tutulmuştur.²⁸⁴ Başka bir belgede de Kıbrıs ayanı Hüseyin Ağa'dan bahsedilmektedir.²⁸⁵

²⁸⁰ BOA. MAD. 2737, s. 94

²⁸¹ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 227

²⁸² BOA. MD. 34, s. 157, Hüküm 333,

²⁸³ Osmanlı taşra yönetiminde "vücu-u memleket" (memleketin ileri gelenleri) ismi ile adlandırılan "ayan" devlet ile halk arasında bir aracı durumunda idi. [Bkz. M. Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 33] Emirlerin reaya ulaşmasını sağlayan ve ahalinin temsilcisi olan ayan, zengin tüccarlardan, esnafın güngörmüşlerinden, ulemeden, imam, hatip, tekke ve zaviye şeyhlerinden seçilirdi. Bunlar daha çok şehirlerin yönetiminde etkili idi. [Bkz. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", VIII. Türk Tarih Kongresi II, Ankara 1981, s. 1269; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 1977, s. 129-145] Ayanlık müessesesinin ortaya çıkışı tam olarak bilinmemekle beraber [Bkz. Y. Özkaya, *Rumeli'de Ayanlık*, Ankara 1977, s. 290] toplumsal değişme ile beraber Osmanlı toplum yapısında ortaya çıkmış ve yönetilenler sınıfında yer almıştır. XVI. asrın sonlarına doğru bozulmaya başlayan Osmanlı Maliyesinde, iltizam usulü ayanlığın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Üç, altı ve dokuz yıllık süreler için mültezimlere verilen gelir kaynaklarından mültezimler güçlenmiş ve güçlü bir sınıfın oluşmasına zemin hazırlamışlardır. [Bkz. Davut Dursun, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, İstanbul 1989, s. 305-306] Devlet tarafından görevlendirilen ayanın, halkı mezalimden koruması, adil olması ve zimmetine para geçirme gibi suçları işlememesi istenmiştir. Ayrıca, reayanın re'yi ile seçilmesi usul iken buna tam olarak uyulduğunu söylemek mümkün değildir. XVII. Asrın sonlarında zengin aileler ayan olmak için mücadeleye başlamışlar ve ayanlığı ele geçirenler de iltizam işlerini alarak daha da kuvvetlenmişlerdir. Bu kuvvetlerini reaya üzerinde hissettirip baskı yapmışlardır. Y. Özkaya, Ayanlığın ortaya çıkmasındaki amilleri sekiz madde halinde sıralamaktadır. 1. Anadolu Karışıklıkları, 2. Müttegallibelik hareketleri 3. Leventlik 4. Aşiretler 5. Raiyyet arasında görülen yer değiştirmeler, 6. İdarecilerin yolsuzlukları, 7. Miri toprak sisteminin bozulması, 8. Mali sıkıntı. Bkz. Yücel Özkaya, "Rumelide Ayanlık ile İlgili Bazı Bilgiler", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1981, s. 1408

²⁸⁴ BOA. MAD. 2737, s. 94

²⁸⁵ KŞS. Defter III, s. 57

ad- Tezkireci

Kıbrıs'da görev yapan tezkirecilerin²⁸⁶ elimizdeki mevcut belgelere göre sınıflandırılması şöyledir: Tımar tezkirecisi²⁸⁷, Tezkire Emini²⁸⁸, Maliye Tezkirecisi.²⁸⁹ Tımar tezkirecisi, Tımarlı sipahinin işleriyle uğraşan Tımar defterdârına yardımcı olur ve bunlarla ilgili her türlü ahkâmın kaydını yapardı. Maliye Tezkirecisi, eyâletin mali işlerini yürüten defterdârın en büyük yardımcısıdır. Gelir ve giderlerin kayıtları bunlar tarafından tutulurdu. Tezkire Emini de sicillerde öğrendiğimiz kadarıyla tezkire kaleminin idarecisi idi ve çalışmaları kontrol ederdi.²⁹⁰ 1584 tarihli bir hükümde, Kıbrıs Rûznâmecisi Bali Bey ile rûznâme defterlerinin kaybolmasında tezkire emini Mahmud'un da ihmali olduğu ve üzerlerindeki zeamet ve tımarların alınması istenmiştir.²⁹¹ 1570 tarihli ve Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen fermanla Kıbrıs tımar tezkireciliğine Katip Musa tayin edilmiştir.²⁹² Sonra Tımar tezkirecisi olarak tayin edilen Hızır, yetersiz olduğundan yerine Tarsus sancağından 16.000 akçe tımarı olan katip Ali tayin olunacaktır.²⁹³ Tezkire Emini Hüseyin aynı zamanda mukabele²⁹⁴ ve rûznâme kayıtlarına da bakmış ve daha sonra bu işlerin Mahmud'a verildiği görülmektedir²⁹⁵.

Tezkirecilerin katiplerden seçildiği de belgelerimizde mevcuttur. Mesela, maliye katiplerinden Mustafa'ya Kıbrıs'ta tezkirecilik verilmiş ancak, bu görevden

²⁸⁶ Osmanlı maliye kalemlerinden olan Tezkire kalemi ahkam-ı miri denilen hükümler, şikâyetler, beratların çıktığı yerdir. Defterdâra yardımcı olmak için teşekkül ettirilmiştir. [Bkz. M.Z. Pakalın, a.g.e. III, s.491] Her eyâletde ayrı ayrı kurulur ve bütün miri ahkam ile tımarları olmayan şahinci beratlarının verilmesinden de sorumlu idi. Her defterdârın birer tezkirecisi olup, kendi kaleminden olanı tezkire edip, kendi defterdârı nişanlar yani imzalar ve sonra berat ve ahkama defterdârın kendisi nişan kordardı. Tezkireciler miri ahkam için "kullar defteri" isimiyle rûznâme tutarlar; her hangi bir hüküm kime teslim edilirse isim ve şöhreti ile bu deftere kayd ederlerdi. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 338-345

²⁸⁷ BOA. MD. 37, s. 36, Hüküm 380; BOA. MD. 11, s. 80, Hüküm 561

²⁸⁸ BOA. MD. 37, s. 104, Hüküm 1204

²⁸⁹ KŞS. Defter I, s. 118; KŞS. Defter I, s. 331

²⁹⁰ BOA. MD. 37, s. 36, Hüküm 380; BOA. MD. 11, s. 80, Hüküm 561

²⁹¹ M. Z. Pakalın, a.g.e. III, s.491

²⁹² Kıbrıs beylerbeyine gönderilen hükümde: "...mektub gönderub Kıbrıs Ceziresinde tımarlarına tezkireciliği Bozok sancağında 12.000 akçe tımara müstehak olan darende Katip Musa'ya olmasını rica itmeğin buyurdum ki zikrolunan tezkirecilik hizmetin müşarünileyh Musa'ya tevcih edip..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 11, s. 80, Hüküm 561

²⁹³ BOA. MD. 37, s. 36, Hüküm 380

²⁹⁴ Mukabele Kalemi, Umumen Kapıkulu efradının, matbah-ı amire, hasahır ve sairenin maaşlarını havî defteri burası hazırlar ve o defteri hazinedeki ana defter ile karşılaştırarak hazineden ulufe için çıkacak akçe miktarını tesbit ile defter suretini rûznâmecilere verirdi. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 341

²⁹⁵ BOA. MD. 37, s. 104, Hüküm 1204

tekrar alınıp rûznâmecilik tevcih edilmiştir²⁹⁶. Bunlarla ilgili fermanların defterdâra gönderilmesi, bunların, defterdârın maiyetinden çalışmalarındandır. Kıbrıs defterdârı Bali Bey'e gönderilen fermanla, Kıbrıs Beylerbeyi dergah-ı muallaya gönderildiği mektubla, haksız yere görevden azledilmiş olanı, Kıbrıs hazinesinde yevmi 55 akçe ulufe ile maliye tezkirecisi olan Mustafa'nın tekrar göreve başlaması hususunda inayet ricası kabul edilmiştir²⁹⁷. Yine, Kıbrıs beylerbeyi ve defterdârına gönderilen hükümde, Kıbrıs maliye tezkireciliğine Abdi oğlu katip Mustafa'nın atandığı bildirilmektedir.²⁹⁸

ae- Rûznâmecî

Rûznâmecî, veridat ve masarifatı havî kuyudatın defterini tutup, hazinenin günlük muamelat raporlarını deftere kaydeder ve diğer kalemlerin mesai hûlasalarını teslim alırdı.²⁹⁹ Senede bir veya altı ayda bir icmâl hûlasasının (defterin) tanziminin yapılmasını sağlardı. Bab-ı defteri denilen defterdârlığın irâd ve masrafa ait yazılan masraf icmâlleri ile irâd ve masraf tezkirelerinin tekrar gözden geçirilmesi ve sonra rûznâmçe temessüklerinin yazılması ve kise üzerinden yapılan hesaplardan rûznâmecî mesuldu³⁰⁰.

Kıbrıs Beylerbeyi Ali ve defterdâr Bali'ye gönderilen emirle, haksız yere görevden alınan Kıbrıs hazinesinde yevmi 50 akçe ile rûznâmecî olan Mehmed'in Kıbrıs Beylerbeyi Ali Bey'in ricası üzerine tekrar göreve atandığı evahir-i Şevval 1002 tarihinde bildirilmiştir.³⁰¹ Ancak rûznâmecîlerin ulufelerin Kıbrıs Hazinesine fazla yük olduğu ve bu yüzden tımarlar tevcih edildiği görülmektedir³⁰².

²⁹⁶ BOA. MD. 37, s. 133, Hüküm 1551

²⁹⁷ KŞS. Defter I, s. 118

²⁹⁸ Kıbrıs hazinesinde yevmi 50 akçe ile maliye tezkirecisi olan katip Hüseyin, bu görevinden feragat etmek için bir mektupla Abdioğlu katip Mustafa'yı merkeze tavsiye etmiştir. [Bkz. KŞS. Defter I, s. 331]: Tezkirecilerin merkezden verilen beratlarla atandıkları ve atamalarında "... zikr olunan tezkirecilik arz eyledüğünüz üzere mezbure tevcih idub kemal-ı emanet ve istikâmetle, istihdam eyleysiz alamet-i şerife itimad kılasız" emri verilerek beylerbeyi ve defterdârın dikkatli olmaları istenmiştir.

²⁹⁹ M.Z. Pakalın, a.g.e. III, s.62

³⁰⁰ İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 353

³⁰¹ KŞS. Defter I, s. 118

³⁰² Kıbrıs Beylerbeyi ve defterdârına gönderilen emirle, Kıbrıs defterdârının müracaatı ile Kıbrıs hazinesinde yevmi 70 akçe ulufe ile görev yapan Rûznâmecîlerin ulufeleri hazineye yük olduğu bildirilerek, Karaman hazinesinde mukataa ve muhasebecilik yapan ve mazul olan Nurullahın ulufesi Kıbrıs hazinesine kalmak ve daha önce düşen tımarının kendisine tevcih edilmesi şartı ile Kıbrıs hazinesinde rûznâmecîlik görevine atanması arz edilmiş ve bu arz kabul edilmiştir. Bkz. KŞS. Defter I, s. 121; Rûznâmecî için ayrıca bkz. KŞS. Defter III, 5-49

Kıbrıs hazinesinde görevli rûznâmecilerin bazı yolsuzluklara karıştıkları da vakidir. Rûznâmeci olan Bali, rûznâme defterlerini alıp firar ettikten sonra, bu defterde tahrifat yaparak Musli, Ali, tezkire emini Mahmud ve Hüseyin'e zeamet ve timarlar verildiğini yazmış ve bu yazdıklarını da sahte mühürlerle mühürlemiştir. Kıbrıs beylerbeyi ve kadı'sından bunların tutuklanmaları istenmiştir.³⁰³ Adı geçen rûznâmeci Bali, 1578 senesinde de kendisine ait emlak ve çiftliğin vergisini vermediği gibi, vergiyi tahsil için giden memurların başlarını da yardırmış ve kovdurmıştır.³⁰⁴

af- Divan Tercümanları

Divanda görüşmeler esnasında Türkçe bilmeyen bir yabancıнын davasını anlatmak için bir tercüman bulundurulması kanundu.³⁰⁵ Bundan başka divan tercümanı, yabancı devlet elçilerinin veziriazamla veya padişahla görüşmelerinde hizmet edip, mektupları da tercüme ederdi³⁰⁶. Baş piskoposun tavsiyesi ve Babıâlinin kabul edip ferman göndermesiyle işe başlayan tercümanlar³⁰⁷ Lefkoşa'da konak tesmiye edilen binada otururlardı.³⁰⁸

Divan-ı Kıbrıs'da tercümanlık yapanlara Ağustos 1607 tarihinde gönderilen hükümde kendilerine toprağın öşrünün verildiği halde bazı sipahilerin bila-sebep dahl ve niza ettikleri bildirilmiş ve bunların def olunması istenmiştir³⁰⁹. Yine, Kıbrıs beylerbeyi ve kadısına gönderilen fermanla, bilfiil Kıbrıs'da Lefkoşa kalesinde sakin olanlar tercüman Luiz'e görev verilmiştir.³¹⁰

³⁰³ BOA. MD. 55, s. 95, Hüküm 168

³⁰⁴ "Kıbrıs yeniçeri ağasına hüküm ki; tuzla kadısı mektub gönderup, cezirede rûznâmeci olan Bali'nin kaza-i mezburede emlak ve çiftliği olup dört yıldan beru humus-u şer' için vermeyüp bu senede olan humus-u şer'i ve sair mal-ı mirî taleb için köylerine vardukda mezburun adamları ümenanın başın yarup nice yerde mecruh etmişlerdir deyu bildirmeğin buyurdum ki varduk da mezbur Bali'yi getürdüp fi'l-vaki arz olunduğu üzre zımmetinde mal-ı mirî var ise tehir etmeyup olub hızan-i amirem içün zabtettiyesin" Bkz. BOA. MD. 35, s. 60, Hüküm 143

³⁰⁵ Tercümanlar, divandaki görüşmeler esnasında Türkçe bilmeyen yabancıların anlatmak [Bkz. Y. Halaçoğlu, a.g.e., s. 19] hristiyanlardan ve başka milletlere sahip olanlardan vergiyi toplamak için tayin edilirdi. Kıbrıs divanında görevli tercümanlara "dragoman" ismi verilirdi. Bkz. F. Alasya, a.g.e., s. 99

³⁰⁶ Y.Halaçoğlu, a.g.e., s. 24, XVIII. Asırdan itibaren reisülküttabın yabancı devlet elçileriyle görüşmelerinde tercümanlar mühim rol oynamıştır. Divana gelen yabancı elçiye tercüman karşıladı. XVI ve XVII asırlarda tercümanlar hep müslümanlardan tayin edilmiş, daha sonra Fenerli Rumlar tercüman tayin edilmişlerdir. Bkz. Cengiz Orhonlu, "Tercüman", İA.XII/I, s. 177

³⁰⁷ H. Luke, a.g.e., s. 30

³⁰⁸ H. Luke, a.g.e., s. 82. tercüman, beylerbeyi vergi tarh edeceği zaman veya İstanbul'dan cizye ve haraç evrakı geldiği zaman tabaş piskopos ve papazlara emirler verir ve vergileri toplatırdı. Bkz. KŞS. Defter I, s. 131

³⁰⁹ KŞS. Defter II, s. 63

³¹⁰ BOA. MD. 12, s. 604, Hüküm 1159

ag- Muhtesib

Muhtesib³¹¹ ile alakalı belgelerin azlığı, konunun güçlülüğünü oluşturmaktadır. Eldeki mevcut kayıtlara dayanılarak konu incelenmeye çalışılacaktır. Ramazan 1045 tarihli hükümde, “Budur ki bi'l-fiil mahruse-i Lefkoşa muhtesibi olan fahrü'l-akran Numan Beğ nam kimesne meclis-i şer'i şerife lazımu't teşrifde...” kaydı geçmektedir.³¹² Bir başka hükümde, muhtesib ile bakkal arasında Leblebi narhına müteallık dava'dan bahsedilmektedir.³¹³ Bilindiği gibi muhtesib, narhın belirlenmesinde görev aldığı gibi narha uyulup uyulmadığını muhtesib de denetleyebilirdi. Daha çok esnafın ahlaki durumu ile ilgilenirdi. Muhtesib el-Hac Hüseyin salamo veledi tuyi nam ekmekçinin yirmibeş dirhem ekmeği eksik verdiğini ortaya çıkarmıştır.³¹⁴

ah- Subaşı

Kıbrıs'da görev yapan subaşılarla³¹⁵ alakalı çok sayıda belge mevcut olup, bunların bazıları da'va hüccetlerini teşkil etmektedir. Mesela, Lefkoşa azeblerinden

³¹¹ İhtisab müessesesinin hangi tarihten itibaren kurulduğu bilinmemekle beraber, ihtisab Emini, İhtisab Ağası ismiyle Osman Gazi zamanında kurulduğu rivayet edilir. [Bkz. Bkz. Z. Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987, s. 32] I. Murad'ın 1385 tarihli vakfiyesinde hem idareci, hem de şahid olarak bir muhtesibin isminden bahsedilir. 1502 tarihli Bursa ihtisab Kanununda, Fatih zamanında bir ihtisab Kanunnamesi yapılmıştır. Burada vazife ve salahiyetleri de tesbit edilmiştir. [Bkz. H. İnalcık, “Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *Bulleten XXIV/93*, (Ocak 1960), s. 63] Muhtesib tayin edilecek kişiden müslümanlık, mükellefiyet çağı, erkek olma, adalet, kudret, ilim, ilmiyle amil olmak, Allah (c.c) rızası, vera' ve takva iyi ahlaklı olmak şartları aranırdı. Bir yıl için (vazife'süresi) ve iltizam usulüyle vazifeye talib olan kişi, bedel-i mukataa ismiyle bir meblağ ödeyerek berat alırdı. Beratı aldıktan sonra şu vazifeleri yerine getirmekle mükellefti; 1-esnafın kontrolü 2-işyeri açma ruhsatı 3- vergi toplama 4- ihtisab gelirlerinin dağıtımını 5- Mürür tezkireleri verme 6- Kıyafetler 7- Diğer vazifeler (ihracat yasağı, yed-i vahid ve Ruhsat tezkiresi, çocukların esnafın yanına yerleştirilmesi, zahire göndermek, onarım, kira almak vb.). Bir de dini ve adli hayatla alakalı vazifeleri de vardı. Bkz. Z. Kazıcı, a.g.e., s. 60-73

³¹² KŞS. Defter IV, s. 139

³¹³ “Budur ki mahmiye-i Lefkoşe muhtesibi olan iş bu hafızü'l-kitab Numan bin Abdullah nam kimesne mahfil-i şer'-i celil'l-kadrde mahmiye-i merkume sükânından olan zümre bukalandan İbrahim nam kimesneyi ihzar ve mahzarında da'va ve takrir-i kelim idub canib-i şer'den cümle me'külatdan leblebinin vukiyesine sekizer akçe narh verilmiş iken hala mezbur İbrahimden iki akçeye aldığım leblebinin vukiyesi on beşer akçe hesabı üzeredir sual olunub ihkak-ı hak olunması matlubumdur...” Bkz. KŞS. Defter IV, s. 109

³¹⁴ KŞS. Defter I, s. 311

³¹⁵ Sancakbeylerinin mahiyetinde askerî görevi haiz olan en önemli görevli subaşı idi. [Bkz. Y. Oğuzoğlu, “XVII. Yüzyıl. Türkiye Şehirlerinde Başlıca Yöneticiler”, 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. I, Samsun 1989, Şerafettin Turan, *Kanuni'nin oğlu Şehzade Beyazid Vak'ası*, Ankara 1961, s. 148] Görev yaptıkları yerlerin asayişini temin etmekle mükellef olan subaşılar Osmanlı idarî taksimatında asayişin sağlanmasında kadılardan sonra gelirler [Bkz. T. Baykara, a.g.e., s. 32] Şehirlerdeki muhafaza vazifesini subaşı ve kadılar yaparlardı XVI. asrın ikinci yarısına kadar kadıların “kaza dairelerinde idarî ve askerî” vazifeler yüklenen subaşılar bundan sonra sancakbeylerine bağlanmışlar ve sancakbeyleri tarafından tayin edilmişlerdir. [Bkz. M. İlğürel, a.g.m., s. 1276] Subaşıların görev süreleri üç aydı. Yani üçer aylık için atanırlardı. Fakat, şehir halkının şur'a ile subaşıyı seçtikleri de olurdu. Bkz. Y. Oğuzoğlu, a.g.m., s. 148

olub Pendaye nahiyesinde subaşı olan Ali bin Süleyman Yakamo veledi Yano'dan çiftbozan akçesi talep etmiş, mezbur zımm-i ziraat yapacak tarlaları olmadığını bağları olduğunu ve on iki yıldan beri başka karyede oturduğuna dair emr-i şerif ve fetvasını ibraz edince çift bozan akçesi talebi red edilmiştir³¹⁶. Lefkoşa sakinlerinden Emine nam hatun Ramazan gecesinde hemcivarı olan Gurail(?) nam zımmının evinde zevci ile musahebette bulunduğunu subaşı Abdulkadir töhmet ahz eylemiştir³¹⁷. Belgelerimizin bazılarında karye subaşlarından da bahsedilmektedir. Köylerin güvenliğinden sorumlu tutuldukları bilinen karye subaşları, kazadaki subaşıya bağlı idiler. Subaşı Bekir bin Abdullah karye subaşı idi ³¹⁸. Lefkoşa subaşı olan Mustafa, ases başı görevini de ifa etmiştir.³¹⁹

Belgelerde bazen Subaşının görevi ile ilgili fetvalarda geçmektedir. Mesela bir belgede “Zeyd-ı zımmiden sipahi şıranın öşrünü kanun üzere aldıktan sonra subaşılık namına ziyade şıra ve akçe talebine kadir olursa şer'an caiz buyurulub mesab oluna Allahu teâlâ alemü'l-cevab haram çalib ve zer ve isamdır ziyade olmaz” denilmektedir. ³²⁰ Lefkoşa subaşılığına tayin edilen Arslân Beğ'e verilen emirde, umur-u belde de kimsenin inad ve muhalefet etmemesi istenmiştir.³²¹

Tablo. II. 8: Subaşılar

Subaşının Adı	Görev Yeri	Görevde Görüldüğü Tarih	Kaynak
Ahmed	Lefkoşa	Mayıs 1594	KŞS. Defter I,s.222
Abdülkadir	Lefkoşa	Haziran 1594	KŞS. Defter I,s.237
Süleyman	Lefkoşa	Temmuz 1594	KŞS. Defter I,s.263
Abdülkadir	Lefkoşa	Ağustos 1594	KŞS. Defter I,s.266
Ali bin Süleyman	Pendaye	Eylül 1594	KŞS. Defter I,s.73
Elhac Hüseyin	Lefkoşa	Şubat 1595	KŞS. Defter I,s.195
Rasim (Sulbioğlu)	Larnaka	Ocak 1595	KŞS. Defter I,s.184
Bekir bin Abdullah	Evdım	30 Ağustos 1610	KŞS. Defter II, s.25

³¹⁶ KŞS. Defter I, s. 73

³¹⁷ KŞS. Defter I, s. 243

³¹⁸ KŞS. Defter II, s. 25

³¹⁹ “Budur ki mahmiye-i Lefkoşe subaşı olan Ali ve Asesbaşı olan Mustafa Subaşı nam kimesneler nısfü'l-beyde mahkemeü'l-beyana müracaat ve bastı kelam edup mahiye-i merkume mahallatından...” Bkz. KŞS. Defter IV, s. 30,

³²⁰ Bkz. KŞS. Defter II, s. 175, Subaşılık için bkz. KŞS. Defter IV, s. 219,220

³²¹ “Kıdvet-i akran Arslan beğ zide kadruhu tahrir vardukda malum ola ki şehir subaşılığı umuru sana sipariş olmuştur gerekdir ki varub Emin tarafından tezkere alub beher malı kıst-ı iltizamin canib-i miriye bu ana dek olgeldiği üzere eda edib kanun-ı kadim üzerine subaşılığa mütealik umurda kimesne inad ve muhalefet eylemeyub zabt eylesin hilaf-ı şer' ve kanun vaz ve hareketten hazer edup ber-vech-i istikâmet eda-yı hizmet eylesin...” Bkz. KŞS. Defter IV, s. 239

Murad	Lefkoşa	Mart 1604	KŞS. Defter I,s.274
Ahmed	Baf	23 Ocak 1608	KŞS. Defter II,s. 71
Rıdvan	Kıbrıs	28 Aralık 1609	KŞS. Defter II,s. 269
İbrahim	Lefkoşa		KŞS. Defter III,s. 6
Mustafa bin Ahmed	Lefkoşa		KŞS. Defter III,s. 57
Yusuf bin Veli			KŞS. Defter III,s. 14
Osman	Lefkoşa	Şubat 1634	KŞS. Defter IV, s.6
Ali Hüseyin	Lefkoşa	1634	KŞS. Defter IV, s. 30
Hüseyin	Lefkoşa	Eylül 1634	KŞS. Defter IV, s.245
Şaban Ağa	Lefkoşa	Eylül 1634	KŞS. Defter IV, s.245
Arslan Bey	Lefkoşa	Mayıs 1636	KŞS. Defter IV,s.239

ar- Mütevelliler

Kıbrıs'a dair belgelerde mütevellilerle³²² alakalı çok sayıda bilgi mevcuttur. Ocak 1608 tarihli bir hükümde, Müteveli piyale Efendinin görevini kötüye kullandığı bildirilmekte ve yerine Hamza'nın atandığı bildirilmektedir.³²³ Kıbrıs defterdârı ve cami-i şerif mütevellisine, medrese talebesine verilen vazife gibi vazife verilmiştir³²⁴. Bazen merkezden doğrudan mütevelliyeye de hüküm gönderilmiş olup, kendisinden vakıf binalarının kiralarnı mirî adına toplanması istenmiştir³²⁵.

Vakıflara tahsis edilen arazi ve emlakın gelirlerinin bila izin ve bila temessük zaptedildiği ve kendi zımmetlerine geçirildikleri sicillerde sık sık geçmektedir.³²⁶ Sultan Selim Vakfının evkafından olan dükkanları zımmetine geçiren müteveli; 750 akçeyi zabt ederek müteveli olmadığı halde sahte belgelerle bunu teyide çalışmış ve yapılan araştırma sonunda cezalandırılmıştır.³²⁷ Halbuki mütevellilere çok az da

³²² Osmanlı Devleti'nde, mahallenin ortak harcaması için kurulmuş olan "avarız ve nüzule mevkûf-ı nukûd" un fon vazifesini gördüğü bilinmektedir. [Bkz. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumları", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II, Ankara 1979, s. 1271] Mahallelerdeki mevcut camii, mescid çeşme, mektep, su yolları vb. Yapıların tamir ve bakımına harcanan paraların yöneticilerine, yani oluşturulan fonların yöneticilerine "müteveli" denilmekteydi. Bunların şehir yönetimlerinde önemli rolleri vardı. [Bkz. Y. Oğuzoğlu, a.g.m., s. 154] Şehirlerdeki dinî ve içtimâî yapılar için kurulmuş olan vakıfların idarecilerine de müteveli (tevlîyet) denilirdi.

³²³ KŞS. Defter II, s. 48

³²⁴ BOA. MD. 13, s. 73, Hüküm 516

³²⁵ BOA. MD. 13, s. 158, Hüküm 1127. Hükümde, Lefkoşe'de Ayasofya mütevellisi Abdulkadir'den beylerbeyi kadı ve defterdâr için kiralanan evleri her ay kiralarnı mirî için tahsil etmesi istenmiştir. Bu evler vakfa ait olduğu için kiralarnı aldığı görülmektedir.

³²⁶ KŞS. Defter I, s.61

³²⁷ KŞS. Defter I, s.65

ücret verilmediği³²⁸ ve mütevellî olanların neden bu hareketlere tevessül ettikleri anlaşılmamaktadır. Bazı zamanlarda mütevellîlerin de zımmetlerine para geçirmeye temayül ettikleri görülür. Mesela, Selâtin camisi için ayrılan tahsisatı Ali adlı mütevellî zımmetine geçirmeye çalışmıştır³²⁹.

Zımmiler arasında da mütevellî tayinleri olmuş ve bu tayinler zımmilerin dini yapılarının tamir ve bakımı için olmuştur. Mesela Kıbrıs'ta Murad veledi Eymir'e kilisenin bakımı için ayrılan tahsisatın sorumluluğu verildiği görülmektedir.³³⁰

ai- Defter Kethüdası

Kıbrıs Eyaleti'ne dair belgelerde defter kethüdasına³³¹ sıkça rastlanır. Mesela Temmuz 1594'de Kıbrıs defter kethüdalığına Lütfullah tayin edilmiştir³³². Ocak 1595 tarihinde de defter kethüdası olarak Mustafa görülmektedir.³³³ Yine bir başka kaynakta Kıbrıs defter kethüdası olarak sözkonusu edilen "... mahruse-i Lefkoşa sükkânından bundan esbak cezire-i Kıbrıs'da Defter Kethüdası olan işbu hafızü'l-kitab fahrü'l-akran Mehmed Ağa bin Süleyman..." meydana gelen bir emlak da'vasında Carulah bin Hızır ile mahkemelik olmuştur.³³⁴ Defter kethüdalığını elde etmek isteyen hariciden bazı kimselerin çalışmaları da dikkati çekmektedir. Mesela, Kıbrıs beylerbeyine gönderilen fermanla, Sultanönü sancakbeyi iken Kıbrıs defter kethüdalığına atanan Ali'nin ihtiyar ve görevini yapamayacak durumda olduğunu ileri süren Hasan, Şâkîr ve Rıdvan'ın çalışmaları öğrenilmiş ve önüne geçilmiştir³³⁵. Görüldüğü gibi bu görev, merkezden yapılan tevcihat ile mümkün olabiliyordu.

³²⁸ Bkz. Ücretler bahsine

³²⁹ BOA. MD. 48, s. 258, Hüküm 727

³³⁰ KŞS. Defter IV, s. 129; Kıbrıs'da mevcut vakıf mallarının idaresi için tayin edilen mütevellîlerin listesi vakıflarıyla beraber verilmiştir. Mesela Cami-i () vakfının idaresi için 21 şahıs mütevellî olarak tayin edilmiştir. Bkz. KŞS. Defter II, s. 16. Yine, İmameyn-i Hameyn İmam Rabbani Hz. Yakub bin Yusuf-u sânî ve İmam-ı Hamdani-i İmam Muhammed bin Hüseyin Şeybani vakıflarına mütevellî nasb olunan şahısların listesi verilmiştir. Bkz. KŞS. Defter II, s. 25

³³¹ Kethüda, kelime anlamı "yardımcı" demek olub, şehirden göçer topluluklara kadar kullanılan bir terimdir. Temel anlamı, devlet işlerine halkın arasında yardımcı olan demektir.³³¹ Merkezden gelen tahrirat ve evrak, defter kethüdası tarafından kaydedilir, nereden ve ne zaman geldiği, kim tarafından gönderildiği yazılırdı. Bkz. T. Baykara, a.g.e., s. 39; M.Z. Pakalın, a.g.e. II, s.251; KŞS. Defter IV, s. 58

³³² KŞS. Defter I, s. 290

³³³ KŞS. Defter I, s. 186

³³⁴ KŞS. Defter IV, s. 204: Defter kethüdalarına yukarıdaki ünvanlarla hitap edilmesi ilim, ahlak ve ehliyetlerine binaendir.

³³⁵ KŞS. Defter II, s. 5

Kıbrıs defter kethüdası olan Mehmed bin Abdülmennan Lefokşe kazasına tabi Aklence karyesindeki üç kilelik hasıllığı ve içindeki ağaç ve su ile beraber vakfetmiştir³³⁶. Haziran 1595 tarihli ve Kıbrıs beylerbeyi kadı ve defter kethüdası Mustafa'ya gönderilen emirde, defterdârın hilaf-ı kanun olarak Venedik tacirlerinden 180.000 akçe aldığı ve bu meblağın derhal ödenmesi istenmiştir.³³⁷ Defter kethüdalarının bu gibi mali işlere³³⁸ de karıştıkları öğrenilmektedir. Ancak, bunların görevleri ve sayıları hakkında bilgi sahibi olunamamıştır. Yalnız IV no'lu defterde geçen bir hükümde, "... vezir-i azam ve serdar-ı ekrem Mehmed Paşa ademullahi teâlâ iclalehunun kapucubaşlarından olub dergah-ı muallam müteferrikalarından olan darende-i mir miran-ı vacibül-izan kıdvefû'l-ematicid ve'l-ekarim Ömer zide mecdehu ordu-yu humayunuma gelib eyâlet-i mezburenin Defter Kethüdalığı kenduye tevcih olunub suret-i ruus-ı humayunum verildi..."³³⁹ Yine Ferruh zâde Mustafa Çelebi'nin defter kethudalığı yaptığına dair aynı defterde bilgi mevcuttur.³⁴⁰

Tablo. II. 9: Defter Kethüdaları

Adı	Görevde Görüldüğü Tarih	Kaynak
Hasan	21 Kasım 1570	BOA. MD. 14,s.433, hüküm 615
Mehmed Bey	21 Kasım 1570	BOA. MD. 14,s.433, hüküm 615
Hasan	5 Haziran 1572	N.Kökdemir, a.g.e., s.95
Hasan		BOA. MD. 19, s.69,hüküm 154
Hüseyin	3 Mayıs 1574	BOA. MD. 24,s.182, hüküm 488
Mustafa	Mayıs 1594	KŞS. Defter I, s.115
Lütfullah	Temmuz 1594	KŞS. Defter I, s. 290
Mustafa	11 Ocak 1594	KŞS. Defter I, s. 170
Mehmedbin Abdülmennan	Nisan 1609	KŞS. Defter II, s. 13
Hacı Ridvan	Temmuz 1610	KŞS. Defter III, s. 16
Hacı Resul		KŞS. Defter III, s. 16
Ömer	Ekim 1634	KŞS. Defter IV, s. 245
Mehmed Ağa	Haziran 1635	KŞS. Defter IV, s. 204
Ferruhzade Mustafa Çelebi	Ekim 1635	KŞS. Defter IV, s. 230

³³⁶ KŞS. Defter II, s. 13

³³⁷ KŞS. Defter I, s. 127

³³⁸ BOA. MD. 12, s. 250, Hüküm 519

³³⁹ KŞS. Defter IV, s. 245

³⁴⁰ Bkz. KŞS. Defter IV, s. 520, Kıbrıs defter kethüdalar için bkz. BOA. MD. 14, s. 433, Hüküm 615; BOA. MD. 16, s. 69, Hüküm 154; BOA. MD.24, s. 182, Hüküm 488; KŞS. Defter I, s. 115, KŞS. Defter I, s. 170, 290; KŞS. Defter II, s. 13; KŞS. Defter III, s. 16; KŞS. Defter IV, s. 7, 204,230, 245

aj- Cizyedâr

Cizye'nin³⁴¹ tahsili, hiçbir zaman tımar ve zeamet sahiplerine bırakılmamış ve cizyedarlar ile kolcular tarafından tahsil edilmiştir.³⁴² Bilindiği gibi adada gayri müslim nüfusun önemli bir yekün tutması ve bunların zımmi statüsüne konularak cizyeye tabi tutulmaları konunun ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Onun için Tayin edilen cizyedarların çok dikkatli olmaları gönderilen hükümlerde sıkça belirtilmiştir.³⁴³ Cizyedarlar, cizye toplanması sırasında zımmilerden birini görevlendirip tahsil yoluna giderlerdi. Mesela Cizyedar Mehmet Ağa 1635 senesine ait cizyeleri toplarken zımmi Vıryano veled-i Nikola'dan faydalanmıştır.³⁴⁴ Cizyedar Mustafa Ağa ile alakalı hüccetde, "Budur ki sene-i mübarakede cezire-i Kıbrıs'da cem'-i cizyeye memur olan kıdvetü'l-emasil ve'l-akran Mustafa Ağa zide mecdehu meclis-i şer'-i şerif ve mahfil-i din-i münifde bi'l-fiil Baf Beği olan mir-i muharrem..."³⁴⁵ denilmektedir.

b- Ehl-i Şer (Ulema)

Osmanlılarda askerî kelimesiyle ifade edilen ehl-i şer ile ehl-i örf diye ikiye ayrılan yönetici zümreden kadılık, müftülük ve müderrislik gibi görevler yapan ilmiye ricaline ehl-i şer denilirdi. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren şer'i hukuka³⁴⁶ dayalı bir adalet sistemini kurarken, aynı zamanda örfi kuralları da bir çok alanda uygulamıştır.³⁴⁷ Her iki uygulamada da halkın ihtiyaçları gözönüne alınarak adaletin, devletin bütün kademelerine ve memleketin her köşesine götürülmesi

³⁴¹ İslâm devletlerinde gayr-ı müslim nüfusunun faal erkek kesiminden alınan cizye [Bkz. M. Z. Pakalın, a.g.e. III, s. 434] önemli bir gelir kaynağı idi. Buna karşılık, bu kesimin emniyeti karşılanırdı. Vergisini ödeyen zımmiler, devletin şefkatine mazhar olarak can ve mal güvenliğine sahip idiler. [Bkz. A. Türk İktisat Tarihi, İstanbul 1994, s. 179] XVI. asra kadar "haraç" ismi ile anılmış ve düzenli gelirler arasında sayılmıştır. Dolayısıyla "Cizye-i Şer'i" ismini sonradan almıştır. Bkz. A. Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 136 Halil İnalcık, "Cizye," T.D.V.İ.A.VIII, İstanbul 1993, s. 45; B. Christof Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", (nşr. Ş. Altundağ), *Belleten VIII/ 32*, (1 Teşrin 1944), s. 608

³⁴² Abdullatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 112

³⁴³ 14 Mayıs 1652 tarihli hükümde ve 20 Eylül 1652 tarihli Cizyedar Derviş Paşa'ya gönderilen hükümde dikkatli olunmaları istenmiştir. Bkz. BOA. MAD. 2737, s.167

³⁴⁴ KŞS. Defter IV, s.176.

³⁴⁵ KŞS. Defter IV, s. 87; Cizyedar Mustafa Ağa için bkz. bkz. KŞS. Defter IV, s. 22, 27. Ayrıca Cizyedarbaşı için bkz. KŞS. Defter IV, s. 65

³⁴⁶ Osmanlı devletinin şer'i mahkemelerinde şer'i ve hukukî bütün meseleler "hanefi fıkına" göre hal edilirdi. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 83

³⁴⁷ Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., s. 103

sağlanmıştır. Devletin kuruluş yıllarındaki bu adli düzen hem teb'ayı mutlu etmiş ve hem de devletin temellerini sağlamlaştırmıştır. Oysa çağdaşı batı devletlerinde köylü, toprak sahibi tarafından yargılanmakta ve toprak sahibinin verdiği cezaya itiraz hakkı da yoktu.³⁴⁸ Onun için Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Şer'in önemi büyük olup bunların başında da kadı gelmekteydi. Öyleki davalarının halledilmesi, halka adaletin eşit bir şekilde götürülmesi için her kaza ve şehirde birer kadılık kurulmuştur.³⁴⁹

ba- Kadı

Kadılar mahkemelerde bizzat kendileri bulunurlar³⁵⁰ ve davaları dinlerlerdi. Kendisine yardımcı olan kethüda, katip ve muhızır da bulunurdu³⁵¹. "Mevleviyet" denilen büyük kadılıklara tayin edilenlerin bizzat görev yerlerine gitmeyip "naib"

³⁴⁸ Necdet Sevinç, *Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı*, İstanbul 1978, s. 53

³⁴⁹ Kadı, kelime olarak "yapan" ve "yerine getiren" manalarına gelmektedir. [Bkz. N. Sevinç, a.g.e., s. 53] Osmanlı devletinde, şer'i ve hukukî hükümleri tatbik eden manasında olup, merkezin emirlerini de yerine getiren idarî bir makamıdır. [Bkz. Ebu'l-Ala Mardin, "Kadı", İ.A. VI, İstanbul 1967, s. 42] Ehl-i şer'den olan kadı yargı, yönetim, ekonomi ve sosyal alanlarda da geniş yetkilere sahipti. Yani, kadı sadece mahkeme görevlisi değil, aynı zamanda idare, asayiş ve belediye hizmetlerini de padişah adına yürüttürlerdi. [Bkz. Y. Halaçoğlu, "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", D.G.İ.T., XII, s. 429] Osmanlı Devleti'nin ilk kadısı Dursun Fakih'tir. [Bkz. Musa Çadircı, *Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 79] Kuruluş yıllarında idarî görev verilmeyen kadılar [Bkz. Aşıkpaşoğlu Tarihi, (nşr. H. N. Atsız), Ankara 1985, s. 18] idarî teşkilâtın gelişmesiyle önem kazanmışlardır. Askerî işler hariç idarî, hukukî ve mahallî işlerin hepsi kadılar tarafından görüldü. Sanatkar ve esnafın kontrolü, loncaların düzen ve bunlarla ilgili kuralların gözetimi, narhın uygulanışı, alt yapı tesislerinin denetimi, imar nizamının incelenmesi, vakıf yöneticilerinin denetimi ve tayinlerle ilgili arzda bulunmak gibi görevleri vardı. Din ile ilgili vazifelilerin atanmasında da kadının arzı gerekiyordu. Güvenlik bakımından kadının en önemli yardımcıları subaşı ve ases başı idi. Bkz. M. Nuri Paşa, a.g.e.I-II, s.320; E. Topçu, *Fatih Dönemi Kamu Yönetimi*, Ankara 1992, s. 54

³⁵⁰ Kadılar medrese mezunları arasında tayin olunurlardı. Kadıaskerlik divanında bir nevi staj yarınlardı. İstanbul'da bir senelik "mülazemet" sürelerini dolduranlar tayinlerini beklerler ve boşalan yerlere tayin olunurlardı. [Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı*, s. 45] Anadolu kadılarının tayininde Anadolu kadıaskerî ile Şeyhülislamın mühim rolü vardı. Padişah huzurunda imtihan olan kadı adayları, XVIII. Asırda kadıasker tarafından imtihana tabi tutulup başarılı olanlar Şeyhülislam'a bildirilmekteydi. Padişahın "ferman-ı alî"si ile boşalan yerlere tayin işlemi tamamlanırdı. [Bkz. Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları, s. 207] Kadıların bekleme süreleri önceleri belli bir esasa dayanmaz iken Ebusuud efendi tarafından tanzim edilmiş olmasına rağmen gereği gibi uygulanmamıştır. 1687 tarihinde tanzim edilen Abdurrahman Efendi kanunnamesinde kadılık süresi 20 ay olarak tesbit edilmiştir. [Bkz. Y. Oğuzoğlu, a.g.m., s. 149] XIV. asra kadar kadılığa rağbet azdı ve müderrislik daha cazibdi. Kadı ücretlerinin az olmasının etkisi büyüktü. Ücretler davaların azlığı veya çokluğuna göre artar ve azalardı. (Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 84) Ücretlerin azlığı XVI. asra kadar sürmüş ve bundan sonra rağbet edilen bir vazife olmuştur. [Bkz. Y. Halaçoğlu, a.g.m., s. 429] Kadılığın devlet idaresindeki ehemmiyetini ve önemini belirtmek için "Kitab-ı Müstetâp" adlı eser XVII. Asırda yazılmıştır. [Bkz. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet teşkilâtına Dair Kaynaklar*, Ankara 1988, s. 3 vd] Aynı hususta Koçi bey de bir risale yazmıştır. [Bkz. Koçi Bey risalesi, (nşr. Z. Danişman), Ankara 1985, s. 143] Risalede kadılık müessesenin suistimallere karıştığı ve bu kurumun düzeltilmesi istenmiştir. XVIII asırda medrese mezunlarının çoğalması ve hakkı olmayanlara "mülâzımlık" verilmesi kurumu yıpratmıştır. Bkz. Y. Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları, s. 209

³⁵¹ İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 109

atamaları sorunları daha da büyötmüştür. İncelenen dönemde Kıbrıs'a tayin olunan kadıların mevleviyet mertebesinde oldukları görölmektedir.³⁵²

Kıbrıs'a ilk tayin olunan kadı Mevlana Ahmed Kamil Efendidir³⁵³. Bundan hemen sonra kimin atandığını tesbit edemiyoruz. Ancak, 30 Nisan 1578'de Mevlana Alaüddin'in atandığını biliyoruz³⁵⁴. Tayinlerde yevmi kaç akçe ile atandığı da bildirilirdi. Kıbrıs'ın Tuzla kazası kadılığına yevmi 30 akçe ile Mevlana Musa Efendi tayin edilmiştir³⁵⁵. Musa Efendi'nin görev süresi 12 Eylül 1607 tarihinde sona ermiş ve yerine yevmi 130 akçe ile Sofizâde Mustafa Efendi atanmıştır³⁵⁶. 11 Eylül 1607 tarihinde Piskopi kazası kadılığına yevmi 80 akçe ve 5 kevkietle Mevlana Ahmed Efendi tayin edilmiştir.³⁵⁷ Kıbrıs'a tayin edilen kadıların vazifelerine dair bilgi veren 1571 tarihli fermanda, Fetih dolayısıyla Kıbrıs reâyâsının zaaf içinde olduğundan memleketin yeniden mamur olması için ahkam-ı şer'îye icrasında, mirî hıdematda ve beytül-mal cem ve tahsilinde adilane hareketle reâyânın himaye edilmesi ve reâyâ arasına tefrika ve ihtilal verecek hususlardan ictinap edilmesi bildirilmiştir.³⁵⁸ Ayrıca, fevt olan ve varissiz olanların mefrukatını mirî için kabz etmesi de kadının görevleri arasında idi.³⁵⁹ Cizye vergisi için tahrir yapmak ve toplanmasını sağlamak için Lefkoşa kadısı Mevlana Mustafa'ya ferman gönderilmiştir.³⁶⁰

Kıbrıs'da mevcut vakıfların yönetiminden, denetiminden de sorumlu olan Magosa kadısından, Lefkoşa'daki Ayasofya ve Magosa'daki kilise ve camilerin kefare zamanındaki vakıflarının ve vezir Mustafa Paşa tarafından vakıf olarak yaptırılan değirmenlerin bütün mahsulatını mütevellilere zabt ettirmesi istenmiştir.³⁶¹ Kıbrıs'dan ailelerini görmek ve ticaret için ayrılmak isteyenlere de kadılar izin veriyordu.³⁶² Kıbrıs'da görev yapan kadılar, karşılığında resm-i kısmet, hüccet akçesi

³⁵² KŞS. Defter II, s.16'da Mevlana Musa efendi, KŞS. Defter II, s. 86'da Mevlana Ahmed Efendi, v.b. Kadılık hakkında daha geniş bilgi için bkz. M. Z. Pakalın, a.g.e. II, s.119-125

³⁵³ R. Şeşen, M. A. Altan, *Kıbrıs İslam Yazmaları Kataloğu*, İstanbul 1995, s. XXXIII

³⁵⁴ BOA. MD. 34, s. 205, Hüküm 429

³⁵⁵ KŞS. Defter II, s. 16

³⁵⁶ KŞS. Defter II, s. 17

³⁵⁷ KŞS. Defter II, s. 86. Cezire-i Kıbrıs'da Mesariye kadısı Mevlana Resul aher kazaya naklolunub yerine yevmi 70 akçe ile Hırsofu kazası kadısının atanmıştır. Bkz. KŞS. Defter II, s. 18

³⁵⁸ BOA. MD. 12, s. 641, Hüküm 1215

³⁵⁹ KŞS. Defter I, s. 269

³⁶⁰ BOA. MAD. 8428, s. 362, Kadının 1052'de tesbit ettiği cizye, alâ:50.000, evsaf; 3750, edna: 25.000 ve toplam 112500 dir.

³⁶¹ BOA. MD. 31, s. 211, Hüküm 468

³⁶² BOA. MD. 28, s. 47, hüküm 113

ve sicil akçası alırlardı. Sicillerde rastlanıldığı kadarıyla resm-i kismet 600-3000 akçe arasında alınmıştır.³⁶³ Lefke kadısına hüccet akçesi olarak 540 akçe ödenmiştir.³⁶⁴

Kıbrıs'da görev yapan kadıların zaman zaman hilaf-ı kanun davrandıkları da görülmektedir. Magosa kadısı İbrahim'in Söke'den giden tüccarlara fena muamele yaptığından halkın şikayetine sebep olduğu ve görevden alınması Beylerbeyi'ne bildirilmektedir.³⁶⁵ Usulsüzlüklere karışan kadılar olmuşsa da, yapılan suistimalleri önlemek de kadının görevi idi. Tuzla kadısına hüküm gönderilirken "Tuzlada isimleri yazılı kimseler hassa elliciyan taifesinden olub resm-i bennak, cürüm-cinayet, bad-ı heva ve sair resimlerini amil ve eminlerine verdikleri halde sancakbeyi, subaşı ve sair üzerlerine yağ ve bal, arpa, saman salub zulmettiklerinden şikayet etmeleriyle men edilmeleri istenmiştir."³⁶⁶

İncelenen dönemde Kıbrıs Eyâleti'nde bir kadı'nın Peygamber efendimiz (S.A.V)'e küfretmesi ve neticesinde öldürülmesi, Osmanlı Devleti'nde hiç rastlanılmayan bir durumdur. Sicilde adı geçen Kukla kadısı Halil'in, "...iki cihan güneşi ve fahrü'l-kainat ve züdde-i mevcudat ve şefi'-i ru-i arzât sultan-ı Enbiya ve bürhan-ı Asfiya Muhammed Mustafa salla'llahu teala aleyhi ve sellem hazretlerine haşa sümme haşa cariyeye oğludur ve peygamber-i aheri'z-zaman henüz na't olunmamışdır dahi şimdiden sonra gelecektir dediğinden şan-ı şereflerine ar la-hak olacak nice elfaz-ı muhmela söyleyub nas-ı tab-ı Kerim ile sahih-i bi'llah olan mir'acı inkar ettiği..."³⁶⁷ mahkemede tesbit edilmiş ve idamına karar verilmiştir. Kadı'nın neden böyle bir harekete tevessül ettiği ve o andaki ruhi durumu hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Böyle ağır suçların yanında, maddi ihtirasların da kadılara tahakküm ettiği görülmektedir. Omorfo kadısı Veli Efendi'nin cizyenin toplanması sırasında usulsüzlük yaptığı, 5 akçe yerine 8 akçe aldığı anlaşılmıştır.³⁶⁸

³⁶³ KŞS. Defter I, s.297; KŞS. Defter I, s.199; KŞS. Defter I, s.300

³⁶⁴ KŞS. Defter I, s.222

³⁶⁵ BOA. MD. 40, s. 58, hüküm 129, Ayrıca Kıbrıs beylerbeyi ve kadısına gönderilen fermanda, Kıbrıs'da Baf kalesi kadısı iken kabahatı sebebiyle azledilen Abdullah'ın ahvali teftiş olunub her kinin hakkı var ise alınması ve adalet üzere hareket edilmesi emredilmiştir. Bkz. BOA. MD. 24, s. 130, Hüküm 358

³⁶⁶ BOA. MD.41, s.125, Hüküm 282

³⁶⁷ KŞS. Defter IV, s. 111

³⁶⁸ KŞS. Defter II, s.69. Ayrıca Magosa kadısı es-Seyyid Ahmed Efendi ile Mesarye kadısı Muslihiddin Efendi, tasarruf edecekleri yerler yüzünden usulsüzlüklere karışmışlardır. Bkz. KŞS. Defter I, s.274.

Tablo. II. 10: Kadılar

Adı	Görev Yeri	Görevli Tarih	Görüldüğü	Kaynak
Ahmed Kami Efendi	Lefkoşa	Ağustos 1570		K.İ.Y.K., s.XXXIII
Alaüddin	Piskobi	30 Nisan 1578		BOA.MD.34,s.205,Hüküm429
İbrahim	Magosa	4 Ekim 1579		BOA.MD.40, s.58,Hüküm129
İbrahim	Lefkoşa	10 Ekim 1581		BOA.MD.46,s.239,Hüküm529
Ahmed	Baf	Temmuz 1594		KŞS. Defter I, s.137
Ali Efendi	Piskobi	Temmuz 1594		KŞS. Defter I, s.226
Mevlana Musallı Efendi	Baf	Ağustos 1594		KŞS. Defter I, s.269
Muslihiddin Efendi	Mesosye	Mayıs1594		KŞS. Defter I, s.237
Mehmed Efendi	Piskobi	Mayıs 1594		KŞS. Defter I, s.237
Mevlana Ahmed	Karpas	Temmuz 1594		KŞS. Defter I, s.248
Şemseddin Muhammed	Lefkoşa	Kasım 1606		K.İ.Y.K., s.XXXIII
Muhammed Sadık	Lefkoşa	Kasım 1606		K.İ.Y.K., s.XXXIII
Mevlana Musa Efendi	Tuzla	12 Eylül 1607		KŞS. Defter II, s.17
Sufizade Mustafa Efendi	Tuzla	12 Eylül 1607		KŞS. Defter II, s. 17
Mevlana Ahmed Efendi	Piskobi	11 Eylül 1607		KŞS. Defter II, s. 86
Mevlana Resul	Hırsoho			KŞS. Defter II, s. 18
Ahmed Efendi	Magosa			KŞS. Defter I, s.274
Veli Efendi	Omorfo			KŞS. Defter II, s. 69
Mevlana Mustafa Efendi	Lefkoşa			BOA. MAD. 8428, s.362
Mevlana Ahmed Efendi	Evdim	Şubat 1634		KŞS. Defter IV, s.4,36
Halil	Kukla	Temmuz 1635		KŞS. Defter IV, s. 111
Mevlana Mustafa Efendi	Mesarye	Şubat 1636		KŞS. Defter IV, s.215
Ali Efendi	Magosa	Şubat 1636		KŞS. Defter IV, s.215
Abdülhadi Efendi	Tuzla	31 Mayıs 1636		KŞS. Defter IV, s.154
Ali	Lefkoşa	Eylül 1636 (Ölüm Tarihi)		KŞS. Defter IV, s.166
Emini Muhammed Efendi	Lefkoşa	Ağustos 1641		K.İ.Y.K., s.XXXIII
Mustafazade Muhammed Efendi	Lefkoşa	1642-1644		K.İ.Y.K., s.XXXIII
Abdünnebi Efendi	Lefkoşa	1644-1645		K.İ.Y.K., s.XXXIII
Tavil Hasan Efendi	Lefkoşa	1645-1648		K.İ.Y.K., s.XXXIII
Akçalı Bekirzade Mustafa	Lefkoşa	Nisan 1648		K.İ.Y.K., s.XXXIII
Mustafa	Lefkoşa	7 Mayıs 1652		BOA. MAD. 2737, s.98
Mevlana Mustafa	Lefkoşa			BOA. MAD. 8428, s.364
Mustafa Efendi	Lefkoşa	1668-1670		K.İ.Y.K., s.XXXIII
Mevlana Ali	Lefkoşa			BOA. MAD. 6268/Ek.I/1

bb- Naib

Kıbrıs'da görev yapan naibler³⁶⁹ hakkındaki kaynaklar, sadece şer'îye sicillerinden ibarettir. Sicillerde de, bunların tayinleri, yerleri ve nasıl görev yaptıklarından ziyade yolsuzlukları anlatılmaktadır. Özellikle, ölenlerin terekelerini yazarken fiyatları yüksek tutup resm-i kısmetlerini arttırma gayretleri dikkat çekicidir. Evail-i şaban 1002 tarihli bir hükümde, Lefkoşa ahalisinin südde-i saadete arzıhal sunub, naiblerin ziyade atlı ile köylere varıp karşılıksız (bedava) yiyecek, arpa, saman ve otluklar aldıkları, muhallefatını yüksek tutup akçe talep ettikleri ölenlerin hayır için vasiyet ettikleri akçeleri gasbettikleri bildirilmektedir. Merkezden gönderilen emirlerle bu hareketlere tevessül edilmemesi tembih olunmuş ve resm-i kısmetin % 15 akçe olarak alınması istenmiştir.³⁷⁰

bc- Müftü ve Diğerleri

Fetih öncesi Kıbrıs adasında gayr-ı müslimlerin bir ruhani lidere sahip oluşu, fetihten sonra buraya yerleşen müslümanlar için de bir ruhanî liderin tayinini zarurî kılmıştır. Önceleri müftü³⁷¹ olarak bilinen liderin ünvanı daha sonra şeyhülislâm

³⁶⁹ Şer'î mahkemelerin hakimlerine "naib"[Bkz. M.Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat III-V*, s.329] denildiği gibi, kadılar adına muhtelif hizmetleri gören vekillere de bu ad verilmiştir. [Bkz. Z.Pakalın, a.g.e. II, s.644] Kaza merkezinin ve bağlı köylerin adli-idarî yöneticisi olan kadının hem kaza merkezinde, hem de köylerde her türlü davalara bizzat kendisinin yetişmesi zor olduğundan kendisineyardımcı olarak naib atamışlardır. Naib, atandığı yerde kadının sahip olduğu selahiyetlere sahip olup, O'nun adına görev yapan kişi idi. [Bkz. Davut Dursun, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, İstanbul 1989, s.270 vd.] Naibler bazen birden fazla olabilirdi. Bu, kadının atandığı kazanın büyüklüğüne ve muameleatin genişliğine bağlı idi. Eyâlet, sancak ve kaza kadılarının naibleri ona göre idi. Vazifelerinin muhteviyatına göre kaza naibi, kadı naibi, mevali naibi, bab naibi, ayak naibi ve arpalık naibi isimlerini alırlardı. [Bkz. İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s.117] Naiblerden görevini kötüye kullanan vaki olursa kadı tarafından azledilir ve gereken ceza verilir. Kadılar da kendi canlarının istediği zamanda görevden alamazlar ve istedikleri kadar naib tayin edemezlerdi. Bu tür işlemler hep kanunlar muvacehesinde olurdu. [Bkz. E. Topçu, a.g.e., s.56] Naib tayin eden kadı, tayin ettiği kişiye tayin tarihini, kısmet-i askerîye ile birlikte kazayı zabtetmesini ve şer'î hususlara göre davranmasını isterdi. [Bkz. Yücel Özkaya, *XVIII. yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s.211] Ücretleri de kadı ile aralarındaki anlaşmaya göre tesbit edilir ve merkezden ayrı bir ücret istenmezdi. Bazen iltizam ile de atanmaları yapılırdı. [Bkz. D.Dursun, age., s.271] Kıbrıs eyâletinde naib tayin edilmesi hususu için bkz. KŞS. Defter I, s.248.

³⁷⁰ KŞS. Defter I, s.107

³⁷¹ Ehl-i sünnet mezhebinden, hanefi fıkıhı üzerine kendisine sual olunan şer'î ve hukukî meselelere ait dini hükümlere göre karar veren zata "müftü" ismi verilmiştir. Verilen karara da "fetva" denilirdi. [Bkz. İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, s.173. Ayrıca bkz. M.Ertüğrul Düzdağ, *Şeyhü'l-islam Ebussuud Efendi Fetvaları*, İstanbul 1983; H. Cin-A. Akgündüz, *Türk İslam Hukuk Tarihi I-II*, İstanbul 1990; A. Akgündüz, *Belgeler Gerçekleri konuşuyor I-IV*, İzmir 1991] Fatih Kanunnamesinde, vezir-i azamlıktan sonra gelen "müftiyü'l-enâm" ulemanın başı sayılmış ve veziriazamın üstünde yer almaya başlamıştır. Müftünün, veziriazamın üstünde görülmesi sadece dini sebeplerdir. Çünkü, XV. asırda kadıaskerin yevmiyesi 500 akçe iken, müftünün yevmiyesi bunun 1/5 kadardı. Kurumun büyük lütuflara mazhar olması II. Bayezid devrine rastlar. Hatta, kurulan medreseler Zenbilli Ali Efendi'ye hürmeten müftülere tahsis edilmiştir. Kanuni zamanında yevmiyeleri 500 akçeye çıkarılmıştır. Bkz. İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s.590.

olarak geçecektir.³⁷² Adanın Türkleştirilmesi için atılan bu ilk adımdan sonra müslüman nüfus kitleler halinde buraya getirilerek iskân ettirilmiştir.³⁷³

Ada'nın müftülüğüne ve aynı zamanda müderrisliğine ilk olarak Ekmelüddin Efendi tayin edilmiştir. İleride adanın İslâmlaşması için çalışacak olan talebelerine yemek parası (taamiye) veriliyordu. Ayrıca vakıflardan da gelirler tahsis edilmiştir.³⁷⁴

Ada'da görev yapan müftülerin sadece dinî konularla ilgilenmeyip idarî konularda da etkili oldukları sicillerdeki bilgilerden anlaşılmaktadır. 1634 tarihli bir hükümde ise Yeniçeri Ağası Süleyman Abdullah'ın yarar, emekdar, müstakim ve dindar olduğu ve görev süresinin uzatılması hususunda ada müftüsü merkeze arz da bulunmuştur.³⁷⁵

Kadı'nın yardımcıları içerisinde yer alan Muhzırbaşı³⁷⁶ ile ilgili incelenen döneme ait kaynaklarda ayrıntılı bir bilgiye rastlanamamış ise de muhzırbaşı tayinlerini gösteren birkaç belge mevcuttur. Mesela Eylül 1607 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya gönderilen bir hükümde, Kıbrıs muhzırbaşılığının Hüsrev Efendiye verildiği bildirilmektedir.³⁷⁷ 1608 tarihinde muhzırbaşılık görevinin Hüsrev bin Abdulmennan'a tevdi edildiği görülmektedir.³⁷⁸

Osmanlı Devlet'idarecilerinin halk ile alakalı aldıkları kararları halka duyuran

³⁷² H. Sahillioğlu, a.g.m., s.17

³⁷³ BOA. MD. 19,Hüküm 154, 119; BOA. MD. 21,Hüküm 65, 216, 231, 245, 580, 633, 666

³⁷⁴ "Kıbrıs defterdârına ve cami-i şerif mütevellisine hüküm ki Lefkoşada olan talebesi gelüb kendülere verilecek vazife Rodos'a vaki olan medresede olan talebeye verildiği üzere verilmek babında istid'a-i inayet etdikleri ecilden buyurdum ki.... medreseye ta'yin olunan evkaf mahsulinden Rodos'da olan medrese talebesine verildiği üzere mah-be-mah verüb tasarruf etdürestün" Bkz. BOA. MD. 13; H. Sahillioğlu, a.g.m., s.17

³⁷⁵ KŞS. Defter IV, s.246

³⁷⁶ Mahkemelerde kadıların maiyetinde çalışan muhzırılar, bir çeşit adlî polislik görevini ifa ediyorlardı. [Bkz. M.Z. Pakalın, a.g.e. II, s.572] Muhzırbaşı'nın emrinde, mahkemenin istediği duruşma ilgililerini getirip götürmek ve mahkeme düzenini sağlamakla vazifeli idiler. [Bkz. M.Çadircı, a.g.e., s.89] Mahkemedeki bu görevlerine karşılık "ihzariye ücreti" alırlardı. Berat-ı şerif ile muhzırbaşı tayin olunan kişiler altı bölük halkından olup, gerektiğinde mühürlü temessük ile yerlerine vekil tayin ederlerdi. [Bkz. Yücel Özkaya, XVIII. yüzyılda Osmanlı Kurumları, s.224] XVI. asır sonlarına kadar muhzırbaşılık görevi padişah beratı ile altı bölük sipahilerine verilen bir hizmet niteliğini taşımaktayken, yeniçerilerin ağır basmaya başlamaları ile onlarda bu görevi almaya başlamışlardır. [Bkz. M.Akdağ, Türkiye'nin iktisadî ve içtimai Tarihi I, s.337] XVIII. asırda ise muhzırbaşılar, yerlerine vekil göndererek bu görevi yürüttüler. Vekil tayin edilen kişiye, bu görevin bir seneye mahsus olduğu bildirilirdi. Muhzırbaşı tayinlerinde eski muhzırbaşı'nın hakkının yenilmemesi için, yenisinin hangi tarihten itibaren bu görevi yapabileceği açıklanırdı. Yukarıda her ne kadar görev sürelerinin bir sene ile kaim olduğu açıklanmışsa da XVIII. asırdan itibaren görev sürelerinin bir seneden ziyade verildiği görülmektedir. Yerli halktan bu görevi üstlenenler, bunu bırakmak istememişlerdir. [Bkz. Y.Özkaya, a.g.e., s.224] Zamanla bu görev de iltizama verilmiş ve padişah beratı ile tevcih yapılan saray kapıcıları bunu yaygınlaştırmışlardır. Bkz. M.Çadircı, a.g.e., s.89.

³⁷⁷ KŞS. Defter II, s.21.

³⁷⁸ KŞS. Defter II, s.54

kişilere dellal denildiği bilinmektedir. Bunların gelişigüzel seçilmedikleri, taşrada bizzat beylerbeyi veya sancakbeyleri tarafından seçildikleri görülmektedir. Kıbrıs'ta izinsiz olarak dellalık yapan Muhammed meslic-i şer'de muhakeme edilmiş ve dellalıktan atıldığı dellalar kethüdası tarafından kayd edilmiştir.³⁷⁹ Bazen, dellaller kethüdasının bizzat kendisi de nida ettirilmiştir. Harac'ın cem'i için dellaller kethüdası defterdâr tarafından nida ettirilmiştir.³⁸⁰ Temmuz 1594 tarihli hücede, Mustafa bin dede Bali'nin Kıbrıs'ta dellalık yaptığı görülmektedir.³⁸¹

³⁷⁹ KŞS. Defter III, s. 45

³⁸⁰ KŞS. Defter I, s. 68

³⁸¹ KŞS. Defter I, s. 264

III. BÖLÜM (ASKERİ TEŞKİLAT)

A- KALE GÖREVLİLERİ

Osmanlı Devleti, fethedildikten hemen sonra stratejik önemi haiz bir ada olması itibarıyla Kıbrıs'ın savunmasına büyük önem vermiştir. Bu maksatla, daha fetih tamamlanmadan Magosa Kalesi'nin muhasarası devam ettirilirken ele geçirilen yerlerde idarî ve askerî teşkilatlanma başlatılarak, hem muhasarada olan askerlere yönelik tehlikelere karşı koymak, hem de Kıbrıs'ta kalıcı bir şekilde Osmanlı hakimiyetinin temelleri atılmak istenmiştir. Dolayısıyla, Kıbrıs'ın önemine binaen, merkezden gönderilen Kapıkulu Ocakları'na bağlı yaya ve süvari askerlerinin yanı sıra, eyâlet askerlerinden Kıbrıs kalelerinde teşkil edilen askerî birlikler Osmanlı askerî sisteminin küçük bir kopyası hüviyetindedir.

Kıbrıs'ta kale görevlileri Limasol, Baf, Lefkoşa, Magosa ve Girne kaleleri olmak üzere beş önemli yerde toplanmıştır.¹ Bu kalelerdeki askerî teşkilat hemen hemen birbirinin aynısı olup sadece Limasol Kalesi'nde gönüllü, topçu ve cebeci

¹ Kıbrıs'ta bulunan beş kaleden birisi olan Lefkoşa'nın, Bizanslılar zamanında surlarla çevrilmeye başlanan etrafına, en son II. Peter tarafından 14 km. çevreli bir sur inşa edilmişti. Venedikliler, Osmanlıların sefer yapmaları ihtimali üzerine 1566'da mimar G. Savorgnano'yu Lefkoşa tahkimatını görmesi, incelemesi, tavsiyelerde bulunması ve hatta gerekiyorsa yeni planlar yapması amacıyla Kıbrıs'a göndermişlerdi. Bu kişi, ortaçağdan kalma surların çok eskimiş ve özellikle duvarların topçu atışlarına karşı mukavemetsiz olduğunu görerek yeniden tahkimata başlamıştı. Savorgnano, mimar Francesco'nun da yardımı ile 5 km. çevreli, 11 burcu ve üç demir kapısı olan, genellikle toprak, duvar yüzeyleri taşla örtülmüş bir kale planı yapmış ve yeni kale bu plana göre fetihten hemen önce, 1567-1570 yılları arasında inşa edilmiş surların etrafına da derin ve geniş hendekler kazılmıştır. Bu kale inşaatı esnasında 80 kadar kilise yıkılarak taşlarından istifade edilmiştir. Kale surlarının iç çevresi yaklaşık olarak 4600 m., yüksekliği 12 m. ve genişliği 5.4 metredir. Burçlar arasındaki açıklık 225 m., burçların sivri çıkıntıları arası 450 m. ve burçların genişliği 195 m., orta kısımlarında derinlikleri ise 90 metredir. Burçlar yekdiğerini ateşle koruyacak şekilde yapılmışlardır. Kalede mevcut 11 burca en kuzeyden başlamak üzere doğuya doğru Venedikliler tarafından verilen ve bugün de kullanılmakta olan isimler şöyledir: Barbaro (Musalla), Loredano (Cevizli), Flatro (Seyitli), Caraffa (Altın), Podocataro (Sazlı), Costanza (Bayraktar), D'Avila (Kara İsmail), Tripoli (Değirmen), Roccas Kıtazağa, Mula (Zehra) ve Quirini (Cephana) burçlarıdır. [Bkz. Emir Özdamar, Lefkoşa, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul 1961, s. 9 vd.; Kıbrıs Seferi (1570-1571), (nşr. Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı), Ankara 1971] Girne Kalesi, kuzeyden yapılması muhtemel saldırılara karşı savunma gücünü takviye etmek gayesiyle 1191-1211 yılları arasında Lusignanlar tarafından inşa edilmiştir. Aynı yerde Bizanslılar zamanından kalma daha küçük ve duvarlarının çoğu harap olmuş bir kalenin sağlam kalan kısımlarından da istifade edilerek, daha büyük ve muhkem bir kale meydana getirmişlerdir. Kalenin esas giriş kapısı üzerinde iki Lusignan arması bulunmaktadır. XVI. yüzyılda Türklerin Kıbrıs'ı zabt etmek için teşebbüse geçecekleri rivayetleri üzerine Venedikliler, kaleye bir takım ilaveler yapmak suretiyle daha da sağlamlaştırmışlardır. [Bkz. V. Bedevi, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kıbrıs Tarihi, Lefkoşa 1965, s. 82] 1489'da Kıbrıs'a hakim olan Venedikliler, XVI. yüzyılda Magosa'yı bir çember içine alan ve ortaçağ savunma mimarisinin en güzel örneğini teşkil eden heybetli surlar inşa etmişlerdi. 50 ayak yükseklik ve 27 ayak kalınlığında olan bu surlar takriben dörtgen şeklinde olup surun bir tarafı denize, diğer tarafları da karaya bakmaktadır. Şehri çevreleyen kale duvarlarının köşelerinde ve üzerlerinde bulunan burçlar şunlardır: Diyamente, Madonna (Sigmoria), Othello, Arsenal (Canbolat), Campo Santa (Santa Barbara), Andrucci (Landrucci), Santa Napa (Giudecca), Limasol (Lemos), Diocari, Pulacizzari, Saint Luke, Martinengo ve Mozzo burçlarıdır. Surlar içerisinde XVI. yüzyılda yapılmış olan bir içkale vardır. [Bkz. H. F. Alasya, Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri, Ankara 1964, s.195] Limasol Kalesi ise XIII.yüzyıl sonlarında inşa edilmiştir. 1191'de İngiliz Kralı Rişar ile Berengaria'nın düğün törenlerinin bu kalede yapıldığı rivayet edilmektedir. Eğer bu doğru ise aynı yerde Bizas devrinden kalma bir kalenin mevcudiyetini ve daha sonra Luzinyanların burada yeniden kale inşa ettiklerini kabul etmek gerekmektedir. [Bkz. V. Bedevi, a.g.e., s. 87] Venedikliler zamanından kalan harebe Baf Kalesi ise, fetihten sonra 1592'de Hafız Ahmed Paşa tarafından tamir ettirilmiştir. Kale üzerinde kitabe vardır. Bkz. H. F. Alasya, a.g.e., s.205

bulunmamaktadır. Onun haricinde hepsinde kale sorumlusu bir dizdârın komutasında yeniçeriler, gönüllüler, müstahfızlar, azablar, cebeciler ve topçular bulunmaktadır. Ele alınan döneme dair kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda bu grupların varlık sebepleri ve faaliyetlerini şöylece izah etmek mümkündür.

a- Dizdârlar

Kale muhafızları hakkında kullanılır bir tabir olmakla beraber genellikle Osmanlı tarihlerinde kale ağasına dizdâr denilmektedir. Dizdârlar kendilerine tevdi edilen kalenin bütün işlerinden sorumlu idiler.² Osmanlı kalelerinin önemine, hudutda bulunup bulunmayışına göre, Dizdârların maiyetlerine Yerlikulu, Gönüllü, Beşli Azab, Farisan veya Atlı ulûfeci gibi muhafız askerî sınıflar bulunurdu.³ Osmanlı Devleti'nin mühim hudut kalelerinde dizdârlardan başka bir Yeniçeri Ağası bulunuyordu. Bundan dolayı dizdârlar ikinci planda kalıyorlardı.⁴ Fakat Kıbrıs Eyâleti'nde beş kalenin bulunması ve Yeniçeri Ağasının Lefkoşa kalesi'nde oturmasından dolayı, dizdârlar kalelerin muhafazası ve neferatın zabtı ile ilgili konularda kale komutanı hüviyetinde olup, sorumluluk alanları ile ilgili konularda merkezden kendilerine doğrudan hüküm yazılabilecek derecede selahiyetli idiler.⁵

Kale dizdârları beylerbeyinin arzı ile veya doğrudan padişahın berâtı ile atanıyorlardı. Hizmetlerinde bir kusurları olmadığı müddetçe genellikle Kıbrıs Beylerbeyinin teklifi, bazen de defterdâr, kadı veya sancak beyinin arzı ile görev süreleri uzatılabiliyordu. Haziran 1636 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Lefkoşa Kadısını gönderilen bir emirle⁶, Kıbrıs Beylerbeyi ve Lefkoşa kadısının iyi hal bildirmeleri üzerine Lefkoşa Kalesi dizdârı Çaker'in göreve devam etmesi

² M. Z. Pakalın, a.g.e. I, s. 469

³ İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 3

⁴ O. Kılıç, a.g.t., s. 437

⁵ Bkz. Magosa Kalesi Dizdârına hitaben gönderilen şevval 1027 tarihli hüküm: BOA. MD. 57, s. 14. Hüküm 56; Ayrıca bkz. Ramazan 1027 tarihli Hüküm: BOA. MD. 57, s. 10, Hüküm 30.

⁶ KŞS.Defer IV, s. 209: İlgili emirde: "... cezire-i Kıbrıs'ta vaki berat-ı şerifimle bil-fiil Lefkoşa dizdârı olan... Çaker... için müstakim ve dindâr kal'a-i mezbûrenin hıf ve herasetin ve mucid ve sai olduğundan gayrı neferatının zabt u rabt ve sair kalenin umuru ile mukayyed olûb kal'a-i mezbûrenin harabe-i müşrif yerleri tamir ve termime mübâşeret edûb bir vech ile kusuru yok iken aherden dahl olunub mezbûre ziyade gadr olduğun bildirûb mukarrer olmak ricasına arz etmegin hazine-i amiremde mahfuz olan muhasebe defterlerine müracaat olundukda zikrolunan dizdârlık bercech-i sabite mezkûr Çaker'in üzerinde mestur ve mukayyed bulunmağın berat mucibince mukarrer olmak emrim olmuştur. Buyurdum ki emirim üzere kal'a-i mezbûre dizdârlığın elinde olan berat bucebince mezkûr Çaker'e kemâkân zabt ve tasarruf ettirûb min bâd aherden bir ferdi dahl ve tarruz ettirmeyûb..." denilmektedir.

buyurulmuştur. Kıbrıs Beylerbeyi'ne hitaben yazılan bir başka emr-i şerif'de de, sabık Beylerbeyi Şaban Bey'in ordu-yu hümâyûn'a arzı ile Magosa Kalesi dizdârı Osman'ın yarar ve emekdar olmasından bahisle, bu görevi eskiden olduğu şekilde tasarruf etmesi bildirilmiştir.⁷

Dizdârlar, gösterdikleri yararlı hizmetlerden dolayı terfi ederek Azab ağası olabiliyorlardı. Ağustos 1594 tarihli bir belgede Magosa Kalesi dizdârı olan Abdülkadir'in şark seferindeki⁸ hizmetlerinden dolayı Azablar ağalığı verilmesi üzerine, Magosa Sancağı Beyi Ali'nin arzı ile eski görevinde kalması isteği kabul edilmiştir.⁹

Dizdârlar, görevleri karşılığı olarak mevâcib tasarruf etmekte idiler. Kıbrıs'taki bütün dizdârların mevâcibleri hakkında bilgimiz olmamasına rağmen, 1594 tarihi itibarıyla Magosa dizdârı Abdülkadir'in kırk akçe yevmiye tasarruf etmekte idi.¹⁰ 1635 tarihinde Lefkoşa Kalesi dizdârının yevmiyesi ise seksen akçe idi. Fakat dizdâr olan Çaker'in bu görevi 200 akçe yevmiye ile tasarruf ettiği anlaşıncaya görevinden alınarak yerine seksen akçe yevmiye ile Süleyman tayin edilmiştir.¹¹

Kıbrıs'taki dizdârların, Limasol Kalesi dizdârı haricinde hepsinin incelenen dönemde son zamanlara kadar ulûfe tasarruf ettikleri görülmektedir. Nitekim, Kıbrıs Eyâleti bütçeleri muhasebe kayıtlarında dizdârların, yıllara göre kethûda, bevvaban, ser-topçıyan ve neccerânlarla birlikte tasarruf ettikleri mevâciblerini takip etmek mümkündür.

Tablo. III. 1:Bütçe Defterlerine göre Dizdarların Mevacibleri

YIL	MEVACİB	KAYNAK
1603	10620 (sadece dizdarlar)	BOA. MAD. 2522, s. 3
1605	23114	BOA. MAD. 323, s. 3
1609(beş ay)	44107	BOA. MAD. 434, s. 5

⁷ BOA. MAD. 3260, s. 146

⁸ Şah İsmail'in ölümünden sonra İran'da çıkan karışıklıklar sebebiyle başlayan ve birinci safhası 1577-1589 yılları arasında oniki yıl kadar süren bu seferde kıbrıs seferini gerçekleştiren Lala Mustafa Paşa ve Sinan Paşalar da görev almıştı. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi III/I, Ankara 1988, s. 57 vd.

⁹ Bkz. KŞS.Defter I, s. 147

¹⁰ KŞS.Defter I, s. 148

¹¹ "... Cezire-i Kıbrıs'ta vaki Lefkoşa Kal'asının dizdârlığının ulûfesi yevmi seksen akçe iken Çaker nam kimesnesine bir tarik ile ikiyüz akçe ulûfe ile alib Canib-i miriye küllü gadr olmuştur yine seksen akçe ulûfe ile kıdvettü'l-müstahfızın Süleyman... tevcih olundu, temessukatın mucibince ibka ve mukarrer kılınmak babında emr-i şerifim rica etmeğin ..." bkz. KŞS. Defter IV, s. 231

1608(üç ay)	20650 (sadece dizdarlar)	BOA. MAD. 395, s. 32
1608	57397	BOA. MAD. 708, s. 4
1608-1609	169071	BOA. MAD. 434, s. 31

1642 tarihli itibariyle sadece Limasol Kalesi dizdârının Limasol'da 13330 akçelik tımar tasarruf ettiği bilinmektedir.¹² Aşağıdaki tabloda incelenen dönemde isimleri tespit edilebilen dizdârların listesi verilmiştir.

Tablo. III. 2: Dizdarlar

Adı	Görev Yeri	Belgelerde Görüldüğü Tarih	Kaynak
Ahmed Ağa	Lefkoşa		KŞS. Defter I, s.269
Ahmed	Gerine	18 Temmuz 1571	BOA.MD.12, s.487, Hüküm 931
Hüsrev	Magosa	28 Nisan 1579	BOA.MD.37, s.222, Hüküm 2655
Derviş		17 Kasım 1579	BOA.MD.40, s.269, Hüküm 625
Nebi	Baf	19 mart 1592	BOA.MD.69, s.227, Hüküm 453
Abdülkadir	Magosa	Kasım 1594	KŞS. Defter I, s.148
Osman	Magosa		BOA. MAD. 3260, s.146
Pervane Ağa	Lefkoşa	Temmuz 1607	KŞS.Defter II, s.60
Mahmud	Lefkoşa	Temmuz 1607	KŞS.Defter II, s.60
Süleyman	Lefkoşa	Nisan 1635	KŞS.Defter IV, s.552
Çaker	Lefkoşa	Haziran 1636	KŞS.Defter IV, s.476

Kıbrıs'ta dizdârların sahip oldukları görev ve sorumluluklarına uymayan davranışlarda bulundukları görülmektedir. Girne Kalesi dizdârı olan Ahmed'in Vasil adında bir zımmiyi katl etmesi ve zindandaki kanlı hırsızlardan üç mücrimi rüşvetle tahliye etmesi üzerine Vezir Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümle, suç ortaklarının küreğe konulması, kendisinin de örfü maruf ile ahvalinin görülüp, hapsedilmesi istenmiştir.¹³

b- Yeniçeriler

Kıbrıs Adası'nın fethini müteakip, Lala Mustafa Paşa tarafından oluşturulan askeri teşkilat içerisinde Yeniçeriler önemli bir yekûn tutmaktadır. Bunların sayısını

¹² BOA. TD. 779, s. 250

¹³ BOA. MD. 12, s. 487, Hüküm 931 (24 Safer 979)

tam olarak tesbit edememekle beraber 1.000 civarında oldukları söylenebilir.¹ Kıbrıs Adası'na gönderilen Yeniçeriler daha çok kalelerin muhafazasında görev almışlardır.² Bunların kalelere dağıtılması da sebebsiz değildir. başlangıçta münasip yer ve odalar temin edilerek Lefkoşa'da yerleştirilmek istenmişler³ ise de, Kıbrıs Beylerbeyi'nin isteği doğrultusunda bu uygulamadan vazgeçilerek diğer kalelere özellikle Limasol ve Baf kalelerine dağıtılmışlardır.⁴ Bunlarla ilgili esâmî ve mevâcib kayıtlarında⁵ yeterli bilgi bulmak mümkündür. Meselâ 1599 tarihinde Kıbrıs'taki yeniçerilerin durumu aşağıdaki şekildedir:⁶

¹ Bkz. Harry Luke, *Cyprus Under The Turks (1571-1878)*, London 1921, s. 22; BOA. MD. 22, s. 84; BOA. MD. 36, s. 104, Hüküm 300

² Bkz. BOA. MD. 36, s. 327, Hüküm 864; BOA. MD.39, s. 236, Hüküm 468; BOA. MD.19, s. 157 Hüküm 331; Bilindiği gibi Osmanlı ordusu içinde yeniçeriler, merkezdeki görevlerinin yanı sıra taşrada da başta şehir ve kale muhafızlığı olmak üzere önemli görevler yaparlardı. Taşraya gönderilen yeniçeriler buralarda belirli bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a dönerler, yerlerine Yeniçeri Ocağından yeni birlikler gönderilirdi. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 324 vd.

³ "Kıbrıs Beylerbeyisine hüküm ki; Hala cezire-i Kıbrıs'ta olan yeniçeriye ve bil fiil ağaları olan Sinan'a sakin olmak için bir münasib yer ve odalar olunmak mühimmattan olmanın buyurdum ki vusûl bulduk da bu babda mukayyed olub zikrolunan yeniçeriye ve ağalarına bir münasib yer ve odalar tedarik eyleyüb sakin olmaları için tayin eyleyesin ve tevcihle tedarik eyledigün yazub bildiresin". Bkz. BOA. MD. 19, s. 167, Hüküm 349

⁴ Beylerbeyinin arzına cevaben merkezden gelen hükümde: "... odalar bina olunub bir yerde sakin olurlar ise zabt olunmadıklarından gayrı fesaddan hali olmayub avrat ve oğlan geçirmeyüb cebren çekmeleri mukarrerdir... tâ'ife-i mezbûreden iki yüz nefer atlu Limoson muhafazası hidmetine ve ikiyüz nefer atlusı dahi Baf kal'asında muhafaza hidmetinde tayin olunub..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 33, s. 102. Hüküm 208 (17 Ramazan 985)

⁵ Bkz. BOA. MAD. 7499; BOA. MAD. 7074; BOA. MAD. 7168; BOA. MAD. 7635

⁶ Bkz. BOA. MAD. 7499, s. 1-31

Tablo. III. 3: BOA. MAD. 7499'a Göre Yenicherilerin Teşkilatı

Bölük	Cemaat	Amir		Süvari			Diğerleri				Toplam	
		Unvan – Adı	Fiyevm akçe	Nefera	Fiyevm Akçe	Toplam Akçe	Nefera	Fiyevm akçe	Fiyevm akçe	Toplam akçe	Nefera	Fiyevm akçe
1	-	Kethûda Hasan b. Abdullah	35	36	7	252	58	1 18 3 4 8 24	10* 5 4.5 4 3.5 3	229.5	95	516.5 *Çavuş
2	-	Ser-bölük Cafer b. Abdi	9	10	7	70	28	12 1 3 1 11	5 4.5 4 3.5 3	113	39	192
3	-	Ser-bölükb. Abdullah	9	12	7	84	21	7 1 3 10	5 4.5 4 3	84.5	34	174.5
4	-	Ser-bölük Mustafa b. Yusuf	9	5	7	35	26	5 2 4 2 13	5 4.5 4 3.5 3	96	32	140
5	-	Çavuş-ı blüzürk	12	20	7	140	33	8 2 7 3 15	5 4.5 4 3.5 3	126.5	54	278.5
6	-	Çây-ı Kethûda İsmail B. Hüseyin	12	10	7	70	23	2 2 2 17	5 4 3.5 3	76	34	158

7	-	Ser-bölük Abdi b. Abdullah	9	7	7	7	49	15	3 1 2 8	5 4 3.5 3	53.5	23	111.5	
8	-	Ser-bölük Nebi b. Abdullah	9	22	7	7	154	25	11 1 2 11	5 4 3.5 3	99	48	262	
9	-	Ser-Muhzır İlyas b. Abdullah	12	12	7	7	84	23	1 4 8	5 4 3 3	95	36	191	
10	-	Ser-bölük Ahmed b. Vebi	9	9	7	7	63	21	8 1 12	5 4.5 3	80.5	31	152.5	
11	-	Ser-bölük	9	7	7	7	49	23	4 1 2 2 14	5 4.5 4 3.5 3	81.5	31	139.5	
12	-	Ser-bölük	9	7	7	7	49	23	3 3 1 16	5 4 3.5 3	78.5	31	136.5	
13	-	Ser-bölük Hasan b. Süleyman	9	5	7	7	35	24	3 3 18	5 4 3	81	30	125	
14	-	Ser-bölük Yusuf b. İbrahim	9	2	7	7	14	19	3 2 2 12	5 4 3.5 3	66	22	89	

-	1	Ser-piyade Mustafa b. Abdullah	18	9 ⁺	7	63	25	1 12 2 1 9	10 ⁺ 5 4.5 4 3	110	35	191	*Kethûda + 2'si ser-bölük
-	2	Ser-piyade	18	9 ⁺	7	63	20	1 7 1 1 1 9	10 ⁺ 5 4.5 4 3.5 3	84	30	165	*Kethûda + 2'si ser-bölük
-	3	Ser-piyade Nasuhi b. Sinan	18	13 ⁺	7	91	30	1 9 4 2 14	10 ⁺ 5 4.5 3.5 3	122	44	231	*Kethûda + 2'si ser-bölük
-	4	Ser-piyade Cafer b. Abdullah	18	14 ⁺	7	98	20	1 9 1 1 8	10 ⁺ 5 4.5 3.5 3	86.5	35	202.5	*Kethûda + 2'si ser-bölük
-	5	Ser-piyade Behram b. Şaban	18	9 ⁺ *	7	63	31	1 11 1 3 1 14	10 ⁺ 5 4.5 4 3.5 3	127	41	208	*Kethûda + 2'si ser-bölük
-	6	Ser-piyade Ramazan b. Ali	18	15 ⁺	7	105	32	1 10 3 18	10 ⁺ 5 4 3	126	48	249	*Kethûda + 2'si ser-bölük

-	7	Ser-piyade Abdurrahman b. Abdi	18	8 ⁺	7	56	15	1 6 1 1 6	10 5 4 3.5 3	65.6	24	139.5	*Kethûda +2'si ser-bölük
-	8	Ser-piyade Meuni b. Himmet	18	11 ⁺	7	77	24	1 11 1 2 9	10 5 4.5 4 3	104.5	36	199.5	*Kethûda +2'si ser-bölük
-	9	Ser-piyade	18	8 ⁺	7	56	16	1 4 4 7	10 5 3.5 3	65	25	139	*Kethûda +2'si ser-bölük
-	10	Ser-piyade İbrahim b. Mustafa	18	16 ⁺	7	112	26	1 6 1 4 4 10	10 5 4.5 4 3.5 3	104.5	43	234.5	*Kethûda +2'si ser-bölük
-	11	Ser-piyade	18	10 ⁺	7	70	28	1 10 3 2 12	10 5 4 3.5 3	115	39	203	*Kethûda +2'si ser-bölük
-	12	Ser-piyade Süleyman b. Abdullah	18	11 ⁺	7	77	20	1 6 1 1 3 8	10 5 4.5 4 3.5 3	83	32	178	*Kethûda +2'si ser-bölük
	13	Ser-piyade Mehmed b. Mustafa	18	11 ⁺	7	77	19	1 8 2 1 1 6	10 5 4.5 4 3.5 3	84.5	31	179.5	*Kethûda
		27		308			668				1003	5186	

Tabloda da görüldüğü üzere Kıbrıs Eyâleti'ndeki Yeniçeri Ocağı 14 Ağa bölüğü ve 13 Cemaat ortasından ibaret olup, ele alınan dönem boyunca bu durumunun muhafaza edildiği söylenebilir. 1599 yılı 1003 kişi olan yeniçerilerin 37'si görevli zabıt, 308'i süvari ve 668'i de piyadedir. Süvarilerin tamamı günlük yedi akçe yevmiye alırlarken piyadelerin yevmiyeleri kıdemlerine göre üç ile beş akçe arasında değişmektedir. Bunların başında bir Yeniçeri Ağası ve yeniçerilerin defterlerinin tutulması ile sorumlu olan Yeniçeri Kâtibi görülmektedir. Ağa bölüklerinin büyük zabıtları ise yukarıdan aşağıya Kethûda Bey, Çavuş-ı büzürk (Başçavuş), Ser-Muhzır (Muhzırbaşı), Cay-i Kethûda (Kethûda Yeri) ve Ser-bölük (Bölükbaşı)'dan ibarettir. Cemaat ortalarının zabıtları ise Ser-Piyade (Yayabaşı)lerdir. Bu zümreler taşrada görevli yeniçerilerin hepsinde bulunmaktadır.

ba- İdareciler

Osmanlı Devleti'nde mühim hudut kalelerinde kale dizdârından başka Yeniçeri Ağası isimiyle daha selâhiyetli ve nüfûzu o mıntıkalarındaki kalelere de şamil olarak bir Yeniçeri Ağası bulunurdu. Bu yeniçeri ağalarına Bağdat, Yemen, Van, Erzurum, Budin, Kıbrıs ve önemli hudut kalelerinde rastlamak mümkündü. Bunların maiyetlerinde kethûdaları da vardı. Kaza gibi daha küçük yerlerde ise Yeniçeri Serdarlarının bulunmaları kanundandır.²⁰

Kıbrıs yeniçerilerinin başında Yeniçeri Ağasının bulunmasına rağmen, bir belgeden Ada'da yeniçeri serdarının da bulunduğu anlaşılmaktadır.²¹ Tesbit edilebildiği kadarı ile Kıbrıs'a Yeniçeri Ağası olarak tevcih edilenlerin ocak kökenli oldukları ve Vezir-i azam tarafından atandıkları görülmektedir. Bunlar genellikle Kıbrıs Beylerbeyi'nin arzı ile merkezden atanmışlardır.²² Ayrıca mütesellim ve

²⁰ İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu ocakları I*, s. 327; M. İlgürel, a.g.m., s. 389; M. Nuri Paşa, *Netayic ül-vukuat I-II*, (nşr. N. Çağatay), Ankara 1992, s. 160

²¹ 1607/8 tarihli bu belgede, Hırsofu muhafazasında Yeniçeri serdarı olan Mehmed subaşı denizde korsanlara karşı gösterdiği başarıdan dolayı aynı görevine devam etmesi için izin istemektedir. Yeniçeri serdarı tevcihi hakkında incelediğimiz kaynaklarda başka bir kayda rastlanmamıştır. Bu durum, Kıbrıs'ta görev yapan yeniçerilerin, beylerbeyinin arzı üzerine, daha önce bahsedildiği gibi değişik kalelerde görevlendirilmeleri ile yeniçeri serdarının atanması cihetine gidilmiş olabileceği şeklinde izah edilebilir. Bkz. KŞS. Defter II, s. 6,

²² 31 Temmuz 1634 tarihli bir belgede, " ... Kıbrıs Beylerbeyisi Cafer... südde-i saadetime mektûb gönderüb ebna-ı sipahiyandan... Mustafa zide kadrehu içün emektar ve ihtiyar ve müstakim ve dindardır deyu Cezire-i Kıbrıs'ın Yeniçeri Ağalığı mezbûra verilmek babında inayeti ricasına arz eylediğin ecilden verilmesi emir idüb..." denilerek Mustafa, Kıbrıs Beylerbeyi'nin arzı ile atanmıştır. Bkz. KŞS. Defter IV, s. 202

müftünün ilamı ve kendi müracaatı neticesinde Vezir-i azam tarafından atananlar bulunmaktadır²³

Kıbrıs'ta yeniçeri ağalığı görevini sürdürürken görevden alınan kişilerin merkeze müracaatları neticesinde tekrar görevlerine döndükleri de vakidir. Nitekim Kıbrıs'ta Yeniçeri Ağası olan ve sebepsiz yere görevinden alınan Yusuf, merkeze müracaatı neticesinde Kıbrıs Beylerbeyi Mustafa'ya gönderilen emirle görevine iade edilmiştir.²⁴ Yine Hızır Paşa'ya Kıbrıs Yeniçeri Ağalığı verildiğinde, Derviş, Fazlı, Yusuf ve Hüseyin adlı şahıslarda talip olduklarında merkezdeki kayıtlar incelenip bunların hak sahibi olmadıkları ve hak iddia ettiklerinde merkeze bildirilerek cezalandırılmaları hususunda Kıbrıs beylerbeyi ve Lefkoşa kadısına fermân gönderilmişti.²⁵

Lefkoşa Kalesi'nde oturan Yeniçeri Ağası eyâlet divanının asli üyesi idi.²⁶ Eyâlet divanında, üyelerin ve Yeniçeri Ağasının oturma şekli belirli bir protokol sırasına göre düzenlenmişti. Buna göre Defter kethûdası ve Tımar Defterdârı, Defterdârın sağında ve Yeniçeri Ağası ise solunda otururdu. Fakat Yeniçeri Ağası'nın bu protokol sırasına uymadığı ve karşı çıktığı anlaşılmaktadır.²⁷ Divan protokolündeki bu anlaşmazlığın uzun bir süre devam ettiği ve Yeniçeri Ağası'nın lehine çözümlendiği görülmektedir. Nitekim 3 Ağustos 1580 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde²⁸ bu anlaşmazlıktan bahsedilerek, devamla "...imdi zaruri oldukda defter kethûdası Yeniçeri Ağasının üzerine oturmak lâzım geldikde zaruret olmayacak Yeniçeri Ağası sağ kolda oturdıb maadası solda otura..." denilerek protokol sıralamasında örfi idareciler içerisinde Yeniçeri Ağası'nın ikinci

²³ Nisan 1635 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen "... silahlar zümresinden olub cezire-i Kıbrıs'ta yeniçerilerin ağası olan ... Süleyman Abdullah ... Ordu-yu hümâyûnuna gelüb müstakim ve dindar olub neferatı halkı kendinden rıza ve şükran üzere oldukların cezire-i mezbûre mütesellimi ve müftüsü ve kadısı ilam eylemeleri ile zikr olunan ağalık düstur-u ekrem müşir-i efham nizamü'l-alem vezir-i azam ve serdar-ı ekremin Mehmed Paşa tarafından kendüye tevcih olunub..." emirle

²⁴ Süleyman Abdullahın mütesellim ve müftünün ilamı ile kendi müracaatı neticesinde vezir-i azam tarafından atanmıştır. Bkz. KŞS. Defter IV, s. 212

²⁵ KŞS. Defter II, s. 62, (evail-i Rebiülevvel 1016)

²⁶ KŞS. Defter II, s. 11 (evail-i Rebiülevvel 1016)

²⁷ Bkz. BOA. MD. 19, s. 167, Hüküm 349 (19 Safer 980); BOA. MD. 26, s. 303, Hüküm 881 (25 Recep 982)

²⁸ BOA. MD. 31, s. 342, Hüküm 760 (27 Receb 985)

²⁹ BOA. MD. 43, s. 165, Hüküm 300

sırada yer almasını sağlamıştır. Ayrıca Beylerbeyi Kıbrıs'ta olmadığı zamanlarda Yeniçeri Ağası yerine vekâlet ederdi.²⁹

Kıbrıs Yeniçeri Ağasının mahiyetindeki yeniçerilerin terfi ve azillerinde yetkili olduğu³⁰ gibi mâl-ı mirînin tahsilinde de hizmet ettikleri görülmektedir. 25 Haziran 1578 tarihinde, Kıbrıs Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa'ya gönderilen hükümle³¹ fetihten beri “zimmetlerindeki bakayanın tahsiline teşebbüs edilen ümena ve âmmalın teslimat ve bakayaları için ellerinden temessükler bulunmadığını beyanla teallül ettikleri işitildiğinden kendilerinden her halde defter ve temessük isteyip tahsilat” yapması istenmiştir.

25 Haziran 1578 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen bir başka hükümde³² “Kıbrıs Yeniçeriler Ağası Ahmed mektûb gönderib cezire-i mezbûrede mal-ı mirînin zuhuruna sâyettiğim için bazı kimesnelere adavet idüb hevalarına tâbî’ olmadığım için fitne ve fesada mübaşeret ettüklerin bildürüb teftiş ahvali bertaraf oldukdan sonra tahsil olunan hazine ile bile gelmek babında icazet rica etmegin buyurdum ki, vardukda cezire-i mezbûre teftiş bertaraf olüb hazine gelmelü olduk da müşârün-ileyh dahi bile gelüb olbabda kimesne mâni’ olmaya” denilerek eyâlet hazinesinin fazlasının toplanıp merkeze götürülmesi hususu ve yolsuzluklar karşısında Yeniçeri Ağasının yetkileri ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur.

Kıbrıs Yeniçeri Ağaları, Osmanlı Devleti'nin fetihden itibaren Kıbrıs'ın mamur ve abad edilmesi yönündeki gayretini gerçekleştirmek yönünde de hizmet vermişlerdir. Fetih esnasında harab olan Lefkoşe, Magosa ve Baf kalelerinin tamir edilmesi görevi Anadolu'dan gelen sipahiler vasıtasıyla Yeniçeri Ağasının sorumluluğuna verilmiştir.³³ Hatta, Baf Kalesi'nin tamiri muhafazaya memur sancakbeylerinin görevi olmasına rağmen, bu görevi yerine getirmediklerinden dolayı, Yeniçeri Ağasının şikayeti söz konusu olmuştur. Bunun üzerine Yeniçeri

²⁹ 11 Nisan 1578 tarihli Kıbrıs Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa'ya gönderilen hükümde “... Halâ Kıbrıs Beylerbegliği Trablusgarb Beglerbegisi Hasan tevcih olunub müşârünileyh Kıbrıs ceziresine varıncaya cezirenin muhafazası mühimmatdan olmağın müşârün-ileyh gelinceye sen hıfz eylemek emr idüb buyurdum ki, vusûl buldukda emrim üzere müşârün-ileyh cezireye gelinceye sen hıfz ve hesaset üzere olüb kal'alası ve yalıları ve sair muhafazası lazım olan mahalleri evkat hıfz itdürüb...” denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 34, s. 83, Hüküm 189; Ayrıca bkz. BOA. MD. 79, s. 311, Hüküm 789.

³⁰ KŞS. Defter I, s. 196 (evahir-i Bebiülevvel 1003)

³¹ BOA. MD. 35, s. 42, Hüküm 95

³² BOA. MD. 35, s. 58, Hüküm 137

³³ BOA. MD. 35, s. 47, Hüküm 108; BOA. MD. 34, s. 285, Hüküm 593

Ağasının çıkardığı masraf hesabı üzere, Lefkoşa Azablar ağası bu iş için serdar tayin olunub, Yeniçeri Ağası'nın marifeti ile yapılacağı hususunda beylerbeyine hüküm gönderilmiştir.³⁴

20 Aralık 1570 tarihli bir belgeden Kıbrıs Yeniçeri Ağası'nın, müslüman olmuş bir mimar vasıtası ile gemi yapılması teklifi kabul edilmiştir. Gönderilen cevapta gemilerin kereste ihtiyacı için İznik, Yenişehir ve Kefe kadılarına emir verildiği belirtilmekte ve kendisine Yeniçeri Ağası tarafından reislik vaad edilen mimara ise gemilerin yapımından sonra bu görevin verileceği bildirilmektedir.³⁵ Zaman zaman Kıbrıs yeniçeri ağalarının yukarıda zikredilen vazifelerine ters düşen hareketler sergiledikleri de vakidir. Nitekim 17 Aralık 1579 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde kul taifesine düşmanlık eden eski dizdar derviş'in evini basan, sabık beylerbeyinin katline sebep olan yeniçeri ağası hakkında yapılacak tahkikatın sonucunun bildirilmesi istenmektedir.³⁶

Mevcut belge ve bilgiler, Kıbrıs'ta görev yapan Yeniçeri Ağalarının gelirlerini ve görev sürelerini tam olarak yansıtmaktan uzaktır. Ancak muhtelif tarihlerde Kıbrıs'ta görev yapan bazı yeniçeri ağalarının isimleri tesbit edilebilmektedir. Bunlar:

Tablo. III. 4: Yeniçeri Ağaları

Adı	Önceki Görevi	İlk Atama Tarihi	Belgelerde Görüldüğü İlk Tarih	Kaynak
Sinan			1 Temmuz 1572	BOA.MD.19, s.167, Hüküm 349
Mehmed			31 Ekim 1574	BOA.MD.26, s.298, Hüküm 869
Mehmed			26 Mayıs 1578	BOA. MD.35, s.58, Hüküm 136
Ahmed			25 Haziran 1578	BOA. MD.35, s.58, Hüküm 136
Rıdvan			15 Mayıs 1579	BOA.MD.37,s.201.Hüküm 2401
Perviz			Ağustos 1582	BOA. MD.48, s.48, Hüküm 137
Cafer			Masar 1007/1598	BOA. MAD. 7499,s.2
Ahmed			Masar1008/1599	BOA. MAD. 7635,s.4
Abdi			Reşen 1008/1600	BOA. MAD. 635,s.70
Ahmed			Lezez 1008/1600	BOA.MAD.7635,s.104
Mehmed			Masar 1011/1602	BOA. MAD. 7074,s.10

³⁴ BOA. MD. 35, s. 75, Hüküm 181 (10 Cemaziyevvel 986)

³⁵ BOA. MD. 10, s. 263, Hüküm 410

³⁶ BOA. MD. 40, s. 269, Hüküm 625

Süleyman			Lezez 1011/1603	BOA. MAD. 7074, s.82
Yusuf		Ocak 1608		KŞS.Defter II, s.30
Hızır Paşa		Haziran 1607		KŞS.Defter II, s.11
Yusuf			Ocak 1608	KŞS.Defter II, s. 62
Halil			Şubat 1608	KŞS.Defter II, s.32
Mustafa	Sipahiyan	31 Temmuz 1634		KŞS.Defter IV, s.468
Süleyman Abdullah		Kasım 1636		KŞS.Defter IV, s.570
Abdi Yusuf	Sipahiyan	22 Ekim 1634		KŞS.Defter IV, s.540
Süleyman Abdullah	Silahdar	Nisan 1635		KŞS.Defter IV, s.483
İsmail		Temmuz 1636		KŞS.Defter IV, s.540
Abdi		Ağustos 1636		KŞS.Defter IV, s.482

Tabloda görüldüğü üzere Kıbrıs Yeniçeri Ağalarının görev süreleri hakkında yorum yapmak oldukça zordur. Fakat eldeki bilgilerden anlaşıldığı kadarı ile Yeniçeri ağalarının görev süreleri önceleri bir yıl kadar olmasına rağmen, düzenli olarak takip edebildiğimiz 1634-1636 yılları arasında bu süre daha da azalmaktadır.

Yeniçeri Ağalarının ücretleri hakkında elimizde mevcut olan 1599, 1600 ve 1603 yılına ait mevcaib defterlerinden bilgi edinmek mümkündür. 1599 yılı masar mevâcibi döneminde ağa olan Cafer,³⁷ 1600 yılı masar mevâcibi döneminde ağa olan Ahmed,³⁸ 1600 yılı reşen mevâcibi döneminde ağa olan Abdi,³⁹ 1600 yılı Lezez döneminde ağa olan Ahmed,⁴⁰ 1603 yılı masar döneminde ağa olan Mehmed,⁴¹ ve 1603 yılı Lezez döneminde ağa olan Süleyman ağaların mevâcib defterlerinde günlük yüzer akçe tasarruf ettikleri tespit edilmiştir.

Kıbrıs Eyâleti yeniçeri teşkilatı içerisinde görülen bir başka idareci de ağa bölüklerinden birincisine kumanda etmekte olan Kethûdalardır.⁴² Bunlar, Kıbrıs Beylerbeyi'nin arzı ile merkezden atanırdı. Nitekim Kıbrıs Beylerbeyi Murad'ın arzı

³⁷ BOA. MAD. 7499, s. 2

³⁸ BOA. MAD. 7635, s. 4

³⁹ BOA. MAD. 7635, s. 70

⁴⁰ BOA. MAD. 7635, s. 104

⁴¹ BOA. MAD. 7074, s. 10

⁴² Bkz. BOA. MAD. 7499, s. 1; Yeniçeri ocağının büyük zabitlerinden birinin ünvanı idi. Buna "Kul kethûdası", "Ocak kethûdası" da denilirdi. Kethûda bey Yeniçeri Ağasının muavini yerinde idi. Bkz. M.Z. Pakalın, a.g.e. II, s. 251 vd.; İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 195

ile Kıbrıs Yeniçerileri 12 Cemaatte onsekiz akçe⁴³ ile serbölük olan Veli'nin Yeniçeri kethûdası olarak atandığı, Beylerbeyi Ramazana bildirmiştir.⁴⁴

Yeniçeri kethûdalarının göreve atanmalarında olduğu gibi görevden azledilmeleri de bir usûle tabidir. Ancak uygunsuz davranışları neticesinde görevlerinden azledilirlerdi. 30 Nisan 1578 tarihli Kıbrıs beylerbeyine gönderilen bir hükümde, Yeniçeri Ağasının mektûbu ile kul tâ'ifesini izlal eden yeniçeri kethûdasının Rodos'a sürüldüğü görülmektedir.⁴⁵

Yeniçerilerin "kütük" ve "Esame" defterlerini tutan ve ulûfe defterlerini tanzim eden Katipler de bir sene müddetle tayin edilirlerdi. Bununla beraber hizmetleri beğenilenlerin görev süreleri uzatılmakta idi. Yeniçeri Kâtibi'nin muayyen bir maaşı yoktu. Üç ayda bir verilen ulûfeden nefer başına bir akçe alırdı.⁴⁶

Yeniçeri Katiplerinin görevlerinden azli Kıbrıs Beylerbeyi ve Yeniçeri Ağasının merkeze arzı ile olurdu. 15 Mayıs 1579 tarihli bir buyruldu kaydında⁴⁷ "Kıbrıs Beylerbeyisi Hasan Paşa ile Yeniçeri Ağası Rıdvan Ağa mektûb gönderüb cezire-i mezbûrede yeniçeri kâtibi olan Mehmed'den kul tarifesi rıza ve şükran üzere olmayub ref'i lâzımdır deyu Lefkoşa'de Azablar kâtibi diger Mehmed'e arz eylediklerinden buyuruldu" denilerek kâtiplerin tayin ve azillerinin arz ile merkezden yapıldığına açıklık getirmektedir.

⁴³ Yeniçeri kethûdalarının ulûfelerinin kesin miktarlarını tesbit etmek mümkün olmamaktadır. Onsekiz akçe ile otuzbeş akçe arasında ulûfe tasarruf eden Yeniçeri kethûdaları bulunmaktaydı. Bu durum askari ulûfe ile ulûfeleri terakki etmiş gösterir. 1007 yılı masar mevâcinde kethûda olan Hasan b. Abdullah otuzbeş akçe yevmiye alıyordu. [Bkz. BOA. MAD. 7499, s. 1] 1008 yılı masar mevâcibi döneminde kethûda olan Mustafa'da aynı mevâcibi tasarruf ediyordu. Bkz. BOA. MAD. 7635, s. 1

⁴⁴ KŞS. Defter I, s. 135

⁴⁵ BOA. MD. 34, s. 206, Hüküm 431

⁴⁶ M. Z. Pakalın, a.g.e. III, s. 630; Ele alınan dönemde 1598 yılı masar ve recce [Bkz. BOA. MAD. 7499, s. 2] 1599 yılı masar, recce ve reşan [Bkz. BOA. MAD. 7635, s. 38, 70] 1602 yılı masar ve recce [Bkz. BOA. MAD. 7074, s. 46] mevâcib dönemlerinde Mehmed b. Mustafa Katip olarak görülmekte ve otuz akçe yevmiye almaktadır.

⁴⁷ BOA. MD. 37, s. 201, Hüküm 2401

bb- Ulûfeleri

Kıbrıs Eyâleti'nde bulunan yeniçeriler ve diğer kale görevlileri ilk zamanlarda ulûfe tasarruf etmekte idiler.⁴⁸ Fakat daha sonraları yeniçerilere ve kale muhafızlarına ödenen ulûfelerin büyük bir yekûn tutması, Kıbrıs hazinesini zor duruma düşürmüştür. Kıbrıs hazinesini rahatlatmak düşüncesi ile, fetihden sonra Havâss-ı hümâyûn'a kaydedilen Kıbrıs Eyâleti toprakları kale muhafızlarına dirlik olarak tevcih edilmişti.⁴⁹ Bu suretle Kıbrıs hazinesinden mevâcib⁵⁰ alan askerlerden sadece yeniçeriler kalmış oluyordu.

⁴⁸ Yeniçeriler Osmanlı Devleti'nde Kapıkulu Ocaklarına dahil askerler olduklarından ulûfe ya da res-mî vesikalarda mevâcib denilen ve üç ayda bir verilen maaş tasarruf ederlerdi. Ulûfeli yeniçeri tâ'ifesinin ücretleri kendilerine Masar (Muharrem – Safer – Rebiyül-evvel), Recec (Rebiyül-ahir-Cemaziyel-evvel-Cemaziyel-ahir), Reşen (Receb-Şaban-Ramazan) ve Lezez (Şevval - Zilkade-Zilhicce) diye anılan üçer aylık dönemler halinde ödenirdi. [Bkz. O. Kılıç, a.g.t., s. 486]; Her ulûfe döneminde üç ayrı nüsha olarak tanzim olunan mevâcib defterlerinden birincisine "asıl", ikincisine "mükerrer" ve üçüncüsüne "hazine" defteri denilirdi. Asıl defter, bir önceki defterlerden aynen nakledilen bilgileri eder. Mukarrer defter de yine bir önceki döneme ait bilgileri muhtevi olmasına rağmen mukabeleciler tarafından kontrol edilip gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra "sahh" çekilerek yürürlüğe girerdi. Hazine defteri ise Padişah'a sunulan ve son şeklini alan defterdir. Bu defter de padişah ve silahtar tarafından bir önceki döneme ait hazine defteri ile karşılaştırılır ve eğer bir usulsüzlük yapılmışsa tahkik olunarak müsebbibi cezalandırılır ve düzeltilerek ödeme yapılması sağlanırdı. [İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 414; O. Kılıç, a.g.t., s. 489] Mevâcib defterleri tanzim edilirken mevcut kulun yoklaması yapılır, ölü, kayıp ve mevcut olmayanlar işaret edilirdi. Mesela Kıbrıs Eyâleti'ndeki yeniçerilerin 1062 yılı masar ulûfesi defterinde, birinci bölümde yedi akçe ile süvari olan Şaban b. Hamza için "farig fi gurre-i muharremü'l-haram 1011 ba tezkire-i kaimakam-ı Cafer Paşa" [Bkz. BOA. MAD. 7074, s. 46] notu düşülmüştür. Yine aynı defterde, onikinci bölümde üç akçeye mutasarrıf olan Halim'in isminin yanına "müteveffa" ibaresi konulmuştur. Bkz. BOA. MAD. 7074, s. 76

⁴⁹ BOA. MD. 31, s. 342, Hüküm 793; H. Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *Belgeler*, IV/7-8, Ankara 1969, s. 32-33

⁵⁰ Yeniçerilerin maaşlarına ulûfe denildiği gibi bunların kaydedildiği resmî defterlere de de mevâcib veya vâcib denilmekteydi. Memlûkler tarafından kullanılan mevâcib tabirini bilahare Osmanlılar almışlardır. [Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 411] Ulûfeli askerlerin maaşlarının nasıl ödeneceğini merkezde tutulan ve mevâcib defterleri denilen kayıtlardan tesbit etmek mümkündür. Belirli bir kanun çerçevesinde düzenlenen ve belirli bir usule tabii olarak hazırlanan bu kayıtlara Kıbrıs'ta da uyulmakta olduğunu görmekteyiz. [Örnek olmak üzere bkz. BOA. MAD. 7635, s. 70] Yeniçeri ve diğer Kapıkulu Ocakları defterlerinin yazıları ve rakamları, siyakat ile yazılmıştır. Osmanlılar mali teşkilat hususunda da Anadolu Selçukluları ile İlhanîleri örnek almış olduklarından, mevâcib defterleri ile tapu kayıtlarını ve malî muamelâtı siyakatla yazmışlardır. Bundan dolayı yeniçerilerin ulûfe defterleri de aynı suretle tutulmuştur. [Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 433] Ulûfelerin muntazam verildiği yıllarda, Masar ulûfesi Muharrem'de, Recec Ulûfesi cemaziyel-evvel'de, Reşen ve Lezez ulûfesi ise bir arada şaban ayı içerisinde ödenirdi. Ulûfe tevzii ise mutlaka Salı günleri yapılırdı. [Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 412] Kıbrıs Elayeti'ndeki askerlerin tahriri ve bunların mevâcib defterlerinin hazırlanması Kıbrıs Defterdârı'nın sorumluluğu altında olmasına rağmen, mevâcib defterlerinin bazen merkezden gönderilen görevliler tarafından da tanzim edildiği görülmektedir. Mesela, 19 Mart 1592 tarihinde Dergâh-ı mualla müteferrikalarından Kasım gönderilerek Kıbrıs Eyâleti'ndeki kul tâ'ifesi ve hisar erlerinin defterlerinin hazırlanarak gönderilmesi istenmiştir. Bu hususta Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen hüküm de: "... Cezire-i Kıbrıs'ta olan kul tâ'ifesi ve kal'a neferatı hayli zaman olub mevcudu ve namevcudu yoklanulmayub halâ defter olunub bir sureti sütte-i sadettime gönderilmek emr idüb buyurdum ki, dergâh-ı Muallam müteferrikalarından Kasım vardukda biran ve bir saat tehir ve tesahi etmeyüb emr-i cellil-ül-kaderim mucbince mümaileyh mübaşeretile Cezire-i Kıbrıs'ta olan kul tâ'ifesinin ve hisar erlerinin ve bil cümle ulûfeye mutasarrıf olanların mevcudların yoklayub alelesâmi defter eyleyüb defterlerinin bir suretin yazdırub dahi mühürleyüb sütte-i saadettime gönderesin..." denilmektedir. [Bkz. BOA. MD. 69, s. 239, Hüküm 477] 21 zilkade 993 tarihinde de ulûfelilerin yoklanması için merkezden Hasan Çavuş gönderilmiştir. Bkz. BOA. MD. 60, s. 63 Hüküm 145

Kıbrıs Eyâleti'ndeki ulûfeli askerlerin maaşları ilk önceleri İstanbul'dan gönderiliyordu.⁵¹ Fakat daha sonra 24 Ekim 1573⁵² ve 23 Kasım 1573⁵³ tarihlerinde Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen iki hükümden, Kıbrıs'taki ulûfeli askerlerin maaşlarının eyâlet hazinesinden verilmeye başlandığı anlaşıyor. Özellikle ikinci hükümde iki senedir verile geldiğinden bahsedilmesi bize, maaşların 1571 yılından itibaren eyâlet hazinesinden karşılandığını göstermektedir. Birinci hükümde de Kıbrıs'ta "taundan" çok insanın öldüğü ve Kıbrıs hazinesinden verile gelen maaşların başka kaynaktan temin edilmesi kaydediliyorsa da bu kaynak hakkında açıklayıcı bir bilgi mevcut değildir. 10 Şubat 1574 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen diğer bir hükümde⁵⁴ ise "... Kıbrıs'taki yeniçeri ve kul tâ'ifesinin ulûfeleri badema Kıbrıs hazinesinden verilmesine..." ifadesi ile kesinlik ve devamlılık kazandığı görülmektedir. Ayrıca 23 Kasım 1573 tarihli hükümde⁵⁵ ulûfelerin Kıbrıs'ın cizye gelirlerinden karşılandığı da belirtilmektedir. Bu durumun 1656 yılına kadar devam ettiğini takip edebiliyoruz. Aynı tarihli ve "İcmal-i muhasebe-i varidat ve teslimat ve ihracat cizye-i gebran cezire-i Kıbrıs be-Mübaşeret-i Abdurrahman ağa-i müteferrikan Dergâh-ı Ali vacib sene 1065 ber muceb-i berât-ı alişân" başlığı ile verilen muhasebe kayıtlarında⁵⁶ Yeniçerilerin 1656 yılı masar ve recce ulûfelerinin verildiği kaydedilmektedir. Aynı şekilde tertib edilen Kıbrıs'ın cizye gelirlerinin 1652 yılı dökümünden yeniçeri mevâcibi için 320.000 akçe verilmiştir.⁵⁷ Kıbrıs'taki yeniçerilerin ulûfeleri her maaş döneminde yeniçeriler kethûdası ve bölükbaşlarına "meclis-i şer-i şerif" huzurunda Defterdâr tarafından teslim edilirdi.⁵⁸

Kıbrıs'taki yeniçerilerin ulûfeleri belirli bir usul dahilinde dağıtıldı. Yeniçeriler için tahsis edilen ulûfe yayabaşlar tarafından tevzi edilirdi. Tevzi sırasında ölen veya birliklerinden kaçanların ulûfeleri hıfz edilir ve birliğin Kıbrıs'ta nöbet müddeti olan üç seneyi müteakip İstanbul'a gelince ulûfeye dair hesabını verir,

⁵¹ BOA. MD. 16, s. 348, Hüküm 616. Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen bu hükümde, Kıbrıs'ta olan bölük halkı, yeniçeri ve topçuların mevâcibinin benna kâtibi Mustafa ile gönderilip Magosa dizdârına teslim edildiği anlatılmaktadır.

⁵² BOA. MD. 23, s. 19, Hüküm 34

⁵³ BOA. MD. 23, s. 176, Hüküm 372

⁵⁴ BOA. MD. 23, s. 279, Hüküm 597

⁵⁵ BOA. MD. 23, s. 176, Hüküm 372

⁵⁶ BOA. MAD. 9840, s. 27

⁵⁷ BOA. MAD. 396, s. 57

⁵⁸ KŞS. Defter I, s. 313

fazla para kalmışsa hazineye iade ederdi. Ulûfe, yalnız Yayabaşı'nın mesuliyeti altında tevzi edilir ve hariçten hiçbir ehl-i örf veya askerî yetkili bu işe asla müdahale edemezdi.⁵⁹

Osmanlı Devleti'nde adet olduğu üzere Yeniçerilerin ulûfeleri sarı meşin torbalar içinde dağıtıldı.⁶⁰ Kıbrıs Eyâleti'ndeki yeniçerilerin ulûfeleri de her bölük ve cemaata göre keseler içerisine konularak ağaları vasıtası ile dağıtılmakta idi. Fakat bu uygulamadan dolayı, ulûfe dağıtım esnasında bulunamayan ve "sılaya gidip dönemeyen"lerin bulunması itibariyle, hayli paranın ziyan olabileceği düşünülerek, Beylerbeyi'nin, yeniçeri tâ'ifesini yanına getirtirerek defter mucibince yoklayarak mevaciplerin düzenli dağıtılması istenmiştir.⁶¹

Yeniçerilerin ulûfe dağıtımı esnasında bulunmayanların maaşları merkeze gönderilirdi. Bu husuda Kıbrıs'ta yanlış uygulamaların yapıldığı görülmektedir. Nitekim sabık Sekban başı olan Musa vefat eden ve mevcut olmayan yeniçerilerin ulûfelerini göndermeyib zimmetine geçirmiştir.⁶² Yine 5 Mart 1572 tarihli bir hükümden Kıbrıs Beylerbeyi'nin arzı ile, Tedmir Sancağı verilen sekban başının, Kıbrıs'ta bin nefer yeniçeri yok iken, iki bin yeniçerinin ulûfesine el koyduğu ve bu durumun soruşturulması istenmiştir.⁶³ Aynı tarihli bir hükümle de Yeniçeri Ağası tarafından teftiş için adamlar gönderildiği belirtilmektedir⁶⁴ 1 Ağustos 1580 tarihli

⁵⁹ "Kıbrıs beylerbeğisine hüküm ki: Hâliyâ Zağarcı başı olan Mustafa Subaşı ile mukaddema Kıbrıs canibine irsal olunan 440 nefer Yeniçerilerden doksan dokuz neferin birer kışt ulufeleri 62613 akçe olub ve yüzyirmi neferin dahi altı aylık ulufeleri 145758 akçe idüb cem'an 208371 akçe ider. Hazine-i âmiremden gönderilen ulûfeleri, mevcut degillerdir deyû ağaları olan mezbûr Mustafa Subaşıdan alub kabzeylemişsin. imdi dergâh-ı muallâm Yeniçerilerinin ulûfeleri tevzi olundukta ulûfe zamanında mevcut olmayanların ulûfeleri Yeniçeri Ağası dâme ulüvvühu canibinden Ağa tayin olunanlarda durub hizmete varub mevcut olub eda-yı hizmed idenlerin ulûfeleri virtülüb varub eda-yı hizmet itmeyüb mevcut olmayanların ve müteveffa ve nabadid olanların ulûfeleri, hizmetleri tamam olub Âsitane-i saadetime geldiklerinde mevcut olub ulûfeleri virilenlerin defterlerin başka ve mevcut olmayub müteveffa ve nabadid olub ulûfeleri virilmeyenlerin defterin başka getürüb teslim eylediklerinden sonra defter mucibince ne kadar akçe lâzım gelür ise bîkusur alınub mabeyn için zabtolunmak kanun iken kanun-ı kadime ve olgelen âdete mehalif bu kadar akçe alub zabteylemek münasib olmadığı sebebdan buyurdum ki vardıkda te'hir olunmayub zikrolunan 208371 akçeyi bîkusur mezkûr Mustafa Subaşı'ya teslim eyliyesin, ulûfe tevziinden sonra varub ulûfeye müstahak olanların ulûfelerin virdikden sonra ne kadar akçe kalur ise defter ile Âsitâne-i saadetime geldikde getürüb bîkusur teslim eyliye. 22 Rebittlevvel 980." Bkz. BOA. MD. 19, s. 263, Hüküm 531; İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 326-327

⁶⁰ İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 419

⁶¹ BOA. MD. 26, s. 83, Hüküm 216 (23 Rebiallevvel 982)

⁶² BOA. MD. 16, s. 160, Hüküm 311 (23 zilhicce 979)

⁶³ BOA. MD. 18, s. 136, Hüküm 289

⁶⁴ Bu konuda Kıbrıs beylerbeyine gönderilen hüküm de: " ... iki bin miktarı neferatın ulûfesin kabz eyledigü hususu teftiş için yeniçerilerin ağası tarafından adamlar gönderilmiştir... ihtimam ile teftiş idüb, anda mevcut olan yeniçeri kullarımdan gayrı tımara ve gayır dirliğe çıkan ve fevt olanların ulûfesinden ve bil cümle maiyetine düşen maldan ne mikdar nesne kabz etmiş ise asla aman ve mahal vormeyüb bîkusur mezbûrdan gönderilen kiesnelere tahsil itirüb..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 18, s. 137, Hüküm 290

bir hükümde de Kıbrıs'ta hizmette olmayan bazı yeniçerilere ulûfe verildiği ve bunun önlenmesi için Yeniçeri Ağası'nın dikkati çekilmektedir.⁶⁵

Yeniçerilere her üç ayda bir ulûfeleri verildiğinde her neferin birer buçuk günlük ulûfeleri hazineye alıkonulmaktadır. Kıbrıs'ta da buna uyulduğunu, fakat kanun ve nizama mugayir ağa, kethûda, kâtip ve çavuş akçesi diye birer akçeleri daha alındığı olurdu. Bunlar Yeniçerilerin şikâyetine sebep olurdu. Nitekim şikâyetler üzerine Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Defterdârına hükümler yazıldığı görülmektedir.⁶⁶

Kıbrıs'taki yeniçerilerin hizmetleri karşılığında “terakki” aldıkları görülmektedir. Kıbrıs yeniçerilerinin dört akçeli piyadelerinden birinin ölümü halinde hazineye kesilen birer akçelerinin 5 Ekim 1573 tarihi ile Yeniçeri Agası Sinan'ın arzı ile hizmeti görülenlere terakki olarak buçuk sureti ile dağıtılması için Kıbrıs Eyâleti Defterdârı'na hüküm yazılmıştır.⁶⁷ Bu durumu mevâcib defterlerinde 1601 yılı Lezzez maaşı bölümünde birinci bölümde Musa b. Mehmed'e “ziyade terekki fi yevm 1 bedel-i m” ibaresi konularak bir akçelik terekki verilerek üç akçelik yevmiyesinin altına yekûn dört akçe yazılmıştır.⁶⁸

Kıbrıs Eyâleti'ndeki Dergâh-ı Alî yeniçerilerinin mevcudu ve aldıkları ücretler hakkındaki düzenli bilgilerimiz 1598 -1602 yılları arasına aittir. Bu yıllara ait mevâcib defterlerinden yeniçerilerin mevcudu ve aldıkları ücretler tesbit edilebilmektedir. Aşağıya çıkarılan tabloda, bu döneme ait Kıbrıs'ta görevli yeniçerilerin mevcudu ve aldıkları ücretler verilmektedir.⁶⁹

Tablo. III. 5: Yeniçerilerin Mevcudu ve Aldıkları Ücretler

TARİHİ	Mevcud (nefer)	Yevmiye (akçe)	Müşahere (akçe)	Mukarrer (akçe)	Minha (akçe)	Yekun (akçe)
1572 (Recec)	1000	5179		458300		
1572 (Reşen)	990	4506	15243	338781		
1599 (Masar)	1003	5186		458961		

⁶⁵ BOA. MD. 43, s. 156, Hüküm 280

⁶⁶ BOA. MD. 21, s. 181, Hüküm 395 (8 zilkade 980)

⁶⁷ BOA. MD. 23, s. 28, Hüküm 54

⁶⁸ BOA. MAD. 7074, s. 84. Defterde bu gibi örneklerden çok sayıda görmek mümkündür.

⁶⁹ Bu tablonun hazırlanmasında BOA. MAD. 7168, BOA. MAD. 7635, BOA. MAD. 7074 ve BOA. MAD. 7499 nolu defterlerden yararlanılmıştır. Bu defterlerden 7499 ve 7635 nolu defterler esâmi defterleri olduklarından yevmiye ve mukarrer toplamı tarafımızdan yapılmıştır.

1599 (Recec)	1003	5176.5		458120		
1600 (Masar)	1003	5178.5		458.297		
1600 (Recec)	1003	5183		458695.5		
1600 (Reşen)	1003	5183		45895.5		
1600 (Lezez)	1003	5148		455598		
1601 (Lezez)	896	4703.5	14205	416259		434934
1602 (Masar)	963	4998	6039	442323	-	453832
1602 (Recec)	901	4730	8185	418605	-	431879

Tablo incelendiğinde Kıbrıs'ta bulunan yeniçerilerin sayısının 1491 ile 1594 arasında değiştiği görülmektedir. Bu kısa zaman dilimi içerisinde fazla bir dalgalanma görülmemektedir. Yaklaşık yüz kişilik bu farkın “sılaya gitmek” tabiriyle ifade edilen izinlerden kaynaklandığı düşünülebilir.⁷⁰ Tabloda verdiğimiz mevâcib defterlerinin haricinde, daha önceki yıllarda yeniçeri sayısının fazla olduğu görülmektedir. 7 Mart 1579 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Defterdârı'na gönderilen bir hükümde⁷¹ “...Cezire-i Kıbrıs'ta vâki olan yeniçeri tâ'ifesi bin nefer iken halâ bin ikiyüz nefer olduğu istima' olındı. Ziyade olmasına sebep nedir... buyurdum ki emrim üzere min ba'd yeniçeri tâ'ifesi bin nefere ininceye düşenden malûl gedikleri ahire tevcih etmiyesin...” denilerek yeniçeri sayısının fazlalığı ve bunun indirilmesi istenmektedir. Yeniçerilerin sayısı 1571'de sekizyüz⁷² 1573'de yediyüz⁷³ ve 1574-5 yılında da yüz kişi⁷⁴ oldukları görülmektedir.

⁷⁰ Kıbrıs'ta görev yapan Yeniçeriler Anadolu tarafındaki işleri için izin almak zorunda idiler. İzin verildiğinde Kirinya didebanı'na durum bir tezkire ile bildirildi. “Kirinya didebanı tezkire varıncak malum olaki; Cezire-i Kıbrıs yeniçerilerinden altıncı ağa bölüğünde yevmi yedi akçe ile süvari olan Ahmed b. Abdullah nam yeniçeri öte yakaya gitmek içün izin taleb itmegin icazet virildi. Vardıkda gerekdirdiki bir hizmetkar, bir at ve bir katırı ile mürûr u ubûr mani olmayasız. Zilhicce 1002” derkenar: “ an cemaat-ı yeniçeriyân der Cezire-i Kıbrıs an bölük 6 Ahmed b. Abdullah Süvari fi yevm 7. Mezkûr asitane-i saadete bazı mesalihi içün tevcih olmağa icazet taleb itmegin tarih-i tezkireden altı aya değin icazet virilüb iş bu vesika yedine vaz' olındı vakt-ı zamanında ihticac ide” Bkz. KŞS. Defter I, s. 196

⁷¹ BOA. MD. 36, s. 104, Hüküm 300

⁷² BOA. MD. 16, s. 318, Hüküm 561

⁷³ BOA. MD. 23, s. 28, Hüküm 54

⁷⁴ BOA. MD. 26, s. 44. Hüküm 119

Kıbrıs yeniçerilerinin tabloda verilen yıllar haricinde eyâlet hazinesinden aldıkları mevâciblerini şu şekilde vermek mümkündür: 1594(5) yılı Masar mevâcibi için 427.328 akçe⁷⁵, 1605(6) yılı masar mevâcibi 447743 akçe⁷⁶, 1607(8) yılı Lezez mevâcibi için 910522 akçe⁷⁷, 1608(9) yılı mevâcibi tamamı için 1.818.055⁷⁸, 1609(10) yılı masar mevâcibi için 459913 akçe⁷⁹, 1018 yılı Lezez mevâcibi için 1.369.727 akçe⁸⁰, ve 1609(10) yılı recec mevâcibi için 448331 akçe⁸¹ verilmiştir.

bc- Gedik Tevcihi ve Tımara Çıkarma

XVI. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti'nde yeniçerilerin kanun ve nizamlara aykırı davranışlarda bulundukları bilinmektedir. Aynı şekilde Kıbrıs'taki yeniçerilerin de kanun ve nizama uymayan, aslî görevleri olan kalelerin ve kale kapılarının korunması, dîvan-ı hümayûn muhafızlığı ve şehir emniyeti görevlerinin dışında, bazı şahısların özel işlerinde kullanıldıkları⁸², evlendikleri⁸³, asayiş bozdukları⁸⁴ ve en önemlisi gediklerine kanuna aykırı tevcihlerin yapıldığı görülmektedir. Bu durumların önlenmesi için merkezden gönderilen hükümlerde yeniçerilerin asli vazifelerinin başında olmaları, daima tüfenk ve ok atıp ve silahşörlük talimleri yapmaları istenmekte ve esnaflıkla uğraştırılmamaları, uğraşanların ise ulûfelerinin başkalarına tevcih edilmesi emredilmekteydi.⁸⁵ Kıbrıs yeniçerilerinin ölüm, azil ve firar nedenleri ile boşalan gediklerine adet-i kadim üzere tüfenk kullanmaya kadir Rumeli yiğitlerinin yerleştirilmesi kanun gereği idi.⁸⁶

Ele alınan dönemde Kıbrıs'tan İstanbul'a eyâlet hazinesini götürmekle görevli yeniçerilerin ve izinli olarak Anadolu'ya geçenlerin denizin geçit vermediği dönemlerde görevlerine geç geldiklerinden dolayı gedikleri başka kişilere tevcih

⁷⁵ KŞS. Defter I, s. 313

⁷⁶ BOA. MAD. 323, s. 3

⁷⁷ BOA. MAD. 434, s. 4

⁷⁸ BOA. MAD. 434, s. 30

⁷⁹ BOA. MAD. 708, s. 3

⁸⁰ BOA. MAD. 434, s. 34

⁸¹ BOA. MAD. 434, s. 29

⁸² BOA. MD. 26, s. 294, Hüküm 852 (15 Receb 982)

⁸³ BOA. MD. 42, s. 173, Hüküm 547 (25 Zilhicce 989)

⁸⁴ BOA. MD. 42, s. 58, Hüküm 989 (23 Cemaziyelahir 989); BOA. MD. 42, s. 173, Hüküm 547; BOA. MD. 28, s. 294, Hüküm 733 (29 Receb 984); KŞS. Defter II, s. 32; kşs. Defter II, s. 31

⁸⁵ BOA. MD. 19, s. 191, Hüküm 394 (27 Safer 980); BOA. MD. 39. s. 236, Hüküm 468 (19 Muharrem 988); BOA. MD. 39, s. 239, Hüküm 476 (19 Muharrem 988)

⁸⁶ BOA. MD. 22, s. 21, Hüküm 48 (23 Muharrem 981)

edilmiştir.⁸⁷ Fakat bu tevcihlerin müstahak olmayan kişilere de yapılması şikayetlere konu olmuştur. 9 Nisan 1585 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde⁸⁸, İçel'de raiyyetleri olan bazı kimseler Kıbrıs'ta yeniçeri gediği satın alarak râiyyet rûsûmunu vermediklerinden bahisle İçel sipahileri tarafından şikayet edilmişlerdir.

Askeri alanda gedik, savaşçı sınıfından sayılmadığı halde terfi ederek zâbit olabilen topçu ve kale muhafızları için kullanılmıştır. Bu tür tevcihlerin Ada'da da yapıldığı görülmektedir. Mesela, Kıbrıs'ın yerli hristiyanları cizye ve bir takım vergilerden muaf olmak düşüncesiyle müslüman olmak ve yeniçeri gediği satın almak gibi yollara başvurmuşlardır. Bu yanlış uygulamaların önüne geçilmesi için Kıbrıs Beylerbeyi, Defterdârı ve Yeniçeri Ağası'na zaman zaman hüküm gönderilmiştir.⁸⁹ Yeniçerilerin ölümü v.s. gibi sebeplerden dolayı boşalan gediklere Beylerbeyi tarafından veya merkezden yapılan tevcihlerle kul tâ'ifesinden kişiler görevlendirilmişlerdir.⁹⁰

Yeniçerilerin tımara çıkmaları, ya Yeniçeri Ağasının arzı veya herhangi bir sebeple hükümdar tarafından verilen emirle veyahut da Yeniçeri Ağasının tebdili üzerine yeni gelen ağanın kanun mucibince yaptığı liste üzerine olurdu. Bundan başka muharebedeki hizmeti sebebiyle kumandan veya serasker'in arzı üzerine de dirlik verildi.⁹¹

⁸⁷ BOA. MD. 73, s. 358, Hüküm 786

⁸⁸ BOA. MD. 58, s. 6, Hüküm 22

⁸⁹ Mesela Kıbrıs beylerbeyine gönderilen bir hükümde "... Kıbrıs yeniçerileri tarafından südde-i sa'âdetime 'arz-ı hâl sunulub cezire-i mezbûre feth olalıdan berû ocaklarına hariçden kimesne karışdırılmayub gedük düşdikde yine kendi ocaklarında yarar kul oğullarına ve Rûm yiğitlerine tevcih olunmak mu'tâd iken sonradan cezire-i mezbûrenin ba'zı keferesi mücerred kendülerini cizye ve sair tekâlifden halâs için müslüman olub akçe kuvveti ile gedik alub lâkin harb-ı küffâr ile mu'âmele edüb cezire-i mezbûreye zarar kastına gelen kâfir kalyonlarına ve fırkatelerine kılavuz olub ve dirlik vermek memnû' olan tât ve çeşnî tâifesinden dahi niceleri gedik almağla ocaklarına küllî ihtilâl virdiklerin bildirüb min ba'd ocaklarına yarar kûl oğulları ve Rum yiğitleri var iken zikr olunan tâ'ifeye dirlik verilmemek bâbında emr-i şerifim ricâ eyledikleri ecilden virilmemek emr idüb buyurdum ki, vusûl buldukda cezire-i mezbûre yeniçerileri gedügi mahlûl olduk da fermân-ı şerifim mucebince yarâr kul oğullarına ve yarar Rum yiğitlerine tevcih idüb min ba'd tat ve çeşni ve cezire-i mezbûre re'âyâsından bir ferde gedük tevcih itmeyesuz" denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 75, s. 172, Hüküm 338; H. F. Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Ankara 1988, s. 88.

⁹⁰ H. F. Alasya, a.g.e., s. 88, KŞS.Defter I, s. 196

⁹¹ Yeniçerilerin sınıf, hizmet ve derecelerine göre tımara çıkmaları kanundu. [Yeniçerilerin tımara çıkma şartları ve usulü hakkında geniş bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 350 vd.] Kıbrıs Eyâleti muhafazasında bulunan yeniçerilere dirlik verilmesi gerekirse şöyle olurdu: Kıbrıs "Yeniçeri Kethûdası"na 330.000, Kethûda Yeri'ne 10.000, Başçavuşa 15.000, Muhzır'a 15.000, Yayabaşılara 20.000, Bölükbaşılara 8.000, süvarî yeniçerilere 6.000, piyadeye 5.000 akçelik zeâmet veya tımar verilmek kanundu. Kıbrıs seferine katılan eyâlet askerlerine ve yeniçerilere verilen bu türden tımar tevcihleri hakkında bkz. BOA. MD. 8 ve 13

Kıbrıs Eyâleti hazinesinin rahatlatmak düşüncesi ile Kıbrıs'ta mevcut beş kaledeki Azab, müstahfız, topçu, cebeci ve gönüllülerin tımara çıkarılmasından ⁹² sonra, gerek aynı sebeple veya kanunları gereği yeniçerilerin de tımara çıktıklarını görmekteyiz. 7 Mart 1579 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Defterdârına gönderilen "... mektûb gönderüb cezire-i Kıbrıs'ta vaki olan kul tâ'ifesine tımar buyurulduktan sonra kâtib-i vilaye defteri mucebince fazla gönderilen akçenin bu sene südde-i saadetine gönderilmek fermân olunur..." şeklindeki hükümden ⁹³ kul tâ'ifesinin tımara çıkarıldığı görülmektedir. İncelediğimiz belgelerden de bu tarihten itibaren yeniçerilere tımar tevcih edildiğini öğrenmekteyiz. Bu tımarlar genellikle Kıbrıs Beylerbeyi'nin veya Defterdârının arzı ile tevcih edilmişlerdir. ⁹⁴

Kıbrıs'da yeniçerilerin fazla olmasa da tımara çıkmış olanların reayaya değişik şekilde zulmetmeleri, ⁹⁵ halktan usulsüz zorla vergi, para veya elbise almaları, ⁹⁶ ulufenin gecikmesi üzerine fesat çıkarmaları, ⁹⁷ Anadolu ve İstanbul'a kaçmak ya da

⁹² BOA. MD. 31, s. 342, Hüküm 793,

⁹³ BOA. MD. 36, s. 102, Hüküm 292

⁹⁴ Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Defterdârına gönderilen "... Kıbrıs yeniçerileri tarafından dergâh-ı mualâma arz-ı hâl sunulub feth-i Hakanîden beru cezirenin emekdarı olub hidmetimizde kusurumuz olmayub emr-i şerifle ... biz tımara çıkmak istemez iken beglerbegiler Defterdârlar tımara ihraç olmamız için evamir-i şerife gettirdüb haberimiz yoğiken ferâgat itdi deyu gediklerimiz ahire arz idüb zulm ve hayf iderler deyu bildirdiler... kendüleri dahi tımara taleb olmadan tımara ihrac eylemeyüb ve rızalarıyla feragatları yoğiken feragat idi deyu arz vermeyüb..." mahiyetindeki hükümle (Bkz. BOA. MD. 73, s. 358, Hüküm 786) yeniçerilerin tımara çıkarılmalarını beylerbeyilerin ve Defterdârların kanunları keyfi olarak uygulamaya koydukları şeklinde değerlendirilebilir. Ancak bunlar, sürekli hadiseler şeklinde değerlendirilmemelidir. Zira, görülen aksaklıkların derhal düzeltilmesi ile ilgili emirler ve hükümler göndermek Osmanlı Devleti'nin geleneğidir.

⁹⁵ Beylerbeyi'ne ve Lefkoşa Kadısına gönderilen 18 Mayıs 1574 tarihli bir hükümle, yeniçerilikten tımara çıkmış olan Muhammed'in re'âyâya zulmettiği bildirilerek zimmetinde olan mal-ı mirî ve re'âyâ hakkı tamamen tahsil edildikten sonra Kıbrıs'tan sürülmesi ve Yeniçeri Ağasının ahvalinin teftiş edilmesi istenmiştir. (Bkz. BOA. MD. 24, s. 253, Hüküm 673); 12 Kasım 1571 tarihli Yeniçeri Ağası'na gönderilen hükümle, yeniçerilerin re'âyâyı ve çocuklarını Lefkoşa'nın fethinde esirimizdiler, kaçtılar diyerek yabancı şahit ikame ederek aldıkları ve bu gibi hadiselerin önlenmesi istenmektedir. Bkz. BOA. MD. 43, s. 165, Hüküm 299; ayrıca bkz. BOA. MD. 46, s. 33. Hüküm 66

⁹⁶ 22 Ekim 1576 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne, Baf ve Mesarye kadılarına gönderilen emirle adı geçen kazalarda bulunan nöbetçi yeniçerilerin ve ağalarının halkın akçelerini ve elbiselerini zorla aldıkları ve ağalarının görevden alınarak başkasına verilmesi suçluların teftiş edilip meclis-i şer'ide yargılanmaları belirtilmiştir. (Bkz. BOA. MD. 28, s. 294, Hüküm 733); 25 Ocak 1582 tarihli bir başka hükümde, evlenen yeniçerilerin değişik köylere dağılıp halktan vergi toplayıp zulüm ettikleri, bunların azledilmeleri hususunda Kıbrıs Beylerbeyi'nin dikkati çekilmiştir. Bkz. BOA. MD. 42, s. 58, Hüküm 272

⁹⁷ 25 Temmuz 1581 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümle hazinede paranın hazır olmamasından dolayı ulufenin gecikmesi üzerine etrafı fesada veren yeniçeri Ramazan'ın İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir. Bkz. BOA. MD. 42, s. 58, Hüküm 272

eşkiyalık yapmak⁹⁸ gibi kanun ve nizama aykırı, cezayı gerektirecek davranışlarda bulundukları görülmektedir.⁹⁹ Bunların cezalandırılmaları zabitlerinin sorumluluğunda idi. Fakat, zamanla bunların yetersiz kalmaları üzerine yeniçerilerin de divanda cezalandırılabilmesi için Kıbrıs Beylerbey'i izin istemek zorunda kalmıştır.¹⁰⁰ Ama, 3 Ağustos 1580 tarihli hükümle buna izin verilmeyerek cürümleri sabit olanların cürümlerine göre tecziye veya yeniçerilikten ihraç edilmeleri emredilmiştir.¹⁰¹ Bu dönemde işlediği suçtan dolayı idama mahkum edilen bir yeniçeriye de rastlanmaktadır.¹⁰² 3 Mayıs 1574 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen hükümden anlaşıldığına göre olay Lefkoşa Hisarı Azablarından salih bir kişinin öldürülmesiyle ilgilidir.¹⁰³

⁹⁸ Kıbrıs'taki yeniçerilerin zaman zaman Anadolu'ya kaçtıkları [Bkz. BOA. MD. 22, s. 275, Hüküm 540 (26 Rebiyülahir 981)] Kıbrıs ve Halep civarında gemilere binerek İstanbul'a gittikleri, İstanbul'da ve memleketlerinde yeniçeri ve acemi oğlanları adıyla eşkiyalık yaptıkları da olmuştur. Bkz. KŞS. Defter II. s. 31-32 (evahir-i şevval 1016)

⁹⁹ Yeniçerilerin taşrada ki şehir ve kasabalarda bulunanlarının tedipleri Yeniçeri Sardarı ve Yeniçeri zabitlerine aitti. Usulen Beylerbeyiler, Mütessellimler ve Voyvodalar bunları tedip edemeyip zabitlerine teslim ederler ve o vasıta ile ceza görürlerdi. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 359 vd.

¹⁰⁰ Bkz. BOA. MD. 31, s. 101, Hüküm 246 (15 cemaziyelevvel 985)

¹⁰¹ Bu hükümde "... Cezire-i mezbûrede olan yeniçeri tâ'ifesinin ba'zı cerâimi zahir olub tedîb lâzım geldikde Beglerbegi divanında te'dib eyledüğü istima' olundu. Buyurdun ki, vardukda yeniçeri tâ'ifesinden kabahatleri olub te'dib lâzım geldikde divanda te'dib olunmayub ağalarının evinde te'dib oluna..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 43, s. 165, Hüküm 299; ayrıca bkz. BOA. MD. 46, s. 33. Hüküm 66

¹⁰² Yalnız Yeniçeri Serdari, bir mücrim Yeniçerinin idamı tekrâr ettiği zaman o eyâlet beylerbeyinin müsadesini hâvi mühürlü buyrultusunu alması lazımdı. Dolayısıyla idam hükmünün infazı için yeniçerinin isminin defterden silinmesi ve bu husus hakkında Yeniçeri Ağasının mektûb göndermesi lâzımdı. Defterden ismi çıkarılan Yeniçeri re'âyâdan yani halk tabakasından addedilerek kadı huzurunda muhakeme edilip hakkında ona göre hüküm verilirdi. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 359 vd.

¹⁰³ Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen bu hükümde "mektûb gönderüb halâ cezire-i Kıbrıs'ta olan karındaşı halk ortasında Lefkoşa hisarı Azablarından bir salih kimesneyi katl idüb katil tutulub şerile kısasa müstehak oldukda sair eşkiyaya muceb-i ibret içün ulûfesi kat' olundukdan sonra sulbi içün darağacı vaz' olunduğu gün tâ'ife-i mezkûrenin eşkiyası âşkâra darağacını basub vaz' idene şetm-i galiz idüb tahrik idenlerin bir kaç tutulub elan habs olunmuşlardır. Ama mezkûrlar gururlarından südde-i saadet yeniçerileri gibi katle müstehak olanları âşkâra katl olunmayub nâbedid olmak murad idilürler, lâkin sair kûl tâ'ife-i razı olmayub siyaset olınanlar âşkâra siyaset olunub sairler dahi muceb-i ibret olsun bu tarikle olmaz ise eşkiyanın fesadı ziyade olur. ne tarikle haklarından gelinmek fermân olunursa emr-i şerif inayet olına deyu bildirmişsin. İmdi dergâh-ı muallâm yeniçerileri ecdad-ı izamım enarellahu serahum uğurlarında "külli hidmet ve yoldaşlık idüb her bir taht-ı saltanata cûlûs ettiklerinde nice in'amve ihsan ve himayet idegelüb ana binaen ol emrim mezkûrlar hakkında olub anlardan maada sair Şam ve Mısır ve Bağdad ve Budin memleketlerinde olan yeniçeri kullarım babında bu makûle aib ve edebsizlik olmayub mezkûrlar şer'i kavime ve emr-i münife itaat etmeyüb olvecihle fesad ettikleri ecilden eşedd-i siyasete müstahak olmuşlardır. Buyurdum ki vardukda evvel katle müstehak olan kimesneyi alaniyeten salb ve siyaset ettirüb ve darağacın yıkub olvecihle ehl-i hükmi tahkik eylemeğe sebep ve baidde fesad olanı dahi buldurub anun dahi hakkından gelüb emrim yerine vardığın yazub bildiresin bile mübaşir-i fesad olanları kürege koşub istihdam eylesin" denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 24, s. 184, Hüküm 492

c- Gönüllüler

Kıbrıs'ta bulunan gönüllüler maaşlı yeniçeriler olup, bu işi meccanen yapanlara rastlanmamıştır.¹⁰⁴ Lefkoşa'nın fethi ile beraber, Kıbrıs'ta girilen askerî teşkilatlanma neticesinde, Lefkoşa kalesinde bir gönüllüler birliği vücuda getirildi. Bu birliğin başına 12 Eylül 1570 tarihinde Kaptan Paşa'nın arzı ile Hasan isimli biri ağa olarak tayin edildi.¹⁰⁵ 17 Kasım 1570 tarihinde de gönüllüler ağalığına sipahi oğlanları cemaatinden Kıbrıs'ta Kapıkulları kethûdalığı hizmetinde olan Mehmed'in atandığı görülür.¹⁰⁶ 19 Eylül 1570 tarihinde de Baf'ta mevcut olan gönüllülere, Selluriye alabeyliğinde bulunmuş olan Mehmed, ağa olarak atanmıştır. Magosa'nın fethi ile buranın gönüllülerine de Baf Azablar ağası olan Ömer'in yetmiş akçe yevmiye ile ağa olarak görevlendirildiği bilinmektedir.¹⁰⁷

Kıbrıs'ta gönüllü ağalarının kendi aralarındaki konumları, atanmaları, görevleri ve görev süreleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Yalnız, 21 Ocak 1572 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen "Baf Gönüllüler Ağası Mehmed zide mecdehû sana gönderdiği mektûbu südde-i saadetime gönderüb Pavlo nam kâfirin ve bazı sana tabi kefare fesâd ve şena'ât üzere olub..." şeklindeki hükmünden¹⁰⁸ gönüllü ağalarının bölgelerinin güvenliği ve asayişi ile ilgili olarak doğrudan Kıbrıs Beylerbeyileri ile muhabere ettiklerini çıkarmak mümkündür.

Kıbrıs Gönüllü Ağalarının ilk dönemlerde görevleri karşılığı tasarruf ettikleri mevâcibleri hakkındaki bilgiler de karışıktır. Çünkü fetihle birlikte toprakları havâss-ı hümayûna kaydedilen Kıbrıs Eyâleti'nin idarecileri, eyâlet hazinesinden mevâcib

¹⁰⁴ Serhad-kulu süvarilerinden olan Gönüllüler teşkilâtı XV. Asırda kurulmuş olup sınır şehir ve kasabalarının muhafaza etmekte vazifeliydiler. Sağ ve sol gönüllüleri olarak iki kısma ayrılan bu zümre, hudud ahalisinden teşkil edilirdi. [Bkz. Y.Halaçoğlu, a.g.e., s. 51] Osmanlı askerî teşkilatında gönüllü diye adlandırılan iki çeşit askerî sınıf mevcuttur. Bunlardan birincisi maaşsız olup şehir veya kasaba halkından idiler. Sadece yeniçerilik sınıfının şerefinden ve imtiyazlarından istifade etmek için yeniçeri serdarı veya yeniçeri ağalarının emri altında muharebelere iştirak ederlerdi. Bunların isimleri ilgili mahallin yeniçeri kumandanının defterinde kayıtlı idi. Gönüllü olarak adlandırılan diğer askerî sınıf ise gönüllü yeniçeriler olarak adlandırılanlardır. Muharebeye girip yararlılık gösteren gönüllüler tahsis bedergâh tabiriyle yeniçerilerin ulûfe defterlerine maaşlı olarak kaydedilirlerdi. [Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 331] Bu şekilde yeniçeri bölüğüne geçebileceklerin sayıları her kale veya idarî birim için önceden belirlenerek bunlara gönüllü gedikleri denilmiştir. [Bkz. M. Z. Pakalın, a.g.e.I, s. 675] Gönüllü gediklerinin sayıları belirlendikten sonra bu gediklere asker yazımı yapıldı. Herhangi bir sebeple gedik boşalırsa düşenden gönüllü gediği tabiriyle yeni tevcihler de yapılabilirdi. Bkz. O. Kılıç, a.g.t., s. 412

¹⁰⁵ Ö. Mert, *Fetihten Sonra Kıbrıs'ta Türk İdaresi*, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul 1969, s. 17

¹⁰⁶ BOA. MD. 11, s. 91, Hüküm 647

¹⁰⁷ Ö. Mert, a.g.t., s. 19

¹⁰⁸ BOA. MD. 10 s. 203, Hüküm 308

tasarruf ediyorlardı. Fakat, fetihten sonra Magosa gönüllülerine ağa olarak tevcih edilen Ömer 75 akçe yevmiye tasarruf ederken, 17 Kasım 1750 tarihinde Lefkoşa gönüllüleri ağalığına atanan Mehmed 50.000 akçelik zeamet tasarruf etmekte idi.¹⁰⁹ 1642 tarihli Kıbrıs Kalelerinde mevcut askerî sınıfların tımar kayıtlarının bulunduğu deftere göre; Lefkoşa Kalesi gönüllüleri ağası 66666 akçelik zeamet¹¹⁰, Magosa gönüllüleri ağası 47.000 akçelik zeamet¹¹¹, ve Baf Kalesi gönüllüleri ağası 33333 akçelik zeamet¹¹² tasarruf etmektedirler.

Kıbrıs gönüllü ağalarının da zaman zaman görevlerine ters düşen davranışlar sergiledikleri ve işledikleri suçlardan dolayı cezalandırıldıkları görülmektedir. meselâ, bir hükümde “kul tâ’ifesine ve reayaya zulm ve te’addide bulunduğu” Beylerbeyi tarafından merkeze bildirilen Baf gönüllüleri ağası Mehmed’in ağalığının alınıp başkasına verilmesi, teftiş edildikten sonra sabit olacak haklar verilip, kendisinin hapsedilmesi istenmiştir¹¹³. 17 Ocak 1578 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen bir başka hükümle de ahaliden zorla para alan ve sürgünleri Anadolu’ya kaçıran Lefkoşa gönüllüleri ağası Mustafa’nın , kendinden hak talep edenlerle muhakeme edilmesi ve hapsedilmesi emredilmiştir.¹¹⁴ Ayrıca Magosa kalesinde Beylerbeyi Ahmed’in öldürülmesi hadisesine karıştığı bildirilen Gönüllüler Ağası’nın da, diğer suçlular gibi görevinden alınması ve cezalandırılması 3 Ağustos 1578 tarihli bir hükümle Kıbrıs Beylerbegisine bildirilmiştir.¹¹⁵

Gönüllü ağalarının maiyetlerinde, kendilerine her türlü konuda yardımcı olan kethûdaları da bulunurdu. Kıbrıs’ta gönüllüler kethûdalığı ile ilgili en eski bilgilerimiz 12 Şubat 1579 tarihlidir. Bu tarihte Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen buyruldu kaydından, gönüllü kethûdalığının Kıbrıs Beylerbeyi’nin arzı ile merkezden

¹⁰⁹ “Kıbrıs Beglerbegisine hüküm ki, Kıbrıs Ceziresinde Vaki olan kal’a-i Lefkoşa gönüllüleri ağalığı sipahi oğulları cemaatinden olub cezire-i mezbûrede kapukullarım kethûdalığı hizmetinde olan darende Mehmed’e elli bin akçe zeametle tevcih olunmuşdur. Buyurdum ki cezire-i mezbûre havassından mezbûre ellibin akçe zeamet tevcih edüb gönüllüler ağalığı hizmetinde olmak üzere tezkiresin viresin şöyle bilesin”. Bkz. BOA. MD. 11, s. 91, Hüküm 646

¹¹⁰ BOA. TD. 779, s. 2

¹¹¹ BOA. TD. 779, s. 133

¹¹² BOA. TD. 779, s. 212

¹¹³ Bkz. BOA. MD. 26, s. 239, Hüküm 685 (12 Cemaziyelahir 982)

¹¹⁴ Bkz. BOA. MD. 33, s. 217, Hüküm 442

¹¹⁵ Bkz. BOA. MD. 35, s. 116, Hüküm 296

atandıklarını ve ulûfe tasarruf ettiklerini görmek mümkündür.¹¹⁶

Kıbrıs'ın ilk yılı bütçesinden ulûfe tasarruf ettikleri görülen kethûdalar, 1577 yılından itibaren tımar tasarruf etmeye başlamışlardır.¹¹⁷ Bu durumu 1642 tarihli tahrir defterinde görmek mümkündür. Nitekim bu kayıtlara göre; Lefkoşa gönüllüleri kethûdası Mesud v. Şadi, Hırsofi nahiyesinde 17665 akçelik tımar¹¹⁸, Magosa gönüllüler kethûdası Pisokobi bölgesinde 17663 akçelik tımar¹¹⁹, Baf gönüllüleri ağası da Hırsofi Nahiyesinde 10.000 akçelik tımar¹²⁰ tasarruf ettikleri görülmektedir. Ayrıca kethûdalar, arz ile tevcih olunan gediklerden yirmişbeş akçe alıyorlardı.¹²¹

Kıbrıs'ta Gönüllülerin ulûfe ve yoklama defterlerini tutan ve tanzim eden gönüllü katipleri hakkındaki ilk bilgilerimiz 12 Mart 1573 tarihli bir hükümde¹²² geçen, arz ile tevcih olunan gönüllü gediklerinden onbeş akçe almaları ve bunun haricinde her mevâcib döneminde katiplik hakkı diye bir hak talep etmemeleri ile ilgili kayda¹²³ dayanmaktadır. Ayrıca 1642 tarihli tahrir defterine göre Lefkoşa, Magosa ve Baf kalelerindeki gönüllü tâ'ifesinin birer kâtibi olduğu tespit edilmektedir. Bu deftere göre; Lefkoşa gönüllüleri kâtibi Hüseyin V. Behram, Lefkoşa'da 10.000 akçelik¹²⁴, Magosa gönüllüleri kâtibi Karpas'da 10.999 akçelik¹²⁵, Baf gönüllüleri kâtibi Limasol'da 8.666 akçelik tımar¹²⁶ tasarruf etmekte idiler.

Kıbrıs kalelerinde oluşturulan askerî teşkilat içerisinde gönüllülerin mevcudu, 1571-1572 yılları itibariyle Lefkoşa kalesinde 254 , Magosa kalesinde 203 ve Baf kalesinde 104 kişi olmak üzere toplam 561 kişidir.¹²⁷ bu sayının 1642 tarihinde Lefkoşa'da 254, Magosa'da 197 ve Baf Kalesinde 113 kişiye düştüğü görülmektedir.¹²⁸

¹¹⁶ İlgili hükümde "Kıbrıs Beylerbeyisi Hasan Paşa mektûb gönderüb Magosa gönüllülerine yirmiş beş akçe ile kethûda olan Mustafa hüsn-ü ihtiyariyle kethûdalığından feragat etmiştir deyu Lefkoşa gönüllülerinden onbir akçe ile bölükbaşı Hacı Mehmed bin Hacı Ali'ye zikrolunan kethûdalık verilmesin arz etmegin buyruldu" denilmektedir. BOA. MD. 37, s. 37, Hüküm 387

¹¹⁷ BOA. MD. 31, s. 342, Hüküm 793

¹¹⁸ BOA. TD. 779, s. 9

¹¹⁹ BOA. TD. 779, s. 134

¹²⁰ BOA. TD. 779, s. 212

¹²¹ BOA. MD. 21, s. 153, Hüküm 375

¹²² BOA. MD. 21, s. 153, Hüküm 375

¹²³ BOA. MD. 21, s. 153, Hüküm 375

¹²⁴ BOA. TD. 779, s. 9

¹²⁵ BOA. TD. 779, s. 134

¹²⁶ BOA. TD. 779, s. 213

¹²⁷ H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 17; Ö. Mert, a.g.t., s. 20

¹²⁸ BOA, TAPU 779, s. 23-68, 134-160, 212-229

Gönüllü gediklerine, ekseriyetle yeniçeri oğulları, müslümanlığı kabul etmiş hristiyanlar ve Rum yiğitlerinden tevcih yapıldı.¹²⁹ Kıbrıs'ta zaman zaman buna uyulmadığı ve mahlûl gediklere Tat ve Arap tâ'ifesinin tayin edilmesi neticesinde gönüllülerin şikayetleri görülmektedir.¹³⁰ Boşalan gönüllü gediklerine beylerbeyinin arzı üzerine tevcih yapıldığı gibi çok sık olmasa da merkezden de tayin yapılabiliyordu.¹³¹ 15 Ekim 1577 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen bir başka hükümde¹³² de Van beylerbeyliği ahalisinden Şahkulu oğulları denilen altı kişinin Hakkari Beyi Zeynel'le cenkte hali olmamalarına binaen Kıbrıs'a sürüleceği ve bunlara onar akçelik gönüllü gedikleri tevcih edilmesi istenmiştir. Kıbrıs'ta gönüllü gediklerinin tevcihinde bazen yanlış uygulamaların yapıldığı görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere gedik tevcihinde gönüllü ağasının kâtibinin ve çavuşunun maddi menfaat teminleri söz konusu olabilmektedir.¹³³

Gönüllü tâ'ifesinin görevden ayrılmaları ölüm, feragat veya uygunsuz davranışları neticesinde azl edilmeleri ile gerçekleşiyordu. Nitekim Magosa gönüllülerinden Haydar oğlu Ali kul tâ'ifesi ile iyi geçinmeyüb fesada karıştığından gedığının elinden alınması için Kıbrıs Beylerbeyine hüküm yazılmıştır.¹³⁴

Kıbrıs'ta üç kalede bulunan gönüllüler, zaman zaman başka mahallerin muhafazası için de görevlendiriliyorlardı. 22 Kasım 1570 tarihli bir belgede¹³⁵ Limasol'un muhafazası için hassa reislerinden Ahmed'in yüzbin akçe Salyane ile Kaptan tayin edildiği ve elli nefer Azab ve elli nefer hisareri ile birlikte Baf

¹²⁹ Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lugatı*, İstanbul 1986, s. 124

¹³⁰ BOA. MD. 22, s. 73, Hüküm 149 (20 Safer 981)

¹³¹ 10 Ekim 1574 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen bir hükümde: "Asistane-i saadetim silahdarlarından Südlüce'de sakin olan Kara Hüseyin Şahin nam hırsuzun yatağı ve şeriki idüğü zâhir olmağın ulûfesi kat' olunub cezire-i Kıbrıs'a gönderilmiştir. Buyurdum ki vusul buldukda mezbûra cezire-i mezkûrede iskân ettirüb ve düşdükde bir gönüllü gedigün tevcih edüb ve sürgün idigün defterde işaret edüb minbad mezbûru cezireden salıvermeyesin" denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 26, s. 261, Hüküm 749

¹³² BOA. MD. 31, s. 272, Hüküm 601

¹³³ 12 Mart 1573 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen "... ve birine mahlul gedik virilmek lazım geldükde ağaları becayış deyu beş sikke ve kethûdaları iki sikke, kâtibleri bir sikke altun almayınca deftere kayd itmeyüb, akçesi bulunmadığı takdirce işlemiş ulûfesinden alıkoyulur imiş. Bu hususu dahi tahkik idüb göresin. Vaki ise asitane-i devlet penahımdan gedik tevcih olunanlardan bir akçe ve bir habbe aldırmayub, arz ile tevcih olunanlardan ağaları için bir sikke filori kethûdaları yigürmibeş, kâtiblerine onbeş akçe alırub, çavuş için ve gayri için asla bir akçe ve bir habbe aldırmayasın evkat-ı vecihle tenbih ve te'kid eylesin "şeklindeki hükümle önlenmesi istenirken, uyulması gereken kuralları da izah edilmektedir. Bkz. BOA. MD. 21, s. 153, Hüküm 375

¹³⁴ BOA. MD. 23, s. 159, Hüküm 332, (28 Receb 981)

¹³⁵ BOA. MD. 16, s. 346, Hüküm 611

gönüllülerinden yirmi nefer atlı yazılması hususunda Kıbrıs Beylerbeyine emir verilmektedir.

Kıbrıs gönüllü tâ'ifesi önceleri ulûfe tasarruf etmelerine rağmen ¹³⁶ 10 ekim 1577 tarihinden itibaren tımar tasarruf etmeye başlamışlardır. ¹³⁷ Kıbrıs'ta her mevâcib döneminde gönüllülerin birer günlükleri ağalara, katiplere ve çavuşlara verilmesi üzerine, bu yanlış uygulamanın kaldırılması yönünde Kıbrıs beylerbeyi ikaz edilmiştir. 12 Mart 1573 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen "Gönüllü tâ'ifesinin mevâcibleri verilmelü oldukda ağaları her mevâcib gönüllünün birer günlüğün ve kâtib ve çavuş bir günlüğün aldıkları istima' olındı. İmdi ağa ve kedhuda tebdil olundukda birer günlükleri alıkonulması olur. Ama her mevâcibde birer günlükleri alıkonulmak caiz değildir. Buyurdum ki vardukda gönüllü ağasına tenbih ve tekid eylesin ki gönüllü tâ'ifesinin mevâcibleri virilmelü oldukda her mevâcibde birer günlükleri alıkonursa aldırmaıub adete muhalif iş itdirmeyesin..." şeklinde ifade edilen hükümle ¹³⁸ bu usule aykırı uygulamanın kaldırılması istenmiştir.

Kıbrıs gönüllü tâ'ifesinde, gönüllü ağası haricinde mevcut olan kethûda, katip ve bölükbaşılıklara gönüllü efradından terfi edenler tayin edilmekte idi. Fakat zaman zaman buna uyulmadığı ve gönüllü tâ'ifesinin şikayetine konu olduğu görülmektedir. Nitekim 21 Haziran 1573 tarihli Beylerbeyine gönderilen bir hükümde ¹³⁹ "... Halâ südde-i saadetime arz-ı hal sunulub Kıbrıs'ta vaki olan gönüllü tâ'ifesine kethûda ve Kâtib ve bölükbaşı lâzım oldukda bölükbaşılardan kethûda ve kâtib ve neferlerden bölükbaşılık virilmeyüb aher yerden ve tat sürgünden virilmekle bölüklere ihtilâl virilür... ve kethûda ve kâtib ve bölükbaşılık kanun-ı kadim üzere tevcih olunmak babında hükm verilmesin rica eylediklerin bildirmişler imdi.... kanun-ı kadim mucebince sen bizzat tevcih eylemek emr idüb..." denilerek bu idarî kademe amirlerinin tevcihi hususunda hizmetleri gözönünde bulundurulmak suretiyle bütün sorumluluk Kıbrıs Beylerbeyi'ne bırakılmıştır.

¹³⁶ H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 24

¹³⁷ BOA. TD. 779, s. 23-68, 134-160, 212-229

¹³⁸ BOA. MD. 21, s. 153, Hüküm 375

¹³⁹ BOA. MD. 22, s. 88, Hüküm 182

ç- Müstahfızlar (Hisar Erleri)

Kıbrıs'ta mevcut olan Kalelerde yeniçeriler, gönüllüler ve diğer askerî sınıflar gibi müstahfızların da mevcut olduğu görülmektedir.¹⁴⁰ Daha ilk bütçe olan 1571-1572 Kıbrıs Eyâleti bütçesinden mevâcib alan müstahfızlar, Lefkoşa Kalesinde 309 nefer, Magosa Kalesi'nde 312 nefer, Baf Kalesinde 104 nefer, Girne Kalesi'nde 105 nefer ve Limasol Kalesi'nde 52 nefer olmak üzere toplam 882 nefer idiler.¹⁴¹ 1642 tarihinde ise Lefkoşa'de 298 nefer¹⁴², Magosa'da 352 nefer¹⁴³, Baf'ta 81 nefer¹⁴⁴, Girmede'de 84 nefer¹⁴⁵ ve Limasol'da 48 nefer¹⁴⁶ olmak üzere toplam 870 nefer bulunmak ta idi.

Kıbrıs Eyâleti'nde bulunan müstahfızlar, kalelerin muhafızlığı ve mal-ı miriye olan hizmetlerinin yanında, derya muhafazası için de görevlendirilebiliyorlardı. Nitekim Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Lefkoşa Kadısına gönderilen 2 Mayıs 1595 tarihli hükümde ¹⁴⁷ “Lefkoşa Kalesi ... ve hisar erleri gemi hizmetine gidegelmeyüb kadîmden mâl-ı miriye hizmet edegelmışler iken haliyen sancak beyleri olıgelene müğâyir gemi hizmeti teklif eyledikleri ilân olunmagın olıgeldiği üzere amel

¹⁴⁰ Müstahfız, kale muhafazası hizmetinde bulunan askerler hakkında kullanılan bir tabir olup, Osmanlı vesikalarında “hisar eri” ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. [Bkz. O. Kılıç, a.g.t., s. 456; BOA. MD. 73, s. 103, Hüküm 305] Müstahfızlar hafif piyade sınıfından olup, köken itibarıyla hangi sınıfa mensup oldukları konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “İhtiyar Yeniçeriler ile mecruh ve malûl olmaları dolayısıyla eşkinçi hizmetinde bulunamayacak olanlar ve bazı cürüm sahibi yeniçeriler hisar eri sıfatıyla şehir kalelerinde yani gerideki hudut kalelerinde hafif muhafaza hizmetlerinde bulunurlardı” [Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 327] diyerek bunların yeniçeri kökenli olduklarını ifade etmektedir. Mehmet Zeki Pakalın ise “Yeniçeriliğin kaldırılmasından evvel kale, hisar ve memleket muhafazasında bulunanlar.... hakkında kullanılır bir tabirdir ilk zamanlardaki müstahfızlık daimî hizmet halinde olduğu için kendilerine tımar verilirdi” [Bkz. M. Z. Pakalın, a.g.e. II, s. 630] Kanûnî dönemine ait Tımar ve Taşra Teşkilâtı Kanunnâme-i Hümayûnu'nda ise hisar erleri, “Her kal'anın cebhanesi ve top tıfengi ve yerağ ve cemî'-i âlât-ı harb hıfzına dizdâr ve kethüdâ ve neferâtı vardır ki, ta'yin olundukları kal'anın burûc u bârûsunun leyl ü nehâr devrân u güzerân ederler. Dâ'im hizmetleri kal'aların hıfzu hirâsetüdü. Bu tâ'ifeye hisar erleri derler. Ve dizdâr ve kethüdâ ve neferatının icmâllü tımârları vardır...” [Bkz. A. Akgündüz, a.g.e. IV, s. 480-481; O. Kılıç, a.g.t., s. 457] şeklinde tarif edilmişlerdir. 1548 –1648 yılları arası Van Sancağını inceleyen Orhan Kılıç ise, Van Kalesi'ndeki müstahfızların durumunu; hepsinin kanunnamede tımar tasarruf ettikleri belirtilmesine rağmen, ulûfe tasarruf ettiklerini, fakat yeniçeri kökenli olmadıklarını, Kalenin muhafaza hizmetinde bulunan ulûfeli askerler olduklarını beyan etmektedir. Bkz. O. Kılıç, a.g.t., s. 457 vd.

¹⁴¹ H Sahillioğlu, a.g.m., s. 17; Ö. Mert, a.g.t., s. 20

¹⁴² BOA.TD.779, s. 69-87

¹⁴³ BOA.TD.779, s. 164-183

¹⁴⁴ BOA.TD.779, s. 230-237

¹⁴⁵ BOA.TD.779, s. 118-123

¹⁴⁶ BOA.TD.779, s. 250-252

¹⁴⁷ BOA. MD. 73, s. 103, Hüküm 305

olınmağı emredip buyurdun ki, olingelene muhalif ve emr-i hümayûnuma mugâyir iş ettirmeyisin” denilerek bu yanlış uygulamadan vazgeçilmesi isteniyordu.

1577 yılına kadar Kıbrıs Hazinesinde ulûfe tasarruf eden müstahfızların bu tarihten itibaren tımara çıktıkları bilinmektedir.¹⁴⁸ 1642 tarihli tahrir defterine göre; müstahfızlar 4000 akçe, bölükbaşılar ise 4300 akçelik tımar tasarruf ediyorlardı.¹⁴⁹ Müstahfızların ulûfe veya tımar tasarruf etmelerine göre asli vazifelerinin yanında başka işlerde görevlendirilmeleri de değişebiliyordu. Nitekim, yukarıda da bahsedildiği üzere, müstahfızların derya muhafazasında görevlendirilmeleri söz konusu olmuştu. Bu durumun şikayet konusu olması üzerine, derya muhafazasında görevlendirilecek bir miktar Azab ve müstahfız tımara çıkarılmayarak ulûfe tasarruf ettirilmişti.¹⁵⁰ Buna rağmen Kasım 1593 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi’ne gönderilen başka bir belgede, gemi hizmeti için yetmişbeş nefer Azabin yirmibeşer akçelik yevmiye ile tahsis edildiği bildirilmektedir.¹⁵¹ Bu hale göre Kıbrıs’taki kalelerde görevli doksan beş nefer müstahfız, gemi hizmetinde görevlendirilmişlerdir.

Kıbrıs Eyâleti’nde bulunan müstahfızlar dizdârların maiyetinde, bölükler halinde teşkilatlanmışlardır. Bunlar Lefkoşa Kalesinde otuz¹⁵², Girne Kalesinde dokuz¹⁵³, Magosa Kalesinde otuz altı¹⁵⁴, Baf Kalesinde sekiz¹⁵⁵, ve Limasol Kalesinde beş bölük¹⁵⁶ halinde bulunmaktadır. Her bölüğün başında bir bölük başı vardır.

Kıbrıs’taki müstahfızlar kale dizdârlarının maiyetinde olup, bunun haricinde kethûdaları ve katipleri vardır. Lefkoşa Kalesi müstahfızlarının bir kâtibi olup,

¹⁴⁸ BOA. MD. 31, s. 342, Hüküm 793

¹⁴⁹ Bkz. BOA.TD.779, yukarıdaki ilgili sayfalar.

¹⁵⁰ Ocak 1594 tarihli Kıbrıs beylerbeyi’ne gönderilen emirde “... bilfiil Lefkoşa ve Magosa Kal’a-sından olan Azab ve hisar erlerinden tımara mutasarrıf olanlar südde-i saadetime adem gönderüb, bundan akdem cümle hisar erleri ve Azablar ulûfeye mutasarrıf iken muharrir vilayet zikrolunan Azab ve hisar erleri tâ’ifesinden yüz yetmiş neferi kemakân ulûfe ile mukarrer kul yazub lâzım geldükde derya muhafazasına tayin olunan ümera ile derya hizmetine tayin eyleyüb ve maadasına tımar tevcih edüb cezire-i mezbûre ile kal’alar muhafazasına tayin idüb vech-i meşru’ üzere derya muhafazasına ve tımarların kal’alar ve cezire muhafazası himdetinde tayin eyleyib...” bunu görmek mümkündür.KŞS.Defter I, s. 330

¹⁵¹ KŞS. Defter I, s. 331

¹⁵² BOA.TD.779, s. 69-87

¹⁵³ BOA.TD.779, s. 118-123

¹⁵⁴ BOA.TD.779, s. 164-183

¹⁵⁵ BOA.TD.779, s. 230-237

¹⁵⁶ BOA.TD.779, s. 250-252

Lefkoşa'de 5666 akçelik tımar tasarruf etmektedir.¹⁵⁷ Girne Kalesi müstahfızlarının Kethûdası Girne'de 8666 akçelik, Kâtibi ise Baf'ta 8000 akçelik tımar tasarruf ediyorlar idi.¹⁵⁸ Magosa Kalesi müstahfızları kâtibi Mustafa v. Kasım Mesarye'de 6666 akçelik tımar tasarruf etmekte idi.¹⁵⁹ Baf Kalesi müstahfızları Kethûdası Baf'da 5332 akçelik tımar tasarruf ediyordu.¹⁶⁰ Limasol Kalesi'nde ise Kethûda ve Katip bulunmayıp, Kale dizdârı verilerek 13.330 akçelik tımar tasarruf ettiği kaydedilmiştir.¹⁶¹

d- Azablar

Kıbrıs Eyâleti'nde mevcut kalelerde askerî teşkilat içerisinde Azablar da bulunuyordu.¹⁶² 9 Eylül 1570 tarihinde Lefkoşa Kalesi'nin düşmesinden sonra oluşturulan Azab tâ'ifesinin başında bulunan Haydar, Gönüllüler ağası Mehmed'in yerine atanınca, boşalmış olan Azab ağılığına Mustafa'nın görevlendirildiği görülmektedir.¹⁶³ 31 Aralık 1570 tarihinde de Baf Kalesi Azabları ağılığına sağ ulûfeciyandan ulûfeciler subaşı olan Hüseyin oğlu Ömer tercih edilmiştir.¹⁶⁴ Magosa Kalesi'nin düşmesinden sonra da buranın Azablarına 8 Ağustos 1571 tarihinde Van Kulları Kethûdası olan Piri'nin ağa olarak görevlendirildiği¹⁶⁵ bilinmektedir. Bu ilk ağa atamalarından da anlaşıldığı gibi Azabların fetihle birlikte Kıbrıs Eyâletinde mevcudiyetleri görülmektedir.

¹⁵⁷ BOA.TD.779, s. 4

¹⁵⁸ BOA.TD.779, s. 118

¹⁵⁹ BOA.TD.779, s. 164

¹⁶⁰ BOA.TD.779, s. 230

¹⁶¹ BOA.TD.779, s. 250

¹⁶² Azab, Osmanlı Ordusunda hafif piyade kuvvetlerini teşkil eden bir sınıf askere verilen isimdir. [Bkz. Fuat Köprülü, "Azab", İ.A.II, s. 82] Anadolu'dan toplanmış muharebeye yarar, dinç, kuvvetli, bekâr Türk gençleridir. Azablar muharebede merkez ordusunun önünde bulunup ilk hücumla maruz idiler; bunların gerisinde toplan ve onların arkasında da yeniçeriler dururlardı. Harp başladığı zaman Azablar, sağa ve sola açılarak topçunun ateş etmesini temin ederlerdi. [Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1988, s. 517] Azab teşkilatı daha sonraları genişletilerek kale ve deniz Azabları diye iki sınıf daha vücuda getirilmiştir. 1501 senesinde Venedik ve müttefiklerinin Midilli'yi muhasara etmeleri üzerine, Osmanlı Devleti buraya Azab kuvvetleri sevk etmiş ve bundan sonra Azabların devlet hazinesinden maaşlı olarak kale hizmetinde bulunmaları münasip görülerek kalelere muhafız olarak maaşlı Azablar konulmuştur. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, Ankara 1988, s. 574

¹⁶³ BOA.KK.Ruûs 221, s. 159

¹⁶⁴ BOA.KK.Ruûs 221, s. 91

¹⁶⁵ BOA.KK.Ruûs 221, s. 182; Bu ilk atamalar için ayrıca bkz. Ö. Mert, a.g.t., s. 18 vd.

Kıbrıs'ta Lefkoşa, Magosa, Girne, Baf ve Limasol kalelerinde hizmet verdiğini gördüğümüz Azablar de kale ve deniz Azablarından müteşekkil idi. Doğu Akdeniz'de savunulması güç bir ada olan Kıbrıs'ta sahillerin muhafazası için daimi bir deniz gücü bulundurulması zaruri idi. Zaten herhangi bir muharebe esnasında sancak beyleri belirli sayıda gemi ile donanmaya katılmak mecburiyetinde idiler. Yukarıda ismini zikrettiğimiz kalelerdeki deniz Azabları sancak beylerinin gemilerinde derya muhafazası hizmetine çıkarıldı. Fakat sancak Beylerinin Kale Azablarını de gemi hizmetine götürmeleri üzerine şikayetler söz konusu olmuştur. Ocak 1594 yılında Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen fermândan ¹⁶⁶ anlaşılacağı gibi Kıbrıs Azablarından bir miktarı derya muhafazası ile görevlendirilmişler idi. Bu fermân'ın devamında da "... ve tımarların kal'alar ve cezire muhafazası hidmetinde tayin eyleyüb..." denilerek kale Azablarının görevleri açıklanarak, bunların derya muhafazasında görevlendirilmemeleri belirtilmektedir.

Lefkoşa Kalesi Azablarının de gemi hizmetinde kullanılmaları üzerine söz konusu olan şikayet ile Kıbrıs beylerbeyi Murad'a gönderilen fermânda, adı geçen kaledeki deniz ve kale Azablarının durumunu daha iyi görmek mümkündür. Kasım 1593 tarihli bir fermânda ¹⁶⁷ konuya açıklık getirilmiştir.

1577 yılına kadar Eyâlet bütçesinden ulûfe tasarruf eden Azablar, bu tarihten itibaren tımara çıkarılmışlardır.¹⁶⁸Yukarıda verildiği üzere deniz Azabları tımara çıkarılmayarak yevmi beşer akçe ile ulûfe tasarruf etmeye devam etmişler idi. Kale Azabları ise odabaşıları 4000 akçe ve Azablar 3200 akçelik tımar tasarruf etmekte idiler.

¹⁶⁶ Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen fermânda "...bilfiil Lefkoşa ve Magosa Kal'asında olan Azab ve hisar erlerinden tımara mutasarrıf olanlar südde-i saadetime adem gönderüb, bundan akdem cümle hisar erleri ve Azablar ulûfeye mutasarrıf iken muharrir vilayet zikrolunan Azab ve hisar erleri tâ'ifesinden yüz yetmiş neferi kemekân ulûfe ile mukarrer kul yazub lâzım geldükde derya muhafazasına tayin olunan ümera ile derya hizmetine tayin eyleyüb..." denilmektedir. KŞS. Defter I, s. 330

¹⁶⁷ İlgili fermanda "... kal'a-i Lefkoşa'de vaki umumen Azab tâ'ifesi müşarinileyhe gelüb bundan akdem kal'a-i mezbûre Azabları üçyüz nefer olup ikiyüzyirmibeş neferine tımar tevcih olunub baki kalan yetmiş beş neferi mutasarrıf oldukları yerim beşer akçe ulûfeleri ile ibka ve mukarrer olüb derya muhafazası vaki oldukda zikr olunan yetmiş beş nefer kul tâ'ifesi muhafaza hizmetin eda idüb, tımar tevcih olunan ikiyüz yirgirmi beş neferi kal'a-i mezbûreyi hıfz ve heraset eyleyüb mezbûrlara minbad derya muhafazası teklif olunmaya..." denilmektedir.Bkz. KŞS.Defter I, s. 331.

Ayrıca bkz. BOA. MD. 73, s. 103, Hüküm 305

¹⁶⁸BOA. MD. 31, s. 342, Hüküm 793

1571-1572 yılı bütçesine göre Kıbrıs Eyâleti hazinesinden mevâcib alan Azablar, Lefkoşa'de 309, Magosa'da 312, Baf'ta 104, Girne'de 105 ve Limasol'da 52 nefer idiler.¹⁶⁹ 1642tarihi itibariyle ise Lefkoşa'de 243 nefer¹⁷⁰, Magosa'da 257 nefer¹⁷¹, Baf'da 97 nefer¹⁷², Girne'de 84 nefer¹⁷³, Limasol'da 100 neferin¹⁷⁴ tımar tasarruf ettikleri görülmektedir.

Lefkoşa Kalesi Azabları on bölük olup, bölükler "Oda-i evvel" ve "Oda-i sâni" şeklinde ayrılmışlardır.¹⁷⁵ Her bölüğün mevcudu ise 18-20 arasında değişmektedir.¹⁷⁶ Girne kalesi Azabları odalar halinde ve her odanın mevcudu yedi ile dokuz nefer arasındır.¹⁷⁷ Magosa Kalesi Azabları teşkilatı ise onarkişilik nefer halinde yirmibeş oda olarak kaydedilmiştir. Fakat bu kale Azablarının tımar tevcih hisseleri belirtilmesine rağmen, isim, tarih vs. kaydı görülmemektedir.¹⁷⁸ Baf¹⁷⁹ ve Limasol¹⁸⁰ Kalelerindeki Azab tâ'ifesi ile beşer oda halinde kaydedilmiş olup, odalardaki nefer mevcudu sekiz ile on kişi arasında değişmektedir.

Kıbrıs Eyâleti kalelerindeki azâb tâ'ifesinin birer ağası bulunmakta idi. Bunların atamaları merkezden olduğu gibi, Beylerbeyinin arzı ile veya şahısların merkeze arzı ile merkezden yapılabiliyor idi.¹⁸¹ Kıbrıs'ta görülen Azab Ağalarının

¹⁶⁹ H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 17; Ö. Mert, a.g.t., s. 20

¹⁷⁰ BOA.TD.779, s. 88-104

¹⁷¹ BOA.TD.779, s. 184-197

¹⁷² BOA.TD.779, s. 239-247

¹⁷³ BOA.TD.779, s. 125-130

¹⁷⁴ BOA.TD.779, s. 254-261

¹⁷⁵ Kale Azabları, kalelerin büyük veya küçüklüğüne ve huduttaki ehemmiyetine göre, müteaddit ocaklara ve her ocak da bir takım bölüklere ayrılmıştı. Kale Azablarına ait eski defterlerde "Azabân-ı evvel", "Azabân-ı sani" v.s. isimlerindeki Azab kısımları, ayrı ayrı cemaat olup, her cemaatin ağa, kâtip ve kethûda, bölükbaşı veya reisleri vardı. Bölüklere oda denir ve her oda Onsekiz nefer ile bir odabaşından mürekkep olurdu. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, "Azab", İ.A. II, s. 83

¹⁷⁶ BOA.TD.779, s. 88-104

¹⁷⁷ BOA.TD.779, s. 125-130

¹⁷⁸ BOA.TD.779, s. 184-197

¹⁷⁹ BOA.TD.779, s. 239-247

¹⁸⁰ BOA.TD.779, s. 254-261

¹⁸¹ Örnek olmak üzere Ekim 1636 tarihli bir belgede "...Azabların ağalığı sadakat-ı padişahide kıdvetü'l - emasil ve'l-akram Bali Ağa zide kadrehûya tevcih olunub zabt içün mektûb talep etmeyin tahrir olunub verilmiştir..." denilerek Bali Ağa'nın merkezden atandığı görülmektedir. [Bkz. KŞS. Defter IV, s. 209] Mart 1635 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi Cafer'e gönderilen "... südde-i saadetime mektûb gönderip... Halil zide Kadrehu için ihtiyar ve dindâr ve umur dide ve sâbika nice mebâhis tasarruf edüp her vechile ve mahall ve hamiyettir deydü Kıbrıs'ta vaki Lefkoşa'nın Azab Ağalığı mezkûra verilmek ricasına..." denilen emirden [Bkz. KŞS. Defter IV, s. 227] anlaşılacağı üzere Halil'in, Beylerbeyi'nin arzı ile ağalığa atanmıştır. Şubat 1639 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen padişah emrinde "...ebnâ-i sipahiyândan darende-i fermân-ı vecibü'l-îzân kıdvetü'l-emâsil ve yarar olmağın cezire-i Kıbrıs'ta Lefkoşa Azablar ağalığı kendüye verilmek babında emr edüp..." denilerek Ali'nin kendi arzı ile ve merkezden görevlendirilmiştir. Bkz. KŞS. Defter IV, s. 229

sayılarını ve görev sürelerini tespit etmemiz mümkün olamamıştır. Ancak 1634 ile 1636 yılları arasında beş ağa değişikliği yapıldığına göre son yıllarda ağaların görev sürelerinin çok kısa olduğunu söylemek mümkündür. Tespit edebildiğimiz Azab ağalarının listesi aşağıdaki gibidir:

Tablo. III. 6: Azab Ağaları

Adı	Görev Yeri	Görevde Görüldüğü Tarih	Kaynak
Mustafa	Lefkoşa	9 Eylül 1570	BOA. KK. Ruus 221, s.159
Piri	Magosa	8 Ağustos 1571	BOA. KK. Ruus 221, s.182
Hüseyin V. Ömer	Baf	31 Aralık 1570	BOA. KK. Ruus 221, s.91
Mehmed	Lefkoşa	18 Eylül 1578	BOA.MD.35,s.237,Hüküm594
Hamza	Lefkoşa	Temmuz 1607	KŞS.Defter II, s.12
Veli Reis	Lefkoşa	Kasım 1607	KŞS.Defter II, s.35
Ali	Lefkoşa	Nisan 1634	KŞS.Defter IV, s.516
Süleyman	Lefkoşa	Temmuz 1634	KŞS.Defter IV, s.109
Ahmed(İkinci Defa)	Lefkoşa	Eylül 1634	KŞS.Defter IV, s.514
Halil	Lefkoşa	Şubat 1635	KŞS.Defter IV, s.511
Bali Ağa	Lefkoşa	Ekim 1636	KŞS.Defter IV, s.477

Azab Ağalarının ilk dönemlerde tasarruf ettikleri ücretler hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. 3 Şubat 1571 günü Baf kalesi Azabları ağalığı verilen Ömer Anadolu'da 40.000 akçe zeamet tasarruf ederken¹⁸² 8 Ağustos 1571 tarihinde Magosa Azabları ağalığı Piri'ye elli akçe yevmiye ile verilmiştir.¹⁸³ 31 Aralık 1589 tarihinde Baf Kalesi Azabları ağası olan Ahmed'in 40 akçe yevmiye ile görevde olduğu görülmektedir.¹⁸⁴

1577 yılında Kıbrıs Eyâleti Kalelerindeki askerîlerin tımara çıkarılmaları ile birlikte Azab ağaları da dirlik tasarruf etmeye başlamışlardır. Nitekim, 31 Aralık 1589 tarihli ErzuRum Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde¹⁸⁵, Baf Kalesi Azablar Ağası olan Ahmed'in zeamet isteğinin müyesser olmadığı beyanla Karahisar-ı Şarki sancağından tımar tevcih edilmesi istenmiştir.

¹⁸²BOA. KK. Ruus 221, s. 77

¹⁸³BOA. KK. Ruus 221, s. 182

¹⁸⁴ BOA. MD. 65, s. 117, Hüküm 475

¹⁸⁵ BOA. MD. 65, s. 117, Hüküm 475

1642 tarihinden itibaren Azab ağalarının tamamının zeamet tasarruf ettikleri bilinmektedir. Lefkoşa Kalesi Azabları ağası Pendoye'de 25.000 akçe, Evdim'de 7000 akçe ve yine evdimde 22.000 akçe olmak üzere toplam 54.000 akçelik zeamet sahibi idi.¹⁸⁶ Girne Kalesi Azabları ağası, Girne'de 13322 akçelik tımar tasarruf etmektedir.¹⁸⁷ Magosa Kalesi Azabları ağası, Karpas'da 34344 akçelik zeamet tasarruf ediyordu.¹⁸⁸ Baf Kalesi Azabları Ağası Baf'ta 26666 akçelik zeamet tasarruf ediyordu.¹⁸⁹ Limasol Kalesi Azabları ağası da limasol'da 17665 akçelik tımar tasarruf ettiği görülmektedir.¹⁹⁰

Azab ağaları kendi kalelerindeki görevlerinin haricinde başka işlerde de görevlendirilebiliyorlar idi. 25 Haziran 1578 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde¹⁹¹ "Baf Kalesinde olan kul tâ'ifesine ve oğalara, Kal'a-i Lefkoşa'de Azablar ağası olan Mehmed serdar ta'yin olunub, varub Baf Kalesi'nin tamirinde olmak emr idüb ... tamire müteallik olan hususda müşarinileyhe tabi olunub vecli ve münasib gördüğü üzere hidmetde bulunalar." denilerek Lefkoşa Azablar Ağası olan Mehmed'in Baf Kalesi'nin tamirinde görevlendirildiği bildirilmiştir. Azablar ile Azab Ağaları arasındaki anlaşmazlıklar kadılar tarafından şer'i hükümler dairesinde giderilirdi.¹⁹²

Azab ağalarından sonra bu grubun yöneticilerinden ikinci derecedeki görevlileri olarak Azâp Kethudaları karşımıza çıkmaktadır.¹⁹³ İncelenen dönemde Azab kethûdaları hakkındaki bilgiler ancak 1642 tarihli bir kayıta ortaya çıkıyor. Yalnız bu tarihte Kıbrıs'ta Lefkoşa, Girne, Baf ve Limasol Kalelerindeki Azab tâ'ifesinin

¹⁸⁶ BOA.TD.779, s. 88

¹⁸⁷ BOA.TD.779, s. 125

¹⁸⁸ BOA.TD.779, s. 184

¹⁸⁹ BOA.TD.779, s. 239

¹⁹⁰ BOA.TD.779, s. 254

¹⁹¹ BOA. MD. 35, s. 48, Hüküm 110

¹⁹² Temmuz 1635 tarihli bir belgede "...oldur ki bil-fiil mahruse-i Lefkoşa'de Azablar Ağası olan... Süleyman Ağa meclis-i şer-i şerife, zümre-i merkûmunun odabaşlarından olan Yusuf nam kimesneyi ihzâr ve mahzârında üzerine takrir-i Kelam edüb tarih-i kitapdan iki gün mukaddem müşarümileyh Yusuf Odabaşı'ya işbu hazır-ı fi'l-meclis olan Hasan nam Azabi bazı hidemat-ı mühimmeye istihdam iktiza etmegin davet için irsâl eylemişdim varub davet eylediğimde adem-i ita'ât eylediğinden bana dirlik dahi gerekir dediğini haber verdiği ecilden ben dahi mezkûrun dirliğin arz eylemişdim. el-halet-ü hazihi hale sebk eden kelimatın mezbûr Yusuf inkâr eder, sual olunub takirri tahrir olunmasın iltizâm ederim..." denilerek konuya açıklık getirilmektedir. Bkz.KŞS. Defter IV, s. 44

¹⁹³ Azablar hakkında bilgi veren M. Z. Pakalın, Azabların en büyük amirleri olarak Azab ağası ve Azab kâtibini göstermesine rağmen, Azab kethûdasının varlığına değinmemiştir. Bkz. M. Z. Pakalın, a.g.e. I, s. 380-381

ağalarının yanında birer Azab kethûdası olup dirlik tasarruf etmekte idiler. Lefkoşa Kalesi Azabları kethûdası olan Süleyman veled-i Ali Limasol'da 17332 akçe¹⁹⁴, Girne Kalesi Azabları Kethûdası Girne'de 8.000 akçe¹⁹⁵, Baf Kalesi Azabları kethûdası, Baf'ta 8666 akçe¹⁹⁶ ve Limasol Kalesi Azabları Kethûdası, Limasol'da 4666 akçelik tımar tasarruf ediyorlardı.¹⁹⁷ Kayıtlarımızda Magosa Kalesi azablarının kethûdası görülmemektedir.

15 Haziran 1579 tarihli bir buyruldu kaydından Azab kethûdalarının, Kıbrıs beylerbeyinin arzı ile merkezden atandıkları ve görevlerini kötüye kullandıklarına kethûdalıklarının ellerinden alındığı anlaşılmaktadır. Adıgeçen belgede¹⁹⁸ "Kıbrıs Beylerbeyisi ile Magosa Kadısı mektûb gönderüb katlolunan Ahmed Paşa fevtinde Magosa Kalesi Azabları Kethûdası Kasım ref' olunub ol zamanda anda hazır lmayub müşarünileyhin emri ile Haleb'a gitmiş idi. Bilâ sebep alındı deyu mukarre olmasın rica etmeğin ol vecihle alınmış mukarrer buyuruldu" denilerek haksız yere görevden alınan Kasım'ın beylerbeyinin ricası ile görevine iade edildiği belirtilmektedir. Bunlar re'âyâ ile olan anlaşmazlıkları davâ konusu olduğunda mesele kadı mahkemelerinde görülürdü.¹⁹⁹

Kıbrıs kalelerinde hizmet eden Azab tâ'ifesinin sadece Lefkoşa Kalesi'nde Azabların isimlerini mevâciblerini ve künyelerini defter etmeye memur²⁰⁰ bir kâtibi bulunmakta idi. 1642 yılında Lefkoşa kalesi Azabları kâtibi olan Derviş V. İbrahim Lefkoşa'de 12.000 akçelik tımar tasarruf etmekte idi. Bu şahsa tevcih edilen tımar

¹⁹⁴ BOA.TD.779, s. 88

¹⁹⁵ BOA.TD.779, s. 125

¹⁹⁶ BOA.TD.779, s. 239

¹⁹⁷ BOA.TD.779, s. 254

¹⁹⁸ BOA. MD. 37, s. 237, Hüküm 2835

¹⁹⁹ Aralık 1636 tarihli bir belgede "Lefkoşa kazasına tabi Rodi nam karye sipahilerinedn olûb halâ Azablar Kethûdası olan... El-Hac Üveyis Kethûda nam kimesne mahfil-i şerde karye-i mezbûre re'âyâlarından Kalbo nam zımmi mahzarında üzerine dava ve takrir-i kelâm ve tabiranü'l-meram edüb mezbûr kalbo beni meclis-i şer'i ali kadire ihsar edüb şirrete salik olûb nice kıyl eylediğinde şirreti zahir ve mümayan olmağla bihasebûs'-ş-şeri takdir alınmağla ve mürafa-ı şer olmuş iken tekrar mezbûr Kalbo bana anifle beni takdir ettirdin amma ölmeye ala el-hayr ola deyu itale-i lisan eylemiştir sual olunub takrir-i tahrir olunmasın iltimas ederim dedikte gıbbe's-buay ve akibü'l-inkâr bade'l-iştihat ve udul-u müsliminden Cafer Çavuş ve osman Beşe ibn-i Arslan nam kimesneler li-ecli'-ş-şehade meclis-i şer hazırun olûb fi'l-hakika mezbûr Kalbo, mümaileyh üveyis kethûdaya bizim huzuRumuzda beni takdir ettirdin amma ölmeye ala hayrola deyu itale-i Lisan etmiştir deyu ale't-tarikü'l-iştihat haber verdikleri ecilden..." denilerek kethûdalar ile reaye arasındaki anlaşmazlıkların kadı mahkemelerinde bakıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. KŞS. Defter IV, s. 185

²⁰⁰ BOA.TD.779, s. 88 (14 Şevval 1029)

kaydındaki darkenarda ²⁰¹ verilen bilgidan bu tarihten önceki Azab kâtiblerinin tımar tasarruf etmeden de bu görevi üstlendikleri anlaşılmaktadır.²⁰²

e- Cebeciler

Harp aletleri Levazımı yapan, bunları muhafaza ve harbde mevzilere ve tabyalara kadar sevk eden bir kısım ordu mensuplarına verilen addı. Kapıkulu ocaklarının veya kısmından bölük ve cemaat olarak iki kısma ayrılan Cebeci Ocağı yeniçerilere ait ok, yay, tüfenk, kılıç, kazma, kürek, barut, fitil, kurşun, zırh, tulga gibi harp levazımâtını tedarik²⁰³ ile muhafaza eder ve muhabere zamanında cebeciler bunları cepheye götürürler ve orada bunlardan lüzumu kadarını yeniçerilere tevzi edip muharebeden sonra tekrar geri alarak tamire muhtaç olmaları tamir ile muhafaza ederlerdi. Cebecilerin hükümet merkezindeki cephane denilen silah deposundan başka hudut ve diğer kalelerde de ayrıca silah depoları ve oralarda da muhafaza cebecileri vardır.²⁰⁴

Ele alınan dönemde cebeci tâ'ifesi ile ilgili fazla bilgimiz olmamasına rağmen, 1571-1572 yılına ait Kıbrıs bütçesi kayıtlarına göre, Kıbrıs'ta Lefkoşa kalesinde 31 ve Magosa kalesinde 32 nefer olmak üzere toplam 63 nefer cebeci olduğu bilinmektedir.²⁰⁵ 1642 yılında ise Lefkoşa kalesinde 33 nefer²⁰⁶ ve Magosa Kalesi'nde 32 nefer cebeci vardır.²⁰⁷

²⁰¹ Bkz. BOA.TD.779, s. 88 (14 Şevval 1029): Buradaki kayıta "zirde meştur olan Termisa nam karyenin oniki bin akçe Azablar kâtibine tımar bağlanub, lâkin kâtib Mustafa min-bad kitabet-i mezbûri tımarsız kabul eylemeğin kılıç olmak üzere hâla Düstûr-u mükerrerrem vezir-i azâm Ali Paşa Hazretleri Kıbrıs hakimi iken Hasan nâm kimesneye tevcih eyleyüb mucebince tashih olması içün emr-i şerif sadır olûb..." denilmektedir.

²⁰² Bkz. BOA.TD.779, s. 88 (14 Şevval 1029): Buradaki kayıta "zirde meştur olan Termisa nam karyenin oniki bin akçe Azablar kâtibine tımar bağlanub, lâkin kâtib Mustafa min-bad kitabet-i mezbûri tımarsız kabul eylemeğin kılıç olmak üzere hâla Düstûr-u mükerrerrem vezir-i azâm Ali Paşa Hazretleri Kıbrıs hakimi iken Hasan nâm kimesneye tevcih eyleyüb mucebince tashih olması içün emr-i şerif sadır olûb..." denilmektedir.

²⁰³ Örneğin, Safer 980 tarihli Cebeci başına gönderilen tezkire ile "Hâlâ Kıbrıs Ceziresi muhafazasına irsal olunan dergâh-ı muallâm yeniçerilerine beşyüz kabza mükemmel tüfenk virilmek emir olundu. İkiyüz elli kabzasını dörder dirhem atar ve ikiyüz eli kabzası beşer dirhem atar mükemmel tüfenkleri vezne ile virüb teslim idesin ve bundan gayri üçyüz kabza atlû tüfenkleri dahi virilmek fermân olund. Anları dahi mükemmel esbablarile virüb defterüne kayt ittiresün" denilerek yeniçerilere gerekli olan levazımâtın temin edilmesi istenmiştir. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, s. 8, nu: 2

²⁰⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, s. 4 vd.; M. Z. Pakalın, a.g.e., s. 262

²⁰⁵ H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 24; Ö. Mert, a.g.t., s. 20

²⁰⁶ Bkz. BOA.TD.779, s. 113-117

²⁰⁷ Bkz. BOA.TD.779, s. 198-211

Cebeciler diğer kapıkulu ocakları gibi ortalara taksim edilmişlerdi.²⁰⁸ Kıbrıs'ta Lefkoşa ve Magosa Kalelerindeki Cebecilerin de bölükler halinde teşkilatlandıkları görülmektedir. Lefkoşa kalesi cebecileri üç bölük Magosa cebecileri ise on dört bölük halinde teşkilatlandırılmışlar idi. Her bölüğün başındaki bölükbaşı ile birlikte sayıları yedi ile on kişi arasında değişiklik göstermektedir.

1577 yılına kadar ulûfe tasarruf eden cebeciler, bu tarihten itibaren diğer kale muhafızları ile birlikte tımar tasarruf etmeye başlamışlardır.²⁰⁹ 1643 tarihli tahrir defterine göre Lefkoşa ve Magosa Kaleleri Cebecileri 4000 akçelik, bölükbaşları ise 4300 akçelik tımar tasarruf ediyorlardı.²¹⁰ Kıbrıs Eyâleti cebecilerinin her iki kalede de birer cebecibaşı ve cebeci kethûdaları vardı. Bunlar ilk zamanlarda ulûfe tasarruf ederlerken 1577 tarihinden itibaren tımar tasarruf etmeye başlamışlardır. Nitekim 1642 tarihli bir kayıta Lefkoşa Kalesi cebecibaşısı Piskopi'de 6666 akçelik²¹¹ Magosa Kalesi cebecibaşısı ise yine aynı miktarda tımar tasarruf etmekteydi.²¹² Ayrıca bu iki kalede 5.333 ve 5.332 akçelik tımarlar tasarruf eden iki tane cebeci kethûdası görülmektedir.²¹³

f- Topçular

Top dökmek ve muharebede top kullanmak üzere iki kısım olarak teşekkül eden topçu ocağı Kapıkulu Ocaklarının veya kısmına dahil olup tamamıyla müstakil idi. Topun XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde inkişâfı ile birlikte topçu sınıfı da askerî teşkilata dahil edilmiştir.²¹⁴ Osmanlıların ordu ile beraber giden toplarından başka, mühim kalelerde de top ve topçular bulundurdıkları bilinmektedir.²¹⁵

Kıbrıs'ın fethinden sonra, Ada'nın muhafazası için 150 nefer topçu alıkonulması emredilmişti. Fakat Kıbrıs Beylerbeyi'nin arzı ile Kıbrıs'ta topçu

²⁰⁸ İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, s. 8

²⁰⁹ "... Vardukda arzeylediğin üzere zikrolınan nevâhi mukata'atın vech ve münasib gördüğün üzere kılâ'-i mezbûrenin ... cebecilerine sülûsan üzere ber-vech-i tımar tevzi ve tevcih eyleyüb tezkirelerin veresin..." Bkz. BOA. MD. 31, s. 342, Hüküm 793

²¹⁰ Lefkoşa ve Magosa Kalelerindeki cebecilerin teşkilatı, sayıları ve tasarruf ettikleri tımarlar hakkında bkz. BOA.TD.779, s. 22-117, 198-211

²¹¹ Bkz. BOA.TD.779, s. 117

²¹² Bkz. BOA.TD.779, s. 205

²¹³ Bkz. BOA.TD.779, s. 117; Bkz. BOA.TD.779, s. 205

²¹⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, s. 35; M. Z. Pakalın, a.g.e., III, s. 512

²¹⁵ İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*; s. 36

bulunmadığının bildirilmesi üzerine, 1 Kasım 1571 tarihli Topçubaşı'ya gönderilen hükümle²¹⁶ 150 nefer topçunun gönderilmesi emredilmiştir. 30 Kasım 1571 tarihli mütekait Ferhad Paşa'ya gönderilen hükümle²¹⁷, Rodos'a gönderilecek gemilere, eğer bunlar gitmiş ise bir kaç *karamürsel* yahut *rençber* gemisi vasıtası ile topçuların gönderilmesi istenmiştir.

Kıbrıs'ta fetihten sonra Lefkoşa kalesinde 102 ve Magosa Kalesinde 152 olmak üzere toplam 254 topçu bulunmakta idi.²¹⁸ Kıbrıs'ın coğrafi konumu ve stratejik durumu gözönünde bulundurularak, Baf ve Girne Kalelerine de topçular yerleştirildiği görülmektedir. Nitekim 1642 tarihinde Lefkoşa Kalesinde 99,²¹⁹ Magosa Kalesinde 139,²²⁰ Baf kalesinde 18²²¹ ve Girne Kalesinde 12 topçu²²² olmak üzere toplam 268 topçu bulunmaktadır.

Topçu ocağı tıpkı yeniçeri ocağı gibi Ağa bölükleri ve cemaat ortaları olmak üzere iki kısımdı. Ağa bölükleri beş tane, Cemaat ortaları 71 tane idi.²²³ Kıbrıs'ta dört kalede yerleştirilmiş olan topçuların, on'ar kişilik bölükler halinde teşkilatlandıkları görülmektedir. Her bölüğün başında bir ser-bölük (bölükbaşı) bulunmaktadır. Lefkoşa kalesinde dokuz, Magosa kalesinde on dört, Baf Kalesi'nde iki ve Girne Kalesi'nde bir bölük mevcuttur. Büyük bir ihtimalle fetihten sonra Lefkoşa ve Magosa Kalelerinde bulunan topçulardan bir miktarının Girne ve Baf kalelerinde görevlendirilmiş olabileceği düşünülebilir.

Kıbrıs'ın ilk yılı bütçesine göre ulûfe tasarruf ettikleri görülen topçuların,²²⁴ 1577 yılından itibaren tımara çıktıkları bilinmektedir²²⁵. Nitekim 1642 tarihli tahrir defterine göre topçuların tamamının dirlik tasarruf ettikleri görülmektedir. Bu deftere göre, topçu bölüklerinin amiri durumundaki ser-topçular 4300 akçe, topçu neferler ise 4000 akçelik tımar tasarruf ediyorlardı.²²⁶

²¹⁶ BOA. MD. 16, s. 373, Hüküm 654

²¹⁷ BOA. MD. 16, s. 151, Hüküm 298

²¹⁸ H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 17; Ö. Mert, a.g.t., s. 20

²¹⁹ BOA.TD.779, s. 105-112

²²⁰ BOA.TD.779, s. 198-204

²²¹ BOA.TD.779, s. 237-239

²²² BOA.TD.779, s. 124-125

²²³ M. Z. Pakalın, a.g.e. III, s. 513

²²⁴ H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 26 vd.

²²⁵ BOA. MD. 31, s. 342, Hüküm 793

²²⁶ Lefkoşa, Magosa, Girne ve Baf Kalelerindeki topçuların tasarruf ettikleri tımarlar için bkz. BOA.TD.779, s. 105-112, 198-204, 237-239, 124-125.

Kıbrıs'da bulunan Dergâh-ı Âli topçuları herhangi bir sefer durumunda merkeze çağrılabilirlerdi. Nitekim 13 Şubat 1573 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen "Bundan akdem Cezire-i mezbûre muhafazası için alıkonunan südde-i saadetime gelmek lâzım olmanın buyurdum ki vusûl buldukda tebir eylemeyüb tâ'ife-i mezbûre adet üzere yoklayub defter eyleyüb icazet viresinki gelüb giderler" denilen hükümle²²⁷ Kıbrıs topçu tâifesinin merkeze gönderilmesi istenmiştir.

Kıbrıs kalelerindeki topçu cemaatinin kumandası topçubaşında idi. Topların bakımı ve topçuların talim ve terbiyesinden sorumlu olan²²⁸ bu görevlinin her kalede ayrı ayrı veya Kıbrıs Kalelerinde mevcut olan topçuların hepsinin başında bir tane olmak üzere bulunduğunu bilememekteyiz. Ancak 29 Mart 1579 tarihli bir buyruldu²²⁹ kaydında "Kıbrıs Beylerbeyisi Hasan Paşa mektûb gönderüb on iki akçe ile Dergâh-ı Âli topçularından anda olan topçulara baş ve buğ tayin olunan Niğdelü Ali'ye Kıbrıs'ta düşenden yayabaşılık ricâsına 'arz etmeğin buyuruldu" şeklindeki ifadelerden Kıbrıs kalelerinin tamamında sorumlu bir topçubaşının varlığı ortaya çıkmaktadır. Yalnız 1642 tarihi itibarıyla Lefkoşa, Girne ve Baf kalelerinde birer topçubaşı olduğu görülmektedir. Fakat Magaso Kalesinde Topçu teşkilatı gösterilmesine rağmen hiç bir topçunun ve idarecilerinin isimleri kaydedilmemiştir.²³⁰

Topçubaşılar ilk zamanlarda yukarıda verdiğimiz belgede de görüldüğü gibi ulûfe tasarruf ediyorlardı. 1052 tarihli tahrir defterine göre Lefkoşa Kalesi topçubaşısı, Lefkoşa'de 13333 akçelik²³¹, Girne kalesi topçubaşısı Girne'de 10.000²³² ve Baf kalesi topçubaşısı Baf'ta 6666 akçelik²³³ tımar tasarruf etmekte idiler. Yine 1642 tarihli kayıtlara göre Lefkoşa, Girne ve Baf kalelerinde birer topçu kethûdası bulunmakta idi. Lefkoşa ve Girne kalesi topçuları kethûdaları 6666 akçelik²³⁴, Baf Kalesi topçuları kethûdası da 5332 akçelik²³⁵ tımar tasarruf etmekte idiler.

²²⁷ BOA. MD. 21, s. 91, Hüküm 220

²²⁸ O. Kılıç, a.g.t., s. 441

²²⁹ BOA. MD. 37, s. 107, Hüküm 1233

²³⁰ Bkz. BOA.TD.779, s. 198-204

²³¹ BOA.TD.779, s. 105

²³² BOA.TD.779, s. 124

²³³ BOA.TD.779, s. 238

²³⁴ BOA.TD.779, s. 105; BOA.TD.779, s. 124: Bu tımarlar Girne'de bulunmaktaydı.

²³⁵ BOA.TD.779, s. 237

B- TIMARLI SİPAHİLER

Osmanlı Devleti'nin en önemli askeri gücünü tımarlı sipahiler oluşturmaktaydı. Aynı zamanda devletin iktisadî, içtimaî ve askerî bünyesini aksettiren tımar²³⁶ sistemi, temellerini eski Türk mer'a hukukundan almakta idi.²³⁷ Buradan hareketle Osmanlı Devleti, kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinde görülen topraklı veya tımarlı sipahi sistemini daha da geliştirerek hem devletin muhafazası, hem de üretimi sağlayan ve Türk ahaliye dayanan önemli bir askeri kuvveti oluşturmuştu.²³⁸

Tımar sahipleri kendilerine tahsis edilen dirliğin geliri karşılığında askeri vazife görürler ve sefere giderlerdi. Yani devlet, reaya denilen halktan her sene alacağı öşürü bizzat kendisi tahsil etmeyerek, bir takım hizmetler mukabili tımarlı sipahiye tahsis ederdi. Sipahi²³⁹ aldığı bu resim ve öşür karşılığında savaş zamanında tımarının durumuna göre ya kendisi veya yetiştirdiği "cebelü"²⁴⁰ denilen tam techizatlı bir veyahut birkaç silahlı ve zırhlı süvari ile savaşa gitmekteydi ki, bunun da miktarı tımar topraklarda her üç bin akçe için zeamet ve has topraklarda ise her beş bin akçe için bir cebelü götürülmesi şeklinde belirlenmişti. Tımar topraklarda ilk üç bin akçe tımar sahibi için ayrılır ve bu da "kılıç" tabir olunurdu. Tımarlı sipahilerin senelik

²³⁶ Tımar, devletin geçimlerine ve hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım memurlara ve askerlere muayyen bölgelerde kendi nam ve hesaplarına tahsil selahiyeti ile birlikte tahsis etmiş olduğu vergi kaynaklarına verilen umumi ad olarak tarif edilmektedir. Bkz. Ö.L.Barkan, "Tımar", İA.XII/1, s.286.

²³⁷ Bkz. İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü, Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1983, s. 220,358

²³⁸ Y.Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s.47: Böyle bir durum II. Bayezit zamanında Kili ve Akkerman seferleri sırasında görülmektedir. 1484 yılında çıkarılan bir emirde: "Gazadan ve cihaddan sefâlu ve yarar yoldaş olub yoldaşlığı ile tımar almak isteyenlerden âlât-ı harpleri ile gelüb" bu sefere katılmaları ve bunların türlü şekillerde mükafatlandırılacağı, "Tımara talip olanlara tımandan ve dirlikten himmet ve inayet" edileceği ilan olunmuştu. Bu hizmeti karşılığı tımarlı sipahinin veya süvarinin reayadan almış olduğu öşür ve resme "dirlik", sipahinin kendisinde "sahib-i arz" denilirdi. Bkz. Ö.L.Barkan, a.g.m., s.313 vd.

²³⁹ Tımarlı sipahiler her sancakta bir kısım bölüklere ayrılmışlardı. Her bölüğün "subaşı" denilen çeri başları ile bayraktar ve çavuşları vardı. Tımarlı sipahilerden her on bölük (1000 kişi) bir alaybeyinin kumandası altında bulunurdu. Alaybeyleri ise sipahileri ile beraber kendi sancek beylerinin, onlarda eyalet valisi olan beylerbeylerinin kumandası altında sefere giderlerdi. Tımarlı sipahilerin iyi atları, kılıçları, kargı, kalkan ve okları ile başlarında miğfer ve üstlerinde zırhları bulunurdu. Savaş esnasında ordunun sağ ve solunda kanatları teşkil ederek hilal şeklinde merkezi yandan gelecek saldırılara karşı muhafaza ederlerdi. Savaşta ölen sipahinin çocukları devlet tarafından himaye edilir ve çocuklarından birine 4000, ikincisine 3000 akçe tımar bağlanırdı. Evinde ölen sipahinin çocuklarına ise 3 ila 2000 akçalık tımar verilirdi. Bkz. İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, Ankara 1987, s.569 vd.

²⁴⁰ Cebelüler genellikle Anadolu gençlerinden teşkil edilmekle beraber, o sipahinin para ile aldığı veya savaşlarda esir etmiş olduğu kimselerden de olurdu. Cebelünün bütün masrafı sahib-i arz'a aitti. Mazeretsiz savaşa gitmeyenlerin toprakları ellerinden alınır, başarı gösterenlere ise zam yapılırdı. Sipahi kendi bölgesinde veya bağlı bulunduğu sancak dahilinde oturmak mecburiyetinde idi. Bkz. M.Z.Pakalın, a.g.e.I, s.264.

gelirleri ise 1000 ila 19999 akçe arasında olurdu. İzah edilmeye çalışılan bu sistem mirî arazide yapılan tahrirler neticesinde gerçekleştirilirdi.²⁴¹

Kıbrıs'ın fethi ile beraber tedricen Kıbrıs'tan dört ve Anadolu'dan da dört sancağın bağlanması ile ihdas edilen Kıbrıs Eyaleti arazisi hassa-i humayûn'a dahil edilmişti.²⁴² Kıbrıs arazisi hassa-i humayûn'a ayrılmasına rağmen ilk dönemde tımara verilmemiş, fakat 1577 senesinden sonra tımara verilmek suretiyle eski politikadan dönüğe doğru bir eğilim belirmiştir.²⁴³ Bu süre içerisinde Kıbrıs'taki Lefkoşa, Girne, Magosa, Baf ve Limasol kalelerindeki askerlerin yanısıra Kıbrıs'a ilhak olunan İçel, Alaiye, Sis ve Tarsus sancaklarının tımarlı sipahilerinden adanın savunmasında istifade edilmişti.²⁴⁴

1577 senesinden itibaren Kıbrıs'taki kalelerde görevli olan yeniçeriler dışında gönüllü, müstahfız, azep ve kapıkulu askerlerinden cebeci ve topçular da eyalet bütçesini rahatlatmak düşüncesiyle beylerbeyinin arzı doğrultusunda tımar tasarruf etmeye başlamışlardı.²⁴⁵ Ancak bunlar sipahi zümresinden değildir. Kıbrıs'taki tımarlı sipahiler hakkındaki ilk bilgiler 1603 tarihine aittir. Zira Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki 696 nolu Tahrir Defteri adı geçen tarihte Kıbrıs Eyaleti'ndeki tımar tevcihlerini ihtiva etmektedir. Buna rağmen Aynî Ali Efendi, eyaletlerin kılıç, zeâmet ve tımar miktarları hakkında bilgi verirken 1602'de Kıbrıs Eyaletinde 41 Zeamet ve 1626 tımandan bahsetmektedir. Kıbrıs Eyaleti'ne bağlı olan Anadolu sancaklarındaki zeamet ve tımarlar da bu sayıya dahildir. Buna karşın Kıbrıs Adası'nda 9 zeamet ve

²⁴¹ Bkz. Y.Halaçoğlu, a.g.e., s.48.

²⁴² Bkz.BOA.MD.12, s.105, Hüküm 22

²⁴³ 10 Ekim 1577 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine ve Defterdârına gönderilen bir hükümde "... Yeniçeriden gayrisi erbâb-ı mevâcibden Lefkoşa ve Magosa ve Baf ve Girne ve Limoson nam kal'elerin gediklulerine ve müstahfızlarına ve topçı ve cebecilerine ve 'azeblerine ber-vech-i timâr tevzi' olursa... beytül-mâla ve re'âyaya enfa' olduğun bildirmişsin. Ol bâbda her ne demiş isen mufassalan 'arz olunub ma'lûm-ı şerîfim olmuştur. imdi senün kemâl-i istikâmet ve diyânetine hüsn-i i'timâdım olmağın zikrolunan nevâhi mukata'âtı timâra verilüb tevzi' olunmağla beytül-mâla ve re'âyaya nâfi' ise 'arz eylediğün üzere sen tevzi' eylemek emredüb buyurdum ki: Vardukda 'arzyledüğün üzere zikrolunan nevâhi mukata'âtın vech ve münâsib gördüğün üzere kalâ'-i mezbûrenin gönüllülerine ve müstahfızlarına ve topçı ve cebecilerine ve 'azeblerine sülûsân üzere ber-vech-i timâr tevzi' ve tevcih eyleyüb tezkerelerin veresin " denilmektedir.Bkz. BOA. MD. 31, s. 342, hüküm 793.

²⁴⁴ Bkz. BOA. MD. 21, s. 283, hüküm 670; BOA. MD. 10, s. 257, hüküm 399; BOA. MD. 10, s. 267, hüküm 407

²⁴⁵ Adigeçen askerilerin tasarruf ettikleri tımarlar için bkz. BOA. TD.779

307 tımar tevcihinin yapıldığı görülmektedir.²⁴⁶

Tablo. III. 7: Tımarlı Sipahiler

Sıra No	Adı	Tımar Miktarı	Nahiyesi	Sayfa
1	Yusuf oğlu Derviş	6666	Lefke	2
2	Abdullah Oğlu Ahmed	8000	Mazuto	3/1
3	Bali Oğlu Mustafa	7332	Lefkoşa	3/2
4	Abdullah Oğlu Perviz	8000	Evdim	4-1
5	Piyale	6299	Baf	5-2
6	Muhammed oğlu Yusuf	7298	Lefke	6-1
7	Halil Oğlu Hasan	5000	Baf	6-2
8	Mehmed v. Kubat	8000	Hırsoho	7-2
9	Rıdvan Oğlu Ahmed	7755	Mazuto	8-1
10	Ahmed b. Rıdvan	7597	Mazuto	8-2
11	Mahmud v. Ahmed	8497	Limasol	9-1
12	Mehmed	7297	Baf	9-2
13	Murat b. Sefer	7597	Pendaye	10-1
14	Şemseddin Oğlu Ömer	13675	Baf	12-1
15	Halil Oğlu Mustafa	5000	Mesarye	12-2
16	Memi b. Abdullah	8999	Limasol	13-1
17	Hasan Oğlu Ahmed	7332	Lefkoşa	14-1
18	Ali Oğlu Mustafa	6298	Omorfo	14-2
19	İlyas v. Ahmed	6000	Baf	17-1
20	Mehmed v. Derviş	5000	Piskopi	17-2
21	Abdullah Oğlu Hasan	6000	Mazuto	18-1

²⁴⁶ Aynî Ali Efendi, Kıbrıs Eyaleti'nde 1667 kılıç olduğunu, bunun 41'inin zeamet ve 1626'sının ise tezkireli ve tezkiresiz tımarlardan oluştuğunu bildirmektedir. Yine, kanun gereğince beylerbeyi, zeamet ve tımar sahipleri cebelûleri ile beraber toplam 4500 kadar askerden ibaret olduğu ifade edilmektedir. Aynî Ali Efendi'nin vermiş olduğu bilgilere göre Kıbrıs Eyaleti'nin Kıbrıs Adası ve Anadolu'daki sancaklara göre zeamet ve tımar tevcihi dağılımı ise şöyledir:

Vilayet	Zeamet	Tımar
Kıbrıs	9	307
Alaiye	-	115
Tarsus	13	418
Sis	3	156
İç-il	16	630
Toplam	41	1626

1626 zeamet ve tımar mevcuttur. Bkz. Aynî Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*, (nşr. H. Tuncer), Ankara 1964, s. 34

22	Herseklü Eyüb	6666	Baf	18-2
23	Salih b. Cafer	8668	Lefkoşa	19-1
24	İlyas Oğlu Yusuf	6000	Limasol	20-2
25	Abdullah Oğlu Cafer	7400	Lefke	21-1
26	Süleyman v. Abdullah	10700	Lefke	23-1
27	Cafer v. Abdullah	6000	Mesarye	23-2
28	Abdullah Oğlu Sinan	7332	Mazuto	25-1
29	Abdullah Oğlu Piyale	7334	Baf	26-1
30	Hasna Oğlu Mustafa	6298	Mazuto	26-2
31	Abdullah Oğlu Rıdvan	12000	Baf	27-1
32	Hüseyin Oğlu Ahmed	6500	Limasol	31-1
33	Ramazan Oğlu Mustafa	6000	Pendaye	34-2
34	Muhammed	5000	Hırsoho	36-2
35	Ali Oğlu Mustafa	7596	Omorfo	37-1
36	Abidin Oğlu Rıdvan	7665	Karpas	40-1
37	Abdullah Oğlu Ahmed	12799	Baf	41-1
38	Abdullah Oğlu Yusuf	6965	Gilan	43-1
39	Muhammed Oğlu Ali	6666	Karpas	44-1
40	Muhammed Oğlu Mustafa	6666	Lefkoşa	46-1
41	Mustafa Oğlu Mahmud	6666	Evdim	49-2
42	Abdullah Oğlu Cafer	6000	Lefkoşa	53-1
43	Muhammed	14925	Pendaye	55-1
44	Yusuf Oğlu Abdi	5000	Baf	56-1
45	Ramazan Oğlu Mustafa	6597	Karpas	59-1
46	Timur Oğlu Muhammed	7332	Hırsoho	63-1
47	Abdullah Oğlu Süleyman	6666	Omorfo	65-1
48	Cafer Oğlu Mustafa	7597	Omorfo	66-1
49	Hüseyin b. Ahmed	5365	Pendaye	67-1
50	Abdullah Oğlu Hüseyin	5999	Baf	68-1
51	Osman	8666	Kirinye	68-2
52	Abdullah Oğlu Rıdvan	12000	Baf	69-1
53	Mustafa b. Kuruca	12799	Baf	69-2

54	Abdullah Oğlu Yusuf	8263	Gilan	70-1
55	Abdullah Oğlu Mustafa	12000	Lefkoşa	75-1
56	Mustafa Oğlu Ali ve Ahmed	5000	Limasol	75-2
57	Abdullah Oğlu Muhammed	6666	Mesarye	76-1
58	Süleyman	6000	Lefkoşa	76-2
59	Muhammed	12327	Pendaye	77-1
60	Mustafa Oğlu Hasan	9998	Mesarye	78-1
61	Kulaguz Oğlu Ali	5000	Piskobi	78-2
62	Cafer Oğlu Şaban	6666	Limasol	79-2
63	Veli Oğlu Satılmış	12000	Limasol	80-1
64	Musa Oğlu Cafer	6666	Mesarye	80-2
65	Abdullah Oğlu Hüseyin	7332	Hırsoho	81-1
66	Hevace Ahmed Oğlu Mustafa	7332	Baf	84-1
67	Abdullah Oğlu Yusuf	6666	Gilan	85-2
68	Hüseyin Oğlu İbrahim	6666	Mazuto	86-1
69	Abdullah Oğlu Muhammed	11000	Lefkoşa	87-1
70	Abdullah Oğlu Rıdvan	6666	Mazuto	87-2
71	Musa Oğlu İbrahim	6000	Limasol	88-1
72	Davud Oğlu İsmail	6000	Limasol	88-2
73	Beşir Oğlu Muhammed	7333	Hırsoho	89-1
74	Abdullah Oğlu Hüseyin	6299	Limasol	89-2
75	Muhammed Oğlu Mustafa	6666	Lefkoşa	89-3
76	Abdülhamid Oğlu Mahmud	5000	Limasol	90-1
77	Murad	20000	Baf	91-1
78	Abdullah Oğlu Cafer	6000	Lefkoşa	92-3
79	Sadeddin Oğlu Esad	8000	Lefkoşa	93-1
80	Abidin Oğlu Ahmed	6000	Mazuto	93-2
81	Hasan Oğlu Yusuf	6000	Lefkoşa	93-3
82	Abdullah Oğlu Behram	6666	Evdim	94-1

Görüldüğü üzere 1603 yılında Kıbrıs eyaletindeki tımarlı sipahilerin sayıları incelenen deftere göre 82 kişidir. Fakat tahminimize göre bu rakam Kıbrıs'taki gerçek

tımarlı sipahi sayısını yansıtmamaktadır. Çünkü Kıbrıs iskanı teşvik gayesiyle Mayıs 1572 tarihli Kıbrıs beylerbeyine gönderilen hükümle Anadolu tarafındaki Tarsus, Alaiye, İçel ve Sis sancaklarındaki mahlûl tımarların, Kıbrıs'ta oturmak şartıyla sipahilere verilmesi istenmiştir.²⁴⁷ Bundan dolayı Kıbrıs'ta bulunup Anadoludaki bu dört sancakta tımar tasarruf eden sipahilerin varlığı bilinmekle beraber sayıları malum değildir.

1603 yılı itibarı ile 82 tımarlı sipahinin toplam geliri 629.711 akçe olup, ortalama tımar geliri ise 7679.4 akçedir. Kıbrıs eyaletindeki sipahilerin tımar gelirlerinin tamamına yakını köy gelirlerinden müteşekkildir. Sipahilerin tasarruf ettikleri tımar gelirlerinin nahiyelere göre dağılımı ise şöyledir.

Tablo. III. 8: Sipahilerin Tasarruf ettikleri Tımar Gelirlerinin Nahiyelere Göre Dağılımı

Nahiye	Tımar sayısı	Değeri
Lefke	4	32.064
Mazuto	9	62.304
Lefkoşa	12	91.664
Evdim	3	21.332
Baf	15	140.200
Hırsoho	5	34.997
Limasol	11	76.961
Pendaye	5	46.214
Mesarye	5	34.330
Omorfo	4	28.157
Piskopi	2	10.000
Karpas	3	20.928
Gilan	3	21.894
Girne	1	8666
Toplam	82	627.711

Tabloda görüldüğü üzere Kıbrıs eyaletindeki tımarlı sipahilerin gelirlerinin önemli bir kısmı Lefkoşa, Baf, Limasol ve Mazuto nahiyelerinden sağlanmıştır. Öyleki, 82 adet tımar gelirinden 47 si yani %57 si adı geçen nahiyelere ait köylerden karşılanmıştır.

²⁴⁷ Bkz. KŞS. Defter I, s. 183; BOA. MD. 19, s. 5, hüküm 31; BOA. MD. 36, s. 102, hüküm 293; BOA. MD. 36, s. 100, hüküm 221

Tablo. III. 9: Tımarların Gelirleri İtibariyle Tasnifi

Geliri(Akçe)	Adet	%
5000-6666	42	51.2
6965-8999	27	32.8
9998-20.000	13	16

Görüldüğü üzere tımarlı sipahilerin gelirleri % 51.2 lik bir oranla 5.000-6.666 akçe arasındadır. Bu da bize Kıbrıs Eyaleti'ndeki tımarlı sipahilerin gelirlerinin büyük bir kısmının ancak bir cebelü çıkaracak vasıfta olduğunu göstermektedir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin takip ettiği kadim siyasetin bir sonucudur. Çünkü Osmanlı Devleti hiçbir zaman bir bölgede bir kişiye büyük çapta bir arazi ve dirlik tahsisi yapmamış, bu itibar ile etrafında fazla sayıda asker bulunduran ve büyük arazi parçalarını tasarruf eden feodal beyler ortaya çıkamamıştır. Bu usullerle tımar tevcih edilen sipahiler bunu kanun-ı kadim üzere işleyip, çağrıldıklarında sefere gitmek mecburiyetindeydiler. Hilaf-ı emr-i şerif davrananların tımarları ellerinden alınırdı.²⁴⁸

Kıbrıs'da görev yapan sipahilere verilen tımarlar müstakil tımarlardır. Müstakil tımarlarda tek bir sipahi, bir cemaat veya mezraa rüsum veya öşür bedelini, hisseli tımarlarda ise iki veya daha fazla sipahi zikredilen gelirleri müşterek ve hisseler halinde tasarruf etmektedirler.²⁴⁹

Tımar tevcih edilen sipahilerin kendi tımarları ile yetinmeyip haksız yere kılıç ilhak etmeleri üzerine 29 Ekim 1575 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde,²⁵⁰ tezkere ile berat verilmediği halde berat alanların beratlarının incelenmesi istenmiştir. Bu türden şikayetlerin artmasından olacak ki; hususi yoklamaların yapılarak Kıbrıs'a avdet etmedikleri halde tımar tasarruf edenlerin tımarlarının hazineye kaydedilmesi istenmiş ve konunun üzerine gidilerek, durumun hangi ahvalde olduğu kadılardan sorulmuştur.²⁵¹

Görevlerini en iyi şekilde yapan sipahilerin ise mükafat olarak terakkiler aldıkları görülmektedir.²⁵² Omorfo nahiyesinde 5.000 akçelik tımara mutasarrıf olan

²⁴⁸ BOA. TD. 696, s. 3, 33

²⁴⁹ H. İnalçık, *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1987, s. XXIV

²⁵⁰ BOA. MD. 27, s. 50, Hüküm 127

²⁵¹ BOA. MD. 14, s. 866, Hüküm 1265

²⁵² BOA. MD. 37, s. 130, Hüküm 1521

Ali oğlu Mustafa'ya 1298 akçe terakki verilmiştir.²⁵³ Mazuto nahiyesinde 5999 akçelik tımara sahip olan Abdullah oğlu Şaban'a "...yarar ve emekdar her vechile terakkiye layık..." olduğu için tımarına 1333 akçelik terakki verilmiştir.²⁵⁴

İncelenen defterlerde Kıbrıs'da tımar tasarruf eden sipahilerin vefat etmeleri halinde, ellerindeki tımarların oğullarına verildiği görülmektedir. Nitekim, 30 Kasım 1603 tarihli hükümde, 6000 akçelik tımarın, baba Abdi oğlu Mustafa'nın ölmesi üzerine oğullarına intikal ettiğini göstermektedir.²⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin toprak idaresinde görülen huzursuzluklar, Kıbrıs'da da görülmüş ve incelenen tımar tevcih defterleri ile mühimmelerde az da olsa bu olaylara rastlanılmıştır. Özellikle, İran harplerine katılmamak için bazı tımarlı sipahilerin kendi tımarlarını başkalarına devre kalkışmaları Kıbrıs kalelerindeki yeniçerilerin tımara çıkmayı istemedikleri görülmektedir.²⁵⁶

Tımarlar tesbit edilirken bazı tımarlı sipahinin yerinde olmadığı, görevinin başında bulunmadığı (na-bedid) görülmektedir.²⁵⁷ Bazılarının da şakiliğe tevessül ettikleri belgelerden anlaşılmaktadır. 7 Ağustos 1603 tarihinde Tuzla kazasından Ruhi eşkiyalığa başladığı için tımarı elinden alınmıştır.²⁵⁸ Fesad ehli olan tımar sahiplerinden bazıları yakalandığı zaman kürek cezasına çarptırılmışlardır. 1585 tarihli hükümde, ehl-i fesad olan Safuanoğlu Kerim'in tımarının elinden alınması ve küreğe konması istenmiştir.²⁵⁹

²⁵³ BOA. TD. 696, s. 14

²⁵⁴ BOA. TD. 696, s. 25 Ayrıca terakkiler için bkz. BOA. TD. 696, s. 17, 26, 55, 78

²⁵⁵ 30 Kasım 1603 tarihli hükümde, "cezire-i Kıbrıs'da Limoson nahiyesinde 5.000 akçe tımara ber-vech-i tekmi 6000 akçelik üzere mutasarrıf olan Abdi oğlu Mustafa fevt olub tımarı mahlul olmağın tımar tasarruf Abdi oğlu Mustafa fevt olub tımarı mahlul olmağın tımar tasarruf eylemeyen iş bu Ali veled-i Ahmed bendeleri müteveffa-yı mezburun sahih-i sulbi oğulları ve ibraz eyledikleri berat bila şehiyye babaları beratı idüğüne Lefkoşa sipahilerinden 10.000 akçe tımara mutasarrıf olub alay çavuşu olan Mehmed ve 6666 akçe tımara mutasarrıf olan satılmış ve 7693 akçe tımara mutasarrıf olan ez -cümle on iki nefer yarar ve mutemed-i aleyh sipahiler şehadetleriyle alaybeyisi ilam itmeğın zıkr olunan 5.000 akçe tımar müteveffa babaları Mustafa tahvilinden sulbi oğulları olan mezburun Ali ve Ahmed ber-vech-i iştirak isneyn aşere ve elf Rebiyü'l-ahirinin guresinden tevcih olunub berat-ı humayun ricasına tezkire virilmeğün..." denilmektedir. [Bkz. BOA.TD. 696, s. 75] Ayrıca Cezire-i Kıbrısda Lefkoşa nahiyesinde tımar tevcih edilen Mustafa Fevt olduğunda tımarı oğluna tevcih edilmiştir. BOA. TD. 696, s. 3

²⁵⁶ M. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, İstanbul 1975, s. 309; Meselâ Kıbrıs Beylerbeyi'ne yazılan bir hükme göre, bazı tımar erbabı reayasının, gidip Kıbrıs'a yeniçeri yazıldıklarından şikayet ediyorlardı. [Bkz. BOA. MD. 58, s. 6] Devletin tımar sisteminde görülen aksaklıklar, 1570 Kıbrıs seferi ve 1571 İnebahtı Deniz Savaşı'nın getirdiği zorluklar hasebiyle en ağır yükün tımarlı sipahisine yüklenmesi sonucu dirlik erbabının soygun ve isyana kalkışmasını beraberinde getirmiştir. M. Akdağ, a.g.e., s. 235

²⁵⁷ BOA. TD. 696, s. 6-7, 40, 46, 50, 53

²⁵⁸ BOA. TD. 696, s. 48

²⁵⁹ BOA. MD. 60, s. 273, Hüküm 628

IV. BÖLÜM

(TOPRAK YÖNETİMİ VE ZİRAÎ HAYAT)

A- TOPRAĞIN KULLANIM ŞEKLİ

Bir topluluk ve cemaat ile manasını bulan, devlet anlayışı ile yücelen, gönüllerde mukaddes bir yer alan toprak,¹ üzerinde yaşayan milleti doyurmak için bir organizasyona tabi tutularak idare edilir ki buna toprak idaresi diyoruz. Bir devletin asli görevlerinden birisi ve en önemlisi mevcut vatan toprağının iyi şekilde istifadeye sunulması için bünyesinde birimler oluşturmak ve oluşturulan birimleri vasıtasıyla toprağı idare ve hakimiyetini tesis etmektir. Türk devletlerindeki toprak idaresini burada vermek konunun sınırlarını aşacağından, sadece Osmanlı Devleti'ndeki uygulamaları, dolayısıyla Kıbrıs'ta toprağın kullanım şekilleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti'nde arazi tasarruf edilişi yani yönetim açısından mirî, mülk ve vakıf olmak üzere üç ana kısımdan oluşurdu.² Mirî arazinin tasarrufu doğrudan doğruya devlete ya da, devlet adına tasarruf hakkını elinde tutan şahıslara aitti.³ Vakıf ve mülk olarak tasarruf edilen toprakların rakabesi ise tamamen şahısların elinde idi.⁴ Merkeziyetçi bir idare tarzını benimsemiş olan devlet kat'i otoritesi altında bulunmayan vakıf ve mülk arazileri de zaman zaman kontrol ederdi. Osmanlının kuruluşunun ilk yıllarında ıssız yerleri şenlendirme, kolonizasyon ve istimâlet siyaseti icabı desteklenen vakıf ve mülk topraklarının bir kısmı, Fatih zamanında mirî'ye dahil edilmişse de İkinci Bayezid bunların çoğunu sahiplerine iade etmiştir.⁵

Ada'nın fethi ile oluşturulan Osmanlı toprak yönetimini daha iyi ortaya koyabilmek için fetih öncesi Luzinyan ve Venedik dönemlerindeki toprak idaresini de vermek yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti Kıbrıs'ı fethetmeden önce Ada halkı, feodal bir sistem altında köle (serf) olarak yaşamaktaydı. Yerli halk, yöneticilerin

¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s.416-421

² Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s.271

³ Ö.L.Barkan, "Türkiyede Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", *Ülkü*.XI/61, (Mart 1938), s. 51 vd.

⁴ Ö.L.Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: İmparatorluk Devrinde Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", *Türkiyede Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s.253.

⁵ Zeki Arıkan, "Hamid Sancağındaki Tımar Düzenine İlişkin Araştırmalar", *TED. XII*, (1981-1982), s.101 vd.

isteği doğrultusunda bir mal veya eşya gibi satılır, hatta bir başkasına devredilirdi. Bilhassa Luzinyanlar döneminde toprak, Fransız asıllı asiller ve şövalyeler arasında paylaşılmıştı ve ortaçağ Avrupasındaki vahşi feodal hayat aynen Kıbrıs'ta yaşanmaktaydı. Öyle ki, bir köylünün köyü dışına çıkması bile efendisinin iznine bağlıydı. Hem kendisi hem de aile bireyleri yanında köle olarak çalıştığı asilzade veya şövalyenin mülkiyeti altındaydı.⁶ Bu düzen Venedikliler döneminde de değişmemiştir. Bazı ufak tefek farklılıklar da pek önemli olmayıp, halk açısından belirli bir düzelme sağlanamamıştı. Ada'nın tüm zenginlikleri yönetici sınıfından olan Venedikli asiller ile tüccarların aralarında paylaştıkları görülür.⁷

Kıbrıs fethedildikten sonra yeni ele geçirilen bütün topraklarda yapıldığı gibi bir tahrir tabi tutulmuştur.⁸ Tahrirlerdeki emirlerde; Ada halkının fetih öncesi statünün devamını isteyip istemediklerini, Osmanlı kanunlarını başka devletlerin kanunlarına tercih edip etmediklerinin sorulması da istenmiştir. Kıbrıs halkı, Luzinyan devrinin feodal yapı ilişkilerinden kurtulmak iradesini ortaya koymuş, Osmanlı kanunlarını tercih ederek, alışıla gelen Türk toprak rejiminin Kıbrıs'ta da uygulamasına zemin hazırlamıştır. Onun için köylerdeki ziraata elverişli bütün

⁶ Luzinyanlar döneminde halk kafa vergisi denilen miktarı kafa başına 2.6 veya 16 besant (Bizans altını) olan bir vergi vermekle mükellefi bunun dışında keyfi olarak alınan vergiler (1388 de Genose tarafından cebren fide, 15 yaşın yukarısındakilerden bir bizans altını gibi) de olmuştur. Bkz.H.İnalcık, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, London 1978, s.9 vd.

⁷ A.Gazioglu, *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*, Lefkoşa 1994, s.150: 1508 yılında ortadoğudaki kutsal toprakları ziyaretten dönerken Kıbrıs'a da uğrayıp burada yedi hafta kalan ve izlenimlerini 1549 da Nürenburg'da yayınlanan kitabında anlatan Martin Von Baumgarten şöyle demektedir: "Kıbrısın tüm yerlileri Venediklilerin kölesidir. Gelirlerinin üçte birini ister hububat, ister hayvan, isterse yağ olsun devlete vermek zorundadırlar. Bunun yanında her Kıbrıslı insan, haftada iki gün nereye gönderilirse orada devlete çalışmakla yükümlüdür. Bu zoraki işçiliği yerine getirmekten, hangi nedenle olursa olsun geri kalanlar bu yükümlülüğten kaç gün geri kalmışlarsa o oranda para cezasına çaptırılmaktadırlar. Daha da kötüsü bu zorunlu işçiliğe ek olarak kendilerinden yıllık vergi de alınmakta, böylece genellikle fakir olan yerli halkın adeta derisi soyulmakta yağmalanmakta ve sonunda ayakta duracak hayatlarını sürdürececek halleri kalmamaktadır."

⁸ H. İnalcık, *The Ottoman Empire Conquest Organization And Economy*, London 1978, s. 111. H. İnalcık, Kıbrıs'ın tahriri hasebiyle görüşlerini serdederken tahriri de açıklar. Ona göre, Osmanlı Devleti'nde bir ülkenin fethi ve burada yerleşim, ancak adına "tahrir" denilen halkın ve gelir kaynaklarının sayımından sonra tamamlanmış sayılardı. Tahrir üzerine dayalı "mufassal defter" de şehir ve köylerdeki bütün vergiye tabi oturanlar vergi yükümlülükleri ile birlikte kaydedilirdi. Tahrir yapılırken vergiye ve toprak mülkiyeti durumlarına ilişkin kanunlar göz önünde bulundurularak kayıtlar yapılır. 1971'de Beylerbeyi Sinan Paşa'ya ada tahririnin düzenlenmesi için ferman gönderilmiştir. Kyprianaos'un İtalyan kaynaklarına dayanılarak 1572 de gerçekleşen bu tahrir hakkında; "Mustafa paşa Nikosa'ya döndü ve Kıbrıs ta kalanları saydı. Köylerin ve ahalisinin sayımını yaptırırken O, yalnız latin hükümdarlarının hesaplarını ve defterlerini değil, ayrıca adanın kral hazinesine ne kadar gelir verdiğini de buldu" demektedir. Bkz. H. İnalcık, a.g.e., s. 6

alanlar devletin mal sahipliğini ifade eden “mirî” toprak olarak kaydedildi.⁹

Ada’da tahriri yapılan arazi tamamen padişah hassı olarak ayrılmıştı. Bu sebeple beylerbeyi, defterdar v.s. gibi görevlilere Kıbrıs’tan tımar verilmedi. Onun yerine ada hazinesi gelirinden salyane (yıllık maaş) bağlandı. Ayrıca Beylerbeyi, Sancakbeyi ve Defterdar’a adamlarının artan ihtiyacın tedarikinde güçlük çekmemek için “*ciraye*” adı altında bir miktar zahire de tayin edilmiştir.¹⁰ Kıbrıs’ın ilk yıllarındaki bu sistemle ilgili H. Sahillioğlu “fethedilen topraklar tamamıyla padişah hassı sayıldığından, sahibi ölmüş, esir olmuş veya göçmüş bulunan gayri menkuller, sayım memuru tarafından satılmıştır”¹¹ demektedir. Bu şekilde bunların mülkiyeti mirînin kalacak, reaya bunların intifa hakkına sahip olabilecektir.

a- Mirî Arazi

Devlet mirî araziye askerî veya idarî bir takım hizmetlere karşılık olmak üzere, gelirin büyüklüğüne göre has, zeamet ve tımar olarak tevcih ederdi.¹² Osmanlı Devleti, Anadolu’da genişlerken kendinden önceki Türk-İslâm devletlerinin de uygulamış olduğu bu sistem içerisinde içtimâî nizamı muhafaza ederek, sadece mevcut olan tımar idarelerini değil, çok kere tımar sahiplerini bile yerlerinde bırakmıştır.¹³ Şer’î ve örfî vergileri idame ettirmek, vergi miktarının eksilmemesi ve vergi kaynaklarının garanti altına alınması için sıkı kontrol tedbirleri almak, Osmanlı Devleti’nde Mirî arazi rejimini kabule zorlayan başlıca amiller olmuştur.¹⁴ XVI. asrın başlarında mirî arazi, devlet topraklarının % 87 sini teşkil ediyordu.¹⁵ Bu sırada

⁹ 1562’de 246 devlete ait ve gayrimenkul olarak belirlenmiş köy vardı. Kiliselere ve soylulara ait olanlarının sayısı ise 567 idi. Köylülerin toprakta hiçbir yetkisi yoktu. Kıbrıs kanunnamesinde köylülerin toprağa sahiplenmelerine ve toprağın erkek evlada verilmesi, devlete herhangi bir tazminat ödemeksizin mira olarak bırakılmasına müsaade edilmiştir. Bkz. H. İnalcık, a.g.e., s. 8

¹⁰ Halil Sahillioğlu, “Osmanlı idaresinde Kıbrıs’ın İlk Yılı Bütçesi”, *Belgeler IV/7-8*, (Ankara 1969), s. 14; Bununla ilgili 2 Mart 1571 tarihinde Kıbrıs defterdarına hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde: “Kıbrıs Beglerbeğisi Muzaffer Paşa mektup gönderub cezire-i mezbure beglerbeğliği cezireden hasıl olan mahsulden nakdiye ile inayet olunub vilayet umumen hassa-i humayuna zabt olunub kifafı için bir miktar galle ta’yin olunmasını bildirmişsin. imdi 2.000 İstanbul kilesi buğday ve 3000 kile arpa tayin eyleyüb buyurdum ki sâl be sâl veresin”denilmektedir.

¹¹ H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 13

¹² Ö.L.Barkan, “Tımar”, *İA XI/1*, s.314 vd.

¹³ O. Turan, “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku – Mirî Topraklar ve Hususî Mülkiyet Şekilleri”, *Belleten*, XII/47, (Temmuz 1948), s. 553

¹⁴ H. İnalcık, *The Ottoman Empire (1300-1600)*, Londra 1973, s. 104

¹⁵ F.Emecen, a.g.e., s.271.

toprakları sürekli genişleyen devlet, askere daha fazla ihtiyaç duymuş; bu da tımarlı sipahiye verilen mirî'nin fazlalaşmasını sağlamıştır.¹⁶

Mirî arazi rejiminin uygulandığı yerlerde toprakların mülkiyeti devlete ait olmakla beraber, tasarruf hakkı “tapu bedeli” veya “tapu resmi” denilen peşin bir kira bedeli alındıktan sonra daimi ve ırsi bir nevi kiracılık sözleşmesiyle toprağı işleyecek olan köylülere bırakılmıştı. Köylü, kiracısı bulunduğu toprakları işleyerek elde ettiği mahsulden devlete veya devletin tayin ettiği sipahiye öşür denilen ve nispeti bölgelere göre 1/10 ile 1/2 arasında değişen bir vergi ödemekle mükellefi. Reaya sipahinin izni olmadan toprağı üç yıldan fazla boş bırakamaz ve başka bir yere giderek terk edemezdi. Aksi halde kendinden “çift bozan akçesi” alınırdı.¹⁷

aa- Has Topraklar

Kıbrıs'ın fethini müteakib yapılan tahrirde Ada topraklarının havass-ı humayuna kaydedildiği yukarıda ifade edilmişti. Bu tür topraklar eski sahipleri üzerinde bırakılarak onlar tarafından ekilip biçilir, yalnız öşür ve sair rusumu devlet adına alınırdı. Sonraları mali müzayaka baş gösterip paraya ihtiyaç hasıl olunca havass-ı humayunlar iltizama verilmiştir.¹⁸

Fetihten sonra yapılan tahrir neticesinde hazırlanan mufassal tahrir defterinde havass-ı humayuna kaydedilen ada topraklarının mukataa yolu ile işletildiği görülmektedir. Adı geçen defterde “bağçe-i hassa”, “mukataa-i bağ-bağçe” ibareleri konularak kıt'a, dönüm ve dönüm başına düşen değer ile yıllık hasılları verilen havass-ı humayun toprakları mukataaya verilmiştir.¹⁹ İncelenen deftere göre hassa bağ ve bahçeler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

¹⁶ H.İnalcık, *The Ottoman Empire (1300-1600)*, s.110 vd.

¹⁷ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *DTCFD*, V, s. 501; BOA. MD.36, s.139, Hüküm 391.

¹⁸ M.Z.Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul 1983, s.771; Ö.L.Barkan, “Tımar”, *İA*, XI/1, s.288.

¹⁹ Havass-ı humayun topraklarının mukataaya verilmesi hususunda rebüt'l-ahir 1003 tarihli bir sicil kaydında “budur ki, Lefkoşa kazasında vaki havass-ı humayun kurasına mültezim emini perviz beg tarafından amilyay olan Cafer nam emin meclis-i şer'i şerife hazır olub bilfiil cezire-i mezbure defter kethudası olan ...Mustafa kethuda muhızırında ikrar-ı tav'ı ve itiraf-ı mer'i kılub didiki, emin-i mezbur Perviz beg de bundan akdem bervechi iltizam emini olub zabt ettiğim hassa karyelerde Pano Horşide ve Kato Horşide nam karyelerin sene selas ve elf muharremi gurreinden sene-i mezbure zilhiccesin tamamına varınca vaki olan hums penbe vesair rusumu miriye aid her ne ise ve bundan maada Balikitre nam karyede vaki ... Mevlana Said efendinin çiftliklerin miriye aid penbe ve her ne ise bilcümle müşarünileyh Mustafa beye yirmibin akçeye icareye virtüb ve meblağ-ı mezburu bervechi peşin bittamam alub kabz iddikden sonra miriye olan deynim içün sela ve elf rebüt'l ahirinin evailinde teslim-i hazine iddüğü...kayd-ı sicil olundu” bilgi mevcuttur. Bkz. KŞS.Defter I, s.148.

Tablo. IV. 1: Hassa Bağ ve Bahçeler

Nahiye	Karye	Kıt'a	Dönüm	Hâsıl
Lefkoşa	2	5	-	4850
Karpas	1	3	-	450
Pendaye	1	-	-	2500
Hırsoho	4	-	40	1105
Evdım	1	-	4	500
Baf	1	-	-	1200
Toplam	10	8	44	10.605

Görüldüğü üzere Lefkoşa, Karpas, Pendaye, Hırsoho, Evdim ve Baf nahiyelerindeki on karyede sekiz kıt'a ve 44 dönümlük havass-ı humayûn arazisinden 10.605 akçelik gelir elde edildiği görülmektedir. Defterde “bağçe-i der-yed-i Luyizo veled-i Zori”²⁰, “mahsul-ı bağçe-i Kolo Hristo-hassa”²¹ kayıtlarından anlaşıldığına göre bu hassa toprakların üzerinde yaşayan eski sahiplerine işlettirildiği görülmektedir. Havass-ı humayuna ayrılan ve mukataa şeklinde işletilen Kıbrıs toprakları ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo. IV. 2: Mukataaya Verilen Has Topraklar

Nahiye	Karye	Fi sene	Dönüm	Hâsıl
Lefkoşa	27	30-40	1355	53.910
Mesarye	24	30-40	1035	31.140
Karpas	4	30	120	3600
Girne	24	30-50	544	21.930
Hırsoho	3	40	34.5	1380
Baf	5	40-50	128	6620
Limoson	7	40-50	318.5	12.990
Tuzla	5	20-60	169	5190
Toplam	99		3704	136.760

Kıbrıs Eyaleti'nde havass-ı humayuna tahsis edilen araziden Magosa, Pendaye, Evdim ve Mazuto haricinde geri kalan sekiz nahiyedeki 99 karyede dönüm başına

²⁰ TK. KKA. TD.64, Vrk.157 b.

²¹ TK. KKA. TD.64, Vrk. 222 b.

düşen 20-60 akçe arasındaki yıllık değer²² ile 3704 dönümü 136.760 akçe karşılığında mukataaya verildiği görülmektedir. Ancak daha sonra bu uygulama Kıbrıs hazinesinin açık vermesi üzerine, hazinenin rahatlatılması düşüncesiyle yürürlükten kaldıracaktır. Ayrıca Kıbrıs hazinesinin kendi kendine yeter durumda olmaması sebebiyle Kıbrıs Deylerbeyi ve Defterdarının arzı ile adadaki kalelerde görev yapan askerler 1577 tarihinden itibaren tımara çıkarılacaklardır. Böylelikle adadaki idareciler bu uygulamanın dışında bırakılarak eyalet hazinesinden salyane tasarruf etmeye devam etmişler, fakat Ada topraklarında dirlik sistemi uygulamaya konulmuştur. Bundan dolayı adadaki toprağın tasarruf şekli verilirken zeamet ve tımar toprakları şeklinde ele alınacaktır.

ab- Zeâmet Topraklar

Senelik geliri 20.000 akçeden 99.999 akçeye kadar olan dirliğe zeamet denilir²³ Bir tımarlı sipahinin tımarı 20.000 akçeye yükselince kendisine sipahi yerine “zaim” adı verilir ve aldığı akçe miktarına da “zeamet” denirdi. Şüphesiz bir veya iki köyün vergi hasılatı 20.000 akçeye kafi gelmediğinden maaşı zeamete yükselen bir askere yani zaim, bu miktarı karşılayacak adette köy verilir, Zaimin de maaşı yükselerek 100.000 akçeye kadar çıkabilirdi. Fakat 100.000 akçe olursa böyle bir maaşa artık “has” denilirdi. Şu halde, dirliği (maaşı) 70.000 akçe olan bir zaim, sekiz on hatta on beş köyün hasılatına sahip demektir²⁴.

Zeametler eyalet merkezlerinde bulunan hazine ve tımar defterdarlarına, zeamet kethüdalarına, sancaklardaki alay beylerine, kale dizdarlarına, kapıcıbaşlarına, divankatiplerine, defterhane ve hazine-i amire katiplerine verilirdi. Zeamet tevcih edilenler büyük suçlar işlemedikçe ve vefat etmedikçe zeameti mahlul kalmazdı. Zaimler de tıpkı haslar da olduğu gibi ilk 5.000 akçesi hariç sonraki her beş bin akçe için bir cebelu beslemek zorundaydılar. Elli bin akçeden yukarı zeametlere “ağır zeamet” adı verilirdi. Zeameti tasarruf eden vefat ettiği zaman zeameti başka bir

²² İncelene mufassal defterde “fı sene” şeklinde verilen dönüm başına değer, her karyedeki mukataaya verilen topraklar için ayrı ayrı verilmesine rağmen yukarıdaki tabloda nahiyelere göre en düşük ve en yüksek değer esas alınarak verilmiştir.

²³ F. Alasya, “Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs”, *Tarih Semineri Dergisi*, I/2, İstanbul 1937, s. 106

²⁴ Bkz. M. Akdağ, a.g.m., s. 45

kişiyeye verilir ve o yer bölünmezdi. Zeamet kaç akçelik ise aynı meblağ üzer yenisine verilirdi ki bunlara “tezkereli zeamet” adı verilirdi.²⁵

Kıbrıs’ta topraklar mirî arazi rejimine sokulup tımara geçilince zeametler de tevcih edilmiştir. Kıbrıs’da zeamet topraklarla ilgili elimizde çok sayıda belge ve tablolar mevcuttur. Aynî Ali Efendi, Kıbrıs’da beylerbeyliklerin kılıç, zeamet ve tımar miktarını verirken Kıbrıs eyaletinin 1667 kılıç olduğunu bunun 40’ının zeamet olduğunu söyler. Ayrıca Kıbrıs’ı 9 zeamet bölgesine ayırır²⁶. Yine başka bir eserinde, Kıbrıs hazine defterdarı zeametini 120.000 akçe, Kıbrıs kethüdasının zeametini de 82.000 akçe olarak tesbit etmiştir²⁷.

Zeamet sahipleri büyük bir suç işlemediği müddetçe toprağı elinden alınmazdı Kıbrıs’ta da bunu teyid eden 1572 tarihli bir hüküm mevcut olup, burada ağır bir cürüm olmadığı müddetçe zaim dokunulmaması zaimin de askeri işi dışında bir işle uğraşmaması istenmiştir²⁸. Aksi halde 1573 tarihli hükümde görüldüğü gibi emir dinlemeyen ve vazfelerini ihmal eden beylere zeamet sahiplerinin zeametleri alınarak ibreti mucib olmak üzere Kıbrıs’da oturan başka şahıslara tevcih edilebilirdi.²⁹. Ayrıca zeamet tevcih edilen eşhasın Kıbrıs’dan ayrıldığı ve bir daha dönmediği hallerde de zeametleri başka beylere verilmiştir.³⁰ Bu da zeametın tevarüs edilemediğini gösterir. Ama Kıbrıs züeması merkeze arzıhal sunub, vefat eden zaimlerin oğullarına zeamet verilmediğini bildirmiş, padişah’da kanun-ı kadim üzere sözkonusu kişilerin oğullarına zeamet verilmesini isteyecektir.³¹

Kıbrıs’a Türk nüfusunun iskanı siyasetinin icabı olarak, buraya sürgün edilen askeri görevlilere de dirlik tevcih edilerek devlet hizmetini sürdürmeleri sağlanmıştır. Mesela, 1578 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi’ne gönderilen bir hükümde, önceden dergâh-ı

²⁵ Ö. L. Barkan, “Tımar”, İ.A. XII/1, s. 288-289

²⁶ Aynî Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*, (nşr. H. Tuncer), Ankara 1964, s. 34

²⁷ Aynî Ali Efendi, *Taksimat-ı der-Liva-yı Ali Osman (1018/1602)*, (nşr. H. Tuncer), Ankara 1964, s. 22

²⁸ BOA. MD. 19, s. 282, Hüküm 566. Kıbrıs beylerbeyine hüküm gönderilerek, Kıbrıs’da dirlik tasarruf eden kul taifesini sudan bahanelerle ve isnad edile suçlar ile dirliklerinden koparılmamaları, askeri işler dışında başka şeylerle meşgul olanların derhal merkeze bildirilmeleri istenmiştir.

²⁹ BOA. MD. 23, s. 147, Hüküm 300

³⁰ BOA. MD. 35, s. 258. Hüküm 653; BOA. MD. 24, s. 241, Hüküm 641

³¹ BOA. MD. 67, s. 90, Hüküm 235; 1571’de “Maraş alaybeyisi Ali mektub gönderub, Maraş sancağında 23.000 akçe zeamete mutasarrıf Kars alabeyisi Pirî, Kıbrıs’da fevt olduğunu bildirip inayet ricasına arz etmeğın zeametten ziyadesi oğluna virilmek buyruldu. 3.000 akçesi şurutiyle sağır imiş ve hem yurtları imiş cebellusu eştirmek üzere buyruldu.” denilmektedir. [Bkz. BOA. MD. 15, s. 27, Hüküm 233] Yine Cezire-i Kıbrıs’ın Sinanlı nahiyesinde 32.400 akçe zeamete mutasarrıf olan Abdurrahman fevt olub boş kalan zeametın 40.0000 akçe üzere divan-ı humayun katiblerinden Şeyh Mehmed’e verildiği görüldür. Bkz. KŞS. Defter II, s. 58

muallâ çavuşlarından olub Kıbrıs'a sürgün edilen Behram Çavuş'a Kıbrıs'ta boşalan zeametlerden verilmesi emredildiği gibi bundan sonra gönderileceklere de aynı işlemin uygulanması bildirilmiştir.³² Adı geçen çavuşun hangi suçdan dolayı sürgün edildiği bilinmemekle beraber Ada'da zeamet tasarruf ettirilerek toprağın işlenmesi sağlandığı gibi hizmetten de tecrid edilmediği görülmektedir. Ayrıca, Kıbrıs'ta görevli yeniçeri ve yayabaşılardan zeamet tasarruf etmeye hak kazananların da hizmetlerine binaen toprak almaları emredilmiştir. Kıbrıs'taki zeamet tevcihleri, Beylerbeyinin zeamet tahsis edilecek kişi hakkındaki arzı ile merkezden yapıldı. Eğer, Beylerbeyinin yapmış olduğu arz, hilaf-ı emr-i şerif ise tezkire verilmeyip Beylerbeyi uyarılırdı.³³

İncelenen döneme ait 1603 tarihli Tımar Tevcih Defterine göre Kıbrıs Eyaleti 14 zeamet bölgesine ayrılmıştır. Bunlar aşağıda verilen tabloda da görüleceği üzere Baf'da 20.299, Limasol'da 20.000, Lefke'de 20.000, Pendaye'de 22332 ve Mazuto'da 20.000 akçelik zeametlerdir. Zeamet sahiplerinden büyük bir kısmının tasarruf ettiği zeametten feragat etmesi de ilgi çekicidir. İki ölüm ve bir cülus terfisi dışında, diğerleri zeametlerinden feragat etmiştir.

³² BOA. MD. 35, s. 87, Hüküm 215. Zeamet tevcihi ile ilgili Ali Emiri tasnifindeki 169. Hükümde: "Kıbrıs beylerbeyi Cafer Paşa'nın arzıdır. Mukaddema Hasan kullarına ulufesi hazineye kalmak üzere hatt-ı hümayun saadet makrunla mahlulden zeamet inayet olunub berat eyleyub me'mur olduğu üzere hidematların eda itmişken Ahmed nam kimesne zeamet-i mezbure bana dahi verilmiştir deyu nizaitmeğin bir kaç defa mütrafaa olduklarında mezbur Hasan'ın hakkı olmağla mukarrer kılmışken." denilmektedir.

³³ BOA. MD. 61, s. 116, Hüküm 287, Fermanın bir sureti Şam'a, Bağdat'a, Budin'e, Basra'ya, Lahza, Şehrizol, Erzurum, Kars, Çıldır, Lori, Tomanis, Rum; Zulkadriye, Haleb, Karaman, Trablusşam, Van, Bosna, Temesvar, Batum, Diyarbekir, Musul ve Cezayir'e gönderilmiştir.

Tablo. IV. 3: Kıbrıs Zeamet Tevcihleri

Sıra No	Nahiyesi	Zeamet Miktarı	Tarih	Kime verildiği	Görevi	Kimden	Ne Suretle Verildiği	Sayfa
1	Baf	20299	24 Şubat 1602	Mustafa	Yeniçeri (Yayabaşı)	Yusuf Oğlu Mustafa	Ölüm	10-2
2	Limoson	20000	1 Temmuz 1600	Abdullah Oğlu Pervane	—	Muhammed Oğlu Abdi	Feragat	11-1
3	Lefke	20000	14 Ekim 1598	Ahmed	Yeniçeri (Yayabaşı)	Muhammed	Feragat	24-1
4	Mesariye	21500	30 Haziran 1601	Abdullah Oğlu Ahmed	Sahih-i Zaim	İbrahim Oğlu Muhammed	Feragat	28-1
5	Evdim	21298	30 Ocak 1602	Ahmed	—	Süleyman	Feragat	38-1
6	Baf	20000	10 Mayıs 1602	Abdullah Oğlu Ali	Sahih-i Zaim	Muhammed Oğlu Musa	Ölüm	39-1
7	Pendaye	22332	26 Şubat 1603	Mahmud Oğlu Yusuf	—	Veli Oğlu Musa	Feragat	43-2
8	Limoson	41300	13 Nisan 1603	Mustafa	Ağa-i Azaban-i Kal'a-i Limoson	Hamza	Ölüm	60-1
9	Lefke	54000	15 Nisan 1603	Muhammed	Ağa-i Azaban-i Kal'a-i Lefkoşa	Abidin Oğlu Murad (Ağa-i Sabık)	Feragat	49-1
10	Limoson	29278	29 Eylül 1602	Ali Oğlu Muhammed	Sipahi	Abdullah Oğlu Mustafa	Cülûs terfisi	61-1
11	Mazuto	20000	28 Şubat 1603	Abdullah Oğlu Yusuf	Sahih-i Zaim	Abdullah Oğlu Yusuf	Ölüm	64-1
12	Baf	28332	8 Mart 1603	Abdülhalim	Sipahi	Ahmed	Feragat	65-2
13	Evdim	20000	22 Temmuz 1603	Hasan	Yeniçeri (Yayabaşı)	Abdullah Oğlu Rıdvan	Feragat	70-2
14	Limoson	20000	15 Ocak 1603	Hamza v. Satılmış	Yeniçeri (Yayabaşı)	Abdullah Oğlu Hasan	Feragat	92-1

ac- Tımar Topraklar

Tımar, Farsça'da "elem, acı, endişe, şefkat, dikkat ve sadakat manalarına gelir"³⁴. Osmanlı toprak teşkilatında ise, geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili salahiyetiyle birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isimdir.³⁵

Tımar tevcihleri çeşitli usuller ve kanunlar muvacehesinde yapıldı. Vezirazam 5.999 akçeye kadar olan tımarları kimseye danışmadan tevcih edebildiği gibi beylerbeyiler de küçük tımarların tevcihinde yetki sahibi idiler. Beylerbeyiler kendi tuğralarını taşıyan beratlarla, belli bir miktara kadar doğrudan doğruya tımar verebiliyordu. Bu türden tevcih edilen tımarlara "Tezkereli tımar" adı verilirdi.³⁶ Vazifeleri havi tevcih edilen tımarlar da üç kısma ayrılırdı.³⁷ Bunlardan ilki Eşkinici tımarı olup alaybeyinin emrinde sefere katılan sipahilere verilirdi. Bunlar, beraberlerinde tımarlarının verimine göre cebelu getirmek mecburiyetinde idiler.³⁸ Mustahfiz tımarı ise, muharebe zamanında kaleleri muhafaza edenlere verilen tımar idi. Bu türden tımarlar askeri olmakla beraber, kale komutanlarına, kalede görevli askerlere ve hizmetlilere verilirdi.³⁹ Serhadlerdeki camilerde imamet ve kitabette bulunanlara verilen tımarlar "hizmet tımarı" adıyla anılırdı. Bunlar asker olmamakla beraber serhadlerde bulunmaları hasebiyle askerliğe bir taalluk vardı.⁴⁰

³⁴ N. Beldiceanu, XIV Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar, Ankara 1985, s. 11

³⁵ Ö. Barkan, "Tımar", Türkiye'de Toprak Meselesi, I, İstanbul 1980 s. 805; I. Murad döneminde (1431-1451) tımarların mevcut olduğunu dönemin tahrir defterleri zikretmektedir. Aynı durum I. Mehmed dönemi içinde söz konusudur. [Bkz. N. Beldiceanu, a.g.e., s. 14] Arvanid sancağında (1431-32) yapılmış olan tahriri anlatan defterde tımarın I. Mehmed zamanında da varolduğunu göstermektedir. Ankara Savaşı ve ondan sonraki fetret devrini müteakip, devletin sistematik fütuhata başlamasıyla tımar sisteminin de yerleştiği malumdur. Osmanlı fethi her şeyden önce tımar sisteminin yerleşmesiyle mümkün oluyordu. Çünkü, bir memlekette toprakların "il yazıcılar" tarafından tahrir olunarak tımarlara taksimi, fethin son ve kat'i safhasını teşkil ediyordu. Defterde her tımarın başında tarihçesi yazılırken, çoğunda en erken tarih olarak Çelebi Mehmed devrinden bahsolunmaktadır. [Bkz. Halil İnalcık, "Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi", Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul 1993, s. 110 vd.] Osmanlılardan önce de Anadolu'da tımar sistemi mevcuttu. Benzeri bir örgütlenme Anadolu Selçuklularında (ikta) ve beyliklerde de var olmuştur. [Bkz. N. Beldiceanu, a.g.e., s. 23; Ö. L. Barkan, "Tımar" İ.A. XII/1. s. 294 vd.] Tımar, aynı zamanda "ikta" sisteminin bir devamıdır. Bkz. Osman Turan, "İkta", İ.A. V/2, s. 949-959

³⁶ Ö. L. Barkan, "Tımar", s. 315

³⁷ M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, İstanbul 1983, s. 498; A. Tabakoğlu, a.g.e., s. 332

³⁸ Ö. L. Barkan, "Tımar" s. 296

³⁹ N. Beldiceanu, a.g.e., s. 36-39, M. Z. Pakalın, a.g.e.III, s. 498; A. Tabakoğlu, a.g.e., s. 332

⁴⁰ N. Beldiceanu, a.g.e., s. 34-35; M. Zeki Pakalın, a.g.e.III, s. 498-99

Tımar sistemi Osmanlı Devleti'nin iktisadî yapısının temeli idi. Bunun da esası tıpkı ikta sisteminde olduğu gibi devlet mülkiyetindeki toprakların yine birer devlet memuru olan sipahilerin gözetiminde toprağın kullanımı (intifa) hakkına sahip köylüler tarafından işletilmesidir. Toprağın rakabesi devlete, tasarruf hakkı reayaya aitti. Reayanın idaresi, işletmeye nezaret ve vergilerin tahsili sahib-i arz (toprak sahibi) denilen ve çoğu sipahi olan dirlik sahiplerine bırakılmıştı. Bu yetkinin denetimi de kadılara aitti. Her köylü ailesinin işlettiği toprak parçası bir veya yarım çiftlik olarak köylünün ödemekle yükümlü olduğu “çift resminin” matrahını teşkil ediyordu. Çiftliğin alanı verimine göre değişerek hibe, satış gibi yollarla elden çıkarılması yasaktı⁴¹.

Tımar sisteminin XVI. asrın ikinci yarısından itibaren muhtelif amiller tesiriyle inhilal etmeğe başladığı görülmektedir. Bu asırdan itibaren devletin genel yapısındaki aksaklıklar tımar topraklarda da kendisini göstermiştir. Bu toprakların ehil olmayan kişilere rüşvet karşılığı verilmesi ve bundan dolayı toprağın işletilmesi hakkını alan kişinin reaya üzerinde baskı yaparak ağır vergi yüklemesi, gayr-ı ahlaki sonuçlar doğurmuştur.⁴²

⁴¹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1986, s. 329 vd.: Devletin mülkiyetinde olan toprakları tasarruf eden köylü (çiftçi)'nin vermekle mükellef olduğu öşür ve resm-i çift ile raiyyet resimlerini devlet bizzat kendisi toplamayıp bu hakkı görevlendirdiği memura vermekle nakid maaş verme külfetinden kurtulup hem toprakların düzenli bir şekilde işlenmesini sağlamış hem de sipahinin yerinden ücretlendirilerek, belli sayıda asker beslemesi sağlanmıştır. [Bkz. M. Akdağ, a.g.e., s. 44] Devlet adına vergi toplayıp ve asker besleyen sipahi kendisine başlangıç'ta “kılıç” olarak verilen toprağın “terakki” olarak büyümesini göstereceği yararlık ile sağlayabilirdi.

⁴² Ayni Ali Efendi, tımarın inhilaline sebep olan amilleri ikiye ayırır. Birincisi padişah dirliğine muta-sarrıf olan zuema ve erbab-ı tımar sancağı askeri ile olmayıp ahara koşuntu olduğunu ve ikincisini de vaki olan seferlerin yoklamaları mahfuz olup düsturlu-amel olmadığına bağlar. [Bkz. H. İnalcık, “Vidin Gospodarlık Rejimi ve İlgaşı”, *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1993, s. 117] Yine Hammer de tımarın bozulması hakkında şunları söylemektedir: “Tımar ve zeametlerin bir kısmı azami sepete düşmüş, yani isimleri defterde yazılı olduğu halde hiç bir zaman ordu ile birlikte bulunmaz adamlara ihsan ile dolmuştu. Nasuh Paşa, intizamsızlığa çare bulmak için Edirne’de tımar ve zeamet sahiplerini yoklama ettiği zaman ekabir-i devletin kendilerine sepet ve tımar zeametleri verilmiş adamları sipahi silah ve elbisesiyle arz-ı vücut (boy gösterisi) ettiğinden suistimal eskisi gibi berkarar oldu” [Bkz. J. Van Hammer, *Osmanlı Tarihi IX*, İstanbul 1990, s. 263] Netayicü’l vukuatın müellifi M. Nuri Paşa’da, tımarların dağıtımında beylerbeyilerin rüşvet aldıklarından bahseder. [Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü’l-Vukuat I-II*, (nşr. N. Çağatay), Ankara 1992, s. 263] Müellif Mamafih mahlul olan tımar ve zeametleri her kim ziyade rüşvet arz ider ise Beylerbeyiler anlara tevcih ettirmeyi adet ve sefere gidilmek lazım geldikde zilkudretlerinden rüşvet ahziyla seferden affettirmeyi ittihaz etmeleriyle.” demektedir ve işin müsebbibleri olarak idarecileri göstermektedir.] Devletin kötü gidişatını durdurmak ve bozulan yapısını düzeltmek için tavsiyelerde bulunan Koçi Bey, tımarın durumu hakkında da bilgi vermektedir. “Nice yüzyıl mukaddem feth olunmuş kurâ ve mezarii birer tarik ile kimin paşmaklık ve kimin arpalık ve kimin temlik ettirip ve kendilerine tamam istîğna geldikten sonra her biri tevabine nice tımarlar ve zeametler ettirip erbab-ı seyfin dirliklerini kat’ itiler” diyen Koçi Bey, tımarlı sipahinin azalmasına mebnî ulufelilerin çoğaldığını söylemektedir. [Bkz. Koçi Bey, *Risâle*, (nşr. A.K. Aksüt), İstanbul 1939, s. 31] Ulufeli sayısı artınca devlet, bunlara ulufe yetiştirmek için yeni varidat kaynakları bulmak zorunda kalmıştır. Bunun en tabii yolu da Mukataa yoluna gitmektir. Bkz. Bkz. H. İnalcık, “Vidin Gospodarlık Rejimi ve İlgaşı”, *Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 117

Kıbrıs’da tımar topraklarla ilgili iki defter mevcut olup bunlardan birincisi 1603 tarihli⁴³ ve ikincisi de 1642 tarihli Tapu Tahrir Defteridir.⁴⁴ Birinci defter daha çok sipahi⁴⁵ ve yeniçerilerin tımar tevcihlerini, ikincisi ise Kıbrıs’da beş kalede görev yapan askerlerin tımar tevcihlerini ihtiva etmektedir. İncelenen her iki defterde de Kıbrıs Eyaleti’nde tımar sahiplerinin hizmetlerine ve gördükleri işlere göre sipahi, mustahfiz ve yeniçeriler olmak üzere üç grupta toplandıkları görülmektedir. Bu meyanda Kıbrıs’ın on beş nahiyesinde toplam 1.012.188 akçelik 137 tımar sipahi ve yeniçerilere tevcih edilmiştir.⁴⁶ TD. 696’ya göre bunların dökümü aşağıdaki gibidir:

⁴³ BOA. TD. 696

⁴⁴ BOA. TD. 779

⁴⁵ Osmanlı toprak idaresinin çekirdeğini tımar toprakları oluşturduğu için, sipahi tımarları en büyük payı kaplar. Eşinci tımarı da denilen sipahi tımarlarında devlet, geçimlerini ve hizmetlerini yerine getirebilmek için muayyen bir toprağın muhtelif vergilerini toplama yetkisini (havalesini) sahib-i arza tevcih etmiştir. [Bkz. H. İncelik, “İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü”, *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1993, s. 15-30; N. Beldiceanu, a.g.e., s. 67-69; Ö. L. Barkan, “Tımar”, s. 295-296] Sistemde en büyük yeri teşkil eden sipahi tımarıdır. Sipahi tımarının mutasarrıfları olan sipahiler alaybeğisinin bayrağı altında memur oldukları sefere katılırlardı. [Bkz. A. Tabakoğlu, a.g.e., s. 332] Tevcihler yapılırken karşılığında sipahinin, ilk üç bin akçelik kılıç hakkı çıkarıldıktan sonra geri kalan her 3.000 akçesi için bir “cebelü” beslemek ve savaş için donatmak mecburiyeti vardı. [Bkz. Ö. L. Barkan, “Tımar”, s. 295] Sipahilere tımar tevcihleri çeşitli usullerde yapılırdı. Beylerbeyi veya sancakbeyinin arzı neticesinde yapılan tevcihi, tavsiye edilenlerin durumu merkeze bir arz ile bildirildikten sonra, Divan-ı humayun ve padişah tarafından durumu uygun görülenlere bir buyruldu ile beratları verilirdi. [Bkz. BOA. MD. 65, s. 52, Hüküm 215, KŞS. Defter II, s. 19; BOA. MD. 46, s. 33, Hüküm 65] Bunun yanında, tımar tasarruf etmek isteyenlerin bizzat merkeze arzı ile gerçekleşen tevcihlerle birlikte, Beylerbeyi ve Sancak beyinin tasarrufunda olan tevcihler de sözkonusudur. Kıbrıs’da 4999’a kadar olan tımar tevcihleri beylerbeyinin yetkisinde idi. Fakat 5000den yukarı iradı olan tımarların beratları hükümdar tarafından verilmesi gerekirdi. Bkz. F. Alasya, “Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs”, s. 110

⁴⁶ Yeniçerilerin tımara çıkmaları kanun idi. Bu da ya yeniçeri ağasının arzı veya herhangi bir sebeple hükümdar tarafından verilen emirlere ya da yeniçeri ağasının tebdili üzerine yeni gelen ağanın kanun mucebince yaptığı liste üzerine olundu. [Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, Ankara 1984 s. 350-354] Bundan başka muharebedeki hizmeti mucebince seraskerin arzı üzerinde dirlik verildi. Bkz. BOA. MD. 8, BOA. MD. 3

Tablo. IV. 4: Kıbrıs Tımar Tevehihleri

Sıra No	Nahiyesi	Tımar Miktarı	Tarih	Kime verildiği	Görevi	Kimden	Ne Suretle Verildiği	Sayfa
1	Lefke	6666	18 Mayıs 1603	Yusuf Oğlu Derviş	Sahih-i Sipahi	Abdullah oğlu Mahmud	Ölüm	2
2	Mazuto	8000	5 Eylül 1601	Abdullah Oğlu Ahmed	Sahih-i Sipahi	Muhammed Oğlu Hasan	Azledilme	3/
3	Lefkoşa	7332	23 Nisan 1603	Bali Oğlu Mustafa	Sahih-i Sipahi	Durmuş	Ölüm	3/2
4	Evdım	8000	14 Aralık 1601	Abdullah Oğlu Perviz	Sahih-i Sipahi	Hasan Oğlu Yusuf	Feragat	4-
5	Kirinye	8666	27 Şubat 1603	Osman	Kethuda-i Müstahfazan-ı Kal'a-i Kirinye	Piyale Abdullah	Yükseltme	4-2
6	Lefkoşa	6000	13 Aralık 1601	Ali Oğlu Mehmed	Yeniçeri (Süvari)	Hasan Oğlu Yusuf	Mahlul	5-1
7	Baf	6299	6 Ocak 1602	Piyale	Sahih-i Sipahi	Hasan b. Keyvan	Feragat	5-2
8	Lefke	7298	8 Aralık 1601	Muhammed oğlu Yusuf	Sahih-i Sipahi	Osman	Feragat	6-1
9	Baf	5000	25 Mart 1603	Halil Oğlu Hasan	Sahih-i Sipahi	Mustafa Oğlu Hasan	Na-bedid	6-2
10	Baf	6000	3 Ocak 1603	Ahmed oğlu Mehmed	Ser-topçıyan-ı Kal'a-i Baf	Kasım Oğlu Veli	Na-bedid	7-1
11	Hırsofu	8000	8 Mart 1602	Mehmed v. Kubat	Sahih-i Sipahi	Nasrullah	Ölüm	7-2
12	Mazuto	7755	14 Temmuz 1601	Rıdvan Oğlu Ahmed	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Muhammed	Feragat	8-1
13	Mazuto	7597	23 Şubat 1603	Ahmed b. Rıdvan	Sahih-i Sipahi	Mehmed b. Abdullah	Feragat	8-2
14	Limoson	8497	13 Şubat 1603	Mahmud V. Ahmed	Sahih-i Sipahi	Şaban b. Hamza	Feragat	9-1
15	Baf	7297	25 Mart 1603	Mehmed	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Piyale	Feragat	9-2
16	Pendaye	7597	15 Şubat 1602	Murat b. Sefer	Sahih-i Sipahi	Nurad b. Abdullah	Feragat	10-
17	Baf	13675	10 Mayıs 1602	Şemseddin Oğlu Ömer	Sahih-i Sipahi	Süleyman Oğlu İbrahim	Feragat	12-1
18	Mesaiye	5000	29 Ekim 1602	Halil Oğlu Mustafa	Sahih-i Sipahi	Süleyman b. Nebi	Ölüm	12-2

19	Limoson	8999	22 Ağustos 1601	Memi b. Abdullah	Sahih-i Sipahi	Cafer b. Abdullah	Terakki	13-1
20	Lefkoşa	7332	15 Aralık 1602	Hasan Oğlu Ahmed	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Şaban	Feragat	14-1
21	Omorfo	6298	2 Ekim 1598	Ali Oğlu Mustafa	Sahih-i Sipahi	Mustafa	Feragat	14-2
22	Mazuto	8000	23 Şubat 1603	Hasan	Yeniçeri (Bölük Kethudası)	Ahmed oğlu Kasım	Feragat	15-1
23	Mazuto	5000	13 Mayıs 1603	Hasan Oğlu Mustafa	Yeniçeri	Kasım b. Ahmed	Ölüm	15-2
24	Pendaye	6299	26 Şubat 1603	Ali oğlu Abdulkirim	Yeniçeri (Süvari)	Ahmed Oğlu Ali	Feragat	16-1
25	Baf	6000	8 Şubat 1602	İlyas v. Ahmed	Sahih-i Sipahi	Abdulkadir b. Şahin	Feragat	17-1
26	Piskopi	5000	14 Aralık 1601	Mehmed v. Derviş	Sahih-i Sipahi	Mustafa	Terakki	17-2
27	Mazuto	6000	23 Şubat 1603	Abdullah Oğlu Hasan	Sahih-i Sipahi	Mahmud Oğlu Muhammed	Feragat	18-1
28	Baf	6666	8 Şubat 1602	Herseklü Eyüb	Sahih-i Sipahi	Ali ve Yusuf	Feragat	18-2
29	Lefkoşa	8668	22 Ağustos 1601	Salih b. Cafer	Sahih-i Sipahi	Cafer b. Abdullah	Feragat	19-1
30	Mesarye	6666	2 Ekim 1602	Abdullah Oğlu Mustafa	Yeniçeri (Süvari)	Mustafa Oğlu Piyale	Feragat	20-1
31	Limoson	6000	26 Mayıs 1603	İlyas Oğlu Yusuf	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Piyale	Feragat	20-2
32	Lefke	7400	11 Eylül 1601	Abdullah Oğlu Cafer	Sahih-i Sipahi	Abdi Oğlu Muhammed	Feragat	21-1
33	Limoson	6000	26 Mart 1603	Keyvan b. Abdullah	Yeniçeri (Süvari)	Hüseyin	Feragat	22-1
34	Lefkoşa	6299	17 Şubat 1603	Abdullah Oğlu Cafer	Yeniçeri (Süvari)	Mustafa	Feragat	22-2
35	Lefke	10700	6 Haziran 1579	Süleyman v. Abdullah	Sahih-i Sipahi	Abdi Oğlu Süleyman	Feragat	23-1
36	Mesarye	6000	5 Şubat 1602	Cafer v. Abdullah	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Cafer	Feragat	23-2
37	Baf	5000	26 Mart 1603	Yusuf Oğlu Abdi	Yeniçeri	İbrahim	Ölüm	24-2
38	Mazuto	7332	7 Aralık 1602	Abdullah Oğlu Sinan	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Cafer	Terakki	25-1
39	Baf	7334	30 Ocak 1602	Abdullah Oğlu Piyale	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Perviz	Feragat	26-1
40	Mazuto	6298	17 Ocak 1603	Hasna Oğlu Mustafa	Sahih-i Sipahi	Mustafa Oğlu Mehmet	Terakki	26-2

41	Baf	12000	24 Mayıs 1602	Abdullah Oğlu Rıdvan	Sahih-i Sipahi	Ali Oğlu Zekeriya	Ölüm	27-1
42	Lefke	7802	9 Mart 1603	Muhammed Oğlu Yusuf	—	Osman	Feragat	27-2
43	Baf	6299	10 Mart 1602	Abdullah Oğlu Mustafa	Yeniçeri (Süvari)	Muhammed	Ölüm	29-1
44	Gilan	8000	2 Temmuz 1602	Tahir Oğlu Mustafa	Yeniçeri (Ser-bölük)	Mecid	Feragat	29-2
45	Pendaye	6299	15 Şubat 1602	Rıdvan Oğlu Mehmed	Yeniçeri (Süvari)	Abdullah Oğlu Zülfişâr	Feragat	30-1
46	Lefkoşa	6000	27 Haziran 1603	Hasan	Yeniçeri (Süvari)	Dilaver	Feragat	30-2
47	Limason	6500	13 Ekim 1601	Hüseyin Oğlu Ahmed	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Rıdvan	Feragat	31-1
48	Mazuto	6000	26 Aralık 1602	Abdullah Oğlu Rıdvan	Yeniçeri (Süvari)	Ahmed	Feragat	32-1
49	Lefkoşa	7000	31 Ocak 1603	İbrahim Oğlu Mustafa	Ser-bölük Topçıyan-ı Kal'a-i Lefkoşa	Abdullah Oğlu Ali	Feragat	32-2
50	Limason	5000	11 Aralık 1601	Ömer Oğlu Ahmed	Yeniçeri	Abdullah Oğlu Hasan	Feragat	33-1
51	Mazuto	5299	22 Kasım 1602	Abdullah Oğlu Ahmed	Yeniçeri	Ali Oğlu Mehmed	Fesadve Şenaat	33-2
52	Hirsofi	6000	25 Ocak 1603	Muhammed	Yeniçeri (Süvari)	Abdullah Oğlu Yusuf	Feragat	34-1
53	Pendaye	6000	11 Haziran 1603	Ramazan Oğlu Mustafa	Sahih-i Sipahi	Hüseyin	Feragat	34-2
54	Pendaye	6299	12 Nisan 1603	Stileyman Oğlu İbrahim	Yeniçeri (Süvari)	Abdullah Oğlu Behram	Feragat	35-1
55	Evdim	8000	29 Mayıs 1602	İlyas Oğlu Muhammed	Yeniçeri	Abdullah Oğlu Yusuf	Ölüm	36-1
56	Hirsofi	5000	29 Aralık 1602	Muhammed	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Rıdvan	Terakki	36-2
57	Omorfo	7596	19 Şubat 1600	Ali Oğlu Mustafa	Sahih-i Sipahi	Mustafa	Feragat	37-1
58	Baf	6000	22 Mart 1602	Abdullah Oğlu Behram	Yeniçeri (Süvari)	Musa Oğlu Muhammed	Ölüm	37-2
59	Karpas	7665	14 Haziran 1602	Abidin Oğlu Rıdvan	Sahih-i Sipahi	Abidin Oğlu İbrahim	Na-bedid	40-1
60	Baf	5299	17 Haziran 1602	Hüseyin b. Abdullah	Yeniçeri	Abdullah Oğlu Hüseyin	Feragat	40-2
61	Baf	12799	5 Mayıs 1603	Abdullah Oğlu Ahmed	Sahih-i Sipahi	Mustafa	Feragat	41-1
62	Lefkoşa	5000	19 Şubat 1603	Abdullah Oğlu Ahmed	Yeniçeri	Mustafa	Feragat	42-1

63	Gilan	6965	27 Temmuz 1601	Abdullah Oğlu Yusuf	Sahih-i Sipahi	Ahmed Oğlu İbrahim	Ölüm	43-1
64	Karpas	6666	16 Kasım 1602	Muhammed Oğlu Ali	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Perviz	Feragat	44-1
65	Pendaye	10963	10 Eylül 1601	Abdullah Oğlu Murad	—	Abdullah Oğlu Ali	Feragat	44-2
66	Lefkoşa	6666	2 Ekim 1601	Muhammed Oğlu Mustafa	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Sinan	Feragat	46-1
67	Evdim	6299	13 Aralık 1601	Abdullah Oğlu Behram	Yeniçeri (Süvari)	Ali Oğlu Hüseyin	Azledilme	46-2
68	Mesaiye	6000	1 Mart 1603	Abdullah Oğlu Yusuf	Yeniçeri (Süvari)	Abdullah Oğlu Rıdvan	Feragat	47-1
69	Hırsofi	6666	8 Şubat 1602	Abdullah Oğlu Yusuf	Yeniçeri (Süvari)	Latih b. Abdüsselam	Ölüm	48-1
70	Tuzla	5332	7 Ağustos 1603	Mustafa	Kethuda-i Cebeciyan-ı Kal'a-i Magosa	Ruhi	Şaki ve ehl-i fesad	48-2
71	Evdim	6666	26 Nisan 1603	Mustafa Oğlu Mahmud	Sahih-i Sipahi	Hüseyin	Ölüm	49-2
72	Omorfi	6000	26 Aralık 1602	Pervane Oğlu Deniz	Dergah-ı âlî Çavuşu	Ramazan	Na-bedid	50-1
73	Limason	6000	3 Nisan 1602	Abdullah Oğlu İlyas	Yeniçeri (Süvari)	Ali Oğlu Abdulkirim	Feragat	51-1
74	Pendaye	6000	21 Haziran 1602	Ali	Yeniçeri (süvari)	Abdullah Oğlu Piyale	Ölüm	51-2
75	Hırsofi	6000	7 Mayıs 1602	Abidin Oğlu Yusuf	Kethuda-i Cebeciyan-ı Kal'a-Lefkoşa	Hüseyin b. İskender	Ölüm	52-1
76	Kirinye	8666	12 Aralık 1601	Osman	Kethuda-i Mülstahfazan-ı Kal'a-i Kirinye	Abdullah Oğlu Piyale	Yükseltme	52-2
77	Lefkoşa	6000	12 Kasım 1602	Abdullah Oğlu Cafer	Sahih-i Sipahi	Veli Oğlu İbrahim	Na-bedid	53-1
78	Mazuto	5000	12 Mayıs 1602	İbrahim Oğlu Ramazan	Yeniçeri	Abdullah Oğlu Hüseyin	Ölüm	54-1
79	Evdim	5000	29 Eylül 1602	Şaban Oğlu Hasan	Yeniçeri (Süvari)	Ali b. Abdullah	Feragat	54-2
80	Pendaye	14925	30 Ağustos 1602	Muhammed	Sahih-i Sipahi	—	Terakki	55-1
81	Baf	5000	17 Ağustos 1603	Yusuf Oğlu Abdi	Sahih-i Sipahi	—	Yenileme	56-1
82	Karpas	5299	10 Eylül 1601	Ramazan Oğlu Mustafa	Yeniçeri (Piyade)	Ramazan	Feragat	56-2

83	Mazuto	6000	6 Eylül 1602	Süleyman Oğlu Muhammed	Yeniçeri (Süvari)	İlyas Oğlu Cafer ve Süleyman	Feragat	57-1
84	Mazuto	6356	26 Şubat 1603	Receb v. Kenan	Yeniçeri (Süvari)	Satılmış b. Mehmed	Feragat	58-1
85	Karpas	6597	8 Şubat 1602	Ramazan Oğlu Mustafa	Sahih-i Sipahi	Ramazan	Feragat	59-1
86	Pendaye	5000	28 Mart 1603	Ali	—	Kalender b. Abdullah	Eda-yı hizmet	60-2
87	Hirsofi	7332	19 Şubat 1601	Timur Oğlu Muhammed	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Recep	Eda-yı Hizmet	63-1
88	Morfo	6299	5 Ocak 1603	Hüseyin	Dergah-ı âlî Çavuşu	Mansur Oğlu Hüseyin	Eda-yı Hizmet	63-2
89	Hirsofi	6000	18 Ocak 1603	Abdullah Oğlu İbrahim	Yeniçeri (Süvari)	Mahmud Oğlu Yusuf	Feragat	64-2
90	Omorfo	6666	2 Temmuz 1602	Abdullah Oğlu Süleyman	Sahih-i Sipahi	—	Cülûs	65-1
91	Omorfo	7597	19 Aralık 1602	Cafer Oğlu Mustafa	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Ali	Ölüm	66-1
92	Pendaye	5365	5 Kasım 1602	Hüseyin b. Ahmed	Sahih-i Sipahi	Yusuf b. Abdi	Feragat	67-1
93	Baf	5999	5 Mayıs 1603	Abdullah Oğlu Hüseyin	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Mustafa	Feragat	68-1
94	Kirinye	8666	28 Aralık 1603	Osman	Sahih-i Sipahi	—	Cülûs	68-2
95	Baf	12000	17 Ocak 1604	Abdullah Oğlu Rıdvan	Sahih-i Sipahi	—	Cülûs	69-1
96	Baf	12799	19 Ocak 1604	Mustafa b. Kuruca	Sahih-i Sipahi	—	Cülûs	69-2
97	Gilan	8263	30 Eylül 1601	Abdullah Oğlu Yusuf	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Behram	Feragat	70-1
98	Mesarye	5000	4 Aralık 1601	Piri Oğlu Recep	Yeniçeri	Abdullah Oğlu Siyavus	Feragat	71-1
99	Limoson	5000	26 Aralık 1603	Mustafa Oğlu Cafer	Yeniçeri	Abdullah Oğlu Kasım	Ölüm	74-1
100	Mazuto	5000	13 Haziran 1602	Hamid Oğlu Abdi	Yeniçeri	Muhammed Oğlu Hamid	Feragat	74-2
101	Lefkoşa	12000	15 Mart 1604	Abdullah Oğlu Mustafa	Sahih-i Sipahi	—	Cülûs	75-1
102	Limoson	5000	31 Ekim 1603	Mustafa Oğlu Ali ve Ahmed	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Mustafa	Ölüm	75-2
103	Mesarye	6666	5 Şubat 1604	Abdullah Oğlu Muhammed	Sahih-i Sipahi	Ali Oğlu Yusu	Terakki	76-1

104	Lefkoşa	6000	13 Şubat 1604	Süleyman	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Yusuf	Feragat	76-2
105	Pendaye	12327	16 Şubat 1601	Muhammed	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Kasım (Şekerhane Muhafızı)	Feragat	77-1
106	Lefke	6299	24 Kasım 1602	Yusuf Oğlu Ahmed	Yeniçeri (Süvari)	Nasuh Oğlu Yusuf	Feragat	77-2
107	Mesarye	9998	30 Ağustos 1603	Mustafa Oğlu Hasan	Sahih-i Sipahi	Abdullah Oğlu Ali	Terakki	78-1
108	Piskobi	5000	1 Nisan 1604	Kulaguz Oğlu Ali	Sahih-i Sipahi	—	Cülûs	78-2
109	Baf	6299	6 Aralık 1603	Hasan Oğlu Hüseyn	Yeniçeri (Süvari)	Cafer	Ölüm	79-1
110	Limosen	6666	18 Ocak 1604	Cafer Oğlu Şaban	Sahih-i Sipahi	Yusuf	Feragat	79-2
111	Limosen	12000	1 Nisan 1604	Veli Oğlu Satılmış	Sahih-i Sipahi	—	Cülûs	80-1
112	Mesarye	6666	1 Nisan 1604	Musa Oğlu Cafer	Sahih-i Sipahi	—	Cülûs	80-2
113	Hirsofi	7332	4 Şubat 1604	Abdullah Oğlu Hüseyn	Sahih-i Sipahi	İlyas Oğlu Abdullatif	Ölüm	81-1
114	Evdım	5000	15 Ocak 1604	Süleyman	Yeniçeri	Mustafa Oğlu Mahmud	Feragat	82-1
115	Baf	6299	27 Ocak 1602	Yahya Oğlu Ahmed	Yeniçeri	Rıdvan Oğlu Muhammed	Ölüm	83-1
116	Baf	7332	5 Şubat 1602	Hevace Ahmed Oğlu Mustafa	Sahih-i Sipahi	Hevace Oğlu Ahmed	Ölüm	84-1
117	Mazuto	6666	6 Kasım 1603	İbrahim Oğlu Muhammed	Yeniçeri (Süvari)	Abdullah Oğlu Ali	Feragat	84-2
118	Baf	6666	20 Nisan 1604	Rıdvan Oğlu İbrahim	Yeniçeri (Süvari)	—	Feragat	85-1
119	Gilan	6666	5 Nisan 1604	Abdullah Oğlu Yusuf	Sahih-i Sipahi	Mustafa Oğlu Hasan	Feragat	85-2
120	Mazuto	6666	22 Nisan 1604	Hüseyn Oğlu İbrahim	Sahih-i Sipahi	Hacı Mehmed Oğlu Yusuf	Ölüm	86-1
121	Lefke	6399	7 Mayıs 1603	Fazlı Oğlu Bayram	Yeniçeri (Süvari)	Rıdvan Oğlu Ahmed	Feragat	86-2
122	Lefkoşa	11000	8 Mayıs 1602	Abdullah Oğlu Muhammed	Sahih-i Sipahi	İskender	Feragat Terakki	87-1

123	Mazuto	6666	17 Mayıs 1604	Abdullah Oğlu Rıdvan	Sahih-i Sipahi	—	Culûs	87-2
124	Limoson	6000	17 Mayıs 1604	Musa Oğlu İbrahim	Sahih-i Sipahi	—	Culûs	88-1
125	Limoson	6000	18 Mayıs 1604	Davud Oğlu İsmail	Sahih-i Sipahi	—	Culûs	88-2
126	Hırsofi	7333	18 Mayıs 1604	Beşir Oğlu Muhammed	Sahih-i Sipahi	—	Culûs	89-1
127	Limoson	6299	17 Mayıs 1604	Abdullah Oğlu Hüseyin	Sahih-i Sipahi	—	Culûs	89-2
128	Lefkoşa	6666	4 Şubat 1604	Muhammed Oğlu Mustafa	Sahih-i Sipahi	—	Culûs	89-3
129	Limoson	5000	22 Nisan 1604	Abdülhamid Oğlu Mahmud	Sahih-i Sipahi	Derviş	Feragat	90-1
130	Gilan	7400	4 Şubat 1603		Yeniçeri	Hüseyin	Feragat	90-2
131	Baf	20000	23 Mayıs 1604	Murad	Sahih-i Sipahi		Culûs	91-1
132	Tuzla	5332	24 Mayıs 1604	Kırca	Kethuda-i cebeciyan-ı kal'a-i Magosa	—	Culûs	92-2
133	Lefkoşa	6000	22 Mayıs 1604	Abdullah Oğlu Cafer	Sahih-i Sipahi	—	Culûs	92-3
134	Lefkoşa	8000	26 Mayıs 1604	Sadeddin Oğlu Esad	Sahih-i Sipahi	—	Culûs	93-1
135	Mazuto	6000	26 Zilhicce 1012	Abidin Oğlu Ahmed	Sahih-i Sipahi	—	Culûs	93-2
136	Lefkoşa	6000	25 Mayıs 1604	Hasan Oğlu Yusuf	Sahih-i Sipahi	—	Culûs	93-3
137	Evdim	6666	24 Mayıs 1604	Abdullah Oğlu Behram	Sahih-i Sipahi	—	Culûs	94-1

137 tımar bölgesinden en fazla payın (23 adet tımar) Baf nahiyesine düştüğü görülmektedir. En yüksek değer de 188.062 akçe ve % 18.6'lık bir oranla Baf'a ve en düşük değer ise % 0.1'lik oranla Piskopi'ye aittir. Bu tımar tevcihlerinden ikisi dergah-ı ali çavuşlarına, biri divan-ı Kıbrıs Çavuşuna, biri Magosa kalesi cebeciler kethüdasına, biri Lefkoşa kalesi cebeciler kethüdasına, ikisi Girne Kalesi mustahfız kethüdalarına, biri Lefkoşa kalesi topçuları bölükbaşısına ve biri de Baf Kalesi ser topçusuna tevcih edilmiştir. Dergah-ı ali çavuşu Hüseyin'e 6.299 akçelik⁴⁷ Pervaneoğlu Deniz'e 6.000,⁴⁸ Divan-ı Kıbrıs Çavuş'u Musa'ya 5.899,⁴⁹ Magosa kalesi cebecileri kethüdası Mustafa'ya 5.332,⁵⁰ Lefkoşa Kalesi cebecileri kethüdası Yusuf'a 6.000,⁵¹ Girne kalesi mustahfazanı kethüdası Osman'a 8.666,⁵² Baf Kalesi ser topçusuna 6.000,⁵³ akçelik tımarlar tevcih edilmiştir. Yeniçerilerden tımar tevcih edilenlerin sayısı 44 olup, bunların tımar değerleri 5.000 akçe ile 6.000 akçe arasında değişmektedir.⁵⁴ Ancak Kıbrıs'da görev yapan yeniçerilerin kethüdasına 33.000, kethüda yerine 10.000, başçavuş'a 15.000, Muhzır'a 15.000 yayabaşılara 20.000, bölükbaşılara 8.000 akçelik tımarlar verilmekteydi.⁵⁵

Kıbrıs'ın toplam tımar değeri olan 1.012.1888 akçeden tımar tasarruf edenlerden kişi başına düşen miktar 7.388 akçedir. Nahiyelede kişi başına düşen miktardan en yüksek değeri 8.660 akçe ile Girne almakta ve en düşük değeri ise 5.000 akçe ile Piskopi almaktadır. Tablodaki tımar sayısının 82'si sahih-i sipahilerin ve 44'ü de yeniçerilerin tasarrufundadır. Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi, Kıbrıs'daki yeniçerilere başlangıçta mevacicler verilirken, özellikle Kıbrıs hazinesinin rahatlatılması amacıyla bunlara tımarlar verilmeye başlanmıştır.⁵⁶

⁴⁷ BOA. TD. 696, s. 63

⁴⁸ BOA. TD. 696, s. 50

⁴⁹ BOA. TD. 696, s. 82

⁵⁰ BOA. TD. 696, s. 48

⁵¹ BOA. TD. 696, s. 52

⁵² BOA. TD. 696, s. 4

⁵³ BOA. TD. 696, s. 7

⁵⁴ BOA. TD. 696, s. 82

⁵⁵ Daha geniş bilgi için bkz. BOA. TD. 696, s. 24-92

⁵⁶ BOA. MD. 73, s. 353, Hüküm 383; H: Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Lefkoşa 1988, s. 88; BOA. MD. 31, s. 342, Hüküm 793. Yeniçerilerin tımarı hakkında 9 Ramazan 1578 tarihinde Kıbrıs beylerbeyine gönderilen hükümde : "...Kıbrıs'da mevacic tasarruf edenlere bundan akdem Kıbrıs'da tımar tevcih olunmak emrim olmağın ağalarına dahi tımar tevcih olunmuş idi. Sonra tımar mevacicleri bedeli olmadığı ilan olunmağın nisf-ı nakidden..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 15, s. 349, Hüküm 888

Tablo. IV. 5: Tımarların Nahiyelere Göre Dağılımı

Nahiye	T. Sayısı	En Düşük	En Yüksek	Değeri	%	Kişi Başına Ortalama
Baf	23	5.000	20.000	188.062	18.6	8.176
Evdim	7	5.000	20.000	45.631	4.5	6.518
Gilan	5	7.400	8.263	37.294	3.7	7.458
Hırsofu	9	5.000	8.000	59.663	5.9	6.630
Karpas	4	5.299	7.665	26.227	2.6	6.557
Girne	3	8.666	8.666	25.998	2.6	8.666
Lefke	7	6.299	10.700	52.564	5.2	7.509
Lefkoşa	17	5.000	12.000	121.963	12	7.175
Limoson	15	5.000	12.000	98.961	9.8	6.597
Mazuto	18	5.000	8.000	155.635	15.4	8.646
Mesarye	8	5.000	9.998	51.996	5.1	6.500
Omorfo	6	6.000	7.597	40.456	4	6.743
Pendaye	11	5.000	12.327	87.074	8.6	7.916
Piskopi	2	5.000	5.000	10.000	0.1	5.000
Tuzla	2	5.332	5.332	10.664	1.1	5332
Toplam	137			1.012.188	100	

Kıbrıs Eyaleti'ne bağlı olan Tarsus, Alaiye, Sis ve İçel'den tımar olarak ayrılmış olan topraklar, Kıbrıs'ta oturmak şartıyla sipahilere tevcih edilmiştir. Mayıs 1572'de Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen fermanda, Kıbrıs'ın mamur edilmesi ve Anadolu'dan buraya iskanı teşvik babında adı geçen Anadolu sancaklarındaki mahlul tımarların Kıbrıs'da oturanlara verilmesi istenmiştir.⁵⁷

Kıbrıs'da görev yapan sipahilere verilen tımarlar müstakil tımarlardır. Müstakil tımarlarda tek bir sipahi, bir cemaat veya mezraa rüsum veya öşür bedelini, hisseli tımarlarda ise iki veya daha fazla sipahi zikredilen gelirleri müşterek ve hisseler halinde tasarruf etmektedirler.⁵⁸

Kıbrıs'taki tımarların gelirleri itibariyle nahiyelere göre dağılımını da TD. 696'dan tespit etmek mümkündür. Buna göre;

⁵⁷ BOA. MD. 19, s. 5, 31, Hüküm 79; BOA. MD. 36, s. 102, Hüküm 293; KŞS. Defter I, s. 183; BOA. MD. 18, s. 100, Hüküm 221

⁵⁸ H. İncelik, *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1987, s. XXIV

Tablo. IV. 6: Tımarların Gelirleri İtibariyle Nahiyelere Göre Dağılımı

Nahiye	5000-5999	6000-6965	7000-7802	8000-8999	8999-9998	10.700-10.963	11.000-12.000	12.000-12.799	13.675-14.925	20.000	Toplam
Lefkoşa	1	9	3	2	-	-	1	1	-	-	17
Girne	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	3
Magosa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Baf	5	9	3	-	-	-	-	4	1	1	23
Evdım	2	3	-	2	-	-	-	-	-	-	7
Mazuto	4	9	3	2	-	-	-	-	-	-	18
Lefke	-	3	3	-	-	1	-	-	-	-	7
Mesarye	2	5	-	-	1	-	-	-	-	-	8
Limoson	4	8	-	2	-	-	-	1	-	-	15
Hırsofu	1	4	3	1	-	-	-	-	-	-	9
Piskobi	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Pendaye	2	5	1	-	-	1	-	1	1	-	11
Tuzla	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Omorfo	-	4	2	-	-	-	-	-	-	-	6
Karpas	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	4
Gılan	-	2	1	2	-	-	-	-	-	-	5
Toplam	26	63	20	14	1	2	1	7	2	1	137

Sipahi tımarlarından ayrı olarak Kıbrıs'daki kale görevlilerine tevcih edilen mustahfız tımarlar da mevcuttur.⁵⁹ Bu çeşit tımarlar, bağlı oldukları kaleleri korumakla mükellef askerlere, bu mükellefiyetleri karşılığı tevcih edilen tımarlardır.⁶⁰ Aslında askeri olmakla beraber bu tür tımarlar kale komutanlarına ve kalede görevli askerlerle her türlü hizmetlilere verilirdi. Ayrıca hizmetleri denizle ilgili olan kişilere de verildiği oluyordu.⁶¹ Bu tür tımarlar "Gönüllüyan-ı Kal'a-i Lefkoşa, Çavuşan-ı Kal'a-i Magosa, Mustahfazan-ı Kal'a-i Girne başlığı altında Kıbrıs'ın Lefkoşa, Girne, Magosa, Baf ve Limoson kalelerinde görev yapan Çavuş, Gönüllü, Mustahfız, Azep, Topçu ve Cebeciler ile bunların kethüda, serbölük ve katiplerine verilmiştir. Bunların TD. 779'a göre dökümü de şu şekildedir:

⁵⁹ BOA, BOA. TD. 779, Müstahfız tımarlarla ilgili mevcut Defter 261 sahifeden ibaret olup, Kıbrıs'daki Lefkoşa, Girne, Magosa, Baf ve Limason Kalelerinde görevli askerlerin tımar tevcihlerini (1642 tarihlerinde) vermektedir.

⁶⁰ H. Cin, *Mirî Arazî ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Konya 1987, s. 71

⁶¹ N. Beldiceanu, a.g.e., s. 43-44

Tablo. IV. 7: Kıbrıs Kalelerinde Görevli Sayısı ve Tasarruf Ettikleri Tımarların Toplamı

Kaleler	Çavuşan		Gönüllüliyan		Müstahfazan		Azeban		Topçuyan		Cebeciyan	
	Sayısı	Gelir	Sayısı	Gelir	Sayısı	Gelir	Sayısı	Gelir	Sayısı	Gelir	Sayısı	Gelir
Lefkoşa	38	258.629	254	1.722.538	298	1.193.366	243	785.632	99	404.361	33	546899
Girne	-	-	-	-	91	378.032	84	2.933.132	12	46.966	-	-
Magosa	-	-	197	1.355.192	352	1.423.495	257	842.600	139	460.200	32	132.898
Baf	-	-	113	702.257	81	331.732	97	313.596	18	76599	-	-
Limason	-	-	-	-	48	206.830	100	345.231	-	-	-	-
	38	358.629	454		870		781		268		65	

Tablo'da görüldüğü gibi Lefkoşa kalesi gönüllülerinin kethüdası 17.665 akçelik tımar almakta ve bu, Magosa kalesine tahsis edilen tımar ile yaklaşık aynı miktara ulaşmaktadır. Ancak Baf kalesindeki kethuda daha düşük, yani 10.000 akçelik bir tımar almıştır. Katipler de 8.666 akçe ile 10.000 akçe arasında tımar almaktadırlar. Neferlerin ise 5.000 akçeden terakki ile 7.332 akçeye çıktığı anlaşılmaktadır.⁶²

Kıbrıs'daki kalelerde görevli gönüllü taifesi önceleri ulufe alırlarken⁶³ 10 Ekim 1577 tarihinden itibaren tımar almaya başlamışlardır.⁶⁴ Bunlara ve diğer görevlilere tımar tevcih edilirken fiziki yapıları da tarif edilirdi. "Uzun boylu, sakallu, açık kaşlı, alâ gözlü, sarı benizlu olub" diye vasıfları belirtilip⁶⁵ Aksaklıklar var ise onlar ile ilgili notlar düşülürdü. "sol ayağı hasar olub" gibi. Bu tarifler diğer bütün görevliler için de yapılmıştır.

Çavuşlar, Eyalet Divanı'nın toplandığı ve beylerbeyinin ikamet ettiği Lefkoşa kalesinde oturmakta olup ulufe alırlardı.⁶⁶ Daha sonraki yıllarda Lefkoşa Kalesi'ndeki 38 Divan-ı Hümayûn Çavuşuna toplam 258.629 akçelik tımar tevcihleri yapılmıştır⁶⁷.

İsimlerine izafeten tımar tevcih edilen ve kale muhafazası hizmetinde bulunanların içinde "hisar eri" de denilen⁶⁸ mustahfızlar, hafif piyade sınıfına mensup idiler. İncelenen dönemde bunların ser bölükleri 4.300 akçelik tımar alırken katipleri 8.000 ile 5.666 akçe, kethüdaları 5.332 akçe ve dizdarları ise 13.330 akçelik tımar tasarruf etmişlerdir. Mustahfızların kendileri ise 4.000 akçelik tımar tasarruf ederlerdi.⁶⁹ Bunlara tımar tevcihi hususunda, Kanunî dönemine ait Tımar ve Taşra teşkilatı kanunnamesinde bilgi mevcuttur.⁷⁰ 1577 tarihine kadar ulufe alan mustahfızlar bu tarihten sonra tımar tasarruf etmeye başladılar.⁷¹ Ancak Magosa kalesinde mustahfızlara tımar tevcihleri yapıldığı halde bunların isimleri ve fiziki

⁶² BOA. TD. 779, s. 23-68, 134-160, 212-229

⁶³ H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 24

⁶⁴ BOA. TD. 779, s. 23, 68, 134-160, 212-229

⁶⁵ BOA. TD. 779, s. 11, 12 vd.

⁶⁶ H. Sahillioğlu, a.g.m., s.24

⁶⁷ BOA. MD. 73, s. 156, Hüküm 363

⁶⁸ O. Kılıç, a.g.t., s. 456.

⁶⁹ BOA. TD. 779, s. 68-87, 230-237, 118-123, 250-252

⁷⁰ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri IV*, İstanbul 1992, s. 480-481

⁷¹ BOA. MD. 31, s. 342, Hüküm 793

yapıları gibi işlemler yapılmamıştır. 870 mustahfazandan en yüksek tımar Magosa kalesinde (1.423.495) verilmiştir.

Kale görevlileri arasında yer alan azepler ise, incelenen her beş kalede de mevcuttur. Kethüdaları 4666 akçe ile 17332 akçe arasında tımar tasarruf etmişlerdir. Katiplerine 12.000 (sadece Lefkoşa katibi), serodalarına 4.000 ve neferlerine de 3.200 akçe tımar verilmiştir. Kıbrıs'daki sayıları 781 olup en yüksek miktar 2.933.132 akçe ile Girne kalesine aittir. Bunlar da 1577 senesine kadar ulufe alırken bu tarihten sonra tımar tasarruf etmişlerdir⁷².

Magosa Kalesi'ndeki görevlilere yapılan tevcihlerin miktarı 460.200 akçedir. Magosa kalesi görevlilerinin 1577 yılından itibaren tımar tasarruf ettiklerini 1642 tarihli ve 779 nolu tahrir defterlerinden görüyoruz. Ser topçuları 6.666 akçe ile 13.300 akçe arasında tımar tasarruf ederken kethüdalar 6.666 akçe ve ser bölükleri de 4.300 akçelik tımar tasarruf etmişlerdir. Topçular da 4.000 akçelik tımar almışlardır.⁷³

Lefkoşa ve Magosa kalelerinde bulunan⁷⁴ Cebeciler'in ser cebecisi 6666 akçe, kethüdası 5.333 akçe ve kendileri de 4.000 akçelik tımar tasarruf ederlerdi. 1577 yılına kadar ulufe tasarruf eden cebeciler, bu tarihten sonra tımar almışlardır. Yukarıda tımarları verilen kale görevlilerinin ve bunların idarecilerinin aldıkları tımarların dağılımı şöyledir:

Tablo. IV. 8: Kale Görevlileri ve İdarecilerinin Aldıkları Tımarların Nahiyelere Göre Dağılımı

		LEFKOŞA	GİRNE	MAGOSA	BAF	LİMASON
Gönüllüyan	Kethüda	17.665	-	17.663	10.000	-
	Katib	10.000	-	10.999	8.666	-
	Nefer	5.000-7.332	-	5.000-7.332	5000-7.332	-
Müstahfazan	Dizdar	-	-	-	-	13.330
	Kethüda	-	8.666	-	5.332	-
	Katib	5.666	8.000	6.666	-	-
	Ser-bölük	4.300	4.300	-	4.300	4.300
	Çavuş	-	-	4.300	-	-
	Nefer	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000

⁷² BOA. MD. 31, s. 342, Hüküm 793,

⁷³ BOA. TD. 779, s. 105-112, 198-204, 237-239

⁷⁴ Lefkoşa ve Magosa dışındaki kalelerde cebeci kaydına rastlanılmamıştır.

Azeban	Ağa	-	13.332	-	-	17.665
	Kethüda	17.332	8.000	-	8.666	4.666
	Katib	12.000	-	-	-	-
	Ser-oda	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000
	Nefer	3.200	3.200	3.200	3.200	3.200
Topçuyan	Ser-topçu	13.300	10.000	-	6.666	-
	Kethüda	6.666	6.666	-	-	-
	Ser-bölük	4.300	4.300	4.300	4.300	-
	Nefer	4.000	4.000	4.000	4.000	-
Cebeciyan	Ser-cebeci	6.666	-	6.666	-	-
	Kethüda	5.333	-	5.332	-	-
	Ser-Bölük	4.300	-	4.300	-	-
	Nefer	4.000	-	4.000	-	-

Tabloda tımar dağılımı verilen kale görevlilerinin tasarruf ettikleri tımarlar “hisseli” dir. 1642 tarihli defterdeki tevcihlere;

Hasan Veledi Mustafa	Hasan Veledi Mustafa
1666 akçelik hisse	1666 akçelik hisse
Hüseyin Veledi Rıdvan	Ve Mustafa veledi Musa
5.000 akçelik hisse	5.000 akçelik hisse
Hisse: 6666	Hisse: 6666

Tımar bölgesi 13.332 akçe olarak yapılmıştır.⁷⁵ 14.664 akçelik tımarı eşit bir şekilde (7.332) tasarruf etmişlerdir.⁷⁶

Hisseli tımarlarda bir tımar, aynı zamanda iki veya daha fazla şahıs tarafından tasarruf olunabilir. Bu takdirde bunlar o tımarı ya müşterek olarak, hisseler halinde tasarruf ederler ya da münavebeyle işlerlerdi.⁷⁷ Hisseli tımar, umumiyetle ölen bir tımar erinin çocuklarına, yahut herhangi bir şekilde birbirine yakın kimselere, tımarı parçalamak imkanı olmadığından toptan verilmek suretiyle meydana çıkmaktadır. Bir tımar hissesi, muhtelif köy hisselerinden tereküp edebilir. Köy hisselerinde köyün başına daima (عن) edatının ilk harfi konulmaktadır. Bir tımarı hisseler halinde

⁷⁵ BOA. TD. 779, s. 23

⁷⁶ BOA. TD. 779, s. 25

⁷⁷ H. İncelik, *Sancak-ı Arvanid*, s. XXIV

müştereken tasarruf edenlerin hisseleri umumiyetle, defterde her birinin adına ayrı ayrı gösterilmiştir.⁷⁸ İncelenen defterde “an karye-i Abdullah an tımarı nim 4000” hisse Yusuf bin Mehmed an tımar-ı nim 4.000 akçe” şeklinde gösterilmiştir.⁷⁹

Kale görevlilerine yapılan tevcihlerde bölüklerin de esas alındığını görüyoruz. Bu tür tımar tevcihinde bölükde her kime ne hisse verilmişse adı ve miktarı ile birlikte zikredilmiştir.⁸⁰ Ayrıca, tımar tevcih defteri haricinde mühimme defterlerinde ve şer’iye sicillerinde diğer başka görevlilere de tımarlar tevcih edildiği görülmektedir. Meselâ, 1588 tarihli bir fermanda, Kıbrıs beylerbeyisinden “derbend farisleri” ne yevmi 18 akçe ile ağa olan Mahmud oğlu Ahmed’e 12.000 akçelik tımar verilmesi istenmiştir.⁸¹ Lefkoşa tamirinde hizmeti görülen kul taifesinden elli tanesine birer yeniçeri gediği verilmesi emrolunmuştur.⁸²

Kıbrıs’a sürgün edilenlere tımar tevcih edilmemiştir. 1577 tarihli bir hükümde, “Kıbrıs beylerbeyine hüküm ki, mektup gönderüb cezire-i mezbureye sürgün olanlardan bazı dirliğe talip oldukların ve döşenden gedik verilsün mü deyi bildirmişsin. İmdi sürgün taifesine ve riayyete dirlik verilmemek emredüp buyurdum ki emrim üzere sürgün taifesine ve riayyete hilaf-ı emr-i şerif dirlik vermeyesin emr-i şerifim icrasında dakika fevt eylemeyesin” denilmektedir.⁸³ Ayrıca, mahlul tımarların sürgünler gibi, Kıbrıs’da oturmayanlara da kesinlikle verilmediği görülür.⁸⁴ Yalnız, beylerbeyinin izni ile adadan ayrılıp gelenlerin tımarları ellerinden alınmamıştır.⁸⁵

Kıbrıs’ta tımarın kiraya da verildiği görülmektedir. 17 Nisan 1608 tarihli hüccetde, Gilan nahiyesindeki Menagri ve Anbelik karyelerini tasarruf eden sipahi, tımarını üç seneliğine, her sene nefer başına 2.400 akçe ile Hasan Bey’e vermiştir.⁸⁶

⁷⁸ H. İncalcık, *Sancak-ı Arvanid*, s. XXIV-XXV

⁷⁹ BOA. TD. 779, s. 83; Buna benzer tevcihler sicillerde de geçmektedir. Kıbrıs’da Lefkoşa nahiyesinde Lakadamyâ karyesinde 13.000 akçe hisse tımarı olan Katip Ramazan bu şekilde tımar almıştır. Bkz. KŞS. Defter I, s. 119

⁸⁰ BOA. TD. 779, s. 73, 74, 75 vd.

⁸¹ BOA. MD. 65, s. 6, Hüküm 26

⁸² BOA. MD. 34, s. 143, Hüküm 302

⁸³ BOA. MD. 31, s. 101, Hüküm 247, Ayrıca bkz. BOA. MD. 19, s. 282, Hüküm 566

⁸⁴ BOA. MD. 16, s. 185, Hüküm 3655

⁸⁵ KŞS. Defter I, s. 98, Lefkoşa’nın Kalvace karyesinde 7.500 akçe tımara mutasarrıf Ömer’in firar ettiği söylenerek tımarı alınmak istenmişse de, mirminan izni ile ayrıldığı anlaşılınca vazgeçilmiştir.

⁸⁶ KŞS. Defter II, s. 67

Kendi rızalarıyla hakkından feragat eden tımar erbabının tımarı, “mahlul tımar” olarak yeniden bir kişiye verilebiliyordu.⁸⁷ Kıbrıs’da ortaya çıkan taun (veba) hastalığı sebebiyle bazı tımarlı sipahiler vefat etmiş ve mahlul kalan tımarları “yarar mevcut oğulları var ise ataları tımarından kanun üzre tımar tevcih idüb oğulları olmayanların tımarların müstahak olan mazullere ve mevcut olmayub kılıca yarar oğulları olanlara” verilmiştir.⁸⁸

Tımar hususunda fetihten beri Kıbrıs’ta vuku’a gelmiş olan değişmeler de dikkati çekecek bir şekil almıştır. 1624 tarihlerine doğru, bu eyalette de tımar sistemi ziyadesiyle bozulmuştur. Tımarlar para ile alınıp satılan bir ticaret ve spekülasyon meta’ı haline düşmüş ve bu yüzden adadaki dirlikler askeri görevlerle ilgisi bulunmayan bazı zengin işadamlarının elinde toplanmıştır. Bu sebeple, Kıbrıs eyaletindeki ıslahata evvela bu sistemi ayakta tutacak bir ayarlama yapmakla başlamak gerekmiştir. Bu hususa dair, Kıbrıs muharririne gönderilmiş olan 1642 tarihli fermana göre, eyalet-i Kıbrıs’da vaki zeamet ve tımar ahvali mürur-u eyyam ve adem-i tekayyüd ve ihtimam ile muhtell ve müşevveş olup, ehali mabeynlerinde bey’-ü şirâ ve furuht etmeleriyle” beşer, onar kılıç tımarı bir adamın eline geçmesiyle mahsullerin bilcümle kabz eylemeleri istenmiştir.⁸⁹

Kıbrıs Eyaleti’nde dağılma halinde bulunan tımar sisteminde yapılacak ıslahatlar arasında, bu karşılıklar esnasında toprağını kaybeden veya toprağından sökülüp atıldığı için geçimini başka yerlerde veya başka işlerde aramak mecburiyetinde kalan eski Kıbrıslı reayayı, bulundukları yerlerden toplayarak eski yerlerine göçürmek tedbiri de bu karışıklığa karşı tesirli bir çare gibi denemek istenmiştir. Bunun için başka yerlere gidenlerin adaya tekrar dönmesi için Antalya, Alaiye, Adana ve Trablusşam Sancakbeyi ve Kadılarına ferman ve hükümler gönderilmiştir.⁹⁰

⁸⁷ BOA. MD. 30, s. 6, Hüküm 15; KŞS. Defter I, s. 99; BOA. MD. 19, s. 31, Hüküm 79

⁸⁸ BOA. MD. 19, s. 196, Hüküm 407; BOA. TD. 696, s. 3, 75

⁸⁹ Ö. L. Barkan, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara 1988, s. 61; Gönderilen ferman-da; “...imdi mahalline varıp her zeamet ve tımarın sahibi bi-nefsihi görülüp, ellerinde olan berat ve sair temessukatında olan eşkali muvafık olup, sıhhati üzere haber vermeleriyle kendi dirliği olanlar başka defter oluna, eşkalleri uymayıp, iki – üç kılıç cem’edenleri başka defter edüp ve ellerinde olan temessüklerin alıkoyup.” devlet merkezine gönderilmesi lazım gelmiştir. Bkz. BOA. MD. 89, s. 645

⁹⁰ Sancakbeyi ve Kadılara gönderilen hükümde: “Perakende olub taht-ı kazanızda sakin olan (Kıbrıs Reayası) yerli yerine getirilüp vilayetin ihya ve abadan olması lazım ve mühim olmakla, o makule cezire-i mezbure reayasının. üzerlerinde tahrir-i cedid geçmeyenleri kaldırıp kadimi yerlerine gönderilmesi” istenmiştir. Bkz. BOA. MD. 89, s. 645, Hüküm 1052

b- Çiftlikler

Kıbrıs'da çiftlik topraklarının mevcut olduğu, incelenen belgelerden anlaşılmaktadır. Bunların yönetimi hakkında fazla bilgi mevcut değilse de hangi ziraatin yapıldığı, ve ne gibi vergilerin alındığı ile bu çiftliklerde kullanılan aletler hakkında bilgi vardır. 64 no'lu Tapu defterinde çiftliklerin yanında "baştina" dan da söz edilir.⁹¹ Buradaki kayda göre: Mesarye nahiyesinde⁹² dört, Tuzla nahiyesinde ise iki "baştina" bulunmaktadır.⁹³ Bu baştinalar, gayr-ı müslimler tarafından işletilmekteydi. Mesela, nahiye-i Tuzla'da "der yed-i Kehuva (?) veledi Marki" tasarruf sahibi idi.⁹⁴

Çiftlik ve baştina'nın mevzu itibariyle aynı şeyi ifade ettiğini Arvanid sancağı için söyleyen Halil İnalçık'a göre, Hristiyanların tasarrufundaki çiftliklere baştina, müslümanlarınkine çiftlik denilir.⁹⁵ Ancak bizim incelediğimiz Tapu defterinde, zımmilerin çiftlik tasarruf ettikleri görülüyor. Buna dair kayıtlarda "Çiftlik-i Asirri veledi Bodinhadro, der-yed-i Hazreti Mustafa Paşa, ber muceb-i hüccet-i kad-ı Lefkoşa an kıst-ı maktu" şeklinde geçmektedir.⁹⁶ "Çiftlik-i Pristo der kurb-u karye-i Zakaçi"⁹⁷, "Çiftlik-i der yed-i duka veledi Pavlo"⁹⁸ gibi.

Kıbrıs'daki baştina ve çiftliklerin statüsünü belirlemek zor olsa da gönderilen hükümlerden bunların durumunu öğrenebiliyoruz. Fetih'ten önce yani Venedikliler zamanında çiftlik tasarruf eden zımmiler, adanın feth edilmesiyle beraber bu çiftliklerinin işletilmesini ellerinde tutmuşlardır. Devlet çiftliklerinin rekabesini üzerine alarak ve bunlardan vergi almak kaydıyla zımmilerin üzerinde kalmasına müsaade etmiştir. Temmuz 1595 tarihli hükümde, Kıbrıs'daki çiftliklerin mirîye ait

⁹¹ TK. KKA. TD. 64, s. 432: Baştina, irs yoluyla geçen arazi hakkında kullanılan bir tabirdir. Slavca-dan alınmıştır. Osmanlı Devleti Rumeli'de fethettiği yerlerdeki bağ ve bahçe ve evlerin evlada geçmesine müsaade etmişler, fakat arazinin intikaline izin vermeyerek araziye devlet malı saymışlardır. Bununla beraber Hristiyanlara ekip biçmek, mahsülünü alıp satmak hakkı verilmişti. Yalnız toprağı satamazlar, miras olarak bırakamazlardı. Yalnız Bosna'lı müslümanlara toprakların irs yoluyla evlatlarına bırakmalarına izin verilmiştir. Bkz. M. Z. Pakalın, a.g.e. I, s. 170

⁹² TK. KKA. TD. 64, s. 82, 89, 91, 92

⁹³ TK. KKA. TD. 64, s. 432

⁹⁴ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk. 432

⁹⁵ H. İnalçık, *Sancak-ı Arvanid*, s. XXX

⁹⁶ TK. KKA. TD. 64, s. 432

⁹⁷ TK. KKA. TD. 64, s. 363

⁹⁸ TK. KKA. TD. 64, s. 356

olduğunu ve maktu vergilerin alındığı görülmektedir.⁹⁹ Zimmilerin yanında müslümanlar da çiftlik tasarruf etmişlerdir. Lefkoşa nahiyesine tabi, Cafer Paşa'nın Apsimolofo nam çiftliğini tasarruf eden Süleyman subaşının vefatıyla çiftlik Veznedar Mehmed Bey'e verilmiş ve bu çiftlikteki alet ve hayvanlar sırasıyla verilmiştir.¹⁰⁰ 22 Nisan 1594 tarihli bu belgede geçen alet ve hayvanlar şöyle sıralanmıştır.

Ağnam-ı re's ma kuzu	: 1280
Keçi re's ma oğlak	: 1250
Öküz	: 12
Merkeb	: 13
Camus	: 16
İnek	: 12
Güb-ü Revgan	: 4
Sanduk-ı kebir	: 2
Tohum-ı kendir	: 106 kile
Görevli azep ve diğerleri	: 10 nefer

Bu çiftliği tasarruf eden Süleyman Subaşının vefatıyla çiftlik ve tımara müteallık olan temessükatın ibraya verilmesi hakkındaki hüccet'de 996-1002 yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden defterlerin incelenmesi istenmiştir.¹⁰¹

c-Vakıf Arazı

Vakıf kelimesi Arapça'da durdurmak, alıkoymak manasına olup, ıstılah olarak, VIII. asır ortalarından XIX. asır sonlarına kadarki devrede, islâm ülkelerinin içtimâi

⁹⁹ Kıbrıs Beylerbeyi ve Defterdarına gönderilen hükümde: "tevki-i ref'-i humayun vasıl olıcak ma'lum olaki; Bostancılarbaşı olan Muhammed Paşa südde-i saadetim kazaya Defteri gönderüp Cezire-i Kıbrıs'da vaki mirî çiftliklerin mirîye ait olan maktu akçeleri Kıbrıs hazinesine dahil olmayub çiftliklerin mahsulü ile asitane-i saadetime irsal ve isal olunmak için müşartünileyh tarafından varan bostancılara teslim olunmak babında emr-i şerifim virilmek..." denilmektedir. Bkz. BOA. MAD. 524, s. 13

¹⁰⁰ KŞS. Defter I, s. 51

¹⁰¹ Hüccetde: "... karyede vaki çiftliğimiz ve karye-i mezburede vaki adamlarımızın tımarları mahsulün canibimizde zabt ve kabza vekilimiz olan cezire-i Kıbrıs yeniçerileri yayabaşlarından merhum Süleyman Subaşının 996 senesinden sene 1002 Recebi tamamına gelince zabt ve kabz eylediği mahsulatın hala bu canibe geldük de yerinden defterleri mucebince muhasebesi görölüb..." denilmektedir. [Bkz.KŞS. Defter I, s. 50] Kıbrıs'da çiftlikler iltizama da verilmiştir. Meselâ Cezire-i Kıbrıs'da Gazanfer nam kimesneye ait çiftliğin Çakır Bey'e iltizama virildiği ve bu iltizamın 1017 Muharremi guresinden 1018 Muharremi guresine kadar 60.000 akçe ile iltizam edildiği görülmektedir. Bkz. KŞS. Defter II, s. 56

ve iktisâdî hayatında önemli bir rol oynayan dinî-içtimâî bir müessesenin adıdır.¹⁰² Muhtelif mezhepler ve araştırmacılarca değişik şekillerde tarif edilen vakfın, Türkiye’de XV. asırdan itibaren aldığı durum gözönünde bulundurularak şöyle bir tarifi yapılabilir: Vakıf, hukukî bir akid olup bununla, bir kimse Allah’a yakın olma gayesiyle menkul veya gayr-i menkul mülk veya emlakını (bazen husûsi mülkiyete geçmiş mîrî araziyi) dinî, hayrî veya içtimâî bir gayeye müebbeden tahsis eder. Bu gayenin derhal ve mutlak bir tarzda gerçekleşmesi zaruri değildir.¹⁰³

Ö. L. Barkan, Osmanlılardaki toprak vakıflarını üç kısma ayırmaktadır: Birincisi, sahiplerinin mülkü olan öşrî veya harâcî toprakların vakfedilmesi ile meydana gelen toprak vakıflarıdır. Bunlar, mülkiyeti devlet tarafından satılmış veya imâr veya ihyâ maksadıyla kolonizatör Türk dervişlerine ve kırlardaki zâviye sahiplerine mülk olarak terkedilen boş toprakların vakıf haline gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu toprakları vakıf sahiplerinin kendileri veya adamları işlemektedir. Kiraya verildiği takdirde, vakıf idarecisi, toprağı işleyen köylülerden sadece toprak kirası isteyebilmekte, bunun dışında onlar üzerinde idarî ve inzibatî yetkileri ve resmî sıfatları bulunmamaktadır. İkincisi, mâlikâne-dîvânî sistemine bağlı toprakların vakfedilmesi halinde, vakfedilen şey, “topraktan ve toprak üzerinde yaşayan köylülerden alınan her türlü vergiler olmayıp, sadece toprağın kuru bir mülkiyet hakkıdır”. Bu mülkiyet hakkına, mâlikâne hissesi denilmekte olup, umumiyetle

¹⁰² Vakıf kelimesi, bunun dışında mevkûf, yani vakıf akdinin konusunu teşkil eden menkul veya gayr-i menkul malları ifade etmek için de kullanıla gelmiş, hatta onun yerini almıştır. Bu manâda vakıfları iki kısma ayırmak mümkündür: Birincisi, “aynıyla intifa olunan” yani, bizzat kendisinden yararlanılan vakıflar ki, bunlara “müessesât-ı hayriye” adı verilmekte olup, mâbedler, medreseler, mektepler, imâretler, zâviyeler, kütüphaneler, köprüler, hastahaneler ve çeşmeler bu cümledendir. İkincisi ise, “aynıyla intifa olunmayan” fakat birincilerin sürekli ve düzenli bir şekilde işlemesini temin eden, bina, arazi, nakit para v.s. gelir kaynaklarının teşkil ettiği vakıflardır. Bunlara Osmanlı döneminde “asl-ı vakf” denilmektedir. Birbirini tamamlayan bu iki cins vakfın gelişmesinin, islâm dünyasının buhranlı devrelerinde aksamış olmasına rağmen, Büyük Selçuklular’dan itibaren bir hız kazandığı, daha sonraki islâm devletlerinde ve bilhassa Osmanlılarda büyük bir tekamüle erdiği bilinmektedir. Bkz. F. Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukukî ve Mâhiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, VD. II, (Ankara 1942), s. 13

¹⁰³ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, İ.A. XIII, s. 154: Islâm hukukuna göre, bir şeyin vakfedilebilmesi için vâkıfın mutlak mülkiyeti altında bulunması gerekiyordu. Vâkıfın kendi mülkü olan bir malını vakfetmesine vakf-ı sahih denilmektedir. Ortaçağın sonundan itibaren mülkiyeti devlete ait olan toprakların da şu veya bu şekilde vakıf haline getirildiği görülmektedir ki, bunlara da vakf-ı irsâdî adı verilmektedir. [Bkz. C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, (nşr. Y. Moran), İstanbul 1979, s. 181] Osmanlılar zamanında da mülkiyeti devlete ait bulunan mîrî arazinin vakıf haline getirilmesi çok daha yaygın bir şekilde devam etmiştir. Ancak vakfedilen şey, bu arazilerin çıplak mülkiyeti değil, ya üzerinde çalışan kimselerin devlete ödemek zorunda oldukları vergiler veya arazinin tasarruf hakkı idi. Bunun yanında hem vergilerin hem de tasarruf hakkının birlikte vakfedilmesi de mümkündür. Bkz. B. Yediyıldız, a.g.m., s. 157

mahsulün beşte biri, yedide biri veya onda biri olarak kabul edilmektedir. Vakfedilen bu haktır. Bütün diğer hak ve resimler divânî hissesi adı altında doğrudan doğruya devlete ait bulunmaktadır. Üçüncü kısmı, “bilcümle hukuk-ı şer’iye ve rûsûm-ı örfiyesi ile ve serbestiyet üzere” vakfedilen topraklar teşkil etmektedir ki, bu vakfedilme keyfiyeti toprağın hukikî mahiyetini değiştirmemektedir.¹⁰⁴

Kıbrıs arazisinin ne kadarının vakıf arazisi olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, fetihten itibaren evkafın temelleri atılmış olup ilk örnekler, II. Selim, Lala Mustafa Paşa, Cafer Paşa vakıflarına aittir. Ayrıca, Ortodoks Rum Kilisesi’ne de büyük ayrıcalıklar verilerek bir çok gayrimenkul bağışlanmıştır.¹⁰⁵

Fetihden sonra Kıbrıs’ta karşılaşılan vakıf araziler ve bunlara dair vakfiyelerden ilki Mustafa Paşa vakfına aittir. Şer’iye Sicillerinde Tuzla kazasına tabi Kerisfan (?) karyesinde bulunan Mustafa Paşa vakfı arazisinden söz edilmekte ve bu arazinin, mütevellî Hüseyin bey ile vakıf nazırı Süleyman Bey tarafından 9.000 akçeye kiraya verildiği kayd olunmaktadır.¹⁰⁶ Bahsedilen bu arazi Serdar Lala Mustafa Paşa’nın

¹⁰⁴ Vakfedilen şey, toprağın rakabesi olmadığı gibi tasarruf hakkı da olmayıp, sadece toprak üzerinde yaşayan kimselerden alınan vergilerin tamamıdır. Padişah ve vezirler tarafından yapılan bu toprak vakıfları, “mîrî âidatı bir hayır cihetine tahsis edilmiş ve müstakil bir bütçe ile muhtar bir hukûkî şahsiyet haline sokulmuş tesisler” sayılabilir. [Bkz. Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak Vakıflarının İdarî-Malî Muhtariyeti Meselesi”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi I*, (Ankara 1944), s. 15] Burada söz konusu edilen vakıflardan birinci ve ikinci şıktakiler vakf-ı sahih, üçüncüsü ise vakf-ı irsâdî’dir. XV ve XVI. asırlarda vakf-ı irsâdîlerin sayısı oldukça artmıştır. Ancak, bunlar XVI.asırdan sonra bütün vasıflarını tedricen kaybetmişlerdir. Zira, bu asırdan sonra tanzim edilen vakfiyelerde bir veya daha fazla mîrî toprak parçasını vakfeden vâkıflar, padişahın iznini belirten temlik-nâme veya mülk-nâme’lerde ve şer’î hükümlere uygun olarak bu toprakları önce mülk edindiklerini ve sonra “vakf-ı sahih-i mü’ebbed ve habs-i sarh-i muhalled ile vakf u habs” ettiklerini açıklamaktadırlar. Osmanlı Devleti’nde, XVI. asır başlarında toprakların beşte üçü dirlik sahiplerinin elinde bulunmakta, beşte birisini doğrudan doğruya devlete bağlı padişah hasları, beşte birini ise vakıf toprakları teşkil etmekte idi. [Bkz. Ö. L. Barkan, a.g.m., s. 15; B. Yediyıldız, a.g.m., s. 159] Sonuç olarak vakıf, şahsî, maddî, ve manevî faydalar temini gayesiyle mîrî bir toprağın mülkleştirilmesi için bir bahane haline gelmiştir. Öyle ki, bir çok mîrî çiftlik, mezra veya köyün temlik-nâme yoluyla hususî mülkiyete geçirildiği, sonra da bunların yarı ailevî vakıf haline getirildiği ortaya çıkmaktadır. Tımarlar aleyhine vakıfların artmasına sebep olan bu usûl, XVII. asırdan itibaren bazı Osmanlı müellifleri tarafından şiddetle tenkid edilmiştir. Bkz. *Koçi Bey Risalesi*, (nşr. Z. Danışman), Ankara 1985, s.57 vd.

¹⁰⁵ Latin döneminde kapatılmış ve bütün taşınmaz mal varlığı elinden alınmış olan Rum Ortodoks Kilisesi de, Türk yönetiminin tanıdığı haklardan ve ayrıcalıklardan yararlanmak suretiyle Ada’nın en büyük en zengin toprak sahibi oldu. Evkafa olduğu gibi, ortodoks Rum kilisesine de büyük çapta, kıymetli taşınmaz mallar bağışlandı. Kiliseye devredilen mallardan vergi alınmazdı. Kilise bu ayrıcalıklar sayesinde çok zengin oldu. Ada’da en büyük mal varlığı zamanla kilisenin elinde toplandı. Bkz. A. C. Gazioglu, *Kıbrıs’ta Türkler (1570-1878) 308 Yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış*, Lefkoşa 1994, s.161

¹⁰⁶ KŞS. Defter I, s. 259

vakıf arazilerinin bir bölümünü ifade etmekte olup 1579 tarihli bir vakfiyede gösterilmiştir.¹⁰⁷

1593 tarihli bir başka belgede ise Baf Beyi Mehmed Bey'in İhtima'da inşa ettirdiği caminin evkafından bahsedilmektedir. Belgede, Mehmed Bey'in varis bırakmadan vefatı üzerine evkafa ait malların satılmak istenmesi şikayeti mucib olmuş ve meselenin incelenmesi neticesinde sicile geçen kararda ise "... filvâki bu makule hayrât ve evkâf ihya olunub bozulmaması mühimmât-ı din-i devletden olmanın tezkire verilmiştir. Varduk da gerekdir ki bu babda her biriniz mukayyed olub elinde olan evâmîr- i şerife ve vakfnâme mucibince her biriniz taht-ı kazasında vaki emlak ve arazi ve eşcar-ı zeytun ve hane ve kahvehane ve hamam ve bilcümle vakf-ı mezbure müteallik her neyi var ise kalîl ü kesir ve bi-kusur vakfa zabt ve tasarruf ettiresiniz" şeklinde kesin bir ifade ile Lefkoşa, Baf, Tuzla ve Kukla kadılarına emir gönderilmiştir. Bu kayıtlardan ilgili evkafın adı geçen yerlerde çeşitli emlak ve arazisi ile zeytinlik, ev, hamam, kahvehane vesair akaratı bulunduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁸ İncelenen döneme ait belgelerde tesadüf edilen vakfiyelerden bir diğeri de Kıbrıs Beylerbeyi Cafer Paşa'nın vakfiyesidir.¹⁰⁹ Bu vakfiye 1599 da tanzim edilmiş olup vakfın değişik nahiye ve karyelerde bir çok arazisi mevcuttur.¹¹⁰

¹⁰⁷ Mustafa Paşa vakfına ait 1579 tarihli vakfiye hakkında bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Vakfiye Defter Nr. 746, s. 163-70: Burada Lefkoşa'ya tabi Lakatamya karyesinde Haydar Bey bin Abdullah, Mustafa Ağa ibni Abdullah ve Hasan Bey ibni Pınarî isimli şahıslardan satın alınan 192 kıt'a tarla ve müstemil çiftlik ki, toplam 3.322 dönüm ve yine aynı karyede Haydar Bey'den satın alınan 10.438 dönümlük mezra, bahçe ve zeytinliklerin vakfedildiği kayıtlıdır. Omorfo kazasına tabi Gera karyesinde 579 dönümlük arazi ile Lefkoşa'ya tabi Aya Kaşanu mahallesinde 201 dönüm bahçeler ile gayrimenkuller. Lefkoşa kazasına tabi Balikitre karyesinde 1579.5 dönüm ve Hüseyin Bey'den satın alınan 4.028 dönümlük arazi. Pendaye kazasına tabi Minas karyesinde 284 dönüm, Girne kazasına tabi Dimetoka karyesinde 203 dönüm, Lefkoşa dahilinde Balık pazarı mevkiinde 206 dönüm, Girne kazasına tabi Larak karyesinde 652 dönüm, Tuzla kazasına tabi Cıyğı nam karyede vaki Uhtur mezarası 1840 dönüm, Tuzla kazasına tabi Kristefan karyesinde 595 dönüm arazi Lala Mustafa Paşa'nın vakıfları arasında gösterilir.

¹⁰⁸ KSS. Defter I, s. 98

¹⁰⁹ KSS. Defter II, s. 14 -16

¹¹⁰ KSS. Defter II, s. 14 vd.: Buradaki kayıtlara göre vakfın Lefkoşa kazasına tabi Simolofo karyesinde, çiftlik, evler, dört bahçe ve tarlalar, ma'lumu'l-hudud yerler ve müstemilat-ı saire. Lefkoşa nahiyesinde Pano Milya, Kato milya ve Romano karyeleri ile Zippe, Peşine Abliki, Palıye Piskopi ve Dimitriyanu mezarlarında, çiftlik ve müstemilatı, Mesarya nahiyesinde Sivri ve Koli karyelerinde, çiftlik ve müstemilatı, Limoson nahiyesinde Mesa Yitonya karyesinde Vasili Kolori çiftliği, Yermasoya ve Potayaka karyeleri sınırında arazi ve bahçeler, Fengarya karyesinde altı dönümlük tarla, altı ev, iki bahçe ve zeytinlikler. Mesayiyonya karyesinde evler, anbarlar ve ahırlar. Yermasoya ve Potayaka karyelerinde Yermasoya ve Potayaka Kerni ve Anbelya Males nam tahminen yüz dönüm tarlalar. Yermasoya ve Potayaka karyelerinde Anbelya ve Kerne demekle maruf tahminen yüz dönüm tarla ve müstemilatı, Zankarta karyesinde onbeş dönüm tarla. Potayaka karyesinde Enamilya nam dokuz kilelik tarlalar. Rakna karyesinde Yohari nam değirmen ve evler ile müstemilatı, Hırsofu karyesinde Arno nam dört dönüm tarla, Evhari nam dört dönüm penbe tarlası ve diğer yedi dönüm penbe tarlaları ve Kato Livadya ve Tarudya nam iki kıta tarla. Andreniko karyesinde tahminen altı dönüm penbe tarlaları ve müstemilatı, Tuzla nahiyesinde Alaminyo nam karyede, yirmi bab fevkanî tahtanî evler ve yedi kıta bahçe ve müstemilatı ve bir bağ ve zeytun değirmeni ve ikibin beşyüz dönüm tarlalar ve müstemilatı, Tuzla kazasında Aya Ana karyesinde evler, zeytun ve harnub ağaçları, Magosa'da Külhancı havlisinde beş evleri ve havuz ve değişik ağaçları havî bahçe. Lefkoşa nahiyesinde Anaya karyesinde emlak ve arazi ile çiftlikler ve bazı dükkan ile fırınları mevcuttur.

B- TARIM VE HAYVANCILIK

Osmanlı Devleti ekonomisinin temelini ziraat teşkil etmekte, halkın büyük bir çoğunluğu da bu sahada istihdam olunmaktaydı.¹¹¹ Ayrıca yeni fethedilen topraklarda da tarh ve tevzi edilen vergilerin nisbeten ziraatle alakalı olmaları, Osmanlı Devleti için konunun ehemmiyetini ortaya kotacak mahiyettedir. Ancak bu topraklarda Türklerden müteşekkil bir üretici zümre teşkil edilemeyecek ve bu husus özellikle gerileme döneminde etkisini gösterecektir.

Ziraî üretim, iklim, toprak özellikleri ve sulama ile alakalı olup, bütün bunların elverişli bulunduğu yerlerde daha yoğun ve çeşitlidir.¹¹² Kıbrıs Adası'nda da ziarat bu imkanlar nisbetinde değerlendirilmelidir. Ada'nın yağmur mevsimi Kasım - Şubat ayları arasındadır. Yazı çok kurak ve sıcaktır. Bundan dolayı ziraat ve hayvancılık, verimli ve sulanması mümkün olan dar ve küçük vadilere inhisar etmekte idi. Sulanması mümkün olmayan yüksek mıntikalarda ise ziraat yapılamamaktaydı. Bu sebeple, istihsal edilen mahsul Ada'yı besleyecek bir durumda değildi. Ziraati geliştirmek ve hariçten gelmesi icabeden hububatı mümkün mertebe azaltmak için burada ziraat ile uğraşmak isteyen herkese azamî kolaylık gösterilmiştir.¹¹³ Coğrafyanın bilhassa mera hayvancılığına elverişli olmaması bu yöndeki gelişmeyi de engellemiştir. Yalnız Karpas bölgesi istisna bir görünüm arzeder.

Osmanlı Devleti, fetih esnasında dağlara kaçan ve zorunlu olarak göç ettirilen nüfusu,¹¹⁴ eski yerlerine avdet ettirerek ziraatı ihyâ etmeye çalışmıştır. Venedikliler zamanındaki toprak köleliği ve feodalizm ortadan kaldırılarak bütün nüfusun üretime katılması sağlanmıştır. Zira, fetihten önce kral ve feodal beylerin topraklarında çalışan halk, elde edilen ürünün 1/3, 1/4 veya 1/5'ini vergi olarak ödemek durumundaydı. Ayrıca, Parikoz veya Parici olarak adlandırılan köylü sınıfı, haftada iki gün feodal beylere çalışıyor ve istihsal ettikleri ürünün 1/3'ini de onlara vergi

¹¹¹ Feridun Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1986, s. 222

¹¹² Ali Tanoğlu, Ziraat Hayatı I, İstanbul 1968, s. 1

¹¹³ Bkz. Şinasi Altundağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında", s. 194, Kıbrıs'ın Venedikliler döneminde kendi kendine yetmediğini söyleyen Braudel, adanın XVI. asrın ikinci yarısında sürekli olarak açlık tehdidi altında olduğunu Trakya'dan buğday getiren Karamürsellersin istenilen zamanda gelmemeleri veya kalelerdeki depoların buğday veya darı stokları tükendiğinde gıdasal felaketlerin başladığını söyler. Bkz. F. Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II, (nşr. M. A. Kılıçbay), İstanbul 1989, s. 90

¹¹⁴ Venedikliler, fetihten önce adanın merkezi ovasında ziraatle işgal eden nüfusu dağlık alanlara kaydırarak üretimin azalmasına sebep oldu. Bundan dolayı birçok ziraî saha ekilemedi ve 1572'de kıtlık görüldü. H. İnalcık, The Ottoman Empire, Conguest, Organization and Economy, s. 20

ve yeni doğan hayvanları için de çeşitli miktarda vergi verirlerdi.¹¹⁵

Osmanlı Devleti daha önceki dönemde söz konusu olan adaletsizliğin önüne geçecek tedbirler alırken hem ziraatın ihyasını gözetmiş hem de tarh edilen vergilerle reayanın mağduriyetini önlemiştir.¹¹⁶ İncelenen dönemde devletin, zirai üretim ve reayanın durumuna göre tarh ettiği vergilerden, Kıbrıs'ta yetişen ve yetiştirilen ürünler ve hayvancılığı hakkında Tapu Tahrir Defterinden bilgi sahibi olunmaktadır. Ancak Kıbrıs'ın fethini müteakip hazırlanan 1572 tarihli bu tahrir defterinden¹¹⁷ başka teferruatlı kayıtların bulunmayışı, Ada'da yetiştirilen ürünlerin değişik yıllara göre mukayese imkanını ortadan kaldırmaktadır.

a- Yetiştirilen Mahsuller

Venedikliler zamanında 1/3 ve Osmanlılar zamanında 1/5 nisbetinde vergilerin alındığı zirai ürünlerin başında buğday ve arpa gelmektedir. Nitekim, yabancı kaynaklarda, Ada topraklarının 1/20'sinin ekildiği, buğdayın bire altı ve arpanın bire sekiz verdiği belirtilmektedir.¹¹⁸ 1596'da Kıbrıs'a uğramış olan Dandini, Ada'da bol

¹¹⁵ Bu cümleden olmak üzere her bir koyundan 1 akçe alındığı ve Limasol ile Evdim'de bağcılık yapan köylülerin, istihsal ettikleri mahsulün 1/3'ini vermek mecburiyetinde kaldıkları bilinmektedir. Fetih öncesi parici (köylü) ve Lefteri (diğer köylü sınıfı)'lerin durumu şöyle idi.: XV asrın sonunda 47.185 ve 1562'de 83.653 nüfusa sahip Pariciler 1/3'lik vergiyi vermekle mükellefi. Bununla da yetinmeyen idare, kafa başına 2, 6 veya 16 besant (Bizans altını) alırdı. Yine XV. Asrın sonunda 77.066 ve 47.503 nüfusa sahip Farncomati köylü sınıfı da aynı oranda vergi verirdi. Bunların her ikisinden de alınan "Tuz hakkı" (metedusel)'da köylü üzerine tarh edilmiş ve bu ağır yükümlülüklerden ezilen bir çok köylü adayı terketmişti. Bkz.H. İnalçık, *The Ottoman Empire, Conguest, Organization and Economy*, s. 12vd

¹¹⁶ 6 Mayıs 1572 tarihinde beylerbeyi, kadı ve defterdara gönderilen hükümde, Kıbrıs adasının güçle zaptedildiği, reyanın durumun çok kötü olduğundan adaletle davranılarak, vergilerin tarh ve tahsilinde sevgi ile yaklaşılması istenmiştir. Eğer böyle yapılırsa adanın mamur ve abadan olacağı belirtilmiştir. [Bkz. H. İnalçık, *The Ottoman Empire, Conguest, Organization and Economy*, s.15Ayrıca bkz., Naci Kökdemir, *Dünkü - Bugünkü Kıbrıs*, Ankara 1975, s. 42-43: Hadiye Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Taksimi ve Aşar*, Ankara 1948, s. 91-92] Yine, Venedikler zamanındaki ağır vergi yükü, kanunnameye şu şekilde ifade edilmiştir: "ve resm-i kile deyü üç kile buğdaya bir akçe ve altı kile arpaya bir akçe ve sair hubabatın her üç kilesine bir akçe alınub ve meyvenin yüküne bir akçe ve odunun üç yüküne bir akçe ve arabasına bir akçe ve zeytunun her altı kilesine bir akçe ve çekirdekli penbenin her kantarına beş akçe safisinin kantarına on beş akçe alurlar imiş". [Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk. 1-5; B. Darkot, "Kıbrıs", İ.A. VI, s. 672-676] Kanunnameye, vergi oranının 1/5 olarak uygulanmaya başlandığı ve bu oranın bütün köylülere mahsus olduğu belirtilmiştir.[Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.5; A. Akgündüz, a.g.e. VII, s. 639] 1572'de Defterdar Mehmed tarafından yapılan tahrirde, Kıbrıs'ın bütün köylerine aynı oranda tarh edilmiş olan 1/5'lik vergi oranı "aşar" olarak (hums) geçmektedir. Bkz. H. İnalçık, *The Ottoman Empire, Conguest, Organization and Economy*, s. 10

¹¹⁷ TK. KKA. TD. 64

¹¹⁸ Bkz. F. Braudel, a.g.e., s. 388

b. Yusuf el-Karamanî ise, Ada'da bağ ve bahçelerin bulunduğunu saç yağı ve Afyon sakızının ihraç edildiğini kaydetmektedir.¹²⁰ Ayrıca, Ada'nın alçak yerlerinde zeytinlikler ve sulama yardımıyla her türlü hububat, meyve, sebze ve sınaî bitkileri yetiştirilmiştir. Bunların yanında bağcılık önemli bir yer tutmuş ve burada meşhur şarablar üretilmiştir.¹²¹ Ö. L. Barkan, Ada'ya gönderilen bir hükme dayanarak, burada şeker kamışı, pamuk ve hububatın da yetiştirildiğini söylemektedir.¹²²

Osmanlıların adayı fethiyle ziraî sahada büyük gelişmeler olmuş, kendi kendine yeterli olamayan Ada, buğday ve arpa ihraç eder duruma gelmiştir.¹²³ Ada'da yetiştirilen ürünleri ve bunlardan alınan vergileri aşağıda verilen sırayla incelemek mümkündür.

aa- Hububat ve Bakliyat Üretimi

Osmanlı ziraî yapısı içerisinde en önemli yeri hububat (buğday, arpa) üretimi teşkil etmektedir. Tahrir defterlerinde bu mahsullerin, köylerin vergi kalemlerini teşkil eden "el-mahsul" kısmında gerek çeşit ve gerekse alınan vergi miktarı bakımından kaydedildiği görülmektedir. Tetkik edilen tahrir defterinde ve diğer belgelerde, adanın hemen hemen her köyünde buğday ve arpa yetiştirilmiştir. Devlet, burada yetiştirilen hububattan 1/5 oranında "harac-ı mukaseme"sini almıştır¹²⁴. Aynı olarak alınan bu verginin miktarı "kile"¹²⁵ ile belirttikten sonra nakid olarak

¹¹⁹ Bkz. Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*, Lefkoşa 1994, s. 164

¹²⁰ Ahmed b. Yusuf el-Karamani, *Ahbarü'd-düvel ve Asarü'l-evvel*, (Neşr. A.Halit-F.Said), Beyrut 1992, s. 302

¹²¹ B. Darkot, a.g.m., s. 672

¹²² Ö.L. Barkan, "XV ve XVI Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri I", s. 662

¹²³ F. Braudel, a.g.e., s. 388

¹²⁴ Haracı Mukaseme; arazinin hasılatından, yerin tahammülüne göre, öşürden nısfı kadar alınmak üzere, tayin ounan şeydir. Bölüşmek manasını ifade eden "mukasama" tabiri, yerin inbat kabiliyetine göre, hasılatdan onda bir, beşte bir, dördte bir, üçte bir ve nihayet ikide bir hisse almak suretiyle, bir paylaşma durumu husule getiren tarzdaki arazi vergisinin ıstılah olarak kullanılmıştır. Bkz. Ebu'l-ulamardin, "Harac", İ.A.V., s. 222, Ayrıca bkz. M. Z. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, s. 736; Ferit Devellioğlu, *Osmanlı - Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1978, s. 390; H. İnalcık, "İslâm Arazı ve Vergi Sisteminin Teşekkülü", *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1993s. 23

¹²⁵ Tahrir defterinde İstanbul kilesi esas alınmış olup, 1 İstanbul kilesi=20 okka = 25.656 kg dır. Arpa'da ise 1 kile=22.25 kg olarak hesaplanmıştır. Bkz. Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (nşr. A. Sevim), İstanbul 1990, s. 51

karşılığı, yani “tahrir kıymeti” kaydedilmiştir.¹²⁶ İncelediğimiz dönem itibarıyla Kıbrıs’da hububat ve bakliyata verilen tahrir kıymetleri şöyle idi:¹²⁷

<u>Ürün</u>	<u>Birimi</u>	<u>Tahrir Kıymeti</u>
Buğday	1 Kile	12 Akçe
Arpa	“ “	6 “
Mercimek	“ “	13 “
Bakla	“ “	10 “
Nohud	“ “	14 “
Alef	“ “	1 “
Burçak	“ “	6 “

Tahrir kıymetleri verilen bu ürünlerin hepsinden 1/5 oranında vergi tahsili yapılmıştır. Tahrir defterinde geçen “hasıl-ı kısm-ı mine’l- hums” tabiri bunu teyid etmektedir. Defterde geçen kanunnamede, 1 kile = 25.656 kg olarak alınmıştır. Bazılarının 1 kileyi 25.7 kg olarak alması,¹²⁸ bölgesel farklılıktan olsa gerektir. Kıbrıs reayasından alınan haracı mukaseme, kime belgelerde öşür olarak geçmektedir. Malum olduğu üzere 1/10 manasına gelen öşr, müslüman reayanın mahsulünden alınan vergidir. Kıbrıs’ın umumi reayasından alınan ve 1/5 oranında olan harac-ı mukaseme Pamuk öşrü, zeytin öşrü, buğday öşrü gibi, öşr ile birlikte kullanılmıştır.¹²⁹ Kıbrıs’ta bakliyat ve hububattan alınan öşrün nahiyele göre dağılımı şu şekildedir:

¹²⁶ Lütflü Güçer, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububat’dan Alınan Vergiler, İstanbul 1964, s. 58 vd.: Mahsûlün tahrir kıymeti tahrir komisyonları tarafından cari fiyatlar nazar-ı itibare alınarak mahalinde tesbit ediliyordu. Bu kıymet aynı zamanda devletin tesbit ettiği resmi fiyatı belirtiyordu.

¹²⁷ TK. KKA. TD. 64., Vrk. 1-5

¹²⁸ M. Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara 1989, s. 101. Burada 1 İstanbul kilesi = 25.7 kg olarak alınmıştır

¹²⁹ KŞS. Defter I, s. 28, 67, 148, KŞS. Defter II, s. 48

Tablo. IV. 9: Bakliyat ve Hububattan Alınan Öşürün Nahiyelere Göre Dağılımı

Nahiyeler	Buğday		Arpa		Burçak		Mercimek		Bakla		Börülce		Alef		Nohut	
	Kile	%	Kile	%	Kile	%	Kile	%	Kile	%	Kile	%	Kile	%	Kile	%
Lefkoşa	11625.5	8.1	15548	9.7	790	9.8	31	0.6	176	1.9						
Magosa	944	0.7	1068.5	0.7	190.50	2.4	169	3	156	1.7					10	22
Mesarye	8856	6.2	9902	6.2	1609	20	310.5	5.6	813	8.8	11	2.6			36	78
Karpas	15148	10.6	16230	10.1	822.5	10.2	1022.5	18.2	1090	11.9	11	2.6	356	51		
Kirinya	15587	11	12536	7.8	446	5.6	341	6	367.5	4						
Pendaye	23174	16.2	37025	23	1814	22.6	849	15.2	1303	14.1	97	22.9	18	2.6		
Hursoho	15539	10.9	13261	8.3	1408.5	17.5	876.5	15.7	2119.5	23	82	19.3	10	1.4		
Baf	21612	15.1	23411	14.5	260	3.2	831	14.8	1049.5	11.4	136	32				
Evdim	5190.5	3.6	4196.5	2.6	2.5	0.1	163.5	2.9	343	3.7						
Limosa	13893	9.7	11886	7.4	160.5	2	496	8.9	830.5	9	87.5	20.6	315	45		
Mazoto	8591	6	10987	6.8	442	5.5	513	9.1	929	10.1						
Tuzla	2619	1.9	4564	2.9	84.5	1.1			38	0.4						
TOPLAM	142819	100	160615	100	8030	100	5603	100	9215	100	424.5	100	699	100	46	100

Tabloda öşrün dağılımına bakıldığında, en fazla verginin arpadan en az verginin ise Nohut'tan alındığı görülmektedir. Verginin en fazla alındığı ve dolayısıyla arpa üretiminin en fazla yapıldığı yer Pendaye (37025 kile vergi vermiştir)'dir. Bunu, Baf nahiyesi ve Karpas nahiyesi izlemektedir. Lefkoşa, Girne ve Hırsogfu'da yaklaşık aynı oranlarda üretimi yapılmıştır. Üretimin en az yapıldığı nahiye ise Evdim'dir. Buğday üretiminin fazla yapıldığı yerler sırası ile, Pendaye (23174 kile), Baf (21612 kile), Girne (1558 kile) ve Baf (21612 kile)dir. Buğday üretiminin en az yapıldığı yer ise Magosa'dır. Magosa'nın hem bir liman şehri hem de arazisinin azlığı bunda etkili olmuştur.

Burçak üretimi buğday ve arpa'ya nazaran az olmakla beraber bütün nahiyelerde üretimi yapılmıştır. Alınan vergi miktarlarına bakıldığında en fazla Pendaye'de ve en az ise Evdim'de üretilmiştir. Bakliyattan olan mercimek (Tuzla'da üretimi yapılmamış) ve bakla da diğerleri gibi bütün karyelerde ziraati yapılan bitkilerdir. Mercimekten toplam 5603 kile ve Bakla'dan ise toplam 9215 kile harac-ı mukaseme alınmıştır. Mercimeğin en çok üretildiği yer Karpas, Bakla'nın en çok üretildiği yer ise Hırsogfu'dur. Börülce, altı nahiye (Mesareye, Karpas, Pendaye, Hırsogfu, Baf ve Limason) üretilmiş olup, 424,54 kile vergi alınmıştır. Alef ise Karpas, Pendaye, Hırsogfu ve Limasonda üretimi yapılmıştır. Bundan alınan vergi 699 kile'dir. Nohut'un üretim alanı daha da dar kalarak, sadece Magosa ve Mesareye'de görülmektedir. bütün bunların üretimindeki artış ve azalmayı elimizde sadece tek tahrir defteri olduğundan veremiyoruz.

Tablo. IV. 10: Hububat ve Bakliyatın İstihsal Yekûnu

Mahsuller	Öşr Yekûnu (Kile)	İstihsal Yekûnu (Kile)	Kg. Olarak Karşılığı
Buğday	142819	714095	18352241.5
Arpa	160615	803075	20639027.5
Burçak	8030	40150	1031855
Mercimek	5603	28015	719985.5
Bakla	9215	46075	1184127.5
Böğrölce	424.5	2122.5	54548.25
Alef	699	3495	89821.5
Nohut	46	230	5911

Ele alınan dönem itibariyle Kıbrıs'da üretilen hububat ve bakliyatın istihsal yekûnünü tabloda verilmektedir. Buğdayın istihsal yekûnu ile arpanın yekûnleri

arasında gözle görülür bir fark olmamakla birlikte, diğer ürünlerde olan yekunla çok farklıdır. Hububat, bilindiği gibi temel gıda maddesidir. Ada ikliminin de elverişli olması üretimi kolaylaştırmıştır. Üretim, bazen tabii afetler sebebiyle azaldığı gibi bazen de fazlalık vermiştir.¹³⁰

Tablo. IV. 11: Hububat ve Bakliyat üretimi yapılan karyelerin nahiyelere göre dağılımı

Nahiye	Karye Sayısı	Buğday	Arpa	Burçak	Mercimek	Bakla	Börülce	Alef	Nohud
Lefkoşa	116	100	106	54	9	20	-	-	-
Magosa	15	15	15	13	13	12	-	-	2
Mesarye	95	93	93	78	47	58	1	-	4
Karpas	57	57	57	32	50	40	1	4	-
Girne	59	58	53	32	35	35	-	-	-
Pendaye	182	120	119	40	67	58	16	1	-
Hırsoho	61	61	61	32	55	55	15	1	-
Baf	112	112	112	19	102	102	23	-	-
Evdım	29	29	28	1	26	26	-	-	-
Limosa	119	105	99	18	73	70	17	6	-
Mazoto	44	44	44	13	26	36	-	-	-
Tuzla	20	20	20	6	-	5	-	-	-
Toplam	909	814							

Tablodan anlaşılabacağı üzere, Pendaye nahiyesinin 120 karyesinde buğday, 119 karyesinde arpa üretilmiş olup, bu oranı diğerlerinden yüksektir. Mesarye’de mevcut 15 karyeden de buğday ve arpa üretilmiştir. Burçak en az Mesarye karyelerinde, mercimek Baf Karyelerinin 102’sinde, keza Bakla da aynı şekilde üretilmiştir. Buna göre Kıbrıs’ın toplam 909 karyesinin % 89.5’inde buğday, % 88.7’sinde arpa, % 37’sinde burçak, % 55’inde Börülce, % 1.3’ünde alef ve % 0.7’sinde nohud yetiştirilmiştir.

Kıbrıs’da zirai üretime olumsuz yönde tesir eden sebeplerin varlığından söz edilebilir. İncelenen belgelerden anlaşıldığına göre, mevsimin soğuk veya kurak geçmesi, yağışın az düşmesi, veba, sıtma gibi salgın hastalıkların zuhur etmesi ve çekirge istilası gibi sebepler istihsalı büyük ölçüde tesir etmekte ve hatta bazen kıtlıklara da sebep olmuştur. Çekirge’nin Ada’da yaptığı tahribatı S. G. Hill anlatırken; “Türklerin fethinden bir asır sonra çekirge, veba ve sıtma Ada’ya açlık ve sarsıntı getirmiştir” demektedir¹³¹. Çekirge salgınları 1610 ile 1628 tarihleri arasında

¹³⁰ F. Braudel, a.g.e., s. 388

¹³¹ Jennings, a.g.e., s. 171

çok sık görülmüş ve bu afat geçtiği yerleri harab etmişlerdir¹³². Kıbrıs beylerbeyi Hasan Paşa ve Lefkoşa kadısı Mevlanâ Ali merkeze arz sunub, eyaletde çekirge salgınından dolayı cizyeyi cem' edemediklerini merkeze bildirmişlerdir¹³³ Doğal afetler neticesinde kıtlıkların yaşandığı¹³⁴ adada bazı yıllarda ise buğday ve arpa'nın ihraç edildiğini görmekteyiz. 1572 de Rodos Adası'na¹³⁵ buğday ve arpa gönderilmiştir. 1577'den 1579'a kadar gönderilen hükümlerden Kıbrıs'dan buğday ve arpa ihraç edildiği anlaşılmaktadır.¹³⁶

ab- Sınaî Bitkiler

Kıbrıs Eyaleti'nde ilk tahrirre göre sınaî bitki olarak pamuk, zeytin, keten, ve az miktarda da olsa kendir, susam ve zaferan görülmektedir. Bunlar içerisinde bilhassa pamuk, zeytin ve keten önemli yer tutmaktadır.

aba- Pamuk Üretimi

İlkçağlardan beri önemli bir sanayi bitkisi olan pamuk, Kıbrısın nemli ve sulak topraklarında yetiştirilmeye çalışılmıştır.¹³⁷ Adanın belli başlı ürününün pamuk olduğunu ve bunun, gerek beyazlığı, gerekse kalitesi ve liflerinin uzunluğu bakımından Avrupa pazarlarında aranan bir tür olduğu yabancılar tarafından belirtilmektedir. Özellikle Mariti'nin Kıbrıs pamuğu hakkındaki görüşlerini serdederken söylediği; "Pamuk ticareti yapan tüccarlar, bu maksatla Avrupa'dan aldıkları komisyonluğun bir kısmını kredi olarak pamuk yetiştiricilerine vermektedirler. Ada'da üretilen pamuğun büyük bir kısmı Venedik'e ihraç edilmektedir. Kıbrıs pamuğu, Venedik'e öyle yüksek fiyatlarda satılmaktadır ki, İstanbul ve Şam'daki birçok tüccar, Kıbrıs'tan pamuğu alıp doğrudan Venedik'e göndermekte ve satışlarını yüksek fiyatlardan orada gerçekleştirmektedir" sözleri

¹³² Jennings, a.g.e., s. 173

¹³³ Adı geçen hükümde "... bin elli yedi senesine mahsub olmak üzere Cezire-i Kıbrıs Keferesinin cizyeleri cem'ine memur olan Zülfikar kulları gelüb cem'ine mübaşeref eyledikde züema ve erbab-ı tımar meclis-i şer' de huzurun olub vilayetimizden çekirge müstevli olmağla gılal hasıl olmayub reayayı perakende ve perişan olmuştur, her bir haneden ikişer ve üçer ve bazı kur'a reayası dörder hane virmişlerdir..." denilmektedir. Bkz. BOA.MAD. 6268, EK I/1

¹³⁴ BOA. MD. 10, s. 138, Hüküm 215, Bu hükümde, Kıbrıs'a 3000 kile buğday gönderilmiştir

¹³⁵ BOA. MD. 21, s. 93, Hüküm 224

¹³⁶ Bkz. BOA. MD.31, s. 99, Hüküm 242; BOA. MD.32, s. 279, Hüküm 510; BOA. MD.38, s. 84, Hüküm 181; BOA. MD. 38, s. 156, Hüküm 310

¹³⁷ Pamuk üretimi için bkz., H. İncelik, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu - Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993

Kıbrısta yetiştirilen pamuğun önemini ortaya koymaktadır.¹³⁸ Jennings de Kıbrıs pamuğunun kalitesinden bahsederken, “Pamuk çok üretilen şekerin yerini aldı ve eğer Kıbrıs halkı sulamaya önem verseydi daha çok ve daha kaliteli pamuk yetiştirirdi. Kıbrıs’ın ihraç malları arasında pamuğun özel bir yeri vardı” demektedir.¹³⁹ F. Braudel ise, Osmanlıların adayı fethetmeleriyle pamuk üretiminin düştüğünden bahsetmektedir.¹⁴⁰

İncelenen dönemde Ada’da yetiştirilen pamuğa verilen tahrir kıymeti: 1 kantar = 300 akçe olarak tesbit edilmiştir. Kanunnamede “ve penbenin kantarın üç yüz akçeye” şeklinde geçmektedir. İncelediğimiz mühimme defterlerinde ve şer’iyye sicillerinde, pamuktan 1/5 oranında vergi alınmıştır. Venedikliler zamanındaki adaletsiz vergi dağılımı Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılmış ve 1/5 lik oran ayırım yapılmadan bütün köylülere uygulanmıştır.¹⁴¹

TD. 64’de göre¹⁴² pamuktan vergi alınırken “kantar” esas alınmıştır. W. Hinz’in verdiği 1 kantar = 100 men¹⁴³ değeri esas alınmıştır. Kantar ölçüsüyle verilen miktarlar kg’a çevrilirken umumiyetle kullanılan 1 kantar = 56.5 kg değeri esas alınmıştır.¹⁴⁴ Bazı karyelerde vergi miktarı verilmeyip “resm-i penbe” olarak tahrir kıymetleri verilmiştir. Mesela, Morsonu karyesinde resm-i penbe=35 akçe¹⁴⁵, Milya karyesinde resm-i penbe = 30 akçe¹⁴⁶ Balyaharinden resm-i penbe: 35 akçe¹⁴⁷ olarak alınmıştır. Karpas’ın Ayamarine karyesinde resm-i penbe: 30 akçe¹⁴⁸. Gilago’da resm-i penbe : 130 akçe¹⁴⁹ alınmıştır. Bazı karyelerde ise birim olarak kantar yerine vukiyye¹⁵⁰ kullanılmıştır. Mesela, Baf’ın Ayafoti karyesinde pamuğun vergi yekünü 50/95 vukiyye olarak verilmiştir.¹⁵¹ Evdim’de Pessori Ayayorgi karyesinde öşür yekünü 50/75 akçe alınmıştır.¹⁵²

¹³⁸ Bkz. Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs’da Türkler (1570-1878)*, s. 201-202

¹³⁹ Jennings, a.g.e., s. 298-302

¹⁴⁰ F. Braudel, a.g.e., s. 92 Kıbrıs pamuğunun ihracı için bkz. BOA. MD. 21, s.123, hüküm 300

¹⁴¹ H. İnalcık, “Ottoman Policy and administration in Cyprus After The Conquest”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Ankara 1971, s. 68-69, Venedikliler zamanında bazı köylülere 1/3’lük oran uygulanırken, bazılarına da 1/5, 1/7, 1/8 veya 1/10 oranları uygulanmıştır. Aynı eser, s. 96

¹⁴² TK. KKA. TD. 64,

¹⁴³ W. Hinz, a.g.e., s. 30

¹⁴⁴ H. İnalcık, “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, *Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 29; W. Hinz, a.g.e., s. 33

¹⁴⁵ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 92/A

¹⁴⁶ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 92/B

¹⁴⁷ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 96/B

¹⁴⁸ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 12/A

¹⁴⁹ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 141/B. Magosa ve Girne’deki resm-i penbe için bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk. 77-A, 77-B ve Vrk. 156/A, 156/B

¹⁵⁰ 1 Vukiyye = 400 dirhem Bkz. W. Hinz, a.g.e., s. 44

¹⁵¹ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 322/A

¹⁵² TK. KKA. TD. 64, Vrk. 341/A-B

abb- Zeytin Üretimi

Kıbrıs'ın çevresinin denizlerle çevrili olması bu adanın kıyılarında zeytinciliğin yapılmasını kolaylaştırmıştır. Akdeniz'e bakan alçak yamaçlarda zeytinlikler bulunmakta¹⁵³ idi.

İncelenen dönem itibarıyla Magosa haricinde hemen hemen bütün nahiyelerinde üretim yapılmıştır. Tablodan da anlaşılacağı üzere en fazla üretim Mazota nahiyesinde yapılmıştır. Bunu Girne nahiyesi izlemiştir. Zeytin üretiminin en az yapıldığı yer Mesarye nahiyesi görülmektedir.

İncelenen tahrir defterinde, zeytinin tahrir kıymeti 11 akçe olmasına rağmen, bazı karyelerde 12 akçe olarak verilmiştir. Mesela, Baf nahiyesinin Gilokdare karyesinde Tahrir kıymeti 12 akçe olarak alınmıştır¹⁵⁴. Bazı karyelerde ise 10 akçe üzerinden tahrir kıymeti verilmiştir. Baf'ın Akurçu karyesinde Zeytin'in tahrir kıymeti 10 akçe olarak hesaplanmıştır¹⁵⁵. Birim olarak kile esas alınmıştır. Ocak 1608 tarihli bir hükümde Zeytin öşrinden bahisle, harac-ı mukaseme yerine kullanıldığı görülmektedir¹⁵⁶.

abc- Keten Üretimi

Sanayi ürünleri içerisinde en çok üretimi yapılan ürün, keten olmuştur. Tahrir defterinde gördüğümüz kadarıyla, bütün nahiyelerde vergisi (Öşrü) alınmıştır. En fazla üretim Pendaye'de görülmekte ve ikinci sırayı Hırsofu almaktadır. Bunları Baf, Karpas izler. Ketenin birinci "demet" olarak alındığından demet başına vergi alınmıştır. Kanunnamelerde diğer ürünlerde olduğu gibi 1/5 oranında toplanmıştır. Tahrir kıymetine defterimizde rastlayamadığımızdan bunun kıymetini veremiyoruz.

Pamuk, zeytin ve keten gibi sınaî bitkilerin üretimi Kıbrıs'da önemli bir yer tutmaktaydı. Bununla birlikte Ada'da üretimi yapılan sınaî bitkilerinden kendir, susam ve zaferan üretimi diğerlerine göre daha azdır. bu hususlar aşağıdaki tabloda ortaya konulacaktır.

¹⁵³ B. Darkot, "Kıbrıs", İ.A, VI., s. 672

¹⁵⁴ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 291/A

¹⁵⁵ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 306/B

¹⁵⁶ KŞS. Defter II, s. 48

Tablo. IV. 12: Sanayi Ürünleri Ve Alınan Öşür Miktarları

Nahiyeler	Keten		Zeytun		Pamuk		Kendir		Susam		Zaferan	
	Demed	%	Kile	%	Kantar	%	Kantar	%	Kile	%	Dirhem	%
Lefkoşa	830	2.7	2190	12.6	69.5	6						
Magosa	304	1			4	0.3						
Mesarye	1586	5.1	76.5	0.5	34.5	3						
Karpas	3209	10.4	668	3.8	57.5	4.9						
Kirinya	1373	4.4	2260.5	13	141	12						
Pendaye	12392	40.1	2234	12.9	137	11.7	20	63.5	40	22	11925	92
Hırsoho	4273	13.8	781	4.5	209.5	17.9	2	6.4	31	17		
Baf	3042	9.8	2092	12	162	13.8	9.5	20.1	51	28	500	3.8
Evdim	624	2	877.5	5	81.5	6.9						
Limosa	1442.5	4.7	1997.5	11.5	209	17.8			60.5	33	555	4.2
Mazoto	1460	4.7	3899	22.5	53	4.5						
Tuzla	389	1.3	289	1.7	14	1.2						
TOPLAM	30924.5	100	17365	100	1172.5	100	31.5	100	182.5	100	12980	100

Anlaşıldığı kadarıyla, sınaî ürünlerinden en çok üretimi yapılan Keten'dir. Bütün nahiyeelerde ekimi yapılmış olup, Hırsofu nahiyesi başta gelmektedir: bu nahiyeden 4273 demet vergi alınmıştır. En az üretilen nahiye ise 304 demed öşür veren Magosa'dır. Kıbrıs'ın bütün nahiyeelerinde toplam 30924.5 demed öşür alınmıştır. Keten öşürünün yüzdelik oranlarına baktığımızda %40.1'lik oran Pendaye'ye düşmüştür. Bunu, %13.8'lik oranla Hırsofu, %10.4'lik oranla Karpas ve %9.8 ile Baf izlemektedir.

Zeytin üretimi Mogosa hariç bütün nahiyeelerde yapılmıştır. En çok üretilen nahiye Mazoto (3899 kile öşür mikdarıyla)'dur. Girne, Pendaye ve Lefkoşa üretim miktarıyla Mazoto'yu izlemektedir. Kıbrıs'ın genelinde 17365 kile zeytin öşür olarak verilmiştir. En az üretimin yapıldığı nahiye Mesarye (765 kile öşür ve 0.5 yüzdelik ile)'dir. Magosa kıyıda bulunduğu halde zeytin üretimi yapmamıştır. Kıbrıs'ın toplam öşür miktarının nahiyeelere düşen oranlarına baktığımız da ise, %22.5 lik oranla Mazota ilk sırada yer almakta ve % 12.9 luk oranla Pendaye %12.6 oranı ile Lefkoşa izlemektedir.

Kıbrıs'da yetişen pamukdan alınan 1172.5 kile öşrün nahiyeelere dağılımına baktığımızda en fazla pamuk Hırsofu'da ve hemen hemen aynı miktarda (209.5 kile, 209 kile öşür alınmıştır). Limasonda üretimi yapılmıştır. Bunları sırasıyla; Baf, Girne, Pendaye, Evdim, Lefkoşa, Karpas, Mazato ve Tuzla izlemektedir. Magosa da çok az miktarda ekimi yapılmıştır. Öşrün nahiyeelere göre dağılımında Pendaye (%17.9) ve Limoson (%17.8) başta gelmektedir. Pamuğun haricinde diğer sanayi ürünleri olan Kendir¹⁵⁷, Pendaye, Hırsofu ve Baf'da üretilmiş olup, en çok Pendaye'de ve en az ise Hırsofu da üretilmiştir. Susam da aynı şekilde bu üç nahiye'ye ek olarak Limasonda da üretimi yapılmıştır. Zaferanın üretildiği nahiyeeler ise, Pendaye, Baf ve Limason'dur.

Tablo. IV. 13: Sınaî Bitkilerin İstihsal Yekûnu

Mahsüller	Öşür yekûnu	İstihsal yekûnu	Kg. Olarak karşılığı
Keten	30924.5 demed	154622.5 demed	3973798.25
Zeytun	17365 kile	86825 kile	223140.25

¹⁵⁷ Kendir bitkisi bilhassa urgan yapımında kullanılmaktadır. F. Emecen, a.g.e., s. 257, Kendir ve Kenevir için bkz. Hikmet Gürçay, "Urgan ve urgancılık" *Türk Etnoğrafya Dergisi*, XI (Ankara 1969), s. 13-26. Kıbrıs'da yetişen kendirlerin tahrir kıymeti şöyledir, 1 kantar: 250 akçe

Pamuk	1172.5 kantar	5862.5 kantar	66246.25
Kendir	31.5 kantar	157.5 kantar	8898.75
Susam	182.5 kile	912.5 kile	23451.25
Zaferan	12980 dirhem	64900 dirhem	208.5

Kıbrıs'da yetişen altı çeşit sanayi bitkisinden en fazla üretilen ketene karşılık en az üretimi yapılan kendir, urgan yapımında kullanılmakta olup istihsal fazlası İstanbul'a gönderiliyordu. Kıbrıs'da çıkan kefen tohumunun çok kaliteli olduğu ve hatta kefen tohumunun Bombay'dakine eşit olduğu kaynaklarda geçmektedir¹⁵⁸. Kendir, adada az yetiştiğinden dolayı, tahrir kıymeti çok yüksek (1 kantar: 250 akçe) tutulmuştur. Kıbrıs'ın iklimi susam üretimine müsait olmasına rağmen toprağın verimi ve yapısı üretimi kısıtlamıştır¹⁵⁹. Tahrir defterinde 1 kile= 30 akçe kıymet vermiştir. Kıbrıs'ta toplam istihsal yekünü 912.5 kile (23451.25 kg) dir. Üretim miktarı (64900 dirhem, 208.5 kg) bakımından önemli bir yere sahip olan Zaferanın¹⁶⁰ bazı karyelerde öşür yekünü verilirken vukiyye¹⁶¹ birim olarak alınmıştır. Bazı karyelerde ise öşür yekünü kantar (Pendaye'de 0.5 kantar) üzerinden alınmıştır¹⁶². Zaferanın öşür yekünü verilmesine rağmen tahrir kıymeti kaydına rastlayamadık.

Kıbrıs'ın on iki nahiyesinde üretimi yapılan sanayi ürünlerinin köylere ve bu köylerin nahiyelere dağılımını aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo. IV. 14: Sınai Ürünlerin Üretimi Yapılan Karyelerin Nahiyelere Göre Dağılımı

Nahiyeler	Karye Sayısı	Keten	Zeytin	Pamuk	Kendir	Susam	Zaferan
Lefkoşa	116	37	69	22	-	-	-
Magosa	15	12	-	7	-	-	-
Mesarye	95	74	9	33	-	-	-
Karpas	57	52	40	36	-	-	-
Girne	59	34	54	18	-	-	-

¹⁵⁸ A. C. Gazioglu, a.g.e., s.197, Kıbrıs'da yetiştirilen kendirden urgan yapıp dışarıya da gönderilmekteydi. Bu hususta bkz. BOA. MD. 22, s. 336, Hüküm 662; BOA. MD. 24, s. 90 Hüküm 243; BOA. MD. 24, s. 316, Hüküm 875

¹⁵⁹ Susamın Kıbrıs'da yetişmesi hususunda bkz. H. İnalçık, "Ottoman Policy and administnation in Cyprus After The Conquest", s. 74

¹⁶⁰ Zaferan, mürekkep yapımında kullanılan bir bitkidir

¹⁶¹ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 195/B, Vrk. 218/B, Pendaye'de bu birim kullanılmıştır. 1 Vukiyye = 400 dirhem

¹⁶² TK. KKA. TD. 64, Vrk.23/A

Pendaye	182	61	146	27	14	1	20
Hırsoho	61	49	57	36	2	4	-
Baf	112	81	98	62	11	10	3
Evdım	29	21	25	8	-	-	-
Limosa	119	59	100	26	-	8	5
Mazuto	44	21	38	12	-	-	-
Tuzla	20	18	5	5	-	-	-

Yukarıdan da görüleceği gibi, Kıbrıs'ın toplam 909 karyesinden 519'unda keten üretimi, 641'inde Zeytin, 292'sinde pamuk 27'sinde Kendir, 23'ünde Susam ve 28'inde Zaferan üretimi yapılmıştır. Keten, en çok Baf'da (81 karyede) ve en az Magosa'da (12 karyede) üretilmiştir. Zeytinin en çok üretildiği karyeler ise, Pendayede (146 karye), Limasonda (100karyede) ve Baf'da (98 karyede) bulunan karyelerdir. Adı geçen sınaî ürünlerinin hepsi Pendaye ve Baf'da istihsal edilmiş olup, Hırsofu da sadece zaferan üretimi yapılmamıştır. Kendir, Susam ve Zaferan zikredilen bu nahiyelerin dışındaki nahiyelerde bulunmamaktadır. Bunu da iklim, toprak yapısı, insan unsuru ve sulama imkanlarına bağlamak mümkündür.

ac- Bağ, Bahçe ve Bostan Ziraati

Kıbrıs Eyaleti'nde bağ, bahçe ve bostan ziraati çok eski bir geçmişe sahip olup, iklim şartlarının elverişli olması hasebiyle her türlü meyve ve sebze yetiştirilirdi. Gerçi, incelenen tahrir defterlerinde ziraati yapılan ürünlerin muhteviyatı hakkında ayrıntılı bilgi bulmak mümkün olmadı. Fakat, Kıbrıs'da sadece defterde isimleri geçen ürünlerin olmadığı ve başka ürünlerin de yetiştigi kaynaklardan öğrenilmektedir. “*Resm-i meyve ve besatin*” ile “*şıray-ı hamr*” ismi altında kaydedilen bu ürünlerin cinsi hakkında fazla ayrıntıya girilmemiştir. Tahrir Defteri'nde verilen bilgi, Harnub, Ceviz, Badem ve Şıray-ı hamr'dan alınan verginin nahiyelere dağılımından ibarettir. Bu dağılıma bakarak, ürünlerin yetiştigi yerleri tesbit etmek mümkündür.

Kıbrıs'ın güneye bakan yamaçlarında çok güzel ve çeşitli üzümler yetişmiştir. Famuer üzümü, Balbek üzümü, Şam üzümü, siyah üzüm, kızıl ve yerli üzümler bu kabildendir.¹⁶³ Defterde isimleri zikredilen diğer meyveler ceviz, badem ve

¹⁶³ Jenings, a.g.e., s. 319 vd.: 1594-1635 tarihleri arasında, piyasada o derece üzüm bollaşmış ki fiyatları büyük oranda düşmüştür.

harnub'dur.¹⁶⁴ Kıbrıs'da sadece bunların üretildiğini düşünmek doğru değildir. Zira, Galata ve Sulu olmak üzere iki çeşit incirin de adada yetiştigi malumdur. Elma, ekşi ve tatlı nar da üretilen diğer meyvelerdir. Ayrıca, Kıbrıs için büyük bir değer taşıyan ve üretim ile bakımı kolay olan harnub adada bol miktarda yetiştirilirdi. En kaliteli harnublar Limoson yakınlarında ve Larnaka'nın Lefkara karyesi civarında yetiştirilmekteydi.¹⁶⁵

Kayıtlara bakarak eyaletdeki bağ bahçe ve bostanlarda yetiştirilen ürünün miktarını tesbit etmek oldukça güçtür. Zira defterde bağ, bahçe ve bostan vergisi (öşür) yazılırken çoğunlukla vergi olarak alınan öşür bedeli (buna harac-ı mukaseme de diyebiliriz) akçe olarak kaydedilmiş, ürünün miktarı hakkında bilgi verilmemiştir. Kıbrıs eyaleti için düzenlenen kanunnamede de bu ürünlerin vergi miktarı sıralanmış ve başkaca bir bilgi verilmemiştir.¹⁶⁶

Kıbrıs Eyaleti'nde yetiştirilen üzümlerden elde edilen şıra, Venedikliler zamanında 1/3 vergiye tabi tutulmuştur.¹⁶⁷ Osmanlılar zamanında ise bu oran 1/5'e indirilmiştir. Tahrir zamanında verilen kıymet ise, 1 yük = 40 akçe şeklindedir. Ayrıca, daha önce kal'alarda satılmak için gönderilen "hamr" yükünden alına gelen 16 akçe "bac" dahi ortadan kaldırılmıştır.¹⁶⁸ Defterden tesbit edebildiğimiz kadarıyla şıray-ı hamr üretimi Lefkoşa, Girne, Pendaye, Hırsofu, Baf, Evdim, Limoson ve Mazuto da yapılmış olup, buralara vergi tarh edilirken "yük"¹⁶⁹ üzere hesaplanmıştır. Yalnız Girmede "3 müd=120 akçe" den hesaplanmış ve birim olarak "müd" kullanılmıştır.¹⁷⁰

Tablo. IV. 15: Şıra-yı hamr Öşürünün Nahiyelere Dağılımı

Nahiye	Öşür Yekünü (Yük)	Değeri (Akçe)
Lefkoşa	1023	40920
Girne	3 (Müd)	120
Pendaye	4236	169440
Hırsoho	54	2160
Baf	744	29760
Evdim	1497	59880
Limasol	8038	321520
Mazofo	1365	54600

¹⁶⁴ TK. KKA. TD. 64, Vrk.1-5

¹⁶⁵ A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 196; Jennings, a.g.e., s. 321

¹⁶⁶ TK. KKA. TD. 64, Vrk.1-5

¹⁶⁷ TK.KKA.TD.64, Vrk.5

¹⁶⁸ A. Akgündüz, a.g.e. VII, s. 638

¹⁶⁹ 1 yük = 162.144 kg. dir. W. Hinz, a.g.e., s. 44

¹⁷⁰ Şıra ağırlığı hesaplanırken 1 müd = 2.84 kg esas alınmıştır. W. Hinz, a.g.e., s. 56, Defter yekünü 16957 yük ve 678.400 akçedir. Bkz. TK. KKA. TD. 64

Görüldüğü gibi şıray-ı hamr'dan yük üzere Girne¹⁷¹ hariç alınan vergi, Girne¹⁷² hariç diğer yerlerdetahrir kıymeti 40 akçe üzerinden de hesaplanarak da değeri bulunabilir. En fazla üretimin yapıldığı Limason'da 8038 yük sıra alınmış ve bunun akçe olarak değeri 321.520 akçedir. İkinci sırada gelen Pendaye 4236 yük ve karşılığı 169.440 akçe vergi vermiştir. En az üretim yapılan Hırsofu ise 54 yük ve karşılığı 2.160 akçeye tabi olunmuştur. Magosa, Mesarye, Karpas, Hırsoha ve Tuzla'da şıray-ı hamr kaydına rastlanmadığından buralarda üzüm üretiminin yapılmadığı kanaatini hasıl olmaktadır.

Hayvan yemi, ilaç, un ve içecek olarak tüketimi yapılan harnub (keçiboynuzu) dan 1572 tarihli Tahrir Defteri'nde, kantar ve vukiyye¹⁷³ itibarıyla vergi alındığı görülmektedir. Kanunnameden çıkarılan bilgiye göre, bunun tahrir kıymeti kantar üzerinden hesaplanmış ve 1 kantar = 35 akçe olarak alınmıştır.¹⁷⁴ Magosa ve tuzla dışındaki diğer on nahiyede üretimi yapılmıştır. En fazla Mazuto nahiyesinde (1147,5 kantar vergi verilmiştir) ve en az ise Lefkoşa'de üretilmiştir. Girne ve Baf'ın üretim seviyeleri birbirine yakın görülmekte olup, Lefkoşa ve Mesarye ile aralarındaki fark büyüktür. Alınan vergi akçe olarak hesaplandığında ise, Mazuto'ya 40.162.5 akçe Limason'a 25.725, Girne'ye 8662.5, Baf'a 8.487.5, Evdim'e 12.040, Hırsofu'ya 1855, Pendaye'ye 2467.5, Karpas'a 1242.5 akçe vergi düşmektedir. En az vergi veren Mesarye 210 ve Lefkoşa 17.5 akçe vermiştir.¹⁷⁵

Kayıtlardan cevizin Lefkoşa, Pendaye, Hırsofu, Baf, Evdim, Limoson ve Mazuto'da üretildiği görülmektedir. Tahrir kıymeti hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Pendaye dışında (Pendaye'de tahrir kıymeti 166.6 akçe ve adet üzerinden 1.158.700 adet belirtilmiştir) birim ve tahrir kıymeti belirtilmeden "resm-i ceviz" olarak direkt verilmiştir. Mazuto'da 10.000, Limason'dan 3065, Hırsofu'dan 1907, Baf'dan 683.5, Lefkoşa'den 538 ve Evdim'den 272 akçe resm-i ceviz alınmıştır.¹⁷⁶

¹⁷¹ Diğer nahiyelerde öşür yekünü "yük" olarak verilmiş olup sadece Girne'de "müd" olarak verilmiştir. Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk. 151 b

¹⁷² Diğer nahiyelerde öşür yekünü "yük" olarak verilmiş olup sadece Girne'de "müd" olarak verilmiştir. Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk. 151 b

¹⁷³ Kantar ve Vukiyye birimleri hakkında daha önce açıklama yapılmıştır. Bkz. Ziraî üretim'e

¹⁷⁴ Harnub'un vukiyye olarak hesaplandığı yerler: Girne'nin Agridaki karyesi Kuyûd-ı Kadime, Vrk. 166/A; Pendaye'nin Armedi ve Pareki karyeleri, TK. KKA. TD. 64, Vrk. 188/A, Vrk. 189/B

¹⁷⁵ Adı geçen on nahiyede toplanan harnubun defter yekünü 2882 kantardır. Tahrir kıymeti 35 akçe olduğundan toplam akçe olarak değeri 100870 akçedir. Bkz. TK. KKA. TD. 64.

¹⁷⁶ Defter yekünü 16.465.5 akçedir. Pendaye hariçtir. Bkz. TK. KKA. TD. 64.

Badem üretiminin Kıbrıs'da pek de revaçta olmadığı, defterdeki kayıtlarda görülmektedir. Zira, Lefkoşa, Hırsoho, Pendaye ve Mazuto dışındaki hiç bir nahiyede vergi kaydına rastlayamadık. Tahrir kıymeti verilmemekle beraber tahminen 10 akçe olarak hesaplanmıştır. Çünkü Pendaye'de 488 kile bademden 4880 akçe vergi alınmıştır. Keza, Hırsofu'da 93 kileden 930 akçe ve Mazuto'da 20 kileden 200 akçe vergi alınmıştır. Üretimin en fazla yapıldığı yer Pendaye'dir.¹⁷⁷

Kıbrıs'da yetiştirilen meyvelerin çeşitleri ve üretim yerlerini yukarıdaki şekilde tesbit edebilmekle beraber defterlerde "resm-i meyve", "resm-i besatin" ve "resm-i meyve ve besatin" şeklinde verilen meyve ve bostan çeşitlerinin üretimi hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmak pek mümkün değildir. Çünkü bunların üretimi, tahrir kıymetleri ve vergiye esas olan ölçü yekünleri verilmemiştir. Bundan dolayı adı geçen meyve ve bostanın türlerine göre istihsal yekünlerini bulmak mümkün değildir. Defterde verilen bilgiler doğrultusunda adı geçen ürünlerden alınan vergiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo. IV. 16: Meyve ve Besatin Ösrünün Nahiyelere Göre Dağılımı

Nahiye	Meyve ve Besatin	Meyve	Besatin	TOPLAM	Karye	M.ve B.	Meyve	Besatin
Lefkoşa	4844	8392	1120	14356	116	10	33	14
Magosa	465			465	15	4		
Mesarye	1240	1879	3465	6584	94	9	6	28
Karpas	5229	2330	3675	11234	56	17	17	5
Girne	19000		150	19150	58	24		3
Pendaye	27528	3430	2448	33406	192	125	14	20
Hırsoho	14160		15	14175	60	55		1
Baf	21478			21478	111	100		
Evdim	6725	250		6975	29	26	1	
Limosa	16101	11327	75	27503	116	41	56	1
Mazoto	1710	4548	2855	9113	43	4	24	5
Tuzla		190	173	363	20		2	5
TOPLAM	118480	32346	13976	164802				

Vergilerden hareketle meyve ve besatin üretiminin Kıbrıs'da bütün nahiyelerde yapıldığını söylemek mümkündür. Nitekim Lefkoşa'nın 57, Magosa'nın 4, Mesarye'nin 43, Karpas'ın 39, Girne'nin 27, Pendaye'nin 159, Hırsofu'nun 56, Baf'ın 100, Evdim'in 27, Limason'nun 98, Mazoto'nun 33 ve Tuzla'nın 7 karyesinde

¹⁷⁷ Defter yekünü 6.076 akçedir. TK. KKA. TD. 64

olmak üzere toplam 650 karyede meyve ve besatin üretimi yapıldığı görülmektedir. Alınan vergilerin yetiştirilen ürünün miktarı ile doğru orantılı olacağı prensibinden hareketle, en fazla üretimi Pendaye, Limosa, Baf, Girne, Lefkoşa, ve Karpas'da yapıldığı anlaşılmaktadır. Alınan toplam verginin % değeri hesabıyla nahiyelere göre dağılımı ise; Lefkoşa % 8.7, Magosa % 0.3, Mesarye % 4, Karpas % 6.8, Girne % 11.6, Pendaye % 20, Hırsofu % 8.6, Baf % 13, Evdim % 4.2, Limoson % 16.6, Mazoto % 6 ve Tuzla % 0.2 şeklindedir.

TD. 64'de yer alan bir başka ürün olan "külkas" özellikle Akdeniz ikliminin hakim olduğu ve bugün hala Ada'da yetiştirilen kereviz gibi kökü yenilen bir bitkidir. Pendaye'nin Gira karyesinde vergisi tahsil edilen bu bitkiye başka karyelerde rastlanmamıştır.¹⁷⁸ Aynı şekilde soğan üretimi ile ilgili kayd sadece Girne'de görülmüş olup defterde, "resm-i piyaz" adıyla 1000 akçe vergi alınmıştır¹⁷⁹.

b- Hayvancılık ve Alınan Vergiler

Kıbrıs'da, hayvancılık ile ilgili bilgiler, vergi listelerinde ismi geçenlerden ibarettir. Bunlar koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanlar, hınazır ismiyle geçen domuz, arıcılık, ipek böcekçiliği ve balıkçılıktır. Fakat, başka kaynaklardan tesbit edebildiğimiz kadarıyla adada öküz, at, eşek, inek, katır da yetiştirilmiştir.¹⁸⁰ Bunlardan alınan vergi kayıtlarına rastlamadığımız için bunlar hakkındaki çalışmamız bundan ibarettir. Koyun, keçi, arı, balık, domuz ve ipekböceği bahsini, bunlardan alınan vergi ile beraber ayrı ayrı vermeye çalışacağız.

ba- Küçükbaş Hayvancılık ve Adet-i Ağnam

Osmanlı Devletinde reayanın elindeki koyun ve keçiden alınan vergiye "adet-i ağnam" denilirdi. Bazı farklılıklar haricinde müslim veya gayr-ı müslim bütün reyadan 3 koyuna 1 veya 2 koyuna 1 akçe alındığı görülmektedir.¹⁸¹ Kanunnamede, Venedikliler zamanında kesilen koyun ve keçilerden muhtesiblerce alınan akçe'nin ref olunduğu belirtildikten sonra "... ve adet-i ağnam her koyundan bir akçe ve her

¹⁷⁸ TK. KKA. TD. 64, Vrk.222/B

¹⁷⁹ TK. KKA. TD. 64, Vrk.161/B

¹⁸⁰ Jennings, a.g.e., s. 318-319. F. Braudel, Kıbrıs'da Katır yetiştiriciliğinin arttığını ve buna nazaran at-ın ikinci plana düştüğünden bahsetmektedir. F Braudel, a.g.e., s. 187

¹⁸¹ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reyadan Alınan Vergi ve Resimler", DTCFD. V, s. 485; Orhan Kılıç, Van Sancağı (1548-1648), (Basılmamış Doktora tezi), Elazığ 1994, s. 387

kuzudan bir akçe alınurmuş” denilmekte ve bundan böyle “ve adet-i ağnam dahi iki koyuna bir akçe alınmak emrim olmuştur” hükmü verilmiştir.¹⁸² Kanunnamedeki bu kesin hükme karşılık, zaman zaman adada menfi hareketlere tevessüller de görülmüştür. Mesela, Kıbrıs Beylerbeyi’ne gönderilen hükümde, reayanın şikayeti üzerine yapılan tesbitte bazı idarecilerin adet-i ağnamın koyun başına 5 akçe olarak toplatılmak istendiği görülmektedir. 27 Haziran 1637 tarihli bu hükümde, adet-i ağnamın artış göstererek koyun başına 1 akçe olmuştur.¹⁸³

Kıbrıs’da 1571-1572 yıllarındaki adet-i ağnam miktarının 104374 akçe olduğu¹⁸⁴ tesbit edilmiştir. Kıbrıs’ın eyalet hazinesi gelirleri arasınca cüz’i bir miktar olarak görülmesi, koyun ve keçi yetiştiriciliğinin o kadar da revaçta olmadığı görülmektedir.

Tapu Kadastro Umum Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivindeki 64 Nolu tahrir defterine göre Kıbrıs’taki hayvancılığın nahiyelere göre dağılımı:

Tablo. IV. 17: Kıbrıs’taki Nayvancılığın Nahiyelere Göre Dağılımı

Nahiyeler	Adet-i Ağnam	Bidat-ı Hınazır	Resm-i Kevvare
Lefkoşa	8236	5023	311
Magosa	785	628	33
Mesarye	13810	5272	857
Karpas	12755	4413	2493
Kirinya	9657	2797	2021
Pendaye	19403	13960	2346
Hırsoho	9540	4787	7811
Baf	14627	11511	4008
Evdim	2973	3356	1995
Limosa	7743	10838	3246
Mazoto	1214	2837	839
Tuzla	1025	680	65
TOPLAM	101768	66102	25989

Tablodan da anlaşılacağı üzere Kıbrıs’da yetiştirilen koyun ve keçiden alınan toplam 101768 akçe adet-i ağnamın nahiyelere dağılımına baktığımızda en yüksek oran 19403 akçe ile Pendaye’ye intisab etmektedir. Bu da gösteriyor ki, küçükbaş hayvancılığın en çok yapıldığı yer burasıdır. Zaten hayvan sayısından da anlaşılmaktadır. En az Magosa’da yetiştirilmiştir.

¹⁸² TK. KKA. TD. 64, Vrk.5; A. Akgündüz, a.g.e., VII, s. 638-639

¹⁸³ BOA. MD. 88, s. 105, Hüküm 276

¹⁸⁴ BOA. MAD. 5168, s. 7

Karpas nahiyesinde tahsil edilen 12755 akçe adet-i ağnamdan, karye-i Karpas'dan 4000 akçe¹⁸⁵, karye-i Tirikomo'dan 500¹⁸⁶, akçe, Tafyekomi'den 1200 akçe¹⁸⁷, Komi'den 500 akçe¹⁸⁸ ve Koda karyesinde 40 akçe¹⁸⁹ "hass-ı şahı" olarak ayrılmıştır.

Reayadan bazıları adet-i ağnamı vermemek için bahaneler uydurmaya çalışmışlardır. Bunun üzerine merkezden gönderilen hükümde, "... bazı reaya koyunlarından resm virmek için biz koyunlarımızı filan zaim ve filan yeniçeriye ve bir kimesneye ve saire bey' eyleduk deyu muvaza'a iderler imiş bu makulelere kemal-i mertebe mukayyed olub..." denildikten sonra, bu hareketlere tevessül edenlerin koyunlarının ibret olması babında ellerinden alınması bildirilmiştir. Ayrıca, Kıbrıs'da görev yapan zuema, erbab-ı tımar, yeniçeri, cebeci, topçu ve azeplerin ellerindeki koyun sayısı dört yüzü aştığında verginin alınması da istenmiştir. "... ve cebeci ve topçu taifesinin dahi ellerinde olan koyunların kayd ittirüb ve dörtyüze varınca resm aldırmayub ama ellerinden dörtyüz den yukarı ne mikdar koyun bulunursa ziyadesinden adet-i kadime üzere rüsum aldırub..."¹⁹⁰ kaydı geçmektedir.

bb- Arıcılık ve Resm-i Kevvâre

Tahrir defterinde, "resm-i kevvâre" adıyla arı besleyen ve bal üretimi yapanlardan alınan bir verginin mevcudiyeti¹⁹¹, Kıbrısta balcılık faaliyetlerinin yürütüldüğünü göstermektedir. Kıbrıs'ın ada olması ve ikliminin çok olmaması hasebiyle arının bol olabileceği zengin bitki örtüsüne sahiptir. 1637 tarihli bir hükümde "... kovan başına beşer akçe"den¹⁹² bahsedilmesi, "kovan resmi" nin de kullanıldığını göstermektedir. Kovan resmi, reayanın elindeki kovan mahsülünden bazı yerlerde aynı, bazı yerlerde nakdi olarak alınan bir vergidir¹⁹³. Ancak, tahrir defterindeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Kıbrıs'da arıcılık yapanlardan kovan

¹⁸⁵ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 120

¹⁸⁶ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 122

¹⁸⁷ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 127

¹⁸⁸ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 129

¹⁸⁹ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 131

¹⁹⁰ KŞS. Defter I, s. 141. Gurre-i Rebiyü'l-evvel 1003 tarihli bu hükümde kalelerde görevli asker taifesinin de koyun ve keçi beslediği anlaşılmaktadır.

¹⁹¹ TK. KKA. TD. 64, KŞS. Defter I, s. 141; N. Çağatay, a.g.m., s. 508-509

¹⁹² BOA. MD. 88, s. 105, Hüküm 276

¹⁹³ N. Çağatay, a.g.m., s. 508-509

başına 5 akçe olmak kaydıyla resm-i kevvâre alınmıştır.

Yukarıda verdiğimiz tablodan da anlaşılacağı üzere, Kıbrıs’da arıcılığın yoğun olarak yapıldığı yer, Hırsofu nahiyesidir. Bu nahiyeyi Baf, limason, Karpas ve Pendaye izlemektedir. Toplam 15989 akçe resm-i kevvare’nin 7811 akçesi Hırsofu’dan, 4008 akçesi Baf’dan, 3246 akçesi Limasondan, 2493 akçesi Karpas’dan, 2346 akçesi Pendayeden tahsil edilmiş olan yüksek oranlardır. Arıcılığın az yapıldığı Magosa’dan 33 akçe Tuzladan 65 akçe ve Lefkoşa’dan 311 akçe tahsil edilmiştir.

bc- Domuz ve Bidât-ı Hınâzir

Bilindiği gibi, Kıbrıs’ın fethinden sonra buradaki gayri müslim nüfus, hiç tehcir edilmeyerek yerlerinde bırakılmış ve daha evvel ne tür üretim ile iştigal etmişlerse aynen devamı sağlanmıştır. Adadaki gayr-ı müslimlere tanınan bu kolaylıklar mukabilinde, onlarda devlete belli miktarlarda vergilerini vermişlerdir. İşte, fetih öncesinin bu gayr-ı müslim reayasından bazıları da domuz yetiştiriciliği ile uğraşmış ve bunu devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti de bunları vergiye tabi tutarak “bidat-ı hınazir” adıyla vergi tarh etmiştir.¹⁹⁴ “Bidat-ı hınazir” veya “resm-i hınazir”, Fatih kanunnamesine göre sürü halinde beslenen domuzlardan her iki domuz için bir akçe, evde beslenenlerden her birinden bir akçe olarak alınan vergiye “bidat-ı hınazir” adı verilmiştir.¹⁹⁵ Tahrir defterinde ve diğer belgelerde verginin nasıl tarh edildiği hakkında fazla bilgi mevcut değildir. Yalnız, tahrir defterinde, bidat-ı hınazir miktarının nahiyelere dağılımı verilmiştir. 1572’de hazırlanmış olan elimizdeki deftere göre adada, 66102 akçe bidat-ı hınazir toplanmıştır. Domuzun en çok yetiştirildiği yerler Pendaye, Baf ve Limson olacak ki, buralardan alınmış olan vergi miktarı yüksektir. En az bulundukları nahiyeler ise, Tuzla ve Magosa’dır. Bütün nahiyelerde gayr-ı müslimler bu işle uğraşmış ve eski işlerini devam ettirmişlerdir.

bç- İpekböcekçiliği ve Resm-i Göğül

XVI. yüzyıla ait Osmanlı Arazi Kanunnamelerinde geçen bir deyim de “göğül” (gönül)’dür.¹⁹⁶ Tietze bu kelimenin Grekçe’den alınma bir deyim olduğunu

¹⁹⁴ KŞS. Defter I, s. 141

¹⁹⁵ Halil İnalcık, *Arvanid Sancağı*, s. XXXIV; Ö. L. Barkan, *XV ve XVI Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar*, İstanbul 1943, s. 238

¹⁹⁶ Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, s. 239, 270, 292, 228, 241, 391, 539,

bulmuş¹⁹⁷, Hasan Eren ve Josef Blaskovic hem “gögül” okunmasının gerektiğini, hem de ipek kozası anlamına geldiğini ortaya çıkartmıştır.¹⁹⁸

Tahrir defterinde “resmi gögöl” olarak vergisi alınan ipekböcekçiliği hakkında İngiliz R. H. Lang şunları söylemektedir. “Üretim ipek miktarı azdır fakat Baf kazasında elde edilen ipek kozalarının kalitesi benzeri bulunmayacak kadar iyidir. Bu kozaların 6 libresinden bir libre ipek elde edilir” demektedir.¹⁹⁹ Adı geçen şahıs, sadece Baf ipeğinden bahsetmiştir. Elimizdeki mevcut deftere göre Lefkoşa, Mesareye, Girne, Pendaye, Baf, Limoson ve Mazuto’da üretimi yapılmıştır. En fazla üretim Mazuto (1540 akçe resm-i gögöl) ve Limoson (1501 akçe)’da yapılmıştır. Kıbrıs’da toplam 4998 akçe resm-i gögöl’ün toplandığı görülür. miktarındaki artış veya azalma, 1572 tarihi dışındaki tarihleri havi defterler bulunmadığından verilememektedir.

bd- Balıkçılık ve Resm-i Dalyan

Kıbrıs Eyaleti’nde incelenen dönemde balıkçılığın yapıldığı hem tahrir defterinde ve hem de Kıbrıs için vazedilmiş kanunnameye görülmektedir. Kanunnameye, tahrir kıymeti belirtilirken “ve yalılarda sayd olunan balıktan her sandalda 3 akçe alınır”²⁰⁰ denilmiştir. Balıkçılık yapılan ve defterde dalyanların gösterildiği yerler Magosa²⁰¹, Girne²⁰², Limoson ve Piskopi’dir.²⁰³

Balık üretiminden alınan vergiye “resm-i dalyan” adı verilirdi.²⁰⁴ XVI asır kanunnamelerine göre, dalyanlarda avlanan balıktan mirinin payı dörtte bir veyahut nısfı idi.²⁰⁵ Ancak bizdeki kanunnameye avlanan balıktan her sandal için üç akçe alınmıştır. Aşağıda dalyanların bulunduğu yerler ve verilen vergi miktarları verilmiştir.

¹⁹⁷ Andreas Tietze, “Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch”, *Oriens*, S. 8, (1955), s. 234

¹⁹⁸ N. Göyünç, “Söz Derlenmesi ve Arşiv Belgeleri”, *Birinci Mîlî Kültür Şûrası*, 23-27 Ekim 1982, Ankara 1982, s.439-440; Josef Blaskovič, “Gönül-Gügöl”, *Asien and African Studies Bratislava*, S.1, (1965), s. 49-52; Hasan Eren, *Osmanlı Kanunnamelerinin Dili Üzerine*, Ankara 1966, s. 19

¹⁹⁹ A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 1987

²⁰⁰ A. Akgündüz, a.g.e.VII., s. 637

²⁰¹ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 73, H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 28

²⁰² TK. KKA. TD. 64, Vrk. 147, H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 28

²⁰³ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 348vd

²⁰⁴ Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, s. 287, 329; Halil İnalçık, *Sancak-ı Arvanid*, s. XXXI; F. Emecen, a.g.e., s. 267, Hüküm 975

²⁰⁵ H. İnalçık, *Sancak-ı Arvanid*, s. XXXI

<u>Dalyan</u>	<u>Resm-i Dalyan (Akçe)</u>
----------------------	------------------------------------

Magosa dalyanı	18.000
----------------	--------

Girne dalyanı	4.000
---------------	-------

Limason-Piskopi	70.000
-----------------	--------

Görüldüğü gibi, Magosa ve Girne’de dalyanlar ayrı iken, Limoson ve Piskopi dalyanları birleştirilerek birer vergi bölgesi haline getirilmişlerdir. Kıbrıs, ada olmasına rağmen balıkçılığın yaygın bir şekilde yapılmadığı da görülmektedir.

V. BÖLÜM (İKTİSADİ HAYAT)

A- VERGİLER

Osmanlı Devleti, memleketin genelini kapsayacak bir vergi politikası tespit etmemiş, bölgelerin coğrafi durumuna, iklim yapısına ve demografik unsurun kültür ve ırki özelliklerine göre ayrı ayrı kanunnameler tertip etmiştir.¹ Kanunnamelerle, sipahi ile reaya arasındaki ilişkiler düzenlendiği gibi, çiftçi sınıfının hak ve yükümlülükleri, hangi üründen ne nisbette vergi alınacağı, sınaî ve ticari faaliyetlerin nasıl vergilendirilecekleri de konu edilmiştir.² Kanunnamelerin uygulanmasından önce bölgede cari olan vergi sistemi bir müddet devam ettirilmiş ve bölgede Osmanlı yönetiminin pekişmesi beklenmiştir. Bazen de feth edilen yerin ahalisine başvurularak hangi kanunları istedikleri sorulmuş ve buna göre hareket edilmiştir. Nitekim daha önce bahse konu olduğu üzere Kıbrıs'ın fethinden sonra da yerli ahaliye hangi kanunları istedikleri sorulmuş ve onlar da Osmanlı kanunlarını tercih etmişlerdi. Bu suretle reaya, hazırlanan Kıbrıs Kanunnamesi doğrultusunda vergilendirilmişlerdi.

a- Şehir Merkezlerinden Alınan Vergiler

“Şehir” veya “kasaba” zirâî kriterin yanında, başka istihsal faaliyetlerinin görüldüğü, hukuki bakımdan belirli bir statüye sâhip toplanma merkezleridir. Tahrir defterlerindeki “nefs”³ tabiri, ne o yerin nüfus durumunun fazla veyâ az olmasına ne de iktisadî-zirâî ve ticarî fonksiyonunun müsait olup olmamasına bâğlıdır. Gerçekte “nefs”, Osmanlı Tahrir Defterlerinde hem nüfus ve hem de iktisadî kapasitesi büyük

¹ Ş. Altundağ, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma”, DTCFD, V/2, (Mart-Nisan 1947), s. 189

² H. İnalcık, “İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü”, Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993, s.15-30

³ “Nefs” ve “şehir” tabirleri hakkında bkz. Doğan Kuban, “Anadolu Türk Şehri, Târihî Gelişmesi, Sosyal ve fiziki özellikleri üzerinde bâzı gelişmeler”, Vakıflar Dergisi VII, (Ankara 1968), s.57; Osman Ergin, Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul 1936, s.116; O. Ergin, Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi, İstanbul 1939, s.17; Tayyip Gökbiçgin, “XV. yy. Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, Belleten, XXVI/102, (Nisan 1962), s.295; Nejat Gögünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul 1969, s.56, nu:5; Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bâzı Düşünceler”, VIII. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler II, Ankara 1981, s.1270.

şehirler için kullanıldığı gibi, nüfusu az ziraatle iştigal edilen küçük merkezler için de kullanılmaktadır.⁴

Tarımla uğraşmayan şehir nüfusu vasıtasız vergi ödemezdi. Sadece avarız ve Müslüman olmayanlar ek olarak cizye öderlerdi. Tahrir Defterleri bu tür vergiler için de dayanak olmakla birlikte bunların miktarını vermezdi. Şehirli nüfus hazine hasası kavramına dahil mukataa sistemi dolayısıyla vasıtalı vergiler ödemekte idiler. Mufassal defterler şehir nüfusuyla birlikte onların ödemek durumunda oldukları toplam vasıtalı vergileri de göstermektedir.⁵

Kıbrıs Eyaleti'nde 1572 tarihli Mufassal Tahrir Defteri'ne göre "nefs" ibaresiyle birlikte zikredilen Lefkoşa⁶, Magosa⁷, Girne⁸, Hırsoho⁹, Baf¹⁰ ve Limoson¹¹ nahiyeleri vardır. Bu nahiyeler incelendiğinde merkez sancak olan Lefkoşa ile Magosa ve Girne nahiyelerinde vasıtalı vergiler verilirken, Hırsoho, Baf ve Limoson nahiyelerinde ise şehir gelirleri ile beraber bir takım kırsal kesim vergilerinin de alındığı görülmektedir. Buradan hareketle yukarıda tanımı verilen "nefs-i şehir" tabirinin Kıbrıs'taki şehirler için de geçerli olduğu söylenebilir.¹²

Kıbrıs Eyaleti'nde "nefs ibaresiyle geçen ve vasıtalı vergilerin alındığı Lefkoşa, Magosa ve Girne nahiyelerinden alınan vergiler üç ayrı tablo halinde aşağıda verilmiştir.

⁴ F. Emecen, a.g.e., s.46

⁵ A. Tabakoğlu, a.g.e., s.244

⁶ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.24b

⁷ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.73a

⁸ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.147a

⁹ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.241b

¹⁰ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.271b

¹¹ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.349a

¹² Nefs-i Lefkoşa; yedi mahalle, 212 hane, II mücerred, bir amâ ve bir pir-i fânî olup toplam hasılı 147.000 akçedir. Nefs-i Magosa 20 mahalle, 1193 hane, 547 mücerred, 118 bive, 15 amâ, iki pir-i fânî ve bir mefluç olup, toplam hasılı 414.750 akçedir. Nefs-i Girne üç mahalle, 147 hane, 49 mücerred, 10 bive, ve bir amâ, toplam hasılı 90500 akçedir. Nefs-i Hırsoho, iki mahalle, 111 hane, 29 mücerred ve bir bive olup toplam hasılı 47955 akçedir. Nefs-i Baf, beş mahalle, 236 hane, 53 mücerred ve üç amâ olup toplam hasıl 56049 akçedir. Nefs-i Limosa ise 164 hane ve 14 mücerred olup toplam hasılı 42957 akçedir. Verilen bu şehir merkezlerinin nüfus ve hasılları arasında farklılık olmakla birlikte "nefs" ibaresiyle verilirken, beş mahallesi, 329 hanesi, 58 mücerredi ve toplam hasılı 71111 akçe olan Kolos ile 10 mahallesi, 428 hanesi, 53 mücerredi ve toplam hasılı 64716 akçelik piskopi "Karye" olarak kaydedilmiştir. Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.349a-354b.

Tablo. IV. 18: Hasıl-ı Nefs-i Kal'a-i Lefkoşa

Alınan Vergiler	Hasıl
Mahsul-u mukataa-i beyt'ül-mal-ı hassa ve amme ve mal-ı gayib ve mal-ı mefkud ve yave ve kaçgun ve mürdegan-ı abd-ı abık fi sene der-nefs-i m.	27500
Mahsul-u mukataa-i bac-ı Pazar ve ihtisab ve bac-ı pay-ı ağnam ve gav ve esb ve bac-ı Pazar ve üserayi der nefsi-i m.	22500
Mahsul-u Meyhane	15000
Mahsul-u Boyahane	1500
Mahsul-u Serhane ve	1500
Mahsul-u mukatta-i ebvab kal'a-i Lefkoşa	35000
Mahsul-u mukataa-i cizye-i gebran bive der nevhair-i Cezire-i Kıbrıs	7500
Mahsul-u resm-i besatin der – birun-u nefsi-i kal'a-i Lefkoşa	2500
Bad-i heva ve cürm-ü cinayet ve resm-i arusene-i merdan-ı kıl'a ve reaya ve bac-ı hamr	3400
TOPLAM	147000

Tablo. IV. 19: Hasıl-ı Nefs-i Kal'a-i Magosa (Hass-ı Şahi)

Alınan Vergiler	Hasıl
Mahsul-u mukataa-i gümrük-i iskele-i Kal'a-i Magosa ve kapan-ı dakik ve bac-ı elvan kal'a-i m.	195000
Mahsul-u mukataa-i ihtisab ve bac-ı bazar-ı esb ve bac-ı esir der nefsi-i m.	25500
Mahsul-u mukataa-i dalyan-ı mahi ma bevvabha	18000
Mahsul-u mukataa-i pencik-i üsera ve hakk-ı liman ve resm-i lenger tabii gümrük	6750
Mahsul-u bac-ı pay-ı ağnam ve kav ve başhane ve kasabhane ve kesimhane	4500
Mahsul-u mukataa-i beyt'ül-mal-ı hassa ve tamam-ı mal-ı gayib ve mal-ı mefkud ve yave ve kaçgun ve mürdegane	25000
Mahsul-u boyahane der nefsi-i m. Ma nahiye-i mezbur.	4500
Mahsul-u dabbaghane	500
Bad-i heva cürm-ü cinayetz ve resm-i arusane-i merdan-ı kıl'a ve bac-ı hamr ve mahsul-u meyhane	75000
TOPLAM	35475 ¹³
İspençe (1621 neferan)	48630
Mahsul-u hububat ve resm-i besatin ve penbe ve mahsulat-ı saire der birun-u kal'a-i Magosa	3500 ¹⁴
Bad-i heva kal'a-i cürm-ü cinayet-i reaya ve bac-ı hamr der birun-u kal'a ve mahsul-u meyhane ve tapu-yu zemin deştani ve resm-i arusane-i reaya	7870
TOPLAM	60000 ¹⁵

¹³ Defterde 323250 olarak verilmiş¹⁴ Bu gelir kalemi önceden yukarıda verilmiş olup üzeri çizilerek aşağıya kaydedilmiştir.¹⁵ Son üç kalem gelir “Hasıl-ı Mirliva-i Magosa” olarak kaydedilmiştir

Alınan Vergiler	Hasıl
Mahsul-u mukataa-i Kirinya ve hakk-ı liman ve resm-i lenger	59000
Mahsul-u mukataa-i bac-ı Pazar ve ihtisab ve kasabhane ve serhane	2500
Mahsul-u dalyan-ı mahi	4000
Mahsul-u ma-i mezra-i pelatiye	1500 ¹⁶
Mahsul-u beyt'ül-mal-ı hassa ve amme ve mal-ı gayib ve mal-ı mefkud ve yave ve kaçgun ve mürdegane	9750
Bad-i heva cürm-ü cinayet ve resm-i arusane-i merdan-ı kıl'a ve reaya ve bac-ı hamr	13750
TOPLAM	90500

Görüldüğü üzere adı geçen şehirlere ait vergi gelir birimlerin tedkiki, ne kadar itibari de olsa şehirlerin, ticaret hacmi, kapasitesi ve fonksiyonları hakkında yeterli derecede aydınlatıcı bilgi vermektedir. Fakat elimizde Kıbrıs Eyaleti'nin daha sonraki tarihlere ait tahririnin olmaması mukayese yapmamıza imkan vermemektedir. Nefs-i Magosa'ya ait gelirlerin 354.750 akçalık bölümü "hass-ı şahi, olarak kaydedilmiş ve tablodaki son üç vergi kalemi ise "hasıl-ı mirliva-i Magosa" olarak verilmiştir." Bir takım kır kesimi vergi gelirlerinin şehir gelirleri ile birlikte verildiği Hırsoho, Baf ve Limoson şehir gelirleri aşağıda tabloda gösterilmiştir.¹⁷

Tablo. IV. 21: Kır Kesimi Vergi Gelirlerinin Şehir Gelirleri İle Birlikte Verildiği Nahiyeler

Vergi Çeşitleri	Hırsoho	Limoson	Baf
Mahsul-ı mukataa-i gümrük-ü iskele-i Limosa ve kapan-ı dakik ve bac-ı pay-ı ağnam	-	28.000	19.300
Bac-ı bazar ve ihtisab	-	1.400	3.900
Mahsul-ı memleha	-	-	1.950
Mahsul-ı boyahane	-	-	750
Mahsul-ı mâhi	900	-	1.375
Resm-i pelüt	-	-	4.500
Hinta	14.400	4.500	6.000
Şair	6.670	1.740	3.900
Keten	300	20	300

¹⁶ Derkenar: Zikrolunan suyun dört hissede bir hissesi kal'a-i Kirinya'da olan sarnıçlara gidip maadası canib-i miriden reayaya fûruht olunurmuş. Kadimden giru mukarrer kılındı. Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk. 147a

¹⁷ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.73a

Burçak	-	54	150
Zeytun	660	209	330
Mercimek	2.340	65	117
Resm-i kevvare	176	9	75
Adet-i ağnam	100	200	210
Bidât-ı hınâzır	215	250	300
Resm-i meyve ve besâtin	1.630	250	1.350
Bakla	1.250	150	190
Adet-i deştânî	140	-	185
Harnub	-	35	35
Resm-i güğül	-	75	-
Börülce	144	-	-
Resm-i meyhane	600	-	-
İspence	4.200	-	-
Bive	6	-	-
Penbe	13.500	-	-
Susam	300	-	-
Mahsul-ı beyt'ül-mal ve mal-ı gayib ve mal-ı mefkud yave ve kaçgun ve mürdegane	379	2.500	6.385
Bad-ı hevâ ve cürm-ü cinayet ve resm-i arusâne ve tapu-yı zemin	245	4.500	3.900
TOPLAM	47.955	42.957	56.049Defter
	48.155	43.957	51.302

Tabloda görldüğü üzere adı geçen şehir merkezlerinde alınan yirmi sekiz vergi çeşidinin büyük çoğunluğunu kır kesimi vergi gelir çeşitleri oluşturmaktadır. Özellikle Hırsoho'da, şehir merkezlerinde oturan reayanın ödemesi gereken vasıtalı vergi çeşitleri görülmemektedir.

b- Reayadan Alınan Vergiler

Reaya, devlete tabi olarak itaat eden ve vergi veren halk manasına gelen bir tabirdir. Osmanlı Devleti'nde bir zamanlar İslâm olsun olmasın bütün tebaya reaya denilirken, sonraları bu isim sadece gayrimüslimlere hasr ve tahsis edilmiştir.¹⁸

¹⁸ M. Z. Pakalın, a.g.e.III, s. 14

Reayanın tekili olan Raiyyet ise, vergilerin toplanmasına yardımcı olarak devletin görevlendirdiği kişidir.¹⁹ İster müslim, isterse gayrimüslim olsun reaya, kendisine tahsis edilen araziye kanunnameler muvacehesinde en iyi şekilde işleyerek vermekle yükümlü olduğu vergisini aynî veya nakdî olarak vermekteydi.

ba- Cizye

Cizye,²⁰ Osmanlılara daha önceki Türk - İslâm devletlerinden intikal etmiş olup,²¹ bülûğa ermiş gayrı müslim erkekten alınan ve şahıs başına vazedilmiş bir vergidir. Zimmî reayadan, cizye resmi alabilmek için, evinden, bağından ve evi içindeki örtü, döşek eşyasından başka, koyun, keçi, hububat şarap gibi mahsüllerden üçyüz akça tutarında malı olması.²² vücut ve akılca da sağlam olması gerekli idi.²³ Yeni fethedilen bir bölgede çoğunlukla gayrimüslimlerden alınan toprak vergisi "Haraç", cizyeyi de içine alacak şekilde kapsamlı olarak kullanılmaktadır.²⁴ Cizye miktarı devirlere göre değişiklikler gösterir. Meselâ Kanuni zamanında 60 ilâ 75 akça arasında iken, IV. Murad'ın Saltanatının sonunda 333 akçaya yükselmiştir.²⁵

¹⁹ Daha geniş bilgi için bkz. H. İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu", *Belleten XXIII/92*, (Ekim 1959), s. 575-610

²⁰ Cizye vergisinin mahiyeti belirlenirken islâm hukuk prensipleri yanında Osmanlı Devleti'nin ekonomik şartları da etkili olmuştur, başta paranın enflasyonla alakalı durumu ve ülkenin diğer ekonomik şartlarına paralellik arzeden bir yapıda değişme ve gelişmeler cizye esaslarını da belirleyici rol oynamıştır. [Bkz. Mehmet Karagöz, XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730), (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1993, s. 270] Osmanlı Devleti cizye miktarını belirlerken zaman zaman uygulamada düştüğü sıkıntıları çözmek için fetvaya da başvurduğu görülmektedir. XVI. asırda Ebu Suud Efendi "Amele Kâdir olan kâfir ki, ikiyüz dirhem-i şer'iyye kâdir olmaya, ol makûle ednâdır, oniki dirhem-i şer'i alınır. İkiyüz dirhem-i şer'iyye kâdir olup 'amele kâdir olan evsâd makûlesidir, yirmi dirhem-i şer'i alınır. Onbin dirhem-i şer'iyye mâlik olan 'alâ makûlesidir, onlara cizye-i şer'iyyeleri kırk dirhem-i şer'idir" diye fetva vermiştir. Bkz. Ebu Suud Efendi, *Fetvalar*, İstanbul 1983, s. 97

²¹ Menşe-i ve mahiyeti hakkında bkz. M. Z. Pakalın, a.g.e. I, s. 297 vd; Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu", *Belleten, XXIII/92*, (Ekim 1959), s. 575-610; C.H. Becker, "Cizye", *İ. A. III*, s. 199-201

²² Neşet Çağatay, Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler" *DTCFD, V/V*, (Kasım - Aralık 1947), s. 494

²³ Boris C. Nedikoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten VIII/32*, (1 Teşrin 1944), s. 621

²⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Devrine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 136

²⁵ M.A. Ünal, a.g.e., s. 133; B. Mc. Gowan, "Osmanlı Avârız-Nüzûl Teşekkülü" VIII Türk Tarih Kongresi, Kongreye sunulan Bildiriler, II, Ankara 1981, s. 1328: Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynaklarından olan cizye, [Bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1977, s. 102] gayr-i müslim reayanın emniyetlerinin sağlanması karşılığında tahsil edilen emniyet vergisidir. Rahipler, çocuklar, devlet hizmetinde bulunan diğer aileler, ihtiyarlar, kadınlar, sakatlar bu vergiden muaftı. Vergisini ödeyen zimmiler, devletin şefkatine mazhar olarak can, mal güvenliğine sahip idiler. [Bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1994, s. 179] Cizye vergisi başlangıçta kişilerin mali durumuna göre alınmış ise de, zamanla "hane" hesabı üzerinden ve ortalama esas alınacak tarh edilmiştir. Fakat 1689-1691 tarihleri arasında tekrar eski sisteme döndürülmüştür. [Bkz. A. Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 136 vd.] Cizyenin tahsili, hiçbir zaman tumar ve zeamet sahiplerine bırakılmamış Cizyedar ve tahsildarlar tarafından Hazine namına tahsil olunmuştur. [Bkz. M. Z. Pakalın, a.g.e. I, s. 297 vd; Abdüllatif Şener, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 112] Cizye resminin alınma zamanı olarak bazı kanunnamelerde nevrüz, bazılarında da yarısı nevrüzde, yarısı Kasım'da olmak üzere iki taksit olarak alındığı zikredilmektedir. Bkz. N. Çağatay, a.g.m., s. 495

Kıbrıs Eyaleti'nde cizye vergisinin “haraç” ile eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Kıbrıs'ın fethinden sonra hazırlanan kanunnamede, cizye vergisi tespit edilirken, gayrimüslim reaya gelir durumlarına göre üç kısma ayrılarak “... ve reâyânın a'lâsından yüz akçe ve evsatından seksen akçe, ednâsından altmış akçe harâç...”²⁶ alınması şeklinde belirtilmiştir. Bu kullanım şeklini daha sonraki tarihlerde de görmek mümkündür. Gayrimüslim reaya, kanunnamede gelirlerine göre üç kısma ayrılmasına rağmen, eldeki vesikalardan Kıbrıs'da cizye vergisinin hane hesabı üzere ortak bir değer tespit edildiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Kıbrıs'da çekirge istilaları ile ortaya çıkan kıtlık, salgın hastalıklar ve firarlardan sonra cizyeye tabi hanelerde azalma olsa dahi, haneye isabet eden cizye miktarı değişmediğinden, bulunamayan hanelerin cizyeleri de diğerlerinden alınmıştır. Dolayısıyla bu durum cizyeye tabi reayayı zor durumda bıraktığı gibi şikayetlere de konu olmuştur. Nitekim 16 Haziran 1636 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine ve kadısına gönderilen hükümde²⁷ belirtildiği üzere, adigeçen yılda eskiden 20.000 hane olan Kıbrıs reayası kıtlık ve firarlardan sonra 16.500'e düşmüştür. Fakat cizye vergisini toplamaya gelen görevlilerin mevcut olmayan hanelerin vergilerini de diğerlerinden almak istemeleri üzerine Kıbrıs reayası merkeze şikayette bulunmuşlardır. Bunun üzerine merkezden gönderilen emirle cizye vergisinin hane başına 560 akçe ve 16.500 haneden tahsil edilmesi istenmiştir.

1647 senesinde de kıtlıktan dolayı dört beş bin hanenin cizyesinin toplanamaması üzerine²⁸ durum Kıbrıs'da muhafaza hizmetinde bulunan Vezir

²⁶ TK. KKA. TD. 64, s. 5

²⁷ İlgili hükümde: “cezire-i Kıbrıs reayası rikab-ı hümayunuma arz-ı hal sunub bunlar kadimden yigirmi bin hane olub lakin kesret-i tekalif ve sıklet-i teadiden bir nice reaya firar ve terk-i diyar idüb ancak yerinde onaltıbin beşyüz hane mevcut kalmış iken haracları cem'e me'mur olan haraciler mücerred defterde yigirmi bin hane mestur ve mukayyedir deyu üçbin beşyüz girihte hane gerek haracilerin dahi mevcut olan onaltı bin beşyüz haneyi zimmet edüb ve her haneden beşyüz yigirmi beşer akçe cem' ve tahsil iderler...” denilerek reayanın şikayet ettiği belirtilmektedir. Hükümün devamında “... vusul buldukda bu babda sadır olan ferman-ı saadetim mucebince amel idüb dahi cezire-i Kıbrıs reayasının mahkemede mahfuz olan onaltıbin beşyüz hane cizyeleri defteri ma'mul defter eyleyüb aslk tedbil ve tagyir olunmadan bir suretin senki kadısın imzalayub asitane-i saadetime gönderüb ve minbad vaki olan haraclara ol mâmul-bih defter mucebince onaltıbin beşyüz harac olmak üzere her bir harac başına beşeryüz altmışar akçe cem ve tahsil ittirüb...” denilmektedir. Bkz. BOA. MAD. 2772, s. 2-3

²⁸ Merkeze gönderilen arzda: “Bin elli yedi senesine mahsub olmak üzere cezire-i Kıbrıs keferesi cizyesi cem'ine me'mur olan Zülfikâr Ağa kulları bu ana dek eğlendiğine bais cezire-i merbure reayası kahtlıktan nisfından ziyadesi perakende ve perişan olub dört, beş bin haneden mütecaviz olub halâ yerinde kalub cizye viren reaya dahi her biri ikişer ve üçer hane ve kura varduki dörder hane cizye verdirilmiş bu kadar ikdam ve ihtimam olunmuş iken yine hala cem olunması bir vecihle mümkün olmayub binbeşyüz hane girihte ve mürdesi kalmagın evvelki vaki haldir...” denilmektedir. Bkz. BOA.MAD. 6268, Ek. 1/2;

Hasan Paşa huzurunda Kıbrıs'da bulunan ulema, suleha, fukara, zuama ve erbab-ı tımardan oluşan mecliste durum müzakere edilerek gelecek emre göre hareket edileceği merkeze bildirilmiştir²⁹.

Kıbrıs Eyaleti'nde cizyenin toplanması, yapılan tahrir neticesinde oluşturulan cizye defterlerine göre yapıldı. Bu sayım esnasında cizyeye tabi reaya şehir ve kırsal kesimde bulunmalarına göre tespit edilerek kaydedildi. Bunların içinde ölenler ve kayıp olanlar ile cizyeden muaf olanlar işaretlenerek genel toplamdan çıkarılıp cizye veren reayanın sayısı belirlenirdi.³⁰ Yapılan bu tahrir işlemi neticesinde oluşturulan defterlerdeki cizyeye tabi hanelere tarh edilen vergi miktarı görevliler tarafından toplanırdı.

Cizye toplayan görevliler merkezden görevlendirilir ve bunların ücretleri görev süresinin bitimine kadar Kıbrıs hazinesinden ödenirdi.³¹ Fakat daha sonraki tarihlerde Osmanlı Devleti'nde cizye toplamına usulünde yapılan değişikliğin Kıbrıs Eyaleti'nde de uygulandığı görülmektedir. bilindiği gibi cizye vergisinin gerek tahakkukunda ve gerek tahsilinde birçok yolsuzluklar ve şikayetler vuku bulması üzerine Köprülü Mustafa Paşa sadaretinde cizyenin miktarında tadilat yapılırken tahsilatının da daha salim bir surete bağlanması düşünülerek "cizyedarlık" vazifesi ihdas olunmuştu.³² Cizyedarlar'da merkezden gönderilen görevliler gibi ücretlerini eyalet hazinesinden alıyorlardı. İncelediğimiz dönemde cizyedarların tasarruf ettiği ücretleri hakkındaki ilk belgemiz 1636 tarihli olup, "... ve ikibin gurus haracilere harcırah olub ziyade bir akçe alınmayub..."³³ denilerek tespit edildiği görülmektedir.

²⁹ BOA. BOA.MAD. 6268, Ek. VII

³⁰ 1643 tarihli bir belgedeki "cezire-i Kıbrıs kazalarında olan haracgüzar reayanın cizyeleri tahririne me'mur Lefkoşa kadısı Mevlana Mustafa da'ileri ve Kenan Kulları tahrir eylediği defterde onsekiz bir kırk zımmi yazdukdan sonra yüzelli zımmi mürd ve otuzvedi girihte olmağla tahrir defterinde sürhile işaret olunub bu takrirce yüzdoksaniki neferi mürde ve girihte ifraz olundukda onyedibin sekizyüzkırksekiz cizye olmuş olur ki..." şeklindeki ifadelerden de anlaşılmaktadır. BOA.MAD. 6268, s. 364

³¹ "Kıbrıs Beylerbeyisine ve Defterdarı tevki refii hümayun vasıl olunacak malum olaki, dergah-ı muallâm çavuşlarından yevmi yirmibeş akçe ulûfeye mutasarrıf olan osman bin Mehmed Çavuş Cezire-i mezburede cizye cemine memur olmağa müstahak olduğu ulûfesi 1030 Cemaziyelevvel'inin gurrende kanun üzere Kıbrıs hazinesinden verilmek emredüb..." Bkz. BOA.MAD. 524, s. 11; Ayrıca bkz. BOA.MAD. 5712, s. 85-86

³² M.Z. Pakalın, a.g.e. I, s. 303

³³ BOA.MAD. 2772, s. 3

Bu tarih ile 1658 yılları arasında bu miktarın değişmediği tespit edilmektedir.³⁴

Cizyenin toplanması esnasında zaman zaman yolsuzlukların olması, zamanında toplanamaması, reayadan fazla akçe talep edilmesi, ölenlerin cizyesinin sağılardan istenmesi gibi hadiseler vuku bulmuş ve görevliler merkezden ikaz edilmişlerdir.³⁵ İncelenen dönemde Magosa ve Lefkoşa kalelerinde bulunan yirmi neccar ve tamircinin cizye vergisinden muaf oldukları görülmektedir. İlgili defterde düşülen deskanarda³⁶ “kal’alarda vaki olan tamir ve tamimi mezbur zımmiler etmek üzere kadimden muaflardır deyu mirimiran Ali Paşa arz eyledükde kadim olmağla yigirmi nefer defterden ihrac olına deyu ferman-ı âli ile emr-i şerif virilmiştir” denilerek 2 Temmuz 1645 tarihi itibarıyla adı geçenlerin cizyeden muaf olmaları istenmiştir.

Kıbrıs’da bulunan manastırların 1642 tarihine kadar cizyeden muaf oldukları ve bu tarihten itibaren Lefkoşa kadısının arzı ile bunlara da vergi tarh edildiği anlaşılmaktadır. Merkeze gönderilen “cezire-i Kıbrıs’da Lefkoşa kadısı Mevlana Mustafa daileri cezire tahririnde yetmişbeş manastır yazub mal-ı maktu’ları âlâ ve evsât ve edna itibarıyla vech-i meşru üzere ferman-ı âlileri sadır olmak babında emr ve ferman saadetli sultanım hazretlerindir” şeklindeki arz³⁷ kabul edilerek uygulamaya konulmuştur. Bu arzın doğrultusunda yirmibeş manastır âlâ ve 50.000 akçe, yirmibeş manastır evsad ve 37.500 akçe, yirmibeş manastır edna ve 25.000 akçe olarak cizye vergisine tabi tutulmuşlardır.

Cizyedarlar tarafından toplanan cizye bedelleri Kıbrıs hazinesinde toplanır ve merkezden gönderilen görevliler vasıtası ile merkeze veya emirle belirtilen mahalle ve şahıslara muhasebesi görüldükten sonra gönderilirdi.³⁸ Toplanan cizye bedelinin

³⁴ Bkz. BOA.MAD. 279, s. 10; BOA.MAD. 6268, s. 140; BOA.MAD. 396, s. 57; BOA.MAD. 9840, s. 27; BOA.MAD. 9845, s. 36: Fakat 1647 ve 1648 yılında bu meblağın çok yüksek olduğu, Kıbrıs Beylerbeyi’ne, defterdarına ve Lefkoşa kadısına gönderilen bir hükümde “...cizyedar olanlara ancak senede dörder bin gurus, alanlar ziyade virilmeye deyu emr-i şerif rica etmegin hazine-i amirede mahfuz olan baş muhasebe deftertesine nazar olundukda bin elliyedi senesinde beşbin gurus ve bin ellisekiz senesinde altı bin gurus bila emr-i şerif aldıkları derkamar olundukda senede dörder bin gurus virilüb ziyade bir akçe verilmeye...” şeklinde ifade edilmektedir. Bkz. BOA. MAD. 2737, s. 104

³⁵ KŞS. Defter II, s. 27; KŞS. Defter I, s. 19

³⁶ BOA.MAD. 8428, s. 264

³⁷ BOA.MAD. 8428, s. 362; BOA.MAD. , s. 364

³⁸ Kıbrıs Beylerbeyine ve defterdarına gönderilen hükümde : “... cizye cem’ine me’mur olan Hüseyin dame mecdehu asitâne-i saadet tarafından varub cizye defteri mucebince cem’ ve kabz eylediği cizye akçesin mutad-ı kadim üzere muhasebesiyle bi-kusur vela kusur haliya şark canibine serdar tayin olunan düstûr-u ekrem vezirazam Halil Paşa... ile giden ordu-yu hümayun hazinesine alet-tecil bittamam irsal ve teslim itdirmekden...” denilmektedir. Bkz. BOA.MAD. 5712, s. 85-86

bir kısmı Kıbrıs'da salyane ve cizyedarların ücretlerine harcanıp, bir kısmı da merkeze gönderilirdi.³⁹ İncelenen dönemde tespit edilebilen cizye gelirlerinin yıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo. IV. 22: Cizye Gelir - Giderleri

YIL	Fisene	Hane	Gelir	Hazineye Teslim	Elbaki	İhracaat
1636	525	16500	92000 guruş	60000 guruş	-	32000 guruş
1642	446	16.500	92.000 guruş	69.375 guruş	22.625 guruş	226.25 guruş
1647	446	17.838	101.083 guruş	75.958 guruş	-	25.125 guruş
1653-1654	451	12.000	10.975.363 akçe	5.638.911 akçe	-	5.336.725 akçe
1655	451	12.029	5.889.860	4.016.500	-	1.873.360
1658	451	12.029	5.501.040	4.740.038	-	761.002

Tabloda görüldüğü üzere 1642 yılı ile 1659 yılları arasında hane başına eşit olarak tarh edilen cizye miktarı arasında beş akçelik bir fark görülmektedir ki, bu da vergi miktarının adı geçen yıllarda aynı düzeyde devam ettiğini göstermektedir. Cizye gelirindeki düşmeler hane sayısındaki azalmalar ile doğru orantılıdır. Gelirin bir kısmı merkeze gönderilirken, bir kısmı da yerinde yapılan harcamalara ayrılmıştır. İncelenen dönemde cizye gelirinden yapılan harcamalar yıllar itibarıyla aşağıdaki şekildedir:

³⁹ Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde: "... min-bad reaya-yı mezburinin cizyeleri ol defter mucebince onaltı bin beşyüz haneden haraç alınub ve her haraç başına beşeryüz altmış akçeden ziyade bir akçe cem olunmayub senede altmışbin guruş asitane-i Kıbrıs'da muayyen olan salyane ve sair mesarîf-ı mühimmeye sarf olunub ve ikibin guruş haracilere harcırah olub..." denilmektedir. Bkz. BOA. MAD. 2772, s. 2

Tablo. IV. 23: Cizye Gelirinden Yapılan Harcamalar

	1051 guruş	1057 guruş	1063 akçe	1064 akçe	1065 akçe	1067 akçe	1069 akçe
be. Cihet-i medine-i mtnevvere	4250	452.0	340.000	340.000	340.000	-	425.000
Salyane-i mir-i miran-ı Kıbrıs	10.000	10.000	-	-	451.300	800.000	-
Mesarif-i baştarda-i mirliya-i Magosa	3250	3250	260.000	260.000	260.000	260.000	-
Baha-i Kurpas-ı beray-ı üsera	2500	2500	200.000	200.000	1500.000	200.000	-
Mevacib-i neferat-ı Kal'a-i Aklıman	625	625	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000
be. Cihet-i cizyedar	2000	2000	160.000	160.000	160.000	160.000	160.000
be. Cihet-i mevacib-i yeniçeriyen-ı Kıbrıs	-	-	323.000	320.000	370.000	-	-
be. Cihet-i ceraye-i mir-i miran	-	-	-	-	-	260.00	-
be. Cihet-i mesarif-i ihrac-ı milh-i miri	-	-	80.000	80.000	-	-	80.000
be. Cihet-i mesarif-i kalite-i mirliya-i Baf	-	2.500	200.000	200.000	-	200.000	-
be. Cihet-i salyane ve cerene-i mirimiran-ı Kıbrıs	-	-	2116725	-	-	-	-
be. Cihet-i salyane-i mirliya-i Baf	-	-	-	-	1200	-	-
b.....	-	-	-	-	13.029	-	-
..... cebeciyen-ı istanköy	-	-	-	-	91.760	-	-
be. Cihet-i Kusur-ı hane 152	-	-	-	-	-	-	46.002
	22.625	25.125	533.6725		1.783.360	1.930.000	761.002

Görüldüğü üzere cizye gelirlerinden merkeze gönderilen meblağın haricinde yapılan harcamalar, Medine-i Münevvere vakıflarına, Aklıman kalesi neferlerine, Kıbrıs'daki salyane giderlerine ve cizyedar ücretlerine yapılmaktadır. Ayrıca 1669 yılı cizye gelirinden Budin kalesi muhafazasında bulunan 166 nefer yeniçerinin 1670 yılı reşen ve lezez mevacibleri için 189566 akçe verilmesi emredilmiştir.⁴⁰ Bu meblağın Kıbrıs'dan alınması ve yerine teslim edilmesi için kapucular kethudası Ahmed ağa görevlendirilmiştir⁴¹.

bb- İспенç Resmi

İспенç resmi, kısaca Hristiyan erkeklerden alınan bir vergi olarak tanımlanabilir. Ancak, bu vergiye tâbi olan mükelleflerin diğer vasıfları hakkında kaynaklarda tam bir tarif birliği yoktur. Meselâ miktar ve mahiyet itibarıyla çift resmine muâdil bir vergi sayıldığı gibi,⁴² bennâk resmine karşılık geldiği de ifade edilmiştir.⁴³ Birçok yerde evli olup olmadığına bakılmaksızın her gayrimüslim erkekten alındığı kaydedildiği halde, bazı yerlerde sadece evli olan gayrimüslimlerden alındığı görülmektedir.⁴⁴ Yine bazı kanunnamelerde ispenç

⁴⁰ İlgili fermenda: "...bin seksen senesine mahsub olmak üzere cezire-i Kıbrıs keferesinin cizyeleri akçelerinden Budun Kal'ası muhafazasında olan yüz altmışaltı nefer dergâh-ı muallâm yeniçerilerinin yevmiyeleri bin yetmişbir akçe olmak üzere müstehak oldukları bin seksenbir reşen ve lezezi mevacibleri için yüzseksen altı bin dokuzyüz onüç akçe ve tefavüt-ü hasena ve gurusdan ikibin üçyüzelli üç akçe ki cem'an yüz seksendokuzbin beşyüz altmışaltı akçe olur" denilmektedir. Bkz. BOA. Ali Emiri, IV. Mehmed, No: 334

⁴¹ Gönderilen fermenda "...Vilayet-i rum-iline vaki Budun kal'ası muhafazasına tayin olunan dergah-ı âli yeniçerilerinden yüz altmışaltı neferin ağası olan Veli Ağa ve neferat-ı mezbure taraflarından meblağ'ı atı-zikrî ahz ve kabz ve isâli vekili şer'ileri olan İbrahim Beşe bin Abdullah nam racil-i meclis-i şer'-i hatir-i lazıma't-tevkir bin seksen senesine mahsub olmak üzere cezire-i Kıbrıs keferesinin cizyeleri cem'ine memur olan fahrül - akram Ali Ağa tarafından meblağ-ı cailbeyani def' ve teslime vekil olub âhîde tarıküs-subût şer'en vekaleti sabit olan saadetlü defterdar paşa hazretlerinin Kapucular kethudası olan fahrül'-ayân Ahmed Ağa mahzarında bil-vekalet ikrar ve takrir-i kelim idüb derun-i emr-i şerifi alışanda mezkur olduğu üzere nefrat-ı mezkurenin" denilmektedir. Bkz BOA Ali Emiri IV. Mehmed, No: 334

⁴² M. Z. Pakalın, a.g.e. II, s. 88: Çift resmi, Osmanlı Devletinde islâm reâyânının ziraat ettiği araziden alınan resimdir. Şer'î vergilerden olup, harac-ı muvazzafadan addedilen bu vergi Osmanlı Devleti sınırları dahilinde bir çiftlik veya bunun yarısı kadar arazi tasarruf eden, tahrir defterlerinde raiyyet kaydedilmiş bulunan köyde ve şehirde oturan müslüman reayadan senede bir defa ve muhtelif coğrafi bölgelerde az çok birbirinden farklı miktarlarda olmak üzere alınır. Daha geniş bilgi için bkz. N. Çağatay, a.g.m., s. 495, vd.

⁴³ H. İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu", s. 604: Bennak resmi kazanç vergisi kabilinden bir vergidir. İki kısma ayrılan bu vergiden "ekinli bennak" elinde olan yeri nim çiftlikten az olan kimsenin verdiği resimdi ve miktarı da onsekiz akçedir. Diğeri "Caba bannak" olup arazisi olmamakla beraber evli bulunan ve çalışıp kazananların resimdi ve miktarı on iki akçe idi. Bkz. M.Z. Pakalın, a.g.e. I, s. 204

⁴⁴ H. İnalçık, *Sûret-i Defter-i sancak-i Arvanid*, s. XXXII

resminin alınması için reayanın cizye verebilme kabiliyetine sahip olması, yani en az 300 akçalık malı olması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁵ Hatta ispenç resmi ile cizye'nin bazı bölgelerde tek bir vergiyi ifade ettiği de belirtilmektedir. Bu karışıklığın sebebi, ispenç resminin her bölgede farklı şekil ve mahiyetlerde tatbik edilmiş olmasıdır. Bu bilgilerden sonra ispenç resmini genel olarak, bülûğ çağına ermiş, köylü, göçebe, şehir ve kasabada oturan evli veya bekâr, topraklı veya topraksız her gayrimüslim erkekten alınan örfi bir baş vergisidir, şeklinde tanımlayabiliriz.⁴⁶ Nitekim, Kıbrıs Eyaletinde 1572 tarihli deftere göre kanunnamede⁴⁷ "... ve ispençleri otuzar akçe..." denilerek miktarı belirtilmesine rağmen, bu vergiye tabi olan mükelleflerin özellikleri hakkında bilgi verilmemiştir. Yalnız aynı defterden hane reislerinin ve mücerredlerin bu vergiyi ödedikleri anlaşılmaktadır. 1572 yılında otuz akçe olan bu vergi miktarının 1637 yılına kadar aynı miktarda devam ettiği görülmektedir⁴⁸.

Tablo. IV. 24: Resm-i İспенç Gelirleri

Sene	Gelir
1572	1.393.213 ⁴⁹
1594	19.992 ⁵⁰
1609	178.188 ⁵¹
1618	104.339 ⁵²
1620	105.959 ⁵³
1657	178.088 ⁵⁴

Tabloda görülen ve yıllara göre cizye gelirlerindeki düşüş ile artış hiç şüphesiz bütçe defterlerinin hesap dönemleriyle ilgilidir. Kaynaklara göre, cizye tanımına uymayan bir husus Kıbrıs eyaletinde görülmektedir. Zira, 1572 tarihli defterde "nefs-i ..." ibaresiyle geçen Lefkoşa ve Girne nahiyelerinde şehir merkezinde oturan reayadan İспенç vergisinin alınmadığı anlaşıyor. Nefs-i Lefkoşa'da mevcut yedi

⁴⁵ N. Çağatay, a.g.m., s. 507

⁴⁶ M.A. Ünal, a.g.e., s. 132

⁴⁷ TK. KKA. TD. 64, Vrk.5

⁴⁸ BOA. MD. 88, s. 105, Hüküm 276

⁴⁹ H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 12

⁵⁰ BOA.MAD. 434, s. 30

⁵¹ Ahmet Tezbaşar, H. 15 Ramazan 1027 -30 Zilhicce 1027 (M. 5 Eylül 1618-Aralık 1618) Tarihleri Arasında (Kıbrıs Bütçesi), (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul 1970, s. 5

⁵² BOA.MAD. 524, s. 3

⁵³ BOA.MAD. 395, s. 3

⁵⁴ BOA.MAD. 434, s. 38

mahallede 231 hane ve 11 mücerred kaydedilmesine rağmen, şehir merkezinden alınan vergiler içerisinde ispenç vergisi yoktur.⁵⁵ Nefs-i Girne’de ise “varoş-ı Kirinya”da üç mahallede 147 hane ve 49 mücerred Kaydedilmesine rağmen bunlardan da ispenç vergisi alınmamıştır.⁵⁶ Fakat, yine aynı defterde “Nefs-i Magosa” şeklinde kaydedilen Magosa’da 20 mahallede 1621 kişinin İспенç vergisi olarak 48630 akçe ve bunun da Magosa Beyinin hasılı olarak kaydedilmiştir.⁵⁷ Elimizde Kıbrıs Eyaleti’ne ait başka bir tahrir defterinin bulunmayışı bu durumu değerlendirmemizi zorlaştırıyorsa da, Lefkoşa ve Girne Kaleleri ahalisinin bu vergilerden muaf tutulduğu veya kale dışında iskan edilmiş olabilecekleri şeklinde bir uygulama akla gelmektedir.

bc- Bive Resmi

Hristiyan reayanın dul kadınlarının sahip oldukları gelir üzerine konulan bir vergidir.⁵⁸ Duldan, müstakil evi olan dul kadın kastedilmektedir.⁵⁹ Osmanlı Devleti, kocası ölen kadının erkek evladı yoksa elinden arazisini alır ve başka bir köylüye verir. Eğer dul kadın, oğulları çalışma çağına gelinceye kadar, ırgatla idare edebilirse onu “bive” adıyla işletmenin sahibi tanıyabilirdi.

Kıbrıs Eyaleti’nde, 1572 tarihli ilk tahrir kayıtlarına göre bive resmi⁶⁰ altı akçe olarak alınmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla bu dönemde Lefkoşa’da 49, Magosa’da 108, Mesarye’de 29, Karpas’da 10, Girne’de 90, Pendaye’de 96, Hırsofu’da 8, Baf’ta 10, Evdim’de 14, Limosa’da 93, Mazoto’da 8 ve Tuzla’da 8 kişi olmak üzere toplam 527 kişi kaydedilmiştir. Fakat deftere kaydedilen bu kişilerin tamamının vergilendirilmediği dikkati çekmektedir. Nitekim Lefkoşa’da beş⁶¹, Magosa’da yüz,⁶² Mesarye’de dört,⁶³ Girne’de onbir,⁶⁴ Pendaye’de 17,⁶⁵ Baf’da iki,⁶⁶

⁵⁵ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 246

⁵⁶ TK. KKA. TD.64, Vrk. 145 vd.

⁵⁷ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 70 vd.

⁵⁸ H. İnalçık, “Ottoman Policy And Administration In Cyprus After The Conquest”, s. 68

⁵⁹ Ö.L. Barkan, *Kanunlar*, s. 281; H. İnalçık, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s. XXXIII

⁶⁰ Bive resmi, hristiyan reayadan alınan ispence ile birlikte 1431 tarihinden itibaren Arvanid ilinde, daha sonraları Fatih Kanunnamesinde ve 1540-1541 yıllarında Doğu Anadolu’da Uzun Hasan Kanûnları yerine Osmanlı Kanûnu getirildiği zaman raiyyet rûsûmu olarak hristiyan tebanın dul kadınlarından altı akçe üzerinden alınmakta idi. Bkz. H. İnalçık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsûmu”, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 56 vd.

⁶¹ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.42a, 44a, 49a

⁶² Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.63-72, 74b, 82a

⁶³ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.84a, 90b, 104b

⁶⁴ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.146a, 164a

⁶⁵ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.175ab, 177b, 182b, 222b

⁶⁶ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.302b, 320a

Evdim’de iki⁶⁷ ve Tuzla’da 20 kişi⁶⁸ olmak üzere toplam 161 kişinin sebebi kaydedilmemekle birlikte bive resmine tabi tutulmadıkları görülmektedir. Bive resmine tabi tutulmayanların içinde, olup, Lefkoşa nahiyesinde, Katopridi Karyesinde bir bive ispence vergisine tabi olan hane reisleri ve mücerredlerle birlikte verilmiştir.⁶⁹ Ayrıca, defterde “nefs” ibaresiyle geçen nefs-i Lefkoşa’da “bive” kaydı bulunmazken, şehir merkezinden alınan vergiler içerisinde, bive resmi cizye-i gebran geliri ile birlikte kaydedilmiştir.⁷⁰ Nefs-i Magosa’da 90⁷¹ ve nefs-i Kirinya’da mevcut olan 10 kişinin de⁷² bive resmine dahil edilmediği görülmektedir. Bive resmine dahil edilmeyenlerin haricinde geriye kalan 366 kişiden, altı akçe hesabı üzere toplam 2196 akçe gelir kaydedilmiştir. Bive resmi hakkında kanunnamede teferruatlı bilgi bulunmadığından dolayı, yukarıda açıklanan konular hakkında yorum yapmak fikir oldukça zordur.

bç- Avarız-ı Divaniye

Osmanlı Devleti’nde önemli gelir kaynaklarından olan avarız vergisi, savaş zamanlarında ihtiyaç duyulacak olağanüstü harcamaları yapmak üzere alınan sefer vergisi idi.⁷³ “Avarız-ı Divaniyye” olarak da geçmektedir. Mikdarı, tekrarlanma süresi ve çeşidi önceden belli olmayıp, sefer vuku’unda tarh edilirdi.⁷⁴ Savaş yıllarına münhasır gelirlerin başında gelen avarız, XVII. asırdan sonra devamlılık arz etmeye başlamış ve olağanüstü vasfını kaybetmiştir.⁷⁵

⁶⁷ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.330a, 330b

⁶⁸ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.352a, 361a, 362a, 371a, 388b, 393b, 398b, 399a, 403b, 404a,406b

⁶⁹ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.49a

⁷⁰ Bkz. TK. KKA., TD. 64, Vrk.24b

⁷¹ Bkz. TK. KKA., TD. 64, Vrk.63a-72a

⁷² Bkz. TK. KKA., TD. 64, Vrk.146a

⁷³ M. Z. Pakalın, a.g.e. I, s.112

⁷⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi II*, İstanbul 1977, s.190

⁷⁵ Bruce Mc. Gowan, “Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü (1600-1830), VIII. Türk Tarih Kongresi s.1327 II, Ankara 1981: Avarız-ı divaniye, avarızhane denilen ve yaklaşık 3 ile 20 gerçek haneden oluşan birimler üzerinden alınırdı.[Bkz. A. Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.156] Önceleri hane başına 20’şer akçe alınırken sonraları 40’ar akçe’ye [Bkz. M. Z. Pakalın, a.g.e.I, s.112] ve incelenen dönemde ise 300 akçe’ye çıkmıştır.[Bkz. KŞS. Defter II, s.39] Osmanlıların ne zaman avarız vergisini almaya başladıkları sarîh değilse de, Fatih zamanından itibaren alındığına dair kayıtlar mevcuttur. Yalnız, başlangıçta çok nadir olarak bu yola başvurulduğu ve hatta Yavuz Sultan Selim zamanında bir kere toplandığı Lütü Paşa’nın “Asafnamesinde” kayıtlıdır. İlk zamanlardaki iktisadî rahatlık, böyle bir yola başvurmayı gerektirmemiştir. Ne zamanki devlet, girsîği savaşlarda yenilmeye başlamış (XVI. asrın ortalarından itibaren), mali zorluklarda o zaman başlamış ve belki de istemeye istemeye halka böyle bir mükellefiyet getirilmiştir. Bu yükümlülük zamanla öyle ağırlaşmıştır ki, halk ödemede sıkıntı çekmiş ve ödememek için çareler aramıştır. Yerini terk edenler, gönderilen memurlara hakaret edenler olmuştur. Askeri, dini, malî hizmetlerde çalışanların, derbent teşkilatına giren köylerin, köprü ve su yollarının güvenlik ve imarı ile vazifeli olanların muafiyetini gören bir kısım teb’a, buralara kaymaya çalışmıştır. Yerlerinden “na mevcut” olanların tespit edilerek geri yurtlarına getirilmesi gönderilen fermanlarda istenmiştir. Bkz. M. Z. Pakalın, a.g.e.I, s.113

Kıbrıs şer'îye sicillerinde ve ele alınan dönemle ilgili mühimme defterlerinde avarız ile alakalı belgelere rastlanmasına rağmen, tarh edilen verginin nahiyelere dağılımını tespit etmek mümkün olmadı. Zira belgelerde daha çok muafiyetler ve kaç hane üzerinden ne kadar miktarın tarh edildiği kayıtlıdır. Mesela, 1570 tarihli bir belgede, Girne ahalisinin Venedikliler zamanında tekalif-i örfiyeden muaf oldukları bildirilmekte ve Girne halkının bundan böyle avarız-ı divaniyeden muaf tutuldukları bildirilmektedir.⁷⁶ Girne şehrinin kan dökülmeksizin sulhen tesliminden sonra halkı, kadıları ve sancak beyleri vasıtası ile, şehrin, avarız-ı divaniyye ve tekalif-i örfiyeden muaf tutulmalarını isterler. Arzuları, kale ve iskele hizmetlerinde bulundukları göz önüne alınarak 24 Kasım 1570'de uygun bulunmuştur.⁷⁷

Kıbrıs'ta toplanan avarız vergisinin dikkat çekici tarafı, hanelerden avarızhane teşekkülü yerine neferlerden avarızhane oluşturularak vergi alınmasıdır. Nitekim 1608 tarihli bir belgede, Kıbrıs canibi defterdarına, reayadan Kıbrıs'a varıp sakin olan müslüman reayadan 5 neferin bir avarızhane sayılarak avarızhaneden 300 akçenin alındığı görülmektedir.⁷⁸

bd- Nüzûl

Nüzûl, Arapça'da "inme, konma, mühimmat, konuk için hazırlanan yiyecek" manasına gelmektedir. Avarız gibi, sefer sırasında vuku bulan olağanüstü harcamaları karşılamak için tarh edilmiş bir vergidir.⁷⁹ Başlangıçta geçici olarak alınmışsa da sonraları sürekli hale gelmiştir.⁸⁰ Ordunun sefer esnasında konakladığı menzillerdeki zahire ihtiyacının karşılanması hasebiyle alınmıştır.⁸¹ Nüzûl eminleri tarafından tahsil edilirdi.

Nüzûl'un toplanması tıpkı avarızhane'de olduğu gibi, kadılar tarafından "nüzûlhane" lere tarh edilir ve toplanmasındaki nakil masrafıda yükümlülere

⁷⁶ BOA. MD. 11, s. 91, Hüküm 646: Hükümde, "Girne sancağı beği ve kadısına hüküm ki; mektub gönderub nefsi-i Girne ahalisi Venedik'e tabi iken asla bir nesne tekallif olunmayub asude-i hal olub hala dahi üslub-ı sabık üzre tekalif-i örfiyeden ve gayriden muaf olmak rica itdiklerinden ..." denildikten sonra, buradaki halkın muaf tutulması istenmiştir.

⁷⁷ Nejat Göyünç, "Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara 1971, s.105-106

⁷⁸ KŞS. Defter II, s.39

⁷⁹ M.Z. Pakalın, a.g.e.III, s.710

⁸⁰ M. Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s.145

⁸¹ A. Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.157 vd.

yüklenirdi. 1570 tarihinde Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde, Kıbrıs adasında kışlamak üzere gönderilen ordunun menzillerde zor durumda kalmaması için zahirenin tedarik edilmesi istenmiştir.⁸² 1571'de İçel Beyi Abdulgafur'a gönderilen hükümde ise, Kıbrıs'ta olan arakir-i mansure için nüzûl tarh edildiği, ancak şimdilik buna ihtiyaç duyulmadığı bildirilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, adadaki askerin ihtiyacı Kıbrıs'tan giderilmediği zaman Anadolu'daki bağlı sancaklardan istenmekteydi.⁸³

Kıbrıs Beylerbeyi ve Defterdarına gönderilen 1579 tarihli hükümde; Şark seferi için,, her yirmi haneden bir müd nüzûl zahiresinin tayin olunan kimseler ile gönderilmesi istenmiştir.⁸⁴ Aynı tarihte gönderilen başka bir hükümde de, Kıbrıs'ta tahsil edilen beş yük nüzûl zahiresinin merkeze irsali istenmiştir.⁸⁵ Ayrıca, 15 Ekim 1662 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi ve kadılarına gönderilen hükümle, küffar üzerine yapılacak seferde ordunun ihtiyacı için Kıbrıs Ada'sı gayrimüslim reayasından birer kamil gurusu ve iki bin kamil gurusu da Müslüman taifesinden olmak üzere toplam 14.000 gurusu toplanması emredilmiştir.⁸⁶

be- Sürsât

Örfi vergilerden birisi olarak "aynî" toplanan bir vergidir. Bu vergi daha ziyade askerin bir yerden diğerine nakli sırasında askeri yollar üzerindeki menzillere toplatılırdı.⁸⁷ Sürsat, miri fiattan da ol sa karşılığı ödendiği için, hakiki mânâda bir vergi değil, sadece un, ekmek, arpa, koyun, yağ, bal v.s. maddelerin kadılar tarafından toplanıp belli menzillerde bulundurulmasını gerektiren bir mükellefiyettir.

⁸² BOA. MD. 14, s.273, Hüküm 389

⁸³ BOA. MD. 14, s.245, Hüküm 344. Daha geniş bilgi için bkz. BOA. MD. 14, 195, Hüküm 276

⁸⁴ "Kıbrıs Beylerbeyine ve defterdarına gönderilen hükümde: "... hala diyar-ı şark seferi mühimmi, için ... memalik-i mahrurede olan kadıların reayasına emr olundığı üzre her yigirmi haneye bir müd nüzûlki ... maadası arpa olmak üzere ihraç olunub mahall-i mezbure irsal olunmak için maliye tarafından hüküm-i şerifim virilmegin buyurdum ki emr-i şerifim vardukda mukayyed olub bu babda maliye tarafından verilen emr-i şerifim mucebince ferman olunan nüzûli ihraç idüb tayin olan kimesneler ile mahall-i mezbure irsal idüb ..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 36, s.197, Hüküm 529

⁸⁵ BOA. MD. 40, s.213, Hüküm 480

⁸⁶ Sefer mühimmatı için istenen nüzûl emrinde "...cezire-i mezbure keferesinden birer buçuk kamil gurusu ve iki bin kamil gurusu dahi cezire-i mezburede sakın Müslüman taifesinden fermanım olub buçuk gurusu avf ve i'nam olmağla neferine bir kamil gurusu tahsil ve dahl-i hazine olduğu mestur ve mukayyed bulunmağın mucebince bu sene fermanım olan sefer mühimmatı sarf olunmak üzere irsal olunan nişanlı ve mühürlü hazine defteri mucebince her bir cizye hanelerinden birer kamil gurusu ve iki bin gurusu dahi müslümanan taifesinden ki bu cümle on dört bin gurusu olur ..." denilmektedir. Bkz. BOA. MAD. 21780, s.241

⁸⁷ A. Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.158,

⁸⁸ Sürsat bedelinin taksim edilen zahire bedeli karşılığı olarak bazen nakdi toplandığı da olmaktadır. Diğer vergi türlerinde olduğu gibi hanelere tevzi edilerek toplanmaktadır.⁸⁹ Evkaf reayası, madenci ve çeltikçi gibi avarızdan muaf zümreler bu sıfatlarıyla sürsattan muaf olunuyorlardı.⁹⁰

Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Defterdarına gönderilen fermanda⁹¹ 1607 senesinde yapılacak olan Şark Seferine katılacak ağalar, yeniçeriler ve altı bölük halkının zahireleri için İstanbul kilesi ile 7.000 kile arpa, 3.000 kile un ve 10.000 koyunun Kıbrıs reayasından sürsât tarikiyle toplatılarak Konya'ya gönderilmesi bildirilmiştir. Ayrıca arpanın kilesi için kırk, un'un kilesi için de seksen ve her bir koyun başına seksen akçe verilerek toplam meblağın Ordu-yu Hümayûn hazinesinden karşılanması emredilmiştir.

1608 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne, Defterdarına, Lefkoşa, Girne, Mesarye, Magosa, Karpas, Tuzla, Morfo ve Pendaye kadılarına gönderilen fermanda⁹² "... sefere memur olan ağaları ile dergah-ı muallâm yeniçerilerinin ve altı bölük halkının ve sair kapum kullarının sürsat zahireleri için haracı alınan her iki nefer zımmîden nısf-ı dakik ve nısf-ı şair olmak üzere kile-i İstanbul ile bir kile terekei ihrâc ve Payas iskelesine nevrızdan mukaddem teslim iddirmek emr idüb..." denilerek gayrimüslim reayadan aynı olarak toplanmasını belirtilmiştir.

İncelenen döneme ait, iki nolu şer'îye sicilinin 93.108 sayfalarında yer alan ve herhangi bir açıklama olmayan⁹³ kayıtlarda, tahminimize göre yukarıdaki emir doğrultusunda zahire toplandığı görülmektedir. On altı nahiyeden şehir merkezleri ve

⁸⁸ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, (Editör: E. İhsanoğlu), İstanbul 1994, s.540

⁸⁹ M. Karagöz, a.g.t., s.281

⁹⁰ A. Tabakoğlu, a.g.e., s.158; Yılmaz Karadeniz, H. 1182 Şer'îye Siciline Göre Amasya'nın İdari, Sosyal, Siyasi ve İktisadi Yapısı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 1996, s.155

⁹¹ Sürsât emrinde: "... sene-i mübarake vaki' şark seferine me'mur olan ağalar ile dergah-ı muallâm yeniçerilerinin ve altı bölük halkının vesair kapum kullarının zahireleri için sürsat tarikiyle kile-i İstanbul ile yedi bin kile şa'iri ve üç bin kile dakik ve on bir re's koyun cezire-i Kıbrıs reayasından bervec-i ta'cil tedarik ve tahsil idüb Konya'ya karib iskeleye nakl ettüresiz ki, ondan götürdülüb kullarıma tevzi' oluna... imdi kile-i İstanbul ile zikr olunan miktarı şa'irin her bir kilesi için kırkar ve dakikin her biri kilesi için seksanar akçe ve koyunun her bir re's için dahi seksanar akçe hâlâ Kıbrıs hazinesinden mukaddema ve hâlâ irsâl olunan kullarının ve yarar ve mu'temed-i aleyh adamlarunuz ile bâlâda zikrolunduğu üzere iştirâ olunan zahirenin akçesi yerine ordu-yu hümayunun hazinesine bervec-i isti'câl ve teslim itdürüb badehu vech-i meşru' üzere reayadan cem' ve tahsil ve meblağ-ı mezbur yerine Kıbrıs hazinesine idhâl eylemek emr idüb..." şeklindeki ifadelerle Şark seferi için gerekli olan zahirenin toplanması istenmiştir. Bkz. KŞS Defter II, s.45

⁹² KŞS Defter II, s.34

⁹³ KŞS Defter II, s.93 vd.

karyelerden hane hesabı üzere, her haneden yarımşar kile buğday üç arpa alınmış, toplanamaya mikdar da belirtilmiştir. Hiç toplanamayan mahalle ve karyeler de ayrıca kaydedilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda şehir merkezlerinden ve nahiyelelerden toplanan ve toplanamayan zahire miktarları aşağıdaki şekildedir.

Tablo. IV. 25: Sürsat Tarikiyle Toplanan Zahire

Nahiyeler	Hane	Mahalle	Karye	Hinta	Şair	Baki	Vermeyen karye	Açıklamalar
Magosa	1117	21	12	335	335	347		
Tuzla	1607		66	700	700	207	15	
Kirinya	1440	11	54	250	250	940	25	11'i mahalle
Mesarye	2650		87	1100	1100	450	11	
Karpas	1789		50	628	628	533	6	
Omorfo	940		35	409	409	122	6	
Lefkoşa	2454	7	104	703	703	1048	20	7'si mahalle
Pendaye	1504		51	370.5	370.5	763	23	
Limoson	2101	2	65	616	616	869	23	
Lefke	2492		86	160	160	2172	65	
Piskobi	1166	13	29	95	95	976	12	
Baf	2027	15	77	551	551	925	31	
Hırsofi	1273		61	165	165	943	31	
Gilan	1579	13	29	83	83	1413	25	11'i mahalle
Kukla	865		32	180	180	505	7	
Evdım	1410		28	150.5	150.5	1109	11	
16	26414	83	866	6505	6505	13322	311	

Belirli miktardaki bir zahirenin gayri müslim reayadan toplandığı aynı defterdeki bir başka kayıttan öğrenilmektedir.⁹⁴ Bu belgenin başlangıcında, Lefkoşa kazası reayasından baki kalan zahirenin toplanmasına emr-i şerif ile Mehmed Ağa'nın görevlendirildiği bildirilmiş, devamında da zahire toplanamayan mahalle ve karyelerden toplanan miktar ile ilgili yerleşim biriminde ölenler de rakamlarla verilmiştir. Burada dikkati çekten husus, hâne ve nefera terimlerinin aynı anlamda kullanılmış olmasıdır. Çünkü Lefkoşa nahiyesinden zahire toplanamayan mahalleler ve karyeler hane ile verilmişken, daha sonraki belgede aynı rakamlarla nefera olarak verilmiştir.⁹⁵

⁹⁴ Kayıtta: "defter-i oldur ki Lefkoşa kazası reayasından emr-i şerif ile Kıbrıs reayası zımmilerinden baki kalub ferman olunan zahirenin bakisini cem' itmeye sahib'ül- izzü ve Şam Cafer paşa hazretleri tarafından zahire-i Lefkaşe'i Cem'e me'mur olunan Mehmed Ağa'nın kabz eylediği zahirenin akçesin beyan ider, tahriren fi evasit-ı ramazan'ül-mübarek sene 1017" ifadeleri kayıtlıdır. Bkz. KŞS Keftir II, s.109

⁹⁵ İki nolu sicilın 98 sayfasında zahire toplanamayan mahallelerden Samenderi 40, Ermeniyan 23 hane olarak verildiği halde, Ramazan 1017 tarihli ve 109. Sayfadaki belgede aynı mahalleler aynı rakamlarla nefera olarak kaydedilmişlerdir.

bf- Çiftbozan Resmi:

Bazı kanunnâmelerde “çift bozan resmi” bazılarında “levendiye “ ve levendlik” adıyla anılan bu resim, reâyâdan, ziraat etmekte olduğu araziyi terkettiği zaman alınır. Osmanlı Devleti’nde toprak ziraat etmek, çift ve çiftliğe malik olmak hakkı birinci derecede köylüye mahsustur; bu itibarla mükellefiyetleri de köylü sınıfına tahmil edilmiştir. Bir reâyâ oturduğu yerdeki tasarruf ettiği araziyi terkedip; başka bir sipahinin toprağına giderek çiftlik tutarsa, kendi sipahisi bunu geri yerine getirir fakat reâyâ oraya gideli on seneden fazla olmuşsa böyle reâyâdan çift bozan resmi alınır. Reâyâ köyünde olduğu halde çiftliği terkedip levendlik eder, kazancılık, bezirganlık, arabacılık gibi sanatlarla iştigal ederse, gene çift bozan resmi verir.⁹⁶

İncelenen dönemde Kıbrıs Eyaleti’nde çift bozan resmi ile ilgili olarak mahkemeye intikal etmiş olan beş dava tespit edilmiştir. Bu davalarda genellikle, reâyânın ehl-i sınaî, esnaf ve çift bozan resmini ödemeyi gerektirecek şartları haiz olmadıklarından dolayı reâyânın lehine sonuçlanmıştır. Nitekim 1594 tarihli bir sicil kaydına⁹⁷ göre; mahmiye-i Lefkoşa’ye tabi Vizace nam karye sipahisi olan Musa, Erkiri(?) v. Yako nam zımni muvacehesinde “...Erkiri karye-i mezbureden çıkub aher karyede sakın iken çift bozan taleb ideriz...” diyerek şikayette bulunmuştur. Mezbur Erkiri verdiği cevapta “... on sekiz senedir aher karyede sakın olurum. Bu husus için elimde sahib-i saadet Ahmed Paşa hazretlerinin emr-i serifleri vardır. ve fetvayı şerif dahi vardır...” demesi üzerine emr-i şerif ve fetvaya nazar olunarak çift bozan resmi alınamıyacağı kararına varılmıştır. Fakat karye sipahileri isteklerinde ısrarla devam ettirmiş olmalıdırlar ki, adı geçen Erkiri(?) merkeze müracaat ederek mağduriyetinin giderilmesi yönünde mektup talep etmiştir. Merkezden Lefkoşa Kadısına gönderilen emirle⁹⁸, bu durumun soruşturulup incelenerek kanunlar gereği halledilmesi istenmiştir. Belgenin devamında bu konu ile ilgili fetvada “...el cevap. Olmaz zulmdur men olınmak gerek” denilerek kanunlar gereği meseleye çözüm getirilmiştir.

⁹⁶ N. Çağatay, a.g.m., s.501

⁹⁷ KŞS. Defter I, s.64

⁹⁸ İlgili fetvada: “... zımni mevaddi olan karyeden gidüb aher karyede onsekizyigirmi abd sebe yıldır berü sakın olub tavattun eylemiş iken sipahisi olan Ömer ve Zeydi ahz idüb zulmen çift bozan resmi deyu bir miktar akçesin almış olsa badehü Ömer ve sipahi Zeydi rencide idüb her sene çift bozan resmin almağa kadir olurmu ...el cevap. olmaz zulmdur men olınmak gerek” denilmektedir. Bkz. KŞS. Defter I, s.124

Osmanlı Devleti'nde, başka memleketlere kazanmaya giden veya bir sanata giren tasarrufundaki çiftliği veya arazisini hizmetkarına veya çocuklarına işletir, resim ve öşürünü verirse böylelerinden çift bozan resmi alınmazdı." Nitekim 1594 tarihli sicil kaydında⁹⁹, Magosa merdanlarından Ali b. Veli ve Yusuf b. Şaban ve Mustafa b. Abdullah Yakamo v. Filori'den çift bozan resmi talep ettiklerinde, Yakamo'nun ehl-i sınaîdan olması hasebiyle kabul edilmemiştir. Yine Lefkoşa'da Ali b. Abdullah, Hristofi v. Luka muvacehesinde şikayet ederek, çift bozan ve ispenç akçesi talep ettiğinde, adıgeçen Hristofi v. Luka'nın ekmekçi olduğu tesbit edilerek kabul edilmemiştir.¹⁰⁰

Kıbrıs Eyaleti'nde oturduğu köyü ve toprağını terkederek firar edenler yerlerine iade edilirlerdi. Nitekim 1594 yılında, Mesarye kazasına tabi Viça karyesinden olan Karaire(?) firar ettiğinde, Defterdar Bali Efendi hazretlerinin canibi şeriflerinden olan Süleyman Çavuş ibn. Abdulmennan tarafından yakalanarak mahkemeye getirilmiştir. Adı geçen Karçire mahkemede firar ettiği karyeye yedi güne kadar geri dönmezse Müslüman olacağını ve karye mültezimine on bin akçe borcum olsun diye taahhüd eyledikten sonra serbest bırakılmıştır.¹⁰¹

Kıbrıs Eyaleti'nde çift bozan resminin miktarı hakkında bilgi yoktur. Çift bozan resminin kayırtılarımızda bu kadar az olması şüphesiz ki reayanın huzurlu olduğuna ve Osmanlı kanunlarının burada eksiksiz uygulandığını göstermektedir.

bg- Bâd-ı Hevâ Resimleri

Selçuklular zamanından beri kullanılan rüsûm-ı niyâbet¹⁰², zaman içerisinde bâd-ı hevâ terimi ile eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰³ Tahrir defterlerinde umumiyetle "mahsûlât" dan sonra kaydedilen ve diğer resimlere nazaran mahiyet itibariyle farklılık gösteren, resm-i arûs, cürm-i cinayet, resm-i tapu, resm-i zemin, resm-i yave, niyâbet, abd-ı abık, kenizek, tütün resmi, âdet-i deştânî

⁹⁹ Bkz. KŞS. Defter I, s.66: "Mahmiye-i Lefkoşa'da Magosa merdanlarından Ali b. Veli ve Yusuf b. Şaban ve Mustafa b. Abdullah nam kimesneler iş bu bais-i hal Yakamo v. Filori muvacehesinde dediki: mezbure Yakamo'da çift bozan talep ideriz deyucek mezbure zımmî kadim'ül imamdan ehl-i sinayiden olmagın çift bozan akçesi talep eyledüklerinden ehl-i sinayiden olduğu kayd-ı sicil olundu"

¹⁰⁰ Bkz. KŞS. Defter I, s.259 (Evail-i Zilkade 1002)

¹⁰¹ KŞS. Defter I, s.310

¹⁰² M. Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi II, s.91

¹⁰³ H. İnalçık, Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid s.XXVIII

vs. gibi adlar altında zikredilmektedir.¹⁰⁴ Bu vergiler için genel bir ad olarak bâd-ı hevâ resmi kullanılmaktadır.¹⁰⁵ Bu gruba giren vergi ve resimler, zuhûrata bağlı olduklarından miktarı önceden bilinmemekte, defterlere tahminî bir rakam yazılmaktadır. Tahminde rol oynayan kriterler ise, şüphesiz arazinin genişliği ve re'ayanın nüfusu gibi hususlardır.¹⁰⁶

İncelenen döneme ait 1572 tarihli Kıbrıs Mufassal Tahrir Defteri'nde, bâd-ı hevâ resimleri üç başlık altında verilmiştir. Bunlardan birincisi “adet-i deştânî”, ikincisi “mahsul-ü beyt'ülmal ve mal-ı gayip ve mal-ı mefkud ve yave ve kaçgun ve mürdegane”, üçüncüsü de “bad-ı hevâ ve cürm-ü cinayet ve resm-i arusane ve tapu-yu zemin” şeklindedir. 1572 tarihli kanunnamede bâd-ı hevâ resimlerinin miktarları hakkında herhangi bir açıklama mevcut olmamakla birlikte, yukarıda verilen başlıklar altında toplam resim bedelleri hakkında bilgi bulmak mümkündür.

Kıbrıs Eyaleti'nde alınan bâd-ı hevâ resimlerini 1572 tarihli Mufassal Tahrir Defterindeki sınıflandırma esas alınarak incelemek mümkündür.

bga- Adet-i Deştânî

Deşt-bân, kelime manası itibariyle Farsça'da kır bekçisi demek olup, deşt-banlar, ekili yerleri hayvanların ziyanından ve hırsızlardan korumakla mükellef idiler. Bir sipahinin ekinine hayvan salarak zarar verenlerden zararı tazmin maksadıyla alınan bu resmin bir kısmı ekili araziye koruması gayesiyle tutulan kır bekçilerine verilirdi.¹⁰⁷

1572 tarihli deftere göre Kıbrıs'ta alınan adet-i deştânî resmi; Lefkoşa'de 2176, Magosa'da 271, Mesarye'de 1634, Karpas'da 2446, Girne'de 2461, Pendage'de 1637, Hırsoho'da 495, Baf'ta 5013, Evdim'de 2661, Limoson 'da 4533, Mazoto'da 868, Tuzla'da 315 akçe olmak üzere toplam 24510 akçedir.

¹⁰⁴ Hüseyn Özdeğer, XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu, İstanbul 1982, s.88

¹⁰⁵ H. Sahillioğlu, “Bâd-ı Hevâ”, TDVİA. IV, s.417

¹⁰⁶ M.A. Ünal, a.g.e., s.148

¹⁰⁷ H. Sahillioğlu, “Bad-Hevâ”, s.417 ; Bahaeddin Yediyıldız, Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Ankara 1985, s.122 ; A. Sinan Bilgili, a.g.t., s.351

bgb- Mahsul-u beytü'lmâl ve mal-ı gayip ve mal-ı mefkûd ve yave ve kaçgûn ve mürdegâne

Mahsul-u beytülmâl ve mâl-ı gayib ve mâl-ı mefkud miras hukuku ile ilgilidir. Mirasçısı bilinmeyen tereke beytülmâlden sayılır; beytülmâl mukataası mültezimleri, vâris üç aya kadar ortaya çıkmazsa vasîde tutulan mirasa hazine adına el koyar ve bunu hazineye devrederdi. Ancak mirasçı, tereke beytülmâlci veya hazinede de olsa mirasçılığını ispatladığı takdirde bunu almaya hak kazanırdı. Mirasçı ülke içinde ise tereke mâl-ı gaib, mirasçı başka ülkede olup yeri bilinmezse mâl-ı mefkud hükmüne girerdi. Tereke beytülmâlciye bir sene bekletildikten sonra verilirdi.¹⁰⁸

Yâve ve kaçgun resmi, sahipsiz olarak bulunan hayvanlardan alınan vergi hakkında kullanılır bir tabirdir. Başboş olarak kırlarda, tarlalarda bulunan hayvanlar hükümete teslim edilir, ziyan yapmış ise kaydettirilirdi. Kadı; ilân ettirir, sahibi çıkmazsa sattırarak ziyanı, masrafı, dellâliye ücreti çıkarıldıktan sonra kalanını hazineye teslim ettirirdi. Sonradan sahibi çıkıp ta ispat ederse irad yazılmış olan para kendisine geri verilirdi.¹⁰⁹

Mürdegane resmi ise, kaçan erkek ve kadın kölenin yakalandığı sipahi toprağında sahibi gelinceye kadar takdir edilen günlük nafakası ve bunların yakalandığı toprak statüsüne göre iade edilmesi durumunda alınmakta idi. Kaçan köleyi yakalayan kimse onu sipahisine teslim ettiğinde 20 akçe muştuluk alırdı. Toprağında köle yakalanan sipahiye köle sahibi, bunun bulunduğu yerden gün olarak ifade edilen uzaklığa göre 60 ila 100 akçe olarak takdir edilen muştuluk öderdi.¹¹⁰

Yukarıda açıklanan bu vergi kalemlerinden, Kıbrıs Eyaleti'nde 1572 tarihli Mufasssal Tahrir Defterine göre; Lefkoşa'da 4259, Magosa'da 353, Mesarye'de 2027, Karpas'da 12291, Girne'de 3130, Pendaye'de 40360, Hırsoho'da 11417, Baf'ta 14949, Evdim'de 3860, Limoson'da 7520, Mazoto'da 3407 ve Tuzla'da 592 akçe olmak üzere toplam 104165 akçelik gelir kaydedilmiştir.

bgc- Bâd-ı hevâ ve cürm-ü cinayet ve resm-i arusane ve tapu-yu zemin

Kısaca cerime de denilen cürm-ü cinayet, sövme ile adam öldürme arasında, ceza kanunnâmelerinde belirtilen çeşitleri için, bir af durumunda gösterilen miktarda

¹⁰⁸ H. Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", s.417

¹⁰⁹ M.Z. Pakalın, a.g.e. III, s.607

¹¹⁰ H. Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", s.417

paraya çevrilebilen suçlardır. Aidiyetlerini suçluyu kimse ve suçlunun yakalandığı toprağın hukuki statüsü belirler.¹¹¹

Resm-i Arûsâne, raiyyet veya sipahi kızlarının evliliklerinde bakire kızıdan 60, dul kadından 30 akçe olarak tahsil edilen, duruma göre sipahi ve sancak beyine tamamı veya yarı yarıya paylaşmak üzere tahsis olunan resimdir.¹¹²

Tapu-yı Zemin, sipahinin raiyyetin üç yıl üst üste işlemediği veya oğul bırakmadan ölen reayanın toprağının tasarruf hakkını sahib-i arz sıfatıyla belirli bir ücret karşılığında başka birisine tapu ile verilmesinden dolayı tahsil ettiği vergiye denilmektedir.¹¹³ İncelenen dönemde Kıbrıs Eyaleti'nde tapu resmi ile ilgili bilgiler mevcuttur. Nitekim bir belgede¹¹⁴ Lefkoşa'ya bağlı Sutire karyesinde Mustafa bin Hasan öldüğünde çocukları olmadığından dolayı karye ahalisi tarafından bilinen tarlaları bin akçe tapu resmi alındıktan sonra Ahmed'e verildiği görülmektedir.

Kıbrıs Eyaleti 1572 tarihli Kanunnamesinde tapu resminin miktarı ile ilgili bilgi mevcut değildir. Eldeki mevcut vesikalarda genellikle tahsil edilen toplam akçe miktarı¹¹⁵, tarlanın sulanabilir veya kıraç olarak dönüm miktarı¹¹⁶ verilmektedir. Ancak 1594 tarihli bir belgedeki bilgilerden hareketle tapu resminin miktarı hakkında tahmin yapmak mümkündür. Bu belgede tarlaların özellikleri hakkında bilgi verilmemekle birlikte, Lefkoşa'da Manastır karyesinde 20 dönüm sahipsiz tarla

¹¹¹ M.Z. Pakalın, a.g.e. I, s.318; Ö.L. Barkan, "Tımar", İA .XIII, s.310 vd.; H.Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", s.417.

¹¹² N.Çağatay, a.g.m., s.506; A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri I*, İstanbul 1990, s.185

¹¹³ N. Çağatay, a.g.m., s.504; N. Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reaya'nın Mirî Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikâl Tarzları ", IV. Türk Tarih Kongresi 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1952, s.430;

¹¹⁴ Belgede: " Mahmiye-i Lefkoşa'ye tabi Sutire nam karyeden Halil b. Elhaç iş bu Ahmed b. Hamza ... muvacehesinde ikrar idüb mezbur Ahmed'e Karye-i mezburede vaki Mustafa b. Hasan fevt olub evlad-ı zükürü olmayub indel ahali malume olan tarlaları tapuya müstehak olub mezbur Ahmed'in bin akçe resm-i tapusun alub hakk-ı tasarrufun tefviz eyledim. Bad'elyevm tasarruf ide deyucek merkum Ahmed bilmuvacehe kabul eyledikten sonra sıhhat-ı tapuya hüküm birle mahuvelvaki kayd-ı sicil olundu" şeklinde bilgi verilmektedir. Bkz. KŞS. Defter I, s.223

¹¹⁵ 5 Şevval 1016 tarihli bir belgeye göre; Baf Kazasına tabi İhtima karyesinde sakin olan Yusuf Kızı Ayşe fevt olub, evlad-ı zükürü olmayub kaza-i mezbure ve bu kazaya tabi olan Laptiyo nam karyede susuz ve kıraç ve ne miktar tarlaları var ise cümle müstehak tapu olmağın mukaddema yine kendü helali Ahmed subaşı elinde olmağla kanun üzere 2000 akçe resm-i tapusun alub tasarrufu için temessük verilmiştir. Bkz. KŞS. Defter II, s.71 ; Ayrıca bkz. KŞS. Defter II, s.57

¹¹⁶ Safer 1003 tarihli bir belgedeki "Bilfiil beyt'ülmal-ı hassa ve ammeye bervech-i iltizam emini olan Perviz Bey ve amil-i bayi olan Cafer Bey İbn Yusuf meclis-i Şer'ide Kılıççı Hüseyin bin Pir Ahmed muvacehesinde takrir-i meram kılub dedi ki: bundan akdem fevt olub evlad-ı zükürü kalmayan Sürgün Osman tasarrufunda olan üç dönüm su basar ve dört dönüm su basmaz yeri tapuya müstahak olmağın Hüseyin Bey üstünde 2000 akçeye kalmıştır" şeklindeki ifadedden dönüm başına düşen tapu resmi miktarını çıkarmak mümkün değildir. Bkz. KŞS. Defter I, s.138

Civan, Pavlo, Tomazo ve Petro'ya karye sipahisi tarafından 500 akçe tapu resmi alındıktan sonra tasarruf etmeleri için verilmiştir.¹¹⁷ Buradan hareketle dönüm başına düşen tapu resmi miktarının 25 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Tabi ki bu miktar tarlaların özelliklerine göre düşebilir veya yükselebilirdi.

1572 tarihli Kıbrıs Eyaleti Mufasssal Tahrir Defterine göre “Bâd-ı hevâ ve cürm-ü cinayet ve resm-i arusane ve tapu-yu zemin” başlığı ile kayıtlı olan ve bâd-ı hevâ resimlerinde üçüncü grup olarak değerlendirilen bu vergilerin nahiyelerine göre dağılımı şöyledir. Lefkoşa’da 6307, Magosa’da 503, Mesarye’de 3066, Karpas’da 12581, Girne’de 4941, Pendaye’de 26190, Hırsoho’da 12537, Baf’ta 23030, Evdim’de 6125, Limoson ’da 11340, Mazoto’da 6416 ve Tuzla’da 971 olmak üzere toplam 115.007 akçedir.

Bâd-ı hevâ gelirlerinin 1572 tarihi itibariyle genel toplamı 243682 akçedir. Bu toplamın %10’u adet-i deştbanî, %43’ü mahsul-ü beyt’ülmâl ve mâl-ı gayib ve mâl-ı mefkud ve yave ve kaçgun ve mürdegane, %47’si ise cürm-ü cinayet ve resm-i arusane ve tapu-yu zemin resimleridir. Verilen bu toplam rakamlara, Mufasssal Tahrir defterinde “nefs” ibaresi ile verilen Lefkoşa, Magosa ve Girne şehir merkezlerinde toplanan bâd-ı hevâ gelirleri dahil değildir. Şehir merkezinde verilen bâd-ı hevâ gelirleri diğer bir takım vergi gelirleri ile birlikte verilmiştir. Nefs-i Lefkoşa’da “Bâd-ı hevâ ve cürm-ü cinayet ve resm-i arusane merdan-ı kıla’ ve reaya ve bac-ı hamr fi sene 34000”¹¹⁸, Nefs-i Magosa’da “ Bâd-ı hevâ kal’a-i cürm-ü cinayet-i reaya ve bac-ı hamr der birun-u kal’a ve mahsul-u meyhane ve tapu-yu zemin, deştbanî ve resm-i arûsane-i reaya 7870 akçe”¹¹⁹, ve Nefs-i Kirinya’da “Mahsul-u Beyt’ülmâl-ı hassa ve ammme ve mâl-ı gayib ve mâl-ı mefkud ve yave ve kaçgun ve mürdagane 9750” ve “bâd-ı hevâ, cürm-ü cinayet ve resm-i arusane-i merdan-ı kıla’ ve reaya ve bac-ı hamr 13570 akçe”¹²⁰ olmak üzere iki kalemde verilmiştir. Bunların genel toplamı 65370 akçedir.

Bâd-ı hevâ resimleri, has topraklarda, serbest vakıf, zeâmet ve tımarlarda toprak ve vakıf sahibinindir. Bunun yanında mîrî topraklarda bâd-ı hevâ devlet adına tahsil

¹¹⁷ KŞS. Defter I, s.105

¹¹⁸ TK. KKA. TD. 64, Vrk.24b

¹¹⁹ TK. KKA. TD. 64, Vrk.73a

¹²⁰ TK. KKA. TD. 64, Vrk.147a

edilirdi.¹²¹ İncelediğimiz dönemde Kıbrıs Eyaleti ada topraklarında mîrî arazi sistemin uygulanması ve salyaneli bir eyalet olması nedeniyle bâd-ı hevâ resimleri devlet adına iltizam usulüyle toplatılırdı. Tımar sisteminin uygulanmadığı ve havass-ı hümayuna dahil topraklardaki bu uygulama hakkında elimizde mevcut vesikalarda bilgi bulmak mümkündür. Nitekim 21 Aralık 1594 tarihli bir belgede¹²² vech-i tahrir-i huruf-u budur ki, Cezire-i Kıbrıs'ta nefis-i Lefkoşa içinde vaki olan cürm-ü cinayet ve bâd-ı hevâ ve bive ve kaçgun ve hayvanan kadimden mutasarrıf olduğu üzere Hacı Hüseyin'e sene selâs ve elf rebîülahirinin sekinci gününden sene-i mezbure zilhicce'si tamamına varınca 17530 akçeye iltizam eylemeğin ..." şeklindeki bilgi konuya açıklık getirmektedir. 17 Nisan 1608 tarihli başka bir belgeye¹²³ göre; havass-ı hümayundan olan Mesarye kazasına tabi Badus ve Akatu isimli karyelerin mîrîye ait olan yave, bâd-ı hevâ ve resm-i tapu-yu zemin ve mal-ı gayib ve abd-ı abık ve beytülmal-ı amme ve hassa, ve sair mahsulatı, Kıbrıs Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın mütesellimi olan Mustafa Çavuş'a 1609 tarihinden itibaren üç yıllığına 65.000 akçeye iltizama verilmiştir.

1572 tarihli deftere göre, nefis-i Magosa'ya ait bâd-ı hevâ gelirleri önce "hass-ı şahî"ye kaydedilmesine rağmen daha sonra Magosa mirlivası hasılı olarak verilmiştir.¹²⁴

bh- Resm-i Kirpas

Ham bez, pamuk ve ketenbezi yerine kullanılan kirpas tabiri, Farsça'dan dilimize girmiştir. Cinsine göre kirpas-ı penbe, kirpas-ı keten denildiği gibi imal edildiği yere göre de kirpas-ı Tuzla'da denilmektedir.¹²⁵ Tersane-i Amire'nin gemi yelkenlerinde, tentelerinin yapımında ve diğer dokumalarda astar olarak kullanılırdı.¹²⁶

Kirpas-ı keten, keten bezi olarak yeniçerilerin gömlek ve elbiseliklerinde kullanılırdı. Daha çok Tırhala dezgahlarında doknur ve hükümetçe satın alınırdı.

¹²¹ H. Sahillioğlu, "Bâd-ı hevâ", s.417

¹²² KŞS. Defter I, s.151; Bu uygulama hakkında ayrıca bkz. BOA. MAD.5712 s.13-14

¹²³ KŞS. DefterII. s.33

¹²⁴ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.73a

¹²⁵ M. Z. Pakalın, a.g.e.II, s.283

¹²⁶ Ö.L. Barkan, Belgeler III/5-6, Ankara 1968, s.476; İdris Bostan, Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire, Ankara 1992, s.154

Kirpas-ı penbe ise, astarlık olarak kullanılan pamuktan yapılmış bez olup, Kızılca Tuzla ile Edremit ve Bergama dezgahlarında dokunurdu. Buralarda dokunan astarlar “baranî” denilen kaputlara ve Acemi Oğlanlarına, nan hurdegâna ve mirahuri denilen çuhalara dikilirdi.¹²⁷

Devlet, üretilen kirpasın yeniçerilerin pamuklu giysilerinden ziyade, donanma için ayrılmasını istiyordu. Bu hususa o derece dikkat edilmiştir ki, pamuk ve pamuk ipliği ihracaatı üzerine devamlı yasak koymuştur. Bunun nedeni, ordunun çadır talebinin yanı sıra, donanmanın yelken gereksinimiydi.¹²⁸ Tersane-i Amire, bu ihtiyacını istihsal edilen bölgelerden ocaklık olarak veya aynı yerlerden satın almak suretiyle temin ediyordu. Anadolu’nun Ege kıyıları istihsalin hemen hemen yarısını karşılıyordu. Ayrıca, Mısır ve Kıbrıs Eyaletleri’nden de merkeze ihracı yapılırdı.¹²⁹

Venedikliler döneminde de önemli bir pamuk üreticisi olan Kıbrıs’ta tersanenin 300.000 arşın yelken bezi aldığını 1582 tarihli bir belgeden anlıyoruz.¹³⁰ Adanın fethi sırasında üretimin kesintiye uğramış olduğunu, fetih sonrasında düzenlenen bütçedeki teslimatta kirpasın yer almadığından anlaşıyor.¹³¹ Kıbrıs’ın kirpas ve dolayısıyla pamuk üretiminde önemli bir yere sahip olduğundan olacak ki, 1572-73 tarihinde gönderilen bir hükümde, pamuk’dan bahisle, ihracatının yapılmaması kesin bir şekilde yasaklandığı bildirilmiştir.¹³² Çünkü, Kıbrıs’tan gönderilen kirpas, sadece yelken ve tente bezlerinden kullanılmıyor, Tersane-i Amiredeki esirlerin gömlek yapımında da kullanılıyordu. Kıbrıs’tan istenen gömleklik kirpas, XVII. asırda Tersane-i Amire’de çalıştırılan esirlerin ve mücrimlerin giyecek ihtiyacını karşılıyordu.¹³³ 1585 senesinde zirai 7 akçeden 33.228 zirâ,¹³⁴ 1642-1669 seneleri arasında, her sene zirai 5 akçeden 40.000 zirâ “kirpas-ı pirehen” Kıbrıs Beylerbeyi ve kadısından istenmiştir.¹³⁵

¹²⁷ M. Z. Pakalın, a.g.e, s.283

¹²⁸ S. Faroqi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler, Kent Mekânında Ticaret ve Gıda Üretimi 1550-1650*, (N. Kalaycıoğlu), İstanbul 1994, s.157-158

¹²⁹ İ. Bostan, a.g.e., s.154; S. Faroqi, a.g.e., s.158

¹³⁰ BOA. MD. 47, s.160, Hüküm 385

¹³¹ H. Sahillioğlu, a.g.m., s.21-27

¹³² BOA. BOA. MD. 21, s.123, Hüküm 300; S. Faroqi, a.g.e., s.158

¹³³ H. Sahillioğlu, a.g.m., s.26

¹³⁴ İ. Bostan, a.g.e., s.162

¹³⁵ H. Sahillioğlu, a.g.m., s.21-26

Tablo. IV. 26: Kıbrıs'ta Toplanan Kirpasın Nahiyelere Dağılımı

Nahiye	Karye sayısı	Yekun (zirâ)
Hırsofu	44	4375
Kukla	23	2775
Gilan	21	5700
Evdim	23	4640
Baf	52	6510
Lefke	37	6285
Pendaye	19	22915
Limoson	45	5500
Piskopi	21	2025
Omurfo	12	1389

Cizye muhasebe defterlerinde kaydı tutulan cizye gelirlerinin harcama kalemleri arasında kirpas'a ödenen miktarlar da verilmiştir.¹⁴⁰ Tersane-i Amire'de çalışan esirlerin gömlek yapımında kullanılmak üzere Kıbrıs'dan sevk edelin

¹³⁶ M. Z. Pakalın, a.g.e., s. 283

¹³⁷ Belgede: "Dergah-ı mualla çavuşlarından Cezire-i Kıbrıs'da Kirpas cem'ine memur olan İbrahim Çavuş zide kadrehu meclis-i şer'-i şerife hazır olup şöyle takrir-i meram kılub didi ki: İş bu sene isneyn ve elf'de cezire-i mezburede vaki zikrolunan Kirpas cem' idub vilayetde kadimden mutadeden tecavüz eyleyüb bila sebep bir kişi rencide veremide eylemedin benim ahvalimi ehl-i vukuf ve bi garaz müslümanlardan sual idüb vuku'ı üzre hüccet olunmak taleb iderim dimegin ahvali ehl-i vukufdan sual olundıkda Mustafa Çavuş zide kadrehu ve züemadan Mustafa Çelebi ve gayriden cem'-i kesir mezburun hüsn-i haline şehadet idub bu ana gelince böyle aded üzre bir kulları cem' eylemiş değildir deyu bi tarik-i şehade haber virdüklerinden gayrı cümle cezirede vaki olan kuzzat efendiler mezbur çavuş zide kadrehunun hüsn-i haline ve insaf üzere cem'ine şehadetleri olmağın ma veka'a alâ vukuihi ketb olunub suret-i yedlerine def vaz'olundu" denilmektedir. Bkz. BOA. KŞS. Defter I, s.217

¹³⁸ BOA. KŞS. Defter I, s.216

¹³⁹ BOA. KŞS. Defter I, s.214-217. Kirpas'ın toplanmasıyla ilgili başka tarihleri havi belgelere rastlayamadığımızdan, sadece 1593 tarihindeki miktarı verebiliyoruz.

¹⁴⁰ BOA. MAD. 279, s.11; BOA. MAD. 6268, s.140; BOA. MAD. 396, s.56-57; BOA. MAD. 9840, s.27; BOA. MAD. 5327, s.5

kirpas'ın ödemesini, Kıbrıs hazinesi cizye gelirlerinden yapmıştır. 1641 tarihinde, “baha-i kirpas-ı üzera” olarak yapılan harcama $2500 \times 80 = 200.000$ akçedir.¹⁴¹ 1647'deki cizye gelirlerinden 2500 (200.000 lira),¹⁴² 1652-1653'deki gelirlerden $200.000 + 200.000 = 400.000$ akçe,¹⁴³ 1654'de Magosa kal'asına teslim edilen kirpas için 150.000 akçe¹⁴⁴ ve 1656'da ise 200.000 akçe kirpas bedeli verilmiştir.¹⁴⁵

bı- Resm-i Meyhane

Gayrîmüslimlerin yaşadığı Osmanlı şehirlerinde şarap satışından muayyen bir vergi alınırdı. Hristiyan ve Yahudilerin şarap alabileceği yerlere meyhane, alınan vergiye de resm-i meyhane denirdi.¹⁴⁶

İncelenen dönemde Kıbrıs Eyaleti'nde gayrîmüslim reayanın yoğun olması ve şarap üretiminin çok olması nedeniyle, meyhane sayısının da fazla olduğu görülmektedir. 1572 tarihli işk Mufassal Tahrir Defterine göre Lefkoşa'de¹⁴⁷ 19, Magosa'da¹⁴⁸ 4, Mesarye'de¹⁴⁹ 42, Karpas'da¹⁵⁰ 34, Girne'de¹⁵¹ 19, Pendaye'de¹⁵² 28, Hırsoho'da¹⁵³ 37, Baf'da¹⁵⁴ 51, Evdim'de¹⁵⁵ 4, Limosa'da¹⁵⁶ 18, Mazoto'da¹⁵⁷ 13 ve Tuzla'da¹⁵⁸ 9 olmak üzere toplam 278 karyede meyhane olduğu tespit edilmiştir. Bu meyhanelerden alınan vergilerin nahiyelere göre dağılımı ise; Lefkoşa 1985, Magosa 1240, Mesarye 11010, Karpas 8200, Girne 6495, Pendaye 7508, Hırsoho 8929, Baf 20095, Evdim 1940, Limosa 11500, Mazoto 1810 ve Tuzla 640 akçe olmak üzere toplam 72423 akçedir.

¹⁴¹ BOA. MAD. 279, s.11 O dönemde 1 gurus 80 akçe olduğundan hesaplamada 80 ile çarpım yapılmıştır. Bkz. BOA. MAD. 279, s.11

¹⁴² BOA. MAD. 6268, s.140-141

¹⁴³ BOA. MAD. 396, s.56,57

¹⁴⁴ BOA. MAD. 9840, s.27

¹⁴⁵ BOA. MAD. 5327, s.5

¹⁴⁶ S. Faroghi, a.g.e., s.86.

¹⁴⁷ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.24-60

¹⁴⁸ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.63-79

¹⁴⁹ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.81-115

¹⁵⁰ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.119-141

¹⁵¹ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.147-169

¹⁵² Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.173-236

¹⁵³ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.241-267

¹⁵⁴ Bkz. TKGM, KKA. TD. 64, Vrk.271-323

¹⁵⁵ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.328-344

¹⁵⁶ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.348-411

¹⁵⁷ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.414-430

¹⁵⁸ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.432-437

Yukarıda verilen mikarlar kırsal kesime ait olup, bunların haricinde Lefkoşa ve Magosa şehir merkezlerinde de bu vergi alınmakta idi. Nefs-i Lefkoşa'de¹⁵⁹ 15000 akçe ve nefis-i Magosa'da bâd-ı hevâ gelirleri ile birlikte 7870 akçe olarak verilmiştir. Magosa'da resm-i meyhane "hass-ı şahî" olarak verilmesine rağmen, daha sonra Magosa Beyi'nin hasılı olarak kaydedilmiştir.¹⁶⁰ Lefkoşa Kalesi resm-i meyhane gelirleri ise mirîye aait olup iltizamla işletilmektedir. Nitekim Kıbrıs Eyaleti bütçe kayıtlarında mukataa gelirleri içerisinde "mukataa-i meyhane-i Lefkoşa" başlığı ile görmek mümkündür. 1607 yılında¹⁶¹ 8520, 1608-1609 yılında¹⁶² 14734, 1608-1609 yılında¹⁶³ 7800 ve 1609 yılında¹⁶⁴ 6934 akçe gelir kaydedilmiştir.

bi- Bac-ı Bazar ve İhtisâb Gelirleri

Bac-ı Bazar, yalnız pazarlarda satılan eşyadan, mikdarına göre muayyen nisbetlerde alınan bir muâmele vergisidir.¹⁶⁵ İhtisab kelimesi ise hesap sorma, hesâba çekme mânâlarına gelir. ¹⁶⁶ Klâsik dönemde çarşı ve pazardaki fiyatlarla alışverişin kontrolü işlerine denirdi. İhtisâb işlerini düzenleyen, yeni çarşı ve pazarın kontrolü işini yapan kişiye de kısaca muhtesip denmiştir.

Muhtesip, zenâat erbabının narhlarına bakmak, kile, arşın ve sair ölçülerle terazi ve kantarları muayene etmek, düzgün ölçüler kullanmayan ve satışlarda hile yapanları cezalandırmak gibi vazifeleri görmektedir.¹⁶⁷ Muhtesip kadıya tâbidir ve esas itibariyle kadı'nın vazifesi olan Çarşı -Pazar ahvalinin kontrol ve asayişini muhtesipe havale edilmiştir. Muhtesipin geliri, pazarda satılan mallardan alınan

¹⁵⁹ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.24b

¹⁶⁰ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.73a

¹⁶¹ Bkz. BOA. MAD. 708, s.2

¹⁶² Bkz. BOA. MAD. 434, s.30

¹⁶³ Bkz. BOA. MAD. 434, s.34

¹⁶⁴ Bkz. BOA. MAD. 434, s.38

¹⁶⁵ H. İncalcık, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s.XXVII; Fatih Kanunnamesinde bac kelimesinin umumiyetle "vergi, resim" mânâsından başka ayrıca "Şehirlere mahsus bir alım satım vergisi" mânâsında kullanıldığını görüyoruz. Arsa, ev dükkân ve değirmen gibi mülklerden bac alındığını görüyoruz. Arsa, ev dükkân ve değirmen gibi mülklerden bac alınmayıp, bunun pazarlarda ve çarşılarında satılan mallardan alındığını ve köylerde ise, her ne satılırsa satılsın bac alındığını tasrih eden bu kanunnamede her cins eşyadan ve islâm hukukuna göre, menkul mal hükmünde olan esir satışından alınacak baclar ayrı ayrı tâyin edilmiş ve bunun bazen yalnız bir tarafkâh ve bazen de alıcı ve satıcıdan ayrıca alınacağı tasrih olunmuştur. Bkz. M. Z. Pakalın, a.g.e. I, s.143-144

¹⁶⁶ F. Devellioğlu, a.g.e., s.503

¹⁶⁷ M. Z. Pakalın, a.g.e. II, s.572

resimlerle, eksik ve hileli mâl imâl edenlerle, eksik tartanlardan alacakları cürümlerden müşetekkildi.¹⁶⁸

1572 tarihli Mufasssal Tahrir Defterine göre Kıbrıs Eyaleti'nde pazar yerlerinde satılan mallardan alınan vergi ile bu yerlerdeki kontroller neticesinde ortaya çıkan usulsüzlüklerden alınan cürümler "bac-ı bazar ve ihtisab" şeklinde verilmiştir. Bilindiği gibi pazarlar, reayanın nakdi vergilerini ödeyebilmek için gereken parayı sağlamak amacıyla ihtiyac fazlası mahsüllerini sattıkları yerlerdir.¹⁶⁹ Çevre kasaba ve şehirlerden gelen tüccarlar ile yapılan alış – veriş neticesinde hem vergilerini ödeyebilmekte, hem de temel ihtiyaçları olan maddeleri alabilmekteydiler. Bu suretle mahsul ve ellerindeki hayvanatı haftada bir gün kurulan mahalli pazarlara sevk ederek mübadele veya para karşılığı malı değerlendirmekteydiler. Şehirli tüccarlar ise, aldıkları ziraî ürün ve hayvan mahsülleri ile şehrin iâşesini temin etmekteydiler.¹⁷⁰

1572 tarihli defter esas alınarak Kıbrıs Eyaleti'nde Pazar faaliyetlerinin sürdürüldüğü şehir merkezi ve kırsal kesimdeki Pazar yerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo. IV. 27: Kıbrıs Eyaleti'nde Pazar Yerleri

Nahiye	Karye	Hasıl (Akçe)	Hane+Mücerred
Lefkoşa	-	22500	
Magosa	-	25500	
Mesarye	Lefkoniko	200	143+35
	Pistorune	1250	90+20
	Viçada	150	88+11
	Oziyasi	125	24+9
	Makrasika	150	62+13
	Aşke	75	55+14
Karpas	Tafyekomi	150	133+40
	Koma	175	153+39
Girne	-	2500	
	Lapse	145	353+92
Pendaye	Uluta	30	17+3
	Kato Zadiya	60	38+2

¹⁶⁸ M.A. Ünal, a.g.e., s.146

¹⁶⁹ S. Farughi, "XVI Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe), (nşr. M. Eğilmez). ODTÜ.Gelişme Dergisi, (Ankara 1978), s.44

¹⁷⁰ F. Emecen, a.g.e., s.268; S. Bilgili, a.g.t., s.356

Baf	-	3900	
	Ahitim	1500	307+69
	Ayarilbo	100	12
Evdim	Arço	275	250+26
Limosa	-	1400	
	Gilan	900	403+100

Kıbrıs Eyaleti'nde beşi şehir merkezinde ve Onbeşi kırlık kesimde olmak üzere toplam yirmi Pazar yeri faaliyetlerini sürdürmekteydi. Adı geçen tarihte Kıbrıs'da on iki nahiyenin olduğu düşünülürse Bunlardan Hırsoho, Mazoto ve Tuzla'da pazar yerinin olmadığı dikkati çekmektedir. Tabloda verildiği gibi şehir merkezinde ve Gilan Karyesinde iki Pazar yeri bulunan Limoson nahiyesindeki bu pazar yerleri fetihden sonra kurulmuştu. Nitekim, Limoson sâkinleri kadıları vasıtasıyla Türk idari makamlarına müracaat ederek, şehirlerinin Lefkoşa ve Baf'tan çok uzak olması sebebiyle, Limoson 'a yakın bir köyde Pazar kurulmasına müsaade edilmesini talep ederler; bu ricaları kabul edilir ve 26 Aralık 1570'de bu hususdaki karar kendilerine iletilir.¹⁷¹

Bir yerin pazar yeri olma şartları, o yerin nüfus durumu ve idari birimin merkezi olmasına bağlı olmamasına rağmen¹⁷² Kıbrıs'daki pazar yerlerinin genellikle arz talep dengesine uygun bir şekilde nüfusu fazla olan karyelerde kurulduğu görülmektedir.¹⁷³ Senelik geliri itibariyle değerlendirilecek olursa, Lefkoşa, Magosa, Girne ve Baf nahiyeleri şehir merkezlerindeki pazar yerlerinden alınan bac-ı pazar ve ihtisap gelirlerinin yüksek olduğu dikkati çeker. Bunun sebebi bu pazar yerlerinin ticaret hacmi ile alakalı olunacaktır. Çünkü incelenen defterde de gösterildiği üzere "mahsul-u mukataa-i bac-ı pazar ve ihtisap ve bac-ı pay-ı ağnam ve gav ve esb ve bac-ı pazar ve üserayı der nefsi m."¹⁷⁴ şeklinde verilerek buradaki bac-ı pazar vergisinin yanında inek, at ve esir pazarlarının da olduğu işaret edilmiştir.

1572 tarihi itibariyle Kıbrıs Eyaleti'nin bac-ı pazar ve ihtisap gelirleri 61085 akçedir. Şunu da belirtmek gerekir ki bu toplam rakama, bazı şehir ve köylerdeki meyhane, Kasaphane, Serhane gelirleri de dahildir. Mesela, Baf nahiyesine bağlı

¹⁷¹ Bkz. N. Göyünç, a.g.m., s.106; Kıbrıs'daki sayının 10 cemaziyelahir 980 (18 Ekim 1572)de bittiği dikate alınırsa, bu pazar yerlerinin defterde gösterilmesi gayet tabidir. Bkz. H. Sahillioğlu, a.g.m., s.6, nu: 11

¹⁷² F. Emecen, a.g.e., s.268

¹⁷³ Karyelerin hane itibariyle nüfusları için bkz. Ek....

¹⁷⁴ Bkz. TK. KKA. TD.64, Vrk.24b

Ahitim'de¹⁷⁵ ve Evdime bağlı Arço'da,¹⁷⁶ Kasabhane; Mesarye'ye bağlı Pristorune,¹⁷⁷ ve Oziyasi'de¹⁷⁸ meyhane gelirleri bac-ı pazar ve ihtisap gelirleri ile birlikte verilmiştir.

Bac-ı pazar ve ihtisap gelirlerini toplamakla görevli muhtesiplik işini devlet, ya iltizâm ile bir âmile verir, ya da bu iş için emin tayin ederdi. Emin veya âmil her yıl devlete defterde yazılı olan muayyen bir meblağı iltizâm bedeli olarak ödemek mecburiyetinde idi. İncelenen dönemde elde fazla belge olmamasına rağmen, özellikle Lefkoşa, Magosa ve Girne'deki bac-ı pazar ve ihtisap gelirlerinin mahsul-u mukataa-i ..." şekline kaydedildiğinden hareketle iltizâmı toplatıldığı söylenebilir.¹⁷⁹

B- KÜÇÜK İŞLETMELER ve ALINAN VERGİLER

Kıbrıs Eyaleti'nde tespit edilen işletmeler şekerhane, Debbağhane, Boyahana, sabunhane ve değirmenlerden ibarettir. Bu işletmelerin işleyiş tarzları, sayıları ve eyalet hazinesine sağladığı gelirler bu bölümde verilmeye çalışılacaktır.

a- Şekerhaneler

Kıbrıs Eyaleti arazisi şeker üretiminde kullanılan şeker kamışı yetiştirilmesi bakımından verimli topraklardır.¹⁸⁰ Nitekim Venedikliler zamanından itibaren, kurulan işletmelerde şeker üretimi yapılmakta idi.¹⁸¹ Kıbrıs'taki şeker tasfiyehâneleri Baf ve Limoson nahiyelerindedir. Baf'taki şeker tasfiyehânesi, Tuvyokoli karyesindedir. Limoson 'daki şeker tasfiyehâneleri ise Kolos ve Psikopi karyelerindedir.¹⁸² Adı geçen şeker tasfiyehânelerinde işlenecek olan şeker kamışı üretimi, bu işletmelerde tahsis edilmiş mirî topraklarda yapılmakta idi. Bu topraklarda çalışacak olan insan gücü, mirî hizmetlerde haftada bir gün çalışmaya

¹⁷⁵ Bkz. TK. KKA. TD.64, Vrk.319b

¹⁷⁶ Bkz. TK. KKA. TD.64, Vrk.339a

¹⁷⁷ Bkz. TK. KKA. TD.64, Vrk.86b

¹⁷⁸ Bkz. TK. KKA. TD.64, Vrk.94b

¹⁷⁹ Bkz. Şehir merkezlerinden alınan vergiler.

¹⁸⁰ Osmanlı Devleti fetihten sonra Kıbrıs'a Türk nüfusunu iskan etmek üzere çıkardığı sürgün hükmünde, Anadolu insanını özendirmek için ada topraklarının verimliliğinden ve özellikle şeker kamışı üretiminin bol miktarda yapıldığından bahsetmektedir. Bkz. BOA. MD. 19, s.334-335

¹⁸¹ XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Cenevizliler ve özellikle Venedikliler döneminde Kıbrıs'da Psikopi, Koloş ve Kukla gibi yerlerde şeker üretimi yapılmakta idi. Şeker kamışı ekiminde kölelerin kullanılması, sulama ve işletme tekniklerinin birleşmesi ile daha iyi üretim ve ucuz şeker elde edilmekteydi. Bkz. Ronald Jennings, a.g.e., s.240

¹⁸² TK. KKA. TD. 64, fihristi

tahsis edilen “parikoz” taifesinden temin edilirdi.¹⁸³ Şekerhâneelerde çalışmaya tayin edilen parikoz taifesinden çifti ile gelenler senede yirmi beş gün, çiftsiz gelenler ellişer gün çalışmak zorunda idiler. Zaman zaman bu uygulamada suistimaller yapılmıştır. Şekerhâne görevlileri, işletmeye ait toprakları kendi tasarruflarına geçirip, parikoz taifesini kendi işlerinde istihdam ettiklerinde merkez tarafından sert bir dille ikaz edilmişlerdir. Kıbrıs’da şeker üretimi için Antalya ve Trablus’dan şeker fidanı getirtilirdi.¹⁸⁴

Kıbrıs’a uğrayan seyyahlar, Osmanlıların şeker kamışı üretimi ve şeker istihsalinde büyük bilgi birikimine sahip olduklarını belirtirler.¹⁸⁵ Mesela Kıbrıs’ta Osmanlı döneminde üretilen şekerin kalitesi hakkında Pegolotti’ye¹⁸⁶ dayanarak bilgi veren H. Sahillioğlu, Kıbrıs şekerinin Kahire ve Şam şekerinden daha az kaliteli fakat daha beyaz olduğunu, istihsal edilen toz şekerin konik kalıplar içinde döküldüğünü, külahın tepesine doğru zanbur denilen tortu biriktiğini ve piyasaya sürüldüğünde zanbur kısmının koparıldığını, bu külah şekerlerinden on altı kalıbın bir sandık teşkil ettiğini açıklamaktadır.¹⁸⁷ Kıbrıs’ta üretilen şekerin Anadolu’ya pek satılmadığı söylenebilir. Çünkü adada Osmanlı idaresinin kurulmasının ilk yıllarına ait şekerhâne hesaplarının incelenmesinden, buradan elde edilen şekerin hemen tamamının İstanbul’a gönderildiği ve çoğunun da Saray’da tüketildiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁸ Saray bu zamana kadar şeker ihtiyacını Mısır’dan ve Şam’dan tedârik ederdi. Şeker tasfiyehâneleri hesabına göre 1571-1575 yılları arasında İstanbul’a gönderilen toz şeker miktarı ve kıymeti aşağıda verilmiştir.¹⁸⁹

¹⁸³ 1572 tarihli Kanunname “... Küffâr-ı hâkisâr zamanında ... cezire-i mezbûrede parikoz demekle ma’ruf taife beglerine her haftada iki gün beglerine ve sipahilerine hizmet ede-gelüb ...” denilerek Venedikliler zamanındaki uygulama hakkında bilgi verilmiş olup, devamla “... Cezire-i mezbûre re’ayası hakkında mezîd-i inayetim mukârin olmağın zikr olunan parikoz taifesi her haftada bir gün mirî sükkerhânelere ve ekinliklere ve ekinliklere ve sair lâzım haftada gelen hidemât-ı hümâyûnuma hizmet” edileceği belirtilerek Osmanlı hakimiyetinde bu uygulamanın haftada bir güne indirildiği izah edilmektedir. Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.5

¹⁸⁴ Bkz. KŞS. Defter I, s.124

¹⁸⁵ R. Jennings, a.g.e., s.321

¹⁸⁶ F. B. Pegolotti, *La pratica della Mercatura*, (nşr. Allan Evans), Massachusetts 1936, s.362

¹⁸⁷ H. Sahillioğlu, a.g.m., s.11

¹⁸⁸ S. Faroghı, a.g.e., s.108

¹⁸⁹ H. Sahillioğlu, a.g.m., s.12

Yıllar	Kantar	Kıymeti (akça)
1571-1573	382	658315
1574	241	381520
1575	261	424295
	884	1.464.130

Kıbrıs'ın ilk Mufassal Tahrir Defteri'nde iki nahiyeyle bağlı olan üç köyde bulunan şekerhânelerin senelik hasılı 380.000 akçe¹⁹⁰ olduğuna göre, yukarıda verilen ve İstanbul'a gönderilen şekerin, Kıbrıs'ta istihsal edilen şekerin tamamına yakın olduğu söylenebilir. Eldeki vesikalar yukarıda beyan edilen görüşü teyid etmektedir. Kıbrıs'ta istihsal olunan şeker İstanbul'dan gelen talep üzerine Rodos bağlantılı veya doğrudan deniz yolu ile, bazen de Silifke Limanı üzerinden karayolu ile develerle gönderilirdi.¹⁹¹ Silifke iskelesi üzerinden karayolu ile develerle¹⁹² veya denizyolu ile gemilerle gönderildiğinde develerin ve gemilerin masrafı maliye tarafından ödenirdi. Gönderilen şekerin miktarı için Kıbrıs'tan hüccet ve temessük alınıp, darsaadette tasdik ettirilirdi.¹⁹³

Ele alınan dönemin 1580-1587 yılları arasında Kıbrıs'ta üretilen şekerin İstanbul'a gönderilmesinde aksamalar olduğu anlaşılmaktadır. Zira 25 Haziran 1583 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Defterdarı'na gönderilen hükümde,¹⁹⁴ Kıbrıs'taki

¹⁹⁰ 1572 tarihli Mufassal Tahrir Defteri'ne göre Baf nahiyesi Tovyokoli karyesindeki şekerhaneden 85.000 akçe, Limasol'daki Kolos şekerhanesinden 109.600 akçe ve Psikopi şekerhanesinden 185.400 akçe gelir kaydedilmiştir. Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.6-15

¹⁹¹ 31 Temmuz 1577 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde: "Südde-i saadetime gönderilecek şeker Kıbrıs'ta olan gemilere tahmil edüb Rodos'a gönderilmek emr edüb buyurdumki, vardukda anda ne mikdar şeker varsa sanduklara koyup dahi emrim üzere gemiler üzere Rodos'a gönderüb beyine teslim eyleyesin..." denilerek şeker talep edilmiş [Bkz. BOA. MD. 31, s. 117, Hüküm 281] ve aynı tarihli Rodos Beyi'ne gönderilen emirle de gelecek şekerin İstanbul'a getirilmesi istenmiştir.[Bkz. BOA. MD. 31, s.117, Hüküm 282. Ayrıca bkz. BOA. MD. 23, s. 307, Hüküm 673; BOA. MD.24, s. 90, Hüküm 243] 10 Temmuz 1574 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Defterdarı'na gönderilen hükümde "cezire-i mezbûrede bilfiil mevcut olan sükker muaccelen dergah-ı muallâma gönderilmek emredüb buyurdum ki vusul buldukda emrim mucebince eğer anda bu canıbdan varan kadırgalar ve mirî gemiler var ise tahmil eyletüb gönderesin ..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 26, s. 76, Hüküm 194

¹⁹² BOA. MD. 26, s.163, Hüküm 432 (28 Rebiül-ahir 982)

¹⁹³ KŞS. Defter I, s.103 (Şaban 1002)

¹⁹⁴ Gönderilen hükümde "... cezire-i Kıbrıs'ta olan sükkerhâneden kılar-ı âmireye küllî şeker gelirken üç seneden berü gelmeyüb aslı ve hakkı ile görölüb tedarik olunmak için maliye tarafından müfettiş ve emr-i şerifim gönderilmiştir. Ol emir mucebince amel olunmak emr idüb buyurdum ki, vusûbuldukda bu babda her birinüz bizzat mukayyed olub maliye tarafından emr mucebince ol vecihle dikkat ve ihtimam idüb ..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 53, s.96, Hüküm 264

şekerhânedan Kilâr-ı Âmireye fazlasıyla şeker gönderilirken üç seneden beri gelmediği ve icabının yapılması için maliyeden gönderilen müfettiş ve emr-i şerife göre hareket edilmesi bildirilmektedir. 5 Şubat 1587 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Defterdarı'na gönderilen bir başka hükümde ise, daha önceki Beylerbeyiler zamanında fetihten itibaren çok şeker gönderildiği belirtilerek ada idarecileri suçlanmaktadır. Ayrıca birkaç seneden beri şeker gönderilmediği, 1582 yılında 68 kantar, 1585'te ise hiç şeker gelmediği belirtilirken ve 1587 yılı için 500 kantar şeker istenmekteydi¹⁹⁵. Aynı tarihli bir başka hükümde, adı geçen yıllar arasında Kıbrıs'tan İstanbul'a şeker gönderilmemesinin nedenlerini bulmak mümkündür. Buna göre, Kıbrıs'ta şeker kamışı ekilen yerlerin suyunun gelmemesinden dolayı işlenemediği ve şekerhânelerin harab olduğu bildirilmekte, suyunun temin edilerek, eskisi gibi fazlaca şeker gönderilmesi için Beylerbeyi ve Defterdar uyarılmaktadır.¹⁹⁶ Ayrıca Kıbrıs Eyaleti'nde Baf ve Limoson şekerhanelerinde üretilen şekerler çam ağacından yapılan sandıklar ile İstanbul'a gönderilirdi. Fakat şekerin koku alma ihtimaline karşı bu uygulamadan vazgeçilerek, Halep'ten getirtilecek tomruklardan yapılan kasalarla gönderilmesi istenmiştir¹⁹⁷.

Fetihden sonra, gelirleri kimseye dirlik olarak verilmediği ve mirî arazi rejiminin tatbik edildiği Kıbrıs Eyaleti'nde Şekerhânelerin mülkiyeti devlete ait idi. Devlet Şekerhâne mukataaları gelirlerini tayin edilen "emir" ler vasıtası ile veya "iltizâm" usulü ile toplardı. Bu konuda elimizde mevsuk bilgiler mevcuttur. Kıbrıs'taki Şekerhâneler 1576 yılına kadar emanet usulü ile idare edilmiştir. Aralık 1576 tarihli Kıbrıs Defterdarı'na, Lefkoşa ve Gülnar kadılarına gönderilen hükümde "... sen ki defterdarsın mukataa sureti gönderüb mukataa-i sükkerhâne-i Limoson ve hashâ-i karye-i piskopi ve koloş şimdiye degin bervecch-i emanet virülüp ..." denilerek devamla senede altı bin filoriden fazla varidat görülmediği halde, Hüseyin nazır ve Yahudi Şaban emin olmak üzere 16.000 filori ziyadeye verildiği belirtilerek, bu tarihe kadar idare edenlerin Kapıkulu veya Beylerbeyi adamı olmasına

¹⁹⁵ BOA. MD. 62, s.215, Hüküm 484

¹⁹⁶ BOA. MD. 62, s.217, Hüküm 487

¹⁹⁷ Bkz. BOA. MD. 31, s.99, Hüküm 240; 5 Temmuz 1577 (15 Cemaziyelevvel 985) tarihinde Halep Beylerbeyi'ne ve Defterdarı'na gönderilen hükümle 200 pajlık tomruğun Kıbrıs'a gönderilmesi emredilmiştir. Bkz. BOA. MD. 31, s.99, Hüküm 241

bakılmayarak farkın bunlardan tazmin edilmesi istenmiştir.¹⁹⁸

Şekerhanelerin eminler tarafından idare edilmesi bir takım usulsüzlüklere sebebiyet vermiştir. Nitekim 1576 tarihli bir belgede sabık beylerbeyi olan Cafer Paşa'nın Frengistan'dan gelen kişilere üçer bin akçelerini aldıktan sonra bunlara defterdarın rızası olmamasına rağmen mukataalar verdiği ve Şekerhâne mukataasını defterdar üç buçuk seneliğini 36.000 filoriye sattığı halde, adı geçen beylerbeyinin kendi adamlarına senede 5000 filori üzerinden emanetle verdiği belirtilerek, Lefkoşa ve Gülnar kadıları tarafından beylerbeyi ve adamlarının bütün hesaplarının teftiş edilmesi istenmiştir.¹⁹⁹

1593 tarihinden itibaren şekerhanelerin iltizam ile mültezimler tarafından idare edildiği anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere mukataaların iltizama verilmesi, mukataanın bulunduğu kadılıkta iltizam işi müzâyedeye konulur ve devlet hazinesine en yüksek parayı ödemeyi teklif ve taahhüd eden kişi mukataayı iltizama alırdı. Mart 1593 tarihli Piskopi ve Kukla kadılarına gönderilen tezkire emrinden anlaşıldığına göre, bundan önce Piskopi ve Koloş mukataasına senede 450 kantar pamuk ve iki kantar şeker vermek üzere mültezim olan Luyize, Silvestire ve İsak isimli zimmiler divana gelip adı geçen mukataaların iltizamı için üç senede 230 kantar fazla pamuk vermeyi, zengin ve güvenilir kefiller taahhüd etmeleri üzerine 260 kantar fazla vereceğini beyan etmiştir. Buna rağmen Piskopi ve Koloş mukataasının Silvestire ve İsak tarafından tasarrufları için tezkire verilmiştir.²⁰⁰ Görüldüğü üzere mukataayı iltizama alanlar ödemeyi taahhüd ettikleri gibi zengin ve güvenilir kefiller göstermek mecburiyetinde idiler.²⁰¹ Bu konuda suistimallerin yapıldığıda görülmektedir.²⁰²

¹⁹⁸ BOA. MD. 29, s.57, Hüküm, 135

¹⁹⁹ Bkz. BOA. MD. 29, s.47, Hüküm 110

²⁰⁰ Tezkire emrinde: "bundan akdem Piskopi ve Koloş ve tevabii mukataasına bervec-i iltizâm mültezim olan Luyize her senede 450 kantar penbe ve iki kantar şeker vermek üzere mültezim olup ve haliya Silvestire ve İsak nam zimmiler divana gelüb ayttılar ki, zikrolunan mukataaların iltizamı muayyenesinden üç senede 230 kantar penbe ziyade iderüz ve yarar ve maldar kefiller dahi virirüz demekle ellerinden kefiller alınmak için tezkire virülüp badehu emin-i sabık Luyize nam zimmi dahi divana gelüb dedi ki: mukataa-i mezbure ben dahi anların eyledükleri 230 kantar penbelerinden otuz kantar penbe dahi ziyade iderim. Cümle ziyadelerimiz ikiyüz altmış kantar penbe olur. Zikrolunan ziyadeler ile piskopi ve Koloş ve Kukla mukataalarının Silvestire ve İsak ve dahi müşterekler olup ... bervec-i meşrû üzere deruhde olunub tasarrufları için tezkire verildi..." denilerek iltizama verilmiş şekli detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Bkz. KŞS. Defter I, s.97

²⁰¹ 1590 tarihli bir sicil kaydında bu konu ile ilgili olarak "... yarar ve maldar kefilleri alındıktan sonra tasarruf ettirile deyu emr edüb buyurdum ki, bu babda sadır olan ferman-ı kadim mucebince amel eyleyüb bunların yarar kefillerin alub mahalline kayd ettirdiklerinden sonra vech-i meşru ve şartı merkum üzere mukataa-i bunlara zabt ve tasarruf ettirüb ..." şeklinde bilgi verilmektedir. Bkz. KŞS. Defter I, s.124

Ayrıca mukataayı iltizâm eden mültezim, bir dahaki müzayede de tekrar talip olursa önceki hesabında devlete borcunun olmaması gerekirdi.²⁰³

Mültezimler iltizâma aldıkları şekerhâne mukataası karşılığını devlete belirli miktarda pamuk veya şeker olarak öderdi. Yukarıda verilen belgede de görüldüğü gibi, 1598 yılında Piskopi ve Koloş şekerhâneleri “... Kıbrıs kantarı ile 1800 kantar çigitlü penbe ve İstanbul kantarı ile 1200 kantar şeker, eğer penbe ve şeker olmazsa penbenin her kantarına 1800 akçe ve şekerin kantarına 3000 akçeye ...” şeklinde altı yıllığına iltizâma verilmiştir.²⁰⁴ Peşin olarak pamuk ve şeker vermek şartıyla uygulanan iltizâm usulü hakkında mültezimler ve Balyos İstanbul’a arzuhal sunup şikayette bulunmuşlardır. Temmuz 1598 tarihli bir sicil kaydında bu şikayetle ilgili olarak; her sene hasıl olan pamuğun beylerbeyiler ve defterdarlar tarafından cari olan fiyattan satmayıp tüccara vererek kendilerine fayda sağlamışlardır. Bundan dolayı reayanın çok zarara uğradığı ve Kıbrıs’tan venedik’e firar ettiği bildirilerek bu uygulamadan vazgeçilmesini istemişlerdir.²⁰⁵

Temmuz 1593 sonlarına doğru Kıbrıs Beylerbeyi’ne ve Defterdarı’na gönderilen emr-i şerifle²⁰⁶ “... husus-u mezbur sene isneyn ve elf Ramazan-ı mübarekenin guresinden arz olundukda vech-i meşru’ üzere amel olunmak emr idüb buyurdum ki, hükm-ü şerif vacib’ül ittibaım ile Kıbrıs Kethudası Mustafa Kethuda oldukda bu babda sadır olan ferman-ı hümayunum mucebince amel idüb göresiz filvâki vech-i meşru’ üzere olması malıma ve reayaya enfa’ ise malıma ve reayaya enfa’ ile amel idüb malıma zarar ve reayaya zulm ve hayf olmadan hazer idüb hak

²⁰² Piskopi ve Koloş mukataasını iltizam eden İsak hakkında adı geçen karye ahalisi “... Mezbur İsak bundan akdem Piskopi ve Koloş mukataasına ziyade edüb bervec-i iştirak ziyadesiyle kabul ve iltizâm eylediklerinde bizi zarar mala kefil yazdırmak ile olıcak üç mültezimin hiç birine kefil olmadık ve meclis-i şer’i-şerife varmadık ve bir târik ile bizi kefil yazmışlar ...” diyerek şikayet etmişlerdir. Bkz. KŞS. Defter I, s.57

²⁰³ “... sabıka olan mültezimlerden biri ziyade ile mukataaya talib olursa bi-has biş,şer vel kanun zimmetlerinde olan mal-ı mirfıy bittamam eda etmeyince mukataa virilmeye ...” Bkz. KŞS. Defter I, s.123

²⁰⁴ Bkz. KŞS. Defter I, s.123

²⁰⁵ Belgede: “... Haliya her sene hasıl olan penbeyi beylerbeyiler ve defterdarlar narh-ı cari üzere beyi itmeyüb kendülerine nef’i içün tüccara tevzi edüb akçelerin narhdan ziyâde zem edüb fukara ve zuafa nice yıldan berü beymal olub Venedik’e firar etmişlerdir. Zikrolunan mukataat şart-ı sabık akçaya fûruht olup yine ref’ olunursa mal-ı mirfıye külli nef’i olduğundan gayrı fukara asude hâl olunub mültezimler narh-ı carî üzere penbenin bahasını vermeğe kabul ve iltizam iderler ve mukataata dahi zarar olmaz bu zulm ref’ olunub mukataat akçeye fûruht olunmak babında emr-i şerif ricasına ilâm eylemeğin ...” denilerek uygulamanın değiştirilmesi istenmiştir. Bkz. KŞS. Defter I, s.115

²⁰⁶ Bkz. KŞS. Defter I, s.286

üzere amel idüb ve muhtac-ı arz olan mevaddi vukuu üzere yazub arz eyleyesiz müsellimi olan kapucılardan Ali Ağa ve müşarünileyh defterdar efendi hazretlerinin huzur-u şeriflerine ümena ve ammal ihzar olunub sual olunduk da cümlesi ... cümle mukataat penbe ile fûruht olunmak mal-ı mirîye ve fukaraya ziyade zulundur taaddiyeye her vecihle din ve dünyaya enfa'dır didiklerinde ..." denilerek mültezimlerin ve Kıbrıs'ta bulunan Balyosun yukarıda verilen şikayetleri haklı bulunarak şekerhânelerin ve diğer mukataatın pamuk veya şeker karşılığı iltizama verilmesi uygulamadan kaldırılmıştır.

İncelenen dönemde Koloş, Tovyokoli ve Kukla şekerhânelerinin gelirlerini Kıbrıs Eyaleti Bütçelerinden de takip etmek mümkündür. Aşağıdaki tabloda 1605-1609 (1014-1018) yılları arasında adı geçen şekerhanelerin mukataa gelirleri verilmiştir.

Tablo. IV. 28: Şekerhanelerin Mukataa Gelirleri

Şekerhaneler	1605 ²⁰⁷	1607 ²⁰⁸	1608 ²⁰⁹	1609 ²¹⁰
Sükkerhâne-i Karye-i Tovyokoli	408690	200000	927845	716847
Sükkerhâne-i Karye-i Koloş	120978	-	-	-
Sükkerhâne-i Karye-i Kukla	236335	22666	281481	272685

Tabloda yıllara göre verilen şekerhâne gelirlerindeki farklılıklar bütçe dönem uzunluğu ile ilgilidir. Çünkü 1605 yılına ait bütçe altı aylık (Muharrem-Cemaziyelahir), 1607 yılına ait olan dört aylık (Receb-Şevval), 1608 yılı bütçesi tam yıl ve 1609 yılı bütçesi de (Receb-Şevval) dört aylıktır. Ayrıca şekerhâne gelirleri mültezimlerden taksitle alındığından²¹¹ ilgili bütçelerin dönemlerinde alınmış veya alınmamış olabilir. Koloş şekerhânesinin 1607, 1608 ve 1609 yıllarında gelirinin görünmemesinin nedeni Kukla şekerhânesi gelirleri ile beraber verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

²⁰⁷ Bkz. BOA. MAD. 323, s.2

²⁰⁸ Bkz. BOA. MAD. 434, s.4

²⁰⁹ Bkz. BOA. MAD. 434, s.30

²¹⁰ BKZ. BOA. MAD. 434, s.38

²¹¹ Bkz. KŞS. Defter I, s.124'de : "... ve sene be sene muhasebelerin görüb ve her altı ayda bir kıst'ül-yevm hesabı üzre mal-ı mukataayı dahl-i hazine itdirüb ..." denilmektedir.

b- Tuzla Gelirleri

Osmanlı Devleti'nde madenler, taş ocakları, bir kısım ormanlar, iskeleler, dalyanlar, çeltik sahaları ve boyahaneler, mumhaneler gibi bir kısım endüstriyel faaliyetler ve darphanelerde olduğu gibi en verimli tuzlaların mülkiyeti devlete ait idi. Devlet, tuz istihsaline müsait sahiller, göller ve yer altı tuz yataklarına el koymak suretiyle, kaynağından itibaren tuzu bir devlet malı haline getirmiş ve tuzlaların mülkiyetini üzerine geçirmiştir.²¹²

Osmanlı Devleti iklim şartlarına ve toprağın jeolojik yapısına tâbi bulunan tuz istihsalı bakımından zengin bir memleket olup, sahillerinde, bir kısım güllesinde ve yer altı tuz yataklarında tuz istihsal edilen yerleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Akdeniz sahillerinde, Kıbrıs, Ayas, Beçin, (Menteşe Livası), Patnos (Aydın Livası), İzmir, Menemen, Rodos, Çandarlı, Midilli, Kızılcaturza, Enez, Gümölcine, Selânik, Ağrıboz, Mora, İnebahtı'da, Adriyatik sahillerinde Avlonya ve Delvine'de, Karadeniz bölgesinde Ahyolu, Tekfurköyü'nde, Anadolu'da, Koçhisar gölü'nde, Hacıbektaş ve Divriği'de, Rumeli'de İzvornik'de, tabî devletlerden Buğdan, Eflâk ve Ragusa'da tuz istihsal edilmekte idi²¹³.

İncelenen dönemde Kıbrıs Eyaleti'ndeki tuzlalar, 1572 tarihli Mufasssal Tahrir Defterine göre, Baf nahiyesinde üç ve Tuzla nahiyesinde bir olmak üzere dört adettir. Bunlar, senelik hasılı 1950 akçe olan nefsi-i Baf²¹⁴, Baf nahiyesine bağlı olan ve geliri 500 akçe olan Karye-i Lenbe²¹⁵ ve 40 akçelik hasılı olan mezra-i Ayayorgi İsterpoti²¹⁶ ile 100.000 akçelik geliri olan Nahiye-i Tuzla memleahalarıdır.²¹⁷ Görüldüğü üzere Kıbrıs Eyaleti'nde üretimi yapılan tuzun, senelik gelir itibariyle

²¹² Lütü Güçer, "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizami", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2, (İstanbul 1963), s.98. Memleket dahilinde istihsal tuzlara daha menbaından itibaren el koyan Osmanlı hazinesinin, ithal edilmekte olan tuzlar muvacehesinde bigâne kalmıyacağı gayet tabiidir. Nitekim Kıbrıs'ın fethinden evvel, Venedik'in Akdeniz ticaretinde mühim bir rol oynamış olan Kıbrıs tuzlasının bir kısım mahsülü Venedikli ve diğer Avrupa tüccarları tarafından Suriye sahilindeki limanlara getiriliyordu. Hemen Kıbrıs'ın karşısında sıralanmış bulunan Trablus, Lazkiye, Cebele, Banyas ve Autratos iskelelerine gelen bu tuzlar, devlet namına bir âmil tarafından satın alınıyordu. Arap memleketlerinin fathinden iki sene sonra tedvin edilip mer'iyete konmuş bir kanunnamede yer almış bulunan " ... ol tuzu âmiller satın alıp Müslümanlara bey' itmek kanun-ı kadimdir" hükmünün ifadesine bakılacak olursa ithal edilen tuz üzerine konmuş olan devlet inhisarının mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Bkz. Ö.L. Barkan, *Kanunlar*, s.214

²¹³ L. Güçer, a.g.m., s.97

²¹⁴ TK. KKA. TD. 64, Vrk.271b

²¹⁵ TK. KKA. TD. 64, Vrk.301b

²¹⁶ TK. KKA. TD. 64, Vrk.323a

²¹⁷ TK. KKA. TD. 64, Vrk.11a

çoğunluğunu Tuzla memlehanesi karşılamaktadır. 1571-1572 yılı eyalet bütçesine göre ise Tuzla memlehasından elde edilen mukataa geliri 72553 akçedir.²¹⁸ Venedikliler zamanında ise Tuzla gelirleri ve “mete du sel” denilen tuz vergisinden²¹⁹ 300.000 duka, yani 18.300.000 akçelik gelir sağlanmakta idi. Venedik dönemindeki tuz gelirinin bu kadra fazla olmasının sebebi, tuzla gelirlerinin yanında, Parikoz denilen köle sınıfındaki işçilerin angarya olarak, yani ücretsiz ve zorla tuz çıkarma ve depolarına taşıma işlerinde çalıştırılmaları ve kendileri ile çocukları için tuz hakkı diye beşer akçe vermelerinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti Kıbrıs’ta Türk yönetimini tesis ettikten sonra Venedikliler zamanında haftada iki gün beylerine hizmet etmekle yükümlü olan Parikoz taifesi, haftada bir gün mîri sükkühanelerde çalıştırıldıkları gibi tuz vergisini de kaldırmıştır.²²⁰

Osmanlı döneminde, devlet tekelinde olan uz çıkarma, depolama ve satışı “emin” veya “mültezim” denilen görevliler tarafından yürütülürdü.²²¹ Osmanlı Devleti’nde tuzlalar, maden ocakları, çeltik tarlaları gibi, üretim faaliyetlerinin yürütülmesi gereken sahalarda bir kısım kimseler bu hizmete tayin olmuşlardır. Tuzlalardaki üretim faaliyetlerini yürütmekle görevlendirilen kimselere “tuzcu” denilmekteydi. Tuzcuların, deniz suyunun tuz üretim bölgelerine akıtan kanallara bakmak, buharlaşma havuzlarından tuz elde etmek, bu tuzu anbarlara taşımak ve gerektiğinde tuzlanın aslî ve talî tesisatını temin etmek gibi vazifeleri vardı.²²² Kıbrıs Eyaleti’ndeki tuzlalarda, tuz üretiminde çalışmak üzere Osmanlı öncesi parikoz denilen gayrimüslim reayadan bazıları vilayet muharriri tarafından yazılarak görevlendirilmişlerdir. Fakat daha sonraları bazı emin ve mültezimler fazla tuz

²¹⁸ H.Sahillioğlu, a.g.m., s.21; Tuzla memlehasından elde edilen gelir, Osmanlı Devleti’nde faaliyette bulunan bir kısım tuzlaların senelik geliri ile mukayese edildiğinde, Midilli (32.000), Teke (40.000), İnebahtı (3200), Delvine(40.000) ve Divriği (45.000) tuzlalarından ilerde, Adana (400.000), Menemen (540.000), Aydın (844.000) ve Menteşe (513.000) gibi yerlere nazaran düşük olduğu görülür. Bkz. L. Güçer, a.g.m., s.130-131; A. Sinan Bilgili, a.g.t., s.365

²¹⁹ Kıbrıs’ta ilk tuz vergisinin Kral James I (1382-98) tarafından uygulandığı bilinmektedir. James, Cenevizlilerin eline düşen oğlunu kurtarmak için istenilen fidyeyi ödeyebilmek için tuz vergisini ihdas etmişti. Bu vergi, bir çok suistimale neden olmuş ve sıkıntıda kalan köylüler adadan kaçmaya çalışmışlardır. Venedikliler döneminde de devam eden bu vergi on beş yaşın altındaki kız ve erkek çocuklardan da alınarak devam ettirilmiştir. Bkz. H. İnalcık, “Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conguest”, s.70

²²⁰ TK. KKA. TD. 64, Vrk.5

²²¹ A.C. Gazioğlu, a.g.e., s.226

²²² L. Güçer, a.g.m., s.101

çıkarmak için tuzlalarda çalıştırmak üzere yazılanların haricinde bazı reayayı da görevlendirmişlerdir.²²³ Bu durum reaya tarafından merkez nezdinde şikayetlere konu olmuştur. Mesela, Ayademne karyesi reayası tuzla hizmeti ve sair tekaliflerden muaf oldukları ve bu hususda ellerinde Kıbrıs Beylerbeyi tarafından verilen mektup olduğu halde tuzlalarda görevlendirildiklerini merkeze bildirerek muaf tutulmalarını istemişlerdir. Bunun üzerine 1589 tarihli Lefkoşa Kadısına gönderilen hükümle bu kanunsuz uygulamanın önlenmesi emredilmiştir.²²⁴

Tuzlalarda hizmet veren karyeler ahalisi de birer yolla emir ve Beylerbeyinden tezkire alıp mîrî hizmetten muaf olmak istemişlerdir. 1594 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine, Defterdarına ve Lefkoşa kadısına gönderilen emirle,²²⁵ bu durumun önlenmesi için fetihden bu yana mîrî memleha hizmetine tayin olunan karyeler ahalisinin ellerinde bulunan emir ve tezkirelerine bakılmıyarak mîrî tuz ihracında çalıştırılmaları gerektiği bildirilmiştir.

İncelenen dönemde Kıbrıs Eyaleti'nde mîrî tuz üretiminde görevlendirilen karye ve şahısların isimleri mevcut değildir. Tuz üretim zamanının gelmesi üzerine bu işle görevli bir şahıs merkezden gönderilirdi. Ayrıca ilgili bölgelerin kadılarına gönderilerek, tuz üretiminde görevli şahısların ve taşımacılıkta kullanılan merkeblerin tuzlalara gönderilmesi, bu işler yapılırken usulsüzlük yapılmaması, yapıldığı takdirde veya tuz ihracındaki gecikmeden doğacak zararın kendilerinden

²²³ BOA. MD. 48, s.24, Hüküm 683 (22 Zilhicce 990)

²²⁴ Lefkoşa Kadısına gönderilen hükümde: "Taht-ı kazanuza tabi Ayademne nam karye reayası bu canibe gelüb şöyle arz eylediler ki, şimdiye dek tuzla hizmetiyle ve sair tekalife sürülmeyüb şehir efendilerine tayin olunub muaf olunugelmışizdir deyu bildirüb ve mirimiran-ı sabıktan ellerinde mektupları olmağın olıgelen adet ve kanun üzere sizin hidmetinize mukayyed olub tuzla hizmetine ve sair tekalife sürülmeyüb dahi minval-i sabık üzere muaf olmaları için mektup rica eyledikleri ecilden tahrir olunup ısdar kılındı. Gerekdirki mademki hizmetinizde olanlar adet-i kadim üzere tuzla hizmetinden ve sair tekalifden muaf olup merkeb sürücülere ve gayrilere minbad dahl ve taarruz ittirmeyüb hilaf-ı adet ve kanun karye-i mezbure halkını kimesne rencide ve remide eylediklerine asla rızamız yoktur. Men ve def idesiz ..." denilmektedir. Bkz. KŞS. Defter I, s.102

²²⁵ KŞS. Defter I, s.114

tazmin edileceği bildirilirdi.²²⁶ Bu bölgedeki ve Kıbrıs'taki ticari faaliyete katılma girişimleri "Levant Kumpanyası" ile sınırlı kalmayıp, kişisel faaliyetlerle de devam etmekte idi. İngiliz tüccarlardan biri olan Mr. Pervis, 1603 yılında Türk yönetiminden Larnaka'daki Tuz gölünü işletme izni almış ve çıkardığı tuzu Venedik'e ihraç etmişti.²²⁷

Kıbrıs Eyaleti'nde üretilen tuz genellikle İstanbul'a gönderilirdi.²²⁸ İhtiyaç fazlası tuzlar ise başka ülkelere ihraç edilirdi. Nitekim, 7 Ocak 1577 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümle, tuz almak için Kıbrıs'a gelecek olan Dubrovnik gemilerine ücreti karşılığında istedikleri miktarda tuz vermeleri istenmiştir.²²⁹ Yalnız bu dönemde Kıbrıs tuzlarından ne miktar tuz üretildiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ama 1634 tarihi itibarıyla tuz fiyatı konusunda bilgi mevcuttur. Bu tarihe ait bir sicil kaydında, Kıbrıs'da Beytü'l-mal-ı amme ve hassa nazırı olan Perviz Bey, ölen beylerbeyi Ahmed'in adamlarından olan Tuzla didebanı

²²⁶ Lefkoşa ve Tuzla ve Mesarye kadılarına gönderilen tezkirede: "Memleha ve gümrük ve tevabii mukataatına emin olan Perviz Bey'in bildirmesiyle bu seneye ait mîrî tuz ihracının zamanı gelmesi üzerine bir görevli Kıbrıs'a gönderilmiştir." Vardukda gerekirdi ki bu babda dikkat ve ihtimam ile mukayyed olub taht-ı kazaların vaki müttekaddemden hizmet idegelen merkebleri ve piyade keferesin ihrac ve mahal-li mezbur bervech-i istimal irsal itduresiz ki varub adet-i kadime üzere mîr-î milhi zamanı geçmeden ihraç eyleyeler amma bu babda bir ferde himayet ve siyanet itdirmeyüb eğer zuamma ve erbab-ı tımar ve sair kul taifesi tımarları reayasıdır ve eğer havas-ı hümayun reayası ve merkebleridir kanun-u kadim üzre cidden muhalefet itdirmiyesiz- şöyleki milh-i mirinin ihracı babında ihmal ve tekasül olmağla zarar ola veyahud zamanı geçürüle bais olunan tazmin itdirilmek mukarrerdir. Ama göre mukayyed olub bu husus da dakika fevt olunıya ve eğer bir tarik ile muafnameler ibraz iderlerse mademki katib-ül vilayet defterinde veyahud der-devlet-i meabdan varid olan evamir-i şerifeyn tuzla hizmetinden muaf itdim deyu kayd itmeyince mücerred olasin demekle ve Beglerbegiler ve defterdarlar tezkiresiyle ve mektubuyla muaf ve müselleh olmaz ol makule emirlerin alub kiseleyüb ve mühürleyüb ashabı ile bu canibe gönderesin ki cevabı virile ve şöyle ki merkeb ihracına varan kimesneler bu bahane ile akçe aldıkları veyahud raaya taifesi akçe virüb halas oldukların istima' idüb dahi bu canibe arz itmeyesin ol hususda sizler mes'ul ve muatab olmak mukarrerdir ve şöyleki anın gibileri isim ve resimleri ile yazub ilam eyleyesiz..." bunu görmek mümkündür. Bkz. KŞS. Defter I, s.116 (evahir-i zilkade 1003)

²²⁷ A.C. Gazioğlu, a.g.e., s.188

²²⁸ Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen 25 Receb 984 tarihli hükümde "İstanbul'da tuz babında ziyade müzâyaka olmağın Rodos gemileri ve kadırgalarla tuz getürdülme için Rodos Beyine hükm-ü şerif gönderilmiştir. Buyurdum ki, müşarüniley varup tuz taleb etikde ne miktar tuz verilürse defter idüb yazub bildirsin..." denilmiştir. Bkz. BOA. Md. 28, s.105, Hüküm 257; Rodos Beyine gönderilen hüküm için bkz. BOA. MD. 28, s.105, Hüküm 256

²²⁹ Bkz. BOA. MD. 29, s.128, Hüküm 316: Bu hükümde Kıbrıs Beylerbeyine hitaben" halâ Dubrovnik begleri tarafından arz-ı hal sunulub tuz babında müzayakaları olub Kıbrıs cezaresinde olan Tuzladan gemileri varub kiyayet miktarı akçe ile tuz almalu olduklarında kimesne mani olmak babında hükm-ü şerifin taleb eyledikleri ecilden buyurdum ki, vusûl buldukda anun gibi Dubrovnik gemileri ol caniblere varub akçe ile tuz almalu olduklarında akçe ile kifayet kadar tuz virüb mâni olmyasın ..." denilmektedir.

Mahmud Bey'in şikayetinden tuz fiatı hakkında bilgi edinebilmekteyiz.²³⁰ Buradaki kayıta yer alan bir yük araba ortalama 300 okka²³¹ farzedilirse tuzun 300 okkasının bir "*riyal gurus*" itibar edildiği sonucuna varabiliriz. 300 okkanın, bir okka 1282 gram²³² hesabı ile 384.6 kilograma tekabül ettiğini, bir riyal gurusunda 100 akça²³³ kabul edildiğini dikkate alırsak, bir kilogram tuzun 3.846 akçeye geldiğini söyleyebiliriz.

c- Değirmenler

Kır iskân merkezlerindeki işletmelerin en mühimini değirmenler teşkil etmektedir. Umumiyetle tahılın öğütülerek un haline getirildiği değirmenler, tahrir defterlerinde çalışma şekillerine ve faaliyet çeşitlerine göre belirtilmektedir.²³⁴ Değirmenlerin işletilmesi devlet için bir gelir kaynağı teşkil etmekteydi. Devlet değirmenin işleme süresine göre resm-i asiyab ismi verilen bir vergi alırdı. Osmanlı Devleti'nde "değirmen resmi", "asiyab resmi" adları altında su ile veya yel ile dönen un değirmenleri ile zeytinyağı değirmenlerinden muhtelif yerlerde ve muhtelif zamanlarda, başka başka miktarlarda alınan vergiler kastedilmiştir.²³⁵

Ele alınan dönemde Kıbrıs Eyaleti'nde, Magosa hariç, bütün nahiyelede mevcut olan değirmenler, 1572 tarihli Mufasssal Tahrir Defteri'ne göre, "resmi asiyab", "asiyab-ı seyl", "asiyab-ı mevkuf", asiyab-ı hassa" ve şahıs değirmenleri (asiyab-ı Meluço veled-i Yakamo) olarak verilmiştir. Adı geçen deftere göre, Kıbrıs'ta, Lefkoşa'de 19, Mesarye'de 1, Karpas'da 6, Girne'de 8, Pendaye'de 44, Hırsoho'da 30, Baf'ta 36, Evdim'de 15, Limaso'da 37, Mazoto'da 9 ve Tuzla'da 1 olmak üzere toplam 206 değirmen bulunmaktadır. Değirmen sayısı itibariyle

²³⁰ KŞS. Defter IV, s. 20: Burada "...mukaddema Haremeyn mütevellisi Kapucu Halil Ağa'dan mevacib için Haremeyn-i muhteremeyn malından istikraz ettiğim akçe mukabelesinde bey' ettiğim milhden Paşa-yı mümaileyha' iki yüz araba ve kırk araba divan katibine ve elli araba kethudasına ve otuz araba etbama olmak üzere üç yüz yirmi araba tuz rüşvet ikrar etmekle Haremeyn-i mezbureyn akçesi için verdiğüm tuzdan mezbur El-hac Mahmud'a arabasın birer riyal gurusu üç yüz yirmi araba tuz bey' edüb akçesin kendisi kabz etmiştir. Zikr olunan tuz Haremeynin olduğundan öşrü bigayri hakkın alunub rüşvet olduğu cihetden taleb ederim..." denilmektedir.

²³¹ A.C. Gazioğlu, a.g.e., s.215

²³² M.Z. Pakalın, a.g.e. III, s.723

²³³ Bekir Sıtkı Baykal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler", *Belgeler*, XIII/17, Ankara 1988, s.97.

²³⁴ F. Emecen, a.g.e., s.258

²³⁵ N. Çağatay, a.g.m., s.503

Pendaye, Hırsoho, Baf ve Limoson nahiyelerinin ön plana çıkması, şüphesiz bu nahiyelerin Kıbrıs buğday üretiminin %52'sine sahip olmalarından ileri gelmektedir.²³⁶

Osmanlı Devleti'nde genel olarak değirmen resminin, bütün yıl çalışandan 60, altı ay çalışandan 30, üç ay çalışandan ve su gelince yürüyen sel değirmenlerinden 15 akça²³⁷ alınmasına rağmen, yukarıda da belirtildiği üzere muhtelif yerlerde ve muhtelif zamanlarda değişik miktarlarda alınmıştır. Kıbrıs Eyaleti'nde, yukarıdaki mufassal tabloda da görüldüğü üzere asiyab resmi, değirmende dönen taş sayısına ve çalıştığı zamana göre alınmaktadır. 1572 tarihli kanunnamede bu konuda herhangi bir açıklama olmamasına rağmen, tablodaki bilgilere göre su ile çalışan, sel suları ile çalışan ve şahıs değirmenlerinden taş başına, altı ay çalışanlardan 60 akça, tam yıl çalışanlardan 120 akça, vakıf değirmenlerden ise taş başına 150-200 akça alındığı söylenebilir. Burada dikkati çeken bir husus hassa değirmenlerden alınan verginin çok yüksek oluşudur. Bu değirmenlerde dönen taş sayısı başına 100 akça ile 100 arasında değişen vergiler alınmıştır. Mesela Lefkoşa nahiyesi Pano Hrişide ve Kato Hrişide karyelerinde olup 1580 yılında Sultan Selim Han'ın Magosa'daki camiine vakf olunan²³⁸ değirmen 33 taşlı olup yıllık vergisi 30.000 akçadır. Bu durum, hassa değirmenlerden resm-i asiyab değil, belki de işletilmelerinde ortakçılık usulü uygulanıldığı şeklinde açıklanabilir.²³⁹

Kıbrıs'daki değirmenlerden devletin elde ettiği vergi gelirleri ise; Lefkoşa'daki değirmenlerden 38.100 akça, Mesarye'dekilerden 360 akça, Karpas'dakilerden 6800 akça, Girne'dekilerden 10.030 akça, Pendaye'dekilerden 21630 akça, Hırsoho'dakilerden 7210 akça, Baf'takilerden 15200 akça, Evdim'dekilerden 2700 akça, Limosa'dakilerden 13095 akça, Mazoto'dakilerden 1100 akça ve Tuzla'dakilerden 30 akça olmak üzere toplam 116255 akçadır. Kıbrıs Eyaleti'nin yukarıda verilmeye çalışılan değirmen gelirleri bununla sınırlı değildir. Kıbrıs'da değişik nahiyelerde bulunan yirmi manastırdaki değirmenlerden de belirli oranlarda vergi alınmaktadır. Bu manastırlardaki değirmen gelirleri "an hubbat ve adet-i ağnam

²³⁶ Bkz. Hububat üretimi.

²³⁷ F.Emecen, a.g.e., s.259; H. İnalçık, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s.XXXI

²³⁸ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.26a

²³⁹ H. İnalçık bu değerlendirmeyi Arvanid Sancağındaki hassa değirmenler için yapmış olup, uygulamanın, Bosna'da ve Ağriboz'da, hassalığın bakımsızlığa ve harabeye yol açtığından kaldırıldığını beyan etmektedir. Bkz. *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s. XXXI

ve resm-i asiyab ve resm-i kevvare ve resm-i meyve ve sair mahsulat” şeklinde diğer vergi çeşitleri ile birlikte verildiğinden miktarları hakkında bilgi sahibi olmak mümkün değildir.²⁴⁰

Kıbrıs Eyaleti’ndeki değirmenler işletilme şekillerine ve faaliyet çeşitlerine göre, aşağıdaki icmal tabloda verilmiştir.

Tablo. IV. 29: Kıbrıs Eyaleti’nde İşletilme Şekillerine ve Faaliyet Çeşitlerine Göre Değirmenler

Nahiyeler	Asiyab	Hassa	Mevkuf	Seyl	Şahıs	ab
Lefkoşa	4	6	3	6	-	-
Mesarye	-	-	-	1	-	-
Karpas	1	2	-	-	2	1
Girne	2	2	3	1	-	-
Pendaye	11	22	1	5	5	-
Hırsoho	4	5	-	5	16	-
Baf	16	10	1	9	-	-
Evdim	4	2	-	3	6	-
Limosa	15	9	1	8	4	-
Mazoto	1	2	-	5	1	-
Tuzla	-	-	-	-	1	-
TOPLAM	58	60	9	43	35	1

Tabloda görüldüğü üzere Kıbrıs Eyaleti’ndeki 206 değirmenin 58’i resm-i asiyab olarak kaydedilmiş olup, 60’ı hassa, 9’u vakıf, 43’ü sel ve 35’i de raiyyet değirmenleridir.

ç- Debbaghâne Gelirleri

Debbaghâne (Tabakhâne), koyun, keçi ve sığır derilerinin işlenip (tabaklanıp), ayakkabı, giyim eşyası, hayvan koşumları vs. yapımına elverişli hale getirildiği ve renklendirildiği atölyelerdir. Klasik devirler sanayiinin en mühim unsurlarından olan debbaghâneler, ülke sathına yayılmıştır.²⁴¹ Derinin tabaklanıp kullanılması Türkçe’nin deri eşya ve tabaklama ile ilgili kelimeler bakımından zengin bir dil

²⁴⁰ Girne, Pendaye, Hırsoho, Baf, Evdim ve Limosa nahiyelerindeki manastırlara ait asiyab resmi için bakınız: TK. KKA. TD. 64, Vrk.186b, 235b-236a, 266b, 322b-323ab, 411b

²⁴¹ Bilindiği üzere Anadolu ahiliğinin kurucusu olarak bilinen ve asıl şahsiyetinin Şeyh Nasıruddîn el-hayî (1175-1262) olduğu tahmin edilen Ahi Evren 1205’te Kayseriye’ye yerleşerek burada bir debbaghâne kurmuştu. Şeyhi Evhadüddîn Kirmanî ile birlikte bütün Anadolu’yu dolaşarak ahi teşkilatını kuran Ahi Evren şeyhinin ölümünden sonra bu teşkilatın önderi oldu. Bkz. A. Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.167

oluşunun da gösterdiği gibi Türk'lerde de çok eskiye dayanır. Bugün dahi derinin Yörükler'in hayatında önemli bir yeri vardır. Özellikle kışın giyilen çarık ve gocuklarda,, dağarcık olarak bilinen bazı eşyanın konulmasında, peynir, tereyağı, bal ve pekmez tulumlarının yapılmasında, su taşınmasında ve yağ elde edilmesinde kullanılmaktadır.²⁴²

Debbağhâneler şehir ve kasabaların dışında, deniz kıyısı veya akarsuların yerleşim alanından çıktığı kesimlerde inşa edilirdi. Debbağhânede işlene deri miktarı, yani iş hacmi, o çevredeki hayvancılık konusunda da bir fikir verebilir.²⁴³ Kıbrıs Eyaleti'nde, 1572 tarihli Mufasssal Tahrir Defteri'ne göre mevcut on iki nahiyeden on'unda yirmi altı debbağhâne vardı. Bu debbağhânelerin bulundukları nahiye ve köyler ile yıllık gelirleri aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo. IV. 30: Debbağhâneler

Nahiye	Karye	Fi Sene	Bab	Resm	Açıklamalar
Lefkoşa	Termisa	50	2	100	
Magosa				500	Hass-ı Şahi
Mesarye	Senkiras	30	4	120	
	Terminoşa	50	5	250	
Karpas	Milya	50	3	150	
	Elisni			120	
Pendaye	Module			500	
	Terzalis			300	
	Pilatanistase			50	
	Dirima Potami			90	
	Balyahori			75	

²⁴² N. Bozkurt, "Deri", TDVİA, IX, İstanbul 1994, s.174: Osmanlı Türkleri'nde büyük gelişme gösteren dericilik XV. ve XVI. yüzyıllarda kasabalara kadar yayılarak diğer esnaf kollarının arasında önemli bir yere sahip oldu ve özellikle İstanbul, Edirne, Kayseri, Ankara, Bursa, Manisa, Tokat ve Konya gibi şehirlerin ticari hayatına canlılık getirdi. XVI. yüzyılda Pierre Belon Türk dericiliğini ve deri işletmeciliğini överken Avrupa'daki dericilikten "yamacılık" şeklinde bahsetmektedir. Joseph Pitton de Tournefort ise Türk terliklerinin bile kendi ayakkabılarından daha temiz dikildiğini, basit yüzü olmakla birlikte özellikle İstanbul'da yapılanların uzun zaman dayandığını ve burada Doğu Akdeniz'in en iyi ve en hafif derisinin kullanıldığını kaydetmektedir. Aynı şekilde Tavernier Diyarbakir'de kırmızı, Musul'da sarı ve Urfa'da siyah maroken üretildiğini, bunların en güzellerine ise XV. yüzyılın ortalarından itibaren kalabalık derici esnafının toplandığı merkezlerden biri olan Tokat'ta rastlandığını söylemektedir. 1660'ta Diyarbakir'i ziyaret eden M. Poulllet de Anadolu'ya gelen İranlı, Mısırlı, Kafkasyalı, Rus ve Polonyalı tüccarların buradan sahtiyan götürdüklerini belirtmektedir. Manisa'da imal edilen sahtiyan ise saray ayakkabıcıları tarafından kullanıldığı gibi İstanbul piyasasında da çok rağbet görüyordu. Bkz. Zeki Tekin, "Türkler'de Dericilik", TDVİA, IX, İstanbul 1994, s.177; Manisa'daki sahtiyan imalatı hakkında bkz. F. Emecen, a.g.e., s.257 vd

²⁴³ M. Ali Ünaal, a.g.e., s.145

Hırsoho	Kiritodre	150	2	300	
Baf	Ahitime			150	
	Dale			100	
				360	Hassa
		240	4	960	Reaya
	Ayarilbo			40	
Evdım	Arço			300	
Limosa	Kolos			200	
	Piskopi			100	
	Logare			75	
	Argi			150	
	Gilan			1000	Mahsul-ı debbağhane ve meyhane ve kasabhane
	Belindiriye			100	
	Siliku			150	
Mazoto	Pano Lefkara			150	

Kıbrıs Eyaleti'nde Girne ve Tuzla hariç diğer nahiyelerin hepsinde debbağhâne vardır. Bu nahiyelerden Lefkoşa, Magosa, Hırsoho, Evdim ve Mazoto'da birer, Mesarye ve Karpas'ta ikişer, Pendaye ve Baf'ta beşer ve Limosa'da yedi olmak üzere toplam 26 debbağhânenin olduğu görülmektedir. Bunlardan Magosa Kalesi'nde olanı şehir gelirleri içerisinde verilmiş olup padişah haslarına tahsis edilmiştir.²⁴⁴ Padişah hassına ait olan diğer bir debbağhâne de Baf nahiyesinde Listefani karyesindedir.²⁴⁵ Altı debbağhâne bab ve bab başına alınan vergi ile yıllık toplam hasıl verilerek²⁴⁶, diğerleri de yıllık toplam vergi miktarları ile kaydedilmiştir. Baf nahiyesi Listefani karyesindeki bir debbağhâne de reayaya aittir.²⁴⁷ 1572 tarihi itibarıyla debbağhâne gelirleri 4670 akçedir. Bu meblağa Gilan karyesindeki debbağhânenin geliri dahil değildir. Çünkü adı geçen yerde debbağhâne geliri meyhane ve kasaphane gelirleri ile birlikte 1000 akçe olarak verilmiştir²⁴⁸

Kıbrıs'ta bulunan debbağhânelerin iş hacmi konusunda herhangi bir tahminde bulunamıyoruz. Çünkü debbağhâne geliri konusunda 1572 tarihli kanunnameye bilgi mevcut değildir. Debbağhânelerin bu kadar çok olması ve Kıbrıs'ın ikisi hariç bütün

²⁴⁴ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.73a

²⁴⁵ Bkz.. TK. KKA. TD. 64, Vrk.315b

²⁴⁶ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.36a, 83a, 112a, 135a, 246b, 315b

²⁴⁷ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.315b

²⁴⁸ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk.387b

nahiyelerine dağılması hiç şüphesiz Ada'nın her bölgesinde hayvancılığın yaygın olması ile açıklanabilir.

Debbağhâneler, elimizdeki az sayıdaki belgelerden anlaşıldığına göre iltizama verilerek işletilmektedir. Şubat 1607 (Zilkâde 1016) tarihli sicil kaydına göre nefis-i Lefkoşa'de ve Apsimolo ve Termisa karyelerinde olan debbağhâneler Elhaç Piyaale ve Yasine 35.000 akçeye iltizama verilmiştir.²⁴⁹ Debbağhâne gelirleri hakkında Kıbrıs Eyaleti bütçe kayıtlarında da bilgi bulmak mümkündür. Elimizdeki bütçe bilgilerine göre debbağhâne mukataasından 1605 yılında 72666 akçe²⁵⁰, 1607 yılında 49386 akçe²⁵¹, 1608 yılında 65197 akçe²⁵², 1609 yılında 44812 akçelik²⁵³ gelir elde edilmiştir.

d- Boyahaneler

Boyahâneler, XVI. yüzyılda en önemli sanayi kolu olan dokuma sanayiinde kullanılan ipliklerin renklendirilmesi ve kumaşların boyanması için faaliyet göstermektedirler.²⁵⁴ İncelediğimiz döneme ait 1572 tarihli Mufassal Defterine göre Kıbrıs Eyaleti'nde, Lefkoşa Kalesi'nde²⁵⁵ Magosa Kalesi'nde²⁵⁶ ve Baf şehir merkezinde²⁵⁷ olmak üzere üç boyahane vardır. Lefkoşa boyahanesinin yıllık geliri 1500 akçe, padişah hassı olan Magosa boyahanesinin 4500 akçe ve Baf boyahanesinin ise 750 akçedir. Kıbrıs'ta yapılan ilk tahrir öncesi Girne'de bir boyahane bulunmakta idi. Fakat fetih sonrası bu boyahane Lefkoşa boyahanesine dahil edilerek birlikte iltizama verilmiştir.²⁵⁸

Kıbrıs'taki boyahaneler mukataa addedilerek iltizâm usulü ile işletilirdi. Lefkoşa boyahane mukataası ihtisap mukataasına dahil idi. Mayıs 1607 tarihli bir sicil kaydında, ihtisap mukataasına tabi olan Lefkoşa boyahâne mukataası 28 Mayıs

²⁴⁹ KŞS. Defter II, s.43,71

²⁵⁰ BOA. MAD. 323, s.2

²⁵¹ BOA. MAD. 434, s.4

²⁵² BOA. MAD. 434, s.30

²⁵³ BOA. MAD. 434, s.38

²⁵⁴ M. Ali Ünal, a.g.e., s.143

²⁵⁵ TK. KKA. TD. 64, Vrk.24b

²⁵⁶ TK. KKA. TD. 64, Vrk.73a

²⁵⁷ TK. KKA. TD. 64, s.271b

²⁵⁸ KŞS. Defter II, s.9,16

1607'de bir seneliğine Mehmed Beşe'ye iltizam şartları gereği 28.000 akçeye iltizama verilmiş olup bunun 7000 akçesi peşin alındığı görülmektedir.²⁵⁹

Lefkoşa boyahanesinin mevacibi 18 filori olup, iltizam şartları dahilinde Hasan ve Fetullah'a, Ekim 1607 tarihinde iltizama verilmiştir.²⁶⁰ Boyahânenin Lefkoşa boyahanesine ilhak edilmiş olmasından dolayı bu yanlışlık düzeltilerek, burası da yukarıda bahsedilen Mehmed Beşe'ye iltizâma verilmiştir.²⁶¹

e- Sabunhaneler

İncelenen dönemde Kıbrıs Eyaleti'nde sabun üretimi yapan, Lefkoşa, ve Magosa'da bulunan iki işletmenin olduğu tespit edilmiştir. Bu sabunhaneler iltizamla işletilmekte idi. Haziran 1594 tarihli bir sicil kaydına göre, sabunhaneler için gerekli olan hammaddenin, Kıbrıs'ta üretilen zeytin yağını kullanması ve Anadolu'dan da gelmemesi nedeniyle, zeytinyağı kıtlığı ve fiyatlarda yükselme baş göstermiştir. Ayrıca buralarda üretilen sabunların kötü kokulu olması ve gayrimüslimlerin başka kimsenin kullanmaması nedeniyle Lefkoşa esnafları ve pazarbaşı divana gelip şikayet etmişlerdir.

Lefkoşa ve Magosa'da bulunan sabunhanelere kontrole tayin olunan Yeniçeri Ağası Lütfullah marifetiyle, bu işletmelerin mühürlenerek, sahiplerine bir daha sabun işletmeleri yasaklanacak ve mevcut zeytinyağların narh-ı cari üzere satılması sağlanacaktır.²⁶²

C- TİCARET

Doğu Akdeniz'den geçen Doğu-Batı ticaret yolu üzerinde bulunan Kıbrıs, adaya adını veren zengin bakır madeni²⁶³ yatakları dolayısıyla iktisadî; Suriye, Mısır ve Anadolu kıyıları arasındaki konumu itibarıyla de coğrafi bakımdan, daha ilk

²⁵⁹ İlgili belgede: "...ihtisap mukataasına tabi olan nefis-i Lefkoşa'da vaki olan boyahâne mukataası gurre-i Safer'in 1016(28 Mayıs 1607)'sından bir sene tamamına dek hamil'ül huruf Mehmed Beşe'ye iltizam-ı sabık üzre 28.000 akçeye iltizama virüb meblağ-ı mezburdan halâ ...7000 akçe peşin alub kabz eyledik ..." denilmektedir. Bkz. KŞS. Defter II, s.61

²⁶⁰ KŞS. Defter II, s.9

²⁶¹ KŞS. Defter II, s.16

²⁶² Bkz. KŞS. Defter I, s.136

²⁶³ Bkz. J. Gabriel Leroux, *İlk Akdeniz Medeniyetleri*, (nşr. Cevdet-Mithat Perin), İstanbul 1944,, s.36; B. Darkot, a.g.m., s.672

çağlardan itibaren büyük önem kazanmıştı.²⁶⁴ Doğudan gelen ticari emtianın Mısır ve Suriye Limanları vasıtası ile Batıya ulaştırılmasında uğranılması gereken önemli bir üs olan Kıbrıs, bu önemini XV. yüzyıl sonlarına kadar muhafaza etmişti.²⁶⁵

Portekizlilerin 1498'de Ümit Burnu'nu bulmaları neticesinde dünya ticaretinin okyanuslara kayması Akdeniz Ticaretinin, dolayısıyla Kıbrıs'ın öneminin azalmasına sebep olmuştur.²⁶⁶ Bundan dolayı Ada ticareti bir düşüş göstermiş, yalnız Kıbrıs-Venedik arasında münhasıran cereyan etmekte olan ticari faaliyetler²⁶⁷ 1570-1571'de Ada'nın fethi esnasında Doğu Akdeniz'deki bütün ticari faaliyetler gibi durmuştu.²⁶⁸

Osmanlı Devleti fetihten sonra, Kıbrıs'ın eski ticari hareketliliğini (özellikle Anadolu ile) kazandırmak için bir takım faaliyetlere başlamıştı. İstanbul'un Konya üzerinden Larende (Karaman), Ilısrı Yollarbaşı ve Mut bağlantılı yolu Silifke'de son bulurdu. Silifke Limanının savunulmasını sağlayacak yeterli tahkimatın

²⁶⁴ Gülay Ögün, "Kıbrıs'ta İslâm Hakimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs İle Ticaret İlişkileri", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslar arası Sempozyumu* (Gazi Magosa, 28 Ekim-2 Kasım 1991), Ankara 1993, s.29

²⁶⁵ 653 yılında başlayan İslâm hakimiyeti döneminde ticari alanda başlayan ilerleme [Bkz. G. Hill, *The History of Cyprus I*, Cambridge 1940, s.285-294; Osman Turan, "Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri", *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1971, s.129 vd.], 965'de Kıbrıs'ın Bizans İmparatorluğu idaresine geçmesi ve Suriye yolunun açılması ile duraklama göstermişti. [Bkz. G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (nşr. F. Işıltan), Ankara 1981, s.269; Ş.Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi I*, (nşr. F. Işıltan), Ankara 1984, s.23] Suriye limanlarının tamamen haçlı hakimiyetlerinin eline geçmesinden sonra batı ticaretinin akışı bu limanlara yönelmiş; Kıbrıs, ticari bakımdan önemini büsbütün kaybederek sıradan bir istasyon durumuna düşmüştü. [Bkz. G. Ögün, a.g.m., s.30] Kıbrıs'ın bu durumu, adada bir haçlı (Fransız) kralığının kurulduğu XII. Yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. 1192 yılında Kıbrıs'a yerleşmiş olan Haçlılar döneminde, Kıbrıslılar, Cenevizliler ve İtalyan şehirleri Anadolu'dan Antalya limanı aracılığıyla başta yün, şap, ipek, ipekli kumaş, pamuklu halı, Ankara tiftiği, kuru meyve, deri, sabun, boyacılığa ait çeşitli maddeler ile Uzakdoğu'dan gelen baharat ve benzeri malları alıyorlardı. Avrupalılar bu ticari malları ya doğrudan Anadolu limanları yoluyla veya Kıbrıs aracılığıyla temin ediyorlardı. Bu ticari mallar arasında Kıbrıs'ta imal edilen yün kumaşlar, göztaşı, zambak ve şarap benzeri mamüller de vardı. [Bkz. A. Yuvalı, "Selçuklular Döneminde Kıbrıs'ın Anadolu ile Siyasi ve Ticari İlişkileri", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu* (Gazi Magusa, 28 Ekim-2 Kasım 1991), Ankara 1993, s.39; O. Turan, a.g.e., s.230] Kıbrıs'ta 1192 tarihinde Frank kralığının kurulduğu sıralarda, Anadolu Selçuklu Türklerinin idaresinde bulunuyordu. Bu dönemde Kıbrıs ile Anadolu arasındaki ticareti geliştirmek, [Bkz. Selçuklular ile Kıbrıs arasındaki ticari anlaşmalar ve ticaret için bkz. O.Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikâlar*, Ankara 1988, s.109-117, 139-143; Kıbrıs'a uygulanan gümrük tarifeleri hakkında bkz. W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (nşr. E.Z. Karal), Ankara 1975, s.613; M. Delibaşı, "Ortaçağ'da Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış ", *Belleten*, XLVII/185, (Ocak 1983), s.96 vd.] Antalya üzerinden Avrupa ve Mısır'a yapılan ihracatta önemli bir merkez olan, filolarının sebebiyle Kıbrıs'tan öteye gidemeyen Türk tüccarları ile, Anadolu topraklarına kadar ulaşamayan Batılı tüccarlar için bir köprü vazifesi yapmıştı. Bkz. G. Ögün, a.g.m., s.35

²⁶⁶ A. Tabakoğlu, a.g.e., s.368

²⁶⁷ A.C. Gazioğlu, a.g.e., s.8; Nuri Çevikel, *Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasi, Sosyal ve İktisadî Tarihi (1571-1878)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994, s.101

²⁶⁸ S. Faroqhi, a.g.e., s.81

olmaması, Anamur yakınlarındaki Mamuriye Kalesinin iskele olarak kullanılmasını gündeme getirmişti. Fakat kaleye yakın liman bulunmaması nedeniyle bu girişimden vazgeçilmişti.²⁶⁹ 19 Aralık 1571 tarihli İçel Beyine gönderilen bir hükümle, Silifke limanının gemilerin barınmasına müsait olmaması nedeniyle, Kıbrıs'a gidiş-gelişin zor olduğu belirtilerek, Akliman'da bir kale yaptırılması istenmişti. Bunun için Silifke muhafızlarının oraya nakledilmesi ve bu bölgede kale binası için müsait yer, taş, kireç ve suyun temin edilmesinin mümkün olup olmadığı hakkında bilgi istenmiştir.²⁷⁰ Ayrıca 1572 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen hükümle²⁷¹ Magosa Kalesi mimarı ile Girne Beyi'nin Silifke'ye geçerek, İçel Beyi ile yaptıkları müşavere neticesinde Akliman'ın iki tarafına nazır olan burunda kalenin yapılmasının uygun görüldüğü belirtilmektedir. Osmanlı Devleti, Kıbrıs ile Anadolu arasındaki ticareti geliştirmek için Akliman yakınında inşa edilecek kale ile birlikte, tüccarların konaklaması ve sair ihtiyaçları için Silifke'de Kervansaray, mahzen ve dükkanlar yapmak isteyenlere mani olunması için İçel Beyi Abdulgaffur Bey'e bunlara ruhsat vermesini istemiştir.²⁷² 12 Kasım 1573 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde 'de Kıbrıs'a gelen tüccarlar için Ayasofya çarşısındaki kilisenin bedestene dönüştürülerek hizmete açıldığı görülmektedir.

Kıbrıs'a Anadolu üzerinden ve deniz yolu ile gelen tüccarların güvenliğinin sağlanması için bir takım tedbirlerin alındığı görülmekteydi. Kıbrıs'ın muhafazasına tayin olunan beş parça kadirga ile adanın etrafı daima gezilerek hacı ve tüccarlar korunurdu.²⁷³ Anadolu üzerinden Kıbrıs'a geçecek tüccarların sahil şehirlerinde eşkiyalar tarafından rahatsız edilmemeleri için ilgili şehirlerin Beyler tarafından gerekli tedbirler alınırdu. Nitekim, 16 Mayıs 1587 tarihli bir belgede, Tarsus ve İçel Beylerinin Şark seferinde olması nedeniyle Kıbrıs'a geçecek tüccarların eşkiya tarafından yolları kesilmiş ve asayişin temini için Baf Beyi'nin adı geçen sancakların muhafazasına gönderildiği kayıtlıdır.²⁷⁴

Kıbrıs'ın fethi esnasında zarar gören ve esir düşen tüccarların malları tazmin edildiği gibi esir düşen aileleri de serbest bırakılmıştı. Kıbrıs ahalisinden olup

²⁶⁹ S. Faruqi, a.g.e., s.107

²⁷⁰ BOA. MD. 16, s.149, Hüküm 295

²⁷¹ BOA. MD. 18, s.130, Hüküm 278

²⁷² BOA. MD. 19, s.159, Hüküm 336 (17 Safer 980)

²⁷³ BOA. MD. 52, s.306, Hüküm 817 (13 Rebiülevvel 992)

²⁷⁴ BOA. MD. 63, s.7, Hüküm 10

eskiden beri Konya'ya ticaret için gelen Ermeni Nikola, Karcı ve Loş isimindeki tüccarların Kıbrıs Kalesi muhasarası esnasında ellerinden alınan dört yüz altınlık malları iade edilmişti.²⁷⁵ Ayrıca, fetih esnasında Halep'te bulunan ve hapsedilen, çocukları ve hanımları esir edilen tüccarlar, Kıbrıs'tan gelen bazı zımmilerin dilekleri doğrultusunda serbest bırakılmışlar²⁷⁶ ve Ada'da iskan ettirilmişlerdir.²⁷⁷

Fetihten sonra, Kıbrıs'ın iç ve dış ticaretini elinde tutan ve çoğunlukla Magosa'da oturan Latinler eski imtiyazlarını kaybetmişler, onların yerini ortodoks Rumlar almıştı. Lefkoşa, Magosa ve Larnaka önemli dış ticaret merkezleri olmakla birlikte, aynı zamanda iç ticaretinde en canlı pazarlarını oluşturmakta idiler. Müslümanların çoğu tarım ve imalat ile uğraşmakta idiler. Çok az da olsa ticaretle uğraşanlar vardı. Zımmîler onlara göre daha etkin gözükmekte idiler. Bazen Müslüman ve zımmîlerin ortak şirketler kurmakta, birbirlerine ödünç kredi alıp vermekte idiler.²⁷⁸

Kıbrıs'ta iç ticaret daha çok buğday, yağ, ipek ve pamuk üzerinde dönmekte idi. Sebze ve meyve adanın her yerinde bol miktarda yetiştirilmesinden, bunlar önemli bir ticari değere sahip olmamıştı. Köylülerin evlerinde el tezgahlarında dokudukları tekstil ürünleri hem onlara ek bir kazanç sağlamakta, hem de adanın iç ve dış ticaretini beslemekte idi. Bazı zımmîler gerek yalnız olarak gerekse Müslüman ortakları ile birlikte Şam, Karaman ve İstanbul'a mal ihraç edip, dönüşte onlardan getirdikleri mallarla da iç ticarete katkıda bulunmakta idiler.²⁷⁹ Kıbrıs'ta yolların yaygın olmamasına rağmen, adanın küçük olmasından dolayı yoğun bir iç ticaretin olduğu görülmektedir. Köylüler elde ettikleri ürünlerin fazlasını deve ve eşek kervanları ile Lefkoşa, Magosa, Limoson ve Larnaka'daki pazarlarda satarlardı.²⁸⁰

²⁷⁵ BOA. MD. 14, s.404, Hüküm 566 (18 Rebiülahir 978)

²⁷⁶ BOA. MD. 10, s.303, Hüküm 490 (18 Zilhicce 978)

²⁷⁷ Bu konuda Halep Beylerbeyi'ne ve kadısına gönderilen 17 Muharrem 979 tarihli hükümde "Kıbrıs halkından bazı zımmîler gelip mukaddema ticaret üzere olup zaman-ı marikede Halep'de bulunan esbabları girift olup kendüleri haps olunmuşken sonra ıtlak olunub birbirine kefil verilip esir olan ehl ve ayallerin her kanda bulurlarsa iştirâ etmek için emr-i şerif rica etmeğin ehl ve ayallerin tecessüs ve tettebbu edüb her kanda bulurlarsa iştirâ edip alakalarını tamam ettikten sonra yine cemiyet üzere Kıbrıs'a gitmek için hüküm-ü şerif verilmek ..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 15, s.59, Hüküm 7.

²⁷⁸ N. Çevikel, a.g.t., s.101; G. Hill, a.g.e. IV, s.21; Vergi Bedevi, Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar", Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu (Gazi Magusa, 28 Ekim-2 Kasım 1991), Ankara 1971, s.147 vd.

²⁷⁹ A.C. Gazioğlu, a.g.e., s.206 vd.

²⁸⁰ Jennings, a.g.e., s.338 vd.

Kıbrıs'ın fethi esnasında duraklayan Doğu Akdeniz ticareti 1573 yılında Venedikliler ile yapılan anlaşma neticesinde tekrar eski canlılığına kavuşmuştu.²⁸¹ Kıbrıs'ta üretilen ürünlerin Akdeniz dünyasında ve Orta Avrupa'da en çok ihtiyaç duyulan maddelerden olması²⁸² kısa sürede bir çok ticarete ileri gitmiş Avrupalı milletlerin Kıbrıs ticaretine yönelmelerine neden olacaktı. Daha XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Kıbrıs'ın önemli ticaret limanları olan Magosa ve Larnaka'da, kendi çıkarlarını muhafaza etmek isteyen devletler tarafından konsolosluklar açılmıştı.²⁸³ Lefkoşa'da Anadolu ve Suriye'den özellikle Karaman, İstanbul, Erzurum ve Halep'ten tüccarın uğrayacağı önemli bir ticari merkez olacaktı.²⁸⁴ Kıbrıs'la ticari ilişkide bulunan Batılı tüccarlar, incelenen dönemde tesbit edebildiğimiz kadarıyla Venedik, Ceneviz ve Fransa'dan gelmekte idiler.

Fetihten sonra Kıbrıs'ta ticaretle ilgili gümrük vergileri de yeniden düzenlenmişti. 1572 tarihli kanunnâmede²⁸⁵ Venedikliler zamanında alınan gümrük miktarı belirtilmişti. Bu kanunnâmenin hazırlanmasından kısa süre sonra, Venedikliler zamanında uygulanan yüzde dokuz gümrük uygulanıyor olmalı ki, yabancı tüccarlar tarafından şikayet konusu edilmiştir. Bu şikayette gümrük vergisinin Trablus'ta alınan miktar kadar olması isteği kabul edilmiştir.²⁸⁶

²⁸¹ Cenevizliler faaliyet alanlarını tümüyle Batı Akdeniz'e kaydırmışken, eski düşmanları olan Venedikliler 16. Yüzyıl boyunca da Doğu Akdeniz'de Ticaret yapmaya devam etmişlerdir. Osmanlıların giderek Venediklilerin Doğu Akdeniz üslerini ele geçirmeleri, bu durumda pek bir değişiklik yaratmamıştır. 16. Yüzyılın ilk yıllarında Mısır ve Suriye'de hüküm süren Memluklu Sultanı siyasi açıdan güç durumda kaldığında, Venedikliler gayet çabuk ticaret gemilerini daha iyi koruyacağını umdukları Osmanlı Sultanı'nın tarafını tutmaya başlamışlardır. Bu eğilim Suriye ve Mısır Osmanlı İmparatorluğunun birer parçası olduktan sonra da devam etmiştir. Çünkü 16.yüzyıl İtalya'sında İspanya hakim bir politik güç olduktan sonra, Genellikle Venedik devleti, kendini İspanyaya karşı korumaya çalışmış ve bu nedenle Osmanlı İmparatorluğuyla ilişkilerini bozmamak için özel gayret göstermiştir. Bu durumda Venedik'in Osmanlılarla ticaret yapması için ekonomik nedenlerin yanı sıra politik nedenler de bulunmaktadır. Bu uluslar arası denge ile Venedik'in Kıbrıs savaşındaki tutumunu da açıklamak mümkündür. Daha 1571 yılında Kıbrıs Adasını kaybetmiş bulunan Venedik, 1573 yılında müttefiklerini terk edip Osmanlılarla tekrar ticari ilişkiler kurmuştur. Bkz. Komisyon, *Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti Tarihi (1300-1600)*, II, İstanbul 1995, s.182

²⁸² Jennings, a.g.e., s.472

²⁸³ A. C. Gazioğlu, a.g.e., s.188;

²⁸⁴ N. Çevikel, a.g.e., s.102; Hill, a.g.e. IV s.62 vd

²⁸⁵ TK. KKA. TD. 64, Vr.1: Kanunnamede: "...küffâr-ı hâkisâr zamanında cezîrede olan kanunların beyân edüb cümleden biri cezîreye hâricden metâr getürse, çuka ve akmişeden gayrı her yüz akçede dokuz akçe gümrük alınub ve cezîreden gayrı yere alub gitseler, her yüz akçede beş akçe gümrük alınurmuş. Ve çuka ve sair yapağıdan işlenmiş metâ'dan her yüz akçede iki akçe ve akmişe kısmından her yüz akçede beş akçe gümrük alınur" denilmektedir.

²⁸⁶ Bkz. BOA. MD. 21, s.123, Hüküm 300 (20 Şevval 980); Trablus Kanunnamesine göre "Venedik canibinden ve France vilayetinden ve sakızdan ve Kıbrıs'tan velhâsıl külliyyen diyar-ı Efrenden gelen tüccardan ... değer bahalarıyla kıymete tutulup yüzde iki akçe gümrük olunub ..." şeklindeki ifadeler dikkate alınrsa Kıbrıs'ta da bu oranda (%2) gümrük alınmaya başlandığını söyleyebiliriz. Bkz. Ö.L. Barkan, *Kanunlar*, s.211

Kıbrıs'ın ihraç ürünleri, 23 Şubat 1573 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve defterdarına gönderilen bir hükümde gayet açık bir şekilde verilmiştir. Buna göre, Kıbrıs'ın ihraç ürünleri harnub, şarap, tuz, zeytin, zeytinyağı ve pamuk olup, bunlardan tahıl ve pamuğun ihracı yasaklanmıştı.²⁸⁷ Bu kuralın uygulanması ise anlaşılan pek kolay olmamıştı. Gümrük mukataalarını ellerinde bulunduranların, tahıl ve pamuğun Avrupa'lı tüccarlara satılmaması halinde, hiç satılamayacağını ve ticari vergi gelirlerinin bundan olumsuz biçimde öne sürdükleri anlaşıyor. Venedik kaynaklarına göre, Venedik'le Osmanlı Devleti arasındaki ticarete Osmanlı ve özellikle Kıbrıs pamuğunun tuttuğu yerin önemi açıkça belirtilmektedir.²⁸⁸

Osmanlı Devleti'nde pamuk ve pamuk ipliği ihracatı üzerine devletin kendi ihtiyaçları için konulan ve 1620 yılında kaldırılan²⁸⁹ yasağa Kıbrıs'ta ilk dönemlerde uyulmadığı görülmektedir. Nitekim, anlaşmazlıklardan dolayı mahkemeye intikal eden hususların şer'îye sicili kayıtlarına göre, yasağın kaldırıldığı 1620 yılından önce Avrupalılarla (özellikle Venedik ve Ceneviz) pamuk ticareti yapılmakta idi.²⁹⁰

Kıbrıs'ın dışarıdan ithâl ettiği ürünler hakkında, bazı kaynaklarda²⁹¹, pamuklu ve ipekli kumaşlar, şeker, boya çeşitleri, pencere camı, çam kerestesi, ayna, saat, çatal-kaşık, işlenmiş sandık gibi ev eşyası, çocuk oyuncakları, teneke ve kurşun gibi maddeler gösteriliyorsa da, ele alınan dönemde bizim tespit edebildiğimiz sadece kumaştır.²⁹² Kıbrıs'taki askerlerin örtü, kepe ve saire ihtiyaçları da Anadolu'dan gelmekteydi.²⁹³

²⁸⁷ BOA. MD. 21, s.123, Hüküm 300

²⁸⁸ S. Faroqhi, a.g.e., s.159; Ş.Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi", *Belleten*. XXXII/ 126, (Nisan 1968), s.254 vd

²⁸⁹ S. Faroqhi, a.g.e., s.358

²⁹⁰ Bkz. KŞS. Defter I, s.72,126, 127, 295; BOA. MD. 58, s.261, Hüküm 663

²⁹¹ Bkz. N. Çevikel, a.g.t., s.103; A.C. Gazioğlu, a.g.e., s.193-196, 200.

²⁹² 13 Ramazan 993 tarihli Kıbrıs, Cezayirgarb, Tunus ve Trablus Beylerbeylerine ve deryadaki kapitanlara gönderilen hükümde, Cenevizli Anderya'nın kendi gemisi ile küffar vileyetinden kumaş getireceği bahsedilmektedir. Bkz. BOA. MD. 58, s.261, Hüküm 663

²⁹³ 27 Cemaziyelevvel 978 tarihli hükümde "... Kıbrıs ceziresine varınca yolda vaki olan kadırlara ve derya da yürüten kaptanlara hüküm ki, Hala tüccar taifesinden darenden nam reis gemisi ile Kıbrıs'ta olan asakiri mansureye örtü ve giyecek kepleri alub gitmek isteyüb yolda ve izde ve deryada ve iskelelerde kimesne mâni olmamak babında hümmü şerifim talep eylemeğin buyurdumki vusul buldukta mezkur onun gibi kendi gemisi ile cezire-i mezburede olan asakiri mansure için giyecek ve örtü keplerin alup gidüp ticaret eylemek istedikde tahtı kazanuzda ve deryada ve iskelelerde ve sair, menâzil ve meabirde kimesneye dahl ve taarruz ettirmeyüp mani olmayasız amma harice alup gitmeye emrim yoktur bu bahane ile harice gitmekden hazer izre olasız." Denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 14, s.536, Hüküm 751

Kıbrıs'ta iskelelere ticaret için gelen ve gümrüklerini ödeyen gemilerin, ihracı yasak mallar almamalarına dikkat edilirdi.²⁹⁴ İskelelere (Girne, Magosa, Larnaka) yanaşmayıp, Kıbrıs'tan başka yerlere mal götüren gemilere el konularak, mürettebatı da hapsedilirdi.²⁹⁵

Kıbrıs Eyaleti'nde ticari konularda bazı suistimallerin yapıldığı da görülmektedir. 1592 tarihli bir sicil kaydına göre Kıbrıs'ta üretilen mirî pamuğun kantarı Venedikli tüccar Kurzvan'a 1000 akçeye satılmışken, bazı kimseler kantarına 200 akçe fark verince, ortaya çıkan fark adı geçen tüccardan alınmıştır. Venedik Balyosunun İstanbul'a müracaatı ile, alınan fetva doğrultusunda²⁹⁶, hilaf-ı şer' parası alınan tüccara farkın iadesi veya yerine pamuk verilmesi istenmişti.²⁹⁷

Kıbrıs'ta bulunan balyos Kurzvan hakkında, Ada'ya gelen her tüccardan gümrükleri alındıktan sonra pamuk çuvalı başına üçer dörder altın ve diğer sair emtiadan da akçe alarak Venedik'e göndermesinden dolayı, adaya Venedik'ten ve diğer yerlerden gemilerin gelmediği yolunda şikayetler olmuştur. Bunun üzerine mahkemeye gelen Kurzvan bu meselenin soruşturulmasını talep etmiştir. Soruşturmanın neticesinde "... her sene hasıl olan mirî penbenin her kantarı sekiz yüz ve dokuz yüz akçeye bey' olunub bin akçeden ziyadeye bey' olunmaz iken mezkur balyos olub cezireye geldikten beri mirî penbenin kantarı bin ikişer yüz ve bin üçer yüz akçeye bey' olunmuştur. Bu takdirce penbe ziyadesinden her sene hazine-i âmireye üç dört yük akçe nef'i olunub " şeklindeki ifadelerle²⁹⁸ adı geçen Balyos hakkındaki şikayetlerin asılsız olduğu kararına varılmıştır.

Kıbrıs'ın ticaret hacmi hususunda yorum yapmak, oldukça zordur. Ada'nın gerek iç ve gerekse dış ticaret hacmi Osmanlı idaresi boyunca zaman zaman inişli-çıkışlı bir gelişme göstermiştir. Bu konuyu değerlendiren Hill; Osmanlı döneminde Kıbrıs'ın iç ve dış ticareti çoğu zaman iddia edildiği gibi gerilememiş, aksine devletin Avrupalılar'la savaş halinde bulunduğu aralıklar hariç, Osmanlı imtiyazat

²⁹⁴ BOA. MD. 15, s.27, Hüküm 235 ; Bu konuda Anadolu'daki beylere de emirler verilip, bazı emin ve voyvodaların ihracı yasak olan bal ve balmumu, dan yağı, meşin, sahtiyen ve pamuk gibi ürünleri satın alarak küffar gemilerine yüksek bedelle satmamaları hususunda uyarılmışlardır. Bkz. BOA. MD. 53, s.92, Hüküm 251

²⁹⁵ BOA. MD. 31, s.341, Hüküm 759

²⁹⁶ KŞS. Defter I, s.126

²⁹⁷ KŞS. Defter I, s.127; Ayrıca bkz. KŞS. Defter I, s.72

²⁹⁸ KŞS. Defter I, s.295 (Zilhicce 1002)

müessesinin de büyük katkısı ile Ada'nın 1878'de İngiltere'ye devrine kadar canlı bir şekilde devam ettiğini belirtmektedir.²⁹⁹

Ç- MADEN ÜRETİMİ

Tarihin ilkçağlarından itibaren Kıbrıs'ta bakır ve gümüş madenleri üretilmekteydi.³⁰⁰ Özellikle, Kıbrıs Kraliçesi Venüs'e ait olduğu ileri sürülen bakır cevheri³⁰¹ M.Ö. ikinci binde Mısırlılar, Giridliler ve Anadolu'nun muhtelif memleketlerinden gelen kimseler tarafından işletilmiştir.³⁰² Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Adası'nı fethettiği dönemde bu adaya eski şöhretini veren madenler çoktan tükenmekle³⁰³ birlikte Osmanlı hakimiyeti döneminde güherçile, kurşun, kireç ve kalye taşı gibi önemli bir emtianın üretildiği görülmektedir.

a- Güherçile Üretimi

Fethin ilk yıllarında Kıbrıs'ta güherçile madeninin bulunduğunu, 10 Mart 1572 tarihli bir mühimme kaydından öğrenilmektedir.³⁰⁴ Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve defterdarına gönderilen bu hükümde Kıbrıs'ta güherçile bulunduğunun öğrenildiği ve bilir kişiler tarafından incelenmesi, eğer bol miktarda ise bulunan güherçile madeninin işletilmesi için gerekli tesislerin kurularak faaliyete geçirilmesi istenmiştir. Kaç kârhanenin kurulduğu bilinmemekle birlikte Kıbrıs Eyaleti'nde günlük ve yıllık işletilen güherçile miktarı hakkında bilgi sahibiyiz. 29 Haziran 1572 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen hükümde³⁰⁵ "... ve güherçilenin cümle esbabı anda hazır olub işleyen üstad kafirler eğer harcı virilüb tedarik olunursa günde beş

²⁹⁹ Bkz. S. G. Hill, a.g.e. IV, s.264 vd.; N. Çevikel, a.g.t., s.104

³⁰⁰ B. Darkot, "Kıbrıs", İ.A.X, s.672

³⁰¹ Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi I*, (nşr. S.Bayram), İstanbul 1991, s.503

³⁰² J. G. Leroux, a.g.e., s.23; Bir taraftan bakır ve gümüş madenlerinin işletilmesi, diğer yandan Mısır gibi ağaçsız memleketlere yapılan odun ihracatı. Mesarye ovası ve tepelerinin tamamen çıplak hale gelmesine sebep olmuştur. [Bkz. B.Darkot, a.g.m., s.672] Buradan hareketle Mesarye bölgesinde önceleri zengin bakır cevherinin olduğunu söyleyebiliriz.

³⁰³ B. Darkot, a.g.m., s.675.

³⁰⁴ Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve defterdarına gönderilen bu hükümde "Halâ cezire-i mezburede güherçile bulunduğu istima' olunmağın buyurdum ki; vusûl buldukda tehir eylemeyüb bizzat mukayyed olub güherçile madenleri toprağı olan yerlere ehl-i vukûf güherçile ahvalin yarar kimesneler ile varub göresiz; filvaki güherçile madeni veyahud toprağı bulunub adunı karib olub güherçile işlenmeye mümkün ise vech-ü münasib görüldüğü üzere mütehammil olduğuna göre kârhaneler ihdas idüb mümkün olduğu üzere vafir güherçile işletmek ardında olası" denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 12, s.537, Hüküm 1026.

³⁰⁵ BOA. MD. 19. s.157. Hüküm 331.

kantardan yılda bin sekizyüz kantar güherçile işletmek mümkün dedükleri ilâm olunmuş...” denilerek devamla, barut üretimi hususunda acele edilmesi, her kantarının kaç ar akçeye mal olacağını ve kaç kârhaneye olduğu hususunda bilgi istenmektedir.

Kıbrıs'ta bulunan güherçilenin yanında, fetihden evvel değişik yerlerden adanın ihtiyacı için gelen güherçile de işletilerek barut yapılıyordu. Nitekim 23 Kasım 1573 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde,³⁰⁶ usta ve gerekli levazımata temin edilerek adanın ihtiyacı nisbetinde barut imal edilmesi ve bu işle bizzat kendisinin meşgul olması belirtilmiştir. Üretilen barut bozulmaması için elverişli yerlerde saklanır³⁰⁷ ihtiyaç durumunda merkezden gönderilen emirle bildirilen şahıslarla ilgili yere gönderilirdi.³⁰⁸

Güherçile kârhanelerinde çalışacak insan gücü, İçel Sancağı'nın Kıbrıs Eyaleti'ne bağlanması ile buranın sipahizadelerinden karşılanmışlardır. İçel kârhanelerinde çalışan sipahilerin Kıbrıs'a gitmelerinden dolayı görevlerine gelememeleri üzerine güherçile nazırı Ali Çavuş'un merkez nezdindeki şikayeti üzerine, Ali Çavuş'a³⁰⁹ ve İçel kadılarına³¹⁰ gönderilen emirlerle; sipahilerin Kıbrıs veya İçel'deki kârhanelerden birinde kendi istekleri doğrultusunda istihdam edilmeleri istenmiştir. Ayrıca bu durum Kıbrıs Beylerbeyi'ne bildirilmiştir.³¹¹

b- Kurşun Üretimi

Kıbrıs Eyaleti'nde kurşun üretimi hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak 3 Ağustos 1579 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Defterdarına gönderilen bir hükümde: “... cezire-i mezbureye tabi bazı nahiyelerde madenler olup dergah-ı muallam çavuşlarından Ömer Çavuş madenler ahvalin bilür ehl-i vukûfdur. Bir miktar maden toprağın çarşı tutulub alâ kurşun hasıl olmuştur...” denilerek Ada'da kurşun madeninin bulunduğu bahsedilmektedir. Bu hükümde devamla Ömer Çavuşun

³⁰⁶ BOA. MD. 22, s.176, Hüküm 371

³⁰⁷ BOA. MD. 22, s.341, Hüküm 675

³⁰⁸ 10 Zilkade 981 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen emirle Kıbrıs'ta mevcut barut ve kendirin, donanmanın ihtiyacı için kadirgalarla gönderilen Sinan Reis ile Rodos Beyi Kaya'ya teslim edilmesi emredilmiştir. Bkz. BOA. MD. 24. s.12, Hüküm 30.

³⁰⁹ BOA. MD. 16, s.129, Hüküm 254. (18 zilkade 979)

³¹⁰ BOA. MD. 16. s.130, Hüküm 255

³¹¹ BOA. MD. 16. s.130, Hüküm 256

mübaşir tayin olunduğunu ve bu iş için gerekli insanların istihdamı ve para hususlarında Kıbrıs Beylerbeyi ve Defterdarının muavenet etmesi istenilmiştir.³¹²

c- Kireç Üretimi

Kıbrıs Eyaleti'nde Lefkoşa ve Mesarye bölgelerinde kireç üretimi yapılmakta idi. Bu iki kazanın kadılarına gönderilen Temmuz 1594 tarihli bir emirle buralarda üretilen kirecin merkeze gönderilmesi istenmiştir. Bu tezkire emrinde "... bundan akdem defterdar-ı sabık Mehmed Efendi Kuzma nam zımmi mübaşeretiyle bir miktar kireç ihrak itdirüb bu ana değin harç olunmayub hali üzere kalub şimdiki halde bazı mühimmat için bu canibe gelmesi lâzım olmagın tezkire ile ... Hüseyin Çavuş irsal olunmıştır. Vardukda gerekdir ki zikr olunan kirecin bu canibe getirdilmesi için taht-ı kazalardan çavuş-ı mezbur marifetiyle kifayet miktarı merkeb ihraç itdirüb tahmil ve bervec-i istical bu canibe irsal ettiresiz. Bu hususu mühimmatdandır..." açıklanmasından sonra devamla reayadan bir akçe ve bir habbe alınmaması ve rencide edilmemesi istenmiştir.³¹³

ç- Kalye Taşı Üretimi

"Kalye", "kalya", deniz nebatlarının yakılmasıyla meydana gelen tuzdur. Bu tuz bir nevi sodadır.³¹⁴ İncelenen dönemde Kıbrıs Eyaleti'nde Kalye taşı diye adlandırılan bu maddenin üretildiğini görülmektedir. Nitekim 8 Haziran 1570 tarihli Kıbrıs Defterdarına gönderilen hükümde³¹⁵ "Halâ Cezire-i Kıbrıs'da der mahzen olan kalye taşından beşyüz kantar kalye taşı gönderilmesin emredüb buyurdum ki, vusûl buldukda zikrolunan kalye taşından beş yüz kantar miktarı kalye taşın gemiye tahmil ettirüb yarar adamlar ile berveci istiical Südde-i saadetime irsâl eyleyesin ve ne mikdar kalye taşı gönderüb bahası ne kadar olduğun yazub bildirsin" denilmiştir. Aynı doğrultudaki bir isteği 14 Haziran 1570 tarihli mühimme kaydında da görmek mümkündür.³¹⁶

³¹² BOA. MD. 36. s.310, Hüküm 821

³¹³ KŞS. Defter I, s.109

³¹⁴ F. Devellioğlu, a.g.e., s.582

³¹⁵ BOA. MD. 14, s.1030, Hüküm 1523

³¹⁶ BOA. MD. 10, s.350, Hüküm 568

D- PARA ve FİYATLAR

Ticari alış-verişlerin mübadele aracı olan para, iktisadî hayatın en önemli göstergelerinden birisidir. Zira, iktisadi faaliyetlerin işleyiş tarzı, iyi veya kötü sonuçları fiyatlara yansıdığı gibi, paranın istikrarlı seyri ve üretimin artması fiyatları olumlu yönde etkilemektedir. Bundan dolayı Kıbrıs Eyaleti'nde fiyatlar konusuna geçmeden önce buradaki mevcut para sistemi hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

a- Paranın Durumu

Osmanlı Devletinin kuruluşundan sonra ilk sikkenin 1328 tarihinde Bursa'da darbedildiği bilinmektedir. Adı "beyaz para" manasına gelen "akçe", Selçuklu dirhemi esas alınarak (3.072 gr.) 4'ü bir miskal ağırlığında yani 1,5 dirhemi örfi ve 6 kırıat (1.152 gr) ve 90 ayarında darbolunmuştur.

Osmanlı parası madeni para rejimine dayandığı için, akçenin değerinin korunması, büyük ölçüde dünya iktisadî ve siyasî konjüktürüne paralel bir gelişme göstermiş ve etkilenmiştir. Savaşların getirdiği masraflar ve Akdeniz'de ticaret hacminin genişlemesi, akçe'nin değerini değişken hale getirmiştir.³¹⁷ 1460 tarihinden sonra akçenin değer kaybı büyük boyutlara varmış ve 1586 yılında devalüasyon vuku bulmuştur. Bu tarihte 100 dirhem gümüşten 400-450 akçe kesilirken vezni 0,7 gr. idi. Daha sonra 100 dirhem gümüşten 800 adet kesilerek vezni 0,384 gr. düşürülmüştür. 1600 yılında 100 dirhemden 950, 1618'de ise 1000 adet kesildi. XVII. asırda da akçenin vezin kaybı devam etmiştir.³¹⁸

Kıbrıs'ta tedavülde olan paralar sadece akçe'den ibaret değildi. Akçe'nin yanında tedavülde olan diğer paralar flori³¹⁹, kuruş³²⁰, altun³²¹ ve guruş-u riyal³²² gibi diğer paralar da tedavülde kalmıştır. 1579 tarihinde piyasada hurda ve kırkık akçeden

³¹⁷ Akçe'nin değer kaybetmesi XVIII. Asırda daha da hızlanmıştır. Fetihlerin durması, devletin mevcut statükoyu koruma çabasına düşmesi, uzun ve neticesiz savaşların malî yükü akçenin sürekli değer kaybetmesine sebep olmuştur. Kullanılamaz hale gelince yerini "kuruş" ile kuruşun 1/40'ı olan "para" alacaktır. Bundan sonra akçenin sadece adı kalmıştır. M. Öztürk, "Tokat'ta Fiyatlar (1772-1823)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu* (2-6 Temmuz, 1986), Ankara 1987 s.187.

³¹⁸ Ö.L. Barkan, a.g.m., s.572

³¹⁹ BOA. MD. 36, s.3, Hüküm 9; BOA. MD. 40, s.294, Hüküm 677. Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen hükümde, Kıbrıs hazinesinden 50.000 Florinin Kıbrıs defterdarı Abdullah tarafından İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.

³²⁰ BOA. MD. 48, s.55, Hüküm 158, KŞS. Defter I, s.109

³²¹ KŞS. Defter I, s.55,154,156

³²² KŞS. Defter II, s. 90

dolayı beylerbeyine hüküm gönderilmiş ve bunların ortadan kaldırılması için Kıbrıs'ta bir darbhanenin kurulması istenmiştir.³²³ 1582'de İstanbul'da 1 Flori:60 akçe ve 1 guruş: 40 akçe iken, Kıbrıs'ta Florinin 70 akçe ve guruşun 50 akçeye çıktığı haber alınmış olup, resmi rayic'e dönülmesi ve 1 şahî'nin de 7,5 akçe'den hesaplanması emredilmiştir.³²⁴

Kuruşun rayicini düşürmek ve akçeyi ayarlamak için 1586'da tekrar devalüasyona gidilmiştir. Bu ayarlama da akçenin kıymet kaybını durduramadı. 100 dirhem gümüşten kesilen akçe miktarı artarak 1200, hatta 2000 akçeye kadar çıktı. Sikke tashihi'nin, Fatih devrindeki tatbikata uyularak yapılması, yani tedavüldeki bütün paraların toplatılmasından sonra piyasaya yeni para sürülmeyip, "resm-i tashih-i sikke" ismiyle vergi toplanmıştır.³²⁵ Bu uygulama da şikayetlerin yükseldiği 1588 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen hükümden de anlaşılmaktadır.³²⁶

1593 tarihli bir dava hüccetinde tespit edildiği kadarıyla 1 altun 60 akçe değerindeydi.³²⁷ Aynı tarihte 1 flori de 60 akçe idi.³²⁸ 14 Eylül 1600'de yapılan ayarlama da 1 altın 120 ve 1 guruş 80 akçe'den alınıp verilmiştir.³²⁹ 1 Altun'un 120 akçe olduğunu 1594 tarihli hüccetden de anlıyoruz.³³⁰

Kıbrıs'ta istimal olunan guruşlardan yirmi beşlikten aşağı olanlarının tüccar taifesi tarafından ziyade baha ile toplandıkları tespit olunmuştur. Hazineye zarar geldiğinden tüccar taifesinin 25'likden noksan üzere olan guruşların 18'lik, 16'şar olanı 14'e ve 14'e lanı 12'ye alınması istenmiştir.³³¹ 1608 tarihli bir hükümde, 1 guruş: 48 akçe ve 1 guruş-ı riyal: 80 akçe olarak hesaplanmıştır.³³² Mevcut bilgiler

³²³ BOA. MD. 36, s.286, Hüküm 754

³²⁴ BOA. MD. 48, s.55, Hüküm 158. Kıbrıs'ta piyasada hala kırk akçe'nin bulunduğu 1583'te gönderilen hükümden anlaşılmaktadır. Bkz. BOA. MD. 48, s.309, Hüküm 915

³²⁵ M. Kütükoğlu, Çeşitli Eşya ve Hizmet fiyatları, s.7

³²⁶ Tashih-i Sikke için Kıbrıs'ta toplanan vergiye halk tepki göstermiş ve vermek istememiştir. Gönderilen hükümde, vermek istemeyenlerin isimlerinin tespit edilerek bildirilmesi istenmiştir. [Bkz. BOA. MD. 64, s.201, Hüküm 511] Bazı kimseler ise, sikke tashihi için lazım gelen rüsumu "kapu kuluyuz" iddiasıyla vermedikleri bildirilmektedir. Bkz. BOA. MD. 64, s.27, Hüküm 72

³²⁷ KŞS. Defter I, s.43. Başka hüccetde, "21 altun ki 1260 akçe hakkım ..." tabiri geçer. Bkz. KŞS. Defter I, s.55

³²⁸ KŞS. Defter I, s.44, Hüccet'de , "... yüz elli altı flori ki, akçe hesabı üzere 9360 akçe olur " tabiri geçmektedir. Aynı hüccet

³²⁹ M. Kütükoğlu, a.g.m., s.8; Naima Mustafa Efendi, Tarih-i Naima –Ravzat el Huseyin fî Hulaset Ahbar el-Hafıkayn II, (nşr. Z. Danışman), İstanbul 1968, s.99

³³⁰ KŞS. Defter I, s.156

³³¹ KŞS. Defter I, s.109

³³² KŞS. Defter II, s.90

bunlardan ibaret olduğundan para konusuna fazla giremiyoruz.³³³ Biz, sadece fiyatları ilgilendirmesi hasebiyle kısa da olsa paraya değinmiş olduk. Çünkü piyasadaki mevcut paranın değeri fiyatlarla iç içedir. Değerinin düşmesi fiyatları yükselttiği gibi halkın alım gücünü de azaltmıştır.

b- Fiyat Hareketleri

Fiyat, mübadele ve satışa konu olan bir malın karşılığı, alınan servet veya para miktarıdır.³³⁴ Fiyatların ortaya çıkışı, insanların ihtiyaçlarını gideren ve insanlara bir fayda taşıyan malların varlığı ile alakalıdır. Fayda taşımayan ve bir ihtiyacı gideremeyen malın fiyatından da söz edilmez. Fiyat sistemi, üretilen mal ve hizmetleri bunları üretenler arasında paylaştırır.³³⁵ Paranın mübadelede kullanılması, devletlerin iktisadî istikrarı temin gayesiyle düzenleyici olarak fiyatlara el atmasını gerektirmiştir. Osmanlı Devleti’de halkının menfaati gereği, fiyatların belirli bir seviyede tutulmasına dikkat etmiştir.³³⁶

Osmanlı Devletinin idari yapısı “İslâm hukuku” ve “Türk töresi” esaslarına göre düzenlendiği için, fiyat sistemi de her iki hukukun izlerini taşımaktadır. Devletin fiyat sisteminde İslâmî unsurlar olduğu için, incelenen dönemin fiyatlarına geçmeden önce İslâm fiyat sistemine kısa da olsa değinmek yerinde olacaktır. İslâm iktisadi yapısında fiyatlarla doğrudan alakalı ayet ve hadis olmamakla beraber, insanlar arasında alışverişi düzenleyen ayet ve hadisler mevcuttur.³³⁷

³³³ Para hakkında daha geniş bilgi için bkz. M. Öztürk, “XIX. Yüzyılda Harput’ta Fiyatlar”, *Belleten* LIII/207-208, (Ağustos 1989), s.797-828

³³⁴ Friederich Falke, *Umumi İktisat*, (nşr. Ş. Raşit Hatipoğlu), Ankara 1938, s.79; M. Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *Belleten* IV/212, (Nisan 1991), s.88

³³⁵ A. Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, Ankara 1988, s.96.

³³⁶ Mübahat Kütükoğlu, “İstanbul’da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları”, *TED. IX*, (İstanbul 1978), s.1

³³⁷ İslâm iktisadiyatında dolaylı olarak fiyatları belirleyen hükümler şöyle sıralanabilir: “Bir şeyi ölçtüğünüz zaman, ölçüyü tam tutun, doğru terazi ile tartın, bu sizin için daha hayırlıdır.” Ayetle, ölçüyü eksik tutup hile yapanların uhrevî cezaya çarptırılacakları bildirilmektedir. Konu ile alakalı bir hadiste; “Her kim hile eder, mağşuş şeylerle bizi aldatırsa , o bizden değildir” denilmektedir.[Bkz. Muhyiddin-i Nevevi, *Riyazü’s-Salihin II*, (nşr. H. Erdem), Ankara 1992, s.160] Görüldüğü gibi, İslam peygamberi hileyi yasaklamıştır. Bu düşünceyi doğrulayan başka bir hadis-i şerifte; “Alıcı görünerek ve müşteriye aldatmak için bir metanın değerini artırmaya çalışmayın” denilerek [Bkz. Muhyiddin-i Nevevi, a.g.e. III, s.161] müşteriye kızıştırıp, malı almasını tahrik etmek de yasaklanmıştır. İslâm’da simsarcılığa da izin verilmemiş ve bir çok hadisle yasaklanmıştır. “Şehirlinin köylüye-velev ki o, ana baba bir kardeş olsun- simsar ederek onun malını (ücretle) satması yasaktır” [Bkz. Muhyiddin-i Nevevi, a.g.e.III, s.287; *Sahih-i Buhari VI*, s.471] İslamda simsarlık gibi ihtikar da yasaklanmıştır. “Her kim ihtikar eder, elbette o asidir, günahkardır” [Bkz. *Sahih-i Buhari VI*, s.448] hadis-i şerifinde belirtildiği üzere ihtikar yasaklanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. M. Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiat Politikası”, s. 88

İslâm iktisadiyatında dolaylı olarak fiatları belirleyen hususlar şöyle sıralanabilir:

- a- Ölçü ve tartıya riayet etmek esastır.
- b- Alış verişte hile yapmak ve aldatmak yasaktır.
- c- Alış-verişte ihtikara yer yoktur.
- ç- Aracı ve tefecilere yer yoktur.
- d- Spekülasyon yapmak caiz değildir.
- e- Müzayedeli alış verişler caizdir.

Narh sistemi menşe itibariyle şer'i olmayabilir.³³⁸ Ancak, İslamiyet'in başıboşluğa, düzensizliğe, haksız kazanca karşı olan disiplin ve düzen anlayışına uygun düşmektedir. Fiyatların yükselmesiyle mağdur olan sosyal gruplar devletin müdahalesini, fiyatları makul bir seviyede tutmak için yetkisini kullanmasını isterler. Devlet halkın isteklerine kulak tıkayabildiği müddetçe tıkar ve sonunda müdahaleye karar verir ve fiyatları maliyetin üstünde belli bir kâr haddi bırakarak tespite gider.³³⁹ Narh sistemi hakkında görüşlerini serdeden Ö Lutfü Barkan'ın devlet tarafından empoze edilmiş fiyatlar olarak gördüğü narh fiyatlarını sadece imaretlere mahsus bilançolara bağlaması kanaatimizce yanlıştır. Yukarıda da açıklandığı gibi halkın mağduriyeti düşünülerek ve esnaf temsilcilerinin görüşleri alınarak tespitler yapılmıştır. Ö. L. Barkan'ın bu görüşünü M. Öztürk tenkid ederken, fiatların dar bir bölge (İstanbul ve Edirne'ye ait imaret kayıtları) için söz konusu olduğunu , değişik bölgelerden önemli merkezlerin seçilerek tespitler yapılması gerektiğini ve sadece imaret muhasebe kayıtlarının esas alınmasını söyler.³⁴⁰ Narh gibi mübaya'a fiyatları

³³⁸ Narh sisteminin İslamda kullanımı ile alakalı olarak kesin bir delil yoktur. Aksine bir hadis-i şerifte; "Hiç şüphe yok ki, fiyat tayin eden, kısan, yayan ve rızıklandıran Allah'tır" buyrulurak eşyaya narh vermenin caiz olmadığı belirtilmektedir. İslam peygamberinin: "kıymetleri indirip çıkarmanın Allah olduğu" nu söylemesi, narh'ın İslâm devletinde uygulanmadığını göstermekle beraber, halkın menfaatlerinin korunması bakımından İslâm'da fiyat kontrolünün zarureti kabul edilmiştir.[Bkz. Osman Nuri Evgin, *Mecelle-i Umur-u Belediye I*, İstanbul 1992, s.394; M. Kütükoğlu, a.g.m., s.1] Bu noktadan hareketle Osmanlı padişahları, narh'ı ihmal etmedikleri gibi [Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatname I*, İstanbul 1314, s.120], "mesalih-i ammeden" olan bu müessesenin tatbikine, çarşı ve pazarın kontrolüne özel ehemmiyet vermişlerdir. Bkz. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988, s.141-143

³³⁹ H. Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi I*, Ekim 1967, s.37

³⁴⁰ M. Öztürk, a.g.e., s. 96; Ö. L. Barkan'ın tespitleri için bkz. Ö. L. Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten XXXIV/136*, (Ekim 1970), s. 1-36

da örfi olup, devlet gönderdiği fermanlarla fiyatları tespit etmiştir.³⁴¹

Müdahaleci bir tutum olarak da telakki edilen narh fiyatları, genellikle yılda iki defa belirlenirdi. Narhın tespitine, doğrudan doğruya devlet tarafından teşebbüs edilebildiği gibi, tüketici veya esnafın müracaatı üzerine de yapılabilirdi.³⁴² Devlet fiyatların tespitini yaparken, hem halkını korumak hem de esnafın hak ve menfaatlerini korumak mecburiyetindeydi. Uzun süren savaşlar, kıtlık, deprem, su baskını gibi doğal afetler karşısında halkı güç durumda ve açlıkla karşı karşıya bırakmamak için temel ihtiyaç maddelerine narh koyardı.³⁴³

Osmanlı dönemi fiyat hareketleri tetkik edilirken, kaynakların yer yer kesintiye uğraması ve yeterli olmayışları, Osmanlı metrolojisinde bir birliğin olmayışı gibi problemler ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında fiyatların tespitinde kaynakların seçilmesi de önemli bir unsur oluşturmaktadır. Arşiv kaynaklarının değişik defter veya belgelerinde pek çok fiyat bulunmaktadır. Fakat bütün bu defterlerdeki fiyatları gerçek fiyat olarak kabul etmek hatalıdır. Mesela Tahrir defterlerinde verilen bir takım rakamlar sadece tahririn yapıldığı tarihe ait rakamlardır. Bir evkaf tahrir defterinde verilen rakamlar da aynı şekildedir. Yani bu tip defterlerdeki rakamlar statiktir, hareketlilik yoktur. Yıllık olarak bir maddenin fiyatını evkaf veya tapu tahrir, muhasebe defterlerinden izlemek mümkün değildir. Böyle bir araştırma da mal veya hizmetlerin yıllık artışlarını, ancak Kadılar tarafından tutulan Şer'i Mahkeme Sicillerinde bulmak mümkündür. Ayrıca, İstanbul veya ordunun ihtiyacını karşılamak için çıkarılan "mübayaa emirleri"nde, çeşitli bölgelerden alınacak zahire

³⁴¹ M. Öztürk, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası", s.90.

³⁴² M. Kütükoğlu, "Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", s.2; M. Z. Pakalın, a.g.e. II, s.655

³⁴³ M. Çadircı, a.g.e., s.126; Narhın belirlenmesi bizzat devlet tarafından yapılırdı. Bu konuda padişahlar emir buyurdıkları halde, esas vazifeli olanlar kadılardı. Kadılar, muhtesib, pazarbaşı, esnaf şeyhi ile istişarede bulunurlar, tespit edilen fiyatlar esnafa verilir ve buna uymaları istenirdi. Uymayanlar "ıslah-ı nefis edinceye kadar" İstanbul dışına sürülmüşlerdir. [Bkz. M. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s.3-6] Esnafın narh tespiti hususundaki müracaatı iki şekilde olurdu. Birincisi, aralarında rekabeti önlemek üzere talep ettikleri narh idi ki bu da hammadde alımında en yüksek ve mamul madde satışında asgariyi gösterirdi. [Bkz. H. Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", s.37] İkincisi ise, hammadde fiyatlarının yükselmesi karşısında kâr oranının düşmesi üzerine olurdu. [Bkz. M. Kütükoğlu, a.g.m., s.2] İlk fiyat tespiti baharda ve ikincisi de kış başlangıcında yapılırdı. Her ürün ve malın fiyatı ayrı ayrı tespit edildikten sonra şer'îye sicillerine kaydedilir, bir sureti ihtisab görevlisine ve bir sureti de esnaf kethüdasına verilirdi. [Bkz. Bkz. M. Çadircı, a.g.e., s.126] Fiyatlar tesbit edildikten sonra, esnafın fiyatlara riayet edip etmediğini muhtesib, esnaf kethüdaları tarafından kontrol edilirdi. Muhtesib, maiyeti ile beraber esnafı kontrol eder ve fiyatlara uymayanların dükkanlarını kapatabilir veya daha değişik cezalar verebilirdi. Bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987, s.73

veya canlı hayvanın resmi fiyatları bulunmaktadır. Salyane defterlerinde, o kazada yapılan mîrî harcamaların teferruatını, satış ilamlarında, halk arasında alınıp-satılan malın cinsi ve fiyatını, tereke defterlerinde ölen kişinin geride bıraktığı malları ve bunların piyasa fiyatlarını izlemek mümkündür.³⁴⁴

Kıbrıs'taki, temel gıda ve ihtiyaç maddeleri, hayvan ve hayvan ürünleri, hububat ve ekmek, kumaş, tahta, gayr-i menkul, köle ve cariye, ücretler ile çeşitli eşyalardaki fiyat hareketlilikleri ortaya konulmaya çalışılırken genellikle narh fiyatları, tereke kayıtları, mübayaa fiyatları ve satış ilamlarından istifade edilmiştir.

ba- Hububat ve Ekmek Fiyatları

Hububat fiyatları, serbest piyasa ve resmî mübayaa fiyatları olmak üzere iki türlü fiyat arz etmektedir. Mîrî mübayaa fiyatları tereke fiyatlarının daima altında seyretmiştir. O sebeple gerçek piyasa fiyatlarını tereke kayıtlarından takip etmek daha isabetlidir. Dolayısıyla ele alınan dönemde Kıbrıs'taki hububat fiyatları için esas alınan tereke fiyatları olup, mübayaa fiyatları ise karşılaştırma unsuru olarak kullanılmıştır. Ekmek fiyatları ise narh kayıtları esas alınarak incelenmeye çalışılacaktır.

Genel olarak hububat ismi verilen buğday ve arpanın Kıbrıs'ta yetiştirildiği incelenen belgelerden anlaşılmaktadır.³⁴⁵ İklimin etkisiyle bazen üretimin fazla olduğu ve hatta ambarlarda çürüdüğü³⁴⁶ görülürken bazen de dışarıdan buğday ve arpa gönderilmiştir. En önemli bu iki temel gıdanın fiyatı nispeten düzensiz olarak değişmiştir. 1593 tarihinde 1 kile buğday'ın fiyatı 25 akçedir.³⁴⁷ Değişik belgelerde tespit edilen 1593 yılı fiyatları 24, 25 akçedir. Hatta bir belgede 30 akçe olarak geçmektedir.³⁴⁸ 1594'te fiyatlar 50 ile 60 akçe arasında değişmektedir.³⁴⁹ Bu da gösteriyor ki fiyatlar bir sene içinde % 100 artmıştır. 1633'te ise fiyatlar 70-80 akçe arasındadır.³⁵⁰ Arpa, genellikle buğdayın yarı fiyatına satılmıştır. 1593'teki

³⁴⁴ M. Öztürk, "Tokat'ta Fiyatlar (1772-1823)", s. 185

³⁴⁵ KŞS. Defter III, s.13, 33, 34 ; KŞS. Defter I, s.168, 241, 242, 270

³⁴⁶ KŞS. Defter II, s.45. "Kıbrıs'taki zahire çürümeye yüz tutup reaya ile tebdili arz olunmakla ..." BOA. MD. 21, s.93, Hüküm 223

³⁴⁷ KŞS. Defter II, s.236. Jennings, bu tarihte buğdayın kilesini 21 akçe olarak vermiştir. Jennings, s.314

³⁴⁸ KŞS. Defter I, s.242

³⁴⁹ KŞS. Defter I, s.168

³⁵⁰ KŞS. Defter II, s.45

kayıtlarda arpa fiyatları 8, 10, 24 ve 30 akçe kile başına fiyat verilmiştir. 1609'da arpa fiyatı 60 akçeden 1633'te 70-80 akçeye yükselmiştir.

1607 tarihli bir belgede Şark seferine katılacak ordunun ihtiyacı olan zahirenin temini için Kıbrıs Beylerbeyine ve Defterdarına gönderilen fermanda³⁵¹ buğdayın kilesine 80 akçe, arpanınkine ise 40 akçe ödenmesi istenmiştir.

Görüldüğü üzere 1593-1633 yılları arasında hububat fiyatlarında % 300-400 lere varan bir artış tespit edilmektedir. Fiyatların bu derece yükselmesine, Kıbrıs'ta 1610-1647 tarihleri arasında sıkça görülen çekirge istilaları, veba ve sıtma gibi salgın hastalıklar neticesinde ortaya çıkan kıtlıkların sebep olabileceği düşünülebilir.³⁵²

Buğdayın fiyatına paralel olarak ekmek fiyatları da artmış ve bu artış akçeye değil de ekmeğin dirhemine yansıtılmıştır. İncelenen belgelerde tespit edildiği kadarıyla Kıbrıs'taki ekmek fiyatları şöyledir:

Tablo. IV. 33: Ekmek Fiyatları

CİNSİ	1593		1594		1607		1609		1634	
	Dirhem	Akçe	Dirhem	Akçe	Dirhem	Akçe	Dirhem	Akçe	Dirhem	Akçe
Somun Ekmek	350	1	275	1	300	1	110	1	300	1
Frenk Ekmek	300	1	235	1	200	1				
Çörek	170	1			80	1				
Börek	60	1			25	1				
Teker Simid	80	1			40	1				
Simid	80	1								
Çağıl Pidesi	80	1							1	14
Kerde	130	1								

Somun ekmek 1593 senesi içerisinde fiyat artışı sebebiyle, 350 dirhemi bir akçeden, 1594 de 275 dirhemi bir akçeden, 1607 de biraz düşerek 300 dirhemi bir

³⁵¹ Sürsât emrinde: "... sene-i mübarake vaki' şark seferine me'mur olan ağalar ile dergah-ı muallam yeniçerilerinin ve altı bölük halkının vesair kapum kullarının zahireleri için sürsat tarikiyle kile-i İstanbul ile yedi bin kile şa'iri ve üç bin kile dakik ve on bin re's koyun cezire-i Kıbrıs reayasından berveci-i ta'cil tedarik ve tahsil idüb Konya'ya karib iskeleye nakl ettüresiz ki, ondan götürdülüb kullarıma tevzi' oluna... imdi kile-i İstanbul ile zikr olunan miktarı şa'irin her bir kilesi için kırkar ve dakikin her biri kilesi için seksanar akçe ve koyunun her bir re's için dahi seksanar akçe hâlâ Kıbrıs hazinesinden mukaddema ve hâlâ irsâl olunan kullarının ve yarar ve mu'temed-i aleyh adamlarınız ile bâlâda zikrolunduğu üzere iştirâ olunan zahirenin akçesi yerine ordu-yu hûmayunun hazinesine berveci-i isti'câl ve teslim itdürüb badehu vech-i meşru' üzere reayadan cem' ve tahsil ve meblağ-ı mezbur yerine Kıbrıs hazinesine idhâl eylemek emr idüb..." şeklindeki ifadelerle Şark seferi için gerekli olan zahirenin toplanması istenmiştir. Bkz. KŞS Defter II, s.45

³⁵² Bkz. BOA.MAD. 6268, EK I/1-2; BOA. MD. 10, s. 138, Hüküm 215; BOA. MD. 21, s. 93, Hüküm 224; BOA. MD.31, s. 99, Hüküm 242; BOA. MD.32, s. 279, Hüküm 510; BOA. MD.38, s. 84, Hüküm 181; BOA. MD. 38, s. 156, Hüküm 310; BOA. MAD. 2772, s. 2-3;

akçeden satılmıştır. En pahalı satıldığı yıl ise 1609 dur (110 dirhemi bir akçe).³⁵³ Ekmek fiyatlarındaki yükseliş buğday fiyatlarına bağlıdır. Adadaki buğday üretiminin yetersizliğini ekmek fiyatlarına fazla yansıtmak istemeyen devlet, çağdaşı batı ülkelerindeki yüksek buğday fiyatının çok altında bir fiyat belirlemiştir. Çünkü, halkın temel besini olan ekmek, buğday fiyatlarıyla sıkı bir ilişkideydi. Sadece 1607 ve 1609'da gözle görülür bir artış olmuştur. 1634'ten sonra fiyatlar normal seviyesine ulaşmıştır.

bb- Temel Gıda ve İhtiyaç Maddelerinin Fiyatları

Temel gıda maddesi dediğimiz ihtiyaç maddeleri, ekmekle birlikte halkın günlük ihtiyaçlarını karşılayan yağ, sabun, nohud, şeker, kavun-karpuz, vs. gibi bakkallarda satılan malları havidir. Şer'iye sicillerinde fiyat listeleri verilirken kullanılan para birimi akçe'dir. Başka para birimleri de kullanıldığı halde neden sadece akçe kullanıldığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Temel Gıda Maddelerine narh verilirken listelerin başında; "Defter oldur ki fahrü'l-müderresin Ali Efendi zamanında verilen narh beyan olunur"³⁵⁴ veya "Defter oldur ki 1044 senesi Rebiü'l-ahiresinde verilen narh beyan olunur"³⁵⁵ ibareleri yer almaktadır. Bazen de kimlere narh verildiği de belirtilirdi. Meselâ, 1593 senesinde narh verilirken, "Defteri budurki Aşçılar ve Börekçiler ve Çörekçiler ve sair Bakkalların narhlarını beyan eder"³⁵⁶ denilmektedir.

Kıbrıs'ta 1593-1635 tarihleri arasında temel gıda maddelerinin fiyatları aşağıdaki tabloda verilmiştir.³⁵⁷

Tablo. IV. 31: 1593-1635 Tarihleri Arasında Temel Gıda Maddelerinin Fiyatları

Temel Gıda Maddeleri	Birimi	1593 akçe	1594 akçe	1607 akçe	1609 akçe	1634 akçe	1635 akçe
Revgan-ı sade	Vukiyye		28		52		28
Revgan-ı zeyt	Vukiyye	12	12-13	16-28	24	18	20
Revgan-ı Şırlağan	Vukiyye				32		4
Asel	Vukiyye		12	27	15		20
Siyah üzüm	Vukiyye	3	4	8	6		8
Üzüm-ü Şam	Vukiyye	13	14				

³⁵³ KŞS. Defter I, s.206

³⁵⁴ KŞS. Defter IV, s.

³⁵⁵ KŞS. Defter IV, s. 241

³⁵⁶ KŞS. Defter I, s.206

³⁵⁷ Fiyatların tespit edildiği Şer'iyye Sicilleri, KŞS. Defter I, s.206, 208; KŞS. Defter II, s.2,4; KŞS. Defter IV, s. 109, 143, 209, 216, 228, 229, 230, 231, 232, 238, 241, 243

Kışniş üzüm	Vukiyye	6	8				12
Kıbrıs Üzümtü	Vukiyye		10				
Fındık	Vukiyye		12				16
Leblebi	Vukiyye		8	10	10		12
Nohut	Vukiyye			5			6
Sucuk	Vukiyye			12-16	18		12
Ceviz	Vukiyye		40				25
Badem	Vukiyye		32	38			40
Üzüm pekmezi	Vukiyye			12	10		8
Harnub pekmezi	Vukiyye			600	Kıyye5		5
Leblebi ile Mahlut üzüm	Vukiyye						10
Tahin	Vukiyye		10	18	60		12
Nışasta	Vukiyye		10				12
Sumak	Vukiyye	1					10
Zerdali kurusu	Kıyye				12		8
Erik kurusu	Kıyye			8			10
Galata İnciri	Kıyye		3	2	6		6
Taze incir	Kıyye	2		3			4
Kıbrıs Üzüm Kuru	Vukiyye						5
Kıbrıs Zaferanı	1 kıymet					8	
Öteyaka Zaferanı	1 kıymet					5	
Musteki	Dirhem					1,5	
Kimyon	8 dirhem					1	
Anason	15 dirhem					1	
Çörek otu	15 dirhem					1	
Muz	Vukiyye					12	
Şeker	Vukiyye					70	
Tuz	½ Vukiyye		1				
Tarçın	Dirhem					1,5	
Hınna	Vukiyye					12	8
Say yağı	Dirhem					60	
İki kulplu testi	Adet					2	
Bir kulplu testi	Adet					1	
Balçık hurma	Vukiyye					10	
Mısır hurması	Vukiyye					15	
Emrut Kuru	Vukiyye			2			25
Sabun	Vukiyye		10	28			24
Pirinc-i Alâ	Kile		45	50-55			60
Bal Mumu	Kile	12-14	16				
Kavun	Kıyye	1		3			
Karpuz	Kıyye	0,5		3			
Ahlad Armudu	Vukiyye	1					
Dağ Armudu	3 Vukiyye	1					
Anar Tatlı	3 Vukiyye	1	2	1			
Ekşi Anar	500 dirhem	1	1	1	Kıyye5		
Medine Hurması	Vukiyye	16		20			
Elma	Vukiyye	200 dirhem		3			300 dirhem
Pastırma	Kıyye				12		
Trablus Sabunu	Vukiyye	13-16	14	26			

Berber Sabunu	Vukiyye	12		32			
Soğan	300 dirhem	1		1	4		
Bandırma Sucuk	Vukiyye		12				
İğde	Vukiyye		10				
Kayısı	Vukiyye		40		16		
Reşid Pirinç	Kile		40	65			
Kızılçık	Vukiyye		8				
Kerdane	Vukiyye		9				
Koyun Pastırma	Vukiyye	18	16				
Sığır Pastırma			16				
Pirinci Dimyat	Kile		50	55			
Şirdegan Yağı	Vukiyye		14-16	28	32		
Simsim Yağı	Vukiyye		16				
Kahve	Vukiyye					80	
Havyar	Vukiyye			6			
Helvay-ı Zülbiye	Vukiyye			32	40		
Helvay-ı Simsim	Vukiyye			28			
Kadayıf	Vukiyye			16	4	6	
Baklava	Vukiyye			34			

Tablodan da anlaşılacağı üzere, fiyatlarda olağanüstü bir artış görülmemekle beraber, bir artış söz konusudur. Mevsimlerin ürünler üzerindeki etkisi düşünülürse, devletin enflasyonu kontrol etme çabasında nasıl dikkatli davrandığı görülür. Narh verilirken sıralanan mallar cinsi ve sayıları birbirini tutmadığından verilen tarihler itibariyle sağlıklı bir karşılaştırma yapmak mümkün olmamaktadır. Mesela, zeytinyağı 1593-1635 tarihleri arasındaki listelerde tam verilmiş ve 1634 senesi hariç (18 akçe) sürekli yükselmiştir. Fakat üzüm, fındık, sucuk, sabun, v.s verilen listelerin hepsinde yoktur.

bc- Hayvan ve Hayvan Ürünlerinin Fiyatları

Sicillerde görüldüğü kadarıyla Ada'da koyun, keçi, inek, öküz ve katır yetiştirilmekteydi. Ayrıca, binek hayvanı ve yük taşımada merkeblerden de istifade edilmiştir.³⁵⁸ 1593-1594 seneleri arasında koyun ve keçinin fiyatı 25 ile 30 akçe arasında değişirken³⁵⁹ 1635 tarihinde bu fiyatlar 47 akçeye çıkmıştır.³⁶⁰ Koyun ve keçi fiyatı, sürekli bir artış ile 1636'da 100 akçe olmuştur. 1593 tarihli bir

³⁵⁸ Bu konuda bkz. KŞS. Defter I, s.206, 208; KŞS. Defter II, s.4; KŞS. Defter II, s.546

³⁵⁹ Terekesi düzenlenen Musa bin Mehmed'in keçi ve koyunları 30'ar akçeden sayılmıştır. Bkz. KŞS. Defter II, s.236

³⁶⁰ KŞS. Defter IV, s. 230

mübayaada, bir keçi 0,5 altuna satılmıştır.³⁶¹ O dönemdeki altın fiyatı tespit edilemediğinden akçe olarak değeri verilememektedir. 1593'de bir öküz 200 akçeye satılırken, 1636'da 800 ile 840 akçe arasında satılmıştır. Aynı tarihlerde ineklerin fiyatları ise 180-275 ve 300 akçe arasında değişmiştir.

Ele alınan dönemde en pahalı hayvan katırdır. Öyle ki, 1593'te bir katır fiyatı 2000-2520 akçe arasında değişmiştir.³⁶² Ancak daha sonra fiyatlarında önemli ölçüde düşüşler olmuş ve 1609'da 200 akçeye, 1634'de 10 guruş (55 akçe)'a düşmüştür. 1593 tarihli bir hücut'te bir at 7000 akçeye satılmıştır.³⁶³ 1594'te 2000 akçe³⁶⁴ fiyat verilmiştir. Daha sonra bir tay 1000 akçe'ye, bir kısırak 760 akçe'ye satılmışlardır. Atların değerindeki farklar kalitelerinden geldikleri için çok farklı görülmektedir. Merkebelerin fiyatları da şöyle tespit edilmiştir; 1593'te 300-400 akçe arasında, 1594'te 500 akçe'den satılmışlardır.³⁶⁵

fiyatları canlı olarak belirlendiği için aynı cins hayvanda dahi fiyat hareketi tespiti doğru değildir. Çünkü hayvanın iyi beslenmesi, yaşı vb. sebeplerle farklı fiyatlarla satılması mümkündür.

Buraya kadar fiyatları verilen canlı hayvanlardan elde edilen ürünler ile Akdeniz'de yakalanıp satılan balıkların fiyatları da şöyledir:

Tablo. IV. 32: Hayvan Ürünlerinin Fiyatları

Cinsi	Birimi	1593 akçe	1594 akçe	1607 akçe	1609 akçe	1635 akçe
Koyun Eti	Vukiyye	6-8	-	6	-	6
Keçi Eti	Vukiyye	8	-	-	-	5
Kuzu Eti	Vukiyye	8	5	8-10	-	7
Taze Balık	Vukiyye	8	10	20-24	24	24
Su Balığı Kefal	Vukiyye	14	-	-	-	-
Balık-ı Kebir	Vukiyye	-	-	-	-	18
Tuzlu Balık	Vukiyye	-	-	-	-	16
Kebab-ı koyun	Vukiyye	8	12	6		7
Kebab-ı keçi	Vukiyye	6		6		5
Peynir	Vukiyye	14	12		12-16	
Koyun Pastırma	Vukiyye	18	16		16	
Siğir Pastırma	Vukiyye	-	16		12	
Çanak Yoğurdu	Çanak	2	3	4		2-3
Çömlek Yoğurdu	Çömlek	3	4	2		

³⁶¹ KŞS. Defter I, s.271

³⁶² KŞS. Defter I, s.229

³⁶³ KŞS. Defter I, s.49

³⁶⁴ KŞS. Defter I, s.145

³⁶⁵ KŞS. Defter I, s.145,155

Süt	Fincan Kiiyye		2	1		
Yılan Balığı	Vukiyye		15			14
Sahih Pastırma	Vukiyye		108			
Kaymak	Vukiyye			16		
Çemenli Pastırma	Vukiyye					24
Hırsofu Balığı	Vukiyye					36

Tablodan da anlaşılacağı üzere, etlerin fiyatı yavaş yavaş düşmüş olup, 1635’de 7 akçeden alınmıştır. Balık fiyatları hem yüksek ve hem de devamlı yükselmiştir. Hırsofu balığı piyasadaki en pahalı balık olarak 36 akçeden satılmıştır. Pastırma fiyatları sabit bir seyir izlerken, dışarıdan getirilen ithal pastırmalar 24 akçe’den alıcı bulmuştur. Sahih pastırma, özelliğinden olacak ki çok yüksek bir fiyattan satılmıştır. Ancak verilen bu fiyatların adı geçen tarihlerde tamamıyla görülmemesi sağlıklı bir mukayese yapılmasını zorlaştırmaktadır. Yağ fiyatları da 1593’te vukiyyesi 30 akçe’den, 1594’de 28 akçe’den, 1609’da ise 26 akçe’den satılmıştır. 1593’te her ne kadar yağın fiyatı 30 akçe olarak belirlenmiş ise de 23 akçe’den halka sunulmuştur.³⁶⁶ Tulum yağının fiyatı sade yağdan yüksek olup, 1593’te vukiyyesi 600 akçeden satılmıştır.³⁶⁷

bç- Kumaş Fiyatları

Kıbrıs’ta kumaş fiyatlarına geçmeden önce, kumaşın hammaddesi olan pamuk ve fiyatından bahsetmek yerinde olur kanaatindeyiz. İncelediğimiz dönemde pamuk, üç ağırlık biriminde satılmaktaydı. Bunlar Lodra, çuval ve kantar idi. Evahir-i Şevval 1592 tarihli bir hükümde, Kıbrıs’ta olan mirî penbe, Venedik tacirlerinden Karzvan’a Kıbrıs kantarı ile her kantarı 800 akçe iken 1000 akçeye satıldığı geçmektedir.³⁶⁸ Fakat daha sonra bazı kimseler kantarına 1200 akçe verince aradaki fark mezbur tacirden istenmiştir.³⁶⁹ 1593 tarihli başka bir hükümde de pamuğun fiyatının 1300 akçeye çıktığı anlaşılmaktadır.³⁷⁰ 1610 tarihinde pamuğun çuval fiyatı 5000 akçeye

³⁶⁶ Jennings, a.g.e.,s.319

³⁶⁷ KŞS. Defter I, s.229

³⁶⁸ KŞS. Defter II, s.1

³⁶⁹ KŞS. Defter I, s.127: Adı geçen tacir, sütte-i saadet’e başvurarak 2000 akçe ziyadenin hilaf-ı kanun olduğunu söylemiş ve ferman gönderilerek geri dönmesine karar verilmiştir.

³⁷⁰ İlgili hükümde “... her sene hasıl olan mirî penbenin her kantarı sekiz yüz ve dokuz yüz akçeye bey olunub bin akçeden ziyadeye bey olunmaz ike mezkur Balyas olup cezireye geldikten beru mirî penbenin kantarı bin ikişer yüz ve bin üçer yüz akçeye bey olunmuştur. ...” denilmektedir. Bkz. KŞS. Defter I, s.295

kadar çıkmıştır. Mehmed Çelebi oğlu Ali, Mustafa oğlu Ali'ye çuval başına 5000 akçe verilmek kaydıyla pamuk satmıştır. Aynı tarihte pamuğun lodrası 36 akçe idi.³⁷¹

Kumaş'ın bir diğer hammaddesi de yündür. Ada'da yetiştirilen pamuk daha çok ihraç edilirken yün, yerli giyimde kullanılmıştır. Özellikle Lefkoşa'nın kaliteli ve güzel yünleri pazarlarda satılırken, dış ticareti ile ilgili kayıtlara rastlayamadık. Kumaş'ın narhı hakkında elimizdeki bilgi sadece 1635 tarihi ile mukayeddir. Ancak, 1593'te düzenlenen terekelerde kumaş fiyatları verilmiştir. 1593'teki terekelerde, pak bezinin endazesi 211 akçe'den, penbe bez 10 akçe'den, beyaz ipliğin turesi 4 akçe'den, siyah ibrişimin dirhemi 35 akçe'den, Keten bezin endazesi 4 akçe'den, mavi ipliğin turesi 15 akçe'den hesaplanmıştır.³⁷² Bir başka terekede (1593 tarihli), Ferace'nin adedi 403 akçe, Dolama'nın adedi 210 akçe, dülbend'in adedi 61 akçe, beyaz maknume 20 akçe, siyah makrume 30 akçe³⁷³ ve çuka'nın adedi de 300 akçe olarak tespit edilmiştir.³⁷⁴

1635 tarihinde tespit edilen kumaş fiyatları şöyledir³⁷⁵:

Londra Çukası	: 180 akçe
Mor Çuka	: 270 akçe
Davur Dinar Çuka	: 300 akçe
Alâ Nefti Çuka	: 700 akçe
Venedik Atlası	: 2,5 akçe
Olgun Çuka	: 500 akçe
Paris Çukası	: 300 akçe
Paris Vasat Çuka	: 200 akçe
Kırziye Çuka	: 100 akçe
Selanik Çuka	: 100 akçe
Keten'in Vukiyyesi	: 24 akçe ³⁷⁶

Merzifon çukası belgelerde geçmesine rağmen fiyatı verilmemiştir.³⁷⁷ İbrişim'in aynı tarihlerdeki fiyatı da 135 akçedir.³⁷⁸

³⁷¹ Jennings, a.g.e., s.326

³⁷² KŞS. Defter I, s.232

³⁷³ KŞS. Defter I, s.300

³⁷⁴ KŞS. Defter I, s.236

³⁷⁵ KŞS. Defter IV, s. 143

³⁷⁶ KŞS. Defter IV, s. 241

³⁷⁷ Jennings, a.g.e.,s.330

³⁷⁸ KŞS. Defter IV, s. 248

Görüldüğü gibi, çuka fiyatlarında en yüksek fiyat Alâ Nefti Çuka'ya verilmiştir. Bunu Olgun, Dinar, Mor ve Paris Çukası izlemektedir. Bazı ithal kumaşların da piyasada bulunduğu ancak yerli kumaşlara yetişmediği görülmektedir.

bd- Tahta Fiyatları

Kıbrıs'taki tahta fiyatları ile alakalı bulduğumuz 1016 (1607) tarihli narh listesinin dışında herhangi bir kayda rastlamadık.³⁷⁹ Yalnız, ada kereste üretiminin Venedikliler zamanında olduğu gibi fetihten sonra da devam ettiğini Jenings söylemektedir.³⁸⁰ 1607 (1016) 'da tahtacılar şeyhi olan Mehmed Beşe bin Abdullah, diğer esnaf gruplarında olduğu gibi, tahtacı esnafı ile beraber resmi fiyatları belirleyip esnafın buna uymalarını istemişlerdir. Buna göre, 1607 tarihinde tahta fiyatları şöyle belirlenmiştir:

Tahtay-ı kapu	: aded 1	:	7 akçe
Tahtay-ı orta	: aded 1	:	6 akçe
Tahtay-ı Sağır	: aded 1	:	25 akçe
Mertek-i Alâ	: aded 1	:	6 akçe
Çarşifelik (Çerçeve):	aded 1	:	18 akçe
Mertek-i beyaz	: aded 1	:	3 akçe

Görüldüğü gibi, sadece 1607 tarihine ait fiyatların verilmesi, bunların diğer ürünlere göre halkın hayatında sıkça kullanılmamasından ileri gelmektedir. Halk günlük odun ihtiyacını dağlardan veya dağlara yakın yerlerden karşılamış³⁸¹ ve devlet de bu husustaki resmî fiyatların tespitinde gevşek davranmıştır. Kıbrıs'ta ihtiyaç duyulan tahta, kundaklık, direk ve parmaklık ihtiyacı, 7 Mayıs 1572 tarihli beylerbeyi emrinde Anadolu'dan istenildiği gibi gemilerin yapımı için lazım olan kereste 1573'de İzmir'den istenmiştir. Kerestenin alımı için harcanan parayı da Kıbrıs defterdarlığı göndermiştir.³⁸² Bundan da anlaşılıyor ki, Kıbrıs'ta kereste üretimi pek falza gelişmemiş ve bunun da sulama imkanlarına bağlı olduğu

³⁷⁹ KŞS. Defter II, s.1

³⁸⁰ Jenings, a.g.e., s.324-25: Adıgeçen yazar, Kıbrıs'ta kereste üretiminin eskiden olduğu gibi devam ettiğine dair Kıbrıs Beylerbeyi'nin Lefkoşa kadısına mektup göndererek dikkatli davranmasını istediğini söylemektedir.

³⁸¹ KŞS. Defter I, s.161. Ali Paşa, Lefkoşa kadısına gönderdiği mektubda, halkın odun ihtiyacı için dağ köylerinden odun getirilmesini ve daha önceki resmi fiyatlara uymasını söylemiştir. (1594).

³⁸² KŞS. Defter I, s.253, 254

muhakkaktır. Çünkü, kereste üretimi için lazım olan ağaçlardan ziyade, küçük ağaçlı, bodur ormanlar bulunmaktaydı. Sulama ile yetiştirilecek ağaçlar ve bunların keresteleri ihtiyacı karşılamamıştır.

be- Gayr-ı Menkul Fiyatları

Kıbrıs şer'îye sicillerinde ev, bağ, bahçe, tarla ve hatta çayır gibi gayr-ı menkullerin satıldığı görülmektedir.³⁸³ Devletin bu fiyatlara müdahalesi olmayıp, her iki tarafın karşılıklı anlaşmaları ile satışlar olmuştur. 1589-1608 tarihleri arasındaki on dokuz senelik gayr-ı menkul fiyatlarını sicillerden takip etmek mümkündür.

Lefkoşa'nın Lakadamyâ karyesinde oturan Françesko veledi nam zımmi üç dönüm tarlasını 1590 tarihinde 35 floriye satmıştır.³⁸⁴ Tarlanın dönümü 11.6 floriye gelmektedir. 1593 tarihli satış hüccetlerinde geçen ev fiyatlarının bab (kapı) üzere satıldığı görülmektedir. Meselâ, Ağustos 1593 tarihli bir hüccetde, "Lefkoşa'de sakin dergah-ı ali çavuşlarından Hasan Çavuş bin Abdulmenan Mustafa bin Abdullah muvacehesinde dedi ki Ayaluka mahallesinde vaki hududları belli sekiz bab mamur ve harab evlerini tevabiî ile mezbur Mustafa'ya yedi bin sekiz yüz seksen akçe'ye bey' itdiğine dair ..." kaydı geçmektedir.³⁸⁵ Bir kapısı olan oda 985 akçeye gelmektedir. Aynı yıl iki bab tahtani ev 4100 akçe'ye satılmıştır.³⁸⁶ Lefkoşa'nın sofra mahallesinde bulunan dört bab evin tevabiî ile beraber 4000 akçe rayiç bedeli ile satılması³⁸⁷, rayicin devlet tarafından konulduğunu hatıra getiriyorsa da bu rayiç tarafeyn'ce tespit edilip üzerinde anlaşılan fiyat manasına gelmektedir. Aynı ibare, Ördek binti Mustafa'nın Lefkoşa'de bulunan evini satarken de geçmektedir.³⁸⁸

Bağ ve bahçe satışlarında ise "kıt'a" tabiri kullanılmıştır. Pendaye kazasının Ağursisice karyesinde Zorci veledi Mencayid, iki kıt'a bahçe ve bir bab şirahaneyi 1380 akçeye satmıştır.³⁸⁹ Bahçe satışlarında göz önüne alınan başka bir husus da içindeki meyve ağaçlarının teker teker sayılmasıdır. Lefkoşa'nın karyesindeki altı dönümlük bahçe içinde 18 zeytin, 7 incir, 5 nar ve 2 zerdali ağacı sayıldıktan sonra

³⁸³ KŞS. Defter I, s.56, 271

³⁸⁴ KŞS. Defter I, s.220

³⁸⁵ KŞS. Defter I, s.271

³⁸⁶ KŞS. Defter I, s.271

³⁸⁷ KŞS. Defter I, s.265

³⁸⁸ KŞS. Defter I, s.256.

³⁸⁹ KŞS. Defter I, s.58

4200 akçe'ye satılmıştır.³⁹⁰ Hz. Ömer mahallesinde altı bab tahtani ve üç bab fevkani evler ve havuzu, akarsuyu ve içindeki köşkü ile 15.000 akçe'ye Mehmed Çelebi'ye verilmiştir.³⁹¹ Evlerinde üzerinde bulunduğu bahçelerin suları, evlerden ayrı yapılan hamamların, yani satışa girecek bütün taşınır ve taşınmazı sayılıp satışa dahil edilmiştir.³⁹² Bağların satışı dönüm üzerine de olmuştur. Mesela Lefkoşa'da Mustafa bin Mehmed malumül hudud olan 25 dönüm bağı 5000 akçe'ye Hasan bin Mehmed'e satmıştır.³⁹³ Bağ ve bahçelerin yanında çayır ve meralarda satılmıştır.³⁹⁴

Gayri menkuller içerisinde satışa konu olan dükkanlar³⁹⁵, değirmenler³⁹⁶, kahvehaneler³⁹⁷, ve hamamlarda³⁹⁸ sicillerimizde geçmektedir. Muharrem 1003 (1594) tarihinde, Ali Bey adındaki şahıs, Lefkoşa çarşısındaki dükkanını 2580 akçe'ye satmıştır.³⁹⁹ Aynı çarşıda bulunan bir börek dükkanı, bir kasap dükkanı ve han-ı cedid 1500 akçe'ye satılmıştır.⁴⁰⁰ Satılan dükkanların çoğunun vakıflara ait olduğu bildirilmektedir. Dükkanları satın alan kişilerden çok azının senenin muayyen aylarında vakfa para vermekle mükellef tutuldukları, çoğunun bu vakıf mallarını tamamıyla uhdelere aldıkları görülmektedir. Mesela, Kal'a-i Lefkoşa'da vaki merhum Sultan Selim Han evkafından olan bir bab dükkan Gazi bin İbrahim'e 2580 akçe'ye satılmış ve herhangi bir mükellefiyet yüklenmemiştir.⁴⁰¹

Sicillerde sık sık rastlanılan satışlardan biri de çiftlik satışları ve bunlara verilen fiyatlardır. Çiftliklerin içindeki tarlalar, evler, bahçeler, sular ayrı ayrı hesaplanarak toplam fiyat üzerinden satılmışlardır. Mesela, Kaza-i Kukla ve Eşliye karyelerindeki çiftliğini, yüz dönüm tarla, içindeki evler ve bahçesi, meyveli-meyvesiz ağaçları Mustafa Çavuş'a satan defterdar Bali Bey, karşılığında 30.000 akçe almıştır.⁴⁰² Lefkoşa'ya tabi Baliketre karyesinde Mehmed Ağa'ya ait olan çiftlikte 5 adet çift, 325 adet koyun, 3 adet inek, 3 adet buzağı, 2 adet merkep, 4 adet saban demiiri, 4 öğendre demiri, 4 kayış, 7 bab hane, 3 demir kürek, vs. 150.000 akçe'ye

³⁹⁰ KŞS. Defter I, s.234

³⁹¹ KŞS. Defter I, s.47

³⁹² Bu hususta bkz. KŞS. Defter II, s.50, 201, 217, 234, 241, 242, 243, 290

³⁹³ KŞS. Defter I, s.292

³⁹⁴ KŞS. Defter I, s.218

³⁹⁵ KŞS. Defter I, s.59, 825, 328

³⁹⁶ KŞS. Defter I, s.227, 283

³⁹⁷ KŞS. Defter I, s.298

³⁹⁸ KŞS. Defter I, s.292, 302

³⁹⁹ KŞS. Defter I, s.59

⁴⁰⁰ KŞS. Defter I, s.325

⁴⁰¹ KŞS. Defter I, s.328

⁴⁰² KŞS. Defter I, s.296

satılmıştır.⁴⁰³ Sicillerimizde çok geçen tarla, ev⁴⁰⁴, bahçe ve çiftlik satışlarını tek tek yazmak mümkün olmadığından, sadece bazılarını verdik.

Zeytin ağaçların satıldığına dair evail-i Kasım 1594 tarihli hüccetde, Ramazan Beşe bin Abdullah, kendi karındaşı olan İbrahim'den elli aded zeytin ağacını 1200 akçe'ye satın almıştır.⁴⁰⁵ Satıla zeytin ağacının adedi 24 akçe'ye gelmiştir.

Ada'da bulunan akarsular yeterli su taşımış olmaları ki, su değirmenlerine ve bunların satışlarına rastlıyoruz. Hırsofu nahiyesine tabi Milya nam karye kurbunda bulunan bir göz mülk su değirmeni ve önündeki bahçesiyle 4000 akçeye Mustafa Çelebi bin Ali tarafından Bali Çavuş bin. Hasan'a satılmıştır.⁴⁰⁶ Bu değirmenlerin muhtemelen şahıslara ait olduğu tahmin edilmektedir. Lefkoşa'de sakin Luyizu veledî Bulu, kendisine ait olan değirmeni 2500 akçeye Yakamo veledî Çiryako'ya satılmıştır.⁴⁰⁷

Kıbrıs'taki vakıf mallarına kahvehanelerin de dahil olduğu ve bunların zamanla satıldığına dair bir belgeye rastlamamız, vakıf mallarının sıkça satılmasını iktisadî imkansızlıklara bağlamamıza sebep olmaktadır. Nitekim, mahmiye-i Lefkoşa'de Süleyman bin el-Hac Mehmed, İbrahim bin Abdullah'a Yeni Han kurbunda Ayasofya evkafından olan kahvehaneyi içinde üç halısı, on fincanı, bir kahve değirmeni, üç kahve gazganı ile 3000 akçeye satılmıştır.⁴⁰⁸ 1593'de kaydı tutulan bir satış hüccetinde, Hoca Sadeddin bin Hasan Can'a ait bir mülk hamam 60.000 akçe'ye Korkud Efendi'ye satılmıştır.⁴⁰⁹

⁴⁰³ KŞS. Defter I, s.81, 1594 tarihli bir satış hüccetinde de, Ahmed Ağa bin İlyas'a ait çiftlik, içindeki evleri, davarları, havuzu, tarlaları Piyale Bey'e 18.000 akçe'ye satılmıştır. KŞS. Defter I, s.314, 316. Safer 1594 tarihli bir başka satış hüccetinde, Lefkoşa'ya tabi prehorya kkaryesinde Rüstem bin Abdullah ve Erkiro veledi Ciryako'ya ait 50 dönüm tarla, 4 dönüm bahçe, 15 zeytin ağacı ve bir bab harabe ev 1200 akçe'ye Ahmed bin Abdullah'a satılmıştır. KŞS. Defter I, s.81. Çiftlik ve bahçe satışları için bkz. KŞS. Defter I, s.66, 70, 79, 81, 140, 307, 309

⁴⁰⁴ Ev satışları için ayrıca bkz. KŞS. Defter I, s.67, 69, 70, 74, 76, 81, 106, 117, 171, 173, 149, 152, 197, 201, 310, 318, 320, 327; KŞS. Defter II, s.55, 64

⁴⁰⁵ KŞS. Defter I, s.167

⁴⁰⁶ KŞS. Defter I, s.227

⁴⁰⁷ KŞS. Defter I, s.283

⁴⁰⁸ KŞS. Defter I, s.298

⁴⁰⁹ KŞS. Defter I, s.302. Belgelerde, vakıf hamamlarının yanında şahıslara ait özel hamamlarında bulunması, halkın temizliğine ve sağlığına verilen önemi ayrıca göstermektedir. Vakıf hamamları da zaman zaman icareye verilmiştir. Bkz. KŞS. Defter I, s.292

bf- Çeşitli Eşyaların Fiyatları

Bu grupta incelenen fiyatlar, insanların zarurî veya keyfi olarak kullandığı ev araç ve gereçleri, çeşitli süs eşyası ve bahçe de kullandığı araç-gereçlerin fiyatlarıdır. Bunlardaki değişiklik eşyanın yeni ve eskiliğine göre artar ve azalır. Tabloda da görüleceği üzere bazı terekelerde ihtiyaç fazlası lüks malların kullanıldığı ve tereke sahiplerinin listesinin çok kabarık olduğu bir gerçektir. İncelenen 1593-1636 tarihleri arasındaki terekelerde, lüks ve keyfi malların zengin kişiler tarafından kullanıldığı ve listelerinin çok kabarık olduğu görülmektedir. Meselâ, Lefkoşali Aişe binti el-Hac Cafer Hatunun terekesi hem çok zengin ve hem de çok kabarıktır.⁴¹⁰ Ancak, 1593'de terekesi yazılan Musa bin Ramazan iktisadi yönden zayıf olacak ki listesi çok kısa ve sadedir.⁴¹¹

Terekelerden tesbit edilen⁴¹² bu fiyatlar resmi fiyatlar olmadığı gibi kıymetleri arasında da bazen çok fark vardır. Kadıların resm-i kısmeti yükseltmek için fiyat şişirmelerine gittikleri de unutulmamalıdır. Tesbit edilen çeşitli eşya fiyatları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo. IV. 34: Çeşitli Eşyaların Fiyatları

Malın Cinsi	Birimi	1002 (Akçe)	1003 (Akçe)	1016 (Akçe)	1017 (Akçe)	1043 (Akçe)
Tencere	Aded	165	139-163	80-120	105	
Tas	"	25-36		13	40-80	
Sahan	"	30	50			41
Bıçak	"	2-10		60		81
Bardak	"	1				
Yorgan	"	60-100	70-280	170	160	250
Çuval	"	15-20		13-30		52-81
Kefgir	"			6		30
Tepsi	"			81		72
Leğen	"		22	160		150-300
Hamam Leğeni	"					250
Sini	"			365		465
Gügüm	"					90
Keser	"					20
Balta	"			10		40
Kilit	"					26
Esbab Leğeni	"					500
Sandık	"					400

⁴¹⁰ KŞS. Defter IV, s.522

⁴¹¹ KŞS. Defter II, s.236

⁴¹² KŞS. Defter I, s.158, 232, 281, 297, 300; KŞS. Defter II, s.236; KŞS. Defter IV, s. 231, 233

Minder	"	128	35-61	5		100
Sac Ayağı	"					15
Körük	"					2
Şamdan	"	10	6	40	255	35
Tabak	"	36	7			
İznik Tabak	"					10
Yastık Yüzü	"	25	30-37			7
Keten Tarağı	"	15				25
Demir Kürek	"		55			37
Ekmek Tahtası	"					35
Döşek Yüzü	"					365
Yastık	"	18		44-60	90	42
Sim Kemer Kuşak	"					1400
Münakkaş Boğça	"					280
Sib Sandığı	"			60	70	140
Makrume	"	20-30				30
Kaşık	"					23
Boğça	"	8	51			60
Fağfur Kase	"					500
Sim Kase	"					60
Terazi	"	25		30		16
Keten Çarşaf	"					200
Altın Saç Bağı	"					399
Beyaz Zibun	"	1				30-36
Heybe	"					40
Seccade	"	40				
Çatal	"					
İbrik	"		121	13-66		
Harar	"	25		80	12.5	
Üzengi	"	100		330		
Kılıç (Kühne)	"	390	200			
Kilim	"	40-205	147	30-135		
Kavuk	"	20		50-160		
Makas	"	26		30		
Örs	"	30				
Kazan	"	100-220	220	130		
Hamam Tası	"		15-155			
Döşek	"		100-300	100		
Bakraç	"		12	10		
Beher Leğeni	"			9		
Orak	"		10			
Kese	"		140			
Kefen	"		500			
Çadır	"		70-500			
Küp	"		8	30		
Gümüşlü Bıçak	"		140	185		
Topuz	"	35	110			
Varil	"	5				
Destar	"	12				

Takke	"	8				
Çekiç	"	5-11				
Sim Kilim	"			3000		
Gümüş Kılıç	"			2000		
Mızrab	"			50		
Eğer	"			70		
Fincan	"			6.5		
Yağmurluk	"			610-2000		
İskemle	"			30		
Yorgan Yüzü	"			106		
Kavanoz	"			30		
Kuşak	"			10		
Kalkan	"			712		
Hasır	"			12		

Tabloda görüldüğü gibi seneler itibarıyla verilen listeler birbirini karşılamamaktadır. 1636 yılına ait terekelerdeki mallar ile bundan önceki terekelerdeki mallar arasında büyük fark vardır. Sicillerde tereke kayıtları az olması hasebiyle oluşan fiyat boşluklarını doldurmak ve karşılaştırmak mümkün olamamaktadır. Aded olarak verilen mallar bazen bir terekede birden fazla kaydedilip değişik fiyatlar verildiğinden bunlara fazla güvenmek kanaatimizce hata olur. Ancak bu fiyatları olduğu gibi inkar etmek de mümkün değildir. Her kadı ve yahut naib, malın değerini olduğundan fazla gösterme cüretini göstermemiştir.

bg- Cariye – Köle Fiyatları

Cariye ve köle satışları ile ilgili belgeler 1592-1594 ile 1633 tarihlerini havi olduğundan, mukayese imkanını sınırlı tutmamıza sebep oldu.⁴¹³ İncelenen dönemde bu kurumun hala devam ettiğini, bunların satışından anlamak mümkündür. 1592 tarihli satış hüccetinde bir köle 15.000 akçeye alınmış ve 2400 akçe'ye satılmıştır.⁴¹⁴ Ekim 1593 tarihinde, Lefkoşa'da fevt olan el-Hac İbrahim'in Arap cariyesi 9.300 akçeye Hasan Bey'e satılmıştır.⁴¹⁵ 1593 tarihinde bir cariye ise 6.000 akçe'den alınmıştır.⁴¹⁶ 1594 tarihli bir hüccetde, bir Arap cariye ve bir erkek köle toplam 0240 akçe'den satılmıştır.⁴¹⁷ Aynı tarihte ve aynı evsafda cariye ve köle 8000 akçe ile

⁴¹³ Köleler ve Cariyeler için bkz. İctimaî Yapı bölümüne

⁴¹⁴ KŞS. Defter I, s.112

⁴¹⁵ KŞS. Defter I, s.204

⁴¹⁶ KŞS. Defter I, s.253

⁴¹⁷ KŞS. Defter I, s.309

Hasan Çelebi bin Mustafa tarafından satın alınmışlardır.⁴¹⁸ 1633 tarihinde düzenlenen bir terekede, siyah cariyeye 7000 akçe kıymet verilmiştir.⁴¹⁹

bh- Kiralar

Kıbrıs Eyaleti'nde sıkça rastlanılan bir husus da kiralardır. Dükkan, çiftlik, hamam gibi gayrı menkuller kiraya verilmiştir. Bunların çoğu da vakıf mallarıdır.⁴²⁰ Onun haricinde Lefkoşa'da fevt olan Ahmed Çavuş'un eytamına ait olan kahve dükkanı günlük 8 akçe ile kahveci Şahab'a kiralanmıştır.⁴²¹ Emin Efendinin evkafına ait olan altı hane babuccu dükkanı 1594 tarihinde her ay 114 akçe verilmek kaydıyla Hacı Musa'ya kiraya verilmiştir.⁴²² Yine aynı tarihte, Lefkoşa çarşısındaki bir serhane üç yıllığına kiralanırken günlüğü 6 akçe üzerinden anlaşılmıştır.⁴²³ Ekim 1594 tarihinde, Ayasofya evkafına ait olan ekmekçi dükkanı günlük 3 akçeden⁴²⁴, Lefkoşa'deki Mustafa Paşa evkafına ait beş bab fevkani ve dört bab tahtani ev aaylık 30 akçeden (1593)⁴²⁵, Sultan Selim evkafına ait Yeni Han ayda 50 akçeden (1594) kiraya verilmişlerdir.⁴²⁶ Kiraya verilen evkaf mallarının en fazla üç senelik kiralandıkları ve bu süre sonunda da tekrar anlaşma yoluna gidildiği görülmektedir.

1593 tarihinde hamamlar kiraya verilirken, Mustafa Paşa evkafı hamamı senelik 14.000⁴²⁷, aynı vakfın büyük hamamına senelik 17.000⁴²⁸, Korkud Efendi'ye aid küçük hamama senelik 11.000⁴²⁹ akçe kira verilmiştir. 1607 tarihinde, Cami-i Ömeriye evkafından olan hamam beher sene 500 akçe ile kiraya verilmiştir.⁴³⁰ 1593 tarihinde bir değirmenin de kiraya verildiğini görüyoruz. Lefkoşa'ya tabi Değirmenik karyesindeki değirmen iki seneliğine 3020 akçe ile kiraya verilmiştir.⁴³¹

⁴¹⁸ KŞS. Defter I, s.311

⁴¹⁹ KŞS. Defter I, s.522

⁴²⁰ Jennings, a.g.e., s.332

⁴²¹ KŞS. Defter I, s.70

⁴²² KŞS. Defter I, s.73

⁴²³ KŞS. Defter I, s.78

⁴²⁴ KŞS. Defter I, s.84

⁴²⁵ KŞS. Defter I, s.211

⁴²⁶ KŞS. Defter I, s.282

⁴²⁷ KŞS. Defter I, s.244

⁴²⁸ KŞS. Defter I, s.287, 292

⁴²⁹ KŞS. Defter I, s.306

⁴³⁰ KŞS. Defter II, s.21

⁴³¹ KŞS. Defter I, s.210

Çiftliklerin kiraya verilmesi sicillerde sık sık rastladığımız bir husustur. Çiftlik içindeki araç-gereçler ve hayvanlar teker teker sayılıp kiraya verilmişlerdir. Lefkoşa'nın Apsimolofu karyesindeki çiftlik, içindeki hayvanlarla beraber Veznedar Mehmed'e 60.000 aakçeye kiralanmış ve kira müddeti bitince tam olarak teslimi istenmiştir.⁴³² Bazen çiftliklerin kendisi değil de içindeki mahsullerin yani üretimin kiraya verildiği de olmuştur.⁴³³ Çiftliklerin küçüğü olan bahçelerde kiralanmıştır. 1594 tarihli bir kira hüccetinde, "... bahçeyi meyveli meyvesiz ağaçlarıyla 1003 Saferin ibtidasından sene tamamına 30 altun'a icareye verdiği ..." kaydı geçmektedir. Çiftlik ve bahçelerdeki kira müddeti üç seneyi geçmemektedir. Mehmed Çavuş'un kaza-i Tuzla'da Alamiye karyesindeki çiftliği 1002 Rebiyü'l-evvelin(1593) ibtidasından üç sene tamamına varıncaya kadar seneliğine 28.000 akçeye Abdulkerim kiralamıştır.⁴³⁴

Vakıflara ait olan çiftliklerde kiraya verilmiştir. Çiftlik hangi vakfın malı ise binası da aylık veya senelik o vakfa verilmiştir. Mesela, Cami-i Ömeriye evkafına ait olan çiftliğin 6 Nisan 1609 başlarından 1919 senesinin tamamına varıncaya dek 12 seneye 38.000 akçeye kiraya verilmiştir.⁴³⁵ Böyle uzun süreli kiralanma, yukarıdaki söylediğimiz tersine müstesna bir durumdur. Çünkü bu belgedeki uzun süreli kiralamaya başka belgelerimizde pek rastlamadık. Başlangıçta görülmeyen bu gibi durumlar sonradan- belgemizde 1609 tarihinde- ortaya çıkmıştır.

bı- Ücretler

İncelenen dönemin fiyatları verildikten sonra bu fiyatların değer ölçüsü olan ücretlerin incelenmesi ve alım gücünün bu değere göre hesaplanması gerekmektedir. Mühimme defterlerinde ve şer'îye sicillerinde geçen ücretler daha çok görevlilere tahsis edilmiş olan ücretlerdir. Belgelerde geçen bilgilerin az olması, imam, müezzin, müteveli gibi görevlilerden ibaret olması⁴³⁶ konunun sınırlı tutulmasına sebep olmaktadır. Lefkoşa kalesindeki mevlevihanede çalışan mesnevi şarihine 3 akçe,

⁴³² KŞS. Defter I , s.51. Aynı karyedeki Cafer Paşa çiftliği içindeki çalışanları, hayvanları ve çiftlik aletleriyle yine 60.000 akçe ile kiralanmıştır. Bkz. KŞS. Defter I , s.54.

⁴³³ Lefkoşa'da Rahime binti Kasım Çavuş'a ait olan çiftliğin mahsulü kiraya verilmiştir. Bkz.KŞS. Defter I , s.65

⁴³⁴ KŞS. Defter I , s.71

⁴³⁵ KŞS. Defter II, s.7. Çiftliklerin kiralanması hususu için bkz. KŞS. Defter II, s.49, 63, 68

⁴³⁶ KŞS. Defter IV, s. 19

imamına 2 akçe, müezzine 1 akçe ve duacısına 1 akçe günlük ücret verilmiştir⁴³⁷. Vakıflarda görev yapan mütevelliler daha yüksek ücret almışlardır. Sultan Selim Han hazretlerinin Ayasofya Camii evkafına yevmi 40 akçe ile Hacı Mehmed Çelebi müteveli tayin edilmiştir.⁴³⁸ Müteveli ücretleri vakıflara göre artıp azalabiliyordu. Daha küçük bir vakıf olan Kethüda mescidi vakfına günlük 3 akçe ile müteveli tayini yapılmıştır.⁴³⁹

Sicillerde az da olsa, tarlada işçi olarak çalışanların ücretlerine rastlanmaktadır. Hüseyin bin Sadi'nin arazisinde bir ay çalışan zımmi Yakomu veledi Gubar, mahkemeye başvurup bir aylık çift sürme bedeli olan 60 akçeyi talep etmiştir⁴⁴⁰. Kalelerde çalıştırılanlara ise hizmetleri karşılığı günlük 3 akçe verilmiştir.⁴⁴¹ Kıbrıs'da tesbit edebildiğimiz kadarıyla ücretler aşağıda verilmiştir.

<u>Adı</u>	<u>Günlük</u>
Müteveli	: 6-40 akçe arası ⁴⁴²
İmam	: 20 akçe ⁴⁴³
Mevlevihane İmamı	: 2 akçe ⁴⁴⁴
Müezzim	: 2-4 akçe ⁴⁴⁵
Hizmetçi	: 8 akçe ⁴⁴⁶
İşçi (Tarlada)	: 2 akçe ⁴⁴⁷
Mimar	: 20 akçe ⁴⁴⁸
Duvar Ustası	: 25 akçe ⁴⁴⁹ olarak tesbit edilmiştir.

⁴³⁷ KŞS. Defter II, s.65-67

⁴³⁸ KŞS. Defter I, s.141

⁴³⁹ KŞS. Defter I, s.141

⁴⁴⁰ KŞS. Defter III, s.52 Ayrıca bkz. KŞS. Defter III, s.28, 43

⁴⁴¹ BOA. MD. 30, s.11, Hüküm 23

⁴⁴² KŞS. Defter I, s.84, 141, 142, 189

⁴⁴³ KŞS. Defter I, s.282

⁴⁴⁴ KŞS. Defter II, s.65-67

⁴⁴⁵ KŞS. Defter I, s.285, 292

⁴⁴⁶ KŞS. Defter III, s.28

⁴⁴⁷ KŞS. Defter III, 52

⁴⁴⁸ BOA. MD.13, s.224, Hüküm 1633

⁴⁴⁹ KŞS. Defter IV, s. 118

VI. BÖLÜM (İÇTİMAİ HAYAT)

A- FETİHLE OSMANLI HAKİMİYETİNE GİREN KIBRIS AHALİSİ

Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethi, adanın tarihini her yönden etkileyecektir. Zira Ada'da Hellenistik kültürün yanı sıra, idarî, sosyal, askeri ve iktisadî yönden bütün kurumlarıyla Türk-İslâm kültürü de yerleşecek ve ikili yapısını günümüze kadar muhafaza edecek olan bir toplum ortaya çıkacaktır.¹ Bu sonuçta elbette Osmanlı Devleti'nin uyguladığı siyaset ve ortaya koyduğu hoşgörü en büyük etkidir. Geçmişte farklı kültür ve medeniyetleri temsil etmiş olan milletlerin adada hakim olması ve bunların geride, kendilerinden sonra daha uzun zaman devam edecek olan bazı unsurları bırakmış olmaları Osmanlı öncesinde çok renkli bir sosyal yapının ortaya çıkmasına da sebep olmuştu. Bu yapı Eski Mısır, Hitit, Fenike, Asur, Pers, Roma, Bizans, Templar, Lusignan, Memlûklar ve Venedikli gibi etnik, putperest, yahudi, süryani ortodoks, Latin Hristiyan, Müslüman vs. gibi din eksenli iki temel üzerinde teşekkül etmiştir.

Kıbrıs'da ahalinin dayandığı iki temel bazen birlikte gelişerek ahaliyi bütünleştirici bazen de farklı yönlerde olmak üzere ayırıcı bir işleve sahip olmuştur. Bir de bunlara savaş esiri veya köle olarak getirilen, mesela Ermeni ve Kafkasyalı gibi toplulukları da ekleyince çok renkli bir mozağin ortaya çıkması kaçınılmazdı. İleride bu sosyal yapının parçaları ayrı ayrı incelenmeğe çalışılacaktır. Yalnız, hemen işaret etmek gerekirse Osmanlı hakimiyetinden önce yukarıda bahse konu olan grupların bir kısmı grekçe ve ortodoks hristiyanlık potasında kısmen dengeli bir toplum meydana getirebilmişlerdi. Kıbrıs'ın yerlileri dediğimiz ve çoğunluğu oluşturan ve Rum ismi etrafında oluşan bu grubun yanında yine yerli olarak kabul edilebilecek daha başka etnik-dini mahiyette unsurlar da mevcuttu. Onun için Ada'da Rumlarla birlikte Venedikli, Yahudi, Süryani, Kıpti ve Hintliler de Osmanlı hakimiyeti altına girmişti.

Osmanlı Devleti, daha önce ortaya konulduğu gibi Kıbrıs'ın fethi ile birlikte Ada'da idarî ve askerî teşkilatlanmasını tedricen gerçekleştirmişti. Hatta, 6 Ağustos

¹ Nuri Çevikel, *Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasi, Sosyal ve İktisadi Tarihi (1571-1878)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994, s.87.

1571 tarihinde Magosa'nın zaptı, dolayısıyla Kıbrıs'ın tam olarak fethi daha tamamlanmadan Ada'da Beylerbeylik teşkilatı kurulmuş kısa bir süre sonra 9 Eylül 1571 tarihinde de İçel, Alâiye, Tarsus ve Sis sancakları bu Beylerbeyliğe bağlanmıştı. Magosa'nın düşmesinden sonra da adanın tahriri devam ederken, savaş nedeniyle harap olan yerlerin imarı ve yurtlarını terkederek dağlık bölgeye iltica etmiş veya adadan ayrılmış halkın tekrar yerlerine dönmelerini sağlamak için gayret sarf edilmiştir.²

Bir memleketin refahının halkın durumuna ve iyi yaşamasına bağlı olduğu prensibinden hareket eden Osmanlı devlet adamları ada halkına adaletli muamele edilmesini temin etmek için, fiilen Kıbrıs'da bulunan asker ve idareci zümreye devamlı olarak emir ve talimat göndermekte idiler.³ Bu emir ve talimatlarda Osmanlı Devleti'nin yeni tebaası hakkındaki niyet ve siyaseti açıkça görülmektedir. Öyle ki, iktisadî, hukukî ve dinî konularda yerli ahaliye uyguladığı istimalet politikası kısa sürede etkisini gösterecek ve Venedik'te yaşamakta olan küçük bir Kıbrıslı kolonisi, Hersek Sancağı Beyi Kasım Bey aracılığı ile Osmanlıya müracaat ederek ülkelerine dönmek isteyeceklerdir. Buna izin verildiği gibi her türlü kolaylığın da sağlanacağı kendilerine bildirilmiştir.⁴ Neticede otuz beş zımmi aile bu şekilde tekrar Kıbrıs'a dönecektir.⁵

² Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580), Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara 1971, s.93

³ 28 Mart 1572'de Kıbrıs Beylerbeyi ve Defterdarına hitaben yazılan hükümde; "Cezire-i Kıbrıs Kuvve-i Kahire-i hüsvânem ile yeni fetholunmuş memleket olub re'âyâsına dahi nev'an za'f târi olub cezire-i mezbûre re'âyâsına eğer zulm ve te'addi olunmayub adâlet olunub eğer icrâ-i şer'-i şerîfde ve eğer tahsîl-i emvâl-i beytül-malde ve eğer tekâlif-i örfiyye ve avâriz-ı divaniyyede himâyet ve siyânet olunub takviyet verilmekle memleket ve vilâyet eski hali üzere ma'mûr ve abâdan olmak mühimmâtından olmağın..." denilerek Kıbrıs'ın imarı ve iskânı için yerli ahaliye nasıl davranılacağı dile getirilmektedir. Bkz. BOA. MD. 12, s.641, Hüküm 1215; Ahmed Refik, "Kıbrıs ve Tunus Seferine Aid Vesikâlar", Edebiyat Fakültesi Mecmuası, V/1-2, (1926), s.58; H. Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", Belgeler IV/7-8, (1967), Ankara 1969, s.10, nu: 20; Safvet "Kıbrıs Fethi Üzerine Vesikâlar", Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası. II, (İstanbul 1331), s.1190 vd.

⁴ Bu konuda Hersek Sancağı Beyi Kasım'a yazılan Hükümde "... cezire-i Kıbrıs reayasından bazı zımmiler Venedik'de olub onun gibi cezire-i mezkûreye gitmek için ol canibe geldiklerinde dahl olunmamak emr idûb buyurdum ki, vardukda anun gibi Venedik'de olan Kıbrıs reayaları gelüb cezire-i mezkûreye gitmek istediklerinde kimesneye dahl ve taarruz ettirmeyüb..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 17, s.10, Hüküm 16 (Gurre-i Safer 979)

⁵ 21 Haziran 1574 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen hükümde, Kıbrıs ahalisinden olup vatanlarına dönmek isteyen otuz beş zımmînin aileleri ile birlikte gönderildikleri bildirilmektedir. Bkz. BOA. MD. 26, s.46, Hüküm 123

Kıbrıs'ta içtimâî hayat ele alınırken kaynakların elverdiği ölçüde bütün bunlar sözkonusu edilecektir. Ama öncelikle başta işaret edilen ikili yapının oluşmasını sağlayan diğer unsurun yani Türklerin Ada'ya'yerleşmelerinin öncelikle ortaya konulması gerekmektedir. Onun için Kıbrıs'a Türk nüfusunun iskanı, aile yapısı, müslim ve gayri müslimlerin etnik oluşumu, kölelik ve cariyelik müessesesi, sosyal tabakalaşma ve sosyal hayatı etkileyen menfi hareketler gibi hususlar arşiv malzemesinin sunduğu imkanlar nisbetinde incelenecektir.

B- KIBRIS'TA TÜRK YERLEŞMESİ

Kıbrıs'ta Türk yerleşmesi fetihle birlikte başlamıştır. Bilhassa Karaman, Zülkadriye, İçel ve Bozok sancaklarından kaldırılan gruplar belirli bir siyaset doğrultusunda Kıbrıs'a iskan edildiler. Bu hadisenin iyi şekilde anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti'nin iskan siyasetinin bilinmesinde fayda bulunmaktadır.

a- Osmanlı İskân Siyaseti ve Türk Ahalinin Kıbrıs'a Yerleşmesi

En geniş manâsıyla bir beşerî yerleşme hadisesi olan iskân, devletlerin ekonomik ve idarî meseleleri ile yakından ilgili olması yanında, toplumu da büyük oranda alâkadar eder. Çeşitli milletlere mensup gruplardan teşekkül etmiş bir toplumda merkezî idarenin kuvveti, takip edeceği plânlı bir iskân politikasına bağlıdır. Aynı şekilde nüfusun ekonomiye kaydırılması meselesi de iskân politikasının şekliyle ilgilidir. Bu sebeple iskân, çeşitli şekilleri bünyesinde taşıdığı gibi metod bakımından da değişik usuller dahilinde yürütülmüştür. ⁶

Osmanlı Devleti, kuruluş, genişleme, duraklama ve gerileme devirlerinde, siyasi, iktisadî ve içtimâî vaziyetin değişmesine bağlı olarak, iskân politikasında da farklı şekilde hareket etmiştir. Bilhassa ilk devirlerde yeni toprakların elde edilmesiyle, konar göçer aşiretlerin bu yeni topraklara yerleştirilmesi şeklinde dışa

⁶ Y. Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1991, s.1

dönük bir iskân politikası takip edilirken,⁷ devletin dinamizmini ve etrafa yayılma durumunu kaybetmesinden sonra, bir iç iskân unsuru olarak ortaya çıkan konar-göçerlerin ve çeşitli sebeplerle yerlerini terk eden ahalinin boş ve harap sahalara iskân edilerek buraların ziraata açılması düşüncesi hakim olmuştur.⁸ Osmanlı Devleti'nin takip ettiği iskân siyasetinin ana hatlarını bu şekilde belirttikten sonra, meseleye açıklık getirmek için tatbik edilen iskân metodu üzerinde kısaca durmak gerekir.

Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde, batıya doğru olan yerleşmede, boş ve ıssız alanlarda yerleşip oraları imar ve iskân eden dervişler ve onların faaliyet merkezi olan zaviyeler kendiliğinden bir kolonizasyon ve iskân hareketini temsil ediyordu.⁹ Askerî istilâlarla beraber oymak ve topraksız köylüler veya sürgünlerle gelen dervişler, az çok mensubu oldukları tarikata bağlı teşkilâtli bir hareket olarak boş yerlere yerleşiyorlardı. Orada bir zaviye kurduktan sonra, yavaş yavaş onun etrafında

⁷ Osmanlı Devleti'nin teşekkülü göçebe Türk oymaklarının boş toprak bulup yayılma ihtiyacının da doğurduğu bir askerî istilâ neticesi gerçekleşmişti.[Bkz. O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi I-II*, İstanbul 1980, s.488 vd.] Onun için Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi kalabalık nüfusun yer ve yurt değiştirmesi ve yeni ülkelerde vatan kurma faaliyetinin bir tarihi olarak kabul edilmektedir.[Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İFM*, XI, (İstanbul 1951), s.544]; Ö. L. Barkan'ın büyük kütlelerin muhacereti, Anadolu'da biriken Orta Asya göçmenlerinin garba akımı şeklinde formüle ettiği kuruluş devirlerinin iskân siyaseti, Halil İnalcık tarafından tenkide maruz kalmıştır. İnalcık, genişlemenin muhtelif devirlerinde nüfus hareketlerinin farklı tesirler altında cereyan ettiğini belirterek, Sırbistan, Arnavutluk ve diğer yerlerin fethinde toprak arayan büyük kütleler görülmediği gibi, Yukarı Makedonya ve Teselya'da yerleşenlerin küçük gruplar teşkil ettiğini, ancak Rumeli'nin fethinde muhaceretlerin büyük kısmını kendiliğinden akan nüfus değil, devlet tarafından zorla sürülen ve çoğunluğu konar-göçer olan unsurların olduğunu belirtmektedir. [Bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tedkik Münasebetiyle", *Belleten*, XV/60, (Ekim 1951), s.641-642; Rumeli'nin iskânı için bkz. M.T. Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul 1957] Teşkilâtli bir devlet idaresinde yapılan göç ve yerleşme hareketleri, hükümetin tatbik etmekte olduğu iskân metodlarının icap ettirdiği nizam ve kaidelere göre gerçekleşmişti ki, bunu Osmanlıların ortaya çıkışında da görmekteyiz. Bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s.29

⁸ Başlangıçtaki bu politikaya XVIII. yüzyılın sonlarına doğru kaybedilen topraklardan kaçan ahalinin iskânı meselesi de ayrı bir gaile olarak eklenecektir. Yerleşik ahaliyi korumak maksadiyle göçebe gruplar üzerindeki devlet baskısı da Konar-göçerlerin kendiliğinden yerleşmelerini beraberinde getirecektir. Onun için şekâvet hareketlerine karşı yolların emniyetini sağlamak amacı ile derbend tesisleri yeniden imâr edilerek, çevreleri bir kasaba veya köy şeklinde bir iskân mahalli olarak kullanılmıştır. XIX. yüzyıldan itibaren ise, bir derebeyi şeklindeki aile grupları ve aşiretlerin iskânı meselesi için çalışmalar yapılırken, diğer taraftan, artık tamamen içe doğru başlayan muhacir akını ile meşgul olmak durumu ortaya çıkmıştır. Onun için "muhacirin komisyonu" kurulmuş, devlet bu yüzyıldan itibaren iskân politikasını daha sistemli olarak yürütmüştür. Bkz.Y. Halaçoğlu, a.g.e., s. 2 vd.

⁹ Ö. L. Barkan; "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi II*, (Ankara 1942), s.285; C. Orhonlu, a.g.e., s.29

yapılan inşaat ve yerleşmelerle bir köyün meydana gelmesine amil oluyorlardı. O köyde, bu zaviyenin bir kültür ve tarikat merkezi olduğu aşikârdı.¹⁰

Fethedilen ülkeleri iskân ve imâr için, idarî ve malî birer müstakil müessese mahiyetinde olan arazi vakıfları tesisi, devletin eskiden beri tatbik ettiği ve geliştirdiği bir usuldü. Bu usûl, uzun zaman muvaffakiyetle tatbik olunarak içtimaî ve iktisadi hayatın canlanmasına sebep olmuştu. Vakıf yolu ile bataklık ve ıssız yerlerde mamureler meydana getirilerek o yerler şenlendirilmişti. Bu mamurelere yerleştirilmek üzere getirilen halk, resm-i bennâk ve çaba ve avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuştu. Buralara getirilen halkın, işçi, tüccar, esnaf ve sanatkâr gibi çeşitli zümrelerden olması dikkate alınmıştı. Vakıf yolu ile bir çok büyük arazide sulama tesisleri ve ziraî ıslahat yapılmıştı.¹¹

XVI ve XVII. asırlarda cereyan eden içtimai buhranlar devletin iç bünyesini alt üst ederek çiftçi halkın çoğunluğunu teşkil eden köy toplumunun etrafa dağılmalarına bu arada derbendcilik ve köprücülük hizmetleri ile mükellef köylerin boşalmasına sebep olmuştu. Derbend ve geçit hizmetine tayin edilen kimseler, arazisi olmayan başı boş reaya arasından seçildi. Bu kimseler konar-göçer oymak mensupları olduğu kadar topraklarını kaybetmiş köylülerden de olabilirdi. Bunların derbendçi tayin edilerek derbendlerde iskân edilmeleri, kendilerine evler inşa edebilmek, ziraat yapabilmek için toprak verilmesi keyfiyeti yeni bir iskân siyasetini ortaya koymakta idi.¹² Başiboş kimseleri bir derbend başında yerleştirerek onlara

¹⁰ Ö.L. Barkan, "Vakıflar ve Temlikler", s.261 vd.

¹¹ C.Orhonlu, a.g.e., s.30

¹² Derbentler, Osmanlı Devleti'nin kullandığı iskân ve yerleştirme usûllerinden birini teşkil etmiştir. Bu vasıta ile iç iskân meselesini halle matuf olarak başiboş, yurtsuz kimseler toprak sahibi yapıyor ve boş arazi de ziraate açılıyordu. Yol boyunca derbendler bir emniyet zinciri olarak tesis edilmekte idi. [Bkz. C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1990, s.101] Dervişlerin ıssız ve تنها yerlerde tesis ettikleri zaviye ve tekkeler de derbentlerin kategorisine girmektedir. Rumeli'ye Osmanlı orduları ile geçen dervişler yollar boyunca zaviyeler tekkeler meydana getirmişlerdi. Tesis etmiş oldukları yerlerde gelip geçen yolculara hizmet etmekte, mukabilinde de bulundukları yerler kendilerine evlâdlık vakıf olarak kaydedilmekteydi. Dervişler aynı zamanda derbend bekleyerek asayişin temin edilmesine de gayret ediyorlardı. Bu bakımdan zaviye ve tekkelerini derbend, geçit yerlerine kuruyorlardı. Zamanla bu zaviye etrafında bir iskân topluluğu meydana gelerek ıssız yerlerin şenlendirilmesine sebep oluyordu. [Bkz. Ö.L. Barkan, "Vakıflar ve Temlikler", s. 284 vd.] Askerî ve ticarî yolların muhafazası ile beraber halkın emniyetini sağlamak için köprücül, su yolcu ve derbendçi gibi geri hizmet sınıfları mevcuttu. [Bkz. C. Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, s.38] Derbentçi ve köprücül tayin edilmiş bulunanlar gördükleri hizmetler karşılığında avarız-ı divanî ve örfî tekâliften muaf tutulmuşlardı. Askerî ve ticarî yolların emniyeti ile görevlendirilmiş olan derbendleri hukuken iki kısımda mütalâa etmek lâzım gelir, yurdruk ve ocaklık şeklinde tımar yolu ile tasarruf olunan derbendler, derbendci tımarlar. Muafiyet usûlü ile tevcih edilmiş tehlikeli yerlere yerleştirilmiş veya memur edilmiş olan halkın muhafaza ile görevli oldukları derbendler. Bu gibi derbendler umumiyetle vakf ve has toprakları üzerinde veya kimsenin tasarrufuna dahil olmayan yerlerde bulunmaktadır. Bkz. C. Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s.31

arazi veren, vergiden muaf tutan hükümet mukabilinde onlardan derebendçilik hizmetinin ifasını istiyor, böylece bir iç iskân meselesini hallediyordu. Her derbend mahallinde az zaman sonra birer iskân yeri doğarak köy haline geliyordu.¹³

İskân ve kolonizasyon amacıyla kullanılan usullerden bir tanesi de “sürgün” usulüdür. Osmanlı Devleti’nde teşkilatlı bir devlet idaresi ve vergi sistemi pek çok zümreyi kendi meslek ve vazifesine bağlamış bulunuyordu. Toprak işçiliği, madencilik, tuzculuk, derebendçilik, yağcılık, voynukluk gibi meşguliyetler babadan oğula geçen bir mükellefiyet halinde devam edip gidiyordu. Devlet, ihtiyaç hissettiği zaman muafiyetleri olmayan¹⁴ sahalardaki beylerin veya mülk ve vakf sahiplerinin idaresinde bulunan diğer bütün tebası üzerine asker, para, erzak, kereste, işçi, arabacı vesaire gibi mükellefiyetler vazettiği gibi, lüzum hasıl oldukça, icab eden yerlere gidip yerleşmek, yani sürgün gitmek mükellefiyetini de emretmekte idi. Bu suretle, sonuna kadar seferber bir ordu gibi teşkilatlanmış olan geniş bir devlet içinde en mühim gelir kaynaklarından birini teşkil eden toprak işçiliğinin ve diğer mühim askerî veya iktisadî vazifelerin organizasyonu meselesi birinci derecede önemli ve öncelikli olarak belirli kurallara bağlanmıştı. Bu itibarla, köylü ve diğer sınıflar, doğup büyüklükleri memleketlerde kendi mukadderatıyla başbaşa bırakılmamış bilakis

¹³ C. Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s.31

¹⁴ İmtiyazlı büyük vakf ve mülk sahiplerine ve bazı ağır hizmetlere muvazzaf halka en eski zamanlardan beri verile gelmekte olan “muafiyetnameler”de bu gibi reayânın devletin her türlü örfi ve fevkalâde hizmetler, salgınlar ve müdahalelerle birlikte “sürgün” den de muaf oldukları kaydedilmekte idi. Nitekim Rodos adasının fethini müteakip verilen sürgün hükmünde Ayaslug kasabası “üçra yerde ve deniz kenarında ihtiyatlı mahalde mütemekkün” olduğu için ve kasaba halkının ellerinde “ulakdan, suhreden ve cerehurdan ve hisar yapmasından ve toğancıdan ve sekbândan ve azebden ve sair avarız-ı divaniyeden muaf” olmaları nedeniyle sürgünden af edilmişlerdi. Bütün diğer hizmetler gibi bu ağır hizmet ve fedakârlık ta halktan muayyen usullere göre ve muayyen nisbetler tahtında istenirdi. İcap edince her on haneden bir veya iki azeb, kürekçi nasıl isteniyorsa her köy ve kasaba da büyüklüğüne göre on haneden bir, iki hane olmak üzere sürgün çıkarmak mecburiyetinde kalırdı. Yeni fethedilen bir memleketin Türkleştirilmesi veya herhangi bir mıntikanın emniyet ve imarı için iskân yapmak lâzım gelince; devlet, icab eden yerlerin kadılarına “sürgün hükümleri” göndererek şu veya bu şartları haiz adamı seçerek aileleri ile birlikte ihraç etmeyi emrederdi. Bundan sonra, merkezden bu iş için gönderilen memurlar eldeki talimat mucibince ve kadıların yardımı ile lâzım gelen aileleri ayırıp icap eden yerlere sevk ederlerdi. Ayrılacak kimselerin adedi, o memleketin hükümet merkezince malum olan hane miktarına göre muayyen olan bir nisbeti ve meselâ onda birini teşkil etmekte idi. Gittikleri yerlerde bu muhacir kabileleri, oraların büyük rütbeli memurları teslim alır ve imzalı defterlerini merkeze gönderirlerdi. Bu suretle, nüfusun yeni tevzi vaziyetine göre, merkezdeki defterler tashih edilir ve vaziyet yeniden tespit edilirdi. Memlekette ayrılacaklar kadar, onların verdiği öşür ve vergilerle geçinen dirlik ve mülk sahiplerini de yakından ilgilendiren bu gibi sürgünler, son derece nazik işler olduğundan ancak çok muntazam ve kudretli bir devlet idaresi tarafından yapıldığı zaman büyük bir sükûn ve intizam içinde cereyan edebilir ve netice itibariyle memleket için de faydalı olabilirdi. Bkz. Ö. L. Barkan, “Sürgünler”, s. 545 vd.

kendileri ve dolayısıyla devlet için en verimli çalışabilecekleri yerlere ve işlere bizzat devlet tarafından sevk ve bu arada fütûhat neticesi yeni açılan boş ve münbit topraklar üzerine nakil ve iskân edilmişlerdi.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde de sık sık müracaat ettiği sürgün usulü¹⁵ ile memleketin her tarafından, hiç olmazsa oraya civar vilayetlerden gelmiş insanları toplamakta ve her yeni iskân edilen mıntıka ufak mikyasta bir anavatan teşkil edilmektedir. Bu şekilde, muhtelif menşelerden ve mıntıkalarından gelmiş insanların birbiriyle kaynaşması ve merkezi idarenin kuvvetlenmesi gayesi takip edilmiştir.¹⁶ İşte Kıbrıs'ta Türk ahalinin yerleşmesi de böyle bir sürgünü müteakip gerçekleşecektir.

aa- Sürgün Hükümü

Osmanlı Devleti'nin fetihten sonra Kıbrıs'a yerleştirdiği ilk Türk gruplar şüphesiz ki adadaki idarî kadrolarda bulunan Beylerbeyi, Defterdar, Kadı, Tezkereci v.s. gibi görevliler ile askerler olmuştur. 1572 de Kıbrıs Eyaletinde Lefkoşe, Magosa, Girne, Baf ve Limasol Kalelerinde gönüllü, müstahfız, azeb ve topçu olarak 2779 kişi vardı. Ayrıca 1000 yeniçeri bulunuyordu.¹⁷ Devlet, bunların bazılarını aileleri ile oturma izni verdiği gibi, evlenmek isteyenlere Anadolu'nun muhtelif yerlerinden bakire kız getirilmesine de göz yumuyordu.¹⁸ Ancak bütün bu teşvikler Kıbrıs'a Türk ahalinin yerleşmesi için yeterli olmayacağı gibi mecburi bir yerleştirmeyi de zaruri hale getirecektir.

¹⁵ Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yapılan sürgünler için bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi I*, Ankara 1979, s.492-495; Halil İnalcık, *The Ottoman Empire*, London 1973, s.141 vd., M.Ç. Uluçay, "Sürgünler, Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler", *Belleten*, XV/60, (Ekim 1951), s.507-592; M.T. Gökbilgin; a.g.e., s.13 vd; Münir Aktepe, "Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Cimbi Kal'ası", *Tarih Dergisi II*, (1950), s.283-308; Necdet Tunçdilek, "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XX/1-4, (1955), s.11 vd; F. Dirimtekin, "Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeliye Geçiş ve Yerleşmeleri", *VIII. Türk Tarih kongresi (Ankara 25-29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler II*, Ankara 1973, s.577 vd; Y. Halaçoğlu, "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri", *Belleten*, LII/207-208, (Ağustos-Aralık 1989), s.638 vd; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1988, s.157; Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (nşr. A. N. Atsız), Ankara 1985, s.51; Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi I*, (nşr. F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara 1987, s.154; Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, (nşr. A. N. Atsız), İstanbul 1972, s. 37 vd; G. Castellan, *Balkanların Tarihi*, İstanbul 1993, s.30 vd. M. Aktepe, "XIV ve XV Asırda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *T.M. X.*, 1953, s.299-320

¹⁶ Ö. L. Barkan "Sürgünler", s.547; Y. Halaçoğlu, *İskan Siyaseti*, s.4

¹⁷ C. Orhonlu, a.g.m., s.92; H. Sahillioğlu, a.g.m., s.16

¹⁸ Canik'ten bakire kız getirilmesi hususunda bkz. BOA. MD. 17, s. 6, Hüküm 9

Türklerin Kıbrıs adasında asıl yerleşmeleri, diğer fethedilen memleketlerde yaptıkları gibi, adaya getirilen Türk göçmenler vasıtası ile gerçekleştirilmiştir. Onun için Anadolu, Karaman, Rum ve Dulkadir eyaletlerinde yaşayan insanların her on hanesinden bir hanesinin adaya geçirilmesi için, ilgili yerlerin kadılarına 19 Ağustos 1572 tarihli bir “sürgün hükmü”¹⁹ gönderilmiştir. Bu hüküm ihtiva ettiği manâ itibariyle üç bölümde mütalaa edilebilir. Birinci bölümde Kıbrıs’ın güvenli bir yer ve topraklarının verimli olduğundan bahsedilerek buraya gideceklerin iki yıl her türlü vergiden muaf tutulacağı bildirilerek gönüllü gitmek isteyenler teşvik edilmekteydi. İkinci bölümde, Kıbrıs’a gönderilecek kişilerin seçimi yapılırken uyulacak kurallar açıklanmıştır. Son bölümde ise doğabilecek suistimaller ve bunlara karşı uygulanacak müeyyideler hususunda ilgili yerlerin kadılarının dikkati çekilmektedir. Bu açıklamalardan sonra sürgün hükmünün mahiyetini maddeler halinde aşağıdaki şekilde belirlemek mümkündür:

- 1- Yeni fethedilen Kıbrıs’da iklimin ılıman, toprağın bağ, bahçe ve şeker kamışı ziraatine uygun olduğu ve bire elli altmış verim alındığı,
- 2- Kıbrıs’da kaleler yapılarak içlerine askerler yerleştirildiği ve dışarıdan gelecek saldırılara karşı güvenliğin sağlandığı,
- 3- Kıbrıs’a gelecek muhacirlerin her türlü vergiden iki yıl muaf tutulacağı,
- 4- Şehir ve köylerden on haneden bir hane hesabı üzere tespit edilecek hanelerin seçiminde ziraat için toprağı olmayan, yerlerini yurtlarını terkederek şehir ve kasabalara göçen, aralarında mal ve mülk davaları olanlara öncelik verilmesi, esbab-ı hıref ve ehl-i sanayiden olan kişilerin malzeme, davar ve çiftleriyle adaya ihrac edileceği, nakli mümkün olmayan malların müzayede ile satılacağı.
- 5- Adaya göçürülecek kişilerin güçlü kuvvetli kişiler olması,
- 6- Kıbrıs’da iskân edilecek kişilerin isimlerinin deftere yazılması ve bu defterin bir nüshasının İstanbul’a, diğer nüshasının Kıbrıs Beylerbeyliğine ve diğer birinin de kadı mahkemesine konulması gerektiği,

¹⁹ Bkz. BOA. Md. 19, s.334-335, Hüküm 669; Bu sürgün hükmü ilk olarak Bkz. Ö. L. Barkan, daha sonra da diğer araştırmacılar tarafından yayınlandı. Bkz. Ö. L. Barkan, “Sürgünler”, s.550-553; H. Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Ankara 1988, s.59-61; George Hill, A. *History of Cyprus IV, The Ottoman Provenance. The British Colony 1571-1948*, (nşr. H. Luke), Cambridge 1940-52, s.18; Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640*, New York University Press 1993, s.212-239; Mehmet Akif Erdoğan, “Kıbrıs’ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü”, *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, (Gazi Mağusa, 28 Ekim-2 Kasım 1991), Ankara 1993, s.47

7- Deftere yazılıp ta gitmeyenlerin, her nerede olursa olsun asılacağı,

8- “İki yıl hasıl alınmayacak” sözünün her tarafa yayılması ve kişilerin özendirilmesi gerektiği,

9- İskân yazımında görevli mübaşirin adaletle davranması, kişi veya toplulukların himaye edilmemesi,

10- Adaya geçen kişilerin Kıbrıs’lı idareciler tarafından uygun bir mahalle yerleştirileceği ve kendilerine gereken yardımın yapılacağı belirtilmişti.

Anadolu ve Karaman ve Rum ve Zülkadiriye’de vaki olan kadılara hitaben yazılan hükmün ihtiva ettiği bölgenin genişliği sürgün hanelerinin büyük bir yekûn tutmasını icab ettirir. Gerçekten de hükmün sonuna yazılmış bulunan bazı kayıtlara göre, yalnız Teke livasından beş bin yedi yüz yirmi hanenin sürgün olması lâzım gelmektedir ki, bu da yapılacak iskânın büyüklüğünü göstermesi bakımından yeterlidir. Zaten aksi varid olsaydı bu hükmün bütün Anadolu’ya ve Rum vilayetine teşmil edilmiş olmaması lâzım gelirdi.²⁰

Sürgün hükmünde, Kıbrıs’ın iskânı için insan çıkarılacak yerler belirtilmesine rağmen daha sonra Adana, Sis ve Tarsus sancakları da bu uygulamanın içine alınmıştır. 23 Kasım 1573 tarihli Adana Beyine gönderilen hükümle Karaman ve bazı vilayetlerden on hanede bir hanenin Kıbrıs’a gönderilmesi gibi Adana, Sis ve Tarsus sancaklarından da defter harici kaydolunmuş beşyüz hanenin ve bundan başka şirret ve şekavetle tanınmış altıyüz hanenin gönderilmesi istenmiştir.²¹ Bu durum üzerine Adana Beyi ve Kadısının adı geçen yerlerden çıkarılması gereken bin ikiyüz hanenin, ikiyüzünün tahrir olunduğunu, bölgede taun hastalığının olduğu ve halkının göçebe ve fakir olması nedeniyle sürgünden af edilmesi yönündeki müracaatları kabul edilmeyerek 25 Mayıs 1574 tarihli hükümle sürgünün diğer bölgelerdeki esaslar dahilinde yapılması istenmiştir.²²

²⁰ Aynı hükmün sonunda mevcut kayıtlardan “vilâyet-i Anadolu” kaydı, Aydın livası kazaları ile bir-likte çizilmiştir. Fakat bu hükmün birer suretinin Karaman, Alâiye, Teke, İçel ve Bozok’a gönderilmiş olması yanında, diğer bir suretinin de o zaman Rum vilâyetini tahrir memur olan Ömer Bey’in kendisine verildiği görülmektedir.[Bkz. BOA., MD. 19, s.236 Hüküm 484 (16 Rebiülevvel) 980). Bu Hükümde, Kıbrıs’ın mamur olmasının gerektiği ve toprağının da kifayet miktarı olduğundan Rum vilayetinde darlık çeken bazı köylerin ahalisinin Kıbrıs’a gönderilmesi istenmektedir.] Ayrıca bu iş için dergâh-ı muallâ çavuşlarından Hüsrev Çavuş [Bkz. BOA. MD. 19, s.337, Hüküm 670 (9 Rebiülahir 980)] ile Meğri kadısının mübaşir tayin edildiği anlaşılmaktadır. [Bkz. BOA. MD. 19, s.337, Hüküm 671] Meğri Kadısına gönderilen Hükümde “... ve maslahat-ı saire kıyas olunmayub kemal-i istikamet ve sadakât ile itmamı lâzım olmuştur. Öyle olsa sizün sadakat ve istikametine itimad-ı hümayunum olmağın husus-ı mezbure mübaşir tayin edüp buyurdum ki vardukta bu babda gereği gibi mukayyed olup bu husus içün toprak kadılarına irsal olunan mufassal Hüküm muktezasınca itmam-ı maslahata sa’y ve ihtimam üzere olasın...” denilmektedir.

²¹ Bkz. BOA. MD. 23, s.171, Hüküm 361

²² Adana Beyi ve kadısına gönderilen hükümde “...cezire-i Kıbrıs’un tamir ve ihya olması aksa-yı muradım olup zikir olunan sancaklardan ferman olunan kaç hane ise ihzar olanlar gönderülüb bakileri dahi tekmlil olmasın emr idüb buyurdum ki, hazır olan haneleri ehl ü eyaletleri ve tavar ve öküzleri ile yarar adamlara koşup gönderüb...” denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 24, s.273, Hüküm 728

ab- Sürgün Hükmünden Muaf Tutulanlar

Osmanlı Devleti daha kuruluş döneminden itibaren bazı imtiyazlı vakıf ve mülk sahipleriyle ağır hizmetlerle görevli bir kısım ahaliye bazı muafiyetler tanımıştı. Bir takım mükellefiyetlerden muaf olan zümrelerin sürgüne tabi tutulmadıkları da bilinmektedir. Örnek vermek gerekirse Rodos Adası'nın fethini müteakip verilen sürgün hükmünde Ayaslug kasabası "ücrâ yerde ve deniz kenarında ihtiyâtlu mahalde mütemekkin" olduğu için ve kasaba halkının "ulakdan, suhreden ve cerehurdan ve hisar yapmasından ve toğancıdan ve sekbandan ve azebden ve sair avarız-ı divaniyeden muaf" olmaları sebebiyle sürgün edilmemişlerdi.²³

Kıbrıs'ın fethinden sonra buranın şenlendirilmesi için Anadolu, Rum, Karaman ve Dulkadiye eyaletlerinden gönderilecek muhacirlerin tespiti esnasında da bazı reayanın muaf tutulduğu tespit edilmiştir. Nefs-i Kayseri halkı güherçile hizmeti karşılığı sürgünden muaf idi.²⁴ Fakat bu durumdan haberdar olmayan ahali, Kıbrıs'a sürülmekten muaf oldukları halde kadının, şehir kethüdasının ve Seyyid Ebu Suud isimli imamın baskısıyla topladıkları iki bin ikiyüz altın karşılığında sürgünden kurtulmak istemişlerdi. Anacak merkezden Bozok Beyine hadisenin teftiş edilmesi ve toplanan paranın sahiplerine dağıtılması emredilmiştir.²⁵

²³ Ö. L. Barkan, "Sürgünler", s.546

²⁴ BOA. MD. 23, s.167, Hüküm 350 (28 Receb 981); G. Hill, Kayseri şehir merkezi ile birlikte Konya şehir merkezi ahalisinin de sürgünden muaf tutulduğunu, ayrıca Kayseri'de Mimar Sinan'ın köyü olan Ağunas'ın da bu muafiyet içerisine alındığını beyan etmektedir. Konya ve Kayseri şehir halkının muaf tutulduğunu işiten köylüler, aynı uygulamanın kendilerine de geçerli olmasını istediler. Fakat bu muafiyet sadece Sinan'ın köyüne verildi demektir. Bkz. G. Hill, a.g.e.IV, s.18 vd.

²⁵ Bu hususta Bozok beyi Çerkes Beye ve Akdağ kadısı ve güherçile müfettişi Mevlâna Vildan'a gönderilen hükümde "... sanki kadısını haliyâ İsa Çavuş yedinden emr-i şerifim varid olub halâ Kayseriye halkı Kıbrıs'da muaf olmak için akçe cem' ettikleri ilâm olmağın nefis-i Kayseriyye halkı küherçile mukabelesinde muaf olmuşlardır. Bu babda fukaradan akçe cem' ettirüp bu hususa mübaşir olanları arz edersin ki Kıbrıs'a sürgün olanlar deyü ferman olmağın Kayseriye ayanı cem' olup sual olundukda İstanbul haricinde merhum karındaşım tabe serahû'nün camiinde imam olan Seyyid Ebusuud bu hususa benim beşbinden ziyade altunum harç olunmuştur dimeğın bilfiil Kayseriyye Kadısı olan Mevlâna Halil'e varup şekva ettiklerinde varun hane defteri üzere cem edüp virün deyüp cümle Kayseriyye halkına iki bin iki yüz altundan ziyade tevzi olunub şehir kethüdası mübaşeretü ve kadının nice def'a muhasırlar gönderub ibrâm ve ikdâm etmesiyle tevzi olunan fila-i cem olunub mezbur imama verülmek için şehir kethüdasına teslim eyledük deyü tezallüm edüp eğer kadı-i mezburun zulmü teftiş olunursa çok nesne zuhur ederdi deyu arz ettiğın ecilden buyurdum ki hükmü şerifin vardukda mezkur kethüdayı ve Mevlana müşarünileyhi ve ondan maada ihzarı lâzım olanları ihzâr edip husus-ı mezburu hak üzere teftiş edüb göresin ol vecihle akçe alunub cem ettikleri vakı ise hilâf-ı şer' oldukların bi-kusur ashabına aliverüb dahi üzerine tevcihle sabit olub ne kadar nesne alıverildiğın yazub bildirsin" denilmektedir. Bkz. MOA. MD. 24, s.208, Hüküm 549 (11 Muharrem 982)

Bazı vakıf reayası da eskiden beri uygulandığı üzere Kıbrıs'ın iskânı için çıkarılan sürgün hükmünden muaf tutulmuşlardır. Nitekim 16 Mart 1571 tarihli Konya, Larende, Eskişehir, Ereğli, Akşehir, Turgud ve Bayburd kadılarına gönderilen hükümle²⁶ adı geçen kazalardaki, Sultaniye kasabasındaki Sultan Selim imareti evkaf-ı reayasının Kıbrıs'a sürgün edilmemesi emredilmiştir.²⁷

Sürgün hükmü mucibince İçel kazalarından olan Ermenek (Ermenak), Mamuriye, Selendi, Mut, Gülnar ve Silifke'den Kıbrıs'a gönderilecek haneler tespit edilirken bazı vakf ve padişah hassı olan yerlerin reayası sürgün harici tutulmuşlardır. Mut kazasından Çömelek karyesi padişah evkafı olduğundan, buradan çıkarılması gereken dört hane sürgünden muaf tutulmuştur.²⁸ Silifke Kazasından Eski Hisar, Kebir, Ortavirân ve İlisar (İlisra) karyeleri çıkarmakla yükümlü oldukları onbeş hane, Celaliye evkafından olduklarından emr-i şerifle afv olunmuşlardır.²⁹

Osmanlı Devleti'nin tebasına verdiği muafiyetlerden birisi de derbend teşkilatı görevlileri ile ilgilidir. Akşehir'de aslında derbendçi olan ve bu hizmet mukabilinde her türlü örfi tekâlifden olduğu gibi, bu gibi tekâlifden birisi olan sürgünden de muaf olmaları lâzım gelen bir karye halkından Kıbrıs sürgünü için adam alınmaması lâzım geldiği Akşehir kadısına bildirilmiştir.³⁰

Kıbrıs'ın iskânı için çıkarılan sürgün hükmünden muaf olmak isteyen bazı bölgelerin ahalisi, Osmanlının uyguladığı muafiyetlerden yararlanmak istemişlerdir. Şüphesiz ki, Kıbrıs'ın iskânı için yukarıda isimleri verilen bölgelerden çıkarılacak sürgün hanelerinin çok sayıda olması, bu bölgeler insanının bir takım suistimallere baş vurmasına da sebebiyet vermiştir. Nitekim Aksaray kazasında tespit edilen sürgün hanelerinin kaydedildiği defterin sonuna "Kaza-i mezburun bazı karyelerin

²⁶ İlgili hükümde "...kaziyye-i Sultaniye'de cenab-ı celalet meabından bina olunan imaret-i amirenin evkafının taht-ı kazanuzda sakın olan reayasından bazıları Kıbrıs ceziresine sürmek istedikleri ilam olundu. İmdi imaret-i mezbure evkafı reayasından dahl olunmak caiz değildir. Buyurdum ki vusul buldukda evkaf-ı mezbure reayasına kimesneyi dahl ve taarruz ittirmeyüb cezire-i Kıbrıs'a sürmek isteyenleri men ve def idersin" denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 18, s.122, Hüküm 264

²⁷ BOA. MD. 28, s.285, Hüküm 709

²⁸ Bu konuda "Karye-i Çömelek evkaf-ı padişah-ı alempenah olub afv-ı ferman olunmağın dört hane alınmadı. Bâki yüz altmış dokuz hâne kalur" kaydı vardır. Bkz. Bab-ı Asafî Divan Kalemî (BA. A.DVN) 793, s.173

²⁹ "evkâf-ı imaret-i padişah-ı alempenah der mahruse-i Konya nezd-i türbe-i Celaliye" kaydı konulmuştur. Bkz. BA. A. DVN. 793, s.97

³⁰ Bkz. Ö.L. Barkan, "Sürgünler", s.555

kendüleri Sultaniye vakfına ilhâk idtirmişlerdir denilüb ve bazı karyeleri dahi sürgün havfından dağılıb ele götürülmek müyessel olmamağın ma'dud olandan noksan üzere tahrir olundu"³¹ ibaresinin konulması bu durumu gayet güzel açıklamaktadır. Aynı durum Koçhisar kazasında da görülmektedir.³²

Kıbrıs'a yapılan sürgünden bazı kişilerin tavassutu ve iltimas yoluyla muaf tutulmalar olmuştur. 18 Mart 1573 tarihli Kıbrıs Adası'na sürgün hususuna memur olan Beyşehir kadısına gönderilen hükümle³³, Kalenderhane Medresesinde müderris olan mevlana Muhiddin'in Larende ve Mud kazalarında olan akrabalarının, Mevlana Muhiddin'in südde-i saadete müracatıyla eğer şirret ve şekavetlerinden dolayı sürgün yazılmamışlar ise afvedilmeleri emredilmiştir.

21 Haziran 1573 tarihli Antalya kadısına gönderilen hükümle, Kıbrıs'a sürgün yazılan, hassa dilsizlerden Koca dilsizin akrabasından Hamza ve Yusuf'un sürgün defterinden ihraç olunmaları istenmiştir.³⁴ Bir başka husus da Kıbrıs'ın iskânı için sürgün hanelerinin tespiti esnasında, sürgünden muaf tutulan yerlerin ahalisinden de olsa haklarında şirret ve şekavet dolayısıyla sürgün emri bulunanların her ne suretle olursa olsun Kıbrıs'a gönderilmeleri idi. Bu hususda 23 Mayıs 1573 tarihli Boyalı kadısına gönderilen hükümle;³⁵ Karaman Eyalatı'ne tabi olan Boyalı kazasının birkaç karyesinin Hüdavendigâr sancağına bağlı olması nedeniyle sürgün hükmünden muaf tutulmalarını istemelerine rağmen, Boyalı kadısının bunların içinde eşkıya ve ehl-i

³¹ Bkz. BOA. Kamil Kepeci Mevkufat Defteri 2551 (BOA. KK. MD), s.41

³² Bkz. BOA. KK. MD. 2551, s.78

³³ Bkz. BOA. MD. 21, s.181, Hüküm 439: Bu Hükümde "... mahmiye-i İstanbul'da Kalenderhane medresesine müderris olan mevlana Muhiddin südde-i saadetime adam gönderüb Larende ve Mud kazasında Abidin bin Hacı ismi ve Hacı Mustafa bin Hacı ismi ve Ali paşa bin Hacı ve Hacı Hasan bin Keman ve Seydi bin Hacı Pir Ahmed bin Kemal, Ali bin Mustafa, Hacı Bayram bin Hacı Sunduk nam kimesneler akrabasından olub cezire-i Kıbrıs'a sürülmek için isimleri defter olduğun... mezkurların ahvali teftiş olunub defaatle şirret ve şekavet sabit ve müstecil olmağile cezire-i mezkureye sürülmek ferman olunan kimesnelerden değiller ise mücerred erbab-ı arz gelmekle ol babda emr-i şerife rencide ettirmeyesin" denilmektedir.

³⁴ BOA. MD. 22, s.73, Hüküm 151

³⁵ Bu hükümde "...mektub gönderüb vilayet-i Karaman'dan cezire-i Kıbrıs'a sürülmek ferman olunan eşkıya ve ehl-i fesadı hükmü şerif mucibince yazmağa mübeşerat olundukda vilayet-i Karaman'dan olan Boyalı kazasının birkaç pare karyesi Hüdavendigâr sancağına tabi olmakla emr-i şerif vilayet-i karaman'adır. Anadolu'ya değildir deyu taallül eyledikleri ve kaza-i mezburda Kıbrıs'a sürülmek lâzım eşkıya ve ehl-i fesadı kesret üzere olduğun bildirmişsin. İmdi kaza-i mezburda vaki olan ehl-i fesad-ı eğer Karamana tabi olan kur'ada ve eğer Hüdavendigâr sancağına tabi olan kur'adadır taallül etdirmeyüb sürgün için verilen mufassal hüküm mucibince Boyalı kazasında eğer Karamana tabi olan kur'adan ve eğer Hüdavendigâr'a tabi olan kur'ada sakın ehl-i fesadı ve eşkiyayı olvecihle taallül etdirmeyüb Kıbrıs'a sürgün olması için defter idüb vakti ile Kıbrıs'a irsal eylesin..." denilmektedir.Bkz. BOA. MD. 22, s.7, Hüküm 18

fesad insanların bulunduğunu ve sürülmeleri gerektiğini bildirmesi üzerine sürgün hükmünden muaf olan yerler ahalisinin ehl-i fesad ve eşkıya olanlarının da Kıbrıs'a sürülmesine cevaz verilmiştir.

ac- Kıbrıs'a Gönderilen Sürgün Haneleri

Kıbrıs'ın imar ve iskânı için 1572 tarihinde çıkarılmış olan sürgün hükmü çerçevesinde, Anadolu'nun güney ve iç bölgelerinden derhal nüfus nakline başlanmıştır. Her ne kadar Anadolu, Karaman, Rum ve Dulkadiye kadılarına hitaben yazılan sürgün hükmü geniş bir memleket parçasını ihtiva ediyorsa da, bu coğrafya üzerinden Kıbrıs'a nakledilen haneler hakkında bilgi veren kayıtlar oldukça sınırlıdır. İncelenen döneme ait Kıbrıs'a yapılan iskânlar hakkındaki bilgilerimiz Karaman Eyaleti kazalarıyla buraya bağlı İçel Sancağı kazalarından gönderilen sürgün haneleri ile sınırlıdır.

aca- Karaman Eyaleti'nden Kıbrıs'a Gönderilen Aileler

Sürgün hükmü gereğince Karaman Eyaleti kazalarından Kıbrıs'a gönderilecek hanelerin tespiti hususuna Dergah-ı mualla çavuşlarından Hüsrev Çavuş³⁶ ve ilgili yerlerin kadıları görevlendirilmişti. Bu görevliler vasıtası ile Karaman Eyaleti, Beyşehir, Seydişehir, Aksaray, Andugu, Develikarahisar, Ürgüb, Koçhisar, Niğde, Bor, Ilgın, İshaklı ve Akşehir kazalarından tespit edilen sürgün haneleri bir defter haline getirilmiştir.³⁷ Bu defter,³⁸ 21 Eylül 1572 tarihli olup Karaman Eyaleti'nden Kıbrıs'a gönderilen muhacirler hakkında teferruatlı bilgi vermektedir.

Osmanlı Devlet'nin Kıbrıs'ın imâr ve iskânı için sürgün hükmü çerçevesinde adı geçen bölgelerde başlattığı faaliyetlerle birlikte bu bölgelerden tespit edilecek ailelerin Kıbrıs'da yerleştirilmesi ve bunlara karşı takip edilecek politikalar hususunda Kıbrıs Beylerbeyi'ni de bilgilendirdiği görülmektedir. Nitekim, 21 Ocak

³⁶ BOA. MD. 19, s.337 Hüküm 670 (9 Rebiülahir 980)

³⁷ Sürgün hükmünde belirtildiği üzere üç nüsha hazırlanan bu defterlerin birisi İstanbul'a birisi Kıbrıs Beylerbeyine ve diğeri de ilgili yerin kadısında kalacaktı. İncelenen ilgili defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kamil Kepeci Tasnifi'nde Mevkûfât Defteri adıyla 2551 numarada kayıtlıdır. Bkz. BOA. KK. MD. 2551

³⁸ Bu defter daha önce bazı araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir. Bkz. Ö.L. Barkan, "Sürgünler", s.524-561; C. Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi", s.91-97; M. Akif Erdoğan, "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü (1570-1571)", s.45-56; Aynı yazar, "Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler", Tarih İncelemeleri Dergisi XI, İzmir 1996, s.9-66

1572 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen hükümde,³⁹ Kıbrıs'ın imâr ve iskânı için Konya, Larende, Kayseri ve Niğde kazalarından ailelerin gönderilmesi için adı geçen yerlerin kadılarına hükümler gönderildiği buralardan geleceklerin üç yıla⁴⁰ değin hukuk ve rusûm alınmamak üzere iskân edilip, içlerinde harbe kadir olanlara mahlûl gediklerin tevcih edilmesi istenmiştir.

Niğde Beyine, Konya, Larende, Kayseri ve Niğde kadılarına gönderilen aynı tarihli bir hükümle⁴¹ adı geçen yerlerden kendi istekleri ile Kıbrıs'ta yerleşmeye kimsenin talip olmadığı belirtilerek, yukarıda verildiği üzere Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen hükümdeki hususların anlatılarak özendirilmesi istenmişti. Ayrıca ehl-i sanayiden yerli olmayan ve ulufeleri bulunmayanlardan külliyetli miktarda insan gönderilmesi istenmiştir.

Karaman ve Anadolu Eyaletlerinden gönüllü olarak Kıbrıs'a gitmek isteyenlerin, bölgedeki sipahilerin işine gelmediğinden engellenmek istendikleri görülmektedir. Kendi sorumlulukları içindeki arazilerden elde edilecek ürünün reayaya bağlı olduğunu bilen sipahilerin bu tutumu, 11 Haziran 1574 tarihli Anadolu ve Karaman eyaletleri sancak beylerine ve kadılarına gönderilen hükümle⁴² engellenmek istenmiştir. Adı geçen hükümle bu işe tevessül eden sipahilerin tımarlarının alınması ve haklarından gelinmek üzere isimlerinin bildirilmesi emredilmiştir.

³⁹ Bkz. BOA. MD. 10, s.246, Hüküm 378, Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen bu hükümde “.... cezire-i mezkûrenin âb ve hevâsı kemal-ı i'tidâlde olduğu meşhûr olmağın ma'mur ve abâdân olması aksa-yı murad-ı şerifim olmağın Konya, Larende, Kayseriye, Niğde kazalarından ol canibe temekkin itmek içün adem gönderilmek emirim olub kadılara hüküm gönderilmiştir. Anun gibi taht-ı kazâlarından adem irsâl eyledüklerinde temekkûn etdirilmek ve umumen tekâlifden biri olub üç yıla değin hukûk ve rûsûm olunmayub harb ve harbe kâdir olanlarına mahlûl olan gedikler tevcih olunmak emr idüb...” denilmektedir.

⁴⁰ Sürgün hükmünde bu husus hakkında “....ve bilcümle ol diyar-ı kesîr-ül i'tibârın ma'mur ve abâdân olması mühimmâtından olmağın ol cezireye varanların iki yıla değin öşür ve hukuku alınmayub 'af olunmak üzere...” denilmesine rağmen bu sürenin üç yıla çıkarıldığı görülmektedir. Bkz. BOA. MD. 19, s.337, Hüküm s.337

⁴¹ Bkz. BOA. MD. 10, s.246, Hüküm 379. Bu hususda Karaman'da vaki olan kadılara gönderilen 23 Zilkade 978 tarihli Hükümde “... hala taht-ı kazanuzda eğer reaya ve eğer gayrıdan Kıbrıs'a varub sakın olmak isteyenleri men' eylemeyüb göndermek emr edüb buyurdum ki vusul buldukda anun gibi taht-ı kazanuzdan eğer reaya ve eğer gayrıdan ihtiyarları ile cezire-i kıbrıs'a varub sakın olmak isteyenlere icazet veresin ki cezireye varub murad edindikleri yerlerde sakın olub kar ü kisblerinde olalar” denilerek kendi istekleri ile gitmek isteyenlerin engellenmemesi bildirilmiştir. Bkz. BOA. MD. 14, s. 964, Hüküm 1427.

⁴² Bkz. BOA. MD. 26, s.12, Hüküm 32

Kıbrıs'ın iskânı için Karaman Eyaleti kazalarından başlatılan sürgün hanelerinin tespit edilmesinde bir takım usulsüzlüklerin de yaşandığı görülmektedir. Mesela 20 Ocak 1573 tarihli Karaman Beylerbeyi'ne ve Kıbrıs sürgününe memur olan kadılara gönderilen hükümde belirtildiği üzere;⁴³ şerir, faizci ve halka zararlı olanların Kıbrıs'a gönderilmesi emrolunduğu halde para elde etmek için zenginler ve ehl-i ırz insanlar yazılmıştır. Onun için bunu önlemek için gönderilen sürgün hükmünün ahali önünde okunarak, bu hüküm doğrultusunda davranılması belirtilmiştir. Buna rağmen Kıbrıs'a memur olan Seydişehir kadısı ile mübaşir tayin olunan Hüsrev çavuşun⁴⁴ Kıbrıs'a sürgün yazdıkları kişilerin bazısını garaz ve taassup ile yazdığı şeklinde şikayetler olmuştur. Bunun üzerine 2 Mayıs 1573 tarihli Karaman Beylerbeyi'ne ve Konya kadısına gönderilen hükümle, naibler gönderilerek bu işin tahkik edilmesi istenmiştir. Aynı tarihli Seydişehir kadısına gönderilen hükümle de mücrim ve haric-i ez. defter ve mal ile alakası olmayan adamların Kıbrıs'a yazılması emrolunduğu halde zenginlerin yazılmasının sebebi sorulduğu gibi, işin geri bırakılmayıp halka zulmedilmemesi emredilmiştir.⁴⁵

Karaman Eyaleti kazalarından tespit edilen sürgün hanelerinden kaçan ve kaybolanların kefillerine buldurularak gönderilmesi⁴⁶ ve yerine bir başkasının gönderilmesinin önlenmesine dikkat edilmiş,⁴⁷ yapılan tahrirle tespit edilenlerin defterleri mucibince sevk edilmelerine gayret edilmiştir.⁴⁸ Gönderilecek sürgün haneleri Silifke üzerinden Kıbrıs'a giderken, denizde gelebilecek saldırılara karşı gerekli tedbirler Kıbrıs Beylerbeyi tarafından alınırken⁴⁹ ilgili kazaların naibleri de kendilerine refakat etmiştir.⁵⁰

Karaman Eyaleti'nden Kıbrıs'a gönderilen hanelerin mevcudu, çocuk sayıları, ne suretle gittikleri ve mesleklerine göre kazalara dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁴³ Kıbrıs'a sürgün işine, Seydişehir kadısı ve Hüsrev çavuşun mübaşir tayin edilmesi hakkında bkz. BOA. MD. s.670 (9 Rebiülahir 980)

⁴⁴ Bkz. BOA. MD. 21, s.297, Hüküm 702

⁴⁵ Bkz. BOA. MD. 21, s.297, Hüküm 703

⁴⁶ Bkz. BOA. MD. 21, s.241, Hüküm 580 (3 Zilhicce 980)

⁴⁷ Bkz. BOA. MD. 23, s.120, Hüküm 241 (19 Receb 981)

⁴⁸ Bkz. BOA. MD. 23, s.187, Hüküm 394 (3 Şaban 981)

⁴⁹ Bkz. BOA. MD. 24, s.304, Hüküm 824 (3 Safer 982)

⁵⁰ Bkz. BOA. MD. 21, s.262, Hüküm 262 (6 Zilhicce 980)

Tablo. V. 1: Karaman Eyaleti Kazalarından Kıbrıs'a Gönderilenlerin Kazalara Göre Dağılımı

Kazası	Hane	Çocuk		Gönüllü	S.H.M.	Meslek Sahibi	Meslek Sahibi Olmayan
		K	E				
Beğşehir	260			32	228	78	182
Seydişehir	196	14	52	114	82	68	128
Aksaray	227	121	224	156	71	192	35
Anduğu	146	61	106	69	77	93	53
Develü	195	47	106	117	78	124	71
Karahisar							
Ürgüb	63	33	77	25	38	47	16
Koçhisar	88	53	64	57	31	73	15
Niğde	173	10	22	108	65	22	151
Bor	71			22	49	4	67
İlgın	48			6	42	4	44
İshaklı	87			48	39	25	62
Akşehir	130			19	111		130
TOPLAM	1684	339	651	773	911	730	954
Akdağ	84						
Bozok	134						
	1902						

Sürgün hükmünde de belirtildiği üzere Karaman Eyaleti kazalarından on haneden bir hane olmak kaydı ile Kıbrıs'a gönderilecek sürgün hanelerinin toplamının 1684 aile olduğu tabloda da görülmektedir. Daha sonra Akdağ Kazası'ndan 84, Bozok Kazası'ndan⁵¹ 134 göçmen yukarıda zikredilenlere ilave olarak kaydedilmiştir.⁵² Bunların % 46'sı gönüllü olarak giderken, geri kalanların sürgün hükmü mucibince gönderildikleri anlaşılmaktadır. Giden ailelerin % 43'ü meslek sahibi iken, diğerlerinin mesleği tespit edilememiştir. Belki de bunlar meslek

⁵¹ 15 Rebiülevvel 981 tarihinde Bozok Beyine gönderilen Hükümde, Bozok'dan Kıbrıs'a gönderilecek hanelerin hazır olduğu bildirilmekle Kıbrıs Beylerbeyisine haber gönderip gemi istemesi ve gemiler hazır olunca sürgün hanelerini, hayvanları ve güvenilen sipahilerle gönderilmesi emredilmektedir. [Bkz. BOA. MD. 22, s.143, Hüküm 286] Aynı tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen Hükümle de Bozok'dan gönderilecek haneler için gemi göndermesi istenmiştir. Bkz. BOA. MD. 22, s.143, Hüküm 287

⁵² Bkz. BOA. KK. MD. 2551, s.122-126

sahibi olmayan kişilerdir. Burada dikkati çeken diğer bir husus, Akşehir kazasından tespit edilen hanelerden meslek sahibinin bulunmayışdır.

İncelenen defterde kazalardan kaydedilen hanelerin çocuk sayıları kız ve erkek olmak üzere ayrıntılı şekilde verilmiştir. Fakat Bor, Ilgın, İshaklı ve Akşehir'den gönderilen hanelerin hiçbirisinin çocuğu kaydedilmemiştir. Sebebi bilinmemekle beraber diğerleriyle birlikte ortalama olarak hane başına iki çocuk düşmektedir.

Yukarıdaki tabloda verildiği üzere Karaman Eyaleti kazalarından Kıbrıs'a gönderilen 1684 hanenin 730'unun meslek sahibi olduğu görülmektedir. Meslek sahibi olanların meslekleri ve sayıları itibariyle kazalara göre dağılım aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo. V. 2: Meslek Sahibi Olanların Meslekleri ve Sayıları İtibariyle Kazalara Göre Dağılım

	Beyşehir	Seydişehir	Aksaray	Andıç	Develü Karahisar	Ürgüç	Koçhisar	Niğde	Bor	Ilgın	İshaklı	Akşehir	Toplam
Çilingir	1												1
Haffaf	1							1					2
Hallaç	1	12		1	3			2	2				21
Dellak	1	3											4
Eskici	1	1											2
Boyacı	1												1
Demirci	1	2	2	1	2			1					9
Terzi	2		4	1		1	1	4					13
Çiftçi	69	41	179	82	112	40	71	9		2	21		626
İmam		1											1
Aşçı		1											1
Başmakçı		1		1							1		3
Çöllah		1	3		6					2	3		15
Tüfenkçi		1											1
Marangoz		1	1		1	1							4
Kasap		2											2
Papuccı		1	2	1		1	1						6
Debbağ			1	4		1		2					8

Tabib-i ilm				1								1
Kömürcü				1								1
Yapıcı						1						1
Taşçı						2						2
Börekçi								1				1
Helvacı								1				1
Muytab								1				1
Keçeci									1			1
Kalaycı									1			1
	78	68	192	93								730

Görüldüğü üzere meslek sahibi olanların % 85'lik bir oranla büyük çoğunluğunu çiftçiler⁵³ oluşturmaktadır. Çiftçilerden sonra sırayı % 3 le hallaç, % 2'yle terzi ve cüllah, %1'le demirci ve debbağ ve %6 ile tabloda görülen diğer meslekler gelmektedir.

Karaman'dan Kıbrıs'a gönderilen ailelerin çoğunluğu müslüman Türklerdir. Ancak nadir olarak bazı hristiyan ailelerin de iskân edildiği anlaşılmaktadır. Niğde'nin Ermeniyan mahallesinden Bahtiyar bin Hüdaverdi ve Hüdaverdi bin Gaslek isimli iki Ermeni deftere yazılmış ve iki hristiyan da bunlara kefil olmuştu. Yine Rum mahallesinden Nikolo bin Ayvaz ile Sarı bin Ayvaz isimli Rumlar da kürekçi olarak yazılmış ve kefil olarak da Gregos bin Ahmed ve Samid bin Tanrıvermiş kaydedilmişti.⁵⁴ Aslında, iskân emrinde, gönderilecek şahısların müslim veya gayrimüslim olup olmayacakları belirtilmemektedir. Aksaray merkezden onüç, Anduğu'dan yedi, Develikarahisar'dan üç, Ürgüb'den sekiz, Niğde'den yüzirmisekiz ve Bor'dan yirmibir hane iskân için yazılmıştı. Bu durum, sürgün hükmünün sadece köylerde değil şehir merkezlerinde de uygulandığını göstermektedir.⁵⁵

Kıbrıs'a gönderilmek üzere tespit edilen hanelerin tamamının gidip gitmediğini belirlemek oldukça zordur. Fakat incelenen mevkufat defterinden tespit edildiği

⁵³ Ö. L. Barkan Kıbrıs'a gönderilen çiftçilerin kendi ait olmayan bir çiftlikte amelelik eder manâsına geldiğini belirtmektedir. Bkz. "Sürgünler", s.557

⁵⁴ BOA. K.K. MD. 2551, s.82

⁵⁵ M.A. Erdoğan, "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü", s.48 vd.

kadarıyla şiddetli kış ve mesafenin uzaklığı nedeniyle yoklanamayan kazaların 17 Şubat 1574 tarihindeki teftişi ⁵⁶ neticesinde gitmeyen, kaçan, yerine bedel gönderenlerin olduğu İstanbul'a gönderilen defterden anlaşılmaktadır.⁵⁷ Bunlardan birkaç örnek vermek gerekirse Karaman Eyaleti kazalarından Niğde'nin Malındı karyesinden Muhammed bin İsmail için "mezkur gitmeyüb yerine bedel gönderilmiş" şeklindeki kayd gösterilebilir.⁵⁸ Ayrıca Aksaray kazası Almazlı karyesinden Süleyman bin Budak için de " mezkur gıybet idüb, gitmeyüb bedel gönderilmiş" denilmiştir.⁵⁹ Yine Niğde kazasından Karacaviran karyesinden İlyas için "gitmemiş bedel dahi gönderilmemiş" kaydı⁶⁰ konulmuştur. Teftiş edilen onbir kazadan, Develikarahisar, Niğde, Anduğu, Aksaray ve Koçhisar kazalarından yoklanan hanelerin durumu şu şekildedir.

Tablo. V. 3: Teftiş Olunan Kazaların Durumu

Kaza	Hane	Giden	Gitmeyen	Fevt Olan	Gıybet Eden	Bedel Gönderen
Develikarahisar	8	5	2	-	1	-
Nigde	6	4	1	1	-	2
Anduğu	40	11	25	1	3	6
Aksaray	71	40	28	1	2	26
Koçhisar	5	1	2	-	2	4

⁵⁶ BOA. KK. MD. 2551, s.101'de "... vilayet-i Karaman'dan emr-i şerifle cezire-i Kıbrıs'a yazılan hanelerden gitmeyen ve bedel gönderen ve gaybet edenler ber-mucebi-i emr-i âli teftiş olunub sūdde-i saadete irsal olundukta bazı haneler şiddet-i şîta ve bu'di mesafe sebebinden yoklanmayub kalmışlar idi. Onlar dahi yoklanub meşruhan defter olunub sūdde-i saadet bahşe irsal olundu" şeklinde belirtilmektedir.

⁵⁷ BOA. KK. MD. 2551, s.106. "Devletlü sultanım hazterlerinin hakipay-ı şerif meram bahşalarına arz-ı bende-i bi-mikdar budur ki, vilayet-i Karamandan cezire-i Kıbrıs sūrgün tahrir olunan hanelerden bu kullarına teftişi ferman olunan onbir kadılığın sūrgün haneleri teftiş ve tettebbu olunub defteri Hüseyn Çavuş kullarıyla irsal oldukda bazı haneler şiddet-i şita ve bu'di mesafe sebebinden yoklanmağa gelmeyüb baki kaldıkları hakipay-ı meram bahşe arz olunmuşdı. Zikrolunan haneler dahi bit-tamam yoklanub gıybet edenler ve tebdil ve tagyir ve fevt olanlar meşruhan esamileriyle bahşe irsal olunub ferman olunan sūrgün teftişi hususunda bu kullarının alakası kalmadığı vukuu üzere arz olundu. Baki ferman saadetlü sultanım hazretlerindir".

⁵⁸ BOA. KK. MD. 2551, s.101

⁵⁹ BOA. KK. MD. 2551, s.103

⁶⁰ BOA. KK. MD. 2551, s.103

Görüldüğü üzere beş kazadan toplam 130 hane teftiş edildiğinde 61 hanenin gittiği, ölen ve kaybolanlarla birlikte gitmeyenlerin toplamının da 69 haneye ulaştığı, bunlardan 46 hanenin yerine bedel gönderdiği ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen 15 ailenin ise hiç gitmediği görülmektedir.

1574 yılında, sürgün yazılanların gidip gitmediklerini tahkik hususunda yapılan bir teftişte yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Ilgın ve Akşehir kazalarından sürgün yazılan bazı aileler Kıbrıs'a gitmemişler, fakat bulundukları yer ahalisi onların yerine başkalarını göndermişlerdi. Başkası yerine giden ve evvelki defterde sürgün yazılmamış olan kimseye bulunduğu kasabanın mahallesi halkı veya köy halkı 100 altın harçlık verip Kıbrıs'a göndermişlerdi. Diğer bir şekilde sürgün yazıldığı halde gitmek istemeyen kimse kendi yerine başkasını bulmakta ve ona 100 altın harçlık verip Kıbrıs'a gönderebilmekte idi; Ilgın Kazasına tâbi Avşar köyünden Alagöz oğlu İsmail sürgün yazılmış, fakat köyünden kaybolunca köy halkı Mahmud isimli şahsa 100 altın vererek Kıbrıs'a göndermişlerdi. Akşehir'e tâbi Bulut köyü 63 hane olup üç hanesi Kıbrıs'a gitmiş, üç hânesi gitmemiş; diğer üçünün derhal bulunub gönderilmesi emredilmiştir.⁶¹ Bütün göçmenlerin Kıbrıs'ta kendi mesleklerini icra etmeleri hükümet tarafından arzu edilmekte idi; bunun için bir genel emirname de yayınlanmıştı. Bu doğrultuda bir çiftçi, askerlere ayrılmış kadrolara tayin edilemiyecekti.⁶²

İçel Sancağı Kazalarından Kıbrıs'a Gönderilen Aileler

Sürgün hükmünde belirtildiği üzere, bu hükmün uygulanacağı yerlerden birisi de İçel Sancağı ve kazalarıdır. Sürgün hükmü mucibince İçel Sancağı'nın Ermenak, Mamuriye, Selendi, Gülnar, Mud ve Silifke kazalarından kıbrıs'a gönderilmek üzere sürgün haneleri tespit edilmişti. Sürgün işine müfettiş tayin olunan Seydişehir kadısı Muhyiddin Efendi ve İçel sancağı kadılarına gönderilen emr-i şerifle mübaşir tayin olunan Hüsrev Bey ve adı geçen kazaların kadıları tarafından, kazalardan tespit edilen sürgün haneleri mufassal şekilde bir deftere kaydedilmişlerdi.⁶³ Bu deftere göre, on haneden bir hane hesabı üzere tespit edilen haneler, hane reislerinin isimleri,

⁶¹ C. Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi", 1570-1580", s.96

⁶² Bkz. BOA. MD. 31, s.374, Hüküm 833

⁶³ Bu defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yeni yapılan tasnifler içerisinde A. DVN koduyla Divan Defterleri içinde yer alan 793 numaralı defterdir.

mücerred kız ve erkek çocuklarının sayıları, hangi meslekten oldukları, mallarının miktarı ve davalarının adedi ve taşınmaz gayrimenkullarının değeri ayrıca sürgün işinden kaçtuklarında yerine gönderilecek kefilleri ile kaydedilmişlerdir.⁶⁴

Sürgün hükmünde belirtilen şartlar dahilinde, yukarıda verilen usuller çerçevesinde İçel kazalarında sürgün hanelerinin tespiti ve uygulaması hususunda bir takım usulsüzlüklerin yapıldığı şikayet konusu olmuştur. Nitekim İçel Beyine gönderilen bir hükümde, İçel'den Kıbrıs'a gönderilen sürgünlerin ekserisinin yerlerine bedel gönderip, kendilerinin gitmediği bildirilerek, mahkemede mahfuz defterde ismi yazılı olanların kâmilten gönderilmesi istenmektedir.⁶⁵ Yine Karaman Beylerbeyi'ne gönderilen 19 Nisan 1573 tarihli hükümle, İçel Sancağı kazalarından olan Ermenak halkı sürgün yazılarının haksız yazıldığı cihetle Konya kadısı vasıtası ile şikayet ettiklerinde, yapılan tahkikat neticesinde önce tahrir olunan hanelerin Kıbrıs'a gönderilmesi emredilmiştir.⁶⁶

⁶⁴ İncelenen defterin her kazaya ait bölümünün başlangıcında bu tür bilgi verilmektedir. Mesela Selendi kazası ile ilgili bölümde "Defter-i oldur ki, hâliyâ feth olunan Kıbrıs ceziresine âdem sürmek için müfettiş ta'yin olunan Seydişehir kadısı fahrü'l-Kuzâd mevlânâ Muhyiddin Efendi dâ'ileri ile İç-il sancağı kadılarına hitâben varid olan emr-i şerif vâcibü's-şerifde bila mübaşir kayd olunan dergah-ı âli çavuşlarından fahrü'l-emâsil ve'l-akrân Hüsrev bey zide kadruhu mübaşereti ile Selendi Kazasında olan dörtüzdokuz hane haneden her on haneye bir hane hesabı üzere müşarünileyh efendi ile ta'yin ve ihrâç olunan kırkdokuz hane sahiblerinin ve mücerred oğullarının ve karyelerinin ve mallarının adedin ve mikdarın ve ne hırfetden idüğün ve ta'yin olunân kimesnelerin vakt-i mutalebede gıybet iderlerse ihzârları için alınan kefillerinin ve ehl-i ryallerin göçürüb Kıbrıs'a iletmek için vekil-i mutlak eyledikleri eşhasın isimlerini beyan ider. Tahrifen fi 10 şehr-i recebü'l-mütreceb 980" kaydı konularak sürgün işinde takip edilen usüller verilmiştir. Bkz. BOA. A. DVN. 793, s.36

⁶⁵ 15 Cemaziyelevvel 981 tarihli bu Hükümde "... Halâ Kıbrıs Beglerbeyisi mektup gönderüb cezire-i mezbureye İç-il Sancağından sürülen altı yüz doksan beş neferin.... olub ve yazıldığı üzere gelmeyüb çoğu bedel gönderüb kendüler kaldıkların bildirmiş. İmdi emrim üzere yazılmış iken bedel gönderenler dahi bizzat cezire-i mezbureye sürülmesin emr idüb..." denilerek bedel gönderme hususunu yasaklamaktadır. Bkz. BOA. MD. 22, s.345, Hüküm 676

⁶⁶ Karaman Beylerbeyi'ne gönderilen Hükümde "... halâ Konya kadısı ile mektub gönderüb Ermenak halkı yedinden size gönderilen emr-i şerifde emr üzere Seydişehir kadısı Çavuşla Ermenak'a varduk da toprak kadısının sözüne itibar etmeyüb mücrim ve haric-i ez-defter var iken rüşvet virmege kâdir olıcak yerler yazıldığı bildiriler. İmdi vaki hal görüb gidüb arz iderim deyu emr olunmakla sizin tarafınızdan Ermenak'a adem ve naib gönderülüb teftiş ettiklerinde..." Hacı Receb, Abdülkerim, Yusuf, Memi bin Hacı Mustafa ve Kasım bin Nasuhi isimli Şahısların haksız yere yazıldıkları bildirilmiş ve devamla "...Seydişehir kadısı ile mübaşir olan çavuşun defterleri gelüb sürgüne yazılan kimesneler emr üzere yazılmışdır deyu ilâm ettiklerinde mahaline kayd olunub yazılanlar min-bâd birer bahane ile ihrac olunca sairelerin ahvâli dahi niza'dan hali olmamak lâzım gelir, yazılanlar bu tarik kalmak münasib değildir. Buyurdum ki müşarünileyh kadı ve çavuşun yazub defter ittikleri kimesnelerden henüz cezire-i Kıbrıs'a gitmemiş var ise ale-t-ta'cil cezire-i mezbureye geçürtdigine Kıbrıs beylerbeyisinden temessük alub gönderesin."denilmektedir. Bkz. BOA. MD.21, s.265, Hüküm 636

Ermenak, Mamuriye, Selendi, Gülnar, Mud ve Silifke'den Kıbrıs'a gönderilen hanelerin, çocuk sayıları, ne suretle gönderildikleri ve meslek sahibi olanların kazalara göre dağılımı Bab-ı Asafî Divan Kalemî 793 nolu Defterde kayıtlıdır. Bunlar:

Tablo. V. 4: İçel Sancağı'na Tabi Kazalardan Kıbrıs'a Gönderilenlerin Kazalara Göre Dağılımı

Kazası	Hane	Çocuk		Gönüllü	S.H.M.	Meslek Sahibi	Meslek Sahibi Olmayan
		K	E				
Ermenak	54		66		54	47	7
Mamuriye	61	10	56	21	40	61	
Selendi	49	7	29	47	2	49	
Gülnar	134	66	116	82	52	134	
Mud	169	69	118	28	141	160	9
Silifke	186	68	151	77	109	173	13
TOPLAM	653	220	536	255	398	624	29

Tabloda görüldüğü üzere İçel Sancağı kazalarından gönderilen hanelerin toplamı 653'dür. Bu hanelerin % 39'u gönüllü olarak Kıbrıs'a giderken % 61 sürgün hükmü mucibince gönderilmişlerdir. Gidenlerin % 95'i meslek sahibi iken %5'ini herhangi bir mesleği olmayanlar oluşturmaktadır. Adı geçen kazalardan Kıbrıs'a gönderilen hanelerin çocuk sayısı 756 kişi olup, aile başına düşen çocuk sayısının oldukça düşük olduğu dikkati çekmektedir.

Sürgün hükmünde belirtildiği üzere iskâna tabi tutulanlar âlet ve edavâtı, hayvanları ve bütün ailesiyle gitmek durumundaydı. Zira yerleşecek olan kimselere arazi verilmek suretiyle ziraatin teşviki ve bu yeni ahalinin toprağa bağlanması sağlanarak yörede Türk-Müslüman unsurun kuvvetlenmesi hedeflenmiştir. Buna bağlı olarak, gönderileceklerin emlakının kıymetinin bilir kişiler marifetiyle takdir edilmesi ve gerçek değeri ile satıldıktan sonra parasının o kişiye ödenmesi de iskâna tâbi tutulanların asıl yurtları ile bağlarının kopmasına yardımcı olmaktaydı. Nitekim incelenen defterde bu konu ile ilgili bilgiler veren kayıtlar bulunmaktadır.⁶⁷ Bu

⁶⁷ İlgili kayıta "İş bu defterde mestûr olan elli dört hane sahiblerinin cümle zâd ü zevâda ve asâs-ı beyt ve alât-ı ziraat ve hırfetleri mükümmel olduğundan gayri nakle kâbil olmayan emlak ve esbâbları bermüceb-i fermân-ı âli bey'-i men yezîd olunub nihayet buldukda ehl-i vukuf ve mu'temed-i aliyye olan müslümanlara dahi ziyade değmediğine yemin verildikten sonra bey' olunub, kıymetleri ellerine verilüb aded ve mikdarları deftere kayd olunmuşdur" denilmektedir. Bkz. BOA. A. DVN. 793, s.14

doğrultuda örnek vermek icap ederse Ermenak'dan Kıbrıs'a gönderilen elli dört haneye, geride kalan taşınmaz gayri menkulleri için 355.400 akçe ödenmiştir.⁶⁸ Dolayısıyla asıl yurtlarındaki emlakının gerçek değerini alan, yeni gittiği yerde de herhangi bir ücret ödmeden kendisine ev, tarla tahsis edilen veya mesleği ile ilgili iş bulan göçmenin, iki yılda vergiden muaf tutulması onun ekonomik yönden iyice güçlenmesine yardımcı olmakta, böylece devlet idaresinin burada yerleşmesi temin edilmektedir.⁶⁹

Yukarıdaki tabloda verildiği üzere İçel sancağı kazalarından Kıbrıs'a gönderilen 653 ailenin 624'ünün meslek sahibi olduğu görülmektedir. Meslek sahibi olanların, meslekleri ve sayıları itibariyle kazalara göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo. V. 5: İçel Sancağı Kazalarından Kıbrıs'a Gönderilenlerin Mesleklerine Göre Dağılımı

	Ermenak	Mamuriye	Selendi	Gülnar	Mud	Silifke	TOPLAM
İşaat Ustası	2						2
Demirci					1		1
Cüllah	7	5	2	8	21	5	48
Terzi	2	7	3	6	12	4	34
Çadırcı					2		2
Fırıncı	1			1	1		3
Tacir				3	1		4
Hallaç	2	1	3				6
Papuccı	2			3			5
Semerci	1						1
Değirmenci				1		1	2
Başmakçı	2			2	6	2	12
Dülger	2		1			1	4
Kaşıkcı	2			2			4

⁶⁸ Kıbrıs'a gönderilen hanelerden bazılarının emlakı satılmamış olmalı ki, 20 Muharrem 982 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen Hükümde, memleketlerinde kalan emalikini satmak isteyen bazı kişilerin izin talebi reddedilmiştir. Bkz. BOA. MD. 24, s.222, Hüküm 592

⁶⁹ Y. Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası", s.59

Boyacı	1					1	2
Kuşakçı					1		1
Çiftçi	23	45	35	106	112	158	479
Eskici		2			1		3
İmam		1		2	2	1	6
Kalaycı			2				2
Kazaz			1				1
Talib-i İlm			2				2

Tabloda görüldüğü üzere meslek sahibi olanların büyük çoğunluğunu % 73'lük bir oranla çiftçiler oluşturmaktadır. Çiftçilerden sonra sırayı % 3'le cüllah, % 2'yle terzi ve % 22 ile tabloda görülen diğer meslekler gelmektedir. Osmanlı Devleti yerli ahali ve Kıbrıs'a yeni nakledilenlerin kendi kendilerine yeten bir toplum halinde teşkilatlanabilmeleri için, özellikle yeni nakledilenlerin ayrı meslekten kişiler olmasına dikkat etmiştir.⁷⁰ Sonuçta Karaman Eyaleti ve İçel Sancağı kazalarından Kıbrıs'a gönderilenlerin toplamı 2555 hanedir. Bunların 1028'i % 40'lık bir oranla gönüllü giderken, geri kalan 1527 hanesi sürgün hükmü mucibince gönderilmiş olup, % 53'ü de meslek sahibidirler.

Karaman Eyaleti ve İçel Sancağı kazalarından Kıbrıs'a gönderilecek hanelerin tespitinde bir takım hususlar ortak özellik arz etmektedir. Kıbrıs'a gitmek üzere kaydedilmiş olanlar kim olursa olsun herkesin iki kefil olması gerekli idi; bu kefiller, kefil oldukları şahsın ahlâkî durumu ile güvenilir kimseler olduklarının öğrenilmesinde yararlı olmuşlardır. Meselâ Ermenak kazasında bulunan Lafza karyesinde oturan Ramazan bin Köse Mehmed ve Yusuf bin İbrahim isimli şahıslar Kıbrıs'a gitmek üzere yazıldığında, Piri Çelebi İbn-i Seydi Çelebi ve Abdurrahman Halife bin Hacı Resul ve Mehmed bin Pir Ömer ve Hacı Bali bin Pir Ahmed ve Yusuf bin Ali ve Piri bin Mehmed ve Hüseyin bin Hamza Bali ve Hüseyin bin İbrahim ve Yusuf bin Seydi Ali ve Mehmed bin Ahmed kendilerine kefil ve vekil yazılmışlardır.⁷¹

⁷⁰ Y. Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskan Politikası", s.59

⁷¹ Bkz. BOA. A. DVN. 793, s.7

Kıbrıs'a gidenlerin hepsi kasaba veya kazalarda değil çoğunluğu köylerden idi. Meselâ Seydişehir kazasında, Cami, Değirmenciyan, Bazarkapu, Biruni, Hacı Mustafa, Debbağlar, Safihane, Hacı Seydi Ali, Ulukapı, Kızılcalar, Kışıkapu, Mahallelerinden onbeş hane Kıbrıs'a gönderilmek üzere yazılmışlardır.⁷² Bu durum şehir merkezlerinin sürgünden muaf tutulmadığını göstermektedir. Diğer bir husus sürgün haneleri tespit edilirken zımmi veya müslim ayrımının yapılmamasıdır.⁷³ Mesela Ermenak kazasında Zımmiyan mahallesinde oturan, zımmî Aydın veled-i Polad, zımmî Polad veled-i Minçeler, Zımmî Hızır veled-i Hacı isimli kimseler Kıbrıs'a gönderilmek üzere yazılmışlardır.⁷⁴

Karaman Eyaleti ve İçel Sancağı kazalarından gönderilen sürgün haneleri için incelediğimiz iki defterde dikkat çeken husus sürgün olarak gitmenin halk için ağır bir mükellefiyet tahmil etmiş olması ve bu sebeple gönüllü olarak gidenlerin azlığıdır. Bu yüzden defterlerde kaydedildiği gibi, bazı köyler "sürgün havfından dağılıp ele geçirilmek müyesser olamamıştır." Bu vaziyet karşısında aralarından bir kaçını muhakkak seçip göndermek mecburiyetinde kalan mahalle veya köy halkı, ekseriya işsiz, güçsüz insanları veya türlü ahlâkî zaaf ve kusurları sabit olmuş bulunanları seçmekte ve herhangi bir şekilde damgalandığı için aralarında kalmasını arzu edemeyecekleri kimselerden bu suretle adeta kurtulmağı da istemektedirler. Neticede tatbikatta yukarıda tekkik ettiğimiz sürgün hükmünün mâna ve mahiyeti değişmiş gözükmekte ve sürgün adetâ suçluların temizlenmesi gibi bir şekil

⁷² Bkz. BOA. KK. MD. 2551, s.13

⁷³ Costas P. Kyrris, Kıbrıs'a gönderilenlerin kişisel özelliklerinin, fiziki görünüm ve karakteristiklerin Müslümandan ziyade Hristiyan kişilere uygun düştüğünü ileri sürerek "Anadolu'daki ve Osmanlı İmparatorluğu içindeki Hristiyanlar, geçici olarak kendilerini Müslümanlığa uyarlamakla beraber gerçekte Müslüman ve Türk olmamışlardı. Hristiyanların Müslümanlığı kabulü durumu, İstanbul'daki Ortodoks kilisesi tarafından, ta başlangıçtan itibaren onaylamıştı ve bu Müslümanlaşmış görülen Hristiyanlar aslında Crypto-Hristiyanlar olarak dini görevlerini ve ulusal yaşamlarını gizlilik içinde sürdürmekteydi. Anadolu'dan Kıbrıs'a getirilip yerleştirilen 'Müslüman Koloniciler' arasında bu tür Crypto-Hristiyanlar çoktu; belki de büyük çoğunluğu bunlar oluşturmaktaydı." demektedir. Kyrris, bu iddiasına kaynak olarak, Mimar Sinan'ın Ortodoks Hristiyan bir Rum aileden gelme olduğunu iddia etmekte ve onun padişaha başvurarak kendi akrabalarını Kıbrıs'a gönderilmekten muaf (bağışık) tutulmasını rica ettiğini belirten bir fermanı göstermektedir. Böylece Hristiyan kökenli bir aileden olduğunu ileri sürdüğü Mimar Sinan'ın akrabalarını Kıbrıs'a göndermek girişimi gibi, Hristiyan kökenli başka ailelerin de Kıbrıs'a gönderilmiş olması olasılığını bir iddia olarak ortaya atmaktadır ki, bu tür iddialar tutarsızdır. Bkz. Costas P. Kyrris, *History Of Cyprus*, Nicosia 1985, s.260-1'den naklen A. C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*, Lefkoşa 1994 s.111

⁷⁴ Bkz. BOA. A. DVN. 793, s.7

almaktadır.⁷⁵

Osmanlı Devleti, Kıbrıs'a gönderilecek sürgün hanelerinin tespitinde, iç ve güney Anadolu'da ortaya çıkan ayaklanmalara vesile olan şahısları, suçluları seçerek bölgede istikrar ve güveni sağlamak istemiştir. Ayrıca Kıbrıs'a gittiklerinde kendilerine ev ve toprak verilecek olan bu kitleleri kaynaştırarak yeni bir toplum oluşturmak ve bunları orada kontrol altında tutmak siyasetini takip etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ın iskânı için başvurduğu bu şekil sistematik ve umumi sürgünler yanında hususi teşebbüslere bırakılan bir takım iskân usulleri de mevcut bulunmuştur. 5 Haziran 1572 tarihli bir hükme göre, Kıbrıs Defter Kethudası olan Hasan, kendi akvam ve akrabasından 1000 haneyi, ihtimal bir takım imtiyazlar mukabilinde, Kıbrıs'a alıp götürmeyi iltizam etmiş. Merkezden de Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen bir emirle⁷⁶ bu zatın taahhüdünü ifâ için şimdiye kadar kaç hâneyi geçirmiş olduğu sorularak bilgi istenmiştir.

Kıbrıs'ın iskânı meselesinde görünen diğer bir usûl, hiç kimsenin icazetini almadan kendiliğinden gidip adaya yerleşenlerin olmasıdır. Nitekim Van'dan gönüllü, erbab-ı tımar ve gayridan bazı kimseler kendiliklerinden Kıbrıs'a gidip yerleşmişlerdir. Bunun üzerine, merkezden Van Beylerbeyisine gönderilen hükümle bunun teftiş edilip bildirilmesi istenmiştir.⁷⁷

⁷⁵ Ö.L. Barkan, "Sürgünler", s.557. İncelenen defterlerden tespit edilen suçları şu şekilde sıralamak mümkündür: Müzevirlik, şirretlik, gamazlık ve yalancılık, yalan yere şahadet, müseccel katil ve kanlılık, hırsız ve hırsız yatağı olmak, eşkiyalık, eve girmek, başkasının karısına ve cariyesine taarruz, ribahorluk, haramzadelik, avâriz ve nüzûl vergilerinin ödenmesinde mahalle halkına yardım etmemek, zina, kız iğfali, duygusuzluk, ana dövmek, imana söğmek, satın almak suretiyle dâva takibi ve emri şerif taşımak, karısının fahişelik etmesi, mescidin halısını çalmak, camii şerifin civarında bulunan evine cengi cariyeye ile nâmahrem avret getirip fisk etmek, şarap içmek, ramazan günü zina etmek, küfürbazlık, kızılbaşlık, beylerin ve subaşılardan yanına sokulup kasaba halkına zarar vermek, haberi olmadan müslümanları bir âmile kefil yazdırmak.

⁷⁶ İlgili emirde: "Kıbrıs Beğlerbeğisine hüküm ki, hâlâ Kıbrıs Defter Kethudası olan Hasan kendü akvâm ve akrabasından ve ta'allûkatından bin hane miktarı Kıbrıs'a iletme bâbında uhdesine alub iltizam eylemişdi. İltizamı üzere ta'ahhüd eylediği bin haneden şimdiye dek ne kadar hane göçürmüştür. Südde-i saadetimde ma'lum olmak lâzım olmağın buyurdum ki vuslûl buldukta bu babda mukayyed olub mumâileyhin iltizamı üzere Kıbrıs'a alub gitmek ta'ahhüd eylediği bin haneden kaç hane alınmışdır nice dir mufassal yazub bildiresin" denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 19, s.69, Hüküm 154

⁷⁷ Bkz. BOA. MD. 10, s.55, Hüküm 77 (21 Safer 979): Van Beylerbeyisine gönderilen bu Hükümde "... Mahmiye-i Van'da bazı gönüllü ve erbab-ı tımar ve gayriden bazı kimesneler senün icazetin olmadan Kıbrıs'a varub serhaddi hali koyub kendi havalalarında oldukları isti'ma olundu. İmdi bu makule kimesneler Kıbrıs'a varmağa sebeb ne olub, kimin icazeti ile varmışlardır. Südde-i saadetime malum olmak lazım olmağın buyurdum ki vuslûl buldukta bu babda bizzat mukayyed olub Kıbrıs'a varanları ne makule kimesnelerdir sipahilermidir, gönüllümüdür kimler ise tamam-ı malum idüb dahi kimin icazeti ile varmışlardır, senmi icazet virdün ve sen icazet verdüğün takdirce kimin adı ile virdün. Yoksa Kıbrıs canibinden hüküm gönderilmiştir. Acele nedir mufassal ve meşru' yazub südde-isaadetime bildiresin ve hüküm-ü şerifim gönderilmiş ise aynı ile bir kiseye koyub mühürleyüb bile gönderesün" denilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ın iskânında bazı yahudi ailelerini buraya yerleştirmek yönünde faaliyetleri görülmektedir. Devletin bu girişiminin ne gaye ile yapıldığı bilinmemekle⁷⁸ birlikte değişik tarihlerde yahudiler Kıbrıs'a gönderilmek istenmişlerdir. Eldeki mevcut vesikalardan anlaşıldığı kadarı ile ilk girişim Safed sancağı ahalisinin isteği ile gerçekleştirilmiştir. Safed Yahudileri İstanbul'a adam göndererek, aralarında hırsız, haramzede ve sicili bozuk kişilerin çok sayıda olduğunu bildirerek bunların hakkından gelinmesini istemişlerdir. Bunun üzerine 25 Ağustos 1573 tarihli Safed Beyi ve kadısına gönderilen hükümle⁷⁹ Safed'de huzur ve düzeni bozan kişilerin Kıbrıs'a gönderilmesi emredilmiştir.

Başka bir belgeden anlaşıldığına göre ise, göçmen akını nedeniyle nüfusu çok artan Safed'den⁸⁰ bin nefer yahudinin Kıbrıs'a yerleştirilmek istenildiği anlaşılmaktadır.⁸¹ Ancak bu haberin duyulması üzerine, Safed'de hayat durma noktasına gelmiş ve bu husus Safed kadısı tarafından Divan-ı Humayun'a bildirilmiştir. Bunun üzerine 14 Mayıs 1578 tarihli Safed Beyine ve kadısına gönderilen hükümle⁸² Safed Yahudilerinin sürgünden af olundukları bildirilmiştir. Bununla birlikte, ülkenin başka yerlerinden Safed'e göç etmek isteyen Yahudilere sınırlamalar getirilerek Kıbrıs'a yerleştirilmişlerdir. Nitekim Selanik'ten Safed'e

⁷⁸ Halil İnalcık, Kıbrıs'a İskân ettirilmesi düşünülen yahudileri adanın ticaret hayatını canlandırmak düşüncesi ile Kıbrıs'a göndermeyi düşündüğünü belirtmektedir. Bkz. H. İnalcık, "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", *Kıbrıs ve Türkler*, Ankara 1964, s.30

⁷⁹ Safed Beyi ve kadısına gönderilen hükümde "...Safed'de sakin olan yahudi taifesi adem gönderüb içlerinde bazı hırsız ve haramzade yahudiler olub bazı müseccel ve mazısının sicilâtı olmayub lakin cemaat başıları yaramazlıkların bilüb ve bazı hırsız yatağı olub anun gibilerin ahvali görölüb yaramazlıkları zahir olanların haklarından gelinmesin rica ettikleri ecilden buyurdum ki, varduk da anun gibi kendü hallerinde olmayub ve hırsız yatağı ve haramzade olub yaramazlıkları zahir olub fesad ve şenaat üzere olanları suret-i sicilleriyle yarar adamlara koşup gönderesin..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 22, s.282, Hüküm 556

⁸⁰ Safed şehri, İstanbul ve Selanik gibi İberya Yahudilerinin yoğun olarak göç ettiği şehirlerden biridir. Bu şehir XV yüzyılın başlarına kadar, ancak üç yüz yahudi ailesi barındırırken, çok sayıda İberya yahudisinin göçü nedeniyle, bu yüzyılın sonlarına doğru, iki bin dolayında yahudi ailesini barındırır olmuştur. Dolayısıyla kısa zamanda çok sayıda yahudinin göç etmesiyle, burada yaşayan müslümanlar, yahudilerin eskiden üç mabedi varken mabed sayısının otuz ikiye çıkması, bu mabedlere pek çok emlak vakfedilerek müslümanlara müzayaka çektilmesi sebebiyle İstanbul nezdinde şikayette bulunmuşlardır. Bundan dolayı büyük bir ihtimalle bin nefer yahudi Kıbrıs'a gönderilmek istenmiş olmalıdır. Bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Ankara 1997, s.99

⁸¹ " Bu konuda 18 Ekim 1576 tarihli Safed sancakbeyine ve Kadısına gönderilen hükümde "... halâ nefsi Safed'den ve nevahisinden bin nefer yahudi defter olunub dahi Kıbrıs'da Magosa kal'asına yerleştirilmesin emr idüb..." denilerek gereğinin yapılması istenmiştir. Bkz. BOA. MD. 28, s.40 Hüküm 99

⁸² İlgili hükümde "... Yahudi taifesi Kıbrıs'a sürölmekten feragat idölüb yerli yerlerinde sakin olub kâr u kisbelerinde olalar..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 36, s.13, Hüküm 40

giderken Kıbrıs'da Magosa Limanına uğrayan gemideki yüz nefer Yahudi, kadınları ve çocukları ile beraber, Kıbrıs Beylerbeyi'nin isteği doğrultusunda Kıbrıs'a iskân edilmişlerdir.⁸³

20 Ağustos 1577 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen hükümle, merkezden gönderilen emir doğrultusunda Kudüs kadısının Kıbrıs'a göndereceği beş yüz hane Yahudi'yi Kıbrıs'a getirmek için kadırgalar göndermesi ve geldiklerinde münasip bir kalede iskan edilmeleri istenmektedir.⁸⁴

Bilindiği üzere, Karaman, Rum, Anadolu ve Dulkadriye eyaletleri sürgün hükmüne tabi tutulmuşlardı. Vilayet-i Anadolu ve Aydın Livası kazaları ile birlikte bu hükmün dışında bırakılarak birer nüshası Karaman, Alaiye, Teke, İçel, Bozok ve Rum vilayetine gönderilmişti. Yukarıda verildiği üzere Karaman Eyaleti ve İçel Sancağı kazalarından Kıbrıs'a gönderilen ailelerin kayıtlı olduğu defterler incelenmişti. Fakat bunlar haricinde, sürgün hükmüne tabi olan yerlerden gönderilenlere ait defterler arşivlerimizde mevcut olmadığından incelenememiştir. Bundan dolayı, Kıbrıs'ın iskânı için adı geçen yerlerden ne kadar hanenin gönderildiği hakkında bilgi sahibi olamıyoruz. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme kayıtlarındaki vesikalardan bu bölgelerde de sürgün hükmünün tatbik edilerek Kıbrıs'a sürgün hanelerinin gönderildiği anlaşılmaktadır.

3 Mayıs 1574 tarihli Alaiye Beyi ile Manavgat kadısına gönderilen hükümle⁸⁵ Kıbrıs'ın imâr ve ihyası için Karaman'da ve diğer yerlerde olduğu üzere Alaiye ve

⁸³ BOA. MD. 36, s.303, Hüküm 801

⁸⁴ BOA. MD. 31, s.184, Hüküm 412 Kıbrıs'ın iskânı için Halep Safed Yahudilerinin adaya gönderilmesini M.A. Erdoğan şu şekilde değerlendirmektedir: "... Eğer bu planlı bir Türkleştirme hareketi olsaydı, Orta Anadolu'nun Grek ve Ermenileri, Halep ve Safed yahudileri Kıbrıs'a sürülmek istenmezdi. İmparatorluktaki hemen her etnik gruptan insan adaya sürülmek istendi. Bundan dolayı Kıbrıs adası üzerine düşünülen tedbirlerin mantığını tam olarak anlamak mümkün değildir" Bkz. M.A. Erdoğan, "Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler", s. 10, nu: 2

⁸⁵ BOA. MD. 24, s.183, Hüküm 490. Bu Hükümde Alaiye beyine ve Manavgat kadısına hitaben "...halfyâ Liva-i alaiyeden vech-i meşru üzere on hanede bir hane sürülüb bervec-i ta'cil Kıbrıs'a irsâl olunarak emr idüb buyurdum ki, vusûl buldukda bizzat mevlana-yı müşarünileyh ile mübaşeret idüb liva-i mezburede olan her kadılığın üzerine varub teftiş ve tahkik eyleyüb her kadılık ne miktar hane ise malum idinüb on haneden bir haneyi içlerinden ihzâr idüb... defter idüb sürüb ol yerden alakaların kat' idüb ehl ü ıyalleri ile ve defterlerinin bir sureti yarar adamlara ve hisar erlerine koşulub cezire-i Kıbrıs'a gönderüb... Kıbrıs Beylerbeyisi Cafer dame ikbalehuya teslim eyleyüb her kadılıktan kaç nefer adem ihraç olunub gönderildüğü ve defterin bur surete yazub südde-i saadetime gönderin..." denilmektedir. Ayrıca 27 Safer 981 tarihli Manavgat kadısına gönderilen Hükümle, kendi halinde ve ticaret ile meşgul olan adamlara dokunulmayıp, işsiz güçsüz, bekar ve faizci kimselerin gönderilmesi bildirilmiştir. Bkz. BOA. MD. 22, s.96, Hüküm 198

kazalarından on haneden bir hane çıkarılarak gönderilmesi istenmiştir. Sürgün hanelerinin tespitinde kendi halinde olanlara dokunulmaması ehli fesad ve şirret adamların seçilmesi bildirilmiştir. Yine 4 Eylül 1574 tarihli Alaiye Beyine ve Tarsus kadısına gönderilen hükümle⁸⁶ bölge ahalisinin ekserisinin denizde küffar tarafından esir ve mallarının garet edilmesinden dolayı fakir kaldıkları sancak beyi tarafından bildirilerek, tespit edilecek hanelerin mücrim ve şerirlere hasredilmesi isteğinin kabul edildiği bildirilmiştir. Kıbrıs'a sürgün edileceklerini işiten şerirler dağıldıklarından, bu durumun diğerlerine sirayet etmemesi için mal ve mülklerinin değerleri ile sattırılıp akrabaları ve ehl-i ıyalleri ile gönderilmesi 23 Eylül 1574 tarihli hükümle Alaiye Beyine emredilmiştir.⁸⁷

Sürgün hükmünde "Vilayet-i Anadolu" kaydının silinmesine rağmen bu eyaletten de Kıbrıs'a sürgün hanelerinin gönderildiği görülmektedir. Bu eyaletin sürgün hükmü dışında tutulduğu yayılmış olacak ki, Kıbrıs'a sürgün yazılanlar için bazı kadıların "hilaf-ı emr" yazılmışlardır demeleri üzerine af bekleyen aileler için 15 Temmuz 1573 tarihli Anadolu Beylerbeyi'ne gönderilen hükümle⁸⁸ hazırlanan defter mucibince Kıbrıs'a gönderilmeleri emredilmiştir.

Antalya Kazası'ndan da Kıbrıs'a sürgün ailelerin gönderildiği yönünde belgeler mevcuttur. 26 Temmuz 1573 tarihli Antalya, Karahisar, Teke, Kızılkaya, Elmalu, Kaş ve Kalkanlı kadılarına gönderilen hükümle⁸⁹ Megri Kadısı marifetiyle adı geçen kazalardan sürgün hükmü mucibince sürgün hanelerinin yazıldığı bildirilmektedir. Antalya kadısına gönderilen 16 Mart 1574 tarihli hükümde⁹⁰ ise, Antalya kazasından gönderilecek doksan dört hanedan bakiye kalanların sevk edilmesi istenmiştir.

Kıbrıs'ın iskânı için, yukarıda izah edilen usüllerle çıkarılan sürgün hanelerinin hakiki adedini, Kıbrıs'a götürülüp götürülmediklerini ve Kıbrıs'da ne şekilde ve nerelere yerleştirildiklerini tespit etmek mümkün olamamaktadır. Fakat Osmanlı

⁸⁶ BOA. MD. 26, s.196, Hüküm 543

⁸⁷ BOA. MD. 26, s.224, Hüküm 640

⁸⁸ Anaolu Beylerbeyine gönderilen hükümde "... mukaddema emr-i şerifim mucibince Kıbrıs'a sürgün ihraç olunub sicil ve defter olunub sicil ve defter olunanlardan bazıları için haliya bazı kadılar hilaf-ı emr yazılmışdır deyu avk ve tehire konub bu bahane ile celb ve ahz murad edindikleri ilam olundu. İmdi ibtida yazılanlar kimler ise asla tebdil ve tağyir olunmağa emrim yokdur ve yazılmağa müstehak değildir deyu arz olunmağa dahi caiz değildir. Heman Kıbrıs nakl olınalar, mukaddema yazılıub mahkemelerde hıfz olunan defter mucibince mu'accelen ihrac ve irsal eylemek emr idüb..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 22, s.148, Hüküm 294

⁸⁹ BOA. MD. 22, s.175, Hüküm 339

Devleti'nin Kıbrıs'a geçiş yeri olan Silifke iskelesinden ⁹¹ dolayı İçel Beyi,⁹² gönderilen sürgün hanelerinin sayısı ve yerleştirilmesi hususunda Kıbrıs Beylerbeyi ile yapmış olduğu yazışmalardan meseleye gerekli önemin verildiği anlaşılmaktadır. Yine 5 Temmuz 1573 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine ve Defterdarına gönderilen hükümde de⁹³ Kıbrıs'a varan sürgün hanelerinin sayısı ve iskân yerleri hakkında bilgi istenmiştir. Kasım 1609 tarihli bir sicil kaydında⁹⁴ da Kıbrıs'taki kadılara gönderilen mektup emri ile, sürgün zamanından bu yana hangi kazada ne kadar sürgün edilen reaya olduğunun tahrir ve defter ettirilip asitane-i saadet'e gönderilmesi istenmektedir.

Kıbrıs'ın iskânı için, Karaman eyaleti ve İçel Sancağı kazalarından gönderilenlerin haricinde, sürgün hükmünde belirtilen diğer yerlerden ne kadar hanenin Kıbrıs'a geçirildiği hakkında bilgi sahibi olamıyoruz. Ayrıca bu sürgün hanelerinin Kıbrıs'a gidip gitmediklerini ve adada nerelere yerleştirildiklerini maalesef tespit etmek mümkün değildir. TK. KKA. 64 numaralı Kıbrıs Mufassal defteri, fethi müteakip yazılan defter olduğu için, Türk ve müslüman muhacir olarak, hiçbir kimsenin kaydını ihtiva etmemektedir. Bu hususta çalışmalar yapan Mustafa Haşım Altan, Kıbrıs'a gelen muhacirlerin yerleştirildiği yerlerin isimlerinin değiştirilmeden muhafaza edildiği ve sadece Türkler'in yerleştirilmesiyle oluşan yeni köy ve kasabalara Türkçe isimler verildiği prensibinden hareketle yerleşim yerlerini

⁹⁰ BOA., MD. 23, s.319, Hüküm 710

⁹¹ 6 Rebiülevvel 981 tarihli Antalya, Alaiye, ve Marmuriye kadılarına gönderilen Hükümde "... Kıbrıs'a sürülmesi ferman olunan kimesneler Antalya Kal'asından otuz nefer hisar erleri koşup mezburuları Alaiye'ye vasil eylesinler ve Alaiye Kal'asından dahi vech-i meşru üzere hisar erleri koşup Ma'muriye'ye vasil iderler ve Ma'muriye'den dahi zikr olunduğu üzere hisar erleri koşulub Silifke'ye vasil ederler..." denilerek Silifke üzerinden Kıbrıs'a gönderilmeleri istenmektedir. Bkz. BOA. MD.22, s.132, Hüküm 265

⁹² BOA. MD. 19, s.319, Hüküm 644

⁹³ İlgili hükümde "... halâ memalik-i mahruseden Kıbrıs ceziyesine sürgün tariki ile irsal olunan haneler ne kadar hane olub ve ne mahalde iskân oldukları ve ol hanelerden mirî için ne makûle hasıl ta'yin olunub miriyi her sene ne hasıl olduğun mufassal yazub müstakil kalem olmak muhasebe şeklinde defter eyleyüb sütte-i sa'adetime gönderilmek emr idüb..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 22, s.120, Hüküm 246

⁹⁴ KŞS. Defter II, s.26

tasnife tabi tutmuştur.⁹⁵

Kıbrıs'a gönderilen sürgün hanelerinin miktarı hakkında ise 14 Temmuz 1580 tarihli bir belgeden fikir edinebiliriz. Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen bu hükümde⁹⁶ 12.000 hanenin Kıbrıs'a gönderildiği, fakat bunların tamamına yakının tekrar adadan ayrıldıkları anlaşılmaktadır. Fakat hükümde geçen "... sürgün tariki ile cezire-i Kıbrıs'a varanların isimleri nedir ve her biri ne kadılıktan olduğu mukaddema vardıklarında müfredatiyle defter olunmuşumdur..." ifadesi ve bu hüküm doğrultusunda istenilen bilgilerin gönderildiği kayıtların mevcut olmayışı bizi herhangi bir yorum yapmaktan geri bırakmaktadır. Fakat sürgün hükmü mucibince ilgili yerlerden tespit edilerek Kıbrıs'a gönderilen ailelerden bazılarının, yukarıda verilen hükümde de belirtildiği üzere, Kıbrıs'dan ayrıldıkları yönünde elimizde mevcut vesikalar vardır.

⁹⁵ Bu tasnife göre sadece Türklerin yerleştirilmesiyle oluşan köyleri "Beyköy, Abuohor (Cihangir), Kurumanastır (Çukurova), Dizdarköy, Ayakebir (Dilekkaya), Maraş, Gaziveren (Kaza-iViran), Gönyeli (Konya-ili) Hamit, Mendrez (Hamit köy), Kalavaç, Kanlıköy, Koççat, Alevkaya, Değirmenlik, Çemlekçi, Civisil, Lefke, Ortaköy, Yeniceköy, Ağırdağ, Kırmı (Pınarbaşı), Kambilli, Kelemanı, (Süleymaniye), Mora, Karamulles (Kervan yolu), Fasula (Bağrıkarı), Bahçalar, Murata (Murat Ağa), Paşaköy, Kaleburnu, Görneç, Lukrunu (Oluköntü), Galata, Sandallar, Topcuköy, Softalar, Tatlısu, Melunda (Mallıdağ), Hulu, Kutrafa dsurtboğan), Kandlu (Çanakkale), Susuz, Paramal, Çerkez, Sarama (Kuluşluca), Evdim (Düzkiye), Melatya (Malatya), Kurtadağ (Kurdağ), Mamundali (Soğucak), Lemba, Kazafana (Kasaphan, Ozanköy), Sellaindappi (Selçuklu), Angolem (Taşpınar), İkranköy (ilkın çiftlik olarak), Zeynep köy (ilkın çiftlik olarak), Tereseferan köy (ilkın çiftlik olarak), Kırklar köyü (ilkın çiftlik olarak), Mania köy (ilkın çiftlik olarak), Arap köy (ilkın çiftlik olarak), Efendiler (Afenderika)." olarak vermektedir. Latin döneminde var olan, fakat Türk fethi esnasında veya kısmen Türklerin de yerleşmesiyle boşaltılan köyler ise "Luricina (Akıncılar), Aysezomena (Arpalık), Aytotro (Bozdağ), Kalohoryo (Çamlıköy), Elye (Doğancı), Koççino (Erenköy), Tremitusa (uzunmeşe), Aybifan (Esendağ), Ammadyez (Günebakan), Diyobodame (iki Dere), Trahona (Kızılbaş-Gelibolu) Kserovuna (Kuru Tepe), Margi (Küçükköy), Vroişa (Yağmuralan) Limniti (Yeşilırmak), Şillura (Yılmazköy), fota (doğyolu), Fileri (Göçeri), Trapeza(Teknecik), Templos (Zeytinlik), Prastyo (Baf, Yuvalı) Artemi (Arıdamı), Aysimyo (Avtepe), Ovgoroz (Ergazi), Ayharida (Ergenekon), Konetra (Gönendere), Sinde (İnönü), Kritya (Kilitkaya), Kukla (Köprü); Avgalida (Kurtuluş), Korovya (Kuruova), Livatya (Sazlıköy), İpsillat (Sütlüce), Ornuta, Evretu (Dereboyu); Melandra (Beşiktepe), İstinco (Kuşluca), Ayastad, (Zeybekköy), Klavya (Alaniçi), Aplanda, Pergama (Beyarmudu), Petrofan (Esendağ), Köfünye (Geçitkale), Mnnoya (Ötüken), Pile, Goşşi (Üç şehitler), Celya (Yıldırım), Pitargu (Akkargı), Aksilu (Aksu), Ayanni (Aydın), Anatyu (Görkemli), Antroliku (Gündoğdu), Pelatusa (Karaağaç), Ayyorgi (Kavaklı)" şeklinde sıralamaktadır. Bkz. A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 111 vd.

⁹⁶ Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen bu hükümde "... mektub gönderüb Kıbrıs feth olalıdan berû on iki bin hane sürgün gitmiştir. Hâlâ mevcut ne mikdâr vardır deyu arz eylesün deyu ferman olunmağın vilayet muharrirlerinden su'al olunduk da defter-i cedidde sekiz yüz nefer kayd olub lakin şimdiye değin anın dahi nısfı kalmışdır deyu haber verdiklerin bildirmişsin. İmdi sürgün tariki ile cezire-i Kıbrıs'a varanların isimleri nedir ve her biri ne kadılıktan olduğu mukaddema vardıklarında müfredatiyle defter olunmuşumdur. Buyurdum ki, vardukda anda olan deftere nazar eyleyüb bir suretin ihraç itdirüb gönderesin ve gıybet idenler dahi ne tarikile gıybet itmışlerdir. Kimler gıybet itdirmişdir. Celb ve ahz olunmağlamı gitmişlerdir. Kimler gıybet itdirmişdir yohsa beğlerbeğileri her biri bir tariklemi berû yakaya kaçmışlardır ve gıybet idenler ve ne karyeden isimleri üzerine ale-l-usûl şerh virüb defterin suretin mühürleyüb gönderesin" denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 43, s.134, Hüküm 241

2 Eylül 1574 tarihli Karaman Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde ⁹⁷ "... sürgün taifesinden bazıları cezire-i Kıbrıs'dan hufyeten rençber ve levend gemilerine girüb beru yakaya firar ettikleri arz ve ilâm olunmağın buyurdum ki, varduk da daima bu babda mukayyed olub anun gibi taife-i mezbureden kaçub beru yakaya geçenleri ele götürüb celb ve ahz olunmakla himayet olunmakdan ziyade hazer edesin" şeklindeki ifadelerden Kıbrıs'dan kaçanların olduğu anlaşılmaktadır. Bunların genellikle rüşvet vererek ⁹⁸ veya yeniçeri ve gönüllü yazılıp daha sonra tımara çıkararak ⁹⁹ kaçtıkları görülmektedir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin bir takım tedbirler aldığı tespit edilmektedir. Nitekim Kıbrıs'dan insan kaçırın Levendlerin bu işi yaptıkları tahakkuk ederse idam edilecekleri ¹⁰⁰, Kıbrıs'da iskeleler haricinde herhangi bir yere yanaşan ve demirleyen gemilere el konulması ¹⁰¹ ve İskele eminlerinin dikkatinin çekilmesi ¹⁰² gibi hususlarda Kıbrıs Beylerbeyine hükümler yazılmıştır.

Fetihten sonra Kıbrıs'ın imar ve iskânı için girişilmiş olan faaliyetleri, bazı araştırmacılar değişik boyutlarda ele alıp incelemeye çalışmış ve bir takım sonuçlar çıkartmışlardır. Yapılan çalışmalarda dikkati çeken en önemli hususlardan birisi, Kıbrıs'a gerçekleştirilen iskân faaliyetleri ile çok sayıda ailenin buraya yerleştirilmesi düşüncesi olup, yapılan iskânın da başarılı bulunmasıdır. ¹⁰³

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'a gerçekleştirdiği iskân faaliyetlerini, Ada'ya nakledilen muhacir topluluğunun kesafeti bakımından değil de topraksız kitlelerin

⁹⁷ BOA. MD. 26, s.192, Hüküm 527

⁹⁸ 18 Şevval 981 tarihli Konya Kadısına yazılan hükümle, rüşvet vererek geri dönen Sarıknık ve Hocalı Köyleri ahalisinin tekrar Kıbrıs'a gönderilmesi bildirilmiştir. [Bkz. BOA. MD. 23, s.279, Hüküm 596] Ayrıca 23 Muharrem 985 tarihli Niğde sancakbeyine ve Sücaaddin kadısına gönderilen Hükümle, rüşvet vererek halâs olan Kasımoğlu Esen'in ve dört arkadaşının geri gönderilmesi istenmiştir. Bkz. BOA. MD. 30, s.22, Hüküm 55

⁹⁹ 27 Receb 986 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen Hükümle, Kıbrıs'ın imarı için oraya sürülenlerden bazılarının yeniçeri ve gönüllü yazılıp daha sonra tımara çıkararak kaçtıklarından, bu gibileri yeniçeri ve gönüllü yazılmayıp, gediği olanların da tımara çıkarılmamaları emredilmiştir. Bkz. BOA. MD. 35, s.264, Hüküm 668

¹⁰⁰ BOA. MD. 24, s.103, Hüküm 281 (14 Zilhicce 981)

¹⁰¹ BOA. MD. 35, s.401, Hüküm 1026 (16 Şevval 986)

¹⁰² BOA. MD. 24, s.130, Hüküm 130 (20 Zilhicce 981)

¹⁰³ Meseleye, Kıbrıs'a gönderilen Türk nüfusu açısından yaklaşan Yusuf Halaçoğlu "...Kıbrıs'a XVI. Yüzyıl sonlarına kadar Kıbrıs'a iskânı planlanan 12.000 aileden ancak 8.000'i yerleştirilmiştir. Bu ise yaklaşık her hane beş kişi olarak düşünülecek olursa 40.000 kişi demektir. Bunlara sayıları 3800'e varan askerî guruplar da eklenirse sayı toplam 43-44.000'e ulaşır... XVI. yüzyılda yapılan bu nüfus naklinin hangi ölçüde başarıya ulaştığını göstermektedir" diyerek Kıbrıs'ın şenlendirilmesine yönelik iskân faaliyetlerinin başarıya ulaştığını vurgulamaktadır. Y. Halaçoğlu, o dönemde Anadolu ve Rumeli şehirlerinden Saray-Bosna'nın 21.350, Edirne'nin 27.000, Manisa'nın 6500, Ankara'nın 23.000, Kayseri'nin 9.300, Sivas'ın 3000 nüfusu olduğunu belirterek, Kıbrıs'a yerleştirilen ailelerin mukayesesini yapmıştır. Bkz. Y. Halaçoğlu, a.g.m., s.60,

tasfiye edilerek Anadolu'da asilerin temizlenip otoritenin temini, güven ve istikrarın sağlanması yönünde değerlendirmeye tabi tutanlar, iskânı pek başarılı bulmamakta ve bunu da Kıbrıs'ın coğrafyası ve iklimindeki olumsuz şartlara bağlamaktadırlar.¹⁰⁴ Yine, Kıbrıs'a uygulanan iskân politikasını, kentleşmeye olan etkileri bakımından değerlendirenlerin de pek olumlu bakmadığı görülmektedir.¹⁰⁵

Kıbrıs'ın iskânı ile ilgili inceleme imkanı bulunan vesikâlara dayanılarak, ele alınan dönemde, iskânın neticeleri hakkında kesin hükümlere varmak oldukça zordur. Bu cümleden olmak üzere sürgün hükmü doğrultusunda Ada'nın şenlendirilmesi işine çok iyi niyetlerle başlandığını söylemek mümkündür. Fakat sonucu belli olmayan bir yolculuğa çıkılıyor olması, bütün özendirmelere rağmen gönüllü ailelerin sayısının artmasına mani olmuştur. Bu olumsuzluğa rağmen Karaman Eyaleti ve İçel sancağı kazalarından gönderilenlerin yüzde kırkının gönüllü olarak Ada'ya gitmeleri ise başarı olarak kabul edilebilir.

Gönüllü ailelerden başka devletin, sürgün hükmü ile göz önünde bulundurulması gereken hususların dışına çıkarak Anadolu'da asayiş bozanlar ile toprağı olmayan ahaliyi iskâna tabi tutması da esas itibarıyla oldukça isabetlidir. Bu sayede devlet hem Anadolu'da otoritesini sağlamlaştırarak huzur ve sukûnu temin etmeyi hedeflemiş hem de söz konusu olan bu potansiyel ile Kıbrıs'ın imar ve iskânını gözetmiştir. Fakat Ada coğrafyası ve ikliminden kaynaklanan olumsuz gelişmeler, iskan ve imar faaliyetlerinin istenilen seviyede gerçekleşmesine mani olmuştur. Bu da Ada'da aradığını bulamayan muhacirlerin, tekrar eski yerlerine dönmek istemelerine ve Osmanlı Devleti'nin ise bunu engellemek için gerekli tedbirleri almasına yol açmıştır. Zaten, Kıbrıs'ın iskânı ile alakalı arşiv vesikâlarının

¹⁰⁴ Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'a iskân teşebbüsünü değerlendiren Mehmed Akif Erdoğan "...Kıbrıs'ın iskânı teşebbüsünün pek başarılı olduğu görülmemektedir. Devlet İç Anadolu'dan sürgünler yapmakla, hem İç Anadolu'da ortaya çıkan ayaklanmaların önüne geçip istikrar ve güveni sağlayacak ve topraksız kitleleri tasfiye etmiş olacak hem de yeni fethetmiş olduğu Kıbrıs'ı bu kişilere imar ve iskân edecekti. Ancak adanın verimsizliği, güvensizliği ve iklimi, bu teşebbüsü büyük ölçüde başarısız kıldı. Bütün bunların yanında, adanın gelir kaynaklarının iyi değerlendirilememesi de işi zorlaştırdı. Akdeniz dünyası ticaretindeki gerileme, adanın ticari imkânlarını da azalttı..." diyerek başarısızlığı dile getirmektedir. M. A. Erdoğan, "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü" s.49

¹⁰⁵ Meseleyi, Osmanlı iskan politikasının kentleşmeye olan etkileri açısından değerlendiren Suraiya Faroqhi, D. H. Andreasyan'ı kaynak [D.H. Andreasyan, "Celâliîlerden kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara 1976, s. 45vd.] olarak göstererek, adaya iskân edilenlerin kaçmasından dolayı kendi ifadesiyle "pek başarılı bulmamıştır.", Bkz. S. Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul 1994, s.347

tamamı hadisenin, yukarıda izah edildiği vechile, safahatını bütün açıklığı ile gösterecek şekildedir. Kıbrıs'a gerçekleştirilen iskân hareketinde gözardı edilmemesi gereken en önemli husus, Anadolu ile Kıbrıs arasında bir kültür birliği köprüsü oluşturulması ve bu sayede Kıbrıs'ta üçyüz yıl devam eden Türk hakimiyetinin tesis edilmesidir.

b- Cezâî Sürgünler

Osmanlı Devleti Kıbrıs'ın iskânı için, yukarıda izah edilen usûllerinin haricinde, cezayı gerektirecek bir takım suçları işleyenleri de Kıbrıs'a göndermiştir. Mesela Kütahya kazasına tabi Akkeçili yörüklerinden Turgud, Hacıbayram, Ramazan ve Musa ile birlikte elli altmış kadar kimse Banaz Nahiyesi'nde kadınlar hamamını basmaları ve ayrıca südde-i saadet çavuşlarından Derviş'in atını alarak dövmeleri üzerine 8 Temmuz 1572 tarihli Anadolu Beylerbeyine ve Uşak kadısına gönderilen hükümle suçu sabit olanların Kıbrıs'a sürülmeleri emredilmiştir.¹⁰⁶ Osmanlı Devleti, yukarıda verilen örnekte görüldüğü üzere suçu sabit olanları Kıbrıs'a sürgün ettiği gibi, bazı bölgelerdeki hapishanelerde bulunan ehl-i fesâd ve mücrimleri de göndermiştir. Karaman Beylerbeyine ve Kadısına gönderilen 1572 tarihli hükümde ¹⁰⁷ "... vilayet-i Karaman'da olan mahbeslerde bifiil mevcut olan ehl-i fesâd ve mücrimler ve min-bâd ele götürülecek mücrimler dahi Kıbrıs Beylerbeyisene gönderülüb teslim olunmasun emr idüb..." denilerek konuya açıklık getirilmiştir.

1575 yılında III Murad'ın Osmanlı tahtına geçmesiyle şiddetlenen Suhte olayları, Edirne, Karasi ve Biga'da, ayrıca Anadolu, Rum ve Karaman Eyaletlerinde devam etmekteydi. Devlet, adı geçen yerlerde güvenliği sağlamak için Suhte

¹⁰⁶ Anadolu Beylerbeyine ve Uşak kadısına gönderilen hükümde: "...Mektup gönderüb Kütahya kazasına tâbi Akkeçili yörügünden Turgud ve Hacıbayram ve Ramazan ve Musa'dan gayri elli altmış nefer mikdarı kimesne Banaz Nahiyesi'nde zurna ile hamam üzerine gelüb içinde hatunlar var iken, südde-i saadetim çavuşlarından Derviş Çavuş ulakda Rodos'dan gelür iken rast gelüb bargirlerin alub üzerine hücum edib muhkem döğüb hakaret eylediklerin bildirmişsin, imdi, mezburları ehl ü iyalleri ile Kıbrıs'a sürgün eylemek emr idüb buyurdum ki vusul bulduk da te'hir etmeyüb zıkr olunan ehl-i fesadlar kimler ise ol yerlerden alakaların kat' edüb yarar çavuşlar ile Silifke İskelesine gönderüb Kıbrıs'a geçürüb sürgün eylesin ve eylediklerine temessük getirip südde-i saadetime gönderesin amma bu babda tamam hak üzere olub bu bahane ile kendü hallerinde olanlara dahl olunub ehl-i fesada himayet olunmaktan ihtiyat eyleyesin" denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 19, s.69, Hüküm 353; Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul 1989, s.15-16; Naci Kökdemir, *Dünya- Bugünkü Kıbrıs*, Ankara 1957, s. 95-96

¹⁰⁷ BOA. MD.19, s.306, Hüküm 618. Bu hükmün birer sureti Dulkadriye ve Diyarbakir Beylerbeyilerine ve kadılarına gönderilmiştir; Bu doğrultuda Halep ve Şam'a gönderilen Hüküm için bkz. BOA. MD. 19, s.279, Hüküm 558 (29 Rebiülevvel 980)

eşkiyasını ve bunlara yardım ve yataklık edenleri Kıbrıs'a sürgün etmiştir. Batı Anadolu, Hamit ve Teke taraflarında Suhtelerin zengin tımar ve zeamet erbabına tecavüzleri neticesinde, bu bölgelerden gelen şikayetler üzerine Hamit sancağında bulunan bütün kadılara yazılan hükümde "... mezbur eşkiyayı her kanda bulur ise katl ve akrabalarından muin olanların kimini küreğe ve kimini Kıbrıs'a gönderüb..." denilerek Kıbrıs'a gönderilmeleri istenmiştir.¹⁰⁸

Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ın iskânı için çıkarılmış olan sürgün hükmü mucibince tespit edilen ailelerin gönderilmesinde olduğu gibi suçluları da görevli çavuşlar vasıtası ile gönderip, teslim edildiğine dair temessük alınmasını ve bunun südde-i saadete gönderilmesini mecburi tutuyordu. Ayrıca 14 Ekim 1577 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen hükümde¹⁰⁹ görüldüğü üzere "... Karabaş demekle maruf kimesne Kıbrıs'a sürülmek emrim olmağın dergah-ı muallam Çavuşlarından Mustafa çavuş ile irsâl olunmuştur buyurdum ki, mezburu Kıbrıs ceziresine geçirüb sana teslim eyledüğüne müşarünileyh çavuşuma mühürlü temessük verüb ve mezbûr Karabaş bir tarikle beru yakaya geçmekten ihtirâz eyleyesin" denilerek hem beylerbeyine önceden bildiriliyor ve hem de suçluların kaçmaması için gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu.

Osmanlı Devleti'nin, değişik suçlardan hüküm giymiş insanları Kıbrıs'a sürgün ettiği hususunda elimizde oldukça çok sayıda vesika mevcuttur. Bu vesikalarda sürgün olan şahıs ile, işlediği suçun çeşidi de belirtilmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterlerindeki ilgili hükümlerden hareketle Kıbrıs'a sürülenlerin işledikleri suçları şu şekilde sıralamak mümkündür. Hırsızlık ve onlara yataklık,¹¹⁰ Mahkeme basmak,¹¹¹ haramilik ve bunlara yataklık,¹¹² başkasının malına zarar

¹⁰⁸ Daha geniş bilgi için bkz. M. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası. Celâli İsyanları*, Ankara 1995, s.255-283; Suhte olayları ile ilgili olarak Kıbrıs'a sürülenler hakkında bkz. BOA. MD. 26, s.45, Hüküm 123 (1 Rebiülevvel 982 tarihli Menteşe Sancağında olan kadılara gönderilen Hüküm); BOA. MD. 26, s.197, Hüküm 44 (19 Cemaziyelevvel 982 tarihli Alaiye Beyine, Alaiye ve Manavgat Kadılarına gönderilen Hüküm); BOA. MD. 26, s.226, Hüküm 646 (7 Cemaziyelahir 982 tarihli Alaiye, Manavgat ve Alaiye Kadılarına gönderilen Hüküm); BOA. MD. 36, s.347, Hüküm 912 (9 Rebiülahir 987 tarihli Tarsus Kadısına gönderilen Hüküm); BOA. MD. 55, s.63, Hüküm 113 (4 Zilhicce 992 tarihli Kastamonu Beyine ve Sahil Kadılarına gönderilen Hüküm)

¹⁰⁹ Bkz. BOA. MD. 31, s.373, Hüküm 832

¹¹⁰ Bu konuda bkz. BOA. MD. 19, s.268, Hüküm 540 (25 Rebiülevvel 980 tarihli Malkara kadısına gönderilen Hüküm); BOA. MD. 27, s. 30, Hüküm 85 (18 Receb 983 Tarihli Hamit Beyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 28, s.118, Hüküm 284 (25 Receb 984 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 31, s.11, Hüküm 29 (27 Rebiülahir 985 tarihli Deyr Beyine gönderilen Hüküm).

¹¹¹ BOA. MD. 27, s.366, Hüküm 876 (8 Zilhicce 983 Hamit Beyine gönderilen Hüküm); BOA. MD.28, s.256, Hüküm 622 (25 Receb 984 tarihli Hamid Beyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 60, s.196, Hüküm 461 (20 Safer 994 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen Hüküm) .

verme,¹¹³ faizcilik,¹¹⁴ kalpazanlık,¹¹⁵ mal-ı miriye zarar vermek,¹¹⁶ seferden kaçma,¹¹⁷ ev basmak,¹¹⁸ merâ anlaşmazlığı,¹¹⁹ tezvir,¹²⁰ davaya icabet etmemek,¹²¹ emre itaatsizlik,¹²² casusluk,¹²³ sahte mühür kazımak,¹²⁴ adam öldürme veya öldürmekle itham,¹²⁵ fesad, şenaat,¹²⁶ emr-i şerife itaat etmemek,¹²⁷ aşiretler

- ¹¹² BOA. MD.12, s.267 Hüküm 544 (18 Zilhicce 978 tarihli Birecik ve Ayıntab Beylerine ve kadılarına gönderilen Hüküm); BOA. MD. 42, s.24, Hüküm 185 (16 Cemaziyelevvel 989 tarihli Hamit Beyine, Kemer ve Ağlasan kadılarına gönderilen Hüküm).
- ¹¹³ BOA. MD. 16, s.26, Hüküm 45 (9 Cemaziyelevvel 979 tarihli Sis Beyine ve kadısına gönderilen Hüküm); BOA. MD.23, s.184, Hüküm 389 (3 Şaban 981 tarihli İçel Beyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 31, s.238, Hüküm 527 (22 Cemaziyelahir 985 tarihli Kayseriye Beyine ve kadısına gönderilen Hüküm)
- ¹¹⁴ BOA. MD.19, s.145, Hüküm 309 (10 Safer 980 tarihli mora beyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 29, s.49, Hüküm 112 (Şevval 984 tarihli Haleb Beylerbeyine gönderilen Hüküm)
- ¹¹⁵ BOA. MD.27, s.348, Hüküm 835 (Kargo kadısı olan cinci kadı ile kardeşinin Kalpazanlığından dolayı Kıbrıs'a sürüldüğü hakkında 8 zilhicce 983 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen Hüküm)
- ¹¹⁶ BOA. MD., s.63, Hüküm 149 (25 Receb 984 tarihli, mirî keresteleri hususi işlerinde kullanıp halka teaddi eden Kastamonu Alaybeyi'nin Kıbrıs'a sürgün edildiğine dair Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 31, s.4, Hüküm 9 (24 Rebiülahir 985 tarihli Kayseri Beyine gönderilen Hüküm)
- ¹¹⁷ BOA. MD. 22, s.173, Hüküm 331 (26 Rebiülevvel 981 tarihli Dulkadir Beylerbeyine gönderilen Hüküm); BOA. MD.24, s.163, Hüküm 435 (3 Muharrem 982 tarihli Vize yörükleri ve canbazları olan yerlerin kadılarına gönderilen Hüküm); BOA. MD.47, s.244, Hüküm 588 (gurre-i Rebiülahir 990 tarihli İmadiye hakimine gönderilen Hüküm)
- ¹¹⁸ BOA. MD. 70, s.191, Hüküm 377 (8 Receb 1001 tarihli, Dergah-ı Âli çavuşlarından Veli çavuşun ehl-i fesad ile beraber olup ev bastığından Kıbrıs'a sürgün edildiği hakkında Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen Hüküm) BOA. MD.46, s.317, Hüküm 724 (4 Muharrem 990 tarihli, Karakaş kazasından Nasuh ve Kubad'ın kaza ahalisinden Mahmud'un evini bastıklarından Kıbrıs'a sürüldükleri hakkında Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen Hüküm).
- ¹¹⁹ BOA. MD. 22, s.35, Hüküm 76 (23 Muharrem 981 tarihli Çorum Beyine İnallu ve Ballu kadılarına gönderilen Hüküm)
- ¹²⁰ BOA. MD. 22, s.178, Hüküm 343 (28 Rebiülevvel 981 tarihli Antalya ve Sützer kadılarına gönderilen Hüküm)
- ¹²¹ BOA. MD. 42, s.56, Hüküm 267 (19 Cemaziyelahir 989 tarihli Kırşehir beyine ve kadısına gönderilen Hüküm)
- ¹²² BOA. MD. 27, s.343, Hüküm 822 (8 Zilhicce 983 tarihli İçel Beyine gönderilen Hüküm)
- ¹²³ BOA. MD.28, s.273, Hüküm 676 (25 Receb 984 tarihli Şam Beyine gönderilen Hüküm)
- ¹²⁴ BOA. MD., s.83, Hüküm 233 (3 Şaban 980 tarihli merkezde Anadolu muhasebecisi olan Işık Ali ve Divan-ı Hümayûn kâtiplerinden Mustafa ve Seyyid Yahya ve Mehmed isimli kimselerin sahte mühür kazub sahte arızlar yazdıkları sabit olmakla Kıbrıs'a sürüldükleri hakkında Kıbrıs Beylerbeyine yazılan Hüküm)
- ¹²⁵ BOA. MD. 19, s.223, Hüküm 461 (10 Rebiülevvel 980 tarihli Lala Cafer Beye, Ayasluğ ve Burnaz Kadılarına gönderilen Hüküm); BOA. MD.22, s.339, Hüküm 672 (15 Cemaziyelevvel 981 tarihli Ankara Beyine, Ankara ve Çubuk kadılarına gönderilen Hüküm); BOA. MD. 27, s.11, Hüküm 37 (Gurre-i Receb 983 tarihli Dergah-ı mualla müteferrikalarından Mümün Beye ve Haleb Beylerbeyine gönderilen Hüküm), Hüküm 682 (23 zilkâde 983 tarihli Drama ve Yenice kadılarına gönderilen Hüküm); BOA. MD. 34, s.505, Hüküm 636 (6 Rebiülevvel 986 tarihli, Erzurum'un Kars sancağı ahalisinden Musa'nın birini katletmesi üzerine Kıbrıs'a sürüldüğü hakkında Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen Hüküm); BOA. MD.52, s.269, Hüküm 713 (16 Safer 992 tarihli, Şam'da sakın perviz'in katil olduğu ve Kıbrıs'a sürüldüğü hususunda Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 64, s.57, Hüküm 179 (21 Safer 997 tarihli Larende kadısına gönderilen Hüküm)
- ¹²⁶ BOA. MD. 16, s.243, Hüküm 472 (18 Ramazan 979 tarihli Cebele kadısına gönderilen Hüküm), BOA. MD. 21, s.88, Hüküm 214 (10 Şevval 980 tarihli Bozok Beyi ve Kadısına gönderilen Hüküm); BOA. MD. 21, s.184, Hüküm 447 (14 Zilkade 980 tarihli Karaman Beylerbeyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 22, s.178, Hüküm 344 (28 Rebiülevvel 981 tarihli Kıbrıs beylerbeyine gönderilen Hüküm); BOA. MD.22, s.200, Hüküm 384 (6 Rebiüleahir 981 tarihli Karaman Beylerbeyine, Iğın ve Akşehir kadılarına gönderilen Hüküm); BOA. MD. 232, s.82, Hüküm 168 (8 Cemaziyelahir 981 tarihli Niğde Beyine ve Develükarahisar kadısına gönderilen Hüküm); BOA. MD. 40, s.23, Hüküm 46 (22 Zilhicce 986 tarihli Beyşehir sancak beyine, Beyşehir ve Seydişehir kadılarına gönderilen Hüküm); BOA. MD. 69, s.347, Hüküm 488 (Zilkâde 1000 tarihli Maraş Beylerbeyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 70, s.179, Hüküm 350 (9 Receb 1001 tarihli Tameşvar Beylerbeyine ve kadısına gönderilen Hüküm).
- ¹²⁷ BOA. MD. 19, s.87, Hüküm 193 (Anadolu Beylerbeyine ve kadısına gönderilen Hüküm)

arasındaki anlaşmazlık,¹²⁸ eşkiyalık ve onlara yataklık etme,¹²⁹ yalancı şahidlik,¹³⁰ ırza geçme,¹³¹ yalancı şahidlik,¹³² görevi kötüye kullanmak.¹³³

Yukarıda sıralanan bu suçlardan dolayı Kıbrıs'a sürülenlerden bazılarının ard düşünceli kimselerin şikayeti ile veya yanlışlıkla gönderildikleri görülmektedir. Bu durumda olanlar, iyi hal durumunun tespit olunarak görevliler tarafından serbest bırakılması yönünde arz edilenler, Kıbrıs'ın havasına uyum sağlayamayanlar ve belirli bir suçtan dolayı gönderilen kişinin ölmesi üzerine kendisi ile beraber gönderilen ailesi ve yakınlarının serbest bırakıldıkları görülmektedir. Elimizde bu hususla ilgili oldukça fazla vesika olmasına rağmen aşağıda verilecek birkaç örnek durumu güzel açıklayacaktır.

19 Ağustos 1578 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen hükümden,¹³⁴ Taceddin Bey evladından Ahmet'in, bazı kişiler tarafından şikayet edilerek Kıbrıs'a

¹²⁸ BOA. MD. 30, s.131, Hüküm 317 (18 Safer 985 tarihli, Dulkadriye Beylerbeyine, Maraş ve Samsad kadılarına gönderilen Hüküm)

¹²⁹ Bkz. BOA. MD. 14, s.672, Hüküm 971 (4 Şaban 978 tarihli Amasya Beyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 22, s.198, Hüküm 380 (6 Rebiülahir 981 tarihli Anadolu Beylerbeyine ve Karahisar-ı sahib kadısına gönderilen Hüküm); BOA. MD. 24, s.7, Hüküm 18 (16 Zilkâde 981 tarihli Anadolu Beylerbeyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 24, s.144, Hüküm 394 (28 Zilhicce 981 tarihli Alaiye ve Beyşehir Beylerine, Manavgat, Seydişehir ve Alaiye kadılarına gönderilen Hüküm) BOA. MD. 24, s.265, Hüküm 704 (3 Safer 982 tarihli Canbulat Beye ve kadılara gönderilen Hüküm); BOA. MD. 27, s.236, Hüküm 548 (Şevval 983 tarihli, Amasya'da şirret ve şekavetle maruf olan Deli Ahmed'in Kıbrıs'a sürüldüğü hakkında Kıbrıs Beylerbeyine Hüküm), BOA. MD. 27, s.329, Hüküm 786 (8 Zilhicce 983 tarihli sis Beyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 28, s.78, Hüküm 185 (25 Receb 984 tarihli İçel Beyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 28, s.293, Hüküm 731 (27 Receb 984 tarihli Ankara ve Bozok Beyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 31, s.90, Hüküm 223 (12 Cemaziyelevvel 985 tarihli Karaman Beylerbeyine, Konya ve Ilgın Kadılarına gönderilen Hüküm); BOA. MD. 33, s.77, Hüküm 157 (Gurre-i Ramazan 985 tarihli İçel Beyine ve Mud kadısına gönderilen Hüküm); BOA. MD. 64, s.71, Hüküm 214 (996 tarihli, Eflak'ta Marko nam zımmının Kıbrıs'da mütemekkim iken, kaçıp eşkiyalık yapması üzerine tekrar Kıbrıs'a sürüldüğü hususunda Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 64, s.159, Hüküm 413 (14 Zilhicce 996 tarihli Hamid sancağında olan kadılara gönderilen Hüküm); BOA. MD. 67, s.27, Hüküm 63 (7 Muharrem 999 tarihli, Akşehir sakinlerinden Mahmud'un oğulları ve kardeşleri ile beraber şaki olup Kıbrıs'a sürüldüğü hususunda Baf beyine gönderilen Hüküm); BOA. MD. 70, s.6, Hüküm 11 (14 Rebiülevvel 1001 tarihli, Lalaya gönderilen hüküm)

¹³⁰ BOA. MD. 19, s.177 Hüküm 372 (21 Safer 980 tarihli Haleb Beylerbeyine ve Defterdarına gönderilen hüküm).

¹³¹ BOA. MD. 19, s.98, Hüküm 208 (29 Muharrem 980 tarihli Bozok ve Akdağ kadısına gönderilen Hüküm); BOA. MD. 43, s.16, Hüküm 29 (Rebiülevvel 988 tarihli Alaiye Beyine ve kadısına gönderilen hüküm).

¹³² BOA. MD. 19, s.177, Hüküm 372 (21 Safer 980 tarihli Haleb Beylerbeyine ve defterdarına gönderilen hüküm)

¹³³ BOA. MD. 19, s.132, Hüküm 279 (6 Safer 980 tarihli Balıkesri kadısına gönderilen hüküm); BOA. MD. 21, s.83, Hüküm 200 (10 Şevval 980 tarihli Selanik Kadısına gönderilen hüküm); BOA. MD. 24, s.251, Hüküm 665 (26 Muharrem 982 tarihli Alaiye Sancağı Beyi Ahmet Beye gönderilen hüküm); BOA. MD. 27, s.263, Hüküm 620 (15 Zilkâde 983 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine, mud ve Gülnar kadılarına gönderilen hüküm); BOA. MD. 69, s.214, Hüküm 425 (Rebiülevvel 1001 tarihli Anadolu Beylerbeyine ve Lazkiye kadısına gönderilen hüküm)

¹³⁴ İlgili hükümde: "... mektup gönderüb Amasya Sancağında Taceddin Bey evladından zaim Ahmed için bazı ehl-i garaz kimseler gamz eylemekle tediben Kıbrıs'a irsal olunmuştu. Halen günahı olmayub salâh üzere olunduğunu ilâm olunmağın yerine varmak için icâzet erzânı kılunub buyurdum ki, varduk da mezbur yerine varmak için icâzet verib ol babda kimesneye dahlettirmeyesin" denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 35, s.161, Hüküm 409

sürüldüğü; fakat adigeçen şahsın suçsuz olduğunun anlaşılması üzerine geri dönmek için kendisine izin belgesi verildiği anlaşılmaktadır. 7 Kasım 1581 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen başka bir hükümde,¹³⁵ İstanbul'da Ahmed Paşa medresesinde müderris olan ve bir meseleden dolayı Kıbrıs'a sürgün edilen Mevlana Muslihiddin'e Hacca gitmesi için izin verildiği görülmektedir. Yine, Temmuz 1578 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen hükümde¹³⁶ daha önce Kıbrıs'a sürülen ve orada ölen Hasan'ın annesi, hanımı ve çocuklarının İstanbul'a gönderilmeleri Kıbrıs Beylerbeyi'ne bildirilmiştir. Ayrıca, 28 Temmuz 1578 tarihli hükümden,¹³⁷ Kıbrıs'a sürgün edilen Hüseyin Çavuş adlı kişinin beldesindeki ulemâ ve eşrafın iyi hal bildirmeleri ve Kaş kadısının da mektup göndererek bu şahsın isnad edilen suçla bir alakasının olmadığını beyan etmesi neticesinde serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır. 11 Ekim 1581 tarihli başka bir hükümde,¹³⁸ Van'dan Kıbrıs'a sürülen on dört kişiden on birinin iklime uyum sağlamaması üzerine ölmesi ile sağ kalan üç kişinin serbest bırakılması Kıbrıs Beylerbeyine bildirmiştir.¹³⁹

Osmanlı Devleti Kıbrıs'ın iskânı için cezâi sürgünleri dahi göndermekten geri kalmayarak, Kıbrıs'ı adeta bir açık hava cezaevi haline getirmiştir. Belki de suçluların kaynaşmasıyla yeni bir toplum oluşturmak istemiştir. Bununla beraber bu girişimler esnasında meydana gelen bir takım usulsüzlükleri düzeltmek ve reayanın bazı özlük haklarını vermekten de geri kalmamıştır.

¹³⁵ Hükümde: "... mahruse-i İstanbul'da müteveffa Ahmed paşa medresesinde sabıkân müderris olan Kocavî mevlâna Muslihiddin bir husus ile Kıbrıs'a sürgün olub halen Hacc-ı Şerife niyet edip ıtlak olunmasın babında iyali tarafından istid'a-i atıfet olunmağın mezid-i inayetimden ıtlak olunmasın..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 46, s.177, Hüküm 363

¹³⁶ Bu hükümde: "... bundan akdem cezire-i mezbureye sürgün olan Hasan fevt olub anda olan valdesi ve avreti ve sair metrûkâtı İstanbul'a gelmek için Dergah-ı muallam sipahi oğlanlarından Beşir irsal olunmağın buyurdum ki vardukda tehir eylemeyüb mütevaffa-i mezburun valdesin ve sair metrukâtın mezbure teslim eyleyüb İstanbul'a gönderesin" denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 35, s.85, Hüküm 209

¹³⁷ Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen hükümde: "... bundan akdem bazı husus için Kıbrıs ceziresine sürgün olan Hüseyin Çavuş nam kimsenin kendü diyarı ulema ve sulehasından mahzarı olup ve Kaş kadısı dahi mektub gönderib mezbure mukaddema isnâd olunan hususu gayr-i vaki' olub bi günahdır deyu arzetmeğın" denilerek Bkz. BOA. MD. 35, s.249, Hüküm 249

¹³⁸ Bkz. BOA. MD. 46, s.79, Hüküm 152 (13 Şaban 989)

¹³⁹ Bu tür uygulamalarla ilgili olarak bkz. KŞS. Defter II, s. 59, 60; BOA. MD. 28, s.322, s.811 (13 Şaban 984); BOA. MD. 30, s.130, Hüküm 315 (18 Safer 985); BOA. MD. 33, s.120, Hüküm 244 (23 Ramazan 985); BOA. MD. 34, s.217, Hüküm 456 (10 Rebiülevvel 986); BOA. MD. 37, s.118, Hüküm 1383 (7 Safer 987); BOA. MD. 39, s.13, Hüküm 37 (11 Şevval 987); BOA. MD. 40, s.111, Hüküm 248 (12 Şaban 987); BOA. MD. 43, s.286, Hüküm 544 (15 Ramazan 988); BOA. MD. 48, s.259, Hüküm 732 (26 Zilhicce 990); BOA. MD. 53, s.89, Hüküm 244 (1 Receb 992); BOA. MD.58, s.132, Hüküm 353 (17 Cemaziyelevvel 993); BOA. MD.73, s.19, Hüküm 46 (15 Zilhicce 1003)

c- Kürek Cezasına Gönderilen Mücrimler

Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ın iskânı için tatbik ettiği sistemli sürgün usûlünün yanında, yukarıda verilmiş olan değişik suçlardan hüküm giymiş insanları da Kıbrıs'a sürgün etmiştir. Mühimme Defterlerindeki kayıtlardan hareketle, cezai suçlardan dolayı Kıbrıs'a gönderilenlerden bazılarının kürek cezasına¹⁴⁰ çarptırıldıkları görülmektedir. Meselâ, Sis Sancağı'nda Tur Ali Hacılu cemaatinden Mehmed'in, Selim'in evine girmesi ve cemaat halkının da şahitliği ile Sis kadısının mektup ricası neticesinde 14 Eylül 1571 tarihli Sis Beyine ve kadısına gönderilen hükümle¹⁴¹ adı geçenin küreğe konulmak üzere Kıbrıs'a gönderilmesi emredilmiştir. Görüldüğü üzere bu ve buna benzer suçlular, Kıbrıs'da olan sancakbeylerinin gemilerine, Kıbrıs'la Anadolu arasında değişik gayelerle kullanılan kalite, at gemisi gibi deniz araçlarında görev yapmak üzere görevlendirilmişlerdir.¹⁴²

Kıbrıs'a gönderilen kürek cezasına çarptırılmış kişiler, kadılar tarafından tescil edilen suçlarının sicil suretlerine göre Kıbrıs Eyaleti Divanı'nda isimlerine suçlarına,

¹⁴⁰ Çeşitli suçlardan dolayı kürek cezasına mahkum edilen mücrimlerin, Osmanlı Donanmasında hangi tarihten itibaren kürekçi olarak istihdam edildikleri kesin olarak bilinmemekle beraber, XVI asrın ortalarından itibaren bazı Hükümlerde kürek cezasına tesadüf edilmesi, bu tarihlerde ihdâs edilmiş olduğunu düşündürmektedir. Bazı suçların kürek cezası ile tecziyesi, muhtemelen, donanmanın zarûrî ihtiyacı olan kürekçi teminine, yeni bir kaynak bulmak endişesinden doğmuştur. Nitekim, Venedik'te bu hususa açık bir şekilde şahid olunmuş 1543'lerde başlayan kürekçi temini krizine, suçlular kürekçi yapılmak suretiyle çare bulma yoluna gidilmişti. Osmanlı Devleti'nde kürek cezasına mahkum mücrimler, büyük bir yekûn teşkil etmemesine rağmen, her donanma ihracında mîrî esirlerle birlikte mevcut kürekçiler arasında yerlerini almışlardır. Ancak gerbân-ı mîrî ile beraber zikredildikleri için miktarı hakkında kesin bir rakam vermek mümkün olmamaktadır. Kürek çekmekle cezalandırılan suçların, İslâm Ceza Hukukundaki ta'zir cezası muhtevâsı içine giren suçlarla aynı olduğu görülmektedir. Bu sebeple kürek cezasını, ta'zir cezası içinde mütalaa etmek gerekmektedir. Bkz. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, Ankara 1922, s.312 vd. Kürek Cezası ile ilgili olarak ayrıca bkz. Mehmed İpşirli, "XVI Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası ile İlgili Hükümler", *TED XII*, (1981-1982), s.206 vd; Maurice Ayunard, "XVI. Yüzyılın Sonunda Akdeniz'de Korsanlık ve Venedik", (nşr. M. Genç), *İFM*, XXIII/1-2, (Ekim 1962-Şubat 1963), s.235 vd.

¹⁴¹ Sis Beyine ve kadısına gönderilen hükümde: "Sis kadısı mektub gönderüb Tur Ali Hacılu nam cemaatden Mehmed nam kimesne Selim nam kimesnenin gece ile evine girib cemaat-ı mezbûre halkı dahi kadimden ehl-i fesâd ve münhemdir deyu şehadet edib sicil olundukdan sonra hâlâ fesaddan hali olmayub müslümanları rencide edip men ile memnû olmayıp hakkından gelinmek ricasına arzetmeğin vakfı ise Kıbrıs'a gönderesin küreğe konula deyu beyine, kadısına hüküm buyruldu" denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 15, s.111, Hüküm 967

¹⁴² Halep Beylerbeyine gönderilen 29 zilhicce 980 tarihli Hükümle, Kıbrıs'da olan beş tane at gemisinin kürekçilerinin azalması nedeniyle mücrim ve ehl-i fesad olanların küreğe konulmak üzere Kıbrıs'a gönderilmesi istenmiştir. Bkz. BOA. MD. 21, s.293, Hüküm 980; Bu doğrultuda 27 Ramazan 979 tarihli Şam Beylerbeyine gönderilen Hüküm için bkz. BOA. MD. 18, s.72, Hüküm 154; 22 Rebiülevvel 991 tarihli Halep Beylerbeyine gönderilen hüküm için bkz. BOA. MD. 49, s. 13, Hüküm 52.

küreğe konuldukları tarihe göre defterlere kaydedilirdi.¹⁴³ Hatta geldikleri eyaletlere göre ayrı ayrı defterlere yazılırlardı.¹⁴⁴ Kıbrıs'a küreğe gönderilenlerin suçlarının, cezai sürgünler bahsinde tespit edilenlerden farklı olmadığı görülmektedir. Bu suçları şu şekilde sıralamak mümkündür: salb ü siyasete müstehak olan,¹⁴⁵ hırsızlık,¹⁴⁶ sahte mühür kazımak, eşkiyalık,¹⁴⁷ yol kesmek.¹⁴⁸

Kıbrıs'taki gemilerde bulunan kürekçileri Kıbrıs Divanı'nda tutulan defterlere itibar olunarak ceza süreleri bittiğinde serbest bırakılırlardı.¹⁴⁹ Kürek cezasında olanlar, yenilerinin gelmesi ile kürekten çıkarıldıkları¹⁵⁰ gibi suçsuz ve günahsız yere küreğe konulanlarında, suçsuz oldukları anlaşıldığında aynı işleme tabi tutulurlardı.¹⁵¹

Kıbrıs'ın iskânı meselesinde cezai sürgünler içinde ele alınan kürek cezasına konulanların, bu hususdaki rollerini belirlemek mümkün değildir. Çünkü cezai sürgüne gönderilenlerin çoğunluğu aileleriyle birlikte gönderildiği gibi, Kıbrıs'da münasip yerlere yerleştirilmeleri istenmiştir. Fakat gemilerde belirli görevle istihdâm

¹⁴³ Bu hususda Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen 8 zilkade 980 tarihli Hükümde "... halâ memalik-i mahrusemde emr-i şerifimle ele getirilüp Kıbrıs'a küreğe gönderilen mücrimlerin vaki olan cerimleri ne idüğün kuzzat tescil edüb gönderdikleri sicillerinin suretleri ile gelen mücrimler alel-esami Divan-ı Kıbrıs'da defter olunup asitane-i saadette olan mücrim defteri gibi müstakil defter olub hıfz olunmak lâzım ve mühim olınmağın buyurdum ki, vusul bulduk da etraf memalikden Kıbrıs'a küreğe konmak için gönderilen mücrimleri alel-esâmi defter eyleyüb ve her birinin cerimesi ne olub ne için küreğe konulub ve ne zamanda küreğe konub tarihleri ile müstâkil yazub ve suret-i sicilleri her ismin dilinde şerh olunub..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 21, s.164, Hüküm 402.

¹⁴⁴ Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen bir Hükümde "... her Beylerbeğilikden gelen mücrimleri başka başka defter ve hırfetleri ne ise tefsili üzere kayd iddirüb..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 18, s.12, Hüküm 23.

¹⁴⁵ Bkz. BOA. MD. 18, s.12, Hüküm 23; BOA. MD. 18, s.81, Hüküm 176 (10 Şaban 979 tarihli Şam Beylerbeyine gönderilen hüküm); BOA. MD.10, s.297, Hüküm 479 (Diyarbakir Beylerbeyine gönderilen 6 Şaban 979 tarihli hüküm)

¹⁴⁶ BOA. MD. 28, s.389, Hüküm 1015 (12 Ramazan 984 tarihli, hırsız Ferruh Şad'ın küreğe konulmak üzere Kıbrıs'a gönderildiğine dair Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen Hüküm)

¹⁴⁷ BOA. MD. 10, s.247, Hüküm 380 (5 Ramazan 979 tarihli Tarsus Beyi Ahmed Beye, Tarsus ve Kasun Kadılarına gönderilen hüküm).

¹⁴⁸ BOA. MD. 39, s.98, Hüküm 243 (20 zilkâde 987 tarihli İçel Sancağı muhafazasında olan Hüseyin'e gönderilen hüküm)

¹⁴⁹ BOA. MD. 293, Hüküm 693'de Kıbrıs adasının muhafazasında olan Akşehir Beyinin müracaatı ile Kıbrıs'da olan beş tane at gemisinin personelinin ölümlerden ve ceza sürelerinin dolmasından azalması ile yenilerinin gönderilmesi için Halep Beylerbeyine Hüküm yazıldığı görülmektedir. Ayrıca Bkz. BOA. MD. 40, s.283, Hüküm 649 (27 Ramazan 987)

¹⁵⁰ BOA. MD. 36, s.78, Hüküm 234 (17 Zilhicce 986 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen hüküm)

¹⁵¹ BOA. MD. 42, s.97, Hüküm 377 (19 Receb 989 tarihli, Magosa Sancakbeyi Şaban'ın gemisinde on iki yıldır kabahatsiz ve günahsız küreğe konulmuş altmış Mısırlı'nın serbest bırakılmalarına dair Mısır Beylerbeyi'ne yazılan Hüküm)

edilen kürek cezalıların, cezalarının bitiminde Kıbrıs’da yerleştirilip yerleştirilmediği bilinmemektedir.

C- KIBRIS EYALETİ’NİN TAHMİNİ NÜFUSU

Kıbrıs Eyaleti nüfusunu ortaya koyabilmek için, adada önceden meskûn olan gayrimüslimlerle, sonradan iskân edilen Türk unsurunun ayrı ayrı tespit edilmesi gerekir. Gayrimüslimlerin nüfusu hakkındaki kaynaklarımız cizye muhasebe kayıtları, Kıbrıs Eyaleti Bütçe Defterleri ve 1572 tarihli Kıbrıs Mufassal Tahrir Defteridir. Kıbrıs’ın Türk nüfusu hakkındaki bilgilerimiz iskân bahsinde verilen sürgün kayıtları ile batılı seyyahların verdiği rakamlardan çıkarılabilir. Ayrıca Kıbrıs’ın fethinden sonra buradaki kalelere yerleştirilen değişik sınıflardan askerlerin sayısını da tespit edip bunlara eklemek mümkündür.

Fetihden önce Kıbrıs’ın nüfusu Coronelli’ye göre 56.044’ü Lefkoşa, 6616 sı Magosa, ve 134.926 sı diğer bölgelerde olmak üzere toplam 196.986 idi. Savorgan 1562’de 180.000, A. Graziani 1570’de 200.000 rakamlarını vermektedir.¹⁵² Savaş esnasında adadan kaçanlar, ölenler ve esir edilenlerle birlikte nüfusunun azaldığı görülmektedir. Nitekim 1572 yılında Osmanlı Devleti’nin yaptığı ilk tahrirde 959 köyün 49’unun, 113 mezranın 18’inin boş olduğu sayılmıştır.¹⁵³

Kıbrıs Eyaletinde fetihten sonraki dönemlere ait gayrimüslim reaya nüfusu hakkındaki bilgilerimiz cizye defterleri ve 1572 tarihli ilk sayım defteridir. 1571 ile 1670 yılları arasında vergiye tabi gayrimüslim reayanın sayısı¹⁵⁴ ve tahmini nüfusu

¹⁵² G. Hill, A. History of Cyprus III, Cambridge 1948, s.787, H. İnalcık, a.g.m., s.27

¹⁵³ Bkz. TK. KKA. TD. 64, 49 boş karyenin beşi Magosa, 24’ü Mesarye, biri Karpas, altısı Girne, Sekizi Pendaye ve beşi Tuzla’dadır. 18 boş mezranın tamamı Lefkoşa’ya aittir.

¹⁵⁴ Cizye Defterlerinde gayrimüslim reaya “nefera” olarak verilmiştir. [Bkz. BOA. MAD. 8428; BOA. MAD 5084] Fakat aynı zamanda 1572 tarihli Mufassal Tahrir Defterinde umumiyetle “hane” olarak verilmiş olup bazı karyeler “nefera” şeklinde verilmiştir. [Bkz. TKGK KKA. TD. 64] Maliyeden Müdevver Defterler içerisinde yer alan cizye muhasebe kayıtlarında “hane olarak verilmiştir. [Bkz. BOA. MAD. 279, s.10; BOA. MAD 6268, s.140-141; BOA. MAD. 396, s.56-57; BOA. MAD. 9840, s.27; BOA. MAD.9845, s.36 vd.]. Kaynaklarda verildiği şekliyle “hane” ve “nefera” deyimlerinin aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla tahmini nüfus hesaplamalarında gayrimüslim reaya hane üzerinden hesaplanacaktır. Nitekim H. İnalcık da bu hususta “... Cizye mükelleflerinin hane olarak hesaplanması Kıbrıs’a mahsus değildir. Cizye Osmanlı İmparatorluğunda bazı bölgelerde hane başına yazılırdı. Osmanlı tahrir usûlünü göz önünde tutarsak burada, haneyi, aile sahibi yetişkin erkek nüfusu olarak kabul edebiliriz...” demektedir. Bkz. H. İnalcık, a.g.m., s.31

¹⁵⁵ aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo. V. 6: Yıllara Göre Gayrimüslim Reayanın Tahmini Nüfusu

Tarih	Hane/Nefera	Tahmini nüfus	Açıklamalar
979/1571	23.000	115.000	BOA.MAD.5168
1012/1604	27.500	137.500	
1013/1604	30.071	150.355	
1015/1606	30.120	150.600	BOA.MAD.5094
1016/1607	30.569	152.845	
1017/1608	29.616	148.080	
1021/1612	26.840	134.200	BOA.MAD.5084
1026/1617	26.500	132.500	
1027/1618	25.450	127.250	
1030/1621	25.000	125.000	
1032/1623	22.500	112.500	
1034/1624	22.500	112.500	
1036/1626	20.000	100.000	
1038/1628	20.000	100.000	
1040/1630	20.000	100.000	
1041/1631	20.000	100.000	
1046/1636	16.500	82.500	BOA.MAD.2772
1051/1641	16.500	82.500	BOA.MAD.279
1053/1643	18.050	90.250	BOA.MAD.8428
1057/1647	17.848	89.240	BOA.MAD.6268
1060/1650	15.000	75.000	BOA.MAD.2737
1063/1652	12.000	60.000	BOA.MAD.396

¹⁵⁵ Tahmini nüfus hesaplamasında beş katsayısı esas alınmıştır. Kıbrıs'ta Türk idaresi altında nüfusu inceleyen H. İnalçık katsayısı altı olarak almıştır. 1830'daki vergiye tabi gayrimüslim reaya ile 1831'deki nüfus tahririnin esas alan H. İnalçık bu konuda "... 1830 da vergiye tâbi Hristiyan nüfus 15-16 bin civarında gösterilmiştir. 1831 de ihtiyarlar ve çocuklar dâhil olarak yapılan nüfus tahrirlerinde ise, bütün erkek nüfus 44.206 olarak tespit olunmuştur. Şu halde cizyeye tâbi olanların bütün erkek nüfusun üçte biri olduğu kabul edilebilir ve bu nisbetin büyük değişiklikler göstermemesi tabiidir. Kadın ve erkek nüfusu ise eşit saymak büyük bir hataya yol açmaz. Netice itibarıyla cizyeye tâbi erkek nüfus için verilen rakamları altıya çarpmak suretiyle muhtelif tarihlerde adanın Hristiyan nüfusu hakkında bir fikir edinmek mümkün olur..." demektedir. Bkz. H. İnalçık, a.g.m., "Kıbrıs'ta Türk İdaresinde Nüfus", s.41

1064/1653	12.000	60.000	BOA.MAD.396
1065/1654	12.029	60.145	BOA.MAD.9840
1066/1656	12.000	60.000	
1069/1658	12.029	60.145	BOA.MAD.12029
1081/1670	15.000	75.000	

Tabloda verildiği üzere Kıbrıs'daki gayrimüslim reaya nüfusu hakkındaki ilk bilgiler 7 Ekim 1571 –7 Ekim 1572 tarihli Kıbrıs Eyaleti bütçesi verilerine dayalıdır. Adı geçen bütçede “An cizye-i gebran ‘an vâcib-i sene 979, hâne 23.000” şeklindeki ifadeden Kıbrıs'da cizyeye tabi gayrimüslim reayanın miktarı anlaşılmaktadır.¹⁵⁶ Bütçenin sona erdiği 7 Ekim 1572 tarihinden on bir gün sonra 18 Ekim 1572 tarihinde tamamlanan Kıbrıs'ın Mufasssal Tahrir Defterinde¹⁵⁷ ise gayrimüslim reayanın sayısının oldukça farklı olduğu görülmektedir. İncelenen bu deftere göre vergilendirilen gayrimüslim reayanın, nahiyelere göre dağılımı ve durumu aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo. V. 7: Gayrimüslim Rayanın Nahiyelere Göre Dağılımı

Nahiye	Hane		Mücerred	Bive	Ama	Pir-i Fani	Topal	Mefluc
	Nefs	Karye ve Mezra						
Lefkoşa	212	1786	184	43	2	2	1	
Magosa	1193*	389	547	118	15	2		1
Mesarye		2902	624	29	8	3		
Karpas		2215	518	10				
Kirinya		1760	373	90	3	2		
Pendaye		5989	1028	96		2		
Hırsoho	111	2039	588	9	1	3		
Baf	235	5098	979	7	15	1		1
Evdim		1714	252	16	2	1		1
Limosa	164	6265	1139	89	5			1
Mazoto		1481	216	8				
Tuzla		394	45	8				
TOPLAM	1915	32032	6493	523	51	16	1	4

¹⁵⁶ Bkz. H. Sahillioğlu, a.g.m., s.21

¹⁵⁷ İlgili defterin sonunda “Bu bende-i Ahkar ve efkende-i kemter Mehmed-i defterî kulları ve vilâyet-i cezâirun tezkere emini Halil bendeleri” tarafından Cümâdelâhar sene 980 (18 Ekim 1572) tarihinde tamamlandığı yazılıdır. Bkz. TK. KKA. TD. 64

Tabloda görüldüğü gibi şehir merkezlerinde 1915, karye ve mezralarda 32.032 hane olmak üzere toplam 33.947 hane¹⁵⁸ gayrimüslim reaya tespit olunmaktadır. Bu miktar, muaf zümre de dahil edildiğinde 34542 olmaktadır.¹⁵⁹ Tahmini nüfus hesaplaması¹⁶⁰ (Hane + Muaf x 5) ile 172.710 gayrimüslim reayanın olduğu anlaşılmaktadır. İlk bütçede verilen toplam hane ile ilk tahrir neticesinde tespit edilen hane miktarı arasındaki bu farkın sebebini, Jennigs, savaş nedeniyle dağlık bölgelere dağılan zımmilerin sayılamamasına bağlamaktadır. Daha sonraki yıllara ait cizye defterlerindeki gayrimüslim reaya hakkındaki rakamlar Jennigs'in fikirlerine doğrulamaktadır. Çünkü 1604 yılından itibaren cizyeye tabi gayrimüslim reaya 30.000 hane civarındadır. Ama büyük bir ihtimalle 1572 ila 1605 yılları arasında nüfusta küçük bir miktar da olsa düşme olmalıdır. Çünkü 19 Ağustos 1572 tarihli bir vesikadan Kıbrıs'da veba salgını olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶¹

Tablodaki verilere göre Kıbrıs'da fetihten sonra 1607 yılına kadar belirli bir artış ve denge söz konusudur. Bu durum, Kıbrıs'ta güvenliğin sağlanması, Osmanlı yönetim sistemi ve hukuk düzeninin yerleşmesi ile izah edilebilir. XVII yüzyılın başlarından itibaren cizyeye tabi hanelerin sayısında düşüş gözlenmektedir. Nüfusun XVI. yüzyılda fazlalaşmasını ve XVII. Yüzyılda azalmasını değerlendiren Jennigs, Akdeniz coğrafyasındaki diğer bölgelerde görülen nüfus artışı ve düşüşü (her yerde aynı olmamakla birlikte) ile aynı doğrultuda görülmektedir.¹⁶²

1636 yılından itibaren nüfusta büyük oranda bir düşüş söz konusudur. Bunun sebebi, bu tarihten itibaren Kıbrıs'ta görülen sıtma, veba ve çekirge istilalarıdır.¹⁶³ Nitekim 1636 tarihli cizye defterinde görülen ve Kıbrıs Beylerbeyi ile kadısına gönderilen hükümde; Kıbrıs reayasının merkeze sundukları arza göre eskiden sayılarının 20.000 hane olduğu, fakat aşırı vergiler ve baskılar neticesinde 3500

¹⁵⁸ Toplam hanenin 419'u defterde nefera olarak verilmiştir. Bkz. TK. KKA. TD. 64

¹⁵⁹ Kıbrıs'da gayrimüslim reayanın haricinde 13 nefera müslim ve 164 hane gebran olmak üzere Kiptilerde mevcuttur. Bkz. TK. KKA. TD. 64, V. 439a.

¹⁶⁰ Tahmini nüfus hesaplamasında mücerredler hanenin üyesi oldukları kabul edilmiştir.

¹⁶¹ İlgili Hükümde "Karaman Beylerbeyisine mektub gönderüb Kıbrıs'da taun olub Karaman sipahilerinden bazıları fevt olub tımarları mahlu kalub kılıca yarar ve bilfiil muhafaza hizmetinde olan sulbi oğullarına kanun ataları tımarları ve mevcut olmayıp yarayan sipahizâdelerin ataları tımarları derdest olup ve fevt olan sipahilerden oğulları kılıca müstehak olmayup ve karındaşları oğulları ile cezirede hazır olmayanlara tımar virilmeyüb anda muhafazada olan ma'zullere virilmek hususu bildirmişsin..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 19, s.196, Hüküm 407

¹⁶² Jennigs, a.g.e., s.192

¹⁶³ Bkz. Jennigs, a.g.e., s.171-190

hanenin firar ettiği belirtilmektedir.¹⁶⁴ 1643 yılında yapılan tahrir neticesinde ise cizyeye tabi hanenin biraz yükseldiği görülür. Bu tahriri gerçekleştiren Lefkoşa Kadısı Mustafa ve Kenan kullarının merkeze gönderdikleri tahrir neticesinde 18.040 hane zımmi olduğu fakat bunların 192 neferinin ölmüş ve firar etmiş olmalarından dolayı 17.848 cizye hanesinin kaldığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁵ 1647 yılında ise çekirge istilasını nedeniyle gayrimüslim nüfusta düşüş görülür. Bu yılda Kıbrıs beylerbeyi Hasan Paşa ve Lefkoşa Kadısı Ali'nin merkeze gönderdikleri arzda¹⁶⁶ adı geçen yılda kıbrıs'da çekirge istilasından dolayı kıtlık başgösterdiği, bundan dolayı reayanın perişan olduğu ve 1500 hanenin öldüğü bildirilmektedir. Aynı tarihli başka bir belgede¹⁶⁷ ise "... cezireye cerad istilasından nâşi kaht olmak ile reayanın ekseri perakende ve perişan olub dört binden ziyade mürdesi..." olduğu bildirilmektedir.

Yukarıda verilen bilgiler ve tablodaki rakamlardan anlaşılabileceği üzere nüfustaki önemli değişiklikler adanın özel durumundan, tabii afetler ve bunun neticesinde idarecilerin gösterdiği kötü muamelelerden kaynaklanmaktadır. Cizyeye tabi gayrimüslim reayanın *hane hesabı üzerinden* 1604, 1606, 1611, 1623 ve 1643 yıllarına göre nahiyelere dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo. V. 8: Gayrimüslim Reayanın 1604-1643 Yılları Arasında Nahiyelere Dağılımı

Nahiye	1013/1604	1015/1606	1016/1607	1020/1611	1033/1623	1053/1643
Lefkoşa	2636	2636	2702	2499	2499	3248
Tuzla	1846	1846	1957	1741	1741	1359
Pendaye	1586	1586	1578	1490	1490	845
Girne	1595	1595	1592	1514	1512	975
Lefke	2816	2816	2782	2467	2467	1557
Morfo	965	969	997	1031	1031	684

¹⁶⁴ Bkz. BOA. MAD. 2772, s.2

¹⁶⁵ Merkeze gönderilen arzda: "... on sekiz bin kırk zımmi yazdukdan sonra yüzelli zımmî mürd ve otuz yedi girihte olmağla tahrir defterinde sürühle işaret olunub bu takrirce yüz doksan iki neferi mürde ve girihte ifraz olundukda onyedi bin sekiz yüz kırk sekiz cizye olmuş olur ki..." denilmektedir. Bkz. BOA. MAD. 8428, s.364

¹⁶⁶ İlgili arzda: "... bin elli yedi senesine mahsub olmak üzere cezire-i Kıbrıs keferesinin cizyeleri cem'ine me'mur olan zülfikar kulları gelüb cem'ine mübaşeret eyledikde zuama ve erbab-ı tımar meclis-i şer'ide hazurun olub vilayetimizde çekirge müstevli olunağla gılâl hasıl olmayub reayası perakende ve perişan olmuştur her bir haneden ikişer ve üçer ve bazı kura reayası dörder hane virmişlerdir deyu reayanın halleri müşkil olmuştur. Nice defa beynimizde hesab ittik bin beşyüz mürde girihte kabil-i tahsil olmayub kalmışdır.." denilerek durum bildirilmiştir. Bkz. BOA. MAD. 6268, Ek. I/1

¹⁶⁷ Bkz. BOA. MAD. 6268, Ek. VII/ I/2

Mesarye	2851	2851	2868	2684	2684	1629
Karpas	2012	2024	2007	1805	1805	894
Limosa	2435	2435	2435	2076	2076	985
Gilan	1744	1745	1739	1569	1569	806
Kukla	1128	1120	1140	866	866	524
Baf	2616	2616	2616	2120	2120	1714
Evdım	1583	1582	1628	1411	1411	587
Magosa	1196	1196	1517	1117	1117	606
Piskopi	1346	1346	1338	1167	1167	694
Hırsofı	1716	1706	1673	1275	1275	943

Tabloda görüldüğü üzere gayrimüslim reayanın nahiyelere göre dağılımında belirli yıllara göre periyodik bir azalma söz konusudur. Tabii ki bu durum yukarıda izah edildiği üzere ilerleyen yıllara göre azalan gelen nüfus ile ilgilidir. Ancak tabloda dikkati çeken önemli bir husus nüfus azalmasının sıkça görüldüğü 1643 yılı itibariyle diğer nahiyelerde genel nüfusa paralel bir azalma söz konusu olduğu halde, merkez sancak Lefkoşa'da aksine nüfusun fazlalaştığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak da Lefkoşa'nın idari yapı içerisinde merkez sancak hüviyetini taşımış olması ve sahip olduğu iktisadi ve içtimaî şartları ileri sürülebilir. Kıbrıs Eyaleti'ndeki cizyeye tabi gayrimüslim reayanın 1643 tarihli itibariyle şehir merkezi ve taşradaki dağılımları nahiyelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo.V. 9: Cizyeye Tabi Gayrimüslim Reayanın Şehir Merkezleri ve Taşradaki Dağılımları

Nahiye	Mahalle		Karye		Toplam	Defterdeki Topalam
	Nefera	mahalle	Nefera	Karye		
Lefkoşa	649	9	2591	100	3240	3248
Limoson	152	4	761	49	913	985
Gilan	155		611	25	766	806
Piskobi	108		582	27	690	694
Evdım			559	26	559	587
Kukla	69		452	27	521	524
Baf	191	8	1519	71	1710	1714
Hırsofı	23		906	51	929	943
Lefke	86	2	1446	60	1532	1557

Omorfo			667	33	667	684
Pendaye			829	42	829	845
Magosa	321	5	284	11	605	606
Tuzla	140	3	1213	46	1353	1359
Mesarye			1638	78	1638	1629
Karpas	150		756	42	906	894
Kirinya	100		885	41	985	975
TOPLAM	2144		15699	729	17843	18050

Tabloda görüleceği üzere 1643 tarihli itibariyle gayrimüslim ahalinin sancak merkezi olan Lefkoşa'da %20, Baf'da %11, Magosa'da %53 ve Girne'de %10'u şehir merkezlerinde geri kalanın köylerde oturduğu tespit edilmektedir. Sancak merkezleri ile birlikte diğerlerinin de dikkate alındığında genel olarak %12 sinin şehir merkezlerinde %88'ininde köylerde meskûn oldukları göze çarpmaktadır.

Kıbrıs'ın iskânı bahsinde belirtildiği üzere, 12.000 hanenin buraya gönderildiği bilinmektedir. 12.000 hane sayısı beş katsayısı ile çarpıldığında Türk nüfusun 60.000 kişi olduğu görülür. Fakat eldeki mevcut kaynakların yetersizliği nedeniyle, adadan ayrılmalar neticesinde kaç hanenin ¹⁶⁸ kaldığı belli değildir. H. İncalcık, Dandini'ye dayanarak 1596'da Türk müslüman nüfusunu 12-13.000 kişi ve Cotovicus'u kaynak göstererek de 1599'da 6.000 erkek nüfusu¹⁶⁹ olduğunu belirtir. Ayrıca muaf müslüman nüfusun ve askerî sınıfın da oldukça büyük bir miktara vardığını

¹⁶⁸ "Hane" deyimi, Osmanlı Devleti'nin nüfus meseleleri veya tapu tahrir defterleri üzerinde çalışanlar için mahiyeti tam olarak açıklanmamış ve kaç nüfusluk bir topluluğu ifade ettiği halen tartışılmaktadır. Tahrir defterlerinde hane karşılığı aile deyimi kullanılmakta ise de, buradaki hane bir vergi hanesidir. 3.5, 4.5, 7 gibi katsayıları kullananlar olduğu gibi Ö. L. Barkan ve N. Göyünç'ün hane karşılığı olarak kabul ettiği 5 katsayısı pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmiş görülmektedir. Ö. L. Barkan bu katsayıyı "her bölgeseye, içtimâî zümreye ve ailenin meşguliyet tarzına göre değişik olacağı tabiidir." şeklindeki ifadesi ile ortaya koymaktadır. [Bkz. Ö. L. Barkan "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", T.M. X, (1951), s.12; N: Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", İÜFTD, S. 32, s.331-348; aynı müellif, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul 1969, s.86]. Osmanlı şehir nüfusunu ölçmede hâne sayısının tatmin edici neticeler vermediği ve bu konudaki farklı görüşler hakkında bkz. S. Faroqhi, "Tavation and Urban Activities İn Sixteenth Century Anatolia", International Journal of Turkish Studies I, (1979-1980), s.22

¹⁶⁹ H. İncalcık 6000 erkek nüfusu avarız vergisine tâbi müslüman reaya ailesi saymak gerektiğini belirtmektedir. Bir avarız hanesi beş vergi hanesi olarak dahi alındığında, Kıbrıs'daki Türk müslüman nüfusu 150.000 kişi olmaktadır. 1572 tarihinde yerleştirilen 12.000 ailenin tamamının Kıbrıs'da kaldığı düşünülürse bu rakam tahmini nüfus olarak 60.000 kişi yapmaktadır ki, İncalcık'ın tahminin çok çok altında kalmaktadır.

unutmamak gerektiğini ilave eder.¹⁷⁰ Hill, 1696 yılında, kadınlar, çocuklar ve iş yapamayacakların haricinde Türk müslüman sayısını 8000 olarak vermektedir.

Kıbrıs Eyaleti'nde Lefkoşa, Magosa, Girne, Baf ve Tuzla kalelerinde değişik sınıflardan oluşan 2779 nefer askeri görevli mevcuttur. Bunların haricinde 1000 nefer yeniçeri bulunmaktadır. Kıbrıs'da bulunan askeri görevliler hariç, vergiye tabi Türk Müslüman nüfusu, 1599'da 6.000 hane (30.000) ve 1696'da 8.000 hane ve 1831'de 14983 hanedir.¹⁷¹ Bu toplam hane yaklaşık olarak 75.000 kişilik nüfus demektir. 1881'de İngilizlerin yaptığı genel nüfus sayımında Türklerin 46.000 kişi olduğu görülmektedir.¹⁷²

Ç- SOSYAL TABAKALAŞMA

Sosyal tabakalaşma, belirli bir nüfusun hiyerarşik olarak üst üste gelen sınıflar halinde farklılaşmasıdır.¹⁷³ Sosyologlar bunu daha değişik şekillerde de tarif ederler. Weber'e göre; " cemiyette, iktisadi, içtimai ve politik düzendeki hiyerarşik sıralama sosyal tabakalaşmayı gösterir". Her ne kadar bu tarif, Osmanlı toplumuna uymuyorsa da, iktisadi ve siyasi itibarın cemiyetlerde önemli rol oynadığı ve bundan yola çıkılarak, Osmanlı Devleti'ndeki sosyal tabakalaşma hususunda önemli ipuçları verdiği de unutulmamalıdır.¹⁷⁴

İslam toplumundaki mülkiyet telakkisi, Osmanlı toplumundaki tabakalaşmanın en önemli amilidir. İslami anlayışa göre, toplumu oluşturan bütün bireyler yönettiklerinden mesuldür. Nitekim İslâm Peygamberi, bu sorumluluk ilişkisini çobanın sürüsünden (reaya) sorumlu olmasına benzetir.¹⁷⁵ Bu anlayışta yönetenler ile yönetilenler arasında bir tahakküm değil bir sorumluluk ilişkisi vardır. Vahdet veya tevhid (birlik) ilkesi "nizam-ı alem" idealinin temelini oluşturur. Bu ideal, Türk-İslam toplumlarında batı anlamındaki rekabet (antagonizmaların) ve dolayısıyla sınıflaşmaların ortaya çıkışını engellemiştir.¹⁷⁶ Osmanlı toplumunda

¹⁷⁰ Bkz. H. İnalçık, "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", s.31

¹⁷¹ Bkz.E.Z. Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı, 1831*, Ankara 1943, s.161-163

¹⁷² N. Çevikel, a.g.t., s.95

¹⁷³ Amiran Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, İstanbul 1976, s.149,

¹⁷⁴ Bu hususta daha geniş bilgi için bkz. Enis Öksüz, *Sosyal Gelişme Sanayileşen Türkiye İlişkileri*, İstanbul 1980

¹⁷⁵ Zeynüddin Ahmed Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi III*, (nşr.A. Naim), Ankara 1975, s. 40 vd.

¹⁷⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1994, s.138.

sınıflar arasında katı ve kalın duvarlara rastlanılmadığı gibi, yönetenler, yönettikleri toplumun dini ve etnik yapısına bakmadan hizmeti kendilere şiar edinmişlerdir. Hedef nizam-ı alemi ve bunu gerçekleştirmede dinî farklılık o kadar önemli değildi. Önemli olan heterojen bir sosyal yapı arzeden devletin genişlemesi ve gittiği yere adaleti götürmesi idi.

Osmanlı Devleti'ndeki sosyal tabakalaşmayı¹⁷⁷ göz önünde bulundurarak, Kıbrıs'taki mevcut tabakalaşma ve bunda etkili olan amiller incelenmeye çalışılacaktır. Şurası da bilinmelidir ki fetihten önceki sınıf farklılığı, kalın ve katı duvarlarla ayrılmış olup, devlet ilk etapta bunu bertaraf etmeye ve bu sınıfları düzeltmeye çalışmıştır. Gayr-i müslim nüfustan oluşan ve çoğunun ayrı etnik kökene sahip olduğu Kıbrıs halkı, Osmanlı Devletinin adalet ve şefkatinin genişliğini ilk önceleri tahmin edemediklerinden çekingen davranmışlar ve hatta bir kısmı dağlardan şehirlere inmek istememişlerdir. Ancak fetih sonrası gönderilen fermanlarda her ne din ve mezhepten olursa olsun bütün insanların korunacağı, dini kurallarına saygı gösterileceği kısaca asimilasyona tabi tutulmayacakları önemle vurgulanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı fethetmesinden sonra idari, askeri, iktisadi ve içtimai bütün müesseselerini oluşturması sonucunda, adada büyük değişiklikler olmuştur. Bizans, Lüzinyan ve Venedik dönemindeki feodal yapı tasviye edilerek herkese “tapu resmi” karşılığı toprağın işletme hakkı verilmiş ve eskiden toplumun en alt tabakasını oluşturan Rumlar, Anadolu'dan göçürülüp iskan ettirilen köylülerle eşit haklara sahip olmuşlardır.¹⁷⁸

Türklerden önce, üç gruba ayrılmış köleler durumundaki yerli halkın üzerinde, yani orta tabakada İtalyan tüccarlar, kilise görevlileri ve orta dereceli memurlar ve en üstte de toprağın sahibi olan feodal beyler ile yüksek dereceli memurlar bulunmakta idi. Bütün yetkiler üst tabakanın elinde idi.¹⁷⁹ Ancak Osmanlı döneminde bu sınıflarda bir değişiklik oldu ve adadaki tabakalaşma şu şekilde ortaya çıktı:

¹⁷⁷ Osmanlı toplumundaki sosyal tabakaların tasnifi şu şekilde yapılabilir: 1-Padişah tarafından atanan ve vazife aldıkları yerlerde devleti temsil eden askeri kökenli “Ehl-i Örf” mensupları. 2- Ehl-i Örf'e yardımcı olarak vazife alan “Ehl-i İl” mensupları. 3- Devletin idarecileriyle halk arasındaki bağlantıyı sağlayan “ayan ve eşraf” zümresi. 4- Müslim olan şehirli, köylü ve konar-göçerler. 5- Zimmiler. 6-Köle ve cariyeler. Bkz. Rıfat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1986, s.133; A. Tabakoğlu, a.g.e., s.145.

¹⁷⁸ Hill, a.g.e.IV, s.308.

¹⁷⁹ N. Çevikel, a.g.t., s.90.

Müslümanlar

Gayrimüslimler

1.İdari sınıf (ehl-i örf ve ilmiye)

1.Kilise temsilcileri (Papazlar, Kıbrıs divan

2.Eşraf

tercümanları)

3.Esnaf ve Köylüler

2.Zimmi Esnaf ve Tüccarlar

4.Köleler

3.Köylüler

Ehl-i örf ve ehl-i ilimden olan yöneticiler, bütün kamu hizmetlerini padişah adına yerine getiren, çeşitli imtiyazlara sahip, toplumda statü ve iktisadi imkan bakımından oldukça iyi durumda olan görevlilerden müteşekkil bir imtiyazlı sınıf olarak görülür.¹⁸⁰ Müslümanların hiyerarşik düzeninde en üst tabakayı oluşturan bu idareci sınıf Beylerbeyi, Sancakbeyi, Yeniçeri Ağası, Divan üyeleri, Kadılar ve Naibler'den müteşekkil idiler. Bunlar, şer'i ve örfi hukukun tatbikinden sorumludurlar.¹⁸¹ Kanun önünde herhangi bir hukuki üstünlük ve eşitlik bakımından ayrıcalığa sahip değillerdi. Hukuki ihlallerde sıradan bir kişinin karşılaştığı cezaların aynısına çarptırılırlar, ayrıcalık tanınmazdı. İster müslim ve isterse gayrimüslim olsun halktan birisi, idarecilerin haksızlığına maruz kaldığı zaman, İstanbul'daki merkezî hükümete şikayet edip hakkını arayabilir ve eğer idareci suçlu görünürse görevden alınabildiği gibi idam da edilebiliyorlardı.¹⁸² Bu tür hadiselerin meydana gelmemesi için Kıbrıs'ta görev yapan beylerbeyilere sık sık ferman gönderilerek, halka adalet üzere görev yapmaları tenbih edilmiştir. Öyleki, Beylerbeyi olan Mustafa Paşa'ya gönderilen fermana, sipahilerin halka karşı kötü davrandıkları ve zulme başladıklarından bahisle bunun derhal önlenmesi istenmiştir.¹⁸³ Kıbrıs beylerbeyi Çaffer Paşa'ya gönderilen fermana da yolsuzluklar ve adaletsizlikler hususunda dikkati çekilmiştir.¹⁸⁴

Ehl-i şer'e mensup olan ilmiye sınıfı kanunları yorumlama, adalet dağıtma, kamuoyu oluşturma ve eğitim-öğretimi düzenleme gibi temel faaliyetleriyle yönetici sınıf içinde olduğu gibi toplum yapısı izçinde de en iyi durumda olan sosyal tabakayı oluşturunuyordu. Bu tabaka içerisinde bulunan müfti ve kadılar halk nazarında büyük bir saygı görmüşlerdir. Bu saygı ve hürmet, sahip oldukları ilim ve faziletin halk

¹⁸⁰ Davut Dursun, *Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din*, İstanbul 1989, s.70.

¹⁸¹ F. Alasya, a.g.e., s.87-90

¹⁸² Hill, a.g.e., s.70.

¹⁸³ KŞŞ, No: 2, s.26. Ayrıca bkz. KŞŞ. Defter II, s.72.

¹⁸⁴ KŞŞ. Defter II, s.73.

nazarında tecellisinden başka bir şey değildir.

Sosyal tabaka içerisinde ikinci sıraya koyduğumuz “Eşraf” takımı ise, daha çok Lefkoşe’de oturan, büyük toprak sahibi, varlıklı ve Eyalet yöneticilerinin yanında hatırı sayılır müslüman aile temsilcilerinden oluşmakta idi. Lefkoşe’de, bu eşraftan kimseler “Lefkoşe Ağaları” adı verilen ve vergi toplama gibi bazı yetkileri devletten koparabilmiş ayrı bir zümre oluşturmuşlardır.¹⁸⁵

Orta tabakayı oluşturan esnaf daha çok Lefkoşe ve kaza merkezlerinde lonca¹⁸⁶ sistemine göre teşkilatlanmış ve kadiya bağlı “muhtesib”lerce denetlenmekte idiler.¹⁸⁷ Esnaf ile ilgili sicillerimizde geçen bilgiler grupları havidir. Ekmekçi esnafı¹⁸⁸ Börekçi, Kasap¹⁸⁹, papuçcu¹⁹⁰ vs. gibi. Esnaf gruplarına dahil olmanın muhtesib ve bazarbaşılarının onaylarına bağlı olduğu 1594 tarihli bir hüccetde geçmektedir.¹⁹¹ Muhtesiblik, iltizam usulü ile elde edildiğinden esnaftan maddi gücü yerinde olanların bu görevi yürüttükleri görülmektedir.

Müslüman toplumun en alt tabakasını oluşturan köleler, sayıca çok az bir durumda idiler. Hatta Jennings 1590-1640 tarihleri arasındaki sayısının 44 olduğunu söylemektedir.¹⁹² Türklerin adayı fethetmesiyle, Venedik zamanındaki parici köle sınıfının resmen kaldırıldığı ve İslâm’ın köle azadını teşkil eden hükümlerinin etkisiyle mevcut köle sayısında azalma görüldüğü bir gerçektir. Köleler, mülk edinme, şahitlik yapma veya toplumda yüksek bir mevkiye gelme gibi haklardan mahrum olmalarıyla birlikte, şahsi haklardan diğer hür insanlar gibi faydalanırlardı.

¹⁸⁵ A. Gazioglu, a.g.e., s. 226-227

¹⁸⁶ Loncalar hakkında bilgi veren kaynaklar, esnaf gruplarını teşkil eden bu birlikleri Ahilik teşkilatı içerisinde incelemişlerdir. Loncaların çıkışını, X. Asırda hilafetine karşı Karmatilerin mücadelesine kadar götürmüşlerdir. [Bkz. Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, VIII. Türk Tarih Kongresi II, Ankara 1981, s. 1269]. Osmanlı Devleti’ndeki Ahi Birliklerinin ise, devlet otoritesi dışında kurulmuş, bünyesine aldığı kişiden iman, ahlak ve bir meslek isteyen kurumlar olduğu görülür. Bkz. Rifat Özdemir, “Ankara Esnaf Teşkilatı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi I*, Samsun 1986, s. 159. Ayrıca geniş bir bilgi için bkz. Sebahattin Güllülü, *Ahi Birlikleri*, İstanbul 1977, Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Ankara 1974; Franz Teaschner, “İslâm’da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgiler”, (nşr. S. Yüksel), *Belleten XXXVI/142*, (Nisan 1972), s. 203-236

¹⁸⁷ F. Alasya, a.g.e., s. 104

¹⁸⁸ KŞS. Defter I, s. 246,249,259

¹⁸⁹ KŞS. Defter I, s. 65

¹⁹⁰ KŞS. Defter III, s. 77. Ayrıca esnaf grupları için bkz., KŞS. Defter IV, s.30, 59,60,62,64,178, 182,232,247,244

¹⁹¹ KŞS. Defter I, s. 184

¹⁹² Jennings, a.g.e., s. 295

Bu hakları İslâm hukukunun teminatı altında idi.¹⁹³ Sicillerimizde 1698-1726 yılları arasındaki kayıtların çoğu köle azadı ile alakalıdır. Cariyelerin ve bazı siyah kölelerin evlere hizmetçi olarak alındığı, bazı erkek kölelerin ise tarla işlerinde ve çarşı-pazar işlerinde kullanıldıkları görülmektedir.¹⁹⁴

İdareciler sadece müslimlere değil gayrimüslimlere de adaleti eşit şekilde götürmekle mükellef idiler. Nitekim, 1593 tarihinde Baf sancakbeyi Ahmed'e gönderilen hükümde, zarara uğrayan zımmilerin haklarının korunması istenmiştir.¹⁹⁵ Zaten Türklerin, adayı fethettikten sonra yerli hristiyan halka nasıl işlem yapılacağı ve ne şekilde davranılacağı hakkında Kıbrıs beylerbeyi, kadı ve defterdarına padişahın gönderdiği 7 Mayıs 1572 tarihli bir hükümde, Kıbrıs adasının kendi gücüyle fetholunduğu, savaşlar sebebiyle yerli halkın zaafa uğradığı, şeriatın tatbikinde, vergilerin alınmasında ve da'vaların görülmesinde ada halkına zulmedilmeyip adaletle işlem yapılması emrolunmuş idi.¹⁹⁶

Sosyal tabakalaşmanın ikinci ana kısmını oluşturan gayri müslüm reayanın başında, Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposları, papazlar, Kıbrıs divan tercümanları, tercümanlar (dragomanlar) bulunmakta idi. Gayrimüslim reaya askerlik gibi mecburî hizmetlerden muaf tutuldukları için adada üretilen malların ticaretini yaparak zenginleşmişlerdir. Rum köylülerden "Parikoz" denen grup ise Venedikliler zamanında uygulanan haftada iki günlük angaryaya tabi iken, Osmanlılar döneminde önce haftada birgün angarya çalışmışlar ve 1572 tarihinde bu uygulama tamamen kaldırılmıştır.¹⁹⁷ Bununla soyluluk ve kölelik gibi eski dönemlerde uygulanmakta olan feodalizmin kurumları kaldırılmakla gayri müslimler arasındaki keskin sınıf farklılığı bertaraf edilmiş, müslümanlarda olduğu gibi kanun önünde hepsi eşit sayılmıştı. Ayrıca tabakalar arasında öyle kalın duvarlar mevcut değildi. Fırsatları değerlendiren ve devlete sadakatle dürüstçe çalışan birisi daha üst tabakalara yükselebilirdi.¹⁹⁸

¹⁹³ Jennigs, a.g.e., s. 298

¹⁹⁴ Jennigs, a.g.e., s. 296

¹⁹⁵ KŞS. Defter I, s.137.

¹⁹⁶ Kıbrıs Seferi (1570-1571), (nşr. G.H.T.B.), Ankara 1971, s.158-159

¹⁹⁷ F. Alasya, a.g.e., s. 40

¹⁹⁸ Jennigs, a.g.e., s. 300

D- KIBRIS'TA AİLE VE EVLİLİK GELENEKLERİ

Osmanlı devletinden önce kurulmuş olan Türk devletlerinde ailenin teşekkülünde ne kadar titiz davranıldığı ve adeta devlete temel olan ailenin bütün dış tesirlere karşı nasıl korunduğu bütün Ortaasya Türk Tarihi kaynaklarında, İslâm'ın kabulü ile birlikte de İslâm kaynaklarında görülmektedir.¹⁹⁹ Türk ailesi, İslâm'ın kabulünden sonra İslâm hukukunun kurallarına göre şekillenmeye başlamışsa da, eski ananeler varlığını devam ettirmiştir. Mesela eski dönemden kalma adetlerden biri olarak bugün Anadolu'nun pekçok yerinde "kalın" (başlık) 'ı görmek mümkündür.

İslâm hukukuna göre mukaddes bir kurum olarak görülen aile, Osmanlı toplum yapısında da aynı değere sahiptir.²⁰⁰ Devletin şer'i hukuk uygulamasına göre kadılık müessesesi bu mukaddes yapının teminatıdır.²⁰¹ Ailenin teşekkülünde yapılan "nikah akdi"; karı-koca arasında beraber yaşamaya ve yararlanmaya imkan doğuran ve taraflara karşılıklı hak ve görevler yükleyen rızai bir akittir.²⁰² Eşler arasında bir hayat ortaklığı meydana getiren ve kişilerin iffet ve salahlarını muhafaza eden akittir.²⁰³ Evlenecek olan kadın ve erkek kendi hür iradelerini kullanarak İslâm dininin emrettiği şekilde nikah akdini yaptırırlardı.²⁰⁴ Yani, mahkemeye başvurup şahitler huzurunda evlenmeye karar verenler hiç bir baskıya maruz kalmadan karar verdiklerini ve eğer kendisi gelemeyip vekil tayin etmişse mahkemeye bildirmek durumunda idi. Bazen nikah akdi oturuş mekânında da yapılırdı.²⁰⁵

¹⁹⁹ Ortaasya Türk devletlerinde aileye verilen önemi şu uygulamayla açık bir şekilde görebiliyoruz. Zina ve hırsızlık eden bir şahıs öldürülür ve kafatası babasının boynuna asılırdı. Baba o kafatasını ölüncüye kadar taşımak zorunda idi. Aile kutsal bir kurum olarak görülmüş ve bozulmasına sebep olacak unsurlar şiddetle cezalandırılmıştır. Bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1988, s. 470. Ayrıca bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1988, s.215-217.

²⁰⁰ Mehmet Karagöz, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1993, s.222

²⁰¹ Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Türk Tarihi ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, s.102.

²⁰² Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988, s.40. Ayrıca bkz. H. Cin- A. Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi II*, İstanbul 1990, s.74-90.

²⁰³ Ömer Ferruh, *İslâm Aile Hukuku*, (nşr.Y. Z. Kavakçı), İstanbul, 1978, s.108. Nikah akdi için ayrıca bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstılahı Fıkhiyye Kâmusu II*, İstanbul 1985.

²⁰⁴ Mehmet Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s.15

²⁰⁵ R. Özdemir, "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Osmanlı Araştırmaları IX*, (1989), s.111. Nikâh akdinin oturuş makamlarında yapılması daha çok kız tarafınca istenmiştir.

Şer'iyye sicillerinde nikah akidlerine sıkça rastlanılmıştır. Meselâ, Rabia binti Abdi nam hatun ile Ali bin Ahmed mahkemeye başvurup, şahitler huzurunda nikah akidlerini yapmışlar ve mihr-i müeccel'i²⁰⁶ 200 akçe olarak tesbit edilmiştir.²⁰⁷ Sicillerde geçen nikah akidleri hep mihr-i müeccel üzere yapılmıştır. Raziye binti Abdullah nam hatun 500 akçe mihr-i müeccel ile zevceliğe alınmıştır.²⁰⁸ Rabia binti Abdi nam hatun meclis-i şer'de Ali bin Ahmed ile 200 akçe mihr-i müeccel ile akd-i nikah etmiştir.²⁰⁹ Kadın kocasının sağlığında eğer mihr-i müeccelini alamamış ise terekesinden kendi mihrini talep edebilir veya hibe edebilirdi. Lefkoşe'de sakin Meryem binti Ahmed vefat eden zevcesi Ahmed Çavuş'un terekesinden 12.000 akçe olan mihr-i müeccelini almak için mahkemeye başvurmuştur.²¹⁰ Yine Lefkoşe'de sakin iken vefat eden Hasan Efendi'nin zevcesi Saime binti Abdullah ölen kocasının terekesinden mihr-i müeccelini talep etmiştir.²¹¹ Lefkoşe'nin Nevbethane mahallesinde evli iken ayrılan Meryem binti Ramazan ile Sünbül Ağa'nın nikah akdi sırasında kararlaştırdıkları 3000 akçe mihr-i müeccelden ismi geçen hatun feragat edib hibe etmiştir.²¹²

Kıbrıs şer'iye icillerinde geçen mihr-i müeccel miktarı ise 34.000 akçe ile 200 akçe arasında değişmektedir.²¹³ Bu miktarlar sadece müslümanlara aid rakamlardır. Gayri müslimlerin de müslimler gibi nikah akidlerini mahkemelerde yaptıkları görülmektedir. Kendi dini icaplarına göre kiliselerde evlenen zımmiler, kadiya

²⁰⁶ Mehir veya sadâk evlilik akdinin sıhhat şartlarından biridir. O evlilik akdi ile birlikte erkeğin kadına vermeği taahhüt ettiği bir miktar mal veya mal olarak değerlendirilebilen kıymetli eşyadır. Sicillerde sıkça geçen mehir, "mihr-i muacel" ve "mihr-i müeccel" ismiyle ikiye ayrılmaktadır. İslâm hukukunda, kızın dışında başkasının almasının yasak olduğu ve kadının maddi güvencesini oluşturduğu bilinmektedir. Ortaasya Türklerinde ve bugün hala bir çok yöremizde buna "kalın" denilmektedir. Nikah akdinden önce ve nikah akdi sırasında şahitler huzurunda güveyi tarafından gelin adayına verilmesi gereken mihr-i muacceleddir. Mihr-i müeccel ise, gelin adayının hakkı olarak, mahkemede şahitler tarafından tespit edilir. Bkz. Ömer Ferruh, a.g.e., s.125.

²⁰⁷ KŞS. Defter IV, s.197

²⁰⁸ KŞS. Defter IV, s. 115

²⁰⁹ KŞS. Defter IV, s. 197

²¹⁰ "Budur ki mahruse-i Lefkoşe sükkânından olub bundan esbak fevt olan merhum Ahmed Çavuş'un zevcesi Meryem binti Ahmed nam hatun Kadızâde Anbdullah Beg bin Fazlullah nam kimesne mahzarında bi'l-vekalet dava ve takrir-i kelâm idûb müekkilem merhum Meryem hatunun zevci merhum-u mezburun zimmetinde mehr-i müeccelden olan on iki bin akçe hakkını vekale-i muhkıyem hasebiyle vasi-i mezburdan talep iderim..." Bkz. KŞS. Defter IV, s. 144

²¹¹ KŞS. Defter IV, s. 146

²¹² KŞS. Defter IV, s. 194; Hırsofu nahiyesine bağlı Girit karyesinde sakin Rabia binti Rıdvan, Selim Beşe ile evlenmeleri sırasında verilmesi gereken 12.000 akçe'nin verilmediği ve kocasının ölümüyle bundan feragat ettiği görülmektedir. Bkz. KŞS. Defter IV, s. 152.

²¹³ Mihrin miktarı hakkında Hanefi fıkhı on dirhem gümüşü kabul etmektedir. A. Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır 1986, s.163-168.

başvurup bu nikahlarını tescil edebiliyorlardı. Andriya nam zımmiye Kami veledi Loyzo ile evlenirken mahkemeye başvurmuşlardır.²¹⁴

a- Müslümanlar Arasında Evlilik Gelenekleri

Kıbrıs'ın Türk ve Müslüman toplumunda evlenme ile ilgili ananelerin Anadolu'dan farklı olmadığı, ayrıntılarda aynı kültür karakterini taşıdıkları düğün seremonilerinin motiflerinde görülmektedir.²¹⁵ Evlenme şartlarına haiz²¹⁶ olan erkek bir kadına talip olup bir süre nişanlı kaldıktan sonra akd-ı nikah²¹⁷ ile yeni bir yuva kurmuş olurlardı. Daha önce hazırlanmış olan çeyizlerin-ki bazıları bir servet miktarı kadar çoktur- nikahdan sonra erkek evine götürüldüğü görülür. Kasım 1636 tarihli bir belgede; Lefkoşe'de oturan el-Hac Hüseyin, kızı Emine'ye 34.000 akçelik çeyiz hazırlamış ve bunu İbrahim Beşe bin Abdi ile evlendirirken vermiştir.²¹⁸ Çok değerli ve pahalı altın ve diğer eşyaların çeyiz olarak verilmesi adı geçen zatın maddi yönden çok iyi bir durumda olduğunu göstermektedir.

Anadolu'da olduğu şekilde Kıbrıs'ta "kalın" veya "başlığa" dair bir kayda rastlanamadı. Ada'da kalın muhtemelen nikah akdi sırasında verilen ve pek kayda geçmeyen mihr-i muaccel olarak kabul edilmiştir.²¹⁹ Lefkoşe sakinlerinden Veliyüddin Efendi Ümmihan binti Şaban ile evlenirken kalın olarak sayılan eşyalar mihr-i muaccel olarak alınmıştır.²²⁰ Rabia binti Abdi'nin Ali bin Ahmed ile evlenmesinde 200 akçelik mehir, kalın olarak birleştirilip verilmiştir.²²¹ Bazen taraflar nişanladıkları halde belli bir müddetten sonra vazgeçtikleri ve akd-ı nikahla alınan mihr-i muaccel'in geri verildiği de vaki olmuştur. 1633 tarihinde Lefkoşe'de

²¹⁴ KŞS. Defter IV, s. 247

²¹⁵ Nermin Erdentuğ, "Kıbrıs ve Türkiye Türk Toplumlarının Kültür Birliği", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Ankara 1971, s.116

²¹⁶ M. Akif Aydın, a.g.e., s.17-21

²¹⁷ Müslümanlar arasında nikah akdi için bkz. KŞS. Defter I, s.69, 264, 274; KŞS. Defter III, s.22, 26, 27, 55

²¹⁸ Belgede geçen çeyiz bütün ayrıntılarıyla kaydedilmiştir. "... üç bin akçeye bir çift altın menkuş ve dört bin beş yüz akçeye yirmi miskal bir altun zincir ve bin iki yüz akçeye dokuz miskal burma altın bilezik ve üç bin akçeye incili bir altun saç bağı ve ... ", Bkz. KŞS. Defter IV, s. 192-193

²¹⁹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhü'l-islâm Ebu's Suud Efendi Fetvaları*, İstanbul 1983, s.37

²²⁰ KŞS. Defter IV, s. 13

²²¹ Mihr-i muaccel ve müccelenin birleştirilerek verilmesi maddi imkanlar dolayısıyladır. Adı geçen şahıslar 200 akçe verebilmişlerdir. Bkz. KŞS. Defter IV, s. 197

mihr-i muaccel ile akd-ı nikah eden Hatice binti Seyyid Receb ile Mustafa Beşe evlenmeden ayrılmışlardır.²²²

Dine ve imana küfrederek nikahı düşen müslümanlar nikahı tazeleme yoluna giderek boşanmaya gitmemişlerdir. Yusuf bin Kasım'ın kendi mukaddesatına (din ve imanına) küftüğünü şahidlerle isbat edip mahkemeye başvuran Sadi Çavuş bin Hamza davayı kazanmış ve Yusuf'un nikahı kadı huzurunda tazelenmiştir.²²³ Fiil-i zina isnad edilen bazı kadınlar da, oturdukları mahalin güvenilir insanlarını mahkemeye getirerek iftiraya uğradıklarını isbat ederek yuvalarının dağılmasını önlemişlerdir. Ancak alınan bütün tedbirlere ve uygulanan cezalara rağmen nikahsız bir arada yaşayanlarda olmuştur. Kasım ve Ayşe isimlerindeki şahıslar nikahsız bir arada yaşarlarken fark edilip mahkemeye getirilmişlerdir,²²⁴ ancak verilen cezanın kaydına rastlayamadık. Fetullah bin el-Hac Receb'in kendi hizmetkarı olan İbrahim'i gece evine getirip karısının yatağına girmesine izin vermesi de çok ilginçtir.²²⁵

Sicillerde sıkça rastlanan boşanma olayları genellikle kocanın isteği doğrultusunda ve "talak-ı selase" ile yapılmıştır. Mesela Ahmed Çavuş ile Emine binti Mustafa 1593 tarihinde boşanırken talak-ı selase ile boşanmışlardır.²²⁶ Ayrılmaya karar veren taraflar mahkemeye başvurup mihr-i müeccelden ve nafaka iddetinden de vazgeçtiklerini beyan ederek boşanmışlardır.²²⁷ Ancak, her zaman iki tarafın anlaşması ile boşanma gerçekleşmemiş, bazen hiç de hoş olmayan sebepler ve kadınların çok zor durumlarda kalmasına sebebiyet veren olaylar yaşanmıştır. Mesela, Emine binti Abdullah, kocasının, birinci karısından olan oğlunu getirip kendi yatağına koyarak "fiil-i şen'i" ettirmek istediğinden dolayı hemen kaçtığını ve

²²² KŞS. Defter IV, s.3.

²²³ KŞS. Defter I, s.269. Adı geçen Yusuf daha sonra evine na-mahrem getirip zina ettiğinden mahkemeye getirilmiş ve suçu sabit bulunmuştur.

²²⁴ KŞS. Defter III, s.45

²²⁵ Adı geçen fiil hakkında üç belgeye rastladık. Bunların ilkinde; "Lefkoşa'da bi'l-fiil subaşı olan Abdulkadir Fetullah bin el-Hac Receb muvacehesinde mezbur Fetullah evi içine İbrahim nam adamı getirip gece yarısında feryad ve feza olunduk da mezbur İbrahim'i mezbur Fetullah'ın avreti darb edip evi içinden çıkarıp mezbur Fetullah evvel firar edip sonra mezbur İbrahim firar eder iken mahalle ehli görmüşler ..." denilmektedir. Bkz. Bkz.KŞS. Defter I, s.266

²²⁶ KŞS. Defter I, s.52,278; KŞS. Defter III, s.29, 52, 62, 64

²²⁷ KŞS. Defter I, s.60, 68, 75, 85, 252, 283, 290, 291, 317; Meryem binti Abdullah ile Yunus bin Şaban; "Mahmiye-i Lefkoşa'dan Meryem binti Abdullah meslis-i Şer'i şerifte iş bu zevci olan Yunus bin Şaban muvacehesinde takirir-i meram kılub didi ki: mezbure Meryem mihr-i müeccelden ve nafaka iddetinden ve sair hukuk-ı şer'iyyesinden feragat iderse ... mezbure Meryem dahi bi'l-muvacehe vech-i meşruh üzre kabul ..." Bkz. KŞS. Defter I, s.60

boşanmak istediğini mahkemede dile getirmiş, neticede boşanmıştır.²²⁸ Belgelerde şarta bağlı boşanmalara ait bilgilere de tesadüf edilmiştir. Nitekim, Mercan bin Abdullah karısına, "...eğer ben firar idub gidersem altı aya dek öte yakada tehir edüb mezbure Aişe'ye gelmez isem Aişe'nin ihtiyarı elinde olsun..." diyerek şart koşmuş ve gelmediğini gören karısı mahkemeye başvurup boşanmıştır.²²⁹ Aişe bin Hızır'ın boşanmak için mahkemeye başvurması daha da ilginç bir şart sebebiyledir. Kocası İbrahim bin Memi, eğer içki içersen karım talak-ı selase ile boş olsun diyerek şart koşmuş ve neticede sözünü tutmadığı için boşanma gerçekleşmiştir.²³⁰

Boşanan veyahut vefat eden erkeklerin geride kalan çocukları eğer bulûğa ermemiş iseler, çocuklarına vasi tayin edilir ve nafaka verilirdi. Lefkoşe'den Abdullah bin İsmail vefat ettiğinde daha küçük yaşta olan oğluna Abdullah vasi tayin edilmiştir.²³¹ Yine Arap Ahmed Camii mahallesinde fevt olan Hasan Çavuş'un kızına nafaka bağlanması hususunda Dizdar mahallesi sakinlerinden Muharrem vasi tayin edilmiştir.²³² Sicillerde görebildiğimiz kadarıyla mahkemede vasi tayin edilen şahısların merhametli, adaletli ve dindar olmalarına dikkat edilmiştir. Vesayeti alan şahıs, çocukların bulûğ çağına ermelerine kadar mallarına bakmışlar ve onlar adına işlerini yürütmüşlerdir. Lefkoşe'ye tabi Sutre karyesinde fevt olan Mustafa bin Hasan'ın sağır (küçük) kızları Fatma ve Rabia'nın emlak ve erzakını zabt ve hıfz için İsa bin el-Hac vasi tayin edilmiştir.²³³

Vesayeti kabul edip etmemede şahıslara herhangi bir baskı yapılmamış ve Allah rızası gözetilmiştir. Vesayeti sırasında hastalanıp bu görevi yerine getiremeyenlerin yerine başkaları tayin edilirdi.²³⁴ Çocukların anneleri eğer mihr-i müeccelini alacak ise bunu vasi tayin edilenden talep edebilirdi.²³⁵ Eğer anne çocuklarının yanında ise bütün hukuk-ı şer'iyyesini kendi ve çocukları adına vasiye devreder ve vesayeti alan kişi bunların hukukunu korumak şartıyla ve onların yararına rızalarına uygun

²²⁸ KŞS. Defter I, s.149

²²⁹ KŞS. Defter I, s.252. Boşanma için bkz. KŞS. Defter IV, s. 150, 152.

²³⁰ KŞS. Defter I, s.306. Ayrıca bkz. KŞS. Defter III, s.25,45

²³¹ KŞS. Defter I, s.55

²³² KŞS. Defter I, s.56

²³³ KŞS. Defter I, s.223

²³⁴ Lefkoşe'de fevt olan Abdullah'ın eytamına vasi olan Abdullah hastalanınca yerine Yakub bin Abdurrezzak tayin edilmiştir. Bkz. KŞS. Defter I, s.268.

²³⁵ İlgili belgede: "Lefkoşe'den Raziye binti Mustafa nam hatun Ali bin Mahmud muvacehesinde dedi ki merhum Beg zevcim olup öldükten sonra yetimlerine vasi olan Rıdvan Beg ez-Zaim mefrukatı kabz edüb hala mezbur Ali'den bana ait olan hukuk-ı şer'iyyemi ve mihr-i müeccelimi merhum Ali yedinden bi kusur alıb kabz eylediğini zimmetinde hiçbir alacağı kalmadığını ikrar etmesiyle ibrasına hükm edildiğine kayd-ı sicil".denilmektedir. Bkz. Bkz. KŞS. Defter I, s.268.

3- İddet (Boşanmış kadın ve onun yanında olan kocasının çocuklarına bakma gibi)²³⁸ Bizim üzerinde duracağımız nafaka türü, sicillerimizde sıkça geçen anne ve çocuklara verilen nafakadır. Vasi tayin edilen şahıslar tarafından anne ve çocuklarına günlük, aylık ve yıllık olarak nafaka verilmiştir. Dizdar mahallesi sakinlerinden Muharrem vefat eden Hasan Çavuş'un kızına vasi tayin edilmiş ve nafaka verilmesi hususunda mahkemeye başvurmuş, mahkemede yevmi (günlük) 10 akçe nafaka takdir edilmiştir.²³⁹ Lefkoşe sakinlerinden iken vefat eden Süleyman Subaşının küçük oğlu Mustafa ve küçük kızı Rahime'ye vasileri olan Lalezâr binti Abdullah'ın müracaatıyla nafakaları için günlük 8 akçe takdir kılınmıştır.²⁴⁰ Takdir edilen nafakanın miktarı aynı olmayıp, ailenin ekonomik gücüne göre değişmektedir. Mesela, Abdullah'ın oğlu Mustafa'ya 1,5 akçe nafaka,²⁴¹ Abdulkerim bin Süleyman'ın yetim kızlarına 5'er akçeden nafaka bağlanmıştır.²⁴² Nakid olarak verilen nafakanın yanında ürün üzerinden ve emlak üzerinden de verildiğine dair kayıtlara rastladık.²⁴³

²³⁶ KŞS. Defter III, s.24. Vesayet için bkz. KŞS. Defter III, s.23, 24, 27, 28, 30, 31, 32, 33; KŞS. Defter IV, s.14, 15

²³⁷ KŞS. Defter III, s.27. İslam hukukunda vesayet için bkz. Ö. Ferruh, a.g.e., s.158-161; R. Özdemir, Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, s.121. H. Cin- A. Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi II*, İstanbul 1990.

²³⁸ Ö. Ferruh, a.g.e., s.145 Ayrıca bkz. H. Cin- A.Akgündüz, a.g.e., s.120-121; H. Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya 1988, s.119-120

²³⁹ KŞS. Defter I, s.56

²⁴⁰ KŞS. Defter I, s.57

²⁴¹ KŞS. Defter I, s.268

²⁴² KŞS. Defter I, s.199. Ayrıca bkz. KŞS. Defter I, s.68, 138, 188, 199, 261; KŞS. Defter II, s.5, 9, 54; KŞS. Defter IV, s. 183, 189

²⁴³ "Mesarye kazasına tabi takoka köyünde bundan akdem fevt olan Veli bin Hüseyin nam kimesnenin Halil oğlu Hüseyin meclis-i şer' de Hasan bin Nasuh muvacehesinde babam hal-i hayatında Hüseyin'in kızı Handeyi tezevvüc edip bir çocuğu oldu. Babam vefat idüb babamdan irsen kalan maldan üç kile buğday, dört kile arpa üç buçuk vukiyye pamuk'u Hüseyin ve kızı Hande'ye teslim edüb mezbur-ı sağırin üç sene nafakası olmak üzere kavî eyledik deyu takir eyleyesin matlubumdur gibbe's-sual Hüseyin ve Hande ikrar edüb üç sene nafakasını verdi diye ikrar eylediler kayd olundu." [Bkz. KŞS. Defter III, s.21] Kıbrıs'da Azepler reisi iken vefat eden Veli Reis'in hanımına (Kerime binti Cafer) evler nafaka olarak verilmiştir. Bkz. KŞS. Defter II, s.35

Boşandıktan sonra nafakasını alamayan kadınlar mahkemeye başvurarak nafaka talebinde bulunarak alma durumuna gitmişlerdir. Sara binti Hüsrev meclis-i şer'e başvurup ayrıldığı eşi olan Ali bni Hamza'nın nafakasını vermek istemediğini beyan etmiş ve görülen dava üzerine üç kırmızı altın nafaka almıştır.²⁴⁴

b- Gayrimüslimlerde Evlilik Gelenekleri

Kıbrıs'ta yaşayan gayrimüslimler kendi dini icaplarına, geleneklerine göre evlenirlerdi. Ancak bu evliliklerini kadı huzurunda tescil etme hakkına da sahip idiler. Aslında İslâm'ın aile hukuku kuralları zımmiler tarafından çok geniş bir şekilde kullanılmıştır.²⁴⁵ Akd-ı nikah, Müslümanlarda olduğu gibi zımmiler de mevcuttu ve bu bazen kadı huzurunda yapılırdı. Mesela Marya isimli zımmiye Simyo veledi Hristofi ile evlenirken mahkemede kadı huzurunda akd-ı nikah yapmıştır.²⁴⁶ Ancak, bazı zımmi ailelerin kızlarını verirken para talebinde bulundukları, yani başlık gibi bir ücret aldıkları görülmektedir. Marko veledi Ayvar nam zımmi Bağilsa nam zımmiyenin kızını alırken beş kuruş para vermiştir.²⁴⁷

Zımmi kızlarının müslüman erkekler ile evlenmesi genellikle gönüllü olarak ailenin rızasıyla İslâm'a geçmeleri sonucunu da beraberinde getiriyordu. Bunu, Lefkoşa'ya tabi Absemolofi karyesinde Mari isimli zımmi kızının Bayram bin İbrahim ile evlenmesinde görmek mümkündür. Nitekim kızın babası Papaşuma veledi Hristo kızının İslâmı seçmesine bizzat izin verdiğini beyan etmiştir.²⁴⁸

Zımmilerin evlenmelerinde de çeyiz hazırlayıp verildiğini ve hatta daha da ileri gidilerek gayrimenkullerin çeyiz²⁴⁹ olarak hediye edildiği olmuştur. Kasım 1594 tarihli bir belgede, Lefkoşe'den Luka veledi Zorki meclis-i şer'de Save veledi

²⁴⁴ KŞS. Defter III, s.27

²⁴⁵ R. Özdemir, "Tokat'ta Aile'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı", s.107

²⁴⁶ KŞS. Defter I, s.74.

²⁴⁷ KŞS. Defter III, s.59

²⁴⁸ KŞS. Defter I, s.77. Müslümanın zımmi ile evlenmesi sicillerimizde sıkça geçen bir olaydır. Gördüğümüz kadarıyla burada dikkat edilen husus, kızın İslâm dinine girmesi ve isim değiştirmesidir. Mesela, Lefkoşe sipahilerinden Mehmed bin el-Hindi, Lefke kazasına tabi Katoyetre kazasında 12 yaşındaki bir zımmiyeyi istediğinde bülüğuna hasıl olduğu ve kendi isteğiyle İslâm'a girip kelime-i şahadet getirdiği ve Fatma adını alan bakire kızın 1000 akçe mihr-i mueccel, 1000 akçe mihr-i müeccele ile akd-ı nikah eyleyip evlendikleri görülmektedir. Bkz. KŞS. Defter I, s.107

²⁴⁹ Hristiyanlarda gelin tarafının damada götürdüğü mal veya paraya drahome denilir. Ailesinin kız evlada ayırdığı drahome bir işletmeyi yönetmek, sürdürmek, ailesine bağlı olmadan yaşayabilmek amacıyla verilir. Ailenin kızlarına verdikleri drahome genellikle damada geçer.

Luka'nın yanında kız kardeşinin Lavire zımmiye verilirken, babasının çeyiz olarak bir ev verdiğini görmekteyiz.²⁵⁰ Zımmiler, bazen de akd-ı nikahtan sonra evlenmekten vazgeçtiklerini beyan ederek verdikleri süs eşyası, para gibi mallarını geri almak için mahkemeye başvurmuşlardır.

Babaları ölen ve bakıma, korunmaya muhtaç küçük yaştaki zımmi çocuklarına da vasi tayin edilmiştir. Tayin edilenlerin tamamı sicillerde rastladığı kadarıyla yine zımmilerdendi. Lefkoşe sakinlerinden olup mürd olan (ölen) Bedik zımminin oğlu Petros'a bölüğü çağına varıncaya kadar Bogur veledi Serkis nam Ermeni vasi tayin edilmiştir. Ancak adı geçen Ermeni pek dürüst davranmamış ve vasilikten alınmıştır.²⁵¹ Aynı Ermeni başka bir çocuğa vasi tayin edilmiş ancak, yine dürüst davranmadığı görülmüştür.²⁵² Vasi tayin edilen zımmi çocuklarının anneleri ayrılmış ve nafaka talebinde bulunmuşsa, vasi tayin edilen şahıs o nafakayı vermekle mükellefti.²⁵³ Eğer çocukların babaları öldürülmüş ise diyet isteme hakkı vesayeti alana düşmekte ve aldığı parayı da çocukların emlakına dahil etmekte idi.²⁵⁴

Sicillerde zımmilerin boşanmalarını havi belgeler oldukça azdır. 1593 tarihli bir belgede, Ciryako veledi Luger zevcesi Luyize'den boşanmak için başvurduğunda, zevcesinin mihr-i müeccelden vazgeçmesini istemiş ve o da kabul edince ayrılmışlardır.²⁵⁵ Boşanmalarından sonra tıpkı müslümanlarda olduğu gibi çocuklarına ve kadınlara nafaka takdir edilmiştir. İncelediğimiz dönemde zımmiler arasındaki nafaka miktarının günlük 2-5 akçe arasında değiştiğini görüyoruz.²⁵⁶

Zımmiler arasında gayr-ı ahlaki davranışların olduğunu mahkemeye yapılan şikayetlerden anlıyoruz. Lakutamya karyesinde Şalviye binti Yani nam zımmiye'ye aynı köyde Yorgi veledi Bedros zorla tecavüz etmiş ve mahkemeye intikal

²⁵⁰ KŞS. Defter I, s.82

²⁵¹ Sicil kaydında: "Budur ki, Mahmiye-i Lefkoşe sükkanından olup bundan esbak mürd olan Bedik nam mürd'ün sağır oğlu Petros'un mal-ı mevrusunu zabt ve ahvalini hıfz etmek için kibel-i şer'den vasi nasb ve tayin olunan Bogur veledi Serkis nam Ermeni Mürd-i mezburun muhalledatından bazı eşyayı defter-i kassama kayd ettirmeyüb sağır-i mazburun mal-ı mevrusunu hayatı olduğu taife-i Ermeniyandan nice kimesneler haber verdikleri ecilden alunub sağır-i mazburun haliyesi olan iş bu hafızü'l-kitab Bağdad nam Ermeniyeker vecihle vesayet-i merkûmeye elyak ve ahra olduğun yine zümre-i Ermaniyandan bi-gavaz Ermeniler haber verdikleri baiseden vasi nasb ve tayin olunub ..." denilmektedir. Bkz.KŞS. Defter IV, s. 41

²⁵² KŞS. Defter IV, s. 51

²⁵³ KŞS. Defter IV, s. 174

²⁵⁴ KŞS. Defter IV, s. 70

²⁵⁵ KŞS. Defter I, s.225. Zımmiler arasındaki boşanma için bkz. KŞS. Defter IV, s. 247

²⁵⁶ KŞS. Defter I, s.314

etmiştir.²⁵⁷ Yine Lefkoşe kazasına tabi Balıhor karyesinde sakin Pereskova binti Sakini zımmiyeye Yanni veledi Baba Hristotoli fiil-i şenni etmiş ve adı geçen zımmiyenin daha önce iyi hal üzere olduğu halde kocasının bu duruma getirdiği şahitlerce ikrar edilmiştir.²⁵⁸

E- KIBRIS'TA İHTİDA HAREKETLERİ

Bilindiği gibi İslam literatüründe, başka bir dine mensup veya putperest ya da dinsiz bir insanın müslümanlığı seçmesine ve hayatını ona uydurmasına ihtida denmektedir.²⁵⁹ Mühtedi ise başka dinde iken İslam dinini kabul etmiş olanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Hz. Peygamber devrinden başlamak üzere, islam tarihi boyunca görülen ferdî ve toplu ihtida hareketlerinin sebepleri ise ahlâkî, dinî manevî, kültürel, entelektüel veya felsefî, teessürî, duygusal, estetik veya siyasî motiflerle izah edilebilir. Hemen her ihtida hareketinde, mühtedinin içinde bulunduğu sosyo-kültürel şartlar, psikolojik durum, dinî-manevî hayat, ruhî ve siyasî-maddî beklentilerden biri veya bir kaç büyük ölçüde etkili olmaktadır.²⁶⁰

Osmanlı döneminde ihtida hareketleri sıkça yaşanmıştır. Devlet, ihtida edenlerin, yakınları tarafından tecrid edileceğini, maddî-manevî pek çok sıkıntıya düşeceğini idrak ettiği için onlara gereken desteği sağlamakta idi. Nitekim, din değiştirme hadisesi kadı kayıtlarına geçtiği andan itibaren, mühtediye cinsiyetini belirleyen yazma veya sarık ile beraber elbise hediye edildiği ve nakdî yardım yapıldığı bilinmektedir.

Kıbrıs'ta da fetihle beraber ihtida hareketlerinin olması tabii bir hadisedir. Zira, Venedik idaresinin zulmünden bıkan iktisadî, içtimaî ve siyasî bakımdan büyük bir sıkıntı içinde olan yerli ahalinin böyle bir davranış içinde bulunması yadırganmamalıdır. Dinî ve sosyal boyutu ağır basan bu önemli konuyu ortaya koyabilmek için Kıbrıs'ta etnik ve dinî yapıyı izah etmek gerekmektedir.

²⁵⁷ KŞS. Defter III, s.66

²⁵⁸ KŞS. Defter IV, s. 137, 145.

²⁵⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara 1993, s.290

²⁶⁰ Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Ankara 1994, s. 60

a- Etnik ve Dini Yapı

Kıbrıs'ta ihtida hareketleri incelenirken öncelikle etnik ve dini yapısı belirtilip, hangi dine mensup insanların İslâm'a geçtiklerinin ortaya konulması gerekmektedir. Bunu yaparken de kısaca Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler bahsine girip Kıbrıs'taki durum incelenmeye çalışılacaktır.

İslâm hukukçuları genel olarak insan topluluklarını iki ana gruba ayırırlar. Müslümanlar ve gayrimüslimler. Gayrimüslimler, kendilerine semavi bir kitap gönderilmiş olan ehl-i kitap ve ehl-i kitap olmayanlar.²⁶¹ Ehl-i kitap olanlar Yahudi ve Hristiyanlar (Katolikler, Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler, Maruniler, Kiptiler, Ortodokslar, Gregoryenler, Nasturiler, Melkitler ve Mandeiler) dir.²⁶² Müslümanlarla anlaşma yapmış olan gayrimüslimler, İslâm devletindeki statüleri bakımından "zımmiler, muahedler ve müsteminler" olarak üçe ayrılırlar. Zımmi statüsüne sahip olanlar, devletin himayesinde dini icaplarını serbestçe yerine getirerek zımmi hukukunun kişisel ve kamuya ait olan haklarından faydalanırlardı.²⁶³

Kıbrıs şer'iyye sicillerinde rastlandığı kadarıyla Kıbrıs'ta yaşayan zımmi halkı Yahudi, Ermeni, Süryani, Latin Hristiyanlar (Nasara) ve müsteminlerden oluşmaktaydı.²⁶⁴ Kıbrıs, tarihin çok eski çağlarından itibaren bir çok milletten ve dinden insanların uğrak yeri olmuştur. Ada'da Hititler, Eski Mısırlılar, Fenikeliler, Yahudiler, Müslüman Araplar, Haçlılar, Memluklar, Luzinyanlar ve Venedikliler Türklerden önce hakimiyet sürmüşlerdir. Bunlardan putperestler olanlar olmakla birlikte, Musevilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet gibi kitabî dinlere mensup olanlar daha çoğunluktaydı.²⁶⁵ Savaş esiri ve köle olarak getirilen Ermeniler ve Kafkasyalılar gibi daha bir çok farklı etnik unsur Kıbrıs'a sevk edilmiştir.²⁶⁶ Bütün bu etnik gruplar, azınlık olarakda olsa Bizans devrine kadar varlıklarını sürdürebilmişler ve bu devirde

²⁶¹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1996, s.19

²⁶² Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989, s.11

²⁶³ Abdulkadir Şener, "İslâm Hukukunda Gayrimüslimler", *Türk Tarihinde Ermeniler*, D.E.Ü, İzmir 1983, s.43

²⁶⁴ Yahudiler için bkz. KŞS. Defter I, s.22, 54, 97, 220, 274; KŞS. Defter III, s.60; KŞS. Defter IV, s. 105. Ermeniler için bkz. KŞS. Defter I , s.313; KŞS. Defter III, s.33, 87, 153 vd. Süryaniler için bkz. KŞS. Defter III,, s.18, 25, 32, 137; KŞS. Defter IV, s.11 . Nasara için bkz. KŞS. Defter I, s.279, 313, 314; KŞS. Defter IV, s. 41, 84 . Müsteminler için bkz. KŞS. Defter I, s.3, 60, 72, 126-128, 326; KŞS. Defter III, s.128; KŞS. Defter IV, s. 48

²⁶⁵ Nuri Çevikel, a.g.t., s.89

²⁶⁶ Hill, a.g.e.I, s.281

Grekçe'nin ve Hristiyanlığın resmileştirilmesiyle kendi benliklerinden uzaklaşmışlardır.²⁶⁷

Ada'ya gelen Türkler, adada esas etnik-dini unsurlar olarak Rumlar, Venedikliler, Yahudiler, Süryaniler, Kıptiler ve Hintlileri²⁶⁸ bulmuşlardır. 1572'de yapılan tahrirde Lefkoşe ve Magosa'da esir pazarları tesbit edilmiş²⁶⁹ ve buralarda Rus, Çerkez, Macar, Gürcü ve Hırvat beyaz esir ve Habeşistan'dan getirilen siyahi kölelere rastlanmıştır. Daha sonra bu kölelerin azad edildiklerini görüyoruz.²⁷⁰ Fetihden sonra Anadolu'dan getirilen Türk ve Müslüman nüfus, etnik dini yapıya çeşitlilik getirmiştir.

Kıbrıs'ın 308 yıl Osmanlı hakimiyetinde kaldığı süre içerisinde bütün etnik ve dini unsurlar ada'da uygulanmış olan geleneksel millet sistemi sayesinde kendi benliklerini muhafaza imkanı bulmuşlardır.²⁷¹ Ortodoks Rumlardan başka Ermeniler de ayrı kilise ve manastırlara sahip olma imkanı verilmiştir. XVII. asrın ikinci yarısından itibaren dini gruplardan başka, Türk idaresinin denetimi altında, Hristiyanlığın cizvit, Fransisken tarikatları da faaliyet göstermişlerdir.²⁷² Onun için Ada'da papaz ve keşişler önemli bir grup olarak yer almaktaydılar. Bunlar, ekonomik yönden çok rahat bir durumda olup, vergi vermezlerdi. Arazi tasarruf ettikleri, kiraladıkları, alış-veriş ve ticaretle uğraştıkları, borç para alıp verdikleri sicillerde geçmektedir.²⁷³ Hırsofu kazasının Miliya köyünde papazlık eden Yani veledi Vasil, Lefkoşe gönüllülerinden İbrahim bin Ömer'e 2,5 kantar pamuğu altı taksitle satmıştır.²⁷⁴ Rahip Aleksandr, Omorfo nahiyesindeki Ayamama manastırında görev yapmış ve Tuzla kadısı Mevlana Hacı Ahmed Efendi ile olan niza'adan dolayı mahkemeye gelmişlerdir.²⁷⁵

²⁶⁷ F. Alasya, a.g.e., 1977, s.25

²⁶⁸ Kıpti ve Hintli unsurlar sicillerde pek geçmemektedir.

²⁶⁹ Jennigs, a.g.e., s.177-178

²⁷⁰ Jennigs, s.295

²⁷¹ A. Gazioğlu, a.g.e., 1994, s.226

²⁷² İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III/2*, Ankara 1988, s.119

²⁷³ Jennings, a.g.e., s.150

²⁷⁴ KŞS. Defter I, s.15. Lefkoşe'de Papaz olan Feranci veledi Petro 50 mahalluc pamuğu yeniçeri Mehmed Beşe'ye satmıştır. Bkz. KŞS. Defter IV, s.85

²⁷⁵ Rahip ve papazlar hakkında elimizde çok sayıda belge bulunmakta olup, hepsini vermemiz konunun sınırlarını aşacağından kısaca bkz. KŞS. Defter I, s.184, 210, 291, 301, 330; KŞS. Defter III, s.34, 51, 66, 104, 146, 148; KŞS. Defter IV, s.23, 37, 41, 57, 78, 109

aa- Yahudiler

Seyyahlar, her ne kadar Kıbrıs'ta Yahudi nüfusun fazla olmadığını kaydetmekte iseler de Osmanlı'nın iskanı sırasında bir kısım Yahudinin de Ada'ya yerleştirildiği bilinmektedir. Özellikle aralarındaki veya müslümanlar ile olan davalarını hal için pek çok yahudinin kadıya müracaat ettiği görülmektedir ki, bu da Ada'da önemli bir yahudi kolonisinin olduğunu gösterir. Buna örnek vermek gerekirse: Kukla kazasında oturan Luyizo nam Yahudi Mustafa Çavuş ile olan 3000 akçelik alacak için mahkemeye başvurmuştur.²⁷⁶ İsak adındaki Yahudi ise Andon oğlu Lazari'yi limandaki evine pirinç götürmek için göndermiş ve Lazari Lefkoşe'ye döndüğünde sorguya çekilmiştir.²⁷⁷ Adı geçen Yahudi İsak, daha sonraki belgelerde geçen bilgilerden anladığımız kadarıyla Piskopi kazasında mukataa işletmiş yani mültezimlik yapmış ve zimmetine 230 kantar penbe geçirmiştir. Kaydına rastlamadığımız sebeplerden cezaya çarptırılmamış ve üstelik Magosa Beyi Ali Bey 1594'ü' ağustosunda kendisinden toplam 50.000 akçe kadirga mühimmatı almıştır.²⁷⁸ Bazı Yahudilerin adada ticaretle iştigal ettikleri (İsak oğlu Bayram, İbrahim oğlu Yasef) görülmektedir.²⁷⁹ Esasen Osmanlıların adayı fetihlerinden önce buradaki Yahudi nüfusun yaklaşık 25 aileden ibaret olduğunu ve Sicilya ile Portekiz'den gelenlerin Magosa kalesine yerleştiklerini de Pessarolu Elias haber vermektedir.²⁸⁰

Kıbrıs'da sakin Yahudilerin bir kısmı yukarıda belirtildiği üzere Bayram ve İbrahim gibi Müslüman isimlerini de kullanmışlardır. Sicillerde geçen Yahudilerin Lefkoşe'de oturmuş olmaları tesadüfi değildir. Zira bunlar, Lefkoşe surlarının içinde ikamet etmekte idiler. 1634 tarihli bir belgede, İmranoğlu Yafes adındaki bir Yahudinin surlar içindeki Han-ı atikde oturduğu bildirilmektedir.²⁸¹ Keza Rafayel veledi Lazari Kalenin içindeki Zeynelabidin mahallesinde oturuyordu.²⁸² Lefke'nin Ayayorgi ve Ayanikola köylerinde de yahudi yerleşimlerine rastlanılmaktadır.²⁸³

²⁷⁶ KŞS. Defter I, s.22

²⁷⁷ KŞS. Defter I, s.54. Ayrıca bkz. KŞS. Defter I, s.209

²⁷⁸ KŞS. Defter I, s.97, 158, 220, 274

²⁷⁹ Adı geçen Yahudiler Venedik ile ticaret yaparak 120 vukiyye kalay, bir varil teneke, 420 çift bıçak alıp Lefkoşe'deki Küçük Han'a getirip mukabilinde 1500 akçe almışlardır. Bkz. KŞS. Defter I, s. 293; KŞS. Defter III, s.60

²⁸⁰ Bkz. Jennings, a.g.e., s.146

²⁸¹ KŞS. Defter IV, s. 12

²⁸² KŞS. Defter II, s.50

²⁸³ KŞS. Defter II, s.108

ab- Ermeniler

Osmanlılar Kıbrıs'ı fethettikleri sırada ada'da büyük bir Ermeni nüfusu ile karşılaşmamışlardır. Ancak az sayıdaki Ermeni daha sonra adanın bir sürgün yeri olarak kullanılmaya başlanması ve bazı Ermenilerin de buraya sürgün edilmeleriyle bir grup halina gelebilmiştir. Nitekim 4 Ekim 1593 tarihli bir belgede, Tatyos oğlu Abraham'ın Niğde Sancağı'ndan buraya gönderildiği anlaşılmaktadır.²⁸⁴ Ayrıca 26 Eylül 1634 tarihinde Kıbrıs defterdarı ve kadısına gönderilen ferman ile Anadolu'dan perakende olarak gelen Ermeni taifesinin cizyesinin toplanması istenmektedir.²⁸⁵ Zamanla bunlar müslümanlarla ticari ilişkilere de girmişlerdir.²⁸⁶ Yalnız pek çok Ermeni Murad, Hüsnâ, Emircan gibi Türk isimlerini kullandıklarından bu cemaatin cesametini gerçeğe yakın bir şekilde tespit zorlaşmaktadır.²⁸⁷

ac- Süryaniler

Ada'da Süryani varlığı ile alakalı bilgi veren J. Dandini 1596'da Kıbrıs'ta papaz olarak görevlendirilmiş ve Ada'daki Süryani kiliselerini tetkik etmiştir. Bu cemaatin sayıca fazla olduğu üç büyük piskoposluktan birinin burada bulunmasından anlaşılmaktadır. J. Dandini Lefkoşa'deki süryani kilisesinin ve 19 Süryani köyünün tek bir papazla idare edildiğini söylemektedir.²⁸⁸ Mahkemeye intikal eden davalarda isim ve etnik kökenleri belirtilen Süryanilerin daha çok, Lefkoşe civarında oturdukları da görülmektedir.²⁸⁹

aç- Latin Hristiyanlar (Nasara)

Sicillerde Nasara olarak zikredilen zımmiler muhtemelen Latinlerden Rum Katolikleridir.²⁹⁰ Limosa nahiyesinde müslüman olduğu için kovulan Ciryako nam zımmi bir Nasara idi.²⁹¹ Aynı şekilde Andoni kızı Milo'da ehl-i Nasara'dan iken müslüman olmuş ve ailesi tarafından kovulmuştur.²⁹² Bu grup hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

²⁸⁴ KŞS. Defter I, s.313

²⁸⁵ KŞS. Defter III, s.26

²⁸⁶ KŞS. Defter III, s.1, 3, 17, 23, 33, 87, 131, 137, 153; KŞS. Defter IV, s.13, 51

²⁸⁷ KŞS. Defter III, s.25

²⁸⁸ Jennings, a.g.e., s.148

²⁸⁹ KŞS. Defter III, s.18, KŞS. Defter IV, s. 11

²⁹⁰ Jennings, a.g.e., s.149

²⁹¹ KŞS. Defter IV, s. 34

²⁹² KŞS. Defter IV, s.84. Ayrıca bkz. KŞS. Defter I, s.279; KŞS. Defter IV, s. 41

b- Kıbrıs'ta İhtida Hareketleri

Osmanlı Devleti Kıbrıs'ın fethi için harekete geçtiği sırada adadaki gayrimüslim halkın birçoğunun dağlık kesimlere doğru kaçtığı ancak, fetihden sonraki uygulamaların hoşgörü ve adalet üzere olduğu anlaşılınca tekrar yerlerine döndükleri tarihi bir gerçektir. Gayrimüslimlere gösterilen hoşgörüyü anlayamayan batılı bilginler o dönemdeki din değiştirmeyi baskıya dayandırmak gayreti içerisindeyler. Halbuki, 1593-1595 tarihleri arasında hızlı bir din değiştirmenin olduğu sicillere yansımıştır.²⁹³ Ama din değiştirenlerin yani İslâm'ı din olarak seçenlerin kendi hür iradeleriyle hareket ettikleri şahitler huzurunda ikraren tasdik edilmiştir. Mesela Lefkoşe kazasının Ayayorgi köyünde sakin olan Yakimo veledi Dimitri İslâm dinine girerken, "...doğru inanca geldim, kefare dini terkettim..." deyip kelime-i şهادet getirmiştir.²⁹⁴ 1594 tarihli bir belgede ise, Lefkoşe'de hal-ı cahiliyette olan Corşıye nam zımmiye İslâm'a geçtikten sonra Fatma ismini almıştır.²⁹⁵ Lefkoşe'nin Perestiro köyünde oturan Mariya ise Emine ismini alarak İslâm dinine girdiğini ve bunu kendi hür iradesiyle seçtiğini söylemiştir.²⁹⁶ Hırsofu'da İslâm'a geçen Torido veledi Zanuci bizzat kendisi "...kimsenin tahriki ile veya cebri ile olmadığı hüsn-ü ihtiyarı ile olduğu"nu söylemiştir.²⁹⁷

Zımmilerden bazen kadınların İslâm dinini seçtikleri halde kocalarının bunu kabul etmedikleri ve boşandıkları görülmektedir. Hırsofu'dan Enderya binti Piero nam zımmiye İslâm'a geçerek Fatma ismini aldığını söyleyerek kocasına da teklif edildiği zaman onun kabul etmediğini ve ayrıldıklarını mahkemeye bildirmiştir.²⁹⁸ İslâm'ı kabul ederek müslüman olan kadınlar ayrıldıktan sonra müslüman bir erkekle

²⁹³ Jennings, a.g.e., s.137

²⁹⁴ KŞS. Defter I, s. 6-7

²⁹⁵ Belgede: "Mahmiye-i Lefkoşe'de iken muhtediye olan hal-ı cahiliyette adı Corşı olub muhtediye olduk da Fatma olan hatunun İslâm'a geldiğini ikrara vekil olub vekaleti Hasan bin Abdullah ve Keyvan bin Abdullah şهادetleri ile sabite olan Süleyman bin Abdullah meclis-i şer'-i şerifde hazır olub bi't-tavi i'tiraf ve ikrar kılub dedi ki: beni husus-ı mezbure vekil eden Fatma iş bu sene selase ve elf Muharreminin on yedinci günü İslâm'a gelüb Allahu Teâlâ Hazretlerine tevhid Hz. Muhammed Mustafa aleyhisselatı vesselamı tasdik" ve bimacae min indillah" ikrar ve cem'-i kütüb-i menzileyi tasdik eyleyüb İslâm şerefi ile müşerref oldu. Ba'de'l-yevm sair ehl-i İslâm gibi müslime oldu didik de ma've ka'nın vuku'una hüküm-i birle mahüve'l-vaki' kayd-ı sicil olundu". denilmektedir. Bkz. KŞS. Defter I, s.7

²⁹⁶ Bkz. KŞS. Defter I, s.319

²⁹⁷ Bkz. KŞS. Defter I, s.230. Ayrıca bkz. KŞS. Defter I, s.230

²⁹⁸ KŞS. Defter I, s.240

de evlenebilmişlerdir. Mariya binti Ersefe müslüman olduktan sonra Mustafa isimli müslüman ile akd-ı nikah eylemiştir.²⁹⁹

İslâm dinine geçenler sadece erkek ve kadınlar değildi. Kızlar da kendi hür iradeleriyle din değiştirmişlerdir. Filori isimli kız 1593'te Rahime ismini alarak İslâm'a geçmiştir.³⁰⁰ Burada dikkat edilen husus kadın veya çocukların din değiştirdiğinde bu seçimin kendi istekleri ile olduğuna kesinlikle kanaat getirdikten sonra kabul ediliyordu. Kendi isteğiyle kadıya gelen kadın, çocuk ve yetişkinler kelime-i şهادet getirip müslüman olurlardı. Gelemeyen kadınlar bazen vekil tayin edip onlar aracılığıyla din değiştirirlerdi. Lefkoşe kazasının Orta köyünde oturup daha henüz çocuk olan (10 yaşında) Todorı, din-i batılı terk edip İslâm ile şereflendiğini ve adının da Mustafa konduğunu mahkemede ikrar etmiştir.³⁰¹

Köle olarak efendilerinin yanında bulunan zımmiler, İslâm'a geçtikten sonra hür olmuşlardır. Bu hususa dair Eylöl 1593 tarihli yukarıda verdiğimiz belgede ismi geçen Filori zımmiye Mehmed adlı şahsın kölesi iken müslüman olduktan sonra hür oluyor.³⁰² Sicillerde dikkati çeken diğer bir hususda İslâm'a geçen zımmi kadınların hemen boşanmış olmalarıdır. Her zımmi kadın için geçerli olmasa da bazıları için istenmeyen bir evliliğe son verme yolu olarak görülmüştür. İslâm'ı kabul etmiş kadın ve kızlar kolayca bir eş bulabiliyorlardı. Bazen de müslüman bir erkeği seven zımmi kadın ve kızlar evlenebilmek için din değiştirmişlerdir. Mesarye kazasında oturan Çako zımmiye Musa Beşe ile birbirilerini sevmiş ve adı geçen zımmiye Musa Beşe ile evlenebilmek için İslâm dinine geçmiştir.³⁰³ Kocasından eza ve cefa gören Ermeni Hüsna, İslâm'ı kabul ederek Ayşe ismini almış ve kocasından boşanmıştır.³⁰⁴

İslâm dinini seçen zımmiler daha sonra tekrar eski dinlerine döndüklerinde, dindaşları tarafından kabul edilmemişlerdir. Tuzla nahiyesinde Cilye nam karye

²⁹⁹ "Mahmiye-i Lefkoşe sakinlerinden olub bi'l-fiil Evdim emini olan Yunus Çavuş bin Ahmed meclis-i Şer'i şerifde iş bu baistü'l-kitab Mariya binti Ersefe muvacehesinde takrir-i menam kılub didi ki, mezbure Mariya kaza-i Baf'dan zevci Luyize ile bundan gelüb Bali Bey nam kimesnenin evinde sakin olurlar iken mezbure Mariye'ye din-i İslâm nasib olub kimesnenin tahriki ile veyahud cebr ile olmayub hüsn-ü ihtiyarı ile İslâm'a geldikten sonra zevci olan Luyize'ye İslâm arz olunduk da mezbur Luyize İslâm'a gelmeyub mezbure Mariya Mustafa nam kimesne akd-ı nikah olunub hala ..." Bkz. KŞS. Defter I, s.247

³⁰⁰ KŞS. Defter I, s.293

³⁰¹ KŞS. Defter IV, s.73

³⁰² KŞS. Defter I, s.293

³⁰³ KŞS. Defter III, s.9

³⁰⁴ KŞS. Defter III, s.25. Ayrıca bkz. KŞS. Defter III, s.66,137

sakinelerinden Meylo binti Andoni isimli zimmiye dinini tekrar değiştirip eski dinine dönmüştür. Kiliseye gitmek istediğinde ise papazlar ve rahipler tarafından engellendiği görülmektedir.³⁰⁵ Aynı engelleme, müslüman olmadan müslüman erkeklerle evlenen kadınlar için de söz konusudur. Tuzla nahiyesinde Andoni kızı Milu kiliseye gitmek istediği zaman papazlar, kendisinin müslüman ile evlendiğini ve kiliseye giremeyeceğini söylemişlerdir.³⁰⁶

F- KÖLELER VE CARİYELER

Köle ve cariyeler tabirlerinin tarihin eski devirlerinden itibaren kullanıldığı bilinmekte, kabilelerin konar-göçer hayattan yerleşik tarım hayatına geçmesiyle oluştuğu tahmin edilmektedir.³⁰⁷ Tarımın gelişmesiyle insan gücüne duyulan ihtiyaç, büyük toprak zenginlerinin bazı insanları karın tokluğu karşılığında çalıştırılmasını beraberinde getirdi. İnsanları bu duruma sürükleyen sebepler arasında köle bir kadından doğmuş olmak, savaş esirliği, ağır cezaya çarptırılma, borçların ödenmemesi ve askerlikten kaçma gibi fiiller gösterilebilir.³⁰⁸ Sicillerde, “kul”³⁰⁹ ve “abd-ı memluk”³¹⁰ tabirlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Harp neticesinde veya

³⁰⁵ KŞS. Defter IV, s. 197

³⁰⁶ KŞS. Defter IV, s. 84

³⁰⁷ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, İstanbul 1996, s.25

³⁰⁸ A. Akgündüz, *Osmanlıda Harem*, İstanbul 1995, s.78. Kölelik için ayrıca bkz. Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik (Eski Yunan ve Roma)*, Ankara 1990; Ziya Umur, *Roma Hukuku*, İstanbul 1974; A. Akgündüz, *Umumi Hukuk Tarihi Ders Notları*, Konya 1991; Yakup Peygamber’in tatbikatına göre, bir malı çarpan hırsız yakalandığında, çaldığı malın karşılığında, mal sahibine bir sene köle olarak hizmet ederdi. [Bkz. H.T. Fendoğlu, a.g.e., s. 26] Anne ve babası tarafından terkedilmiş insanlar bulununca, köle olarak çalıştırılırdı. Yusuf Peygamber’in kardeşleri tarafından kuyuya atılması ve daha sonra burada bulunup köle olarak satılması gibi [Kur’an da geçen Hz. Yusuf’un kıssasında Yusuf Peygamber kuyuda bulununca, bulanlar tarafından köleleştirilmiş ve Mısır’ın köle pazarında satılmıştır. Bkz. A. Akgündüz, *Osmanlı’da Harem*, s. 78] Kur’an-ı Kerim’de bu konunun zikredilmesi, Eski Arap medeniyetinde köleliğin bulunması ve İslâm’ın bunu tasfiyeye çalışması sebebiyledir. [Bkz. Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 1977, s.458. Diğer medeniyetlerdeki kölelik için bkz. H. Tahsin Fendoğlu, a.g.e., s.1,74. Muhammed Hamidullah, “Abd”, *DİA I*, İstanbul 1988] Köle; birinin himayesinde yaşayan ve hür olmayan kimse, veyahut zorba bir gücün altında bulunan kimsedir. Hukuki bakımdan, mülkiyet ve mülkiyetle ilgili bazı haklara konu olabilen kişidir. Savaşta esir alınan veya para ile satın alınan erkek, bağımsızlıktan ve medeni haklardan yoksun bırakılmış, başkasının iradesine bağlı kimse “memluk”, arapça, “me-le-ke” fiili kökünden türemiş bir ism-i mef’ul olup sözlük manası “sahip olunan, sahibinin tasarrufu altında bulunan hizmetçi beyaz köle demektir. İslâm Hukukunda memluk kelimesi, harplerde esir düşmüş veya satın alınmış kimseleri ifade eder. Abd kelimesi ise siyah köle için kullanılmaktaydı. “el-Abd” her işte kullanılan (ev işleri, tarım işleri gibi) bir köle iken, memluk sadece askerlik hizmetlerinde kullanılmıştır. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1980, s.81-86

³⁰⁹ KŞS. Defter I, s.168, 195,265

³¹⁰ KŞS. Defter I, s.50

para karşılığı satın alınan kadın kölelere ise “cariye” denilmekteydi.³¹¹ Cariye, bir nikah akdi olmaksızın efendisine hizmet eden kadındır. Ancak, İslâm hukukunda cariyeler ile akd-ı nikah yapılabileceği bildirilerek zina gibi gayrı meşru fiillerin takarrüb etmemesine dikkat edilmiştir. “İçinizde hür ve mümin kadınları nikahlamaya gücü yetmeyen kimse ellerinizin altında bulunan imanlı cariyelerinizden alsınlar...” Bu (cariye nikahlama müsadesi) günaha girmek (zina) korkusu olanlarınız içindir”³¹² hükmü cariye ile nikahlanmayı sevap saymıştır.³¹³

Osmanlı Devleti’nde kölelik ve cariyelik müesseselerinin mevcut olduğu ancak, kişilere mahsus bir konu olması hasebiyle devleti, sadece bunların haklarını gözetin ve koruyan bir hamilikten öteye götürmemiştir. Şefkat ve iyi muamele kişilerin vicdanlarına bağlıydı. Kanunnamelerde sıkça zikredilmeleri devletin bu iki müessesenin haklarını koruma gayesiyledir.

Osmanlı Devleti’nden önce Kıbrıs’ta köle ticaretinin yapıldığı ve kölelerin tarım alanlarında çalıştırıldıklarına dair bilgiler Jenings tarafından sarıh bir şekilde verilmiştir. Özellikle XIV. asrın ikinci yarısından itibaren Cenova ve Venedikliler’in adada yaptıkları şeker pancarı üretiminde kölelerden faydalanmışlardır. Şeker üretim merkezleri olan Piskopi ve Kukla kazalarına dışarıdan çok sayıda esir getirilerek köleleştirilmiş ve tarlalarda çalıştırılmışlardır.³¹⁴

Venedikliler zamanındaki paricilerin köleden farkları yoktu ve üstelik nüfusun % 80’nini oluşturmaktaydılar. Osmanlılar adayı feth edince bu tabaka serbest kalarak isteyenler eski efendilerine hizmet etmişlerdir. Yunan ortodoksları ise emniyet içerisinde topraklarını işlemeye devam etmişlerdir. Daha da ileri giden devlet, vakıf kurucularının bazı köleleri serbest bırakmalarına ses çıkarmamıştır.³¹⁵ Bazı köleler serbest kaldıktan sonra vakıf yönetici dahi olmuşlardır. Mustafa Paşa evkafının yönetici Süleyman Subaşı vefat ettiğinde yerine paşanın serbest kalan kölesi Cafer

³¹¹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul 1983, s.259

³¹² Nisa Süresi, Ayet 25. Ayrıca bkz. Nisa Süresi, Ayet 36,92

³¹³ Kadın esirlerin, erkek esirlere göre daha çok köle statüsüne sokulmaları, kocalarının savaş meydanında ölmüş olması ve dolayısıyla yardım ve emniyete daha çok muhtaç olmalarındandır. Bkz. H.T. Fendoğlu, a.g.e., s.127-131. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm’da Devlet İdaresi*, Ankara 1979; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1984

³¹⁴ Jenings, a.g.e., s.240

³¹⁵ Jenings, a.g.e., s.241

geçmiştir.³¹⁶ Bundan da anlaşılıyor ki Osmanlılar, daha önce adada mevcut olan sınıf farklılığını ve insanların % 80'inin köle olarak çalıştırılmasını tasfiyeye çalışmışlardır. İslâm hukukunun köleler ile ilgili hükümleri bu zihniyetin oluşumunu sağlamıştır. Sicillerdeki kayıtlara baktığımızda kölelerin büyük kısmının müslüman olduğu ve gayrimüslimlerin köleleştirilmediği, İslâm devletinin zımî statüsüne konuldukları görülmektedir.³¹⁷

İncelenen sicillerde köle ve cariyelere ait belgelerin büyük bir kısmı satış ve azadları ile alakalıdır. Satılan kölelerin fiziki özellikleri ve nereden getirildikleri de kaydedilmiştir.³¹⁸ Tüccar taifesinden el-hac Ömer isimli şahıs kendisine ait olan "...zengü'l-asl" Bilal adlı kölesini Arslan Beşe'ye "kıymeti malum bir tüfenk ile elli üç riyal guraşa" satmıştır.³¹⁹ Satış bedeli nakdi olabildiği gibi bazen aynî olmuştur. Cemal bin Mahmud Salhane mahallesinde sakin el-Hac Mehmed'den aldığı bir Arap köleyi mazı karşılığında almıştır.³²⁰

Kıbrıs'ta kölelerin sıklıkla azad edildikleri görülmektedir.³²¹ Azad edilip hürriyetlerine kavuşan kölelere bir temessük verilirdi ki tekrar köle statüsüne konulmaları engellenirdi.³²² Çünkü vaktiyle efendisi tarafından azad edilmiş bir köle, Efendinin oğlu veyahut vasi tayin edilen kişiler tarafından tekrar satılmak istenmiştir. Kasım Subaşı tarafından azad edilmiş olan Bulgar bin Abdullah nam arab köle Perviz Paşa bin Abdullah tarafından satılmak istenmiştir.³²³ Bazen de efendileri vefat

³¹⁶ KŞS. Defter I, s.225. Merhum Musafa Paşa evkafından başına bir başka serbest köle, Piyale'nin yerini almıştır. KŞS. Defter II, s.48. Ahmed Paşa evkafına yönetici iken yolsuzluk yapan Kasım'ın yerine Paşa'nın hür kölesi Abdullah oğlu Murad getirilmiştir. Bkz. KŞS. Defter I, s.27

³¹⁷ Osmanlıların adayı fethinden sonraki durumu tasvir eden Jennings, hiçbir zımminin köle olmadığını daha önce mevcut olan sistemin Kur'an şeriatına göre tasfiye edildiğini kaydeder. Bkz. Jennings, a.g.e., s.242

³¹⁸ Sicil kaydında: "Budur ki mahruse-i Lefkoşe ahalisinden olup bundan esbak fevt olan merhum Boyacı Osman nam kimesnenin orta boylu sarı sakallı ve sarı kaşlı Çerkezü'l-ası iş bu hafızü'l-kitab-ı müstetab Siyavuş bin Abdullah nam memluki meclis-i şer'-i kavim lazımu't-tekrimde merhum-ı mezburun sulbi kebir oğlu fahrü'l-emasil ve'l-akran Mehmed Subaşı mahzarında da'va ve takrir-i kelim edup mevlam merhum-ı mezkur Osman hal-i hayatında ve kemal-i sıhhatinde beni hasbeten li'l-lahi ve tealâ ve taleben li-marzatihi beni malından itak eylemiş..." denilmektedir. Bkz. KŞS. Defter IV, s.185. Ayrıca bkz. KŞS. Defter IV, s.195

³¹⁹ KŞS. Defter IV, s.11. Köle satışı için bkz. KŞS. Defter IV, s.179, 182, 184, 185

³²⁰ KŞS. Defter I, s.50

³²¹ KŞS. Defter I, s.168, 265; KŞS. Defter IV, s.6, 17, 23, 43, 46, 56, 66, 71, 109

³²² KŞS. Defter IV, s.71

³²³ "Oldur ki, merhum Kasım subaşının kullarından Bulgar bin Abdullah nam siyah Arab mahall-i şer'i şerifte hazır olup merhum-ı mezburun eytamlarına gibel-i şer'ide vasi olan Perviz Paşa bin Abdullah ... muvacehesinde takrir-i da'va kılub dedi ki mütevefay-ı mezbur hal-ı hayatında ve kemal-i sıhhatinde beni azad eylemiş iken hala Perviz Paşa beni bey' eylemek kasd ider..." Bkz. KŞS. Defter I, s.168

eden köleler bundan istifade ile firar edip kurtulmak istemişlerdir. Adana kazasında Ahmed'in kölesi iken firar eden İlhan bin Abdullah, Kıbrıs'ta Hüseyin bin Bilal'in kölesi olmuş ve onunda vefatıyla tekrar firare teşebbüs eylemiştir.³²⁴

Kölelerin sahip oldukları din hakkında herhangi bir bilgi verilmemekle beraber Müslüman olanların büyük çoğunlukta oldukları görülmektedir. Daha önce gayrimüslim olup İslâm dinini seçenler hürriyetlerine kavuşturulmuşlardır.³²⁵ Müslüman olup, köle olmadığı halde köle statüsüne sokulmak istenenler hemen mahkemeye başvurup hür olduklarını ispat etmişler,³²⁶ bunu zamanında yapamayanlar ise satılmışlardır. "Hürri'l-asl" olduğu halde, Antalyalı Osman bin Abdullah tarafından Kıbrıs'a götürülüp 10 riyal ve 80 akçeye satılan Mustafa bin Mehmed mahkemeye başvurduktan sonra hürriyetini kazanabilmiştir.³²⁷ Aynı durumda Cuma bin Elvan da Tur Ali Beşe tarafından köle durumuna düşürülmüş ve ancak mahkemede durum anlaşılmıştır.³²⁸

Osmanlı devletinde özel şahıslara ait kölelerin yanında, devlete ve kamuya ait köleler de mevcuttu. Ancak, batı medeniyetindeki köle zihniyetinden farklı olarak şefkatle davranılmış ve hürriyete kavuşturma hayırlı bir iş olarak telakki edilmiştir. Bunun örneklerini Kıbrıs'ta da görmek mümkündür. Hatalı olarak adam öldüren birisi kefareti olarak köle azad ettiği gibi³²⁹, yemin kefareti olarak da köle azadına gidilmiştir.³³⁰ Lefkoşe sakinlerinden Derviş Kadri bin Uğurlu adlı şahıs orta boylu, alagözlü, sarı kaşlı, sık dişli ve sarışın olan kölesi Yusuf bin Abdulhannan'ı sırf Allah rızası için azad etmiştir.³³¹ Sicillerimizde rastladığımız kadarıyla Kıbrıs'ta cariyelik müessesesinde revaçta olup, iktisadi imkanı uygun olan şahıslar cariyeye edinmişlerdir. Cariyeler erkek kölelerin aksine ev işlerinde çalıştırılmışlar veya ikinci eş olarak alınmışlardır.³³² Sicillerde evsafı ve milliyetleri belirtilen cariyelerin büyük kısmı Kafkas asıllıdır. Lefkoşe'de oturan Mevlana Hasan Efendi cariyesini

³²⁴ KŞS. Defter I, s.195

³²⁵ KŞS. Defter IV, s. 17

³²⁶ KŞS. Defter IV, s.32. Ayrıca bkz. KŞS. Defter IV, s. 109

³²⁷ KŞS. Defter IV, s. 17

³²⁸ KŞS. Defter IV, s. 32

³²⁹ H. Tahsin Fendoğlu, a.g.e., s.201

³³⁰ Bkz. Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu İle Onaltıncı Yüzyılın Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Başında Bursa'da Kölelerin Yeri", ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979.

³³¹ KŞS. Defter IV, s. 23

³³² Jenings, a.g.e., s.242

azad ederken, kayıtlara, sarışın, orta ağırlıklı ve Rus asıllı olarak geçmiştir.³³³ Lefkoşe sakinlerinden olup fevt olan Süleyman Subaşı, hal-ı hayatında cariyesi Mercan bin Abdullah'ı nikahına almış ve mezbur Süleymandan hamile kaldığı için günlük 4 akçe nafakaya bağlanmıştır.³³⁴

Bazı kadınların cariyeye olmadıkları cariyeye statüsüne sokulduklarında vaki olmuştur. Medine adlı hatun mahkemeye başvurup cariyeye olmadığı ve zorla cariyeye olarak satıldığını beyan etmiştir.³³⁵ Bazıları da kendi hanımlarının rızası hilafına eve cariyeye alarak huzursuzluk çıkmasına sebep olmuşlardır. Mehmet bin Mustafa, kendi hanımına söz verdiği halde sözünde duramamış ve cariyeye almıştır.³³⁶ Cariyeyi nikahına alan kişi adalet üzere hareket etmek ve evin hanımı ile aynı muameleye tabi tutmak zorundaydı. Hayızlı halinden üç gün önce temizlenen kadın kocasının yanına gelmediğinden şikayet etmiştir.³³⁷

Zımmi kadınlardan cariyeye olarak satılanlar karı-koca hayatı dışında kalır ve hizmetçi statüsünde idiler. Mafdiya adlı zımmi kadın cariyeye olarak Celil adlı şahıstan 10.000 akçeye Muhzirbaşıya satılmıştır.³³⁸ Bu tür cariyelerin nafaka haklarında efendilerine aitti.³³⁹ Bir de sicillerimizde “odalık cariyesi”nden bahsedilmektedir. Bu tabirin yukarıda açıkladığımız karı-koca hayatı yaşayan cariyeler için kullanıldığı muhakkaktır.

Cariye satışlarında az da olsa fiyatlar kaydedilmiştir. Bizim rastladığımız kadarıyla 12.000 akçe ile 1.200 akçe arasında cariyeye satışları olmuştur. Ancak bu miktarlar cariyelerin fiziki özelliklerine ve maharetlerine göre değişebiliyordu. Cariyeden istediği özellikleri bulamayan alıcılar tekrar gönderilebiliyorlardı. Hastalık

³³³ KŞS. Defter IV, s. 25

³³⁴ KŞS. Defter I, s.54

³³⁵ Adana'da Aişe binti Ferhad nam hatun, meclis-i şer' de Lefkoşeli Halil bin Bayezid mahzarında best-i kelam edup benim kızım Medine'yi Abdulgani adındaki adama nikahladığını sonra kendi kızının kocası tarafından dövüldüğünü ve Lefkoşe'de cariyeye diye sattığını beyan etmiştir. Bkz. KŞS. Defter III, s.22

³³⁶ Adı geçen Mehmed bin Mustafa kendi zevcesine “eğer eve cariyeye getirirsem sen üç talak ile boş olasın” diye söz vermiş fakat, kısa bir süre sonra cariyeye aldığı için zevcesi mahkemeye başvurmuştur. Bkz. KŞS. Defter III, s.25. Ayrıca bkz. KŞS. Defter III, s.67

³³⁷ KŞS. Defter III, s.64. Kocasının kendi yanına gelmediğinden şikayet eden kadın Macar asıllıdır. [Bkz. KŞS. Defter III, s.64] Bilindiği gibi, efendinin kendi cariyesi ile karı-koca yaşama hakkına “istifraş hakkı” denilir. Cariye üzerinde sahip olduğu mülk-i menfaatten kaynaklanan çalıştırma hakkına ise “istihdam hakkı” denir. Efendilerin istifraş hakkına yani istedikleri zaman karı-koca hayatı yaşama hakkına sahip oldukları cariyelerin erkek kölelerden farklı hususi statüleri vardır. Bkz. A. Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, s.255

³³⁸ KŞS. Defter III, s.21

³³⁹ A. Akgündüz, a.g.e., s.257

ve sakatlıklarını gizleyerek satanlar sık sık şikayet edilmişlerdir.³⁴⁰ Bu şikayetlerde vasıfları ve menşeleri belirtilen cariyelerden arap olanların genellikle hizmetçi³⁴¹, Macar ve Kafkaslı cariyelerin ise nikahlanarak zevce olarak kullanıldıkları görülmektedir. Ruslar birinci sırayı alırken Çerkez ve Macarlar bunları takip etmektedir. Bu şekilde Kıbrıs'a dışarıdan getirilen köle ve cariyeler nüfusun kozmopolitleşmesini beraberinde getirmiştir. Serbest kalan köle ve cariyelerin sosyal hayat içerisinde statüleri de değişiktir. Türk ve Müslüman nüfus ile zımmiler arasındaki kaynaşmaları pek kolay olmamıştır. Bunlar daha çok kendi aralarında evlenmişler ve ölçülü bir kısmı hür kalabilmişlerdir.

G- İÇTİMAİ HAYATI ETKİLEYEN CÜRÜM, HIRSIZLIK VS. GİBİ OLAYLAR

Kıbrıs'ta, Anadolu'da görülen Levent ve Aşiret eşkiyalıkları gibi büyük ve geniş çapta hareketler görülmemekle beraber, gözden geçirilen şer'iyye sicilleri ve mühimme defterlerinde içtimaî hayatı bozan cürüm-cinayet, hırsızlık, haneye tecavüz, gasb ve ferdi eşkiyalıklar ile ilgili belgelere rastlanmaktadır. Fakat belgelerde geçen bu gibi ferdi hareketlerin, toplumu rahatsız ettiği de bir gerçektir.

İçtimaî hayatı etkileyen hadiselerin önüne geçilmesi, hukukun tecelli etmesi ve olabilecek mağduriyetlerin önlenmesi amacıyla bir takım tedbirlerin alınması söz konusu olmuştur. Mesela darb ve öldürme davalarında³⁴² mahkemeye intikal eden olayların teftişe tabi tutulmaları, beylerbeyi ve ilgili kadıdan istenmek suretiyle suistimaller önlenmeye çalışılmıştır. Nitekim 1594 tarihli bir belgede, Lefkoşe'den Filorine nam zimmiyenin Yusuf bin Abdullah tarafından darbedildiği iddia edilmiş, ancak yapılan incelemede kadının vücudunda her hangi bir darb izi olmadığı tespit edilmiştir.³⁴³

³⁴⁰ Lefkoşe'li Hüseyin bin Racil Mehmed , 6.000 akçeye Mustafa bin İbrahimden Faide adlı bir arap cariyeye satın almış ancak, ayağının biri sakat çıkınca mezkur İbrahim'den 1.000 akçe geri alınmıştır. Bkz. KŞS. Defter I, s.253. Lefkoşeli Bekir Çavuş da Mahmud oğlu Abdi'den bir cariyeyi aldıktan sonra kusurlu olduğunu öğrenince geri gönderdiğinde Abdi bunu kabul etmeyerek cariyeyi bi kusur sattığını mahkemeye söylemiştir. Bkz. KŞS. Defter III, s.7

³⁴¹ KŞS. Defter III, s.73

³⁴² Darb ve katl için bkz. BOA. MD. 35, s. 335, Hüküm 854; BOA. MD. 43, s. 305, Hüküm 593; KŞS. Defter I, s. 60, 162, 185, 231,240,251,266,267,308;KŞS. Defter III, s. 16,38,44,56,65

³⁴³ KŞS. Defter I, s. 162

Kıbrıs'ta belgelerde dikkati çeken önemli bir nokta ise alınan tedbirlere rağmen söz konusu olan darb ve benzeri hadiselerin sadece ahali arasında cereyan etmediğidir. Zira, ahaliden bir kimsenin, o muhitteki yeniçerilerden birisi ile olan nızası ve sonuçta ortaya çıkan darb hadiseleri de mahkemelere intikal etmiştir. Nitekim, Lefkoşe'nin Ayasofya mahallesinde Mehmed bin el-Hac Resul'un babası ile çarşıda gezerken, babasının yeniçeri Hasan Çelebi'yi iki yerinden bıçak ile yaraladığını mahkemede ikrar etmesi,³⁴⁴ ahali ile yeniçeriler arasında vukû bulan hadiselerle örnek teşkil etmektedir. Yine, bu kabilden yeniçeriler arasında söz konusu olan hadiselerle de rastlamak mümkündür.³⁴⁵ Zira dava konusu olarak mahkemeye intikal eden bir hadise dolayısıyla sicilde şu ifadeler yer almaktadır: “Budur ki mahmiye-i Lefkoşe'de yeniçeri taifesinden Abdulnasır bin Yusuf meclis-i şer'de hazır olub takrir-i meram kılub didi ki, bundan akdem iş bu sene isneyn ve elf şevvalinin evailinde kaza-i Kirinye muvazafatından Ağritese nam karyede gice ile Ramazan bin İsmail evinde iken yeniçeri üçüncü cema'atinden Ahmed bin Mehmed ve sekizinci Ağa bölüğünden Mustafa bin İlyas nam kimesneler gelüb beni bıçak ve nacak ile urub burnumun sol yanını mecruh idub ve nacak ile sol dizim üzerinde yara bere eyledi...”

Şer'îye sicillerinde kadınların kocaları dışında başka erkekler tarafından darb ve tacize maruz kaldıkları da görülmektedir. Bu hususa dair 1593 tarihli bir belgede, Ali bin Mahmud'un hanımı Saide'nin, Ramazan bin Davud tarafından dövüldüğü ve hadisenin çevredeki müslümanlar tarafından da görüldüğü ifade edilmiştir.³⁴⁶ Bir başka belgede ise Durmuş bin Nurullah'ın hanımı ve validesinin Mustafa adlı bir şahıs tarafından dövüldüğü ve çamura atıldıkları belirtilmektedir. Adı geçen şahsa sebebi sorulduğunda, kadınların, karısına “kahpe” dediklerini iddia etmiş ve bundan dolayı onları dövdüğünü ikrar etmiştir.³⁴⁷ Bunlardan başka, Meribaş karyesinde Abdullah bin Adil'in mahfil-i kazada Hasan Çelebi bin Abdullah'ı dava etmesi ve gerekçe olarak da davalının, karısını darb eylediği iddiası mahkeme kayıtlarında geçmektedir.³⁴⁸

³⁴⁴ KŞS. Defter I, s. 60

³⁴⁵ KŞS. Defter I, s. 231, Ayrıca bkz. KŞS. Defter I, s. 240,310

³⁴⁶ KŞS. Defter I, s. 266

³⁴⁷ KŞS. Defter III, s. 16

³⁴⁸ KŞS. Defter III, s. 44

Mahkeme kayıtlarında, zimmiler arasında da kadınların darb edilmesi ile ilgili hadiseler sıkça tesadüf edilmektedir. Bu tür darb vakalarında kadınların ağaca bağlanarak dövüldüğü görülmektedir.³⁴⁹ Bazen de kadınların birleşip diğer bir kadını dövdükleri, sicil kayıtlarında adi vak'a olarak yer almaktadır. Mesela Lefkoşa'den Kamer ve Aişe adlarındaki gelin ve kaynana, Şahdane binti Gazvan'ı darb-ı şedid ile darb ettiğine dair bilgiler mevcuttur.³⁵⁰

Darb olaylarının bazen de ölümle neticelendikleri ve hiç istenmeyen durumlara sebebiyet verdikleri görülmektedir. Nitekim 1580 tarihli ve Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde, Mahmud Çavuş'un bayram namazı kılarken üzerine hücum edilerek öldürüldüğünün duyulduğu ifade edilerek, olayın teftişi emredilmektedir.³⁵¹

Kıbrıs'ta hırsızlık vakalarına dair bilgilere de sıkça tesadüf edilmektedir.³⁵² Yalnız bütün olaylar daha çok zimmiler arasında görülmektedir. Nitekim, 1594 tarihli bir belgede, Kukla kazasına tabi Mamuniye karyesinde oturan yeniçeri Resul'ün mandırasındaki kuzusunu Yorgi veledi Leonardo isimli bir zımminin çaldığı ve bu hadiseyi görenlerin, mahkemede şahitlik yaptıkları ifade edilmektedir.³⁵³ Yine bir başka kayıta, Limasol karyesinden olan Vasil veledi Etyan ve Kaprice veledi Yorgi isimli zımmilerin, İsak isimli bir yahudinin hizmetkârı olan Velyandi'nin ondokuz altınını çaldıklarına dair bilgiler bulunmaktadır.³⁵⁴ Müslümanlar arasında bu tür olaylara dair bir kayda rastlanamamıştır.

Mahkeme kayıtlarına intikal eden bir başka hadise nev'i de zimmet ve irtikab ile alakalıdır. Buna dair belgede, bir zımminin, malını yine bir zimmiye emaneten bıraktığı, emanet alan zımminin bu emaneti kendi metrukatına dahil ettiği ve istenildiğinde de inkara kalkıştığı kaydedilmektedir.³⁵⁵

³⁴⁹ KŞS. Defter III, s. 65

³⁵⁰ KŞS. Defter I, s. 267

³⁵¹ BOA. MD. 43, s. 305, Hüküm 593

³⁵² Hırsızlık için bkz., KŞS. Defter I, s. 44, 191, 249; KŞS. Defter III, s. 26, 27, 28, 45, vd.

³⁵³ KŞS. Defter III, s. 191

³⁵⁴ KŞS. Defter III, s. 249, Zımmilerin hırsızlıkları için bkz. KŞS. Defter III, s. 27, 28, 45. Hırsızların meydana getirdikleri zararlar tesbit yoluna gidilmiş ve müfettişler görevlendirilmişlerdir. "Kıbrıs beylerbeyisine Hüküm ki, Kıbrıs'da bazı ehl-i fesad ve hırsız mukkadema yollara inip nice müslümanların esbabların ve mal ü menallerin gâvât edip ba'dehu bir tarikle anda gedüğe mutasarrufları oldukları i'lâm olunmağın halen teftiş olunup gedükleri anda Rum yiğitlerine verilmesin emredüp buyurdum ki vusul buldukda mezbur emrim üzre teftiş edüp göresin..." Bkz. BOA. MD. 35, s. 138, Hüküm 352

³⁵⁵ "Lusi Veledi Gasbar nam zımmi Yorgi Veledi Kirsofir nam zımmi muvacehesinde da'va edüp mezbur Yorgi iki kendir ve iki calsabus ve 40 akçe ve 1 kuruş ve iki vukiyye pirinç ve bir vukiyye tuzlu balık ve iki anca hayvar ve iki keçi emanet vaz' ettim şeri'at sual etsin talep iderim Yorgi sualden sonra keçiden başka bir şey vermedi diye kayd olundu." Bkz. KŞS. Defter III, s. 26

Ada'da, zuhûr eden na-hoş olaylara örnek teşkil eden suçlardan biri de haneye tecavüzdür. Bu konuda; “Lefkoşada sakın Rasim kethüda bin Abdullah nam kimesne meclis-i şer’de Ahmed bin Abdullah nam kimesne,...iki şahıs ile gelup ... içlerinden biri taşrada kalup, Ahmed havlu duvarından aşup evimin içerisine girüp, ... ve beni çağırup geldim ne arıyorsun evimde deyince dışarı çıktı ben de dışarıya çıktım silahını çıkarup üzerime hücum edüp seni öldüreceğim deyu bağırdı ben içeriye kaçtum kapum kapattım mahalle halkı toplandı zorla def’ ettim...” şeklindeki ifadeler yeterince bilgi vermektedir.³⁵⁶

Çeşitli suretlerde mahkeme kayıtlarına geçen bu vak’aların hemen hepsi görüldüğü üzere adi vak’alardır. Yeni iskâna tabi tutulan bir memlekette bu kabilden hadiselerin vukû bulması da tabiidir. Kaldı ki, bu hadiseler, memleketin diğer bölgelerinde, Anadolu ve Rumeli’de de sıkça görülen hadiselerdendir. Bu, içtimai hayatın bi-zatihi kendinden kaynaklanmaktadır. Fakat, burada dikkati çeken önemli bir nokta; Müslümanın, bir başka müslüman ile zımmının bir başka zımmi ile nizâ ve bundan dolayı söz konusu olan vak’alara sıkça rastlanılmasına rağmen bir müslüman ile zımmının davalı olarak kadı huzuruna çıkmamaları veya pek ender çıkmış olmalarıdır.

³⁵⁶ KŞS. Defter III, s. 14, Kıbrıs’da içki içerek halkın rahatını bozan olaylarda olmuş ve bunlara fırsat verilmemeye çalışılmıştır. Bkz.KŞS. Defter III, s. 57.

SONUÇ

Kıbrıs, Akdeniz'in Sicilya ve Sardunya'dan sonra üçüncü büyük adası olup, Doğu Akdeniz'de eski medeniyet merkezlerine yakın ve önemli bir mevkide bulunmaktadır. Anadolu'nun adeta deniz ortasından çıkmış ve şehadet parmağı ile İskenderun Körfezi'ni gösteren bir eline benzetilen Kıbrıs, anakarayla stratejik bir bütünlük teşkil ettiği gibi onu, kontrol eder bir konumdadır. Değişen şartlara rağmen ilkçağlardan günümüze bu konumunu muhafaza etmiştir. Ayrıca, bakır, demir, krom ve gemi kerestesi gibi sahip olduğu bol miktarda stratejik madde sebebiyle de önemli bir yere sahip olan Ada, Mısır ve Doğu Akdeniz kıyıları ile Ege denizi arasındaki stratejik yolun da üzerinde yer alır.

Jeopolitik konumu itibariyle yer aldığı bölgenin adeta kilidi durumunda olan Kıbrıs, en eski çağlardan itibaren çeşitli güçlerin mücadele alanlarından birisi olmuştur. M.Ö. XVII. yüzyıla ait vesikalarda ilk defa "Asy" veya "Alasia" olarak anılan Ada, daha sonra Grek dönemindeki "Cypros" şeklindeki adlandırmayla Batı kaynaklarına geçmiştir.

Kıbrıs'da, ilk yerleşimin M.Ö. IV. binde, Cilalı Taş devri ile başladığı bilinmektedir. Bu dönemde Anadolu'nun Hacılar ve Çatalhöyük gibi Neolitik kültür dönemi toplulukları Ada'yı iskân etmişlerdir. Eski, Orta ve Geç Bronz devirlerinde (M.Ö.2600-1000) Kıbrıs'ta bol miktarda bulunan bakırın kullanılması ve ham külçeler halinde dışarıya sevk edilmesi Ada'nın maden çağındaki en önemli özelliğini teşkil eder. Bu dönemde Anadolu'da bir imparatorluk tesis eden Hititlerin Kıbrıs'a da hakim oldukları görülür. Daha sonra Doğu Akdeniz bölgesinde gelişen Hitit-Mısır rekabeti bütün şiddetiyle Ada'da da hissedilecektir. Dolayısıyla Hitit hakimiyeti ortadan kalkarken Kıbrıs'da Mısır hakimiyeti tesis olunacak ancak, önce Aka ve Dorlar, sonra da Finikeliler, Asurlular ve Persler bu hakimiyetin yerini alacaktır. Kıbrıs M.Ö. IV. yüzyılda bütün Doğu Akdeniz bölgesiyle birlikte Makedonyalıların eline geçti. Bu dönemi Roma, Bizans, Arap, Haçlı (Templier-Lusignan), Memluk ve nihayet Venedik hakimiyetleri takip etti.

Yaklaşık yüz yıl süren Venedik hakimiyeti esnasında askeri bir üss haline gelen Kıbrıs'da halk ağır vergiler altında ezilmiş ve tam bir köle muamelesi görmüştür. Sosyal düzen bozulmuş, ticari hayat gerilerken refah seviyesi de gittikçe düşmüştür. Sonuçta imalataneler kapanırken, Ada'da başgösteren işsizlik, kıtlık vs. halkın

kitleler halinde dışarıya göç etmesine sebep olacaktır. Kurtuluşu adayı terketmekte bulanlar yanında, Türk padişahının insafına sığınmakta arayanlar da vardı. Bunların gizlice İstanbul'a gönderdikleri heyetlerin çabaları çok geçmeden etkisini gösterecektir.

Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Memlûkları ortadan kaldırması Venedik'te büyük heyecan yaratmış ve sıranın Kıbrıs'a geldiği anlaşılmıştı. Onun için Venedik Cumhuriyeti, o zamana kadar Ada için Memlûklere vermekte olduğu vergiyi Osmanlılara vermeğe hazır olduğunu bildirmiş ve neticede bu konuda iki devlet arasında bir anlaşma imzalanmıştı. Böylece Kıbrıs üzerinde, Osmanlıların yüksek hakimiyeti hukuken tesis edilmiş oldu. Ama, bir Türk gölü haline gelmiş olan Doğu Akdeniz'deki Ada'nın , Osmanlı Devleti'nin emniyet ve bütünlüğü bakımından fethi de bir zaruret haline gelmişti.

Osmanlı Devleti'nin, Kıbrıs'ın fethine karar vermesi kolay olmamıştır. Başta padişah olmak üzere bir kısım devlet adamları böyle bir fethi gerekli görürlerken, buna karşı çıkan tecrübeli devlet adamı Sokullu Mehmed Paşa, Avrupa'da doğabilecek tepkiler ve bunun sonuçlarından bahsediyordu. Ona rağmen II. Selim, Ada hakkındaki hükmünü vermiş ve silah kullanmadan, savaşız teslim alınması için müzakereler başlatılmıştı. Ancak Venedikliler, Kıbrıs'ın bir hristiyan adası olduğu ve bu özelliğini devam ettirmesi gerektiğinde ısrar ettiler. Diplomatik temasların başarısızlıkla sonuçlanması üzerine gerekli hazırlıklar başlatılmış ve 355 parça gemiden oluşan donanma 16 Mayıs 1570 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır.

Kıbrıs'ın fethine Vezir Lala Mustafa Paşa memur edilmişti. Donanmadan ise Piyale Paşa sorumlu idi. 2 Temmuz 1570 tarihinde Limasol önlerine ulaşan Osmanlı donanması, burayla birlikte Piskopi ve Leftari'yi ele geçirdikten sonra Larnaka önlerinde demir attı. Toplanan savaş meclisinde Osmanlı kuvvetlerinin Lefkoşa üzerine yürütmesi ancak Magosa'nın da gözetim altında tutulması kararlaştırıldı.

27 Temmuz 1570 tarihinden itibaren Lefkoşa'ya üç büyük ve onbeş küçük çaplı taarruz gerçekleştiren Türk kuvvetleri Venediklilerin hurûc hareketlerini de kırdıktan sonra 9 Eylül 1570'de şehri ele geçirdiler. Bu fethin şok etkisi kısa sürede Girne ve Baf'ta da görülecek ve bu kaleler savaşız teslim olacaktır. Bu durumda Osmanlı hakimiyeti dışında kalan Magosa'nın sulh ile tesliminin sağlanmasına çalışılmış

ancak bir sonuç alınamaması üzerine, 21 Temmuz 1571'de Magosa'nın da muhasarasına karar verilmiştir.

Osmanlı kuvvetleri on gün içinde, yani 31 Temmuz 1571 tarihine kadar Magosa'ya altı büyük taarruz gerçekleştirmiş ve yapılan müzakerelerden sonra Venedikliler teslim olmaya karar vermişlerdi. Ancak yapılan anlaşmayı bozarak ellerinde bulunan elli Türk esiri katletmeleri onlara çok pahalıya malolacak ve hepsi imha edilecektir. Bu gelişmelerin ardından Lala Mustafa Paşa, 9 Ağustos 1571 perşembe günü muhteşem bir törenle Magosa şehir ve kalesine girdi. Lefkoşa'nın fethiyle Kıbrıs'ta başlayan idarî teşkilatlanma Ada'nın eyalet, Magosa'nın da sancak haline getirilmesi ile tamamlanmıştır. Gerekli idarî düzenlemeleri yaptıktan sonra 15 Eylül 1571 cumartesi günü Kıbrıs'tan ayrılan Lala Mustafa Paşa, İstanbul'da "Kıbrıs Fatihi" unvanıyla ve büyük bir törenle karşılandı.

Kıbrıs'ın tamamıyla Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmesi başta Venedik olmak üzere bütün Avrupa'da büyük bir şaşkınlık ve heyecan yarattı. Ancak 7 Ekim 1571'de Osmanlı donanmasının İnebahtı'da kutsal ittifak donanması tarafından yakılması Avrupa'da Kıbrıs'ın kaybını unutturacaktır. Fakat, bu yenilgiden yedi ay gibi kısa bir süre sonra Osmanlı donanmasının yeniden denize açılması karşısında, Türk haşmet ve şavvetini kırmak hayaline kapılmış olan müttefikler, bunun mümkün olamayacağını çok kısa bir zamanda anlamış oldular. Onun üzerine Venedikliler, Osmanlı Devleti ile anlaşmak zorunluluğunu duymuş ve üç ay süren görüşmelerden sonra 18 Mart 1573 Çarşamba günü anlaşma imzalanmıştır. Sonuçta Venedik Kıbrıs'tan olduğu gibi harp tazminatı ödemesi yanında savaş sırasında Adriyatik sahillerinde işgal ettiği yerleri de Osmanlı Devleti'ne iade etmek zorunda kalmıştır.

Lefkoşe Kalesi'nin 9 Eylül 1570 tarihinde düşmesinden hemen sonra Ada'da Osmanlı idarî teşkilâtı kurulmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bir eyâlet addedilen Kıbrıs adasına, Avlonya sancak Beyi Muzaffer Paşa beylerbeyi olarak tayin edildi. Ne var ki, Ada bir beylerbeylik olacak derecede geniş değildi ve burasının merkeze bağlanması gerekiyordu. O yüzden, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyâleti'nin Gelibolu'ya bağlanmasında olduğu gibi, Kıbrıs beylerbeyliği de başlangıçta merkeze bağlanmıştır. Bu eyaletin güçlendirilmesi, kendi kendine yeter hale gelmesi için de Anadolu'da bazı sancakların Kıbrıs'a bağlandığı görülür. Alaiye, İç-il, Sis ve Tarsus,

sancakları bu cümledendir. Trablusşam Sancağı ise tahsilatın güç olması hasebiyle 1573 tarihinde tekrar Şam Beylerbeyliği'ne bağlanacaktır.

Kıbrıs eyaletinin, havas-ı humayuna bağlandığı görülmekte ise de Lefkoşe başta olmak üzere Girne, Baf, Magosa ve daha sonra Tuzla Sancakları Salyane ile idare edileceklerdir. Anadolu'dan bağlanan Alaiye, Tarsus, İçel ve Sis sancakları ise Mirî araziye dahil idiler. Buna rağmen çok geçmeden tabii afetler, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bir kısım politikalar yüzünden Ada halkı tekrar dışarıya göç etmeye başlayacak ve nüfusu azalan Ada, beylerbeylik salıyanesini veremeyecek bir duruma geldiğinden 1670 tarihinde Kaptan Paşalığa ilhak edilecektir. Ancak, bu yapı da fazla sürmeyecek, önce Veziriazam hassı sonra da Divan-ı Hümayun'a bağlı bir muhassıllık haline getirilen Ada, tanzimatın ilanını müteakip mutasarrıflık addedilerek Cezayir-i Bahr-ı Sefid'e bağlı bir sancak statüsüne konulacaktır. Dolayısıyla, 1861-1868 yılları arasında İstanbul'a tabi müstakil bir mutasarrıflık olan Kıbrıs, İngiliz hakimiyetine girinceye kadar geçen sürede Çanakkale'ye bağlı kalmıştır.

Kıbrıs Eyâletinin mülkî taksimatta 16 kaza, 12 nahiyeye ayrıldığı görülmektedir. Bu idari birimler Lefkoşe merkezinden yönetilmekte adanın savunması için de Kapıkulu Ocakları'na bağlı yaya ve süvari askerlerinin yanı sıra, eyâlet askerlerinden oluşturulan tımarlı sipahiler görevlendirilmiş bulunmaktaydılar.

Kıbrıs Adası'nda kale görevlileri Limasol, Baf, Lefkoşa, Magosa ve Girne olmak üzere beş önemli kalede toplanmıştır. Buralardaki askeri teşkilat hemen hemen birbirinin aynısı olup sadece Limason Kalesi'nde gönüllü, topçu ve cebeci askeri sınıfları bulunmamaktadır. Onun haricinde hepsinde kale sorumlusu bir dizdarın komutasında yeniçeriler, gönüllüler, müstahfızlar, azablar, cebeciler ve topçular bulunmaktaydı. Bunlardan Yeniçerilerin sayısının 1.000, tımarlı sipahilerin ise 82 kişi civarında olduğu söylenebilir. Bu arada, tımar tasarruf edip de askeri teşkilatın dışında görev yapanlar bulunduğu gibi Kıbrıs'ta oturup da, Anadolu'daki sancaklardan tımar tasarruf eden sipahilerin varlığı da bilinmekte ancak, bunların sayısı tesbit edilememektedir. Kıbrıs'daki Osmanlı kuvvetlerinden kalelerde görev yapan gönüllü, müstahfız vs gibi zümrelerin toplamı ise 2.779 kişi olarak tesbit edilmiştir.

Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethi, Ada'nın tarihini her yönden etkileyecektir. Zira, Ada'da Hellenistik kültürün yanısıra, idarî, sosyal, askeri ve iktisadî yönden bütün kurumlarıyla Türk-İslâm kültürü de yerleşecek ve ikili yapısını günümüze kadar muhafaza edecek olan bir toplum ortaya çıkacaktır. Bu sonuçta elbette Osmanlı Devleti'nin uyguladığı siyaset ve ortaya koyduğu hoşgörü en büyük etkidir. Geçmişte farklı kültür ve medeniyetleri temsil etmiş olan milletlerin adada hakim olması ve bunların geride, kendilerinden sonra daha uzun zaman devam edecek olan bazı unsurları bırakmış olmaları Osmanlı idaresinde çok renkli bir sosyal yapının ortaya çıkmasına da sebep olmuştu. Bu arada 19 Ağustos 1572 tarihli bir "sürgün hükmü" ile adaya yerleştirilen Türkler ise çok değişik meslek ve sosyal sınıflardan gelmekteydiler.

Fetihten sonra Kıbrıs'ı şenlendirmek üzere Karaman eyaletinden sürgün edilen 1684 ailenin 730'u meslek sahibi iken İç-el sancağından gönderilen 653 ailenin 624'ü meslek sahibi idi. Bunların da %39'u gönüllü olarak adaya gelmişlerdi ve meslek erbabının %73'lük kısmını çiftçiler, %3'ünü cüllah, % 2'sini terzi ve % 22'lik kısmını da diğer meslekler oluşturmaktaydı.

Kıbrıs'ın iskânı için, Karaman eyaleti ve İçel Sancağı kazalarından gönderilenlerin haricinde, sürgün hükmünde belirtilen diğer yerlerden ne kadar hanenin Kıbrıs'a geçirildiği hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır. Ayrıca bu sürgün hanelerinin Ada'ya gidip, gitmediklerini ve gidenlerin nerelere yerleştirildiklerini de tespit etmek mümkün değildir. Ancak ilk tahrir göre, tahminen 172.710 gayrimüslim reayaya karşılık yaklaşık 75.000 Türk'ün adaya yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

Kıbrıs'ta, fetihten önceki sınıf farklılığı, kalın ve katı çizgilerle ayrılmış sosyal tabakalar Osmanlı hâkimiyeti döneminde giderilmeye çalışılmış, gönderilen fermanlarda hangi din ve mezhepten olursa olsun bütün insanların korunup, inançlarına saygı gösterilmesi hususu önemle vurgulanmıştır. Neticede Bizans, Lüzinyan ve Venedik dönemlerindeki feodal yapı büyük ölçüde tasfiye edilerek herkese "tapu resmi" karşılığı toprak işleme hakkı verildiği gibi Kıbrıs ahalisinin en alt tabakasını oluşturan Rumlar da, Anadolu'dan göçürülüp iskan ettirilen Türk köylülerle beraber aynı haklara sahip kılınmışlardır.

Kıbrıs'ta da fetihle beraber ihtida hareketlerinin de olması tabii bir hadise idi. Zaten Venedik idaresinin zulmünden bıkan, iktisadî, içtimaî ve siyasî bakımdan büyük bir sıkıntı içinde olan yerli ahâlinin, kurtarıcılara karşı kayıtsız kalmaları beklenemezdi. Ona rağmen bazı batılı araştırmacıların bu tür ihtida hareketlerinin esas sebebini anlayamadıkları ve Osmanlı'nın sağladığı hoşgörü ortamını görmezlikten gelme temayülünde oldukları gözlenmektedir. Halbuki, hızlı bir din değiştirmenin olduğu 1593-1595 tarihleri arasındaki siciller incelendiğinde muhtedilerin tamamen kendi hür iradeleriyle hareket ettikleri ve bunu şahitler huzurunda ikraren tasdik de ettirdikleri görülecektir.

Kıbrıs, fethedildikten sonra yeni ele geçirilen bütün topraklarda yapıldığı gibi bir tahrire tabi tutulmuştur. Tahrirlerdeki emirlerde; Ada halkının fetih öncesi statünün devamını isteyip istemediklerinin, Osmanlı kanunlarını başka devletlerin kanunlarına tercih edip etmediklerinin sorulması da istenmiştir. Kıbrıs halkı, Luzinyan devrinin feodal yapı ilişkilerinden kurtulmak iradesini ortaya koymuş ve Osmanlı kanunlarını tercih ederek, alışıla gelen Türk toprak rejiminin Kıbrıs'ta da uygulamasına zemin hazırlamıştır. Onun için köylerdeki bütün ziraata elverişli alanlar devletin mal sahipliğini ifade eden "mirî" toprak olarak kaydedildi ve arazi tamamen padişah hassı olarak ayrıldı. Bu sebeple beylerbeyi, defterdar v.s. gibi görevlilere Kıbrıs'tan tımar verilmedi. Onun yerine ada hazinesi gelirinden salyane bağlandı.

Kıbrıs'da çiftlik topraklarının da mevcut olduğu görülmektedir. Bunların yönetimi hakkında fazla bilgi yok ise de hangi ziraatin yapıldığı, ne gibi vergilerin alındığı ve bu çiftliklerde kullanılan aletler hakkında bilgiler mevcuttur. Üzerinde durulması gereken bir başka toprak çeşidi de vakıf topraklarıdır. Adada ne kadar vakıf arazisinin bulunduğu tam olarak bilinmemekle beraber, fetihten itibaren evkafın temelleri atılmış olup, ilk örnekler II. Selim, Lala Mustafa Paşa, Cafer Paşa vakıflarına aittir. Ayrıca, Ortodoks Rum Kilisesi'ne de büyük ayrıcalıklar verilerek pekçok gayrimenkul bağışlanmıştır.

Osmanlı Devleti Ada'da kurduğu düzenle hem ziraatın ihyasını gözetmiş hem de tarh edilen vergilerle reayanın mağduriyetini önlemiştir. Bu vergilerden hareketle Ada'daki zirai üretim, reayanın durumu ve yetişen ürünler hakkında oldukça bol malumata sahibiz. Bunların başında buğday ve arpa gelmektedir. Ayrıca, çok

miktarda ve çeşitte sebzenin yetiştirildiği de görülmektedir. Bu arada bağ ve bahçelerden elde edilen saç yağı, afyon sakızı gibi emtiya da ihraç edilmekteydi. Yine, burada zeytinlikler ve her türlü hububat, meyve, sebze ile sınaî bitkilerinin de yetiştirildiği bilinmektedir. Bunların yanında önemli bir yer tutan bağcılık ve meşhur Kıbrıs şarabının da unutulmaması gerekir. Bu arada koyun, keçi, hıncır gibi hayvanlar yanında arıcılık, ipek böcekçiliği ve balıkçılık başlıca geçim kaynaklarından idi. Öküz, at, eşek, inek, katır gibi büyükbaş hayvanların ise fazla bir yekün tutmadığı anlaşılmaktadır.

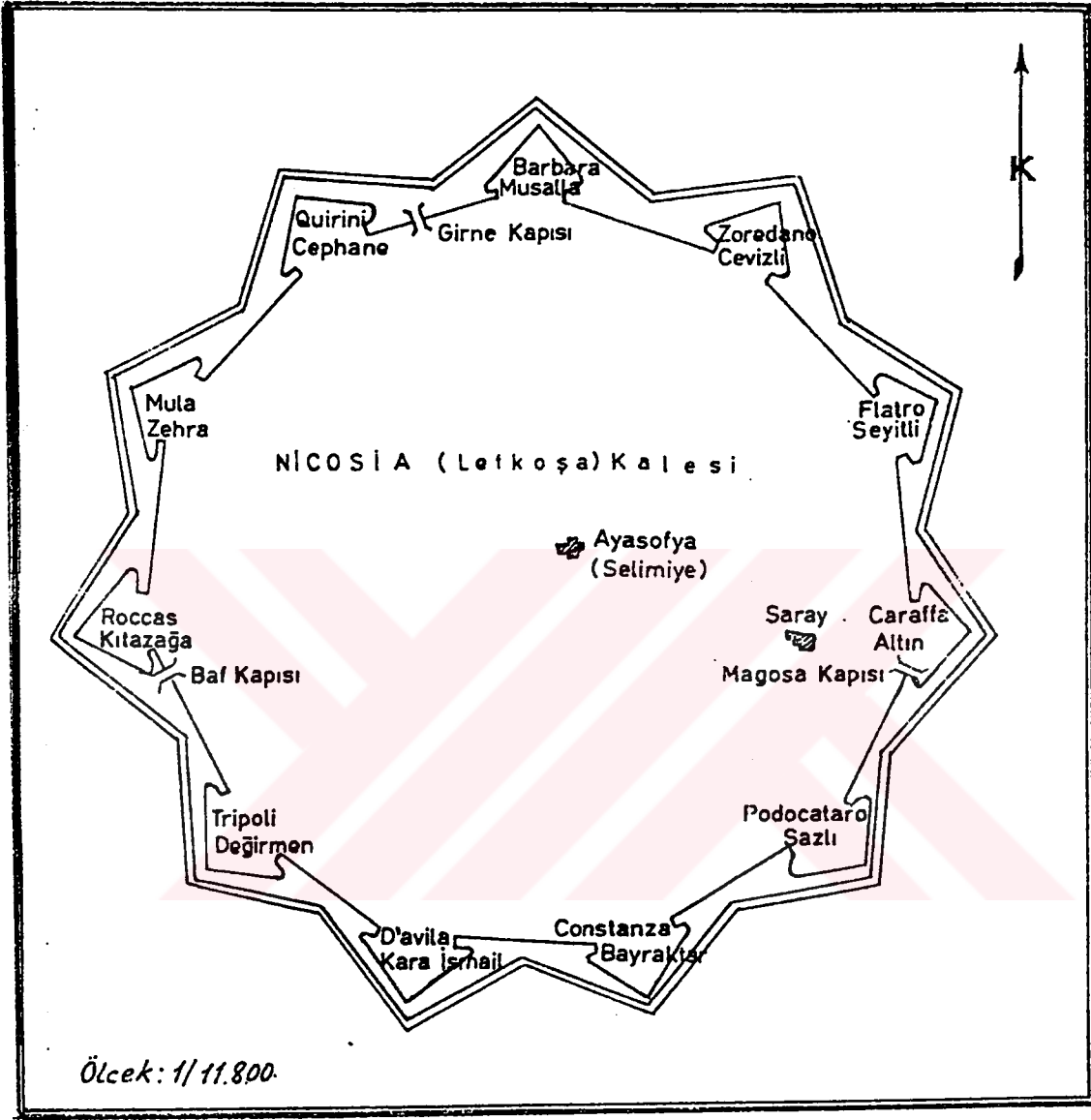
Kıbrıs Eyaleti'nde tespit edilen işletmeler şekerhane, debbağhane, boyahane, sabunhane ve değirmenlerden ibarettir. Yine burada beşi şehir merkezinde ve onbeşi kırlık kesimde olmak üzere toplam yirmi Pazar yeri faaliyetini sürdürmekteydi. Bahse konu dönemde Kıbrıs'da Hırsoho, Mazoto ve Tuzla nahiyelerinde pazar yerlerinin olmadığı dikkati çekmektedir. Osmanlı Devleti, fetihten sonra Kıbrıs eski ticari hareketliliğini kazandırmak için bir takım faaliyete girişti. Onun için ada ile Anadolu arasındaki ticareti geliştirmek üzere büyük çaba sergilerken Anadolu'dan gelen tüccarların güvenliğinin sağlanması için de bazı tedbirler alınmıştı. Ancak, bu dönemde Kıbrıs'ın ticaret hacmi hususunda yorum yapmak oldukça zordur. Ama Osmanlı idaresi boyunca gerek iç gerekse dış ticaret hacmi inişli-çıkışlı bir gelişme göstermiştir. Buna rağmen canlı bir ticari hayatın olduğu söylenebilir.

Ada'da, fetihten sonraki yüzyıl içerisinde temel gıda maddelerinin fiyatlarında olağanüstü bir artış görülmemekle beraber, cüzî miktarda bir artış tesbit edilebilmektedir. Canlı hayvan, gayrimenkul, çeşitli eşyalar ile cariye – köle fiyatları ve nihayet kiralardaki artışlar hususunda yorum yapmak çok zordur. Yine görevlilerin ücretleri hususunda da tam manasıyla bir fikir sahibi olmak mümkün değildir.

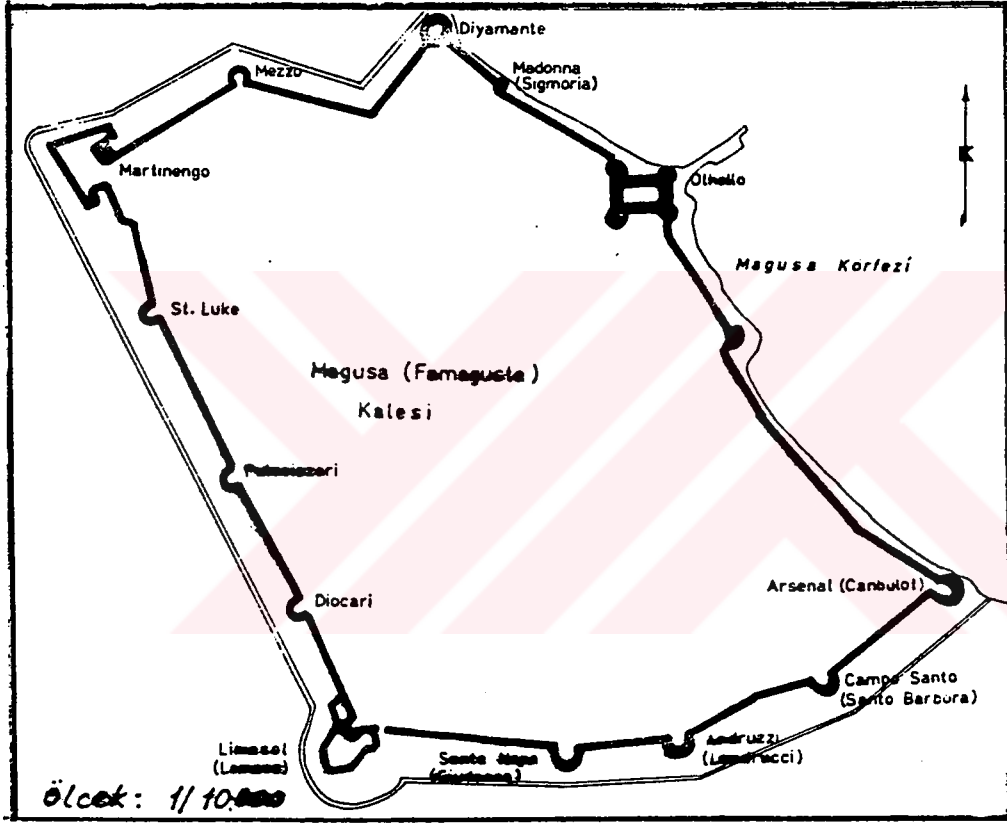
Ele alınan dönemde Avrupa kargaşa ve mezhep çekişmeleri içerisinde çalkalanırken Kıbrıs'da rahat ve sükun hüküm sürmekteydi. Bütün bunlar Türk idaresinin Ada'da hakkaniyet ve hoşgörüyü dayalı bir düzen tesis ederek, gayrimüslimlerin zamanımıza kadar varlığını sürdürmelerine imkan sağladığı gibi. Kıbrıs'ın fetihten sonra da Osmanlı hakimiyetindeki diğer bölgelerden farklı bir gelişme göstermediğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

EK. 1: Lefkoşa Kalesi Burçlarının Latince-Türkçe Adları

EK. 2: Magosa Kalesi Planı

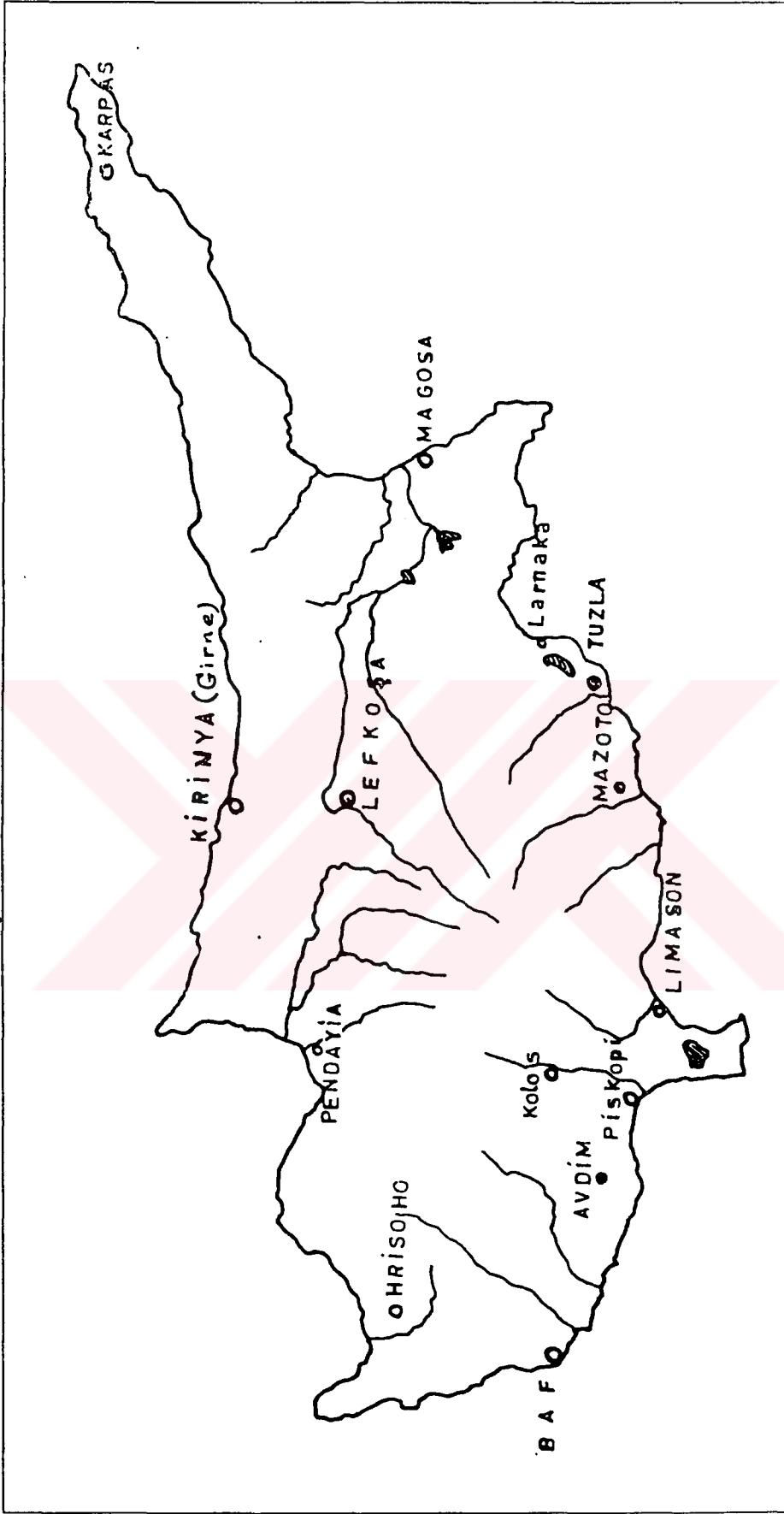
Kıbrıs Seferi (1570-1571), (nşr. Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı), Ankara 1971, s.44

[illegible]

[illegible]

مکنند یا از ملحد مدد و معافیت میکنند که در اول باب طر حانی از اولین اوله معلومه و از سائر فقرات که کلمه و کلمه
موزع و سائر آن که بیدین سبک و در معلومه و از سائر مدعیان متنبه و اولی و دوم و سبیل و در سبیل و غیره و البته

EK. 5: Osmanlı Hakimiyetinde Kaza Merkezlerini Gösterir Kıbrıs Haritası

H. Sahillioglu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *Belgeler IV/7-8*, (1967), s. 17'den alınmıştır.

EK. 6:TD. 64'e Göre Kıbrıs'taki Karyelerin Nahiyelere Göre Dağılımı

LEFKOŞA

Sıra No	Karye	Bugünkü Adı	Hane	Hasıl Toplamı	Açıklamalar
1	Apihu		11	4567	
2	Kaliveçe		28	3403	
3	Termiso		10	1501	
4	Pano Hırışide		34	11288	Hasıl toplamı birlikte verilmiştir
5	Kato Hırışide		21		
6	Eksümitos	Düzova	30	5340	
7	Manastır Şile		8	2434	
8	Guni		22	6108	
9	Balilitro		33	29046	Hasıl toplamı birlikte verilmiştir
10	Saka		18		
11	Agriyostika		5	1019	
12	Kesirya Kefalurso		72	10784	
13	Tarahoni		23	9288	
14	Petroşika		21	6786	
15	Pohodyo		23	3206	
16	Ara		13	5812	
17	Laçe		22	2133	
18	Ahlasa		12	2481	
19	Aglaşa		15	4003	
20	İskillure		35	5426	
21	Aya Vasil	Türkeli	18	5760	
22	Miçilli		3	1581	
23	Tarahuna		5	1167	
24	Morfide		17	2040	
25	Gündinari		33	5320	
26	Piri		18	3403	
27	Balluru Kamyo		33	3320	
28	Yerulaku	Alayköy	21	2705	
29	Milyasi		5	709	
30	Misoklipsi		22	5104	
31	Ayayorgi Pironi		5	2091	
32	Pironi	Gaziler	13	2614	
33	Koçadi	Koççat	9	1485	
34	Lurikina	Akıncılar	24	4070	
35	Damoya		3	680	
36	Potamya	Dereliköy	16	3175	
37	Agridi		3	1205	
38	İstiratiyo		9	2049	
39	Matyodi		22	4265	
40	Alasune		4	1952	
41	Şa		16	3718	
42	Aya Varvara		14	3206	
43	Aya Sunmanu		16	3432	
44	Termisiya		59	7350	
45	Margo		11	4392	
46	Katliyonda		14	5155	

47	Liminye		19	4070	
48	Çirin		26	7120	
49	Analiyonda		20	5022	
50	Alamiyora		5	3243	
51	Mari		8	1517	
52	Balyomitoho		15	1702	
53	Ayo Kanonda		4	1488	
54	İstrovilo		11	1940	
55	Pitilya		4	1017	
56	Timbu	Kırklar	20	6041	
57	Aya Demr		38	4830	
58			8	1902	
59	Dali		35	5535	
60	Pano Deftera	Yukarı Deftera	20	12508	
61	Simolofo		57	10920	
62	Kato Deftera	Aşağı Deftera	21	11305	
63	Makidonşe		6	1938	
64	Satire		2	655	
65	Delçetpo		10	30	
66	Korto		23	3554	
67	Lakatamya		90		
68	Tiso		42	17868	
69	Prehoryo		12	3040	
70	Anaya		33	10733	
71	Piskobyoy		23	5155	
72	Argaş		23	3884	
73	Artiyo		45	6388	
74	AyoYanni Malunde		12	3652	
75	Pira		60	12180	
76	Katomoni		39	7726	
77	Abliki		8	1095	
78	Pristo Panoyi		8	959	
79	Agriyoçeyya		41	6533	
80	Aşra		62	16083	
81	Miçero		28	4426	
82	Mavruno		38	6044	
83	Ayoz		10	2186	
84	Lesrodonva		47	9715	
85	Poltiko		19	3885	
86	Kato Piridi		10	2129	
87	Apsuva		2	740	
88	Demoya Derdiye		8	1873	
89	Terpeti		18	1985	
90			26	5925	
91	Fillani		29	2667	
92			5	776	
93	Kanbeye		22	3972	
94	Marika		31	3887	
95	Malinda		11	2610	
96	Kaliro		52	9171	
97	Kalopdiya		13	1589	
98	Manastır-ı Lasto		16	1657	
99			32	7550	
100	Maruline		36	4741	

101	Balyahorin		94	8666	
102	Ayadinyo		15	1678	
103	Kadımka		25	3649	
104	Kambi		41	3865	
105	Masfiluni		13	4914	
106	Ayos		65	10465	
107	Devacınyia		169	19950	
108	Abliki pelumane		5	580	
109	Ohu		34	4057	
110	Kanabi agro		7	1148	
111	Abliki Aya Andreniko		4	1051	
112	Korkose		13	1659	
113	Verisima		2	435	
114	Aya	Dilekkaya	3	269	
115	Ayamarine		12	1850	
116	Filadin		3	320	

MAGOSA

Sıra No	Karye	Bugünkü Adı	Hane	Hasıl Toplamı	Açıklamalar
1	Limya	Mormenekşe	23	2957	
2	Hifoti		12	2341	
3	Aya Niyoki		86	8174	
4	Çibo		15	2123	
5	Derinya		40	2098	
6	İspirogona		18	2162	
7	Firunaro Pono		9	1142	
8	Firunaro Kato		10	1795	
9	İstürdyas		16	2157	
10	Aya Kindiye		4	416	
11	Trepeza	Beşparmak	60	6820	
12	Kaloto		15	1504	
13	Komodanda		8	823	
14	Bigrine		12	1987	
15	Paralimay		61	6569	

MESARYE

Sıra No	Karye	Bugünkü Adı	Hane	Hasıl Toplamı	Açıklamalar
1	Satira		57	6201	
2	Penaya		9	835	
3	Ekstokay		18	4359	
4	Ligobriti		24	3577	
5	Eynaba		12	1409	
6	Senkrasi	Sınırüstü	64	9174	
7	Ayayorgi Pastigo		25	3172	
8	İspasriko		21	5832	
9	Paredisi		21	3396	
10	Livakobo		15	1911	
11	Mandraleksir		13	2059	
12	Lapados		60	6075	
13	Ayafoka Odeti		23	3391	

14	Sirin		7	778	
15	İskodella		3	376	
16	Verindos		5	521	
17	Lefkoniko	Geçitkale	143	12621	
18	İpsi		66	7082	
19	Payi		25	8917	
20	Limotra		73	8747	
21	Aya Simola Melunde		13	1268	
22	Pellatani		44	4264	
23	İstirafe		14	1604	
24	Lemofa		48	4067	
25	Pristorune		90	10623	
26	Pristiyo Terkopoliyari				Toplamları birlikte verilmiştir.
27	Pristiyo Terpistrone		22	4190	
28	Pirya		13	1586	
29	Ayafukaberya		6	791	
30	Aya Yorgi Çire		23	3220	
31	Marsono		11	1866	
32	Milya	Yıldırım	20	3071	
33	Yenegra	Nergizli	113	18169	
34	Gadora		20	4205	
35	Filamodi	Mersinlik	37	4217	
36	Viçada		88	12205	
37	Ayo Firitto		7	772	
38	Katodara		59	4830	
39	Terpemeti		55	6017	
40	Apsilatu		16	1624	
41	Balyahorin		4	564	
42	Dimoryo		40	4673	
43	Musolina			2766	
44	Kados		27	6899	
45	Kornoçiyo		72	824	
46	Melisa		8	966	
47	Aksu			10225	
48	Akistina		91	9194	
49	Aya Listre		63	6019	
50	Sandalari		47	4693	
51	Alida		33	1700	
52	Sivori		15	16804	
53	Alude	Atlılar	92	1911	
54	Makoki		10	2396	
55	İstilo Pano		3	255	
56	İstilo Kato		19	2404	
57	Avramiko		4	977	
58	Makrasika		62	10710	
59	?		11	1531	
60	Kayapetro		24	3208	
61	Oziyasi		24	2768	
62	Ayatodorin		19	2838	
63	Aşke		55	9850	
64			34	4855	
65	İstigarfi		17	3217	
66	Pristiyo Kafiza		16	2129	

67	Pistaki		56	7105	
68	Afandiya		35	3997	
69	Mora	Meriç	11	1166	
70	Aglayika		33	4240	
71	Siliçi		33	3521	
72	Trasade		43	7710	
73	Asiyanu		29	4448	
74	Agridi		15	2705	
75	Mallura		16	1663	
76	Sinde	İnönü	27	5655	
77	Aya		7	1612	
78	Meluşa	Kırıkkale	10	666	
79	Kato Pside		59	6317	
80	Asna		25	4535	
81	Lisi	Akdoğan	31	2849	
82	Aya Toti		7	750	
83	Yargım		36	4184	
84	Arçoz	Yiğitler	43	5113	
85	Tinbo		15	2633	
86	Termitoşa		38	5282	
87	Ankona		6	1266	
88	Marasa		24	3292	
89	İpsari		5	820	
90	Osterankelu		29	6178	
91	Kovikle		11	1739	
92			21	3241	
93	Odtmidye		17	3566	
94	Avgaroz		22	4693	
95	peperunda		3	289	

KARPAS

Sıra No	Karye	Bugünkü Adı	Hane	Hasıl Toplamı	Açıklamalar
1	Karpas		297	80000	
2	Trikomo	İskele	155	70000	
3	Ayayorgi Karfoni		18	4368	
4	Aya Andreniko Trikomo		36	7655	
5	Ayo Save Trikomo		5	1937	
6	Aya Marine	Gürpınar	3	859	
7	Avgoro		60	9143	
8	Milya	Yıldırım	52	14086	
9	Peluşa		7	2268	
10	Monferya		15	4344	
11	Yeraniye	Turnalar	24	5041	
12	Aya İlyas		17	2624	
13	Gastriye	Kalecik	54	14079	
14	Kamara		9	2937	
15	Ayuna		18	3152	
16	Çunya		7	1648	
17	İpsiltiraki		13	1953	
18	Tafyekomi		133	35000	
19	Aya Varvara		7	759	
20	Komi		153	40000	

21	Kirtiya		34	6359	
22	Lisrankomi		14	4514	
23	Koma		71	12280	
24	Vasil	Gelincik	28	5284	
25	Oglide		18	3392	
26	Livadin		32	5761	
27	Kadu		10	1000	
28	Kolçıya		17	3525	
29	Galata	Mehmetçik	58	14498	
30	Prohorimo		8	1852	
31	Badriyaki		34	6244	
32	Ayatodur	Çayırova	79	18998	
33	Tarmasu		16	1676	
34	Tavro	Pamuklu	47	6736	
35	Aya Andreniko	yeşilköy	39	12507	
36	Liyanarso		42	4812	
37	Elisi		19	4348	
38	Davlo		31	4202	
39	Koroya		46	5317	
40			51	5410	
41	Dokolire		25	4119	
42	Aya İskati		16	2625	
43	Derfilaki		44	5633	
44	Hire		16	2667	
45	Yalusa	Yeni Erenköy	56	7245	
46	Anamira		47	5156	
47	Sakada		11	2075	
48	Maşadiyona		30	3798	
49	Plataniso	Balalan	40	4695	
50	Ayo Pikani		8		
51	Kilagu		33	4048	
52	Pitoni		14	3341	
53	Selineye		19	3407	
54	Kinoryo Horyo		6	787	
55	M.Alafuše		6	1852	
56	Gilagu		28	4119	
57	Aya Simyo		29	6208	

GİRNE

Sıra No	Karye	Bugünkü Adı	Hane	Hasıl Toplamı	Açıklamalar
1	Lapse		353	104001	
2	Çinhari		8	1511	
3	Koçyondi		17	3530	
4	Tipofali		6	1925	
5	Roto		10	2910	
6	Prin		12	1871	
7	Akalu		9	1884	
8	Trapeza	Beşparmak	9	1460	
9			23	5763	
10	Balyosamiro		5	3347	
11	Tirmiyati		26	8211	
12	Karmi Fortamiya		9	2294	
13	Elya	Doğancı	27	8582	

14	Mirto		17	3537	
15	Limyani		13	1785	
16	Diyorgo		57	18038	
17	Kutellus		6	1352	
18	Ortosa		13	3137	
19	Harça	Karaağaç	13	3157	
20	Ayo Oris		18	1577	
21	Kalogriya		13	4060	
22	Ayayorgi Apaki		18	3333	
23	Kiryani		25	17981	
24	Agridi		21	4765	
25	Hiyorim		14	6352	
26	Futade		12	8180	
27	Riyatiko		79	20411	
28	Gille Penayi		55	9657	
29	Karya		3	2790	
30	Ayagorgi Vato		7	1974	
31	Katapikafi		70	11550	
32	M. Dilapayis		64	15460	
33	Trikomo pano	İskele	37	25380	Hasıl toplamı birlikte verilmiştir
34	Trikomo Kato		20		
35	Samiru		4	1061	
36	Demilos				
37			27	10749	
38	Demilos		34	8253	
39	Vasilya	Karşıyaka	115	22189	
40	Mahayfa		7	1229	
41	Karpaşa		24	11489	
42	Marine		20	3302	
43	Gambiyali		42	13361	
44	Asumato		16	7022	
45	Fodomino		14	6807	
46	Pristiyo Girinmola		25	5583	
47	Aya Armosa		30	10357	
48	Kormakiyati		42	10693	
49	Vedenos Kormakiyati		11	5859	
50	Ziskolipo		20	3994	
51	Tremisa		21	4353	
52	Pileşe		8	5471	
53	Lazika		29	10993	
54	Agridaki		3	1494	
55	Dematon		7	4311	
56	Bedelya		15	5248	
57	Ayairini	Akdeniz	15		
58	Vaki		5	1261	
59	Balyosofi		10	3086	

PENDAYE

Sıra No	Karye	Bugünkü Adı	Hane	Hasıl Toplamı	Açıklamalar
1	Pendaye	Yeşilyurt	82	15012	

2	Pristorune Akaçu		187	29217	
3	Ordunda	Ordunda	27	7326	
4	İstrokiriyati		22	9525	
5	Balyomilo		5	2107	
6	Akaci	Akaki	76	34484	
7	Uluta		17	6776	
8	Pano Zodya		37	7942	
9	Kato Zodya		38	12632	
10	Miniko		38	12075	
11	Drinye		33	7779	
12	Katakopiya		48	10122	
13	Aryaki		23	7196	
14	Hrosliyo		4	1685	
15	Lefke	Lefke	129	36403	
16	Yirito		137	13881	
17	Aya		71	12944	
18	Linu	Linu	25	9827	
19	Karumidi		11	2985	
20	Filasa		58	11643	
21	Nikitari	Nicitar	27	3404	
22	Limne		23	4341	
23	Minayi		10	3837	
24	Aya Priskoga Galata		39	6762	
25	Kato Galata		124	12062	
26	Kakopetriya		89	13962	
27	Elya	Doğancı	1126	67730	
28	Agrildadu		15	3321	
29	Pilaki		51	5734	
30	Kato Kutrefa		82	21635	
31	Melanisa		32	6083	
32	Koçino Pristiyo		25	10871	
33	Ankulami		12	45700	
34	Poro		26	8094	
35	Ayayorgi Kiko		10	3133	
36	Katidete		26	6410	
37	Aya Nikola		26	4004	
38	Armide		24	4482	
39	Denduri		6	1751	
40	Potami	Potami	82	15926	
41	Kazavra		21	10158	
42	Ayko		12	1451	
43	Dauri		7	4047	
44	Nikite		7	2136	
45	Pareki		5	1974	
46	Aya Pakani Solya		78	9797	
47	Kuraku		54	8726	
48	Kınlısa		17	1349	
49	Akoliya		28	2450	
50	Halpi		12	1370	
51	Orto		9	1318	
52	Pristomilo		9	960	
53	Hiyoziro		2	351	
54	Milokorin		26	2372	
55	Aya Kamasrimo		13	1141	

56	Aya İpsiliye		17	2690	
57	Mandra		4	1330	
58	Pedule		119	11779	
59	Module		68	7149	
60	Kilya		10	933	
61	Platani		4	456	
62	Terzalis		43	4928	
63	Gatani		9	733	
64	Aya Dimitri		5	1713	
65	Keparunda		129	15807	
66	Livadi Keparunda		3	478	
67					
68	Alçoti keparunda		5	894	
69	Ulaku		12	1516	
70	Yeragız		80	7091	
71	Kamnariya		76	5139	
72	Evrihu		64	12054	
73	Kanavvise		92	8239	
74	Kapude		7	922	
75	Yerunde		15	1677	
76	Kalseridi		30	3235	
77	Pano Kutrefe		26	16425	
78	Gabriya		130	15508	
79	Kataforo		33	7751	
80	Agru		36	4142	
81	Kato Penayati		67	5751	
82	Kaçı momoro		3	366	
83	Tervellino		71	7392	
84	İronyo		10	801	
85	Maratu		53	5927	
86	Panofilya		32	4007	
87	Kato filya		37	4631	
88	Handarya		38	5831	
89	Morfo		81	62329	
90	Ayayorgi Yasfa		18	2859	
91	Palyamilo		18	2435	
92	Milarin		31	3669	
93	Pilatanistase		110	12137	
94	Masfilo		21	2872	
95	Alasino (Ergrino)		20	2909	
96	Prohorimo		76	6884	
97	Karyo Potamu	Livadya	5	693	
98	Livadi		26	2890	
99	Limido		61	6297	
100	Kafkalo		41	5282	
101	Liki		5	2072	
102	Male		2	1666	
103	Papalitgano		35	6517	
104	Feritrone		19	3016	
105	Alupaka		11	2225	
106	Diryaki		18	3002	
107	Kordani		31	5847	
108	Kridi		30	4477	
109	Ayo pakani		79	9236	

110	Bigadolya		6	940	
111	Agrasiga		12	1566	
112	Lavdara		23	3455	
113	Sarandi		33	4091	
114	Yirona		10	1455	
115	Ayairini		99	8152	
116	Esperu		21	3384	
117	Efteriki		44	4438	
118	İnmokalidi		16	2559	
119	Kasuri		5	5009	
120	Çakıstra		6	1647	
121	Alune		73	8647	
122	Pano Galata		17	2430	
123	Aro		11	1444	
124	Drima potami		11	1762	
125	Alafaça		6	1072	
126	Hiyozmaki		22	3665	
127	Efterikodi		55	7539	
128	Kalamsane		19	5431	
129	Vardayi		25	3492	
130	Ayide		19	5431	
131	Ayayorgi Abliki Vaki		4	1114	
132	Aska		93	12191	
133	Miluri		13	2137	
134	Sınagoro		23	3253	
135	Dikoli		16	2222	
136	Milya Çeraço		24	2526	
137	Kapodin		54	20902	
138	Gera		55		
139	Kalamo		10	1644	
140	Ekliyahö		21	5387	
141	Abliki Pardi		2	581	
142	İstavrinan		17	3789	
143			14	3232	
144	Pristorunari		30	12878	
145	Polyaki		3	2303	
146	Anbeliko	Bağlıköy	38	5245	
147	Balihori		92	7845	
148	Pano Asino		7	1258	
149	Kato Asino		22	3753	
150	Ayayamni Meseasino		25	3296	
151	Aya Marine		33	8002	
152	Ayatodorin		3	917	
153	Vizace		26	5071	
154	Filos		40	5292	
155	Ayamarine		32	4627	
156	Ayayorgi Teraço		26	3776	
157	Anbeliya		18	3475	
158	Platime		6	1756	
159	Kapriye		3	979	
160	Prodişa		10	2043	
161	Pano Açe		17	4378	
162	Kato Açe		22	4927	
163	Damaşkinariya		8	1289	

164	Kondmino		15	7928	
165	Seryanahori		26	22248	
166	Yohoryo		10	4578	
167	Mandra		17	2202	
168	Petra	Taşköy	102	33611	
169	Varişa	Şirinköy	23	3107	
170	Aya Andriniko		5	1568	
171	Galyani		8	1276	
172	Kamyo Ayokiryako		32	3874	
173	Pristiyo Ayatuma		2	204	
174	Aya İsfirido		7	714	
175	Metos Ayayorgi		55	12332	
176	Filodi		11	2988	
177	Filya		6	4088	
178	Balyomanire		8	7824	
179	Polstipo		25	2426	
180	Ayo Andriye		13	1530	
181	Livadiye		16	1275	
182	Mavro Mariye		27	8202	

HIRSOHO

Sıra No	Karye	Bugünkü Adı	Hane	Hasıl Toplamı	Açıklamalar
1	Termisute		40	8174	
2	Makunde		42	18735	
3	Avretu	Dereboyu	32	8151	
4			70	13834	
5	Horte		39		
6	Pano Kardilya		6	9891	
7	Akruno		14	4325	
8	Holi		11	10431	
9	Melatiya	Malatya	21	8800	
10	Tera	Çakırlar	75	21860	
11	Kritodra		64	16075	
12	Andiyo		61	10637	
13	Malamiyo		34	9246	
14	Çemno		15	3493	
15	Milyo		25	7806	
16	Korolla		6	2627	
17	Derulaki		21	3383	
18	Femokiryani		33	8126	
19	Simo		69	12767	
20	Seldire		56	7912	
21	Sarama		65	12085	
22	Peristerona		56	8594	
23	Galito		15	4145	
24	Vaki		25	9231	
25	Kromiri		29	8025	
26	Megalasi		4	3655	
27			7	3887	
28	Poli	Poli	81	33529	
29	Prohorimo		9	3295	
30	Yalmya		78	14511	

31	Eksvarodo		20	5717	
32	Patvaruda		38	10646	
33	Kato Arun		29	10608	
34	Ayo Sinder		39	8004	
35	Kasika		59	11417	
36	Krito Maroto		91	19178	
37	Eksvaron		17	19908	
38	Fiyani		8	8806	
39	Mermikodo		33	8253	
40	Ayo Dimitrano		22	5572	
41	Kato kordilya		18	5562	
42	Milya Megani		36	5925	
43	Pumo		34	7204	
44	Akal		17	2171	
45	Apastarya		20	2843	
46	Fuluka		8	2288	
47	Livadi		12	2180	
48	Melandre		22	4780	
49	Andraniko		39	6302	
50	Farkilo		13	2395	
51	Yolu		36	9822	
52	Avrami		28	7291	
53	Enye		107	19096	
54	Belososa		30	6518	
55			24	5286	
56	Ayo minya		5	1269	
57	Fiyuse		22	4881	
58	Aya merkuzi		24	4293	
59	Kamyo Vase		4	1905	
60	Deruše		32	6694	
61	Lisu		89	16895	

BAF

Sıra No	Karye	Bugünkü Adı	Hane	Hasıl Toplamı	Açıklamalar
1	Ahitim		307	34274	
2	Arço Manderita		99	12276	
3	Paraşi Pedula		13	3598	
4	Pristiyo Ayo Save		82	10512	
5	Kovikle		159	22321	
6	Mamonya		103	13995	
7	Liko		35	3445	
8	Fasula	Bağrı kara	24	3292	
9	Piretori		37	6157	
10	Finika	Finike	27	6131	
11	Ayayorgi Livanboni		22	8570	
12	Şosyo		31	7364	
13	Lagona		16	4832	
14	Aldiyo		20	4492	
15	Salamino		83	12327	
16	Aksiluru		62	6332	
17	Katopenaya		17	4399	
18	Penadriya		22	3760	

19	Girasi		37	4955	
20	Kato Gevara		51	9600	
21	Pano Gevara		65	10790	
22	Avridez		5	1984	
23	Musoro		45	4814	
24	Aya irini		60	8260	
25	Marune		61	11110	
26	Aya simola Krito		105	10957	
27	Filuse		50	6175	
28	Armino		83	11665	
29	Linavro Kato		42	7760	
30	Nikogla		10	3446	
31	Mesane		69	8010	
32	Ayayorgi Vasiye		15	4374	
33	Ayamarine Sindi		18	4098	
34	Gilgodare		87	9761	
35	Hulu	Hulu	73	9526	
36	Akriti		141	12249	
37	Kordaka		41	6469	
38	Lemona	Lemona	26	4909	
39	Pilatanistu		31	8025	
40	Sindi		46	9405	
41	Koloni Bizerçiyö		17	9753	
42	Kordi		12	2578	
43	Bizerçiyö		80	19761	
44	Girunya		5	2540	
45	İstavrovorido		14	2808	
46	Pristiyö Teryanu		6	2506	
47	Marasunde		24	3817	
48	Petertiye		21	2091	
49	Eşliye		76	21291	
50	Mornoro		27	5155	
51	Mandriye		9	9090	
52	Lizado		5	1751	
53	Ayaveryati		21	7948	
54	Timi		94	11432	
55	Karyoki		5	1365	
56	Enye		119	21805	
57	Kapriye Arnız		20	2620	
58	Armo		29	4006	
59	Lapliyo		68	10357	
60	Biye		36	7450	
61	Lenbe		42	7457	
62	Mesehorye		23	6253	
63	Liyaki		55	8132	
64	İstromi		86	15608	
65	Hiloreka		23	7678	
66	Aspurye (Pilakondopya)		53	6219	
67	Piskopi		26	3499	
68	İstoto		31	4037	
69	Çade		58	10318	
70	Pano Kallapiye		29	5460	
71	Kato Kallapiye		16	2232	
72	Akurço	Akarsu	89	10709	

73	Anavriyo		9	1769	
74	Fayide		36	5760	
75	Falya	Gökçebel	78		
76	Nate		25	4589	
77	Pristiyo Mayula		3	320	
78	Api		53	7188	
79	Anarite		45	7140	
80	Litenyo		104	14556	
81			15	1826	
82	Termiso		16	3769	
83	Dale		112	14254	
84	Koloni	Yol üstü	14	2267	
85	Ayayanni Malunde		87	13353	
86	Ayotodoro		11	2667	
87			12	3577	
88	Vrecha	Lağasan	73	18716	
89	Gealatriye		29	4429	
90	Dakliyi		20	3411	
91	Malunda	Malunda	52	10317	
92	Esperipere		6	1465	
93	Damaşide		7	908	
94	İstafani		102	15204	
95	Ayovarvara		20	4728	
96	Kondoşeri		5	1460	
97			79	10497	
98	Korya		42	5785	
99	Kanavviyo		5	1576	
100	Ekalla (Zalaçe)		54	12500	
101	Dirimo		55	7810	
102	Terniye		33	5770	
103	Musuya		49	10100	
104	Pristiya Termisosa (Ayarilba)		12	3128	
105	Aksilu	Aksu	16	2968	
106	Polemi	Polem	108	14440	
107	Apsaki		22	5231	
108	Sarya		22	2342	
109	Pandealye	Pendalye	22	6059	
110	Ayafoti	Ayfadi	30	4324	
111	Penaya Pano	Yukarı Penya	63	15296	
112	Mezra-i Ayayorgi İsterpoti		3	397	

EVDİM

Sıra No	Karye	Bugünkü Adı	Hane	Hasıl Toplamı	Açıklamalar
1	Pana Evdim		124	40583	
2	Kato Evdim		56	4650	
3	Potamyu		96	16773	
4	Ayo Oris		89	11549	
5	Omodoz		111	17179	
6	Malavri		23	1713	
7	Fiyani		9	1441	

8	Abliki Totari		6	607	
9	Malya	Baglarbası	113	17666	
10	İskalinko		22	4734	
11	Yasne		102	13526	
12	Anvire		120	20785	
13	İstirasimo		76	6975	Hasıl Toplamı Birlikte Verilmiştir
14	Pervasa		58		
15	Dora		64	17743	
16	Vasiya		132	17239	
17	Gesusa		12	2102	
18	Arço	Arçoz	250	22594	
19	Platanastiye	Çamlıca	62	7827	
20	Kolonyade		41	5950	
21	Pristiyo Diyagnosa		65	6227	
22	Prisiko Koni		4	929	
23	Mandele		12	3051	
24	Ayayorgi Pesorri		43	5894	
25	Pesorri		40	3852	
26	Galfiya		28	3955	
27	Kridi		18	2588	
28	Kamare		14	3349	
29	Anmitore		79	14768	
30	Paremali		43	9871	

LİMASOL

Sıra No	Karye	Bugünkü Adı	Hane	Hasıl Toplamı	Açıklamalar
1	Kolos	Yunus	329	71111	
2	Piskopi	Yalova	428	64716	
3	Akrunda		22	4718	
4	Fenkariye		21	6412	
5	Pirgo		46	22372	
6	Moni		14	2717	
7	Balyokilisa		59	226638	
8	Yermasuye		113	19409	Hasıl Toplam Birlikte Verilmiştir
9	Potayaka		50		
10	Pendakomo		28	5108	
11	Manfurolli		46	14350	
12	Difli		23	1987	
13	Kalonari		18	1565	
14	Armanahori		22	2817	
15	Masikiloni		49	7358	
16	Azgade		10	1590	
17	Ayo Esnasi		60	8530	
18	Mesetiyoniya		22	2817	
19	Galusa		7	844	
20	Fasuri		7	5414	
21	Asumato Koloş		24	4345	
22	Aftagoniya		114	15672	
23	Ayo Tihone		23	4984	
24	Pristiyo Andokilyoti		12	973	

25	Zama		8	831	
26	Zakaçi		27	6526	
27	Palamire		42	4842	
28	İspiralli		19	1784	
29	Çallaki		24	3340	
30	Apşe		25	3686	
31	Palodiye		28	3270	
32	Fasula	Fasula	47	7274	
33	Apsu		51	5332	
34	Prase		38	4073	
35	Sanire		33	5039	
36	Vasiye		41	3182	
37	Logare		88	7408	
38	Gire		40	3845	
39	Kabliyo		25	3605	
40	Alasa		10	1492	
41	Alyo Kamyö (Çiftlik)		2	402	
42	Korfi		32	3373	
43	Maremito		31	2009	
44	Arefpe		41	4330	
45	Abliki Yeruna		13	1281	
46	Kato Milo		12	1905	
47	Anbeliko		43	1905	
48	Limnaki Pano		154	31202	Hasıl Toplam Birlikte Verilmiştir
49	Limnaki Kato		55		
50	Ayo Mama		68	7191	
51	Ziyoz		15	2275	
52	Pilemerye		83	13529	
53	Aya İrini		31	5406	
54	Apsu		35	9235	
55	Lanya		82	14235	
56	Horo		60	7964	
57	Ayofile		57	5760	
58	Kato Horye		74	5310	
59	Zopayi		56	5859	
60	Tarahoni	Kayakale	28	4935	
61	Argi		53	11910	
62	Sofi		16	3446	
63	Kando		36	8475	
64	Akrutiri		63	14264	
65	Ayo Kasirin		161	16973	
66	Sikopetra		22	2050	
67	Adreko		17	1483	
68	Ayapavlo		23	3339	
69	Runko		102	7060	
70	Monagri		117	26874	
71	Satira		39	4315	
72	Simbolo		4	2112	
73	Pano Çoyda		74	15504	
74	Gilan	Ceyhan	403	46012	
75	Lufo		95	13908	
76	Ayamarine Gilayno		22	4015	

77	Ayo Anagidno		20	3375	
78	Belindiriye		266	32036	
79	Finike		19	3499	
80	Asumato Gilanyo		64	7265	
81	Aya Androniko Gilanyo		26	3284	
82	Kato Çoyda		72	15559	
83	Zanaça		21	3693	
84	Kato Koka		84	10477	
85	Pano Koka		10	1666	
86	Prepedi		44	7042	
87	Manderye		36	5238	
88	Ayo Şarapo		82	13341	
89	Sayire		22	5180	
90	Amyando		90	20859	
91	Kato Kardame		18	4099	
92	Pano Kardame		7	2103	
93	Velunaka		13	2134	
94	Rundiya		61	6385	
95			33	4882	
96			73	4882	
97	Dimis		24	2962	
98	Ayamarine		14	1838	
99	Vuni		34	6005	
100	Prohorimo		68	6093	
101	Verisa		25	3138	
102	Kormiya		24	5703	
103	Monyaki		65	9157	
104	Paskali		53	6261	
105	Agru		61	19667	
106	Abliki Kiridaki		2	268	
107	Fiyaki		19	3754	
108	Siliko		164	13794	
109	Sirya		42	13794	
110	Pristo Ayayorgi Akiso		6	3591	
111	Filfire		40	6937	
112	Kato Pladra		31	6302	
113	Pano Pladra		27	6213	
114	İstromito		87	16190	
115	Agridi		40	7446	
116	Ayatodoro		81	9690	
117			79	8880	
118	Ayo Naka		61	4352	
119	Yotami		29	4177	

MAZOTO

Sıra No	Karye	Bugünkü Adı	Hane	Hasıl Toplamı	Açıklamalar
1	Mazoto		8	2973	
2	Pano Lefkara		224	18613	
3	Kato Lefkara		40	11292	Hasıl Toplamı Birlikte Verilmiştir
4	Kapotoka		87		

5	Seroçiti		83	12836	
6	Dogan		96	33258	
7	Kofino		47	36006	
8	Mari		53	20698	
9	Kelala		14	12524	
10	Kalavesa		80	20431	
11	Parçada		27	19637	
12	Kofipetra		6	3920	
13	Laya		29	13089	
14	Zoglito		25	11953	
15	Drapeya		13	7410	
16			86	18327	
17	Metoya		14	16010	
18	Pesaroli		4	7175	
19	Pano Anklasire		11	6275	
20	Kato Anklasire		6	4011	
21	Avra		25	6722	
22	Maruni		35	15538	
23	Apsimatezmino		44	11667	
24	Tiryaki		20	9096	
25	Pikna		2	2421	
26	Bambulaki		7	1945	
27	Lesriko		19	5593	
28	Abliki Sidro		6	930	
29	Kasadri		59	9909	
30	Akpino		22	3423	
31	Abliki		15	2813	
32	Marasa		14	2767	
33	Eskarino		15	2813	
34	Melisi		54	5325	
35	Ayatodorin		34	7477	
36	Pende İşkeniyo		6	4215	
37	Alamino		52	6878	
38	İstariye		20	4393	
39	Anafotire		22	7908	
40	Ablanda		9	5258	
41	Latori		12	3294	
42	Pano Çotisil		13		
43	Asupotamo		14	1700	
44	Ma. Petuuda		1629		

TUZLA

Sıra No	Karye	Bugünkü Adı	Hane	Hasıl Toplamı	Açıklamalar
1	Larnaka		59	5934	
2	Pile		32	5605	
3	Çiyati		34	13295	
4	Kilya		34	6637	
5	Aredipo		14	3162	
6	Niyadi		7	1488	
7	Terdiyato		13	2895	
8	Pristiyo Çalaçoti		19	5330	
9	Vuda		26	9510	

10	Romolakşa		26	5015	
11	Menevo		39	9585	
12	Kirsikanu		26	4834	
13	Ayayorgi Arperu		7	1014	
14	Pano Kalaviz		16	4273	
15	Saidiz		4	2380	
16	Ayayanni Saidiz		3	342	
17	Arpero		7	2629	
18	Pirya	Çamlıbel	18	4149	
19	Aya ana		5	2349	
20	Koşal		5	1218	

BİBLİYOGRAFYA

I-ARŞİV VESİKALARI

A-BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

- a-Tahrir Defteri: Nr. 696, 779,
- b-Mühimme Defterleri: Nr. 8-95
- c-Alî Emiri Tasnifi: Belge Nr.164, 169, 334, 404
- ç-Maliyeden Müdevver Defterler: Nr. 323, 406, 434, 568, 2522, 5084, 5094, 5168, 8428, 7635, 7074, 7168, 7499, 7635, 14121, 16100
- d-Kamil Kepeci Tasnifi,
 - 1-Divân-ı Hümayûn Ruûs Defteri:Nr. 221, 222, 225, 230, 231, 236, 242, 244, 245, 246, 250, 251, 252, 253, 256, 262
 - 2-Kamil Kepeci Bab-ı Asâfi Defteri: Nr. 793
 - 3-Kamil Kepeci Mevkûfat Defteri: Nr. 2551

B-TAPU KADASTRO GENELMÜDÜRLÜĞÜ KUYUD-I KADİME ARŞİVİ

Tahrir Defteri: Nr. 64

C-KIBRIS EVKAF MÜDÜRLÜĞÜ

Şer'iyye Sicilleri: Nr. I, II, III, IV

II-YAYINLANMIŞ VESİKALAR

12 NUMARALI MÜHİMME DEFTERİ (978-979/1570-1572) I-II, (nşr. Başbakanlık

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı), Ankara 1996

AHMED REFİK, "Kıbrıs ve Tunus Seferine Aid Vesikalar", Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası, V/1-2, (İstanbul 1926)

_____, Anadolu'da Türk Aşiretleri, İstanbul 1989

AKGÜNDÜZ, A., Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri I, İstanbul 1990

_____, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri VII, İstanbul 1994

_____, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, IV, İstanbul 1992

- BARKAN, Ö.L, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659), **Belgeler III/5-6**, Ankara 1968, s.1-475
- BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I. Kütahya, Karahisâr-i Sâhib, Sultan-Önü Hamîd ve Ankara Livâları**, Ankara 1993
- BAYKAL, B.S., "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler", **Belgeler, XIII/17**, Ankara 1988
- BIYIK, Ö., **Lefkoşa'nın 4 Numaralı Şer'iyye Sicili H. (1043-1045)**, (Lisans Tezi), Bornova 1995
- DURMUŞOĞLU, M., **Zireki, Tarih-i Kıbrıs**, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul 1965
- EBU SUUD EFENDİ, **Fetvalar**, İstanbul 1983
- İNALCIK, H., **Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid**, Ankara 1987
- İPŞİRLİ, M., "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler", **TED XII**, (İstanbul 1982), s. 203-248
- MERT, Ö., "Şeriff'nin Fetih-nâme-i Kıbrıs'ı", **TED., S.4-5 (Ayrı Basım)**, (1974), s.49-78
- ÖZKUL, A.E., **Lefkoşa'nın 4 Numaralı Şer'iyye Sicili H. (1043-1046)**, (Lisans Tezi), Bornova 1995
- SAFVET, "Kıbrıs Fethi Üzerine Vesikâlar", **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası II**, İstanbul 1331, s. 1177-1193
- SAHİLLİOĞLU, H., "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", **Belgeler IV/7-8**, (1967), Ankara 1969, s.1-35
- TEZBAŞAR, A., **H. 15 Ramazan 1027-30 Zilhicce 1027 (M.5 Eylül 1618-Aralık 1618) Tarihleri Arasında (Kıbrıs Bütçesi)**, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul 1970
- UZANÇARŞILI, İ.H., "Kıbrıs Fethi ile Lepant (İnebahtı) Muharebesi sırasında Türk Devletiyle Venedik ve Müttefiklerinin Faaliyetine Dair Bazı Hazine-i Evrak Kayıtları", **Türkiyât Mecmuası III**, (1935), s.257-292.

III-KAYNAK ESERLER

- ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ, **Osmanlı Devleti Tarihi I**, (neşr. A. Demir- M. Kafkas), İzmir 1995
- ABU'-L FARAC, **Abû'l-Farac Tarihi I**, (nşr. Ö.R.Doğrul), Ankara 1987
- AŞIKPAŞAZADE, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, (nşr. H.N. Atsız), Ankara 1985
- AYN-İ ALİ EFENDİ, **Kavanin-i 'Al-i Osman der Hülâsa-i Mezamin-i Defter-i Divan**, (nşr.T. Gökbilgin), İstanbul 1979

AYNÎ ALÎ EFENDÎ, **Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri**, (nşr. H. Tuncer), Ankara 1964

AYNÎ ALÎ EFENDÎ, **Taksimat-ı der Livâ-yı 'Ali Osmân (1018-1602)**, (nşr. H. Tuncer), Ankara 1964

BELAZURÎ ., **Futûh el-Buldan**, (nşr. M.Fayda), Ankara 1987

DEVELİOĞLU, F., **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1978

HAZERFEN HÜSEYİN EFENDÎ, **Telhüsi'l-Beyân fî Kavânin-i Al-i Osmân** (Aslı
Bibliothèque Nationale de Paris Ancien Fonds Turcs no: 40'taki nüshanın
İstanbul Babşbakanlık Osmanlı Arşivi Kütüphanesi 2220 no'da kayıtlı sureti)

HOCA SADEDDİN EFENDÎ, **Tacü't-Tevârih II**, (nşr. İ.Parmaksızoğlu), Ankara 1979

KATİP ÇELEBÎ, **Tuhfetü'l-Kibar fî Esfari'l-Bihâr II**, (nşr. O.Ş. Gökyay), İstanbul 1980

KOÇİ BEY RİSALESİ, (nşr. Z. Danışman), Ankara 1985

KOMMENA, A., **Alexiad**, (nşr. B. Umar), İstanbul 1996

LAMARTİNE, A. de., **Osmanlı Tarihi I**, (nşr. S. Bayram), İstanbul 1991

MEHMED NEŞRÎ, **Kitâb-ı Cihan-nûmâ, Neşrî Tarihi I**, (nşr. F.R. Unat-M.A. Köymen),
Ankara 1987

MUSTAFA NURİ PAŞA, **Netayicü'l-Vukûat I-II**, (nşr. N. Çağatay), Ankara 1992

NAİMA MUSTAFA EFENDÎ, **Tarih-i Naima –Ravzat el-Hüseyn fî Hulasât Ahbâr el-Hafıkayn II**, (nşr. Z. Danışman), İstanbul 1968

ORUÇ BEY, **Oruç Bey Tarihi**, (nşr. H.N. Atsız), İstanbul 1972

PEÇEVÎ İBRAHİM EFENDÎ, **Peçevî Tarihi I**, (nşr. B.S. Baykal), Ankara 1992

PİRİ MEHMED, **Feth-i Cezire-i Kıbrıs**, (Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kütüphanesi,
no:1294)

SELANİKİ MUSTAFA EFENDÎ, **Tarih-i Selânîkî, (971-1003/1563-1595), I-II**, (nşr. M.
İpşirli), İstanbul 1989

SOFYALI ALÎ ÇAVUŞ KANUNNAMESİ, (Haz. M. Sertoğlu), İstanbul 1992

SOLAK-ZADE TARİHİ II, (nşr. V. Çabuk), Ankara 1989

ŞEMSEDDİN SAMÎ., **Kâmusûl-Alâm V**, Ankara 1996,

URFALI MATEOS., **Vakâyinâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**,
(nşr. H.D. Andeasyan), Ankara 1987

IV-ARAŞTIRMA ESERLERİ

AHMED B. YUSUF EL-KARAMANÎ, **Ahbarü'd-Düvel ve Asârü'l-evvel**, (nşr. Ahmed
Halid-Fehmi Said), Beyrut 1992

- AKDAĞ, M., **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celâli İsyânları**, Ankara 1995
- _____, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi I-II**, İstanbul 1977
- AKGÜNDÜZ, A., **Belgeler Gerçekleri Konuşuyor I-IV**, İzmir 1991
- _____, **Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, Diyarbakır 1986
- _____, **Osmanlı'da Harem**, İstanbul 1995
- _____, **Şer'iyye Siciller I**, İstanbul 1988
- _____, **Türk-İslâm Hukuk Tarihi I**, İstanbul 1990
- _____, **Umumi Hukuk Tarihi Ders Notları**, Konya 1991
- ALASTOS, D., **Cyprus in History**, London 1955
- ALASYA, F., **Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri**, Ankara 1964
- _____, **Tarihte Kıbrıs**, Lefkoşe 1988
- ALBAYRAK, S., **Budin Kanunnâmesi**, İstanbul 1973
- AYDIN, M.A., **İslâm-Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul 1985
- BABİNGER, F., **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (nşr. C. Üçok), Ankara 1992
- BALDİCANU, N., **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar**, (nşr. M.A.Kılıçbay), Ankara 1985
- BARKAN, Ö.L., **Hüdavendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I**, Ankara 1988
- _____, **XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar**, İstanbul 1943
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Ankara 1992
- BAYKARA, T., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadol'un İdarî Taksimatı**, Ankara 1988
- BAYRAKÇI, H., **Osmanlı Toprak Sistemi (Mirî Hukuk)**, İstanbul 1990
- BEDEVİ, V., **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kıbrıs Tarihi**, Lefkoşe 1965
- BİLGİLİ, A.S., **XVI. Yüzyılda Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Varsaklar)**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994
- BİLMEN, Ö.N., **Hukukî İslâmiyye ve Istılâhı Fıkhiyye Kâmusu II**, İstanbul 1985
- BOSSERT, H. Th., **Asia**, İstanbul 1946
- BOSTAN, İ., **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVIII. Yüzyılda Tersâne-i Amire**, Ankara 1992
- BOZKURT, G., **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, Ankara 1989
- BRAUDEL, F., **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II**, (nşr. M. A. Kılıçbay), İstanbul 1989
- _____, **The Middle East A Political And Economic Survey**, London 1958
- CAHEN, C., **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, (nşr. Y. Moran), İstanbul 1979

- CASTELLAN, G., **Balkanların Tarihi**, İstanbul 1993
- CİN, H., **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Konya 1988
- _____, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Konya 1988
- _____, **Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Konya 1987
- _____, **Umumi Hukuk Tarihi Ders Notları**, Konya 1991
- CİN, H.-AKGÜNDÜZ, A., **Türk-İslâm Hukuk Tarihi I-II**, İstanbul 1990
- ÇADIRCI, M., **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991
- ÇAĞATAY, N., **Bir Türk Kurumu Olarak Ahîlik**, Ankara 1974
- ÇELİK, Ş., **Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994
- ÇETİN, A., **Başbakanlık Arşiv Kılavuzu**, İstanbul 1979
- ÇETİN, O., **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)**, Ankara 1994
- ÇEVİKEL, N., **Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasî, Sosyal ve İktisadî Tarihi (1571-1878)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994
- DANIŞMEND, İ.H., **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II**, İstanbul 1948
- DAVUDOĞLU, A., **Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, İstanbul 1977
- DİAKOV, V.-KOVALEV, S., **İlkçağ Tarihi, Uzakdoğu-Ortadoğu-Eski Yunan**, (nşr. Ö. İnce), Ankara 1987
- DOĞRU, H., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilâtı (XV. Ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)**, İstanbul 1990
- DROYSEN, J. G., **Büyük İskender II**, (nşr. B.S.Baykal), Ankara 1949
- DURŞUN, D., **Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din**, İstanbul 1989
- DÜZDAĞ, M.E., **Şeyhü'l-İslâm Ebussuud Efendi Fetvaları**, İstanbul 1983
- EMECEN, F., **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara 1989
- EREN, H., **Osmanlı Kanunnâmelerinin Dili Üzerine**, Ankara 1966
- ERER, R., **Türklere Karşı Haçlı Seferleri**, İstanbul 1948
- ERGİN, O., **Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi**, İstanbul 1939
- _____, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişâfı**, İstanbul 1936
- EROĞLU, A.H., **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Ankara 1997
- ERYILMAZ, B., **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, İstanbul 1996
- EVGİN, O.N., **Mecelle-i Umur-u Belediye I**, İstanbul 1992

- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme I,IX*, İstanbul 1935
- FALKE, F., *Umumi İktisat*, (nşr. Ş.R. Hatipoğlu), Ankara 1938
- FAROQHI, S., *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Kent Mekânında Ticaret ve Gıda Üretimi 1550-1650*, (nşr. N. Kalaycıoğlu), İstanbul 1994
- FENDOĞLU, H.T., *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, İstanbul 1996
- FERRUH, Ö., *İslam Aile Hukuku*, (nşr. Y. Z. Kavakçı), İstanbul 1978
- GAZİOĞLU, A.C., *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878) 308 Yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış*, Lefkoşa 1994
- GÖĞEBAKAN, G., *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya 1998
- GÖKBİLGİN, T., *Tumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan*, İstanbul 1957
- GÖYÜNÇ, N., *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969
- GÜÇER, L., *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964
- GÜLLÜLÜ, S., *Ahî Birlikleri*, İstanbul 1977
- GÜNALTAY, Ş., *İran Tarihi I,II,IV*,
- HALAÇOĞLU, Y., *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyala Yapı*, Ankara 1991
- _____, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991
- HAMMER, *Büyük Osmanlı Tarihi IV,IX*, İstanbul 1990
- HEREDOTOS, *Heredit Tarihi*, (nşr. M. Ökmen) İstanbul 1991
- HEYD, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (nşr. E.Z. Karal), Ankara 1975
- HINZ, W., *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (nşr. A. Sevim), İstanbul 1990
- HİLL, G., *A History of Cyprus II*, Cambridge 1948
- _____, *A History Of Cyprus I*, Cambridge 1940
- _____, *A History Of Cyprus III*, Cambridge 1948
- _____, *A History Of Cyprus IV, The Ottoman Provençe The British Colony 1571-1948*, (nşr. H. Luke), Cambridge 1940-1952
- HİTTİ, P.K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (nşr. S.Tuğ), İstanbul 1989
- HOMEROS, *İlyada*, (nşr. A. Erhat-A. Kadir), İstanbul 1993
- HÖKELEKLİ, H., *Din Psikolojisi*, Ankara 1993
- HÜSEYİN HÜSAMEDDİN YASAR, *Amasya Tarihi I*, (nşr. A.Yılmaz-M.Akkuş), İstanbul 1986
- İKTİSAT VE TİCARET ANSİKLOPEDİSİ, VI, "Kıbrıs",

- İNALCIK, H., *A Economic Andjocial History of the Ottoman Empire 1300-1914*, Cambridge 1994
- _____, *The Ottoman Empire (Classical Age)*, London 1973
- _____, *The Ottoman Empire Conquest Organization and Economy*, London 1978
- _____, *Türk İdarî Teşkilatı Tarihi Ders Notları (Teksir)*, Ankara 1965
- İNAN, A., *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Ankara 1992
- JENNİGS, R.C., *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640*, New York University Press 1993
- KAFESOĞLU, İ., *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1983
- KANSU, Ş.A., *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler I*, Ankara 1991
- KARADENİZ, Y., *H.1182 Şer'îye Siciline Göre Amasya'nın İdarî, Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapısı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 1996
- KARAGÖZ, M., *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1993
- KARAL, E.Z., *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı, 1831*, Ankara 1943
- KARAMÜRSEL, Z., *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989
- KAZICI, Z., *Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1977
- _____, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987
- Kıbrıs Seferi (1570-1571)*, (nşr. Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı), Ankara 1971
- KILIÇ, O., *Van Sancağı (1548-1648)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1994
- KINAL, F., *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1991
- KOMİSYON, *Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti Tarihi (1300-1600) II*, İstanbul 1995
- KOPRAMAN, K.Y., *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Ankara 1989
- KÖKDEMİR, N., *Dünya-Bugünkü Kıbrıs*, Ankara 1957
- KÖPRÜLÜ, M.F., *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1981
- KUNT, M., *Sancaktan Eyalet, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978
- KURTKAN, A., *Genel Sosyoloji*, İstanbul 1976
- KÜTÜKOĞLU, B., *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, İstanbul 1962
- KÜTÜKOĞLU, M., *Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983
- KYRRIS, C.P., *History Of Cyprus*, Nicosia 1985
- LAMARTİN, A.D., *Osmanlı Tarihi I*, (nşr. S. Bayram), İstanbul 1991
- LEHMAN, J., *The Hittites People Of a Thousand Gods*, London 1977

- LEROUX, J.G., *İlk Akdeniz Medeniyetleri*, (nşr. Cevdet-Mithat Perin), İstanbul 1944
- LUKE, H., *Cyprus Under The Turks 1571-1878*, London 1969
- MALAY, H., *Çağlar Boyu Kölelik (Eski Yunan ve Roma)*, Ankara 1990
- MANSEL, A.M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1988
- _____, *Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul 1945
- MEMİŞ, E., *Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*, Konya 1989
- MERT, Ö., *Fetihden Sonra Kıbrıs'ta Türk İdaresi*, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul 1969
- METİN, H., *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış*, Lefkoşa 1959
- MUHAMMED HAMİDULLAH, *İslâm'da Devlet İdaresi*, Ankara 1979
- MUHYİDDİN-İ NEVEVİ, *Riyâzü's-Salihin II-III*, (nşr. H. Erdem), Ankara 1992
- MUMCU, A., *Divân-ı Hümayûn*, Ankara 1984
- OĞUZ, S., *Osmanlı Vilâyet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1878-1885)*, Ankara 1986
- ONGAN, H., *Ankara'nın I Numaralı Şer'iyye Sicili*, Ankara 1968
- ORHONLU, C., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1990
- OSTROGORSKY, G., *Bizans Devleti Tarihi*, (nşr. F. Işıltan), Ankara 1981
- ÖGEL, B., *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988
- ÖKSÜZ, E., *Sosyal Gelişme Sanayileşen Türkiye İlişkileri*, İstanbul 1980
- ÖZDAMAR, E., *Lefkoşa*, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul 1961
- ÖZDEĞER, H., *XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul 1982
- ÖZDEMİR, R., *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (1785-1840)*, Ankara 1986
- ÖZER, Y.Z., *Mısır Tarihi*,
- ÖZKAYA, Y., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 1977
- _____, *Rumeli'de Ayanlık*, Ankara 1977
- _____, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985
- PAKALIN, M.Z., *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III*, İstanbul 1983
- PEGOLOTTI, F.B., *La Pratica Della Mercatura*, (nşr. A. Evans), Massachusetts 1936
- RUNCİMAN, Ş., *Haçlı Seferleri Tarihi I-III*, (nşr. F. Işıltan), Ankara 1984
- RÜSTEM, K., *Güzel Kıbrıs, Resimlerle*,
- SERTOĞLU, M., *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986

- SEVİNÇ, N., **Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı**, İstanbul 1978
- SEYYİD MUHAMMED ES-SEYYİD MAHMUD, **XVI. Asırda Mısır Eyaleti**, İstanbul 1990
- STRABON, **Antik Anadolu Coğrafyası**, (nşr. A. Pekman), İstanbul 1993
- _____, **Geographika (Kitap XIII, XIV, XV)**, (nşr. A. Pekman), İstanbul 1967
- SÜLEYMAN NUTKİ, **Muharebât-ı Bahriye-i Osmaniye**, İstanbul 1307
- ŞENER, A., **Tanzimat Devri Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul 1990
- ŞEŞEN, R., ALTAN, M. A., **Kıbrıs İslam Yazmaları Kataloğu**, İstanbul 1995
- TABAKOĞLU, A., **Gerileme Devrine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul 1985
- _____, **İslâm ve Ekonomik Hayat**, Ankara 1988
- _____, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1994
- TANOĞLU, A., **Ziraat Hayatı I**, İstanbul 1968
- TARHAN, T., **Kıbrıs Adasında Tabii-Beşeri ve Ekonomik Coğrafya Bakımından Bir Araştırma**, Erzurum 1971
- TOPÇU, F., **Fatih Dönemi Kamu Yönetimi**, Ankara 1992
- TUNCER, H., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Taksimi ve Aşar**, Ankara 1948
- TURAN, O., **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi I-II**, Ankara 1980
- _____, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikâlar**, Ankara 1988
- TURAN, Ş., **Kanunî'nin oğlu Şehzâde Beyazîd Vak'ası**, Ankara 1961
- UÇAROL, R., **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması, (Adanın İngiltere'ye Devri)**, İstanbul 1978
- UMUR, Z., **Roma Hukuku**, İstanbul 1974
- UZUNÇARŞILI, İ.H., **Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları I-II**, Ankara 1984
- _____, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, Ankara 1988
- _____, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara 1988
- _____, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı**, Ankara 1984
- _____, **Osmanlı Tarihi I,II,III/2**, Ankara 1988
- ÜNAL. M.A., **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, Ankara 1989
- VASILIEV, A.A., **Bizans İmparatorluğu Tarihi I**, (nşr. A.M.Mansel), İstanbul 1943
- VRYONİS, S. Jr., **The Decline Of Medieval Hellenism Asia Minor**, London 1971
- YEDİYILDIZ, B., **Ordu Kazası Sosyal Tarihi**, Ankara 1985
- YILDIZ, H.D., **İslâmiyet ve Türkler**, İstanbul 1980

YÜCEL, Y., **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, Ankara 1988

ZEYNUDDİN AHMED ZEBİDÎ, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi**
III, (nşr.A. Naim), Ankara 1975

ZİA, N., **Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi**, Ankara 1975

ZİYA, Y., **Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi**, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul 1931

V-MAKALELER

AKBAL, F., "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus",
Belleten XV/60, (Ekim 1951), s.617-628

AKDAĞ, M., "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", **DTCFD. XIII/1-2**, (Mart-Haziran
1955), s. 27-51

AKTEPE, M., "Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Cimbi Kal'ası", **Tarih Dergisi II**,
(1950)

_____, "XIV. ve XV. Asırda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", **T.M. X**,
1953

ALAGÖZ, C. A., "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri**
Kongresi (14 Nisan 1969), **Türk Heyeti Tebliğleri**, Ankara 1971, s.13-30

ALASYA, F., "Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs", **Tarih Semineri Dergisi I-II**, İstanbul
1937, s. 93-136

ALTUNDAĞ, Ş., "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir
Araştırma", **DTCFD. V/2**, (Mart-Nisan 1947), Ankara 1947, s.187-198

ANDREASYAN, D.H., "Celâlilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", **İsmail**
Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara 1976, s.45-54

ARIKAN, Z., "Hamit Sancağı'ndaki Tımar Düzenine Toplu Bakış", **IX. Türk Tarih**
Kongresi II, (Ankara 21-25Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler),
Ankara 1988, s.879-886

AYMARD, M., "XVI. Yüzyılın Sonunda Akdeniz'de Korsanlık ve Venedik", **İFM**,
XXIII/1-2, (nşr. M.Genç), (Ekim 1962-Şubat 1963), İstanbul 1963, s.219-238

BALTACI, C., "Şer'iyye Sicillerinin Tarihî ve Kültürel Önemi", **Osmanlı Arşivleri ve**
Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu (Mayıs 1985), İstanbul 1985, s.127-132

BARKAN, Ö.L., "Çiftlik", **İ.A.III**, s.392-397

_____, "H. 1070-1071 (1660-1670) Tarihli Osmanlı Bütçesi Ve Bir Mukayese", **İFM**.
XVII/1-4, (Ekim 1955-Temmuz 1956), s. 304-347

- _____, "H. 1079-1080 (1669-1670) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi Ve Ekleri", **İFM, XVII/1-4**, 193-347
- _____, "H. 933-934 (M.1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", **İFM. XV/1-4**, (Ekim 1953-Temmuz 1954), İstanbul 1955, s.251-329
- _____, "H. 954-955 (M.1567-1568) Mali Yılına Ait Osmanlı Bütçesi", **İFM XIX/1-4**, (Ekim 1957-Temmuz 1958), İstanbul 1958, s. 219-276
- _____, "Kanunnâme", **İ.A.VI**, s. 185-196
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İFM. XI**, (Ekim 1949-Temmuz 1950)İstanbul 1951, s.524-561
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", **VD. II**, Ankara 1942, s.279-386
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", **Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I**, İstanbul 1980, s.281-290
- _____, "Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", **Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I**, İstanbul 1980, s.209-230
- _____, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi" **T.M.X**, (1951), s.1-27
- _____, "Tımar", **İ.A.XI/1**,
- _____, "Tımar", **Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I**, İstanbul 1980, s. 805-872
- _____, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Arazi Tahrirleri Hakan'a Mahsus İstatistik Defterleri II", **İFM,II/I**,(1941), s.29-59
- _____, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", **Ülkü XI/61**, (Mart 1938), Ankara 1938, s.51-63
- _____, "XV ve XVI Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri I", **Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I**, İstanbul 1980, s.575-716
- _____, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", **Belleten XXXIV/136**, (Ekim 1970), s.1-36
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdarî-Malî Muhtariyeti Meselesi", **Türk Hukuk Tarihi Dergisi I**, (Ankara 1944), s.11-25
- BAYSUN, M.C., "Lepanto", **İ.A.VII**, s.
- BECKER, C.H., "Cizye", **İ.A.III**, s.189-201

- BEDEVİ, V., "Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar", **Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslar arası Sempozyumu (Gazi Magosa, 28 Ekim-2 Kasım 1991)**, Ankara 1993, s.130-149
- BLASKOVİÇ, J., "Gönül-Gügül", **Asien and African Studies Bratislava, S.1**, (1965), s. 49-52
- BOZKURT, N., "Deri", **TDVİA IX**, İstanbul 1994, s. 174-175
- BUHARALI, E., "Kıbrıs'ta İlk Türkler veya Kıbrıs'ın Memlûk Hakimiyetine Girişi", **Türk Dünyası Araştırmaları, S.95**, (Nisan 1995), s.82-121
- ÇADIRCI, M., "II. Mahmud Döneminde Müttesellimlik Kurumu" **DTCFD. XXVIII**, **DTCFD. XXVIII/3-4**, (Temmuz-Aralık 1970), s. 287-296
- ÇAĞATAY, N., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reaya'nın Mirî Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikâl Tarzları", **IV. Türk Tarih Kongresi 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara 1952, s. 426-432
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan alınan Vergi ve Resimler", **DTCFD, V/5**, (Kasım-Aralık 1947), s.438-511
- ÇİÇEK, K., "Osmanlı Öncesi Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler", **OTAM IV**, (Ankara 1995), Sayfa 51-90
- DARKOT, B., "Kıbrıs", **İ.A.VI**, s.672-676
- DELİBAŞI, M., "Ortaçağda Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Verilen Ahidnâmelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış", **Belleten, XLVII/185**, (Ocak 1983), s. 95-104
- DENY, J., "Sancak", **İ.A.X**, s. 186-189
- DEVİD, G., "Tahrir Defterlerinin Neşri Hakkında Notlar" **Osmanlı Araştırmaları XIII**, (İstanbul 1993), s.45-48
- DİRİMTEKİN, F., "Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeli'ye Geçiş ve Yerleşmeleri", **VII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 25-29 Eylül 1970) Kongreye Sunulan Bildiriler II**, Ankara 1973, s. 577-579
- EBU'L-ULA MARDİNİ, "Harac", **İ.A. V**, s. 222-225
- _____, "Kadı", **İ.A.VI**, s. 42-46
- EMECEN, F., "Mufasssaldan İcmale", **Osmanlı Araştırmaları XVI**, s.37-44
- _____, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", **Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990) Bildiriler**, İstanbul 1991, s.143-156

- ERDENTUĞ, N., "Kıbrıs ve Türkiye Türk Toplumlarının Kültür Birliği", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)**, Ankara 1971, s.113-123
- ERDOĞRU, M.A., "Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler", **Tarih İncelemeleri Dergisi XI**, İzmir 1996, s.9-66
- _____, "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü", **Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslar arası Sempozyumu, (Gazi Magusa, 28 Ekim-2 Kasım 1991)**, Ankara 1993, s.45-57
- ERGENÇ, Ö., "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", **VIII. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler II**, Ankara 1981, s.1265-1274
- ERSOY, O., "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", **DTCFD. XXI/3-4** Ankara 1963, s. 33-65
- ERZEN, A., "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", **Belleten, XL/157**, (Ocak 1976), s.93-115
- _____, "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri**, Ankara 1971, s.79-85
- FAROQHI, S., "Population Rise And Fall in Anatolia 1550-1620", **Middle Eastern Studies, XV/3**, (1979),
- _____, "Taxtion and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", **International Journal Of Turkish Studies I/1**, (1979-1980)
- _____, "XVI. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamit, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe), (nşr. M. Eğilmez), **ODTÜ Gelişme Dergisi**, (Ankara 1978), 39-85
- GOVAN, B.Mc., "Osmanlı Avâriz-Nüzül Teşekkülü" **VIII. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler II**, Ankara 1981, s. 1327-1332
- GÖKBİLGİN, T., "Nahiye", **İ.A.IX**, s. 37-39
- _____, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", **Belgeler V-VIII/9-12**, (Ankara 1971), s. 1-152
- _____, "XV. Yüzyılın Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", **Belleten XXVI/102**, (Nisan 1962), s.293-337
- GÖYÜNÇ, N., "Hâne Deyimi Hakkında", **TD.XXXII**, (Mart 1979), s.331-348
- _____, "Söz Derlenmesi ve Arşiv Belgeleri", **Birinci Milî Kültür Şûrası, 23-27 Ekim 1982**, Ankara 1982, s.439-440

- _____, "Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri**, Ankara 1971, s.105-109
- _____, "XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi", **İÜEFTD. XVII/22**, (Mart 1967), İstanbul 1968, s.17-35
- GÜÇER, L., "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", **İFM. 23/1-2**, (İstanbul 1963), s.97-143
- GÜRÇAY, H., "Urgan ve Urgancılık", **Türk Etnografya Dergisi XI**, (Ankara 1969), s. 13-26
- GÜRSOY C., "Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, (14 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri**, Ankara 1971, s.49-59
- _____, "Kıbrıs Müşahedeleri", **DTCFD., XX/3-4**, (Temmuz-Aralık 1962), s.161-210
- HALAÇOĞLU, Y., "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", **DGBİT. XII**, İstanbul 1990
- _____, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskan Siyaseti", **Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslar arası Sempozyumu, (Gazi Magusa, 28 Ekim-2 Kasım 1991)**, Ankara 1993, s.57-63
- _____, "Şer'iyye Sicilleri Toplu Kataloğuna Doğru (Adana Şer'iyye Sicilleri)" **TD. 28-29**, İstanbul 1975, s.123-167
- _____, "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlarda Bazı Osmanlı Şehirleri", **Belleten LII/207-208**, (Ağustos-Aralık 1989), s.637-678
- HAMİDULLAH, M., "Abd", **DİA I**, İstanbul 1988, s. 57
- İLGÜREL, M., "Şer'iyye Sicilleri Toplu Kataloğuna Doğru", **İÜEFTD 28-29**, İstanbul 1975, s.123-125
- _____, "Yeniçeriler", **İ.A. XIII**, s. 385-395
- İNALCIK, H., "Adaletnameler", **Belgeler II/3-4**, Ankara 1967, s. 49-145
- _____, "Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", **Belleten XXIV/93**, (Ocak 1960), s. 45-102
- _____, "Cizye", **T.D.V.İ.A. VIII**, s. 45-48
- _____, "Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi", **Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 1993, s. 109-114
- _____, "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü", **Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 1993, s.15-30

- _____, "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", **Kıbrıs ve Türkler**, Ankara 1964, s. 27-59
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tedkik Münasebetiyle", **Belleten XV/60**, (Ekim 1951), s.629-684
- _____, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.73, (nşr. E:B:Özbilen), (İstanbul 1991), s.21-50
- _____, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", **Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 1993, s.259-318
- _____, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu", **Belleten XXIII/92**, (Ekim 1959), s.575-610
- _____, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu", **Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 1993, s.31-66
- _____, "Ottoman Policy And Administration In Cyprus After The Conquest", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri**, Ankara 1971, s.59-79
- _____, "Reis ül-küttab", **İ.A.IX**, s.675
- _____, "Vidin Gaspodarluk Rejimi ve İlğası", **Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 1993, s.115-138
- İPŞİRLİ, M., "Ehl-i Örf", **TDVİA. X**, İstanbul 1994, s.519-520
- KINAL, F. "İlk Çağlarda Kıbrıs", **Belleten XXVIII/111**, (Temmuz1994), s.383-417
- UZUNÇARŞILI, İ.H., "Azab", **İ.A.II**, s. 81-83
- KUBAN, D., "Anadolu Türk Şehri, Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **VD.VII**, (Ankara 1968), s.53-74
- KÜTÜKOĞLU, B., "Lala Mustafa Paşa", **İ.A.VIII**, s.732-736
- KÜTÜKOĞLU, M., "1009(1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", **TED. IX**, İstanbul 1978, s. 1-86
- KÜTÜKOĞLU, M., "Osmanlı İktisadî Yapısı", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1994
- LAMMES, A., "Muaviye", **İ.A.VIII**, s. 438-444
- LOWRY, H.W., "A Corpus of Extant Kanûnnâmesi for the Island of Limmos as Contained in the Tapu-Tahrir Defter Collection of the Başbakanlık Archives", **Osmanlı Araştırmaları I**, (1980), s.41-60
- MACDONALD, B.D., "Kaza", **İ.A.VI**, s. 493-494

- MOMĞILO, S., "XV. Yüzyılda Venedik Cumhuriyetinin Şarkta Ödediği Haraçlar", (nşr. M.H.Şakiroğlu), **Belleten XLVIII/185**, (Ocak 1983), s. 363-390
- MARSİGLİ, G., **Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti**, (nşr. M. Nazmi), Ankara 1934
- NEDKOFF, B.C., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye", (nşr. Ş.Altundağ), **Belleten VIII/32**, (1 Teşrin 1944), s.599-652
- OĞUZOĞLU, Y., "Şer'iyye Sicilleri Toplu Kataloğuna Doğru", **Tarih Araştırmaları Dergisi, XIV/25**, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan, (1981), Ankara 1982, s.343-360
- _____, "XVII. Yüzyıl Türkiye Şehirlerinde Başlıca Yöneticiler", **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. I**, Samsun 1989, s.140-156
- ORHONLU, C., "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi. (1570-1580)", **Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslar arası Sempozyunu (Gazi Magosa, 28 Ekim-2 Kasım 1991)**, Ankara 1993, s.91-99
- _____, "Tercüman", **İ.A.XII/1**, s. 175-181
- ÖĞÜN, G., "Kıbrıs'ta İslâm Hakimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs İle Ticaret İlişkileri", **Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslar arası Sempozyunu (Gazi Magosa, 28 Ekim-2 Kasım 1991)**, Ankara 1993, s.29-37
- ÖZ, M., "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", **VD.XXII**, (1991), s.429-439
- ÖZDEMİR, R., "Ankara Esnaf Teşkilâtı", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi I**, Samsun 1986, s.156-182
- _____, "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", **Osmanlı Araştırmaları IX**, (1989), s.101-157
- _____, "Şer'iyye Sicillerinin Sosyo-Ekonomik Tarih ve Halk Kültürü Açısından Önemi", **I. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Sempozyumu Tebliğler**, Malatya 1986, s.179-187
- _____, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", **Türk Tarihi ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, (2-6 Temmuz 1986), Ankara 1987
- ÖZKAYA, Y., "Rumeli'de Ayanlık İle İlgili Bazı Bilgiler", **VIII. Türk Tarihi Kongresi II**, (Ankara 11-15 Ekim 1976), Ankara 1981, s.1407-1416
- ÖZTÜRK, M., "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", **Belleten IV/212**, (Nisan 1991), s.87-100

- _____, "Osmanlı Mirî Rejiminin Misak-ı Millî ile Münasebetleri", **Beşinci Askerî Tarih Semineri I**, (23-25 Ekim), İstanbul 1995, s.186-192
- _____, "Tokat'ta Fiyatlar (1772-1823)", **Türk Tarihi ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, (2-6 Temmuz 1986), Ankara 1988, 184-211
- _____, "XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar", **Belleten LIII/207-208**, (Ağustos 1989), s. 797-828
- PAMİR H.N., "Güney Anadolu Dağları ile Kıbrıs Adası'nın münasebeti", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi**, (14 Nisan 1969) , Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara 1971, s.1-7
- REŞAT EKREM (KOÇU), **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar**, İstanbul 1934
- RUNCİMAN, S., "Deniz Kuvvetlerinin Orta Çağda Rolü", **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15-20 Kasım 1943)**, Ankara 1948, s.156-165
- SAHİLLİOĞLU, H., "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", **Ord.Prof.Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, İFM. 41/1-4**, İstanbul 1985, s.415-453
- _____, "Bâd-ı Hevâ", **TDVİA IV**, s.416-418
- _____, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, (1979)
- _____, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimati" (Çev. M.Öztürk), **Belleten LIV/211**, (Aralık 1990), s. 1233-1258
- _____, "Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi I/1**, (Ekim 1967), s.36-40
- SOBERNHEİM, M., "Barsbay", **İ.A.II**, s. 317-318
- SONCEK, S., "İnebahtı Savaşı (1571) Hakkında Bazı Mülahazalar", **Tarih Enstitüsü Dergisi, S.4-5**, (Ağustos 1973-1974), s.35-48
- ŞAKİROĞLU, M.H., "Venedik Arşivi ve Kitaplıklarından Türk Tarih ve KültürüneAit Kaynaklar II", **Erdem, VI/17**, (Mayıs 1990), s.437-481
- TABAKOĞLU, A., "XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", **Ord.Prof.Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, İFM. 41/1-4**, İstanbul 1985, s.389-415
- TEASCHNER, F., "İslâmda Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Tarihi ana Çizgiler", (nşr. S. Yüksel), **Belleten XXXVI/142**, (Nisan 1972), s. 203-236
- TEKİN, Z., "Türklerde Dericilik", **TDVİA IX**, İstanbul 1994, s. 176-178
- TIETZE, A., "Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch", **Oriens. S.8**, (1955), s. 234-241

- TİMUR, T., "Osmanlı Devletinde Para ve Politika Sokullu Mehmed Paşa ve Yasef Nasi", **TarihÇevresi. XIV**, (Ocak-Şubat 1995) Ankara 1995, s.5-7
- TUNÇDİLEK, N., "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış ", **İFM. XX/1-4**, (1955),s. 189-208
- TURAN, O., "İkta", **İ.A.V/2**, s. 949-959
- _____, "Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku – Mirî Topraklar ve Hususî Mülkiyet Şekilleri", **Belleten, XII/47**, (Temmuz 1948), s. 549-574
- _____, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", **Beleten XXII/88**, (Ekim 1958),Ankara 1958, s.551-595
- _____, "Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri", **Selçuklular ve İslâmiyet**, İstanbul 1971
- _____, "Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", **Belleten XXVIII/110**, (Nisan 1964), s.209-227
- TURAN, Ş., "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi", **Belleten. XXXII/126**, (Nisan 1968), s. 247-284
- _____, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı (H. 1041/1631-32 Tarihli Bir İdarî Taksimat Defteri), **Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı**, Ankara 1963, s.201-232
- ULUÇAY, M.Ç., "Sürgünler, Yeni ve Yakınçağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler", **Belleten XV/60**, (Ekim 1951), s. 507-591
- VALLOİS, H.V., "Garbi Asya'nın Irklar Tarihi", **II. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 1937, s.456-482
- WOLFF, R.L-HAZARD, H.W., "The Kingdom of Cyprus", **A History of the Crusades II**, London 1969
- YEDİYILDIZ, B., "Vakıf", **İ.A. XIII**, s. 153-172
- YUVALI, A., "Selçuklular Döneminde Kıbrıs'ın Anadolu İle Siyasî ve Ticarî İlişkileri", **Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslar arası Sempozyunu (Gazi Magosa, 28 Ekim-2 Kasım 1991)**, Ankara 1993, s.37-45
- YÜCEL, Y., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desentralizasyona Dair Genel Gözlemler", **Belleten. XXVIII/152**, (Ekim 1974), s.657-708